ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI: 571

ULUSLARARASI HUKUK DERSLERİ

II. KİTAP

HÜSEYİN PAZARCI
Hacettepe Üniversitesi İ. İ. B. F.
Uluslararası Hukuk Profesörü

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI : 571

ULUSLARARASI HUKUK DERSLERİ

II. KİTAP

HÜSEYİN PAZARCI
Hacettepe Üniversitesi İ. İ. B. F.
Uluslararası Hukuk Profesörü

ANKARA, 1989

ISBN 975-482-024-2

© Copyright: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1989

A.Ü. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ VE BASIN - YAYIN YÜKSEKOKULU BASIMEVİ, ANKARA - 1989

Değerli bilim adamı
Prof. Dr. A. Gündüz Ökçün'ün
anısına

SUNUŞ

Uluslararası Hukuk Dersleri'nin I. Kitabının yayınının üzerinden yaklaşık dört yıl geçti. Daha I. Kitabın yayınlanması sırasında bir kısmı kaleme alınmış bulunan ve tamamlamaya çaba sarfedeceğimize söz verdimiz II. Kitabı ise ancak 1989 yılı içinde sunma olanağını bulabildik. Bu II. Kitabımızı da, çok ara vermeden, III. Kitabımız ile izleme ümidimizi hâlâ yitirmedik ve bu yolda çabalarımızı sürdüreceğiz.

II. Kitabımızda da I. Kitabımızda belirttiğimiz temel ilkelere sadık kaldık. Bu Kitabımız da esasen uygulanan hukuku içeren bir kitap niteliğini taşımaktadır. Burada da uluslararası hukukta son yıllardaki bütün önemli gelişmeleri vermeğe çaba gösterdik. Yine, bu Kitabımızda da özellikle Türk uygulamasını ve mevzuatını olabildiğince okuyucuya aktarmaya çalıştık.

II. Kitabımızda izlediğimiz sunuş yöntemi de I. Kitabımızın aynısı. Böylece, burada da her konuya ilişkin olarak Türkçe ve yabancı dilde saptayabildiğimiz kaynakları bir Kaynakça bölümü içinde vermekteyiz. Yine, bu Kitabımızda da bütün temel uluslararası hukuk kavramlarını, olanaklarımız ölçüsünde, İngilizce, Fransızca ve Almanca belirtmeğe özen gösterdik. Nihayet, metnin içinde parantezler arasında vermeyi sürdürdüğümüz atıflarımızı özellikle belgelere ve yargı-hakemlik kararlarına ayırarak, yazarlara çoklukla yalnız örneklemek için başvurduk.

Kitabımızın hazırlanması sırasında bu kez de birçok yardım gördük. Bunların arasında II. Kitabımıza ilişkin olarak bize en büyük yardımı değerli meslektaşımız A.Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Tuğrul Arat sağlamıştır. Kitabımızın Devlet ve yetkilerine ilişkin kısımlarını titiz bir biçimde okuyarak bize birçok yararlı görüş ve eleştiri bildiren meslektaşımıza burada gönül borcumuzu sunmak isteriz. Ayrıca, Kitabımızda atıfta bulunduğumuz birçok Birleşmiş Milletler belgesinin sağlanması T.C. Dışişleri Bakanlığı Hukuk Başdanışmanı Mehmet Güney'in, Avrupa İnsan Hakları Komisyon ve Divanı'nın kararlarının sağlanması da Prof. Dr. Bülent Daver ve Prof. Dr. Feyyaz Gölcüklü'nün yardımları ile gerçekleşmiştir; kendilerine teşekkürlerimizi sunarız. Nihayet, birçok mad-

di zorluklara rağmen, Kitabımızın basılması yolunda karar alan ve SBF yayını olarak çıkmasına olanak sağlayan başta Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Necdet Serin olmak üzere Ankara Üniversitesi Yayın Kurulu üyeleri ile SBF Dekanı Prof. Dr. Güney Devrez ve SBF Yayın Kurulu üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Bundan önce yazdığımız bütün kitaplarımızı hocamız Prof. Seha L. Meray yanında Prof. Dr. A. Gündüz Ökçün'e de gösterir, görüş, tavsiye ve eleştirilerinden yararlanırdık. On yılı aşkın bir süre önce yitirdiğimiz Seha hocamız bakımından bu olanağı zaten çoktan kaybetmiş bulunuyoruz. Bu son kitabımız için Prof. Dr. A. Gündüz Ökçün'ün de yardım ve tavsiyelerinden yoksun kaldık. Bu kitabımızı onun değerli anısına saygılarımızla ithaf ediyoruz.

Ankara, 5 Nisan 1989 Hüseyin **PAZARCI**

KISALTMALAR

A.E.T.	Avrupa Ekonomik Topluluğu
A.F.D.I.	**Annuaire Français de Droit International**
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.y.	adı geçen yapıt
A.İ.T.İ.A.D.	**Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**
A.J.I.L.	**American Journal of International Law**
Ö.İ. Akipek	Ö.İ. Akipek, **Devletler Hukuku**, Ankara, 3. bası, 2 cilt, 1969-1970
Ö.İ. Akipek, **Belgeler**	Ö.İ. Akipek, **Devletler Hukuku Kaynaklarından ve Belgelerinden Örnekler**, Ankara, 1966
Annales de la F.D.I.	**Annales de la Faculté de Droit d'İstanbul**
Annuaire de l'I.D.I.	Nations Unies, **Annuaire de la Commission du Droit International**
A.S.D.I.	**Annuaire Suisse de Droit International**
A.Ü.H.F.D.	**Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**
B.M.	Birleşmiş Milletler
B.M.D.H.S.	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
B.M.T.Y.	**Birleşmiş Milletler Türk Yıllığı**
B.Y.I.L.	**British Yearbook of International Law**
L. Cavaré	L. Caveré (mis à Jour J.-P. Quéneudec), **Le Droit International Public Positif**, Paris, 1973, 4ème éd., 2 Cilt
C.I.J.	Cour Internationale de Justice
C.L.P.	**Current Legal Problems**
C.P.J.I.	Cour Permanente de Justice Internationale
C.Y.I.L.	**Canadian Yearbook of International Law**
E.F. Çelik	E.F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Cilt I (4. bası, 1980), Cilt II (1982)
E.F. Çelik, 1984	E.F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Kitap I, 1984
E.F. Çelik, 1987	E.F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1987, 2. Kitap
Dictionnaire	Union Académique Internationale, **Dictionnaire**

	de la Terminologie du Droit International, Paris, 1960
R.J. Dupuy et D. Vignes, **Traité**	R.J. Dupuy et D. Vignes (éds.), **Traité du nouveau droit de la mer**, Paris et Bruxelles, 1985
E.	Esas (Türk yargı kararları ile ilgili)
N. Erim, **Metinler**	N. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri: Cilt I, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları**, Ankara, 1953
H. La Fontaine	H. La Fontaine, **Pasicrisie Internationale**, Berne, 1902
G. Gidel	G. Gidel, **Le Droit International Public de la Mer. Le Temps de la Paix**, Paris, Sirey, Tome I (1903), Tome II (1932), Tome III (1934)
M. Gönlübol, **Milletlerarası**	M. Gönlübol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, Ankara, 3. bası, 1975
I.C.L.Q.	**International and Comparative Law Quarterly**
I.J.I.L.	**Indian Journal of International Law**
I.L.M.	**International Legal Materials**
I.Y.I.L.	**Italian Yearbook of International Law**
İ.K.V.D.	**İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**
İ.Ü.H.F.M.	**İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**
K.	Karar (Türk yargı kararları ile ilgili)
1958 K.B.B.S.	1958 Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi
H. Kelsen, **Principles**	H. Kelsen (ed. R.W. Tucker), **Principles of International Law**, New York, 1966, 2nd. ed.
L.N.T.S.	**League of Nations Treaty Serie**
İ. Lütem,	İ. Lütem, **Devletler Hukuku Dersleri**, Ankara, Cilt I, 1956 ve Cilt II, 1958
E. Menzel und K. Ipsen	E. Menzel und K. Ipsen, **Völkerrecht**, München, 1979, 2. Auflage
S.L. Meray	S.L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, Ankara. Cilt I (3. bası, 1968), Cilt II (4. bası, 1975)
S.L. Meray, **Lozan**	S.L. Meray (çev.), **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, Ankara, 1969-1973, 8 kitap
M.H.M.Ö.H.B.	**Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**
M.M.T.Y.	**Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**
Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet	Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, **Droit International Public**, Paris, 2nd éd., 1980
N.I.L.R.	**Netherlands International Law Review**
N.U.	Nations Unies
N.Y.I.L.	**Netherlands Yeorbook of International Law**
J.P. Quéneudec, **Conventions**	J.P. Quéneudec, **Conventions maritimes internationales**, Paris, 1979

A. Özman, B.M.D.H.S.	A. Özman (çev.), **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi**, İstanbul, 1984
I. Paenson	I. Paenson, **Manual of the terminology of public international law (peace) and international organizations**, Brussels, 1983
H. Pazarcı, **I. Kitap**	H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri-I. Kitap**, Ankara, 1985
R.B.D.I.	**Revue Belge de Droit International**
R.C.A.D.I.	**Recueil des Cours de l'Académie de Droit International**
R.D.I.L.C.	**Revue de Droit International et de Législation Comparée**
R.D P.	**Revue du Droit Public**
Recueil des T.A.M.	**Recueil des Tribunaux Arbitraux Mixtes**
R.E.D.I.	**Revue Egyptienne du Droit International**
P. Reuter, **Institutions**	P. Reuter, **Institutions Internationales**, Paris, 1969, 6ème éd.
P. Reuter-J. Combacau	P. Reuter-J. Combacau, **Institutions et Relations Internationales**, Paris, 1980.
R.G.	**Resmi Gazete**
R.G.D.I.P.	**Revue Générale de Droit International Public**
R.H.D.I.	**Revue Hellénique de Droit International**
R.I.D.C.	**Revue Internationale de Droit Comparé**
R.I.R.I.	**Revue Iranienne des Relations Internationales**
Ch. Rousseau	Ch. Rousseau, **Droit International Public**, Paris, Tome I (1971), Tome II (1974), Tome III (1977), Tome IV (1980), Tome V (1983)
R.S.A.	**Recueil des Sentences Arbitrales**
S.B.F.D.	**Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**
S.B.O.D.	**Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**
G. Scelle, **Cours**	G. Scelle, **Cours de Droit International Public**, Paris, 1948
G. Schwarzenberger	**A Manual of International Law**, London, 1967, 5th ed.
S.S.C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Supra	Yukarıda
S. Toluner	S. Toluner, **Milletlerarası Hukuk Dersleri**, İstanbul, 3. bası, 1984
N.U., **Traités multilatéraux**	Nations Unies, **Traités Multilatéraux déposés auprès du Secrétaire Générale: Etat au 31 décembre 1981**, ST/LEG/SER. E/1, New York, 1982
T.R.Q.D.	**Turkish Review Quarterly Digest**
U.A.D.	Uluslararası Adalet Divanı
U.N	United Nations

U.N., Treaty Series	United Nations, **Treaties and International agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations**, New York, 1946'dan bu yana
U.S.A.D.	Uluslararası Sürekli Adalet Divanı
Ch. de Visscher, Théorie et realités	Ch. de Visscher, **Théorie et Réalités en Droit International Public**, Paris, 1970, 4ème éd.
Y.E.C.H.R.	**Yearbook of the European Convention on Human Rights**
Z.a.ö.R.V.	**Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht**

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ... V
KISALTMALAR ... VII
İÇİNDEKİLER ... XI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
ULUSLARARARASI HUKUKUN KİŞİLERİ

Giriş:

ULUSLARARASI KİŞİLİK KAVRAMI ... 1

Birinci Başlık:

DEVLETLER ... 5

I. Uluslararası Hukukta Devletin Kurucu Öğeleri ... 5

1. İnsan Topluluğu ... 7

A. Genel ... 7

B. **Self-determination** İlkesi ... 8

2. Ülke ... 11

A. Genel ... 11

B. Devlet Ülkesinin Bütünlüğü İlkesi ... 15

3. Başka Bir Otoriteye Bağımlı Olmayan Siyasal Yönetim ... 17

A. Örgütlenmiş Bir Kamu Otoritesinin Varlığı ... 17

B. Egemenlik ya da Bağımsızlık ... 18

a) Egemenlik ve Bağımsızlık Kavramları ... 18

b. Uygulanan Uluslararası Hukuktaki Durumu ... 19

c) Uygulanan Uluslararası Hukukta Egemenlik Hakkına Bağlı Önemli İlkeler ... 22

i) Devletlerin Egemen Eşitliği İlkesi ... 22
ii) İçişlere Karışmama İlkesi ... 23
iii) Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik İlkesi ... 25

II. Uluslararası Hukukta Devletin Yetkisi ... 26

Giriş: Genel ... 26

1. Devletin Ülkesel Yetkisi ... 28

A. Genel İlke ... 29

a) Devletin Ülke Üzerinde Tam ve Münhasır Yetkisi ... 29

b) Yabancıların Statüsü ... 30

B. Devletin Ülkesel Yetkisine Sınırlamalar ve Kuraldışılıklar ... 33

a) Devletin Ülkesel Yetkisine Sınırlamalar ... 33

i) Başka Devletlere ve Yurttaşlarına Zarar Vermeme Yükümlülüğü ... 33

ii) Başka Devletlerin Ülkesel Yetkileriyle İlgili Kamusal İşlemlerine Saygı Yükümlülüğü ... 34

b) Devletin Ülkesel Yetkisine Kuraldışılıklar ... 35

i) Yabancı Devletlerin ve Uluslararası Örgütlerin Dokunulmazlığı ve Bağışıklığı ... 37

— Genel ... 37

— Türk Mevzuatı ve Uygulaması ... 40

ii) Geçit Hakkı ... 41

iii) Askerden ve Silahtan Arındırılma ... 43

— Genel ... 43

— Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü ... 44

iv) Yabancı Askeri Kuvvetler ve Üsler ... 45

— Genel ... 45

— Türkiye'deki Yabancı Askeri Kuvvetlerin, Üslerin ve Tesislerin Statüsü ... 47

2. Devletin Ülke-dışı Yetkileri ... 52

A. Devletin Ülkesel Yetkisinin Ülke Dışına Uzanması ... 52

a) Devletin Uluslararası Alanlarda Ülkesel Nitelikli Yetkileri ... 53

b) Devletin Başka Ülkelerde Ülkesel Nitelikli Yetkileri ... 54

B. Devletin Kişisel Yetkisi ... 57

a) Uyrukluk (Tabiiyet) ... 58

i) Uyrukluk Konusunda Devletin Yetkisinin Niteliği ... 58

ii) Devletin Uyrukluğundan Yararlananlar ... 59

α. İç Hukuk Kişileri ... 60

— Bireyler (Gerçek Kişiler) ... 60

— Tüzel Kişiler (Hükmi Şahıslar) ... 60

β. Gemiler ve Hava Araçları ... 61

— Gemiler ... 61

— Hava Araçları ... 65

b) Devletin Uyrukluk Bağından Kaynaklanan Ülke Dışındaki Kişisel Yetkileri ... 66

i) Kişilerle İlgili Olarak ... 66
— Bireylerin Kişisel Statüleri Konusunda ... 66
— Cezai Yargı Yetkisi Konusunda ... 67
— Devletine Bağlılık Konusunda ... 68
— Diplomatik Koruma Konusunda ... 69
ii) Gemiler ve Hava Araçları ile İlgili Olarak ... 70
— Gemilerle İlgili Olarak ... 70
— Hava Araçlarıyla İlgili Olarak ... 72
c) Devletin Uyrukluğuna Bağlı Olmayan Ülke Dışındaki Kişisel Yetkileri ... 74
i) Yabancıların Devlet Güvenliğine Karşı İşlediği Suçlar Konusunda ... 74
ii) Uzay Araçları Konusunda ... 74
C. Devletin Ulusal Yetkisi ve Öteki Devletlerle Paylaştığı Yetkileri Sorunu ... 75
a) Ulusal Yetki ... 75
i) Kavram ... 76
ii) Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasındaki Durumu ... 77
b) Devletlerin Ortak ve Yarışan Yetkileri Sorunu ... 79
III. Devlet Türleri ve Uluslararası Hukuktaki Etkileri ... 80
1. Devletlerin Sınıflandırılması ... 81
2. Değişik Devlet Türlerinin Uluslararası Hukuktaki Özellikleri ... 84
A. Federal Devlet ... 84
B. Sürekli Tarafsız Devlet ... 86
C. "Minyatür Devletler" ... 88
Ç. Kendine Özgü (Sui Generis) Statüye Sahip Devletler ... 90
a) Papalık ... 90
b) Kıbrıs Cumhuriyeti ... 91

İkinci Başlık:

DEVLETLER DIŞINDAKİ BİRİMLER ... 94
I. Devlet Niteliği Kazanamamış İnsan Toplulukları ... 94
1. Genel ... 94
2. Geçmişte Kalmış Birimler ... 96
3. Vesayet Altında Ülkeler ... 99
II. Uluslararası Örgütler ... 102
1. Genel Veriler ... 103

A. Uluslararası Örgütlerin Tanımı ve Sınıflandırılması 104

a) Hükümetlerarası ve Hükümetler-dışı Uluslararası Örgütler Sorunu 104

b) Uluslararası Örgütleri Devletlerden Ayıran Özellikleri 104

c) Uluslararası Örgütlerin Sınıflandırılması 105

B. Uluslararası Örgütlerin Yapısı 106

a) Üyeler 106

i) Üyeler ve Çalışmalara Katılma 106

ii) Üyelik Statüsü 108

b) Organlar 111

i) Organların Kuruluşu ve Yapısı 111

ii) Organların Görevlileri 113

c) Uluslararası Örgütlerin Yetkileri 114

2 Somut Uluslararası Örgüt Örnekleri 117

A. Birleşmiş Milletler 117

a) Amaçları, İlkeleri ve Faaliyetleri 118

b) Üyeleri 119

c) Organları 120

i) Ana Organlar 120

— Genel Kurul 120

— Güvenlik Konseyi 121

— Ekonomik ve Sosyal Konsey 123

— Vesayet Konseyi 124

— Uluslararası Adalet Divanı 124

— Sekreterlik 124

ii) Yardımcı Organlar 125

d) Birleşmiş Milletlere Bağlı Uzmanlık Kurumları 127

B. Avrupa Ekonomik Topluluğu 128

a) Tarihçesi 129

b) Amaçları 130

c) Üyeleri 131

ç) Organları 131

i) Konsey 132

ii) Komisyon 133

iii) Avrupa Parlamentosu 134

iv) Avrupa Toplulukları Adalet Divanı 134

v) Ekonomik ve Sosyal Komite 135

d) A.E.T. ile Ortaklık İlişkileri ... 136
e) A.E.T.-Türkiye Ortaklığı ... 137
i) A.E.T.-Türkiye Ortaklığının Dönemleri ... 137
— Hazırlık Dönemi ... 137
— Geçiş Dönemi ... 138
— Son Dönem ... 139
ii) Ortaklık Kurumları ve Yetkileri ... 140
— Ortaklık Konseyi ... 140
— Ortaklık Komitesi ... 141
— Karma Parlamento Komisyonu ... 141
III. Özel Kişiler ... 141
1. Gerçek Kişiler ... 142
A. Bireylerin Uluslararası Suçlar Nedeniyle Cezai Sorumlulukları ... 142
a) Deniz Haydutluğu ... 144
b) Köle Ticareti ... 145
c) Savaş Suçları ... 146
ç) Soykırım ... 149
d) Uçaklara Saldırı ve Kaçırma ... 150
e) Terörizm (Tedhişçilik) ... 152
f) Irk Ayırımı (Apartheid) ... 153
B. Kimi Birey Kategorilerinin Korunması ... 154
a) Azınlıklar ... 155
i) Genel ... 155
— Gelişmeler ... 155
— Azınlıklar Rejiminin Kapsamı ... 158
— Azınlıklar Rejiminin Güvencesi ... 160
ii) Lozan Andlaşmasında Müslüman Olmayan Azınlıkların Korunması Rejimi ... 162
iii) Yunanistan'daki ve Bulgaristan'daki Türk Azınlıklar Sorunu 164
— Yunanistan'daki Türk Azınlıklara İlişkin Rejim ... 164
— Bulgaristan'daki Türk Azınlıklara İlişkin Rejim ... 166
b) Sığınmacılar (Mülteciler) ... 167
i) Uluslararası Düzeydeki Gelişmeler ... 168
ii) Sığınmacı Statüsünün Tanınması ... 170
— Genel ... 170
— 1951 Sığınmacıların Statüsüne İlişkin Sözleşme ve Protokol 171
iii) Sığınmacıların Hukuksal Korunması ... 172
— Genel ... 172
— 1951 Sığınmacıların Statüsüne İlişkin Sözleşme ... 173

C. Uyruksuzlar (Tabiiyetsizler) ... 174
Ç. İnsan Haklarının Korunması ... 177
a) Genel ... 178
b) İnsan Haklarının Andlaşmalarda Güvence Altına Alınması ... 184
i) Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri ... 184
— Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme ... 184
— Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme 186
ii) Bölgesel Andlaşmalar ... 187
— Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ... 187
● Güvence Altına Alınan Haklara İlişkin Temel Veriler ... 187
● Güvence Mekanizması ... 190
— Amerikan ve Afrika İnsan Hakları Sözleşmeleri ... 193
2. Uluslararası Hukukta Tüzel Kişiler ... 195
A. Ticaret Ortaklıkları ... 196
B. Hükümetler-dışı Uluslararası Örgütler ... 199

BEŞİNCİ BÖLÜM:

ULUSLARARASI HUKUKUN MEKANSAL KURALLARI

Birinci Başlık:

KARA ÜLKESİNE İLİŞKİN ULUSLARARASI HUKUK KURALLARI ... 202
I. Ülke Kazanılması ... 202
1. Devletin Doğuşu ile Bir Ülkeye Sahip Olması ... 203
2. Varolan Bir Devletin Ülke Kazanması ... 204
A. Sahipsiz Ülkelerin Kazanılması ... 205
B. Bir Devlet Ülkesinden Ötekine Ülke Aktarılması ... 208
a) Andlaşma Yoluyla Ülke Kazanılması: Devir ... 208
b) Tek-taraflı İşlemler Aracılığıyla Ülke Kazanılması ... 209
i) Fetih ... 209
ii) Kazandırıcı Zamanaşımı ... 210
c) Uluslararası Yargı ve Hakemlik ya da Örgüt Organları Kararı ile Ülke Kazanılması ... 211
II. Sınırlar ... 212
1. Genel Olarak Kara Sınırları ... 213
A. Sınır Saptama Yöntemleri ... 213
a) Andlaşma Yolu ... 213
b) Uluslararası Yargı ya da Hakemlik Yolu ... 214

B. Sınırları Oluşturmada Başvurulan Öğeler ... 214
2. Türkiye'nin Kara Sınırları ... 215
III. Akarsular, Göller, Kanallar ... 220
1. Suyolları Statüsüne İlişkin Genel Kurallar ... 221
2. Uluslararası Suyollarında Ulaşıma Yönelik Kurallar ... 223
A. Uluslararası Akarsular ... 223
B. Uluslararası Kanallar ... 226
a) Süveyş Kanalı ... 227
b) Panama Kanalı ... 228
c) Kiel Kanalı ... 228
3. Uluslararası Suyollarının Ulaşım-dışı Kullanımlarına Yönelik Kurallar 229
A. Suyollarından Ulaşım-dışı Amaçlarla Yararlanılması Sorunu ... 230
B. Yararlanılacak Su Alanının Belirlenmesi Sorunu ... 232
C. Suların Paylaşılmasında Uyulması Gereken Kurallar ... 235
Ç. Sulardan, Paylaşma Konusu Dışında, Yararlanma Hakkının Kullanımına İlişkin Kurallar Sorunu ... 238
D. Türkiye'nin Durumu ... 242

İkinci Başlık:

ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU ... 245
I. Genel Sorunlar ve Deniz Hukukunun Gelişimi ... 245
1. Denizlerden Yararlanmanın Ana Kuralları ... 247
A. Denizlerde Ulaşım ve İletişim ... 247
B. Denizlerin Doğal Kaynaklarının İşletilmesi ... 249
2. Adaların Durumu ... 254
A. Genel Olarak Ada Kavramı ve Hukuksal Etkileri ... 254
a) Ada Kavramı ... 254
i) Uluslararası Hukuk Belgelerinde Kabul Edilen Tanımlar ... 254
ii) Ada Tanımı İçin Önerilen Öteki Öğeler ... 255
b) Adaların Hukuksal Etkileri ... 255
B. Takımadalar ... 257
a) Uygulanan Hukuktaki Gelişmeler ... 257
b) Tanımlar ... 157
i) Takımada ... 258
ii) Takımada Devleti ... 258

C. "Yapay Ada" Kavramı ... 258
a) Tanım ... 258
b) Hukuksal Rejimi ... 259
3. Deniz Hukukunun Gelişimi ... 259
II. Devletin Ülkesinin Bir Parçasını Oluşturan Deniz Alanları ... 263
1. İçsular ... 263
A. İçsuların Kapsamı ... 264
B. İçsuların Hukuksal Rejimi ... 269
C. Türkiye İçsularının Sınırı ve Hukuksal Rejimi ... 272
2. Karasuları ... 275
A. Karasularının Genişliği ve Sınırlandırılması ... 276
B. Karasuları Rejimi ... 279
a) Zararsız Geçiş Hakkı ... 281
i) Zararsız Geçiş Hakkının Varlığı Sorunu ... 281
ii) Geçiş ve Zararsızlık Kavramları ... 283
b) Kıyı Devletinin Karasularında Yetkileri ... 288
i) Kıyı Devletinin Zararsız Geçişi Düzenleme Yetkisi ... 288
ii) Kıyı Devletinin Yabancı Gemiler Üzerindeki Yargı Yetkisi ... 290
— Ticaret Gemileri Bakımından ... 290
— Savaş Gemileri Bakımından ... 292
C. Türk Karasularının Durumu ... 292
a) Karasularımızın Genişliği ve Sınırlandırma Durumu ... 292
b) Karasularımızın Hukuksal Rejimi ... 296
3. Takımada Suları ... 298
4. Boğazlar ... 299
A. Boğazlar Genel Rejimi ... 300
a) Tanım ... 301
b) Hukuksal Rejim ... 301
B. Türk Boğazları ... 304
a) Türk Boğazlar Rejiminin Gelişimi ... 304
b) Montreux Boğazlar Sözleşmesi ... 308
i) Boğazlar Rejimi ... 308
ii) Montreux Sözleşmesinin Sona Ermesi ya da Değiştirilmesine İlişkin Hükümler ... 310
III. Devletin Belirli Egemen Haklara Sahip Olduğu Uluslararası Deniz Alanları 311
1. Bitişik Bölge ... 311

A. Tanımı ve Gelişimi ... 312
B. Hukuksal Rejimi ... 312
2. Balıkçılık Bölgesi ... 315
3. Kıta Sahanlığı ... 317
A. Kıta Sahanlığı Kavramı ve Gelişimi ... 318
a) Deniz Yatağının Yerbilim Açısından Yapısı ... 318
b) Hukuk Kavramı Olarak Kıta Sahanlığı ... 319
B. Kıta Sahanlığının Hukuksal Rejimi ... 321
C. Kıta Sahanlığının Sınırlandırılması ... 323
Ç. Türk Kıta Sahanlığı ve Ege Kıta Sahanlığı Uyuşmazlığı ... 327
4. Münhasır Ekonomik Bölge ... 332
A. Münhasır Ekonomik Bölgenin Hukuksal Rejimi ... 333
a) Kıyı Devletinin Egemen Hakları ... 334
i) Kıyı Devletinin Ekonomik Nitelikli Hakları ... 334
ii) Kıyı Devletinin Yetkileri ... 334
b) Üçüncü Devletlere Tanınan Haklar ... 335
i) Tüm Üçüncü Devletlere Tanınan Haklar ... 335
ii) Yalnızca Bölge Devletlerine Tanınan Kimi Haklar ... 336
B. Münhasır Ekonomik Bölgenin Sınırlandırılması ... 337
C. Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Konusundaki Durumu ... 337
IV. Açık Deniz ve Uluslararası Deniz Yatağı ... 338
1. Açık Deniz ... 338
A. Açık Denizin Serbestliği İlkesi ... 339
B. Devletlerin Açık Denizde Kendi Adlarına Sahip Olduğu Yetkileri ... 340
a) Bayrak Yasası ... 341
b) İzleme Hakkı ... 342
C. Devletlerin Açık Denizde Öteki Devletlerle Paylaştığı Yetkileri ... 343
a) Devletlerin Kimi Uluslararası Suçların Denetlenmesi Konusundaki Yetkileri ... 344
i) Genel ... 344
ii) Uyuşturucu Madde Kaçakçılığının Denetlenmesi ... 345
iii) Açık Denizden İzinsiz Yayınların Denetlenmesi ... 345
b) Devletlerin Açık Denizden Yararlanma Konusundaki Kimi Yetkileri ... 345
i) Çatmaları Önleyici ve Yetkileri Düzenleyici Önlemler ... 346

ii) Denizde Can Güvenliğini Koruyucu Önlemler 347
iii) Açık Denizde Çevrenin Korunmasına İlişkin Önlemler 347

2. Uluslararası Deniz Yatağı 347

A. Kavram ve Gelişimi 348

B. Hukuksal Rejimi 349

a) Genel Kurallar 349

b) Uluslararası Deniz Yatağının İşletilmesiyle İlgili Düzen 349

i) Deniz Yatağı Uluslararası Otoritesi 349
— Genel Kurul 349
— Konsey 352
— Sekreterya 352
— İşletme 352
ii) Uluslararası Deniz Yatağının İşletilmesine İlişkin Kurallar ... 353

C. Uluslararası Deniz Yatağı Rejimi Konusunda Ortaya Çıkan Sorunlar 353

Üçüncü Başlık:

ULUSLARARASI HAVA HUKUKU 357

I. Havacılıkla İlgili Kurallar 357

A. Havacılıkla İlgili Kuralların Gelişimi 358

B. Hava Sahasının Hukuksal Rejimi 362

C. Uluslararası Hava Ulaşım Rejimi 364

a) Bir Devletin Hava Sahasında 364
i) Sivil Hava Araçları Rejimi 364
ii) Devlet Hava Araçları Rejimi 366

b) Uluslararası Hava Sahasında 367

c) Uçuş Güvenliği ve Hava Trafik Hizmetleri Düzenlemeleri 368

II. Telekomünikasyon ile İlgili Kurallar 370

Dördüncü Başlık:

UZAY HUKUKU 373

I. Uzay Hukukunun Tarihçesi 374

II. Uzay Sahasının Hukuksal Rejimi 375

III. Uzaya Gönderilen Kişilerin ve Araç-Gereçlerin Bağlı Olduğu Hukuksal Rejim 376

IV. Uzay Faaliyetlerinin Hukuksal Rejimi 377

1. Uzaya Yönelik Faaliyetlerle İlgili Kurallar 378

2. Uzaydan Dünyaya Yönelik Faaliyetlerle İlgili Kurallar 380

A. Uzaydan Gözetleme ve Algılama ... 380
B. Uzay Uyduları Aracılığıyla Haberleşme ve Yayın ... 381

Beşinci Başlık:

ÇEVRENİN ULUSLARARASI DÜZENDE KORUNMASI ... 384

I. Uluslararası Hukukun Çevre Sorunları Konusunda Gelişimi ... 385

II. Çevrenin Değişik Öğelerine İlişkin Uygulanan Uluslararası Hukuk Kuralları ... 387

1. Kirlenme Konusunda ... 387

A. Nükleer Kirlenmeye İlişkin Düzenlemeler ... 387

B. Nükleer-dışı Maddelerden Kirlenmeye İlişkin Düzenlemeler ... 388

a) Denizlerle İlgili Olarak ... 388

b) Akarsular ve Göllerle İlgili Olarak ... 389

c) Hava ve Uzayla İlgili Olarak ... 390

2. Ekolojik Dengenin Korunması Konusunda ... 393

A. Denizde Canlı Kaynakların Korunmasıyla İlgili Olarak ... 394

B. Karada Hayvansal Varlığın ve Bitki Örtüsünün Korunmasıyla İlgili Olarak ... 394

3. Doğal Güzellikler ve Kültürel Varlıkların ve Anıtların Korunması Konusunda ... 395

ULUSLARARASI YARGI YA DA HAKEMLİK KARARLARI VE DANIŞMA GÖRÜŞLERİ DİZİNİ ... 397

KAVRAMLAR DİZİNİ ...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

Uluslararası Hukukun Kişileri

(Subjects of international law; sujets du droit international; Völkerrechtssubjekte)

GİRİŞ: Uluslararası kişilik kavramı
(international personality; personnalité internationale; Völkerrechtsubjektivität oder Völkerrechtspersönlichkeit)

Kaynakça:

Türkçe: S. L. Meray, Cilt 1, s. 226-228; M. Gönlübol, **Milletlerarası...**, s. 205-207; H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğunun Yaptığı Anlaşmalar**, Ankara, 1978, s. 9-19.

Yabancı dil: D. P. O'Connell, "La personnalité en droit international", **R.G. D.I.P.**, 1963, s. 5-43; F. A. von der Heydte, "Rechtssubjekt und Rechtsperson im Völkerrecht", **Festschrift Spiropoulos**, Bonn, 1957, s. 237-255; H. Mosler, "Die Erweiterung des Kreises der Völkerrechtssubjekte", **Z.a.ö.R.V.**, 1962, s. 1-48; H. Mosler, "Réflexions sur la personnalité juridique en droit international public", **Mélanges H. Rolin**, Paris, 1964, s. 228-251; P. Reuter, **Institutions internationales**, Paris, 1969, 6ème éd., s. 69-72; W. Friedmann, **The changing structure of international law**, London, 1964; B. Broms, "Subjects: entitlement in the international legal system", **in** R. St. J. Macdonald and D. M. Johnston (eds.), **The structure and process of international law**, The Hague, 1983, s. 383-423; I. Seidl-Hohenveldern, "The legal personality of international and supranational organizations", **R.E.D.I.**, 1965, s. 35-73; F. Seyersted, "International personality of intergovernmental organizations. Do their capacities really depend upon their constitutions?", **I.J.I.L.**, 1964, s. 1-74; M. Rama-Montaldo, "International legal personality and implied powers of international organizations", **B.Y.I.L.**, 1970, s. 111-156; C. Osakwe, "Contemporary Soviet doctrine on the juridical nature of universal international organizations", **A.J.I.L.**, 1971, s. 520-521.

Genel olarak hukuk kişiliği kavramı bir hukuk düzeni içinde hak ve yükümlülüklere sahip olma yeteneğini belirtmektedir. Başka bir deyişle, bir hukuk düzeninin hak ve yükümlülükler tanıdığı ve aralarındaki iliş-

kilerini düzenlediği birimler o hukuk düzeninin kişilerini oluşturmaktadır. İç hukuk düzenlerinde hukuk kişileri bireyler dediğimiz gerçek kişiler ile kamu ve özel hukuk tüzel kişileridir.

Uluslararası hukuk kişilerinin uluslararası düzeyde faaliyet gösteren hangi birimleri kapsadığı konusu ise çok tartışmalıdır. Bu, uluslararası toplumun karmaşık ve gelişmemiş yapısı ile buna bağlı olarak uluslararası hukuk kurallarının oluşumunda ve uygulanmalarının sağlanmasında ortaya çıkan özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Bugün uluslararası kişilik kavramının yerleşmiş tanımına göre, uluslararası hukukun kişilerinin iki özelliği olduğu kabul edilmektedir: i) uluslararası hukuktan kaynaklanan haklara ve yükümlülüklere sahip olma yeteneği; ii) uluslararası hukuktan doğan haklarını uluslararası düzeyde doğrudan koruyabilme yeteneği (Örneğin, I. Paenson, s. 50). Nitekim, U.A.D.'nın **Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi** konusundaki 11.4.1949 tarihli danışma görüşünde B.M.'in uluslararası kişiliğe sahip olmasını aynen şu sözlerle doğruladığı gözlenmektedir:

> "... Örgüt uluslararası hukuk kişisidir, uluslararası haklara ve yükümlülüklere sahip olma yeteneği vardır ve uluslararası başvuru yoluyla haklarını sağlama yeteneği vardır" (C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 179).

Bu tanım çerçevesinde, aralarında Anzilotti'nin de bulunduğu kimi yazarların ileri sürdüğü görüşün aksine, uluslararası hukuk kurallarının yöneltildiği her birim bir uluslararası kişi olarak kabul edilmemektedir. Uluslararası kişiliğe sahip olmak için, ayrıca, bu kurallardan herhangi bir aracıya gereksinme duymadan, doğrudan doğruya yararlanma yeteneği gereklidir (Örneğin, P. Pescatore, "Relations extérieures des Communautés européennes. Contribution à la doctrine de la personnalité des organisations internationales", **R.C.A.D.I.**, 1961-II, s. 31). Böylece, haklarını uluslararası hukuk düzeyinde korumak için, bir-iki kuraldışılık sayılmazsa, ulusal devletlerine bağlı olan özel kişiler uluslararası hukuk kişiliğine hak kazanmamış olmaktadır. Yine, ileride özelliklerini inceleyeceğimiz ve dış ilişkileri genel olarak bir yabancı devlet tarafından yürütülen devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklar da bu tanımın dışında kalmış olmaktadır. Buna karşılık, uluslararası mekanizmaları haklarını koramak için harekete geçirebilen devletler ve uluslararası örgütler uluslararası hukukun kişisi niteliğine ilke olarak sahip bulunmaktadır.

Kimi yazarlara göre bir birimin uluslararası kişiliğe sahip olması için başka ek özelliklerin de bulunması gerekmektedir. Örneğin, P. Reuterulus-

lararası kişiliğin özellikleri arasında uluslararası hukuk kurallarının yaratılmasına doğrudan katılma yeteneğini de saymaktadır (P. Reuter, **Institutions,** s. 70). Yine, bir başka yazar, kendilerine yönelik uluslararası hukuk kurallarının konulması ve kaldırılmasında gerçek ve tüzel kişilerin rızalarının alınmaması olgusunu gerçek ve tüzel kişilerin uluslararası kişiliğe sahip olmadıkları yönünde bir veri olarak değerlendirmektedir (I. Paenson, s. 52-53). Öte yandan, bir birimin uluslararası kişiliğe sahip olabilmesi için, yazarların, genellikle, bunların uluslararası andlaşmalar yapabilmelerini ve öteki devletlerde yargı bağışıklığından yararlanmalarını gerekli gördükleri anlaşılmaktadır (Bkz. B. Broms, "Subjects: Entitlement in international legal system". **in** R. St. J. Macdonald and D. M. Johnston (eds.), **The Structure and Process of international law,** The Hague, 1983, s. 383). Bu ölçütlere göre yapılacak değerlendirmelerde de yalnızca devletler ve uluslararası örgütler uluslararası kişiliğe sahip görünmektedir.

Ancak, yalnızca devletlerin ve uluslararası örgütlerin uluslararası kişiliğe sahip olduğunun bildirilmesi de bunların her birinin aynı kapsamda bir hukuk kişiliğine sahip oldukları anlamına gelmemektedir. En başta, devletler, tam bir uluslararası kişiliğe sahip olan tam yetkili devlet ve sınırlı uluslararası kişiliğe sahip, yetkileri sınırlı devlet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İkinci olarak ise, uluslararası örgütlerin hepsi zorunlu olarak uluslararası kişiliğe sahip değildir. Bir uluslararası örgütün uluslararası kişiliğe sahip olabilmesi için kendisini oluşturan üye devletlerden yeterli ölçüde ayrı ve sürekli bir iradeye sahip olması gerekmektedir.

Bir uluslararası örgütün uluslararası kişiliği, sözü edilen ayrı iradesinin varlığının saptanması ile ortaya çıkmaktadır. Bu, örgütün kurucu andlaşmasında açıkça belirtilmiş olabilir. Aksi durumda, ilgili uluslararası örgütün amaçlarına ve donatıldığı yetkilere bakarak uluslararası kişiliği bulunup bulunmadığına karar verilmektedir. Uygulamada bir uluslararası örgütün uluslararası kişiliğinin kanıtı olarak şu yetkilerden bir bölümünün varolup olmadığına bakılmaktadır: i) andlaşma yapma; ii) temsil ilişkileri kurma; iii) örgütün iç düzenlemesini serbestçe oluşturma; iv) örgütün ve görevlilerinin devletler nezdinde ayrıcalık ve dokunulmazlıklara sahip olması; v) uluslararası sorumluluğa sahip olma ve öteki uluslararası hukuk kişilerinin uluslararası sorumluluğunu ileri sürebilme...

Ayrıca, uluslararası örgütlerin uluslararası kişiliği devletlerin uluslararası kişiliği gibi tam ya da tama yakın yetkileri içermemektedir. U.A.D.'nın **Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi** konusundaki 11.4.1949 tarihli danışma görüşünde açıkça bildirildiği gibi,

> "Bir hukuk düzeni içinde, nitelikleri ya da haklarının genişliği bakımından, hukuk kişileri zorunlu olarak aynı değildir; onların

nitelikleri toplumun gereksinmelerine bağlıdır" (C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 178).

Böylece, her uluslararası örgütün uluslararası kişiliği onun amaçları ve kurucu devletlerin kendisine tanıdığı yetkilerle sınırlıdır. Başka bir deyişle, bir uluslararası örgüt görevsel (**fonctionnel**) bir uluslararası kişiliğe sahiptir.

Sonuç olarak, uluslararası kişi kavramı, özü bakımından aynı olan şeyleri belirtmekten uzak olup, kapsamı değişen genel bir kavram niteliğindedir.

Uluslararası kişilik kavramının kapsamının bu değişkenliği yanında, uluslararası hukukun başka birimlere ilişkin kurallarının da varlığı karşısında, kimi yazarların uluslararası hukukun kişileri terimini daha geniş olarak değerlendirdikleri ve böylece hukuksal statüsünü uluslararası hukukun tamamen ya da kısmen düzenlendiği bütün birimleri bu çerçevede ele aldıkları gözlenmektedir (Örneğin: Ch. Rousseau, Tome II; H. Kelsen **Principles**, s. 180-290).

Uluslararası kişilik kavramı, dar ve teknik anlamında değerlendirildiği zaman, yalnızca devletlere ve uluslararası örgütlere haklarını uluslararası düzende koruma olanağı tanıyan bir kavramdır. Ancak, bu kavram uluslararası toplum çerçevesinde faaliyet gösteren değişik nitelikteki ve güçteki birimlerin uluslararası hukuk düzeni içindeki yetkilerinin farklı olduğunu da göstermektedir. Durum böyle olunca, aralarındaki yetki farklılıklarını unutmadan, uluslararası hukukun kişileri terimini uluslararası hukuk kurallarının yöneltildiği bütün birimleri kapsar bir biçimde değerlendirmek bize de en doğru görünmektedir. Zira uluslararası toplumsal gerçekler ve uygulanan uluslararası hukuk, bize, devlet ya da uluslararası örgüt niteliği göstermemekle birlikte, uluslararası hukuk düzeyinde etkili faaliyetlerde bulunan daha birçok birimin varlığını göstermektedir. Bu nedenle biz de, uluslararası hukukun kişileri konusu çerçevesinde ilk önce devletleri ve ikinci olarak da devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş toplulukları, uluslararası örgütleri ve özel kişileri ele alacağız.

Birinci Başlık :

DEVLETLER

(States; Etats; Staaten)

Uluslararası hukukun, statüsünü ve ilişkilerini düzenlediği temel birimi devletler oluşturmaktadır. Bir devletin uluslararası hukuka göre ana özelliklerinin neler olduğunu saptamak ele alacağımız ilk konu olacaktır. Devlet olmanın koşullarını yerine getirmiş ve bu niteliği kazanmış uluslararası kişilerin sahip olabileceği yetkilerin incelenmesi ele alacağımız ikinci konu olacaktır. Devletler arasında varolan kimi farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkan değişik devlet türlerinin uluslararası hukuktaki etkileri de ele alacağımız üçüncü konuyu oluşturacaktır.

I. ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN KURUCU ÖĞELERİ

(constituant elements of State; éléments constitutifs de l'Etat; Staatselemente)

Kaynakça:

Türkçe: S. L. Meray, Cilt I, s. 137-151; Ö. İ. Akipek, II. Kitap, özellikle s. 7-14, 86-91; E. F. Çelik, 1984, s. 206-221; S. Toluner, özellikle s. 1-4, 22-31 ve 51-62; A. Göze, **Devletin Ülke Unsuru**, İstanbul, 1959, özellikle s. 5-13 ve 68-104; İ. Unat, **Nottebohm Kararı ve Tâbiiyetin Gerçekliği İlkesi**, Ankara, 1966; A. F. Başgil, "Devlet Nedir? (Realist Bir Tarif Denemesi)" **İ.Ü.H.F.M.**, 1946, Cilt XII, Sayı 4, s. 980-990; R. G. Okandan, "Devletin Beşeri Unsuru", **İ.Ü.H.F.M.**, 1947, Cilt XIII, Sayı 4, s. 1282-1326; S. L. Meray, "Devletler Hukukunda Milliyetler Prensibi", **S.B.Ö.D.**, 1947, Cilt II, Sayı 3-4, s. 295-310, 1948, Cilt III, Sayı 1-2, s. 82-131 ve 1948, Cilt III, Sayı 3-4, s. 61-114; A. S. Bilge, "Milletlerin Mukadderatlarını Kendileri Tayin Etmeleri", **S.B.F.D.**, 1959, Cilt XIV, Sayı 1, s. 132-145; A. F. Başgil, "Devletin Ülke Unsuru", **İ.Ü.H.F.M.**, 1947, Cilt XIII, Sayı 4, s. 1261-1281; Y. Abadan, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Ankara, 1952; İ. Lütem, **Devletlerarası Hukukta Egemenlik Kavramı**, Ankara, 1947; A. Özmen, "Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller", **A.Ü.H.F.D.**, Cilt XXI, Sayı 1-4, s. 53-121; F. Arsava, "Selfdetermination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu", **S. L. Meray'a Armağan**, Ankara, Cilt I, 1981, s. 55-67.

Yabancı dil: H. F. van Panhuys, **The rôle of nationality in international law**, Leyden, 1959, s. 19-38; R. Redslob, "Le principe des nationalités", **R.C.**

A.D.I., 1931-III, s. 5-82; S. Calogéropoulos-Stratis, **Le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes**, Bruxelles, 1973; L. Delbez, "Du territoire dans ses rapports avec l'Etat", **R.G.D.I.P.**, 1932, s. 705-738; M. St. Korowicz, **La Souveraineté des Etats et l'avenir du droit international**, Paris, 1945; E. Giraud, "Rejet de l'idée de souveraineté", **La technique et les principes du droit public (Etudes en l'honneur de G. Scelle)**, Paris, 1950, Tome I, s. 253-266; M. Réglade, "La notion juridique de l'état en droit public et en droit international public", **aynı yapıt**, Tome II, s. 507-534; Ch. de Visscher, **Théories et réalités**, s. 11-57, 125-150, 184-191 ve 220-246; Mc Nair, "Aspects of State sovereignty", **B.Y.I.L.**, 1949, s. 6-47; F. A. von der Heydte, **Die Geburstunde des Souveränen Staates**, Ratisbonne, 1952; N. Scherk, **Dekolonisation und Souveränitat**, Vienna, 1969; Ch. Rousseau, "L'indépendance de l'Etat dans l'ordre international", **R.C.A.D.I.**, 1948-II, s. 171-253; C. W. Jenks, "Independence as the basic concept of contemporary international law", **Mélanges H. Rolin**, Paris, 1964, s. 147-156; Ch. Rousseau, Tome II, s. 13-93; D. Touret, "Le principe de l'égalité souveraine des Etats, fondement du droit international", **R.G.D.I.P.**, 1973, s. 136-199; M. S. Korowicz, "Some present aspects of sovereignity in international law", **R.C.A.D.I.**, 1961-I, s. 1-120; I. Brownlie, "The relations of nationality in public international law", **B.Y.I.L.**, 1963, s. 284-365; M. Mouskhély, "La naissance des Etats en droit international public", **R.G.D.I.P.**, 1962, s. 469-485; R. Emerson, "Self-determination", **A.J.I.L.**, 1971, s. 459-475; D. Thürer, **Der Selbstbestimmungsrecht der Völker**, Bern, 1976; J. F. Guilhaudis, **Le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes**, Grenoble, 1976; K. Rabl (Hrsg.), **Inhalt, Wesen und gegenwörtige praktische Bedeutung des Selbstbestimmungsrechts der Völker**, Munchen, 1974; L. Wildhaber, "Sovereignty and international law", **in** R. St. J. Macdonald and D. M. Johnston (eds.), **a.g.y.**, s. 425-452; D. Schindler, "Le principe de non-intervention dans les guerres civiles", **Annuaire de l'I.D.I.**, 1973, s. 416-510 ve 1975, s. 119-130; N. A. Ouchakov, "La compétence interne des Etats et la non-intervention dans le droit international contemperain", **R.C.A.D.I.**, 1974-I, s. 1-86; G. Fischer, "La souveraineté sur les ressources naturelles", **A.F.D.I.**, 1962, s. 516-528; P.J.I.M. de Wart, "Permanent sovereignty over natural resources as a cornerstone for international economic rights and duties", **N.I.L.R.**, 1977, s. 304-322; R. Ergeç, "L'égalité juridique des Etats et les organisations économiques internationles", **in L'Egalité**, Bruxelles, 1982, s. 288-324.

Uluslararası hukukta yerleşmiş bir tanıma göre devlet en az üç temel öğenin biraraya gelmesinden oluşmaktadır: i) bir insan topluluğu; ii) bir ülke; iii) kendi üstünde herhangi bir otoriteye bağlı olmayan bir siyasal yönetim (Örneğin bkz. **Dictionnaire,** s. 264-265). Uygulanan uluslararası hukuk da bu gelenekselleşmiş tanımı doğrulamaktadır. Nitekim Almanya-Polonya Karma Hakemlik Mahkemesinin 1.8.1929 tarihli **Deutsche Kontinental Gas Ortaklığı Davası**'na ilişkin kararında aynen şu söylenmektedir:

> "Bir devlet ancak, bir ülke, bu ülke üzerinde yerleşmiş bir insan topluluğu ve bu topluluk ve ülke üzerinde geçerli olan bir kamu

gücüne sahip olmak koşuluyla vardır" (**Recueil des T.A.M.**, vol. IX, s. 336).

Yine, üçüncü öğeyi biraz değişik ve iki öğeye ayırarak sunmakla birlikte, 26.12.1933 tarihli Devletlerin Hakları ve Görevleri Konusundaki Amerikan Devletleri Montevideo Sözleşmesinin 1. maddesi şöyledir:

> "Devlet, uluslararası kişi olarak aşağıdaki koşulları varlığında birleştirmek zorundadır: i) sürekli insan topluluğu; ii) belirli ülke; iii) hükümet; iv) öteki devletlerle ilişkiye girme yeteneği (Metin için bkz. **L.N.T.S.**, vol. 165, s. 19 vd.).

Devleti oluşturan, insan topluluğu, ülke ve başka bir otoriteye bağımlı olmayan siyasal yönetim öğelerini sırasıyla ele alacağız.

1. İnsan topluluğu (population; Staatsvolk)

A. Genel

Bir Devletin kurucu öğesi olarak insan topluluğunun uluslararası hukuk bakımından sahip olması gereken özelliklerinin başında süreklilik gelmektedir. Başka bir deyişle, geçici olarak biraraya gelen ve sonra dağılan insan topluluklarının bir devletin kurucu öğesini oluşturması olanağı yoktur. Nitekim, uygulamada 1970 yılında Pasifik'te mercan kayalıkları üzerinde "Minerva" adı altında kurulduğunu ilan eden ve "Başbakanı" aracılığıyla devletlere gönderdiği bir mektupla devlet olarak tanınmasını isteyen bir topluluğun öteki devletlerce ciddiye alınmamasının nedenlerinden biri de yıl boyunca sürekli oturmaya elverişli olmayan bir ülke üzerinde bu girişimin gerçekleştirilmesi olmuştur (B. Broms, **a.g.m.**, s. 386). Ancak insan topluluğunun sürekli birarada yaşaması koşulunun aranması, bunun bireyler düzeyinde değil, toplum düzeyinde sağlanmasını gerektirmektedir. Başka bir deyişle, geçici ya da sürekli olarak bir topluluktan bireysel ayrılmalar, o topluluk genel olarak varlığını sürdürdükçe, bir devletin kurucu öğesini oluşturmaya engel değildir. Yine, bunun aksine, yabancıların bir devletin kurucu öğesini oluşturan insan topluluğu içinde sayılmadıkları görülmektedir.

İnsan topluluğunun sayısının uluslararası hukuk bakımından hiçbir önemi yoktur. Devlet olmanın öteki koşulları yerine getirildiği zaman sayıca çok küçük toplulukların da bir devlet oluşturmasına engel olan herhangi bir uluslararası hukuk kuralı yoktur. Nitekim bugün varolan devletler arasında nüfusu 8400 olan Nauru bulunduğu gibi, nüfusu 1.053.100.000 olan Çin Halk Cumhuriyeti de vardır (Bkz. **Anabritannica: Dünya Ülkeleri,** 1987. s. 55 ve 150).

Bir devletin öğesi olarak insan topluluğunu oluşturan bireyler arasındaki bağın niteliğine gelince ise, bu topluluğun bir tek ulustan olması zorunluluğu yoktur. Zira, dünyada bugün A.B.D., Sovyetler Birliği vb. birçok çok-uluslu devletin **(multi-national State, Etat multinational; Vielvölkerstaat)** varlığı bu verinin bir hukuksal ölçüt oluşturmadığını göstermeğe yeterlidir. Uluslararası hukuk bakımından bu konuda bugün tek geçerli ölçüt uyrukluk (tabiiyet) **(nationality; nationalité; Staatsangehörigkeit)** bağı olmaktadır. U.A.D.'nın **Nottebohm Davası**'na ilişkin 6.4.1955 tarihli kararında belirttiği gibi,

> "O (uyrukluk)... bireyin aslında bunu kendisine tanıyan devletin insan topluluğuna başka herhangi bir devletinkinden daha yakın bağlılığının hukuksal bildirimidir." (C.I.J., **Recueil,** 1955, s. 23).

Uyrukluk konusu ileride ele alınacaktır

B. Self-determination ilkesi

Bir dönemler ulus niteliğini kazanmış insan topluluklarının bir devlete sahip olmaları konusu uluslararası hukuk çerçevesinde birtakım gelişmelere sahne olmuştur. 1789 Fransız devriminden etkilenerek "Milliyetler prensibi" **(Principe des nationalités)** adı altında uluslararası öğretide taraftar bulan bir görüş, her ulusal topluluğun bağımsız bir devlet kurma hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Siyasal bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında da çok etkili olan bu görüşün, yazarların büyük çoğunluğunca, yalnızca bir siyasal ilke oluşturduğu ve hukuksal bağlayıcılığa sahip olmadığı kabul edilmektedir (Örneğin: G. Scelle, **Cours,** s. 152; Ch. Rousseau, Tome II, s. 30). Buna karşılık, "halkların geleceklerini kendilerinin saptaması hakkı" (milletlerin mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri hakkı) **(le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes)** ya da kısaca **Self-determination** hakkı **(right of self-determination; droit d'autodétermination; Selbsbestimmungsrecht)** diye anılan bir ilkenin uygulanan uluslararası hukukta birtakım koşullarla kabul edildiği gözlenmektedir.

Self-determination hakkı 1918 Wilson ilkelerinden (3. İlke) kaynaklanmış olup, uygulanan uluslararası hukukta kabulu B.M. Andlaşması ile gerçekleşmiştir. Nitekim, anılan Andlaşmasının 1. madde 2. fıkrası, 55. maddesi ve 76. maddesi açıkça bu ilkenin geçerliliğini tanımaktadır. Ancak, bu çerçevede yalnızca adı verilen bu ilkenin uluslararası hukuktaki anlamının ve kapsamının belirlenmesi büyük ölçüde 1960'tan bu yana kabul edilen kimi B.M. kararları ile olmuştur. Bu kararların ilki B.M. Genel Kurulunca kabul edilen 14.12.1960 tarihli ve 1514 (XV) sayılı "Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri" olmuştur (Metnin Türkçe olarak önemli bölümleri için bkz. S. L.

Meray, Cilt I, s. 142). Bunu anılan ilkeye yer veren B.M. Genel Kurulunun değişik kararları izlemiştir (Örneğin, 13.12.1966 tarihli ve 2189 (XXI) sayılı sömürgeciliğin son bulmasına ilişkin karar). Bunların en önemlilerinden biri 14.12.1962 tarihli ve 1803 (XVII) sayılı "Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik Bildirisi" dir. Yine, anılan ilkeyi teyid eden ve açıklayan bu kararlardan çok önemli bir tanesi de 24.10.1970 tarihli ve 2625 (XXV) sayılı "B.M. Andlaşmasına Uygun Olarak Devletler Arasında İşbirliğine ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi" dir. Öte yandan, B.M. Genel Kurulunca 16.12.1966'da kabul edilip üye devletlerin imzasına ve onayına sunulduktan sonra, 1976 yılında yürürlüğe giren iki insan hakları sözleşmesi, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, bu ilkeyi açıkça teyid etmekte ve anlamına açıklık getirmektedir. U.A.D. da **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı** konusundaki 21.6.1971 tarihli danışma görüşünde (C.I.J., **Recueil**, 1971, s. 31) ve **Batı Sahara** konusundaki 16.10.1975 tarihli danışma görüşünde (C.I.J., **Recueil**, 1975, s. 31) bu ilkeyi teyid ettikten sonra anlamı üzerinde de durmuştur.

Self-determination ilkesinin anlamı incelendiği zaman, iki yanı bulunduğu görülmektedir. Birinci yanı devletlerin iç örgütlenmelerine ilişkin olup, bir halkın dilediği yönetim biçimini, herhangi bir dış baskı olmadan, seçmesi hakkı bulunduğunu belirtmektedir. Bu hakkın en çok siyasal yönetim biçimi ile ilgili olduğu ve özellikle devlet ve hükümet biçimlerinin saptanmasında halklara serbestlik tanınması olarak yorumlandığı görülmektedir. Ancak, bu yönetim biçimini seçme hakkının giderek ekonomik bir içerik de kazandığı ve devletlerin doğal kaynaklar üzerindeki sürekli egemenliği ilkesinin **Self-determination** hakkının bir parçası olduğunun gerek B.M. Genel Kurulunca (Örneğin, 14.12.1962 tarihli ve 1803 (XVII) sayılı Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik Bildirisi), gerekse yazarlarca (Örneğin, M. Bennouna, **Droit international du développement**, Paris, 1983, s. 109-112) kabul edildiği görülmektedir.

Self-determination ilkesinin ikinci yanı, bir halkın bağımsız bir devlet kurmak dahil, dilediği devlete bağlı olmayı seçme hakkını belirtmektedir Ancak, uygulanan uluslararası hukuk halkların bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda, dünyanın siyasal ve toplumsal gerçeklerini de gözönünde tutarak, **Self- determination** hakkının bu açıdan kullanımını birtakım koşullara bağlamaktadır. Bu çerçevede, uygulanan uluslararası hukukta çok farklı biçimlerde anlaşılan halk ve ulus kavramlarının değişik anlamları (Örneğin **Dictionnaire** çeşitli uluslararası belgelerde bu kavramların kimi zaman belirli özellikler taşıyan insan toplulukları ile kimi zaman ise belirli bir devletin uyruğunda bulunan insan toplulukları ile özdeş tutulduğunu göstermektedir: Bkz. **Dictionnaire**, s. 398-399 ve 449-

451) üzerinde durulmadan, bağımsız bir devlet kurabilmenin ana koşulunun sömürge altında bir halkın varlığı olduğu kabul edilmektedir. Böylece, bağımsız devletlerin kurulması konusunda uygulamada karşılaşılan yollardan yalnız sömürgelikten kurtulma **(decolonization; décolonisation; Dekolonisierung)** durumunda **Self-determination** ilkesine dayanılmasının kabul edildiği ve bir devletin tam bir parçasını oluşturan ülke üzerindeki toplulukların ayrılması **(Secession; Sécession; Herauslösung)** yoluyla bir devlet kurulmasında bu ilkenin işlemediği görülmektedir. Bu konuda uygulanan uluslararası hukuku değerlendiren çeşitli yazarlar görüş birliği içinde bulunmaktadırlar (Örneğin: R. Emerson, "Self-determination", **A.J.I.L.**, 1971, s. 463; J.-F. Guilhaudis, **Le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes**, Grenoble, 1976, s. 22; Nguyen Quoc Dinh-P. Daillier et A. Pellet, 427 ve 430-431). U.A.D. da anılan ilkenin uluslararası hukukta geçerliliğini yalnızca sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması konusunda açıkça doğrulamış bulunmaktadır (Bkz.: **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı** konusundaki 21.6.1971 tarihli danışma görüşü, C.I.J., **Recueil**, 1971, s. 31 ve **Batı Sahara** konusundaki 16.10.1975 tarihli danışma görüşü, C.I.J., **Recueil**, 1975, s. 31).

Bir devletten ayrılma yoluyla gerçekleştirilecek yeni bir devletin, **self-determination** hakkının kullanılması biçiminde değerlendirilmemesinin temel nedeni, uluslararası hukukta bugün yerleşmiş bir ilke olarak kabul edilen devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesinin varlığıdır. Nitekim, aşağıda göreceğimiz gibi, bu ilke de B.M. Andlaşmasında (Madde. 2/4) geçerliliği doğrulanan temel ilkelerden birini oluşturmaktadır. Konumuz açısından bakıldığında, anılan ilkeye göre bir devletin ülkesinin bütünlüğü ancak o devletin rızası ile hukuksal geçerliliği olan değişikliklere uğrayabilecektir. Böylece, bir devletin ülkesinde yerleşmiş bulunan çeşitli farklı özelliklere sahip toplulukların yalnızca bu farklılık öğesine dayanarak ilgili devlet ülkesini parçalamalarına karşı çıkılmış olmaktadır. **Self-determination** ilkesinin devletin ülke bütünlüğü ilkesine aykırı bir biçimde kullanılmayacağı B.M. Genel Kurulunca 24.10.1970 tarihinde kabul edilen 2625 (XXV) sayılı Devletler Arasında İşbirliğine ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisinde de açıkça öngörülmektedir.

Bu durumda, **Self-determination** hakkından yararlanması kabul edilen sömürge altındaki halklar ile devletin ülke bütünlüğü ilkesine zarar vereceği nedeniyle bu haktan yararlanması reddedilen halklar arasındaki ayrımın hukuksal açıdan nasıl yapılacağı sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. En başta, şunu hemen vurgulamak gerekmektedir ki, B.M. Genel Kurulunun anılan 1970 Bildirisi sömürge rejimi altında bulunan ülkeleri sömürgeci devletin ülkesinden saymamaktadır. Dolayısıyla, bir sö-

mürge ülkesinin bağımsızlığını kazanmasının sömürgeci bir devletin ülke bütünlüğü ilkesine herhangi bir aykırı düşen yanı yoktur. Sömürge rejimi altında bir topluluk oluşturmanın uygulanan uluslararası hukuka göre ölçütü ise, ana ülke ile sömürge ülkesi arasında ayrım-gözetici bir statünün varlığı olmaktadır. Nitekim, B.M. Genel Kurulunca kabul edilen 14.12.1960 tarih ve 1514 (XV) sayılı Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri 1. paragrafında bu ölçütü benimsemektedir. Başka bir çerçevede, devletlerin andlaşmalara ardıl (halef) olması konusunda, eskiden sömürge iken bağımsızlığını kazanmış devletleri belirlemek için de, sömürgeliğin ölçütü olarak "uluslararası ilişkilerinin sorumluluğu önceki devlete ait bağımlı ülke" olma verisine başvurulduğu görülmektedir (Mad. 2/f. 23.8.1978 tarihli Devletlerin Andlaşmalara Ardıl Olması Sözleşmesi metni için bkz. N. U., **La Comission du droit international et son oeuvre,** New York, 1981, 3ème éd., s. 267-284). Başka bir deyişle, bir devletin ülkesinin tümünde geçerli olan genel statüde bulunup herhangi bir ayrıma bağlı tutulmayan ülke parçalarında yaşayan toplulukların birtakım değişik özelliklere sahip olması, uygulanan uluslararası hukukta bunların **self-determination** ilkesinden yararlanabilecekleri anlamına gelmemektedir.

2. Ülke (territory; territoire; Staatsgebiet)

A. Genel

Gerek iç hukukta gerekse uluslararası hukukta yerleşmiş görüşe göre bir devlet ülkesi, devlete ait kara, deniz ve hava bölümlerinden oluşmaktadır.

Bir devletin kara ülkesi **(land territory; territoire terrestre; Landgebiet)** kara parçasından oluşan ana ülkesini ve varsa adalarını kapsamaktadır. Adaların da devletin kara ülkesinden sayılması, uygulanan uluslararası hukukta bunların tanımı yapılırken "doğal olarak oluşan bir kara parçası" biçiminde nitelendirilmelerinin sonucudur (Örneğin: 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 10/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 121/1). Kara ülkesi, üzerinde bulunan göl, akarsu gibi içsuları da kapsamaktadır. Bir devletin kara ülkesi yalnızca kara parçasının yüzeyi ile de sınırlı değildir. Kara ülkesi yeraltında da sürmektedir. Kara ülkesinin sınırları sorunu ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Devletin kara ülkesi, devlet ülkesinin temel taşıdır. Kara ülkesi olmadan bir devletin deniz ve hava ülkelerine sahip olması olanağı yoktur. U.A.D.'nın İngiltere ile Norveç arasındaki **Balıkçılık Davası**'na ilişkin 18.12.1951 tarihli kararında karasuları ile ilgili olarak açıkça belirttiği gibi,

> "Karasularının kara ülkesi bakımından sıkı bağımlılıklarını genel bir biçimde belirtmek gerekmektedir. Kıyı devletine kıyılarını çevreleyen sular üzerindeki hakkı sağlayan kara (ülkesi) dir" (C.I.J.,**Recueil**, 1951, s. 133).

Bu nedenle, "Minerva Devleti" örneğindeki gibi, sürekli barınmaya olanak vermeyen bir mercan kayalığının, sürekli bir insan topluluğuna sahip bulunmaması yanında, devletin varlığı için gerekli olan ikinci öğeyi oluşturan bir devlet ülkesi olarak da kabul edilmesi olasılığı yoktur. Zira, bu tür bir doğal coğrafi oluşumun sürekli olarak su üstünde kalmaması nedeniyle, uygulanan uluslararası hukuka göre bir ada olarak nitelendirilmesi olanağı yoktur (Ada tanımı için örneğin bkz.: 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 10/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 121/1). Oysa, bir kara ülkesinin ya kıta üzerindeki topraklardan ya da en az bir adadan oluşması zorunluluğu vardır.

Devlet ülkesinin deniz alanlarından oluşan bölümlerine gelince, bugün devletin deniz ülkesi **(territory under water; territoire maritime; Staatsmeer-Gebiet)** kapsamına tartışmasız girdiği kabul edilen deniz alanları şunlardır: i) içsular; ii) karasuları (Örneğin, I. Paenson, s. 152). Ancak, III. Deniz Hukuku Konferansı ve sonunda kabul edilen B.M.D.H.S. ile devlet ülkesi kapsamına takımada sularının da alındığı görülmektedir. Zira, anılan Sözleşmeini karasularına ilişkin 2. maddesi hükmü aynen şöyledir:

> "Sahildar devletin egemenliği kara ülkesinin ve içsularının ötesinde ve bir Takımada Devleti söz konusu olduğunda, takımada sularının ötesinde karasuları denilen bir bitişik deniz bölgesine kadar uzanır" (A. Özman (çev.), **B.M.D.H.S.**, 1984, s. 3).

Buradan anlaşılacağı gibi, karasuları devletin deniz ülkesi içinde yer alırken, onun gibi kıyı devletinin ilke olarak tam egemenliği altında bulunan ve karasularının bile berisinde yer alan takımada sularının devlet ülkesinin dışında kabul edilmesi olanağı yoktur.

Buna karşılık, bitişik bölge, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge gibi üzerinde kıyı devletinin yalnızca belirlenmiş birtakım konularda egemen haklara sahip olduğu kabul edilen deniz alanlarının devletin deniz ülkesinin kapsamına girip girmediği tartışmalıdır. Bu konuda, U.A.D.'nın **Ege Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin 19.12.1978 tarihli kararında kıta sahanlığını devletin "ülkesel statüsü" kapsamı içinde değerlendirmesine bakarak (C.I.J.,**Recueil**, 1978, s. 37), bir deniz alanı üzerinde sınırlı konularda ya da sınırlı amaçlarla kıyı devletine tanınan egemen hakların bu alanı devletin deniz ülkesi içinde kabul etmeye yettiği biçiminde yorumlama olanağı vardır.

Ancak, Divan'ın buradaki yaklaşımını ülkesel nitelikli egemenlik haklarına ilişkin durumların ülkesel statüyü ilgilendireceği biçimde dar olarak yorumlamak ve bu çerçevede kıta sahanlığı gibi alanların devletin deniz ülkesinin bir parçasını oluşturduğu anlamına gelmediği biçiminde değerlendirmek olanağı da vardır. Nitekim, yazarların önemli bir bölümünün görüşü bu ikinci yöndedir (Örneğin: Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 357; L. Caflisch, "Les zones maritimes sous juridiction nationale, leurs limites et leur délimitation", **Le nouveau droit international de la mer**, Paris, 1983, s. 36, dipnot 3; S. Toluner, s. 61-62). Öğretideki bu ağırlıklı eğilim, gerekçe olarak özellikle devlet ülkesi kapsamına soktukları alanlarda devletin tam ya da tama yakın egemenliğe sahip olmasına karşılık öteki deniz alanlarında sınırlı bir egemen haklar uygulanılmasının kabul edildiği üzerinde durmaktadır. Böylece, bu konudaki ölçüt ilgili alan üzerinde egemenlik yetkisinin kapsamı olmaktadır. Devletin deniz ülkesinin karasularının dış sınırı ile sona erdiğinin uygulanan uluslararası hukukta kabul edildiği yolunda bir başka kanıt da devletin hava ülkesinin dış sınırı ile ortaya çıkmaktadır. Aşağıda göreceğimiz gibi, bir devletin hava ülkesinin dış sınırı karasularının dış sınırı olarak kabul edilmektedir. Oysa, bitişik bölge, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge gibi deniz alanları devletin deniz ülkesinin kapsamı içinde düşünülse idi, devletin hava ülkesinin de bu alanların üzerinde yer alan hava sahasını içermesi mantık gereği olacaktı. Deniz ülkesine giren deniz alanlarının kapsamları ve sınırları sorunu da ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Devlet ülkesinin hava sahasına **(air space; espace aérien; Luftraum)** ilişkin durumu değerlendirilirse, uygulanan uluslararası hukukta devletin hava ülkesinin kara ülkesi ve karasularının üzerinde yer alan bütün hava sahasını kapsadığı kabul edilmektedir. Nitekim, 7.12.1944 tarihli Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin 2. maddesi aynen şöyledir:

> "İşbu Sözleşmenin tatbiki bakımından bir devletin ülkesi, bu devletin egemenliği, metbuiyeti (suzeraineté), himayesi veya mandası altında bulunan kara bölgeleri ile bunlara bitişik karasularıdır" (Bkz. **R.G.**, 12.7.1945, sayı 6029).

Aynı yönde bir hüküm, egemenlik uygulaması bakımından, 1982 B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesinin 2. madde 2. fıkrasında da yer almaktadır. Devletin hava ülkesi kavramı ve sınırları konusu da ileride ayrıntılı olarak incelenecektir.

Yukarıdaki verilere bağlı olarak bir devlet ülkesinin kara ülkesinin içsular, varsa takımada suları ve karasuları ile bu kara ve deniz alanları-

nın üstünde yer alan hava ülkesinden oluştuğu görülmektedir. Devlet ülkesinin bu yolla saptanmış olması, öğretide, sınırları belli olmayan bir devlet ülkesi olamıyacağı görüşüne yer vermiştir (Örneğin bkz., Ch. Rousseau, Tome II, s. 42; A. Göze, **Devletin Ülke Unsuru,** İstanbul, 1959, s. 13-15). Ancak bu görüşü, devletin yetkilerini kullanacağı bir alan olarak ülkenin genel bir biçimde belirlenmesinin gerekliliğini vurgulayan bir görüş olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Zira, U.A.D.'nın **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları'**na ilişkin 20.2.1969 tarihli kararında bildirildiği gibi,

> "Hiçbir kural, örneğin bir devletin kara sınırlarının tamamen belirlenmesini ve gerçekleştirilmesini öngörmemektedir ve Arnavutluk'un Milletler Cemiyeti'ne kabulü sorununun gösterdiği gibi, kimi yerlerde ve uzun süreler boyunca bunun gerçekleştirilemediği sık görülmektedir" (C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 32).

Devletin kurucu öğesi olarak ülke sınırlarının belirli olmasının aranması, ülke üzerinde yaşayan insan topluluklarının burada sürekli ya da geçici yerleşmeleri durumuna göre de, kimi değişik değerlendirmelere yer vermektedir. Bu çerçevede bugün yazarlar arasında geçerli olan ağırlıklı görüşe göre, herhangi bir toprak parçasının bir devletin ülkesini oluşturabilmesi için üzerinde yaşayan insan topluluğunun o ülkede sürekli bir biçimde yerleşmiş olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, göçebe bir insan topluluğu belirli bir ülkeye sahip olamayacağı için bir devlet oluşturmaktan uzaktır (örneğin: Hauriou, **Précis de droit constitutionnel,** Paris, 1929'dan nakleden Ch. Rousseau, Tome II, s. 40). Buna karşılık, kimi yazarlar devletin belirleyici öğesinin siyasal örgütlenmesindeki merkezciliğin ölçüsü olduğu üzerinde durarak (H. Kelsen, **Principles,** s. 182-184), bu tür bir örgütlenmenin sağlanması ile bir devletten söz edileceğini ve ülkenin değişken olmasının devletin oluşmasına bir engel olmadığını ileri sürmektedir (H. Kelsen, "Aperçu d'une théorie générale d'un Etat", **R.D.P.,** 1926, s. 591). U.A.D., **Batı Sahara** konusundaki 16.10.1975 tarihli danışma görüşünde, bugün Moritanya İslam Cumhuriyeti ile Batı Sahara'nın içinde yer alan Sahara bölgesinde yaşayan göçebe kavimlerin İspanyol sömürgeciliği sırasında uluslararası hukuk bakımından bir devlet ya da bir hukuksal birim oluşturup oluşturmadığı konusunu değerlendirirken bunların aralarında gerçekleştirdikleri ortak siyasal örgütlenmeyi temel veri olarak almıştır (C.I.J., **Recueil,** 1975, s. 63 ve özellikle 64). Başka bir deyişle, siyasal örgütlenme ölçüsü bakımından aranan kuralların varlığı durumunda Divan'ın belirli bir bölgede göçebe durumunda bulunan kavimlerin bir devlet ya da en azından uluslararası hukukta hakkını arayabilecek bir birim olarak değerlendirilmesine bir engel görmediği ortaya çıkmaktadır. Bu da H. Kelsen'in görüşünü doğrular nitelikte-

dir. Bununla birlikte bu tür göçebelik sahipsiz ülkelerin varlığını gerektirdiğinden ve bugün dünyada, kutuplar dışında, devlete bağlı olmayan herhangi bir ülke kalmadığından dolayı, Divan'ın da benimsediği anlaşılan ikinci görüş ancak eski toplulukların değerlendirilmesinde başvurulacak tarihsel bir ölçütü oluşturmaktadır. Bugünkü koşullarda artık ülkesi belli olmayan göçebe bir insan topluluğunun varlığı söz konusu olmayacağından, bu nitelikteki bir topluluğun bir devlet oluşturması sorunu da bulunmamaktadır. Ancak bu, belirli bir devlet ülkesi üzerinde o devletin yurttaşlığını kazanmış kimi göçebe toplulukların varolamayacağı anlamına da gelmemektedir.

Devlet ülkesinin boyutları ise hiç önemli değildir. Nitekim, bugün tam yetkili devletler arasında yüzölçümü 22,4 milyon km.² lik Sovyetler Birliği yanında yüzölçümü 21,2 km.² lik Nauru da devlet olarak vardır (Bkz. **Anabritannica: Dünya Ülkeleri,** 1987, s. 150 ve 179).

Devlet ülkesinin coğrafi bütünlük içindeki bir tek kara ve ona bağlı deniz ve hava ülkesinden oluşması zorunluluğu da yoktur. Uygulamada birçok devletin birkaç parçadan oluşan ülkelere sahip olduğu gözlenmektedir. Böylece, bir devlet ülkesinin bir ana kara ülkesi ve açık denizle ayrılan adalardan (örneğin, Yunanistan), iki ayrı kıtada yeralan iki kara ülkesinden (örneğin, Türkiye), yalnızca değişik boyutlardaki adalardan (örneğin; İngiltere, Japonya, Endonezya) ya da başka devletlerin ülkesi ile ayrılmış kara ülkelerinden (örneğin, A.B.D. ana ülkesi ve Alaska) oluşması onların bir devlet oluşturmasına hiçbir olumsuz hukuksal etki yapmamaktadır. Yine, bir devlet ülkesinin bir bölümünün tamamen başka bir devlet ülkesince çevrilmesi **(enclave; Enklave)** hukuksal bakımdan olanaklıdır (örneğin, Batı Berlin).

B. Devlet ülkesinin bütünlüğü ilkesi

(principle of territorial integrity; principe de l'intégrité territoriale; Territoriale Unversehrtheitsprinzip)

Devletin kurucu öğesi olması yanında, ileride ayrıntılarını göreceğimiz gibi, aynı zamanda onun egemenlik yetkilerinin ilke olarak sınırını da oluşturan devletin ülkesinin güvenliği ve bölünmezliği siyasal olarak devletler için çok büyük bir öneme sahiptir. Bu siyasal önem 20. yüzyılda devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesi adı altında uygulanan uluslararası hukukun bir ilkesi biçimine dönüştürülmüştür. Anılan ilkeye göre, uluslararası hukuk kurallarına göre kurulmuş bir devletin ülkesi bu devletin rızası olmadan hiçbir biçimde bölünme, parçalanma eylemlerinin konusu olamaz ve öteki devletler bu bütünlüğe saygı göstermek zorundadır.

Devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesinin genel bir kural olarak ilk ka-

bulü Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 10. maddesi ile gerçekleşmiştir. Anılan hüküm ile üye devletler birbirlerinin ülke bütünlüğüne saygı göstereceklerini ve dış saldırılara karşı çıkacaklarını bildirmektedir. Aynı ilke daha sonra Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 2. madde 4. fıkrası ile tekrarlanmıştır. Bundan başka birçok bölgesel örgüt andlaşması (Örneğin, Afrika Birliği Örgütü kurucu andlaşması, madde 2/c ve 3) ya da daha çok siyasal nitelikli uluslararası ilişkileri düzenleyen önemli uluslararası belge (Örneğin: 24.4.1955 tarihli Bandung Asya ve Afrikalılar Konferansı Son Senedi, mad. G/2; 1.8.1975 tarihli Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konusundaki Helsinki Bildirisi, mad. 1, a, IV) bu ilkeyi içermektedir. Birleşmiş Milletler çerçevesinde kabul edilen ve uygulanan uluslararası hukukta da etkileri kabul edilen kimi önemli kararlar da bu ilkeye yer vermektedir. Bunların en başında, B.M. Genel Kurulunun 12.12.1974 tarih ve 3314 (XXIX) sayılı kararıyla kabul ederek Güvenlik Konseyine gözönünde tutması tavsiyesinde bulunduğu Saldırının Tanımı gelmektedir. Bu tanıma göre, bir devletin egemenliği ve siyasal bağımsızlığı yanında ülke bütünlüğüne karşı da kuvvet kullanılması saldırı olarak nitelendirilmektedir (mad.1). Yine, **Self-determination** ilkesine başvurulma koşullarının saptanması sırasında bildirdiğimiz gibi, B.M. Genel Kurulunun 24.10.1970 tarih ve 2625 (XXV) sayılı kararıyla kabul ettiği Devletler arasında İşbirliği ve Dostça İlişkiler Bildirisi de **Self-determination** ilkesinin devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesine aykırı bir biçimde kullanılamayacağını öngörmektedir. Birçok devlet de anayasaları ve ulusal yasaları ile ülkelerinin bütünlüğü ilkesini teyid etmektedir. Örneğin, Türkiye'nin 1982 Anayasasının 3. maddesi "Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür" dedikten sonra, 4. maddesi anılan 3. maddeyi değiştirilmez ve değiştirilmesi önerilemez maddeler arasında saymaktadır.

Uygulamada devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesine hukuksal anlamı bakımından yanlış çerçevelerde başvurulduğuna da rastlanmaktadır. Örneğin, Yunanistan ana kara ülkesi ile Ege'de egemenliğinde bulunan adalar arasında Türkiye'nin kıta sahanlığına sahip olmasını engellemek amacıyla ileri sürdüğü görüşlerinden birisini de bu ilkeye dayandırmaya çalışmaktadır (Örneğin bkz. **III. Conference des Nations Unies sur le droit de la mer, Documents officiels,** vol. I, s. 145). Yunanistan'a göre, ana kara ülkesi ile adaları ülkesinin bütününü oluşturmakta olup, onların arasına bu bütünlüğü ortadan kaldıracak biçimde herhangi bir devlet ülkesinin girmemesi gerekmektedir. Oysa, en başta, Ege'de Yunan ana kara ülkesi ile adalar arasında açık deniz alanları halen varolup, Yunanistan ülkesinin coğrafi bütünlüğü zaten söz konusu değildir. Başka bir deyişle, Ege'de bugün Yunan ana ülkesi ile adalar arasında açık deniz alanları yer almakta olup, bunlar uluslararası su nitelikleriyle Yunanistan ülkesinin

dışında kalmakta ve böylece coğrafi bütünlüğü bozmaktadır. İkinci olarak ise, yine ileride göreceğimiz gibi, uygulanan uluslararası hukuk kurallarına göre kıta sahanlığı sınırlandırılmasında bir devletin komşu devletin ana ülkesine yakın adalarının bir çevirme **(enclave; Enklave)** içine alınması olanaklı olup, bu durumun bir devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesi ile herhangi bir aykırılık oluşturmadığı üstü kapalı olarak kabul edilmiş olmaktadır

3. Başka bir otoriteye bağımlı olmayan siyasal yönetim

Devletin üçüncü kurucu öğesini oluşturan başka bir otoriteye bağımlı olmayan bir siyasal yönetimin varolabilmesi iki şeyi gerektirmektedir: i) Siyasal ve hukuksal açıdan örgütlenmiş bir kamu otoritesi; ii) bu otoritenin egemen ya da bağımsız olması.

A. Örgütlenmiş bir kamu otoritesinin varlığı (government; gouvernement; Staatsgewalt)

Belirli bir insan topluluğunun belirli bir ülke üzerinde biraraya gelmesi bir devletin oluşması için yetmemektedir. Bir devletten söz edebilmek için ayrıca bu topluluğun gereksinmelerini giderecek, kendini yönetmesini ve temsil etmesini sağlayacak bir siyasal ve hukuksal örgütlenmenin gerçekleşmesi gerekmektedir. Gerçi her insan topluluğu, ne kadar ilkel bir toplum oluşturursa oluştursun, bir toplumsal ve siyasal örgütlenmeye sahip bulunmaktadır. Nitekim, U.A.D.'nın **Batı Sahara** konusundaki 16.10.1975 tarihli danışma görüşünde kabul ettiği gibi, İspanyol sömürgesi altına girmeden önce kendilerine değil devlet, uluslararası herhangi bir birim niteliği bile tanımadığı (C.I.J, **Recueil,** 1975, s. 63-64) bu bölgedeki insan topluluklarının da asgari bir siyasal ve toplumsal örgütlenmeye sahip olduğunu kabul ettiği görülmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1975, s. 38-39). Ancak, bir devlet olabilmek için bu örgütlenmenin o insan topluluğunun kendi kendini yönetebilecek bir düzeyde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Zira, U.A.D.'nın **Güney-Batı Afrika'nın Statüsü** konusundaki 11.7.1950 tarihli danışma görüşünden anlaşılacağı gibi, Milletler Cemiyeti ile kurulan vekalet (manda) rejimi altına konulan toplulukların bir devlet oluşturmalarına en büyük engel bunların kendi kendilerini tamamen yönetmekten henüz yoksun bulunmaları değerlendirmesi olmuştur (C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 131). Nitekim, Divan aynı kararında vekalet (manda) rejimi ile vekil (mandater) devlete bir "uluslararası yönetim görevi" verildiğini bildirmektedir **(aynı yapıt,** s. 132-133).

Yabancı dillerde genellikle "hükümet" **(government; gouvernement; Regierung)** adı altında anılan bu öğe ile geniş anlamında bir kamu yöne-

timi örgütlenmesi kastedilmektedir. Bu da, öğretide yasama, yürütme ve yargı görevlerini yürütmeye yetenekli bir kamu örgütlenmesinin gerektiği görüşünün kabul edilmesine yer vermektedir (Bkz. S. L. Meray, Cilt I, s. 147-148). Ancak, uluslararası hukuk bu konuda herhangi bir belirli yapıya sahip olunmasını aramamakta olup, devletler bu açıdan serbesttirler (bkz. U.A.D.'nın **Batı Sahara** konusundaki 16.10.1975 tarihli danışma görüşü: C.I.J.,**Recueil**, 1975, s. 43-44). Yazarlar uluslararası hukukun bu konuda aradığı tek koşulun böyle bir örgütlenmenin fiilen varlığı olduğunu bildirmektedir (Örneğin: E. Menzel und K. Ipsen; s. 101). Devletin siyasal ve hukuksal örgütlenmesi konusu başta anayasa hukuku olmak üzere kamu hukukunu ilgilendirdiğinden bu konuda daha ayrıntılı bilgi için anılan bilim dallarına başvurulması gerekmektedir.

B. Egemenlik ya da bağımsızlık
(sovereignty or independence; souveraineté ou indépendance; souveränität oder Unabhängigkeit)

Belirli bir insan topluluğunun belirli bir ülke üzerinde siyasal ve hukuksal örgütlenmesi devlet olabilmenin maddi koşullarını yerine getirmiş olmakla birlikte, bu örgütlenmenin yine belirli bir insan topluluğu ve ülke üzerinde faaliyet gösteren öteki kamu örgütlenmelerinden ayırdedilmesi için yeterli değildir. Zira, devletlerin içinde bu özelliklere sahip belediyeler gibi yerel yönetimler ya da iller (vilayetler) gibi yönetsel birimler bulunduğu gibi, uluslararası düzeyde de, ileride göreceğimiz gibi vesayet altında ülke vb. devlet niteliği kazanmamış örgütlenmiş topluluklar vardır. Devlet ile bu tür ulusal ya da uluslararası nitelikteki kamu yönetimlerinin arasındaki fark, devletin, doğası gereği, kendisinden başka hiçbir otoriteye bağımlı olmamasıdır. Devletin bu özelliği uluslararası hukukta egemenlik ya da bağımsızlık kavramları ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

a) Egemenlik ve bağımsızlık kavramları

Sözcüğün tam anlamında egemenlik, üstün iktidarı, hiçbir denetime bağlı olmayan kesin buyruklar verme gücünü belirtmektedir (H. Kelsen., **Principles** s. 189; P. Reuter-J. Combacau, s. 29-30; Ch. Rousseau., Tome II, s. 57. Modern ve merkezci devletlerin doğduğu 16. ve 17. yüzyılda, devletin sahip olduğu ve kendisini öteki örgütlenmiş topluluklardan ayıran gücün bu tür bir egemenlik yetkisi olduğu düşünülmüştür.

Ancak, devletin böyle bir kesin yüce otoriteye sahip olması, doğal olarak uluslararası toplumsal yaşamı düzenleyen hiçbir kurallaşmanın bulunmadığını ve bulunmayacağını varsaymaktadır. Zira, madem ki devletin

üstünde hiç bir otorite yoktur, o zaman devletlerin uyması gereken herhangi bir kurallar bütünü de söz konusu olamayacaktır. Oysa, toplumsal ve tarihsel gereklilikler, önce Avrupa'da 1648 Westphalia andlaşmaları ile devletler arasında yerleşmeye başlayan bir ortak düzenin, uluslararası hukuk düzeninin, doğmasını zorunlu kılmıştır. Bu durum, bir devletin hem sözcüğün tam anlamında egemen olmasının, hem de belirli birtakım ortak kurallardan oluşan bir hukuk düzeninin yasaklamalarına bağlı olmasının mantık açısından olanaksızlığını ortaya koymuştur. Bunun üzerine, kimi yazarlar devletin tam egemenliği görüşünü destekleyip, devletin uluslararası hukuk kurallarıyla bağlı olmasını kendi kendini sınırlama **(auto-limitation)** kuramı ile açıklamaya çalışırken (Bkz. **I. Kitap,** s. 11-12), öğretinin çoğunluğu egemenlik kavramının göreceli bir kavram olduğunu ve devletlerin uluslararası hukuk kuralları ile bağlı olmasına engel oluşturmadığını kabul etmiştir (Bu yöndeki değişik açıklamalar için bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 62-65). Fakat egemenlik kavramının anlamı (üstün iktidar) üzerinde duran kimi 20. yüzyıl yazarlarının, özellikle "sınırlı" ya da "göreceli" egemenlik kavramının mantık açısından bir çelişkiyi oluşturduğunu ileri sürerek devletlerin uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde serbestçe davranma yetkilerinin niteliğini bağımsızlık kavramıyla açıklamaya çalıştıkları görülmektedir (Örneğin, özellikle G. Scelle ve Ch. Rousseau. Bilgi için bkz. E.F. Çelik, 1984, s. 210-213; Ch. Rousseau'nun görüşü için bkz. Tome II, s. 68-93).

Aslında, son yıllarda öğretinin egemenlik kavramının iki yanı üzerinde bir ayrıma gittiği ve iktidar olgusu üzerine kurulan siyasal egemenlik **(political sovereignty)** ile hukuk kuralları çerçevesinde serbestçe davranma yetkisini belirten hukuksal egemenlik **(legal sovereignty)** kavramlarının farklı olmasına dikkati çektiği görülmektedir (Örneğin: Ch. de Visscher, **Théories et réalites,** s. 125-129; P. Reuter-J. Combacau, s. 29-31; G. Schwarzenberger, s. 64-65; E. Menzel- K. Ipsen, s. 101-102). Uluslararası hukuk anlamındaki egemenlik kavramı ile bağımsızlık kavramlarının giderek yazarlarca aynı şey olarak değerlendirildiği görülmektedir (Örneğin: E. Menzel-K. Ipsen, s. 102; Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 359-361). Uluslararası yargı ve hakemlik kararları da genellikle iki kavram arasında bir ayırım yapmaktadır. Örneğin, **Palmas Adası Davası**'na ilişkin 4.4.1928 tarihli kararında hakem aynen şunu bildirmektedir:

> "Devletler arasındaki ilişkilerde egemenlik bağımsızlığı belirtmektedir" **(R.S.A.,** vol. II, s. 838).

b) Uygulanan uluslararası hukuktaki durum

Uygulanan uluslararası hukuka göre egemenlik ya da bağımsızlığın tanımını şöyle yapmak olanağı vardır:

"Devletin, hukuksal açıdan başka bir dış ya da üstün iktidara bağlı olmadan ve yalnızca uluslararası hukuk kuralları ya da kendi kabul ettiği bağlantılarıyla sınırlanan, serbestçe karar verme yetkisi".

Nitekim, **Polonya Uyrukluğunun Kazanılması Davası**'na ilişkin 10.7.1924 tarihli hakemlik kararları her devletin egemen davranma ve karar verme yetkisinin bulunduğunu bildirdikten sonra bu yetkinin, devletin kabul ettiği yükümlülükleri varsa, bunlarla sınırlı olacağını belirtmektedir (**R.S.A.**, vol. I, s. 420).

Böyle tanımlanan bir egemenlik yetkisinin uygulanan uluslarası hukuktaki kapsamı aşağıdaki noktalarda ortaya çıkmaktadır: i) Devlet anılan yetkisini kullanmada uluslararası hukukun öngördüğü yükümlülükler dışında hiçbir başka otoriteye bağımlı değildir; ii) Devlet ülkesi üzerinde egemenlik yetkisini münhasır bir biçimde kullanır.

Devletin egemenlik yetkisini hiçbir başka otoriteye bağlı olmadan kullanması, onun uluslararası hukuk kurallarının öngördüğü durumlar dışında, hiçbir otoriteden buyruk alınayacağını ya da izin istemeyeceğini belirtmektedir. Başka bir deyişle, devlet hiçbir gücün organik bağımlılığı altında değildir. Bu çerçevede, uluslararası içtihat bir devletin yetkilerinin kaynağının bizzat egemenliği olduğunu bildirmektedir. Nitekim, U.S.A.D. **Lotus Davası**'na ilişkin 7.9.1927 tarihli kararında, uluslararası hukukun açık denizdeki bir çatma nedeniyle devletlerin yargı yetkisine herhangi bir kısıtlama getirmemesi karşısında, devletin bu konudaki yargı yetkisinin egemenliğinden kaynaklandığını belirtmiştir (C.P.J.I., Série A, No. 10, s. 18-19). Yine aynı davada Divan, açık bir sınırlama olmadan "devletlerin bağımsızlığı üzerindeki sınırlamalar karine yolu ile çıkarılmaz" demek suretiyle, devletin egemenliğini temel ilke olarak kabul ettiğini göstermektedir (C.P.J.I., Série A, No. 10, s. 18). Uluslararası andlaşmalar da devletin egemenliğini ancak uluslararası hukuk kuralları ya da onun rızası ile sınırlanacağını kanıtlayan çeşitli hükümler içermektedir. Bunların en tanınmışları, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin uluslararası hukukun üye devletlerin ulusal yetkisine bıraktığı alanlarda Cemiyetin karışamıyacağını öngören 15. madde 8. fıkrası ile Birleşmiş Milletler Andlaşmasının üye devletlerin ulusal yetkisine giren konularda örgütün karışamıyacağını öngören 2. madde 7. fıkrası olmaktadır.

Devletlerin kendi kararlarını serbestçe alınaları konusunda uluslararası içtihatın açıklığa kavuşturduğu bir başka nokta da, devletlerin andlaşma yapma yoluyla yükümlülük altına girmelerinin egemenlik yetkisinin terki olarak değerlendirilmeyeceği konusudur. U.S.A.D. 17.8.1923 ta-

rihli **Wimbledon Davası** kararında bu konuya ilişkin olarak aynen şunları söylemektedir:

> "Divan, bir devletin herhangi bir şeyi yapma ya da yapmama yükümü altına girdiği bir andlaşma yapmasını egemenliğinin terki olarak görmeyi reddeder. Kuşkusuz, her sözleşme bir yükümlülük doğurmak suretiyle devletin egemen haklarının kullanımına, bu kullanıma belirli bir yön vermesi anlamında, bir kısıtlama getirmektedir. Ancak, uluslararası bağlantılar yapma yetkisi bizzat devlet egemenliğinin bir sonucudur" (C.P.J.I., Série A, No. 1, s. 25).

Uluslararası içtihat devletlerin andlaşmalar aracılığıyla egemenlik yetkilerine getirecekleri sınırlamaların da dar bir yoruma bağlı olarak değerlendirilmesinin gerektiğini öngörmektedir (Örneğin, **Merkezî Rodop Ormanları Davası**'na ilişkin 4.11.1931 tarihli hakemlik kararı: **R.S.A.**, vol. III, s. 1400).

Egemenlik hakkının kapsamının ikinci yanını oluşturan devletin ülkesi üzerinde münhasır yetkiye sahip olması ilkesine gelince, bu ilkenin de iki yanı vardır. Birincisi, belli bir devletin ülkesi üzerinde yalnızca bu devlet egemenlik yetkilerine sahip bulunmaktadır. Böylece, belli bir devlet ülkesinde kamu gücü bu devlet dışında ilke olarak başka bir otorite tarafından uygulanmaz. **Palmas Adası Davası**'na ilişkin 4.4.1928 tarihli hakemlik kararı bu ilkeyi şu cümleyle doğrulamaktadır:

> "Dünyanın bir parçası ile ilgili olarak bağımsızlık, orada, bütün öteki devletler dışında, devlet yetkilerini uygulama hakkıdır" (**R.S.A.**, vol. II, s. 838).

Devletin ülkesi üzerinde münhasır egemenliği ilkesinin ikinci yanı ise, bir devletin egemenliğinin, ilke olarak, ülkesi ile sınırlanmasıdır. Nitekim, Sürekli Hakemlik Mahkemesinin **Kuzey Atlantik Kıyılarında Balıkçılık Davası**'na ilişkin 7.9.1910 tarihli kararında devletin egemenliğinin sınırının ülkesi olduğu açıkça bildirilmiştir (**R.S.A.**, vol. XI, s. 180). Bunun doğal sonucu da bir devletin başka bir devlet ülkesi üzerinde ilke olarak onun rızası olmadan herhangi bir egemenlik yetkisi kullanamaması olmaktadır. U.S.A.D. **Lotus Davası**'na ilişkin 7.9.1927 tarihli kararında bunu şu sözcüklerle doğrulamaktadır:

> "Uluslararası hukukun devlete öncelikle koyduğu kısıtlama, aksine izin veren bir kural yokluğunda, başka bir devletin ülkesi üzerinde gücünü herhangi bir biçimde uygulamayı yasaklayan kısıtlamadır" (C.P.J.I., Série A, No. 10, s. 18).

Bununla birlikte, ileride devletlerin yetkilerinin incelenmesi sırasında gö-

receğimiz gibi, bu ana ilkeye uluslararası hukukun getirdiği birtakım kuraldışılıklar vardır.

c) Uygulanan uluslararası hukukta egemenlik hakkına bağlı önemli ilkeler

Devletlerin egemenlik hakkının tanınması ile birlikte bu hakkın doğal sonuçları olarak birtakım ilkelerin uygulanan uluslararası hukukta giderek yer etmeğe başladıkları gözlenmektedir. Bu ilkelerin belli başlıları şunlardır: i) egemen eşitlik ilkesi; ii) içişlere karışmama ilkesi; iii) doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik ilkesi.

i) Devletlerin egemen eşitliği ilkesi
(sovereign equality of States; égalité souveraine des Etats; souveräne Gleicheit der Staaten)

Her devletin egemen olmasının doğal sonucu egemen devletlerin eşitliğini gerektirmektedir. Bu olgu uluslararası hukuk açısından ilke olarak bütün devletlerin aynı hukuksal statüye sahip olduklarını belirtmektedir. Başka bir deyişle, devletlerin kendi iradeleri ile kabul edecekleri kuraldışılıklar sayılmazsa, bütün devletler uluslararası hukukta aynı haklardan yararlanmakta ve aynı genel yükümlülükler altında bulunmaktadır.

Bu ilke bugün başta B.M. Andlaşması olmak üzere birçok uluslararası andlaşma ve belgede kabul edilmektedir. B.M. Andlaşmasının 2. madde 1. fıkrası bütün üyelerinin egemen eşitliğini doğrulamaktadır. Anılan ilke yine çeşitli biçimlerde bölgesel uluslararası örgütlerin kurucu andlaşmaları (örneğin, Afrika Birliği Örgütü kurucu andlaşması, mad. 3) ile B.M. Genel Kurulunca 24.10.1970 tarih ve 2625 (XXV) sayılı kararla kabul edilen Devletler Arasında İşbirliği ve Dostça İlişkiler Bildirisi ve 1975 Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konusundaki Helsinki Bildirisi (mad. 1,a,I) tarafından da benimsenmektedir.

Devletlerin egemen eşitliği ilkesi yalnızca hukuk açısından devletlerin eşitliğini belirtmekte olup, bunların aralarındaki fiili farklılıkları ortadan kaldırma etkisine sahip bulunmamaktadır (P. Reuter-J. Combacau, s. 30-34). U.S.A.D.'nın da **Arnavutluk'ta Yunan Azınlık Okulları** konusunki 6.4.1935 tarihli danışma görüşünde açıkladığı gibi, hukuk açısından eşitlik ile fiili açıdan eşitlik farklı şeyler olup, hukuksal eşitlik her türlü ayırım gözetmeyi yasaklarken, fiili eşitliğin sağlanması kimi zaman taraflara değişik davranışlarda bulunmayı gerektirecektir (C.P.J.I., Série A/B, No. 64, s. 19).

Uygulanan uluslararası hukuk devletlerin egemen eşitliği ilkesine çeşitli andlaşmalar aracılığıyla getirilen birçok kuraldışılığa da tanıktır.

Bunların bir bölümü siyasal niteliktedir (örneğin, B.M. Örgütünde Güvenlik Konseyi'nin beş sürekli üyesinin varlığı ve özellikle veto yetkisine sahip bulunmaları gibi). Bu kuraldışılıkların önemli bir bölümü ise ekonomik niteliktedir. Eşitliği bozan bu kurallar kimi zaman fiili eşitsizliğin hukuksal düzeyde de sürdürülmesini sağlamaktadır. Örneğin, Uluslararası Para Fonu **(I.M.F.; F.M.I.)** ya da Dünya Bankası **(I.B.R.D.; B.I.R.D.)** çerçevesinde üye devletlerin katılma payları oranı gözönünde tutularak oy hakkına sahip olmaları bu niteliktedir (Bkz. R. Ergeç, "L'égalité juridique des Etats et les organisations économiques internationals" **in L'Egalité** (éds.: Ch. Perelman et L. Ingber), Bruxelles, 1982, s. 307; ayrıca bkz. s. 307-315). Buna karşılık, hukuksal eşitliği ortadan kaldıran kurallar kimi zaman fiili eşitliği sağlama ya da buna yaklaşma amacı gütmektedir. Örneğin, 16.10.1964 tarihinde G.A.T.T. Andlaşmasına eklenen yeni IV. Bölüm (mad. 36-38) gelişmekte olan ülkeler lehine birtakım genelleşmiş tercihler oluşturulmasını amaçlamaktadır. Son yıllarda deniz hukukunda görülen yeni gelişmeler de coğrafi eşitsizliklerin devletlerin denizlerden yararlanmasında neden olduğu ekonomik eşitsizlikleri kısmen olsun ortadan kaldırmak için "Coğrafi bakımdan elverişsiz devletler" diye bir yeni kavramın doğmasını sağlamıştır (örneğin bkz. B.M.D.H.S. mad. 70).

ii) İçişlere karışmama ilkesi

(principle or non-intervention, principe de la non-intervention; Interventionsverbot oder Grundsatz der Nichteinmischung)

Devletlerin egemenlik hakkının ve egemen eşitliği ilkesinin doğal sonuçlarından bir başkası da birbirlerinin içişlerine karışmaması olmaktadır. Bu mantıksal sonucun siyasal nitelikli bir ilke olarak ortaya çıkması A.B.D. Başkanı James Monroe'nun A.B.D. Kongresi önünde 2.12.1823'te yaptığı konuşması ile gerçekleşmiştir. "Monroe Doktrini" diye anılan bu görüşe göre Avrupalı devletlerin Amerika kıtasının işlerine karışmaması istenmekte ve A.B.D.'nin de Avrupa işlerine karışmayacağı bildirilmektedir. Bu siyasal ilkenin uygulanan uluslararası hukuk kuralı biçimine dönüşmesi ise Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 15. madde 8. fıkrası ile gerçekleşmiştir. Nitekim, anılan hüküm üye devletlerin ulusal yetkisine giren bir sorun söz konusu olduğu zaman örgütün karar alamayacağını öngörmektedir. Benzeri bir hüküm B.M. Andlaşmasının 2. madde 7. fıkrası ile de benimsenmiştir.

Ancak içişlere karışmama ilkesinin genel bir biçimde kabul edilmesi B.M. Genel Kurulunun 21.12.1965 tarihli ve 2131 (XX) sayılı kararı ile gerçekleşmiştir. Anılan bu karar ile Devletlerin İçişlerine Karışılmasının Reddi ve Bağımsızlıklarının ve Egemenliklerinin Korunması Konusundaki Bildiri kabul edilmiştir. Bunu, yine B.M. Genel Kurulunun 24.10.1970 ta-

rih ve 2625 (XXV) sayılı kararı ile kabul ettiği Devletler Arasında İşbirliği ve Dostça İlişkiler Bildirisinde içişlere karışmama ilkesinin tekrarlanması izlemiştir. Öte yandan, bölgesel nitelikli kimi andlaşmaların ve uluslararası belgelerin de bu ilkeyi kabul ettikleri görülmektedir (örneğin: Amerikan Devletleri Örgütü kurucu andlaşması, mad. 18; Helsinki Bildirisi mad. 1,a,VI). Yine, kimi uluslararası ekonomik örgütlerin ilke olarak üye devletlerin içişlerine karışmayı yasakladıkları gözlenmektedir (örneğin, Dünya Bankası kurucu andlaşması, mad. 4/10).

İçişlere karışmama ilkesine ilişkin ana sorun bu ilkenin uluslararası hukuktaki kapsamının açıklıkla saptanması olmaktadır. Öğretinin görüşbirliğinde olduğu konu, bir devletin yalnızca ulusal yetkisine giren işlere başka devletlerce karışılmasının bu ilke ile kesin yasaklandığı olmaktadır (örneğin, E. Menzel-K. Ipsen, s. 196). Bu çerçeve içine ileride göreceğimiz gibi, özellikle bir devletin siyasal ve ekonomik düzeni, kimi toplumsal ve kültürel işler girmektedir. Buna karşılık, içişlere karışma (müdahale) (**intervention**) teriminin dönemlere ve ideolojilere göre gösterdiği farklılıklara bağlı olarak, içişlere karışmama ilkesinin içeriğinin saptanmasında birtakım zorluklarla karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte bir devlet ulusal yetkisine giren ya da girmeyen herhangi bir konuda bir andlaşma aracılığıyla soruna uluslararası bir nitelik kazandırmış ve başka devletlere ya da uluslararası örgütlere bu konuda birtakım yetkiler tanımışsa, içişlere karışmama ilkesi ancak öngörülen sınırların aşılması durumunda söz konusu olabilecektir. Zira, Ch. Dupuis'nin belirttiği gibi, "eğer karışma hukuk lehinde ve hukukun sınırları içinde gerçekleşirse hukuka uygundur" ("Règles générales du droit de la paix", **R.C.A.D.I.**, 1930-II, s. 369). Eğer böyle bir andlaşma yok ya da andlaşmada öngörülen sınırlar aşılmış ise, bir devletin başka bir devlette kendi görüş ve çıkarlarını kabul ettirmek amacıyla uygulayacağı herhangi bir diplomatik, ekonomik ya da askeri nitelikli karışmanın uluslararası hukuka uygunluğu içişlere karışmama ilkesi bakımından tartışma konusu olmaktadır. Ancak, hukuksal bakımdan çözümü en zor sorunlar herhangi bir andlaşmaya dayanmadan bir devletin başka devletteki yurttaşlarını korumak (örneğin, Belçika'nın 24.11.1964'te eski Belçika Kongo'suna asker indirmesi gibi) ya da kaçırılan bir uçağı ve içindekileri kurtarmak (örneğin, İsrail'in 4.7.1976'da Uganda'nın Entebbe havaalanına yaptığı baskın gibi) için insancıl amaçlarla yapıldığı bildirilen silahlı karışma durumlarında ortaya çıkmaktadır. Zira, Max Huber bir uluslararası uyuşmazlıkla ilgili olarak verdiği raporda böyle durumlarda ilke olarak devletlerin karışma hakları bulunduğunu ve tek sorunun bunun sınırlarının saptanması olduğunu ileri sürerken (**İspanyol Fas'ında İngiliz Malvarlığı Davaları** çerçevesinde 1.5.1925 tarihli karara ilişkin 23.10.1924 tarihli rapor: **R.S.A.**, vol. II, s. 641), U.A.D.'nın **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin 9.4.1949 tarihli kararı genelde aksi bir ka-

nının benimsendiğini göstermektedir. Nitekim Divan, İngiltere Arnavutluk karasularına girerek mayın temizleme eyleminde bulunmasını kanıt toplamak amacıyla yapılmış bir "karışma hakkı"nı kullanma olarak sunduğu zaman, şu değerlendirmede bulunmaktadır:

> "Divan böyle bir savunma yöntemini kabul etmez. Sözde karışma hakkı Divan tarafından ancak bir kuvvet politikasının uygulanması olarak görülmektedir; o politika ki, geçmişte birçok en ağır suistimale yer vermiş olup, bugünkü uluslararası örgütlenmenin noksanlıkları ne olursa olsun, uluslararası hukukta hiçbir yer bulamayacaktır". (C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 35).

iii) **Doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik ilkesi**
(permanent sovereignty over natural resources; souveraineté permanente sur les ressources naturelles; ständige Souveränität über die nationalen Reichtümer)

Egemenlik hakkının ve **Self-determination** ilkesinin doğal sonuçlarından biri de, özellikle eski sömürge-yeni bağımsız devletlerin de etkisiyle, uygulanan uluslararası hukukta ekonomik içerikli egemenlik hakkının özel bir ilke olarak kabulü olmuştur. Halkların ve devletlerin doğal kaynaklar üzerindeki sürekli egemenliği ilkesinin ilk ortaya çıkışı B.M. Genel Kurulunun 21.12.1952 tarihli ve 626 (VII) sayılı Doğal Kaynakların ve Zenginliklerin Serbestçe İşletilmesi Hakkı adını taşıyan kararıyla gerçekleşmiştir. Ancak, anılan ilkenin, içeriği de açıkça saptanarak, kabul edilmesi B.M. Genel Kurulunun 14.12.1962 tarihli ve 1803 (XVII) sayılı kararıyla oluşturulan Doğal Kaynaklar Üzerindeki Sürekli Egemenlik Bildirisi ile olmuştur. Bu ilkenin geçerliliği daha sonra, yine B.M. Genel Kurulunca 12.12.1974 tarih ve 3281 (XXIX) sayılı bir kararla kabul edilen ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen anlayışının temel belgesini oluşturan Devletlerin Ekonomik Hakları ve Görevleri Yasası ile tekrarlanmıştır.

Anılan ilke yalnızca B.M. Genel Kurulu kararları çerçevesinde de kalmayarak, B.M.'ce hazırlanıp, kabul edildikten sonra 1976'da yürürlüğe giren iki İnsan Hakları Sözleşmesi ile de doğrulanmıştır. Her iki sözleşmenin 1. maddesinin 2. fıkrası şu hükmü içermektedir:

> "Bütün halklar amaçlarına ulaşabilmek için, uluslararası hukuk ve karşılıklı çıkar ilkesi üzerine kurulmuş uluslararası ekonomik işbirliğinden doğan yükümlülükler saklı kalmak koşuluyla, doğal kaynaklarından ve zenginliklerinden serbestçe yararlanırlar. Bir halk hiçbir durumda öz geçim kaynaklarından yoksun bırakılmayacaktır".

Kimi gelişmekte olan ülkelerin yazarları anılan ilkenin birtakım hakemlik kararları ile de teyid edildiğini bildirmektedir. Örneğin, Fas'lı uluslararası hukuk profesörü M. Bennouna Libya'nın 1971 ve 1974 yıllarında millileştirdiği yabancı petrol ortaklıkları ile ilgili uluslararası hakemlik kararlarının özellikle son ikisinde (R.J. Dupuy'ün 19.1.1977 tarihli **Topco-Calasiatic Davası**'na ilişkin kararı; Mahmassani'nin 12.4.1977 tarihli **Liamco Davası**'na ilişkin kararı) bu ilkenin özde kabul edildiğini açıklamaktadır (M. Bennouna, **a.g.y.**, s. 112-116). Aslında, doğal kaynaklar üzerindeki sürekli egemenlik ilkesini özde kabul etmekle birlikte, Batılı devletlerin ve yazarların bu ilkenin çeşitli noktalarına eleştirilerini sürdürdükleri ve her yönüyle uygulanan uluslararası hukuk ilkesi olarak kabul etmedikleri gözlenmektedir.

1962 Bildirisinde kabul edildiği biçimiyle anılan ilke aşağıdaki kuralları içermektedir: i) Bu egemenlik ilgili devletin halkının yararına kullanılmalıdır; ii) Yabancı yatırımlar ilgili devletin doğal kaynakları üzerindeki egemenlik hakkını kısıtlamamalıdır; iii) Millileştirmeler ulusal çıkar ya da kamu yararı çerçevesinde yapılmalıdır; iv) Millileştirme durumunda uygun zarar-giderim ödenmelidir; v) Uyuşmazlık durumunda ilgili devletin iç başvurma yolları tüketildikten sonra taraf devletler sorunu hakemlik ya da uluslararası yargı yollarına sunabileceklerdir.

II. ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETİN YETKİSİ (jurisdiction of States; compétence des Etats; Herrschafsbereich der Staaten)

Giriş: Genel

Genel olarak bir hukuk düzeninde yetki, o düzenin hukuk kişilerinin iradelerini açıklamak suretiyle hukuksal durumlar yaratabilme iktidarını belirtmektedir. Dolayısıyla, her hukuk düzeni kimlerin iradelerini açıklamak suretiyle ne gibi hukuksal durumlar yaratabileceğini düzenlemektedir. Uluslararası hukuk düzeni de yukarıda özelliklerini incelediğimiz en temel hukuk kişisini oluşturan devletlere birtakım yetkiler tanımakta ve devletlerin bu yetkilerinin çerçevesini çizmektedir.

Uluslararası hukukta devletin yetkisini geniş anlamda değerlendirirsek, devletlerin andlaşmalar gibi ikili ya da çok taraflı işlemlerden tek-taraflı işlemlere kadar gerçekleştirdiği bütün hukuksal işlemleri, hukuka uygun bütün kararları ve eylemleri, onun yetkilerini belirtmektedir. Ancak, uygulanan uluslararası hukukta devletin yetkisi söz konusu olduğu zaman, devletlerin uluslararası hukuk kuralları yaratmaya ve aralarındaki ilişkileri düzenlemeye ilişkin hukuksal işlemleri ve eylemleri bu te-

rimin kapsamının dışında bırakılmaktadır. Böylece, dar ve teknik anlamında devletin yetkisi terimi ile onun uluslararası hukuka uygun olarak gerçekleştireceği hukuksal işlemlerin, alacağı kararların ve yapacağı eylemlerin nerede kimler bakımından ve hangi ölçülerde geçerli olacağının belirlenmesi anlaşılmaktadır.

Devletin dar ve teknik anlamdaki yetkilerini, uygulanan uluslararası hukukun bugünkü verilerine bakarak ,çok değişik ölçütlere göre sınıflandırmak olanağı vardır. Örneğin, İngiliz uluslararası hukuk profesörü G. Schwarzenberger uluslararası hukukta devlet yetkilerini dört değişik ölçüte dayanarak aşağıdaki biçimde sınıflandırmaktadır (G. Schwarzenberger, s. 91-98):

— Yetkinin konusuna göre: i) kişisel yetki; ii) ülkesel yetki;

— Yetkinin temel özelliğine göre: i) olağan yetki; ii) olağanüstü yetki;

— Yetkinin egemenlik hakkının kullanılmasında sınırlandırılıp sınırlandırılmadığı olgusuna göre: i) sınırsız yetki; ii) sınırlı yetki;

— Yetkinin uygulanabilirliği durumuna göre: i) güncel olarak fiilen uygulanabilir yetki; ii) potansiyel olarak uygulanabilirliği bulunan yetki.

Buna karşılık, Fransız uluslararası hukuk profesörü Ch. Rousseau, devletin temel kurucu öğelerini oluşturan üç öğeye dayanarak bu konuda aşağıdaki sınıflandırmayı yapmaktadır (Ch. Rousseau, Tome III, s. 8-143):

— ülke ölçütüne göre: ülkesel yetki;

— insan topluluğu ölçütüne göre: kişisel yetki;

— kamu yönetimi ölçütüne göre: kamu hizmetleri yetkisi.

Uygulamadaki etkileri bakımından değerlendirildikleri zaman ise, devletin yetkilerinin özellikle iki ana ölçüte göre sınıflandırılması gerektiği görülmektedir: i) yetkinin geçerli olacağı yer; ii) yetkinin uluslararası hukukça sınırlandırılıp sınırlandırılmadığı olgusu. Birinci ölçüt çerçevesinde devletin ülkesi belirleyici öğeyi oluşturmaktadır. Buna göre, devletin yetkilerini, ülkesi üzerinde geçerli olan yetkiler ve ülkesi dışında geçerli olan yetkiler olarak, başlıca iki guruba ayırmak olanağı vardır. İkinci ölçüte göre ise devletin yetkilerini, devletçe tek başına kullanılan ve bu durumuyla uluslararası etki doğuran yetkiler ile devletlerin ortaklaşa kullandığı yetkiler olmak üzere, yine iki guruba ayırmak olanağı vardır. Bu iki ayırımdan birincisi uygulanan uluslararası hukukta çok geniş bir uygulama alanını kapsamaktadır. Bu nedenle, birinci ayırımın iki yanını ayrı alt-başlıklar altında inceleyeceğiz. Daha sonra da ikinci ayı-

rına göre devlet yetkileri konusunu ele alacağız. Sonuçta devletin yetkisi sorunu şu üç alt-başlık çerçevesinde incelenecektir: i) Devletin ülkesel yetkisi; ii) Devletin ülke-dışı yetkileri; iii) Devletin ulusal yetkisi ve öteki devletlerle paylaştığı yetkileri sorunu.

1. Devletin ülkesel yetkisi
(territorial jurisdiction; compétence territoriale; Gebietshoheit)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 324-365; S. Toluner, s. 1-4 ve 291-375; A. Gündüz, **Yabancı Devletin Yargı Bağışıklığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1984; E. Nomer, "Devletlerin Kaza Muafiyeti", **İ.Ü.H.F.M.**, Cilt XXXV, s. 471-492; E. Nomer, "Devletin Yargı Muafiyeti ve Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun", **M.H.M.Ö.H.B.**, 1982, sayı 1, s. 6 vd.; E.F. Çelik, **Devletler Hukukunda Diplomatik Melce ve Milletlerarası Adalet Divanı İçtihadı**, İstanbul, 1956, s. 34-72; E. Nomer, **Tebaa ile Yabancının Hukuki Müsavatı**, İstanbul, 1962; S. Obut, **Türk Hukukunda Yabancı Hakiki ve Hükmi Şahısların Aynî Haklardan İstifadesi**, Ankara, 1962; G. Ökçün, **Yabancıların Türkiye'de Çalışma Hürriyeti**, Ankara, 1962; Y. Altuğ, **Yabancıların Arazi İktisabı Meselesi**, İstanbul, 2. bası, 1963; İ. Özkan, "Devletlerin Yargı Dokunulmazlığı", **Mahmut Koloğlu'na 70. Yaş Armağanı**, Ankara, 1975, s. 613 vd.; S. Toluner, **Millileştirme ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1968; Ü. Azrak, **Millileştirme ve İdare Hukuku**, İstanbul, 1976; Y. Altuğ, "Devlet Muafiyetine İlişkin Avrupa Konvansiyonu", **Kubalı Armağanı**, İstanbul, 1974, s. 293 vd.; G. Ökçün, "NATO Kuvvetleri Statüsü Sözleşmesine Göre Cezai Kaza Selahiyetinin Tesbiti", **Adliye Dergisi**, Mart 1960, Sayı 51, s. 58-74; E.F. Çelik, "NATO Kuvvetleri Sözleşmesine Göre Cezai Kaza Selahiyetinin Kullanılması", **İ.Ü.H.F.M.**, Cilt XXV, Sayı 1-4, s. 55-93; Ö.İ. Akipek, "NATO Kuvvetleri Sözleşmesine Göre Vazife Kavramı ve Türkiye'deki Tatbikatı", **A.Ü.H.F.D.**, Cilt XXIII, Sayı 1-4, s. 9-26; R. Koral, **Hususi Hukukta Milletlerarası Hakem Kararlarının İcrası**, İstanbul, 1958; T. Arat, "Yabancı Mahkeme İlâmlarının Tanınması ve Tenfizi", **A.Ü.H.F.D.**, 1964, Cilt XXI, Sayı 1-4, s. 421-527; D. Tezcan, "Yurt Dışında İşlenen Suçlarda Türk Hukuku Bakımından Yabancı Ceza Kanunun Değeri Sorunu", **S.B.F.D.**, 1984, Cilt XXXIX, Sayı 1-2, s. 111-156; D. Tezcan, "Türk Hukukunda Diplomatik Yargı Bağışıklığı", **B.M.T.Y.**, 1985, s. 137-167; **A. Sakmar, Yabancı İlâmların Türkiye'deki Sonuçları**, İstanbul, 1962.

Yabancı dil: F.A. Mann, "The doctrine of jurisdiction in international law", **R.C.A.D.I.**, 1964-I, s. 9-14; S. Bastid, "Territorial problems in the jurisprudence of the International Court of Justice", **R.C.A.D.I.**, 1962-III, s. 360-495; J.P. Lalive, "L'immunité de juridiction des Etats et des organisations internationales", **R.C.A.D.I.**, 1953-III, s. 205-302; S. Sucharitkul, "Immunities of foreign States before national authorities", **R.C.A.D.I.**, 1976-I, s. 87-215; H.F. von Panhuys, "In the borderland between the act of State doctrine and questions of jurisdictional immunities", **I.C.L.Q.**, 1964, s. 1193-1214; V. Coussirat-Coustère et P.-M. Eisemann, "L'enlèvement de personnes privées et le

droit international", **R.G.D.I.P.**, 1972, s. 346-400; P. Weis, "Territorial asylum", **I.J.I.L.**, 1966, s. 173-194; D. Tezcan, **Territorialité et conflits de juridictions en droit pénal international**, Ankara, 1983; F. Schröer, "De l'application de l'immunité juridictionnelle des Etats étrangers aux organisations internationales", **R.G.D.I.P.**, 1971, s. 712-744; I.M. Sinclair, "The European Convention on State Immunity", **I.C.L.Q.**, 1973, s. 254-284; H.F. von Panhuys, "Some recents developments of international law in respect of the conflicts of jurisdiction resulting from the presence of foreign armed forces in the territory of a State", **N.I.L.R.**, 1955, s. 253-278; F. Kalshoven, "Criminal jurisdiction over military persons in the territory of a friendly foreign power", **N.I.L.R.**, 1958, s. 165-194; D.S. Wijewardane, "Criminal jurisdiction over visiting forces with special reference to international forces", **B.Y.I.L.**, 1965-1966, s. 122-198; N.C.H. Dunbar, "Controversial aspects of sovereign immunity in the case of some States", **R.C.A.D.I.**, 1971-I, s. 197-362; A. Verdross, "Les règles internationales concernant le traitement des étrangers", **R.C.A.D.I.**, 1931-III, s. 327-412; Mc Nair, "Extradition and exterritorial asylum", **B.Y.I.L.**, 1951, s. 172-203; K. Doehring, "Asylrecht und Staatsschutz", **Z.a.ö.R.V.**, 1966, s. 33-58; F. Leduc, "L'asile territoriale et la Conférence des Nations Unies de Genève, janvier 1977", **A.F.D.I.**, 1977, s. 221-268; P. Weiss, "The present state of international asylum", **A.S.D.I.**, 1975, s. 71-96; J. Combacau, "La doctrine de l'Act of State" aux Etats-Unis, développements récents", **R.G.D.I.P.**, 1973, s. 35-91; P. Weil, "Le contrôle par les tribunaux de la licéité internationale des actes des Etats étrangers", **A.F.D.I.**, 1977, s. 9-52; A.O. Adede, "The minimum standards in a World of disparities", R.St.J. Macdonald and D.M. Johnston (eds.), **a.g.y.**, s. 1001-1026; R. Ergeç, **La compétence extra-territoriale à la lumière du contentieux sur le gazoduc Euro-Sibérien**, Bruxelles, 1984; N. Ronzitti, "Demilitarization and neutralization in the Mediterranean", **M.H.M.Ö.H.B.**, 1985, Yıl 5, Sayı 2, s. 101-116.

A. Genel ilke

a. Devletin ülke üzerinde tam ve münhasır yetkisi

Devletin kurucu öğesi olarak egemenlik hakkının incelenmesi sırasında bildirdiğimiz gibi devletin ülkesi üzerinde ilke olarak münhasır egemenliği vardır. Buna bağlı olarak da devlet ülkesi üzerinde münhasır yetkilerle donatılmıştır. Bu durum uluslararası içtihat tarafından da açıkça belirtilmiştir. Örneğin, **Palmas Adası Davası**'na ilişkin 4.4.1928 tarihli hakemlik kararı şu cümleyi içermektedir:

> "Son yüzyıllarda devletlerin ulusal örgütlenmesinin gösterdiği gelişme ve ona bağlı olarak uluslararası hukukun gelişmesi, devletin ülkesi bakımından münhasır yetkisi ilkesini yerleştirmiştir..." (**R.S.A.**, vol. II, s. 838).

Böylece, herhangi bir andlaşma hükmü ya da yapılageliş kuralı ile aksi öngörülmedikçe, belirli bir devletin ülkesindeki tek yetkili o ülke devleti olmaktadır. Buna bağlı olarak da, belirli bir devlet ülkesinde ya-

bancı bir devlet ya da uluslararası kişi tarafından devlet yetkilerinin kullanılması ya da sınırlandırılması ancak uluslararası hukukun öngördüğü durumlarda olanaklıdır. Başka bir deyişle, kabul edilmiş uluslararası yükümlülükler bulunmadıkça, bir devlet yabancı bir devlet ülkesinde yetkilerini kullanamayacaktır. Uluslararası içtihat bu konuda çok açık ve kesindir (Örneğin; bkz. Fransa ve İspanya arasında **Lanoux Gölü Davası**'na ilişkin 16.11.1957 tarihli hakemlik kararı, **R.G.D.I.P.**, 1958, s. 99; U.S.A.D.'nın **Lotus Davası**'na ilişkin 7.9.1927 tarihli kararı, Série A, No. 9, s. 18-19).

Yukarıda belirtilen genel çerçeve içerisinde, ortaya koyulduğu işlemlerin niteliği açısından değerlendirilirse, devletin ülkesel yetkileri her türlü yasama, yürütme ve yargı işlemini kapsamaktadır. Devletin ülkesel yetkilerinin kişiler ve eşyalar bakımından değerlendirilmesi durumunda da, yine uluslararası hukukun öngördüğü kısıtlamalar dışında, devlet ülkesi üzerinde sürekli ya da geçici olarak yaşayan herkes (yurttaşı ve yabancılar) ve bulunan herşey (taşınır ve taşınmaz mallar) devletin bu yetkilerinin konusunu oluşturmaktadır.

b) Yabancıların statüsü
(treatment of aliens; traitement des étrangers; Ausländer-Behandlung)

Bir devlet yabancıların ülkesine girip girmemesi konusunda karar vermeye tek yetkilidir. Böylece, eğer iki devlet arasında aksini öngören herhangi bir andlaşma yoksa, olağan olarak, bir devletin yurttaşları öteki devlet ülkesine girme konusunda ülke devletinin iznini almak zorundadır. Uygulamada devletlerin bu izni vize **(visa; Visum)** işlemi ile verme yoluna gittikleri görülmektedir. Ancak, ülkelerine girişi ilke olarak serbest tutan ve dolayısıyla vize gerekmeyen devletler de bulunmaktadır. Bu durumda, bu devletler çeşitli nedenlerle yasaklılar listesine aldığı yabancıların ülkesine girmesine izin vermemekle yetinmektedir. Buna karşılık, yabancıların bir devletin ülkesine sığınmacı olarak olağan-dışı koşullarla girmesi de söz konusu olmaktadır. Sığınma ya da eski adıyla iltica **(asylum; asile; Asyl)** bir kişinin yabancı bir devletin ülkesine, diplomasi temsilciliği ya da konsolosluk binalarına, savaş gemileri ya da devlet uçaklarına girerek kendi devletince ya da başka bir yabancı devletçe kendisine karşı yapılan baskılardan ya da yasal kovuşturmalardan kaçmasını ve bu açıdan sığındığı devletin güvencesini elde etmesini belirtmektedir. İleride daha ayrıntılı olarak ele alacağımız bu konuda ülkesine sığınılan devletin bu sığınmacılara (mülteciler) **(refugees; réfugiés; Flüchtlinge)** ülkesine özel girme koşulları uygulaması söz konusu olmaktadır.

Yabancıların bir devlet ülkesine girmesinden sonra burada kalabilme koşulları da ülke devletince saptanmaktadır. Bu konuda da ülke devleti ile yabancının devleti arasında herhangi bir andlaşma (oturma ya da eski adıyla ikamet andlaşmaları gibi) yoksa, ülke devletinin ülkesel yasaları yabancılar için de geçerli olacaktır. U.A.D. **Fas'taki Amerikan Yurttaşlarının Hakları Davası**'na ilişkin 27.8.1952 tarihli kararında kapitülasyonlar dışında bu ilkenin temel ilkeyi oluşturduğunu doğrulamaktadır (C.I.J., **Recueil**, 1952, s. 201-202). Özellikle yabancılar ülke devletinin cezai ve mali yasalarına bağlı olacaklardır. Buna karşılık, ileride göreceğimiz gibi, yabancılar kendi devletlerinin kişisel statülerine ilişkin yasalarına (örneğin, medeni durumu belirleyen yasalar gibi) bağlı olmayı sürdürebileceklerdir. Ancak, ülke devletinin yabancılar bakımından yetkilerini kullanırken bunlara kendi yurttaşlarına eşit davranmasının yeterli olup olmayacağı öğretide tartışmalıdır (Bkz. H. Pazarcı, **I. Kitap**, s. 210-211). Kimi Batılı yazarların ülke devletinin yabancılara uygulayacağı yasalarının uluslararası asgari ölçülerin altında bir davranışa yer vermemesi gerektiğini savunmakta olmalarına karşılık, genellikle Sosyalist ve Üçüncü Dünya ülkelerinin yazarları yurttaşa-eşit davranmanın yeterli olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen arayışının bu konuda da etkisini gösterdiği gözlenmektedir. Nitekim, kimi gelişmekte olan ülke yazarları giderek içeriği bu yeni düzenin kurallarına uygun olarak saptanmış olan bir uluslararası asgari ölçüler görüşünün benimsenmesi gereğinden sözetmektedir (Örneğin, A.O. Adede, "The minimum standards in a world of disparities". R.St.J. Macdonald and D.M. Johnston (eds.), a.g.y., s. 1001-1026).

Bir devletin ülkesine girmek isteyen ya da giren bir yabancıyı sınır dışı etmesi **(expulsion; Ausweisung)** onun ülkesel yetkileri arasındadır. Yine, eğer bir devlet başka bir devlet ile yaptığı herhangi bir andlaşmayla (örneğin, adlî yardımlaşma sözleşmesi gibi) o devlet ülkesinde suç işleyen kişileri geri vermeyi kabul etmemişse, suçluları geri verme **(extradition; Auslieferung)** konusunda da değerlendirmeyi kendisi yapma yetkisine sahiptir. Bir yabancıyı sınır dışı etmekle suçluları geri vermeyi karıştırmamak gerekmektedir.

Bir devletin bir yabancıyı sınır dışı etme konusundaki yetkisinin ülke devletinin takdir yetkisine girdiği kabul edilmektedir (örneğin, **Ben Tillett Davası**'na ilişkin 26.12.1898 tarihli hakem kararı: H. La Fontaine, s. 583). Ancak, 20. yüzyıl başlarına kadar uluslararası içtihat hakkın kötüye kullanılması ilkesine aykırı bir biçimde kullanılan sınır dışı etme yetkisinin denetlendiğine ve ilgili devletin sorumluluğuna karar verildiğine ilişkin birçok hakemlik kararına sahiptir. Örneğin, **Paquet Davası**'na ilişkin 7.3.1903 tarihli Belçika-Venezuela Karma Komisyonu'nun kara-

rında Venezuela'nın Belçika'ya yurttaşını niçin sınır dışı ettiği konusunda gerekçe göstermemesi nedeniyle Venezuela'nın sorumluluğuna karar verilmektedir (**R.S.A.**, vol. IX, s. 325). Bu durumlarda sınır dışı etme yetkisini kullanan devletin sorumluluğunu yalnızca haksız davranışa uğradığı iddia edilen kişinin uyruğunda bulunduğu devlet ileri sürebilmektedir. Başka bir deyişle, bu konudaki hak bireyin değil, devletinindir. Bununla birlikte, bugün, ülke devletinin bu takdir yetkisinin denetlenmesinin kabul edilmesi olasılığı çok zayıf görünmektedir.

Bir devletin ülkesinde bulunan yabancılara ait eşya ve mallara ilişkin yetkilerine gelince, yurttaşlarının malları için olduğu gibi yabancılara ait bulunan bütün taşınır ve taşınmaz mallar da, ilke olarak, ülke devletinin yasalarına bağlı bulunmaktadır. Bununla birlikte, ülke devletinin yasalarını yabancıların mallarına zarar verecek bir biçimde kullanmaması gerekmektedir. U.A.D.'nın **Barcelona Traction Davası**'na ilişkin 5.2.1970 tarihli kararında bildirdiği gibi,

> "Bir Devlet, ülkesinde gerçek ya da tüzel kişiliğe sahip yabancıları ya da yabancı yatırımları kabul ettiği anda onları yasaların güvencesi altına almak ve onlara karşı davranışları açısından belirli yükümlülükler yüklenmek zorundadır." (C.I.J., **Recueil**, 1970, s. 32).

Bir devletin ülkesel yetkisine dayanarak barış zamanında yabancıların mallarına ilişkin olarak gerçekleştirdiği en önemli fiili, bu malların millileştirilmesi olmaktadır. Bugün, özellikle devletlerin doğal kaynakları üzerindeki sürekli egemenliği ilkesinden de güç kazanmış olarak, bir devletin ülkesindeki yabancıların mallarını millileştirmesi **(nationalization; nationalisation; Nationalisierung)** yetkisi ilke olarak bütün devletlerce kabul edilmektedir. Sorun, devletin millileştirmede güttüğü amaca ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Batılı yazarlar bunun kamu yararına olması koşulunu aramakta ve ayırım-gözetmeme ilkesine aykırı ya da yabancıya zarar verme amacıyla yapılan millileştirmeleri uluslararası hukuka aykırı bulmaktadır. Uygulanan uluslararası hukuk da bu görüşü büyük ölçüde doğrulamaktadır (örneğin, **Walter F. Smith Davası**'na ilişkin 2.5.1929 tarihli hakemlik kararı: **R.S.A.**, vol. II, s. 917-918). Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerin yazarları millileştirmenin bir egemenlik işlemi olduğunu ve bir devletin bu konudaki gerekçelerinin aranmaması gerektiğini ileri sürmektedirler (örneğin, M. Bennouna, **a.g.y.**, s. 116). Öte yandan, bütün devletler ve yazarlar bugün millileştirmenin zarar-giderim ödenmesini gerektirdiğini kabul ederken, ileride uluslararası sorumluluk konusunda göreceğimiz gibi, bunun hesaplanmasında kabul edilen ölçütler konusunda Batılı ve gelişmekte olan ülke yazarları arasında görüş ayrılıkları sürmektedir.

B. Devletin ülkesel yetkisine sınırlamalar ve kuraldışılıklar

Yukarıda gerek genel olarak, gerekse yabancılara ilişkin özel uygulaması çerçevesinde ele aldığımız devletin ülkesel yetkisine uygulanan uluslararası hukuk çerçevesinde getirilen birtakım sınırlamalar ve kuraldışılıklar bulunmaktadır. Bu konuda getirilen sınırlamalar devletin ülkesel yetkisinin tamlığına ilişkin bulunurken, kuraldışılıklar devletin ülkesel yetkisinin münhasırlığını etkilemektedir.

a) Devletin ülkesel yetkisine sınırlamalar

Uygulanan uluslararası hukukta devletin ülkesel yetkisine getirilen sınırlamaların belli başlıları şunlardır: i) başka devletlere ve yurttaşlarına zarar vermeme yükümlülüğü; ii) başka devletlerin ülkesel yetkileriyle ilgili işlemlerine saygı yükümlülüğü.

i) Başka devletlere ve yurttaşlarına zarar vermeme yükümlülüğü

Uygulanan uluslararası hukuk giderek içeriği genişleyen bir biçimde devletlerin ülkesel yetkilerini kullanırken başka devletlere ya da yurttaşlarına zarar verilmemesini öngörmektedir. Nitekim, ülkesel yetki konusunda ana kararlardan birini oluşturan **Palmas Adası Davası**'na ilişkin 4.4.1928 tarihli hakemlik kararı şunu söylemektedir:

> "Ülkesel egemenlik... her zaman söylendiği gibi, münhasıran yetki kullanma hakkını içermektedir. Bu hakka bağlı olan bir görev vardır: ülkesi içinde öteki devletlerin haklarını ve özellikle barış ve savaş zamanında ülkesel bütünlük ve saldırılmazlık haklarını ve yine her devletin yabancı ülkelerdeki yurttaşları için isteyebileceği haklarını koruma yükümlülüğü". (**R.S.A.**, vol. II, s. 839).

Yine, U.A.D. da **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin 9.4.1949 tarihli kararında devletlerin öteki devletlerin haklarına aykırı nitelikli fiiller için ülkesinin kullanılmasına izin vermemesi yükümü altında olduklarını açıkça bildirmektedir (C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 22).

Bu çerçevede bir devletin ülkesel yetkisini kullanırken öteki devletlere karşı zarar verici fiillerinin ve hatta ihmallerinin yasaklandığı görülmektedir. Bu fiiller ve ihmaller çok değişik nitelikte olup, uluslararası hukukun öngördüğü yaptırımlar da bunlara göre değişmektedir.

Devletin ülkesel yetkisine dayanarak öteki devletlere karşı yapmaması gereken fiillerin başında, ülkesinin başka devletlere karşı saldırıda

bulunmak üzere kullanılmasına izin vermemesi gelmektedir. Yukarıdaki kararda da belirtildiği gibi, bir devlet özellikle öteki devletlerin ülke bütünlüğüne ve saldırılmazlığına saygı göstermek yükümlülüğü altındadır. Nitekim, B.M. Genel Kurulunun 14.12.1974 tarihli ve 3314 (XXIX) sayılı kararı ile gerçekleştirdiği Saldırının Tanımı çerçevesinde bir devletin şu filleri de saldırı olarak nitelenmektedir: i) ülkesindeki yabancı kuvvetlerin başka bir devlet ülkesine saldırmasına izin verme; ii) ülkesinden bir başka devlete çeteler, silahlı guruplar ya da paralı askerler gönderme (mad. 3).

Uygulanan uluslararası hukukun devletin ülkesel yetkisinın kullanmasında koyduğu bir başka sınırlama da, yetkinin kullanılmasından çok kullanılmasındaki yetersizlikler ve ihmallere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. U.A.D.'nın yine 9.4.1949 tarihli **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin kararında belirttiği gibi, devletler ülkelerindeki başka devletlere zarar verici nitelikteki tehlikeleri önceden bildirmek yükümlülüğü altındadır. Nitekim, Divan Korfu Boğazı'ndaki karasularında yerleştirilmiş olan mayınlardan İngiltere'yi haberdar etmemesi nedeniyle Arnavutluk'u uluslararası sorumlu tutmuştur (C.I.J., **Recueil,** 1949, s. 22-23).

Uygulanan uluslararası hukukun devletin ülkesel yetkisine artan bir biçimde sınırlamalar getirdiği bir başka konu da çevre korunması ve kirlenme sorunları ile ilgilidir. Daha 11.3.1941 tarihli **Trail Smelter Davası**'na ilişkin hakemlik kararı ile bir devletin ülkesini başka devletlerin ülkesini kirletecek biçimde kullanmaması ve kullandırmaması gerektiği ilkesinin kabul edildiğine tanık olunmaktadır (**R.S.A.,** vol. III, s. 1938). O günden bu yana birçok andlaşma bu ilkeyi çeşitli faaliyetler ya da alanlar bakımından doğrulamaktadır. Sorun uluslararası çevre hukuku çerçevesinde ileride daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Devletin ülkesel yetkisinin sınırları konusunda uygulanan uluslararası hukuk daha birçok kurallar koymaktadır. Bunların belli başlıları uluslararası sorumluluk konusu çerçevesinde örnekleriyle ileride ele alınacaktır.

ii) Başka devletlerin ülkesel yetkileriyle ilgili kamusal işlemlerine saygı yükümlülüğü

Bir devletin ülkesel yetkisi bu devlete, devletlerin egemen eşitliğinin de doğal bir sonucu olarak, öteki devletlerin ülkesel yetkileri çerçevesinde ve kendi ülkelerine ilişkin olarak gerçekleştirdikleri kamusal işlemlerini denetleme yetkisi vermemektedir. Zira, örneğin A devletinin ülkesinde millileştirme konusunda alacağı bir yasal kararın ya da bir yargı kararının B devleti yargı organlarınca B devletinin ulusal yasalarına göre değer-

lendirilmesi A devletinin ülkesel egemenlik yetkisini tanımama anlamına gelecektir.

Yukarıda belirtilen bu ana görüşten kalkarak özellikle Anglo-Saxon ülkelerinin "devlet işlemi" anlamına gelen **Act of State** görüşünü geliştirdikleri gözlenmektedir. Bu görüşü benimseyen devletlerin yargı organları genellikle bir egemen devletin ülkesine ilişkin kamusal işlemlerinin hukuksal geçerliliğini inceleme konusu yapmaktan kaçınmaktadır. Ancak, sorunu inceleyen yazarlar giderek **Act of State** görüşünü benimseyen devletlerin de yabancı devletlerin kamusal işlemlerinin geçerliliğini uluslararası hukuk kuralları açısından değerlendirmeyi kabul ettiklerini bildirmektedir (örneğin, J. Combacau, "La doctrine de l'"Act of State" aux Etats-Unis, développements récents", **R.G.D.I.P.**, 1973, s. 35-91).

Bir devletin ülkesel yetkisinin başka bir devletin ülkesel yetki kullanımına saygı sonucu sınırlanmasına bir başka örneği ise, kapsamı çok daha kısıtlı olmakla birlikte, yabancı devlet yargı kararlarının öteki devletlerde uygulanması konusu oluşturmaktadır. Birçok devlet ulusal mevzuat ve uygulamalarıyla yabancı yargı kararlarını kendi düzenleri bakımından bir yargısal denetime bağlı tutmaktadır (değişik devletlerin mevzuatı ve uygulaması konusunda geniş bilgi için bkz. T. Arat, "Yabancı Mahkeme İlâmlarının Tanınması ve Tenfizi", **A.Ü.H.F.D.**, 1964, Cilt XXI, Sayı 1-4, s. 421-527). Türkiye de yabancı yargı kararlarının Türkiye'de tanınması ve uygulanması konusunda, Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanunun 34-42. maddeleri (Bkz. **R.G.**, 22.5.1982, Sayı 17701) çerçevesinde, yabancı kararların hukuk ve ticaret davalarına ilişkin olması durumunda birtakım koşullarla ve Türk yargı denetiminden geçtikten sonra uygulanabilmelerini kabul etmektedir. Bu çerçevede, kararın özünün incelenmesi ya da davanın yeniden görülmesi söz konusu değildir. Konunun özellikle uluslararası özel hukuku ilgilendirmesi nedeniyle sorunun ayrıntıları için anılan bilim dalına göndermekle yetineceğiz.

b) Devletin ülkesel yetkisine kuraldışılıklar

Uygulanan uluslararası hukuk devletin ülkesel yetkisinin münhasırlığına kimi kuraldışılıklar getirmektedir. Başka bir deyişle, kimi durumlarda bir devlet, ülkesi üzerinde, başka bir devlet ya da devletler yararına olmak üzere, birtakım ülkesel yetkilerini kullanamamaktadır. Bu kuraldışılıkları iki guruba ayırma olanağı vardır. Birinci gurup, bir devletin ülkesi üzerinde ülkesel yetkilerini kullanamamasının bu yetkilerin kullanılmasının bir başka devlete ya da devletlere tanınması anlamına da gelmediği durumları kapsamaktadır. Başka bir deyişle, bu durumlarda bir ülkesel yetki devrinden çok, bir devletin ülkesel yetkisini kullanmaktan vazgeçmesi ile karşılaşılmaktadır. Kimisi yapılageliş kuralı niteliği kaza-

nan kimisi ise andlaşmadan doğan bu kuraldışılıkların en belli başlıları şunlardır: i) yabancı devletlerin ve uluslararası örgütlerin dokunulmazlığı ve bağışıklığı; ii) devletin ülkesinden, başka devletler lehine geçit hakkı tanınması; iii) devlet ülkesinin askerden ve silahtan arındırılması; iv) devletin tarafsızlaştırılması.

Devletin ülkesel yetkisinin kullanılmasında münhasırlığına getirilen ikinci gurup kuraldışılıklar ise, bu yetkilerin kullanılmasında ülke devletinin başka bir devlete ya da devletlere yetki devrinde bulunmasını gerektirmektedir. Başka bir deyişle, bu durumlarda bir devletin ülkesinin tamamında ya da bir kısmında bu devletin birtakım ülkesel yetkilerinin kullanılmasını geçici ya da sürekli olarak başka devletlere devrettiği görülmektedir. Devletin ülkesel yetkisinin kısmen ya da tamamen devrini gerektirdiği için bu durumlar barış zamanında ilgili devletin açık rızası ile olanaklı görülmektedir. Bu kuraldışılıkların barış zamanında belli başlıları ise şunlar olmaktadır: i) kapitülasyonlar; ii) yönetim hakkının devri; iii) koruma altında devlet statüsünün kabulü; iv) yabancı askeri üslere ve kuvvetlere tanınan kimi ülkesel yetkiler; v) yabancı konsoloslukların kimi görevleri. Bunlara savaş zamanında bir devlet ülkesinin askeri işgali sonucu ilgili ülkede yabancı devlet ya da devletlerin ülkesel yetkiler kullanmasını da eklemek gerekmektedir.

Anılan kuraldışı durumların bir kısmı başka bölümlerde incelendiğinden ya da inceleneceğinden bunlara burada yer verilmeyecektir. Nitekim, bugün artık yalnızca tarihsel bir anlamı kalmış olan kapitülasyonlar sorunu (örneğin, Türkiye için 24.7.1923 tarihli Lozan Andlaşması, Mısır için 8.5.1937 tarihli Montreux Sözleşmesi ve Çin için 1943-1947 arasında yapılan çeşitli ikili andlaşmalar ile kapitülasyonların kesin bir biçimde sona ermesi kabul edilmiştir) uluslararası hukukun tarihçesi çerçevesinde Osmanlılardaki durumu açısından incelendiğinden (Bkz. **I. Kitap,** s. 67-78) burada tekrar ele alınmayacaktır. Bir ülkenin yönetim hakkının devri, biraz ileride, devletin ülke-dışı yetkileri konusu çerçevesinde bu kitapta incelenecektir. Devletlerin tarafsızlaştırılması sorunu ile koruma altında devlet statüsü devlet biçimleri çerçevesinde yine bu kitapta, ileride, ele alınacaktır. Yabancı konsoloslukların kimi görevleri çerçevesinde kabul eden devletin ülkesel yetkisine kuraldışılık oluşturması sorunu uluslararası ilişkilerin organları konusunu içerecek olan III. Kitapta yer alacaktır. Askeri işgal durumunda ülkesel yetkinin kullanımı sorunu ise IV. Kitapta yer alacak olan kuvvet kullanma çerçevesinde incelenecektir. Dolayısıyla, burada ele alacağımız kuraldışılık durumları sırasıyla şunlardır: i) yabancı devletlerin ve uluslararası örgütlerin dokunulmazlığı ve bağışıklığı; ii) geçit hakkı, iii) askerden ve silahtan arındırılma; iv) yabancı askeri kuvvetler ve üsler.

i) Yabancı devletlerin ve uluslararası örgütlerin dokunulmazlığı ve bağışıklığı

(immunities of States and international organizations; immunités des Etats et organisations internationales; Immunität der Staaten und internationaler organisationen)

— Genel

Uluslararası hukukta dokunulmazlık ve bağışıklık genel bir biçimde yabancı devletlerin, onların diplomasi temsilcileri ve konsolosluk görevlilerinin, devlet gemilerinin ve uçaklarının, kimi uluslararası örgütlerin ve görevlilerinin ya da gemi ve uçaklarının ülkesinde bulundukları devletin ülkesel yetkilerinin büyük ölçüde dışında kalmaları durumunu belirtmektedir. Bu genel tanımdan anlaşılacağı gibi, bu dokunulmazlık ve bağışıklıklar üç ana guruba ayrılmaktadır: i) Devletin ya da uluslararası örgütün kendisinin dokunulmazlığı ve bağışıklığı; ii) Devlet ya da uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkilerdeki temsilcilerinin dokunulmazlığı ve bağışıklığı; iii) Devlet ya da uluslararası örgütlerin gemilerinin ve uçaklarının dokunulmazlık ve bağışıklığı. Uluslararası ilişkilerde yetkili kişilerin dokunulmazlık ve bağışıklığı III. Kitapta ayrıntılı olarak inceleneceğinden burada bu konuya yer verilmeyecektir. Gemilerin ve uçakların dokunulmazlık ve bağışıklığı konusu ise sırasıyla bu kitabın deniz hukuku ve hava hukuku bölümlerinde incelenecektir. Dolayısıyla burada yalnız devletin ya da uluslararası örgütlerin dokunulmazlık ve bağışıklığı ele alınacaktır.

Devletin dokunulmazlık ve bağışıklığı bir devletin ötekinin ülkesinde yargı bağışıklığına (eski adıyla muafiyetine) **(jurisdictional immunity; immunité de juridiction; Immunität des Gerichtsbarkeit)** ve zorla uygulama (cebri icra) bağışıklığına **(immunity of enforcement; immunité d'exécution; Immunität des Ausführung)** sahip olması bakımından söz konusu olmaktadır. Başka bir deyişle, bir devletin başka bir devletçe yargılanmasından ve ona karşı kararların uygulanmasından bağışık tutulması bu kurumun özünü oluşturmaktadır.

Uygulanan hukukta 18. yüzyıl sonlarında yerleşmeye başlayan bir ilke niteliği kazanan devletin dokunulmazlığı ve bağışıklığı ilkesi, devletin ekonomik faaliyetlere katılması ile kapsamının daraltılması yönünde birtakım akımlarla karşı karşıya kalmıştır (S. Toluner, s. 308-309). Zira, devlete tanınan bu dokunulmazlık ve bağışıklığın nedeni onun egemen yetkilerini içeren faaliyetlerini öteki devletlerin denetimine bırakmamak olup, bir devletin özel kişiler gibi ekonomik ve ticari faaliyetlerde bulunması durumunda bu kuraldışılıktan yararlanmasının dayanağı kalmadığı düşünülmektedir. Böylece, başlarda tam dokunulmazlık ve bağışık-

lıktan yararlanması kabul edilen devletlerin günümüzde giderek sınırlı bir dokunulmazlık ve bağışıklıktan yararlanacakları görüşü ağırlıklı bir biçimde benimsenmektedir (örneğin: J.F. Lalive, "L'immunité de juridiction des Etats et des organisations internationales", **R.C.A.D.I.**, 1953-III, s. 285-287; W. Friedmann, **The changing structure of international law,** London, 1964, s. 343-346).

Devletlerin sınırlı dokunulmazlık ve bağışıklığı görüşünün ulusal yasalarca ve yargı organlarınca kabul edilerek fiilen uygulamaya konulmasında sosyalist devletlerin üretim ve pazarlama araçlarının özel mülkiyetine izin vermeyerek bütün bu faaliyetleri kendilerinin yürütmesi temel etken olmuştur. Yine, karma ekonomi düzenini benimseyen devletlerin kamu ekonomik kurumları aracılığıyla yürüttükleri ekonomik faaliyetler de bu yöndeki gelişmeyi kuvvetlendirmiştir. Bugün, değişik ölçülerde de olsa, Batılı devletlerin büyük bir bölümünün yabancı devletlerin dokunulmazlık ve bağışıklığı ilkesini —özellikle yargı bağışıklığı konusunda— sınırlı bir biçimde uygulama yoluna gittikleri gözlenmektedir. Bu konuda kıta Avrupası devletlerinin 20. yüzyıl başlarından bu yana sınırlı bağışıklık ilkesini benimsemelerine karşılık, Anglo-saxon ülkelerin 1950'li (örneğin, A.B.D.) ve hatta 1970'li (örneğin, İngiltere) yıllara kadar birtakım kararsızlıklar gösterdikleri ve son yıllarda kesin olarak sınırlı bağışıklık yönünde bir tutum içine girdikleri görülmektedir (geniş bilgi için bkz. A. Gündüz, **Yabancı Devletin Yargı Bağışıklığı ve Milletlerarası Hukuk,** İstanbul, 1984, s. 203-296). Buna karşılık, sosyalist devletlerin genel bir biçimde yabancı devletlerin tam dokunulmazlığı ve bağışıklığı ilkesini benimsediklerine tanık olunmaktadır (Bkz. A. Gündüz, **aynı yapıt,** s. 312-320). Ancak, bu devletlerin gerek andlaşmalarla, gerek karşılıklılık ilkesini uygulayarak kimi durumlarda sınırlı bağışıklığı kabul ettikleri görülmektedir. Yine, belirli konularla ilgili olarak sosyalist devletlerin sınırlı bağışıklık ilkesini giderek benimsedikleri gözlenmektedir. Bu konularda en önemlisi bu devletlerin ticaret gemilerine ilişkin olanıdır. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere Avrupalı sosyalist devletler 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesinin ticari amaçlı faaliyetlerde bulunan devlet gemilerine de ticaret gemisi muamelesi yapılmasını öngören hükümlerine (mad. 19-21) çekince koymalarına rağmen (bkz. U.N., **Treaty Series,** vol. 516, s. 277-278), aynı kuralı benimseyen ve çekince kabul etmeyen 1982 B.M.D.H.S.'ni (mad. 27-28) imzalamışlardır. Yine, özellikle Sovyetler Birliği'nin uygulamada ticari faaliyet gösteren gemileri için genellikle yargı bağışıklığı isteminde bulunmadığı bildirilmektedir (A. Gündüz, **a.g.y.,** s. 315). Üçüncü Dünya devletlerinin durumunda ise, değerlendirmek için veri azlığına rağmen, genellikle sınırlı bağışıklık yönünde bir tutum benimseyenlerin daha çok olduğu görülmektedir (Bkz. A. Gündüz, **aynı yapıt,** s. 321-324, 327-330).

Yabancı devletlerin bu sınırlı dokunulmazlık ve bağışıklıklarının kapsamının ne olduğunun belirlenmesine gelince, yabancı devletin yargı bağışıklığı konusunda faaliyetlerinin niteliğine bakarak bir ayırıma gidildiği gözlenmektedir. Devletler ulusal yargı organlarının önüne gelen davalarda bu ayırımı kendi yasalarına **(lex fori)** göre yapmaktadırlar. Böylece, devletin kamu gücünü **(jure imperii)** kullandığı faaliyetlerinin yargı bağışıklığından yararlanması kabul edilirken, devletin özel kişilerin gerçekleştirebileceği türden işletme faaliyetleri **(jure gestionis)** yargı bağışıklığının dışında bırakılmaktadır. Ancak, hangi devlet faaliyetlerinin kamu gücüne dayalı, hangilerinin özel nitelikli işletme faaliyetleri olarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda birtakım sorunlar ve devletlere göre farklılıklar bulunmaktadır. Öte yandan, bir devletin kendi rızasıyla dokunulmazlık ve bağışıklıklarından vazgeçmesi olanağı her zaman vardır.

Zorla uygulama (cebri icra) işlemleri konusunda bağışıklıkta ise, özellikle bir yabancı devletin büyükelçilik binaları ve araçları, savaş gemileri gibi mallarına zorla uygulama işlemleri sonucu elkonulması yoluna gidilemiyeceği uygulanan uluslararası hukukta devletlerin görüş birliği içinde kabul edilmektedir (Ch.. de Visscher, **Théories et réalités,** s. 268). Buna karşılık, kimi Batılı devletlerin (Avusturya, Yunanistan, Belçika, İsviçre gibi) birtakım koşullarda yabancı devletlerin bu konuda da bağışıklıktan yararlanamıyacakları görüşünü benimsedikleri bildirilmektedir (S. Toluner, s. 316).

Uluslararası örgütlerin devletlerin ülkesel yetkisinin dışında bırakılmaları ise, onların uluslararası kişiliğe sahip olup olmamalarına doğrudan bağlıdır. Eğer bir uluslararası örgüt uluslararası kişiliğe sahipse onun merkezinin bulunduğu devlet ve faaliyetlerini yürüttüğü devletler ülkelerinde dokunulmazlık ve bağışıklıklardan yararlanması bağımsız varlığının bir gereği olmaktadır. Bu nedenle, uluslararası kişiliğe sahip olması istenen uluslararası örgütlerin kurucu andlaşmalarında genellikle bu yönde bir hüküm yeralmaktadır (örneğin, B.M. Andlaşması, mad. 105/1). Bunun dışında, üye devletlerde dokunulmazlık ve bağışıklıklardan yararlanması istenen uluslararası örgütler için ayrıca bu konuları düzenleyen özel andlaşmalar yapılmasına gidilmektedir. Örneğin, B.M. örgütünün bu konudaki dokunulmazlık ve bağışıklıkları 13.2.1946 tarihli B.M.'nin Ayrıcalık ve Muafiyetlerine Dair Sözleşme ile (Metin için bkz. **R.G.**, 21.3.1950, Sayı 7462), Avrupa Konseyi'nin durumu ise 2.9.1949 tarihli bir genel anlaşma ve ona ek sırasıyla 6.11.1952, 15.12.1956, 6.3.1959 ve 16.12.1961 tarihli protokollarla düzenlenmiştir (Metinler için sırasıyla bkz.: **R.G.**, 26.11.1959, Sayı 10365; **R.G.**, 5.9.1961, Sayı 10898; **R.G.**, 1.3.1965, Sayı 11941 ve **R.G.**, 12.10.1965, Sayı 12124).

— Türk mevzuatı ve uygulaması

Türkiye'nin yabancı devletlerin ve uluslararası örgütlerin Türkiye'deki faaliyetleri bakımından dokunulmazlıklar ve bağışıklıklar konusundaki mevzuatı ve uygulaması değerlendirilirse, yüksek yargı organlarımızın yakın tarihlere kadar yabancı devletlerin tam dokunulmazlık ve bağışıklıklığını kabul ettikleri görülmektedir. Nitekim Yargıtay, İngiltere Büyükelçiliğinin bir kamyonunun yaptığı bir kaza ile ilgili 21.3.1947 tarihli kararında (4. Hukuk Dairesi, E.390, K.1076: Metin için bkz. Ö.İ. Akipek, **Belgeler**, s. 240-241), Hindistan Büyükelçiliği adına Büyükelçinin yaptığı bir alım sözleşmesinin bozulması ile ilgili 23.12.1950 tarihli bir kararında (Ticaret Dairesi, E.5402, K.5064: Metin için bkz. Ö.İ. Akipek, **Belgeler**, s. 238-239), Şili Büyükelçiliğinin kiraladığı bir binaya ilişkin zarar-giderim istemi ile ilgili 30.9.1955 tarihli bir kararında (4. Hukuk Dairesi, E.4710, K.4151: Metin için bkz. Ö.İ. Akipek, **Belgeler**, s. 237-238), Bulgaristan Konsolosluğuna ait bir otomobilin verdiği zarar nedeniyle zarar-giderim istemiyle ilgili 8.4.1974 tarihli bir kararında (4. Hukuk Dairesi, E.6137, K.1787: Bkz. **Ankara Barosu Dergisi**, 1974, Sayı 4, s. 756), Arnavutluk Elçiliğine karşı açılmış bir kira saptama davası ile ilgili 23.10.1978 tarihli bir kararında (3. Hukuk Dairesi, E.6090, K.6279: Bkz. **Yasa**, 1978, Cilt 12, s. 2063), Kıbrıs Türk Federe Devletine karşı açılmış bir kira davasıyla ilgili 19.10.1981 tarihli kararında (6. Hukuk Dairesi, E.7654, K.13836): Metin için bkz. **Yargıtay Kararları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 5, s. 652-654) yabancı devletlerin yargı bağışıklığını ileri sürerek istekleri reddetmiştir. Oysa bunların önemli bir bölümü bir devletin kamu gücü kullanması ile ilgili bulunmayıp sınırlı dokunulmazlık ve bağışıklık ilkesini kabul eden birçok Batılı devletçe yargı bağışıklığından yararlanamaz biçiminde değerlendirilen durumları oluşturmaktadır (Bu tür karşılaştırmalı örnekler için bkz. A. Gündüz, **a.g.y.**, s. 297-301). Danıştay'ın da Yargıtay gibi yabancı devletlerin tam dokunulmazlık ve bağışıklığını kabul ettiği görülmektedir. Örneğin, Danıştay A.B.D. Büyükelçiliğinin bir parçası olarak değerlendirdiği bir A.B.D. yardım heyetinin vergi bağışıklığı konusuna ilişkin 26.6.1955 tarihli kararında yabancı büyükelçiliklerin ve onlara bağlı misyonların yargı bağışıklığı bulunduğunu bildirmektedir (E.195, K.1731: Metin için bkz. **Devlet Şûrası Kararlar Dergisi**, Cilt 70, s. 76). Her iki yüksek yargı organımızın, bu kararlarının gerekçesi olarak, kimi zaman yalnızca kimi zaman ise öteki gerekçelerle birlikte, uluslararası hukukun kurallarının bunu gerektirdiğini belirtmekte oldukları görülmektedir. Dolayısıyla Batılı devletlerin büyük bir bölümünün 20. yüzyıl başlarından bu yana tam dokunulmazlık ve bağışıklık ilkesini terketmesine bağlı olarak uluslararası hukukta bu ölçüde kesin bir yargı bağışıklığından söz edilemiyeceği olgusu bu yüksek yargı organlarımızın gözünden kaçmış görünmektedir. Buna karşılık, gerek Yargıtay'ın gerekse uluslararası top-

lantılarda aldığı tutumlarında Dışişleri Bakanlığımızın yabancı devlet gemilerinin ticari faaliyette bulunanlarına ticaret gemisi muamelesi yapılmasını ve dolayısıyla yargı bağışıklığından yararlandırılmamasını benimsediği bildirilmektedir (A. Gündüz, a.g.y., s. 301-303).

Türkiye, yabancı devletlerin tam dokunulmazlık ve bağışıklığı ilkesini 20.5.1982 tarih ve 2675 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun ile kesin olarak terketmiştir (Metin için bkz. R.G., 22.5.1982, 17701). Anılan yasanın 33. maddesi aynen şöyledir:

> "Yabancı devlete, özel hukuk ilişkilerinden doğan hukuk uyuşmazlıklarında, yargı muafiyeti tanınmaz.
> Bu gibi uyuşmazlıklarda yabancı devletin diplomatik temsilcilerine tebligat yapılabilir."

Görüleceği gibi, Türkiye de bundan böyle yabancı devletler için sınırlı yargı bağışıklığı tanımaktadır. Ancak, "özel hukuk ilişkileri" deyimi kapsamına nelerin girdiği, "yabancı devlet" terimi ile devletin hangi organlarının ya da bağlı birimlerinin kastedildiği konularında açıklığın yargı kararları ile getirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin uluslararası örgütlerin dokunulmazlık ve bağışıklığına ilişkin mevzuat ve uygulaması ise, bu örgütlerin kurucu andlaşmaları dışında herbir uluslararası örgüt ile bu konuda yaptığı anlaşmalara dayalı bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye, B.M. (R.G., 21.3.1950, Sayı 7462), NATO (R.G., 20.3.1954, Sayı 8663), Avrupa Konseyi (R.G., 1.3.1965, Sayı 11941; R.G., 12.10.1965, Sayı 12124) gibi uluslararası örgütlerle dokunulmazlık ve bağışıklık anlaşmalarına sahiptir.

ii) Geçit hakkı
(right of passage; droit de passage; Durchfahrtsrecht)

Devletin ülkesel yetkisine kuraldışılık oluşturan başka bir durumu da, bir devlet ülkesi üzerinden başka devlet yurttaşlarının ya da gemi ve uçaklarının geçit hakkı oluşturmaktadır. Devletin ülkesi üzerindeki kimi geçişlere ilişkin düzenleme yetkisinin tümünü ya da bir kısmını kullanmaması, söz konusu durumlara göre, bir yapılageliş kuralından kaynaklanacağı gibi bir andlaşma hükmünden ve hatta ülke devletinin tek-taraflı bir işleminden doğabilmektedir.

Uluslararası öğreti uzun süre geçit hakkını büyük ölçüde irtifak hakları (**servitudes; Servituten**) kuramı ile açıklamaya çalışmıştır. Bu yolla özel hukuktaki bir taşınmaz yararına öteki taşınmaz üzerinde kabul edilen hak olarak ortaya çıkan ve taşınmazların sahiplerinin değişmesinden etkilenmeyeceği öngörülen bir kuramın uluslararası hukuka aktarılması ger-

çekleştirilmektedir. Uluslararası hukukta irtifak hakkı kavramı en geniş anlamıyla, genellikle özel bir andlaşma ile bir devletin ülkesi üzerinde başka bir devlet ya da devletler yararına kimi belirli konularda sürekli haklar tanınmasını belirtmektedir (örneğin, F.A. Vali, **Servitudes of international law,** London, 2 nd ed., 1958, s. 309). Böylece, irtifak hakları kuramı ile bir andlaşmanın yalnız tarafları bağlayan **(inter partes)** niteliğinden kurtularak ilgili ülke üzerinde bütün herkes bakımından **(erga omnes)** geçerli olan aynî hakların varlığı sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, devletin ülkesel yetkisine getirilen sınırlamalar arasında geçit hakkı, askerden arındırma, tarafsızlık gibi konularda oluşturulan hukuksal rejimlerin irtifak hakkı olarak değerlendirilirken öteki sınırlamaların (örneğin, kapitülasyon) daha başka hukuksal çerçevelerde değerlendirilmeleri son yıllarda birçok yazarın irtifak hakları kuramını gereksiz görmeleri sonucunu doğurmuştur (örneğin: Ch. Rousseau, Tome III, s. 43-44; S. Toluner, s. 297). Uluslararası içtihat da bu kavramın uluslararası hukukta tartışmalı niteliğini vurgulayarak (örneğin, U.S.A.D.'nın **Wimbledon Davası'na** ilişkin 17.8.1923 tarihli kararı: C.P.J.I., Série A, No. 1, s. 24), ancak bir andlaşma ile açıkça tanınan kimi hakların varlığı durumunda irtifak hakları kuramı yönünde bir değerlendirmede bulunulabileceğini kabul etmektedir (örneğin, **Kuzey Atlantik Kıyılarında Balıkçılık Davası'na** ilişkin 7.9.1910 hakemlik kararı: **R.S.A.,** vol. XI, s. 173). Nitekim, U.S.A.D. **Serbest Bölgeler Davası'na** ilişkin 7.6.1932 tarihli kararında 1815 andlaşmaları ile Fransa ülkesinin bir kısmında İsviçre yararına bir serbest bölge **(free zone; zone franche; Freizone)** kurulmasının kabul edilmesini yalnız taraflar bakımından değil, fakat bütün herkes bakımından **(erga omnes)** geçerli bir hukuksal statü yarattığı biçiminde değerlendirmiştir (C.P.J.I., Série A/B, No. 46, s. 144-147, 151).

Devlet ülkesinden geçit hakkı, ister irtifak hakları kuramı çerçevesinde, isterse başta andlaşmalar olmak üzere herhangi bir uluslararası hukuk kaynağından doğsun, konumuz açısından önemli olan böyle bir hakkın ülke devletinin yetkilerinin az ya da çok dışında kalması sonucunu yaratmasıdır. Geçiş hakları arasında bugün bir yapılageliş kuralı niteliği kazanmış ve bütün devletler bakımından **(erga omnes)** geçerli olanların başında karasularından ve genellikle uluslararası boğazlardan yabancı gemilerin zararsız geçiş hakkını **(innocent passage; passage innocent; friedliche Durchfahrt)** sayabiliriz. Örneğin, U.A.D. **Korfu Boğazı Davası'na** ilişkin 9.4.1949 tarihli kararında aksine bir andlaşma yoksa, uluslararası boğazlardan barış zamanında askeri gemilerin izinsiz zararsız geçiş yapmasının bile bir yapılageliş niteliğinde olduğunu kabul ettiği görülmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1949, s. 28). Karasularından ve uluslararası boğazlardan zararsız geçiş hakkı ileride deniz hukuku çerçevesinde ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Belirli bir devlet ülkesinden elde edilen geçit hakkının bölgesel bir yapılageliş kuralı sonucu doğması olasılığı da vardır. Bu durum özellikle etrafı başka devlet ya da devletlerle çevrili ülkelere **(enclaves; Enklaven)** ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, U.A.D. **Geçiş Hakkı Davası**'na ilişkin 12.4.1960 tarihli kararında Hindistan ülkesi ile çevrili Portekiz topraklarına Portekiz yurttaşları, görevlileri ve mallarının geçmesi konusunda, önceden İngiltere'nin ve sonradan Hindistan'ın uygulamasının sonucu olarak, bir hak doğduğunu kabul etmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1960, s. 40).

Bir devlet ülkesinden yabancı devletlerin yurttaşları ve araçlarının geçiş hakkının andlaşmalarla kabul edilmesi olasılığı da vardır. Örneğin, Federal Almanya ile Batı Berlin arasında Doğu Almanya'dan sivillerin ve malların geçiş hakkı Federal Almanya ile Alman Demokratik Cumhuriyeti arasında yapılan 17.12.1971 tarihli Transit Andlaşması ile tanınmaktadır (Metin için bkz. **Bulletin der Bundesregierung,** 1971, s. 1954).

iii) Askerden ve silahtan arındırılma (demilitarization; démilitarisation; Entmilitarisierung)

— Genel

Bir devletin ülkesel yetkilerini kullanmasında rastlanılan bir başka kuraldışılık ise, ülkesinin tümü ya da bir bölümü üzerinde askerleştirme, silahlandırma ve tahkim etme konularında haklarının bir andlaşma ile kısıtlanması ya da tamamen yasaklanması olmaktadır. Dünya ya da bölge barışının korunması, bir uluslararası geçidin bir tek kıyıdaş devletin askeri denetiminde bırakılmaması gibi amaçlar taşıyan bu tür askerden ve silahtan arındırılma andlaşmalarının oluşturulması kaçınılmaz olarak yapıldıkları dönemlerin siyasal ve askeri verilerinden de etkilenmektedir.

Büyük ölçüde siyasal ve askeri konjonktürün ürünü olan bu tür askerden ve silahtan arındırma andlaşmaları hükümlerinin, daha sonra ortaya çıkan değişikliklere bağlı olarak, kimi zaman hukuksal olarak, kimi zaman da fiilen ortadan kalktığına tanık olunmaktadır. Yakın zamanımızda bu konulara örnek olarak, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile askerden ve silahtan arındırılan Türk Boğazlarının statüsünü ve 1947 Paris Barış Andlaşmaları ile İtalya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'ın askerden ve silahtan arındırılmış statülerini gösterebiliriz. Türk Boğazlarının bu statüsü bugün, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edildiği gibi, hukuksal olarak da sona ermiş bulunmaktadır. İtalya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ın anılan statüleri ise fiilen sona ermiş bulunmakla birlikte hukuksal açıdan bugün de tartışmalı bir durumdadır. Zira, 8 Aralık 1951'de 1947 Paris Barış Andlaşmasının askerden

arındırma hükümlerinin değiştirilmesi için bir girişimde bulunan İtalya'nın bu isteği Sovyetler Birliği ve öteki Doğu Bloku devletlerince reddedilmiştir. Bununla birlikte, İtalya 4.4.1949 tarihli NATO Andlaşmasına taraf olduktan sonra ortak savunma sistemine katılmak suretiyle fiilen anılan hükümleri ortadan kaldırmıştır. Aynı biçimde, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan da 14.5.1955 tarihli Varşova Paktına üye olmakla askerden ve silahtan arındırılmış statülerine fiilen son vermişlerdir.

Buna karşılık, özellikle bir devlete ait olmakla birlikte coğrafi konumları nedeniyle komşu bir devlet için sürekli güvenlik sorunları yaratacak nitelikteki ülke parçaları ile ilgili askerden ve silahtan arındırma andlaşmalarının sürekli geçerliliği genellikle daha kolay kabul edilmektedir. Öğreti bu nitelikleri gösteren ülke parçalarının askerden arındırılmış statülerini irtifak hakkı olarak değerlendirme eğilimindedir. Nitekim, kimi yazarlar doğu Ege'deki Yunanistan'a ait olup Türkiye kıyılarına yakın adaların askerden ve silahtan arındırılmış statülerini irtifak hakkı çerçevesinde değerlendirmektedir (örneğin, F.A. Vali, **a.g.y.**, s. 270-272).

— Doğu Ege adalarının askerden arındırılmış statüsü

Doğu Ege adalarının askerden ve silahtan arındırılmış statüleri Boğaz-önü adalarını oluşturan Limni ve Semadirek için 1923 Lozan Barış Andlaşması (mad. 12) ve 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi (mad. 4 ve 6) ile düzenlenmiştir. Merkezî doğu Ege adalarını oluşturan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya'nın askerden ve silahtan arındırılmış statüsü 1923 Lozan Barış Andlaşması (mad. 12-13) ile öngörülmektedir. Genellikle Oniki Adalar denilen ve aslında ondört ada ve onlara yakın adacıkları içeren güney doğu Ege adalarının askerden ve silahtan arındırılması ise, Türkiye'nin taraf olmadığı, İtalya için yapılan 10 Şubat 1947 tarihli Paris Barış Andlaşması ile gerçekleştirilmiştir [mad. 14 ve Ek XIII: Metin için bkz. U.N., **Treaty Series**; 1950, vol. 49, s. 3-125 (fr.) ve s. 126 vd. (ing.)].

Anılan andlaşma hükümlerine göre, Boğaz-önü adaları ile Oniki Adalar tam bir askerden ve silahtan arındırma altına sokulurken, merkezî doğu Ege adaları için kısmî bir askerden arındırma ile her türlü tahkimatın yasaklanması öngörülmektedir. Ancak, 1960'lı yılların ortalarından bu yana Yunanistan'ın anılan adaları fiilen silahlandırma ve tahkim etme yoluna gittiği bildirilmektedir. Yunanistan, hukuksal olarak da son yıllarda giderek artan bir biçimde gerekçeler üretme çabası içine girmiştir. Nitekim, özellikle Aralık 1984'de kamuoyuna da yansıyan bilgilerden, Yunanistan'ın Limni ve dolayısıyla Semadirek'i askerleştirebileceğini ve silahlandırabileceğini NATO organları önünde de ileri sürdüğü ortaya çıkmaktadır. Yunanistan'ın bu çerçevedeki ana hukuksal gerekçesi 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin

yerini aldığını bildirmesi ve herhangi bir askerden arındırma hükmünü içermemesi olmaktadır (örneğin bkz. C.P. Economidès, "La prétendue obligation de démilitarisation de l'île de Lemnos," **R.H.D.I.**, 1981, s. 5 vd.). Öte yandan, genel olarak bütün doğu Ege adaları için ve özel olarak da Oniki Adalar için, Yunanlı hukukçuların, koşullarda köklü değişmeler **(rebus sic stantibus)** ilkesini ileri sürerek, askerden arındırılmış statülerinin sona erdiğini bildirdikleri de gözlenmektedir (örneğin, Ph. Drakidis'in şu makaleleri: "Le sort actuel des démilitarisations en Méditerrannée (Italie, Grèce)," **R.H.D.I.**, 1977, s. 42-81; "Le statut de démilitarisation de certaines îles grecques," **Défense Nationale**, août-sept. 1984, s. 73-82; "La démilitarisation du Dodécanèse," **Défense Nationale**, avril 1983, s. 123-136). Boğaz-önü adaları ile ilgili olarak, Türkiye'nin 1936'daki kimi davranışlarının bugünkü tutumu ile çok tutarlı bir durum göstermemesine rağmen, 1936 Montreux Sözleşmesi'nin 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Yunan adalarının askerden arındırma hükümlerine son verdiği hukuksal açıdan kuşkuludur. Kaldı ki, bu adaların askerden arındırılmasını ilke olarak doğrulayan 1923 Lozan Barış Andlaşması bugün de yürürlüktedir. Öteki doğu Ege adalarının, koşullardaki köklü değişiklikler nedeniyle, askerleştirilebileceği iddiasına gelince, uluslararası ortamda izlenen değişikliklerin bu andlaşmaların değiştirilmesini gerektirecek düzeyde köklü olmadıkları çok açıktır. Her haliyle, böyle bir gerekçeyle anılan andlaşmaların kendiliklerinden sona ermesi söz konusu olmayıp, bunun yeni bir andlaşma ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, bugünkü veriler çerçevesinde Yunan iddiaları geçerli hukuksal gerekçeden yoksun bulunmaktadır (Daha ayrıntılı bilgi ve eleştiri için bkz. H. Pazarcı, **Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü**, Ankara, 1986).

iv) Yabancı askeri kuvvetler ve üsler
(foreign armed forces and bases; forces armées et bases militaires étrangères; fremde Truppen und Militärstützpunkt)

— Genel

Devletin ülkesel yetkilerini kullanmada kuraldışılık oluşturan başka bir durum da yabancı kuvvetlerin barış zamanında ülke devletinin izniyle o ülkede kısa ya da uzun süre bulunmaları ve kimi zaman üsler elde etmeleridir. Bu yabancı askeri kuvvetler bir devletin askeri kuvvetleri olabilecekleri gibi, B.M. Barış Gücü Kuvvetleri **(peace keeping forces of the United Nations; force de maintien de la paix des Nations Unies; Streitkräfte der Vereinten Nationen)** gibi bir uluslararası örgüt çerçevesinde oluşturulan kuvvetler de olabilmektedir.

Burada temel sorun, bir devletin yabancı kuvvetlerin ülkesinden geç-

mesine, kısa ya da uzun süre konaklamasına ya da stratejik üsler kurup işletmesine izin vermesi durumunda, andlaşmalarla düzenlenmediği zaman, bu kuvvetler üzerindeki egemenlik yetkilerinin hangi devlete ait olduğudur. Başka bir deyişle, andlaşma yokluğunda ya da hükümlerinin yetersizliği durumunda, yabancı kuvvetleri gönderen devletin mi, yoksa konuk eden devletin mi bu kuvvetler üzerinde yetkili olacağı söz konusudur.

Anılan askeri kuvvetlerin yönetiminin ve görev içi yönetsel ve yargısal denetiminin bağlı bulunduğu devletçe yürütülmesi, gerek öğretide gerekse ulusal mevzuat ve içtihatta herhangi bir sorun çıkarmamaktadır. Nitekim, öğreti, kimi zaman devletlerin egemen eşitliği ilkesine (örneğin, W. Bishop, **International law: Cases and materials**, Boston, 2nd ed., 1962, s. 552), kimi zaman ise, Fransız yazarların geliştirdiği gibi, devletin kamu hizmetlerine ilişkin yetkisine **(compétence relative aux services publics)** (örneğin, Ch. Rousseau, Tome III, s. 142-143) dayanarak, gönderen devletin bu konuda yetkili olduğunu tanımaktadır. Yine, sorunu inceleyen yazarlar ulusal mevzuatların da bu yönde olduğunu bildirmektedir (örneğin bkz. D. Tezcan, **Territorialité et conflits de juridictions en droit pénal international**, Ankara, 1983, s. 191). Nihayet, değişik ulusal kararların da, bu konuda uluslararası düzeyde de temel başvuru kaynağı olarak değerlendirilen A.B.D. Yüksek Mahkemesinin 1812 tarihli **The Schooner Exchange v. McFaddon Davası**'na ilişkin kararında olduğu gibi, "yabancı kuvvet kumandanına ordunun idaresi için gerekli olan disiplini kullanmak ve ceza vermek iznini verir" görüşünü benimsediği ortaya çıkmaktadır (Bkz. S. Toluner, s. 361).

Buna karşılık, yabancı askeri kuvvetler üyelerinin görevleri sırasında anılan kuvvetlerin dışına taşan ve ülke devletlerinin hukuksal düzenini etkileyen konularda yargı yetkisinin hangi devlete ait olduğu sorunu uluslararası hukukta açık bir cevap bulamamaktadır. Gerçi, Sürekli Hakemlik Mahkemesi **Kazablanka Asker Kaçakları Davası**'na ilişkin 22.5.1909 tarihli kararında gönderen devletin askeri kuvvetleri üzerinde genel bir kural olarak münhasır yetkisi bulunduğunu açıkça bildirmektedir (karar için bkz. **R.G.D.I.P.**, 1909, s. 38-39, documents bölümü). Yine, yukarıda anılan **The Schooner Exchange v. McFaddon Davası**'na ilişkin kararda ülke devletinin somut olayda geçiş izni vermiş olmasının bu kuvvetler üzerinde bütün yetkilerinden vazgeçtiği anlamına geldiği bildirilmektedir (bkz. S. Toluner, s. 361). Ancak, anılan kararlar öğretinin bir bölümünce somut olaylarla açıklanmakta ve dolayısıyla genel bir kuralın varlığı reddedilmektedir (örneğin bu görüşü benimseyen yazarlar için bkz. S.L. Meray, Cilt I, s. 351, dipnot 76). Bundan da önemlisi, Türk yargı organları da dahil, kimi ulusal yargı organlarının ilgili andlaşmalarla düzen-

lenmeyen konularda konuk eden devletin ulusal yargı organlarının münhasır yetkiye sahip olduğunu benimseyen kararları vardır. Nitekim, Türkiye'nin NATO'ya katıldığı ilk yıllarda andlaşmalarla düzenlenmeyen otomobil kazaları konusunda Türk yargı organlarının yetkili olduğunun doğrulandığı bildirilmektedir (bkz. M. Kıran ve C. Güneri, **NATO**, Ankara, 1962, s. 52-53). Bu durum karşısında, son yıllarda öğretide daha ayrıntılı ayırımlara gidilmesi öngörülmektedir. Böylece, yabancı askeri kuvvet üyelerinin görev sırasında işledikleri fakat konuk eden devletin ülkesel yetkisini ilgilendiren suçlarda söz konusu iki devletten hangisinin daha çok etkilendiğinin ya da etkilenen haklarla daha yakın ilişkisinin bulunduğunun aranması ve ona göre yargı yetkisini kullanacak devletin saptanması öngörülmektedir (örneğin, I. Brownlie, **Principles of public international law**, Oxford, 2nd ed., 1973, s. 292).

Yabancı askeri kuvvetlere verilen stratejik üslerin kabul eden devletin yetkisi açısından hukuksal statüsüne gelince, bu herbirine ilişkin olarak yapılan andlaşmalara bağlıdır. Ancak, andlaşmada aksi öngörülmedi ise, bu üslerde yabancı devletin yetkisi görevi ile sınırlı kalıp, bunun dışındaki konularda ülke devletinin yetkili olması kuralı geçerli görünmektedir. Zira, askeri üslerde ilke olarak bir egemenlik devri gerçekleştirilmediği ve üslerin kabul eden devletin hukuk düzenine bağlı kaldığı görüşü ana ilkeyi oluşturmaktadır. Nitekim, örneğin, A.B.D. Yüksek Mahkemesi **Spelar Davası**'na ilişkin, 7.11.1949 tarihli kararında söz konusu olan ve bir yabancı ülkede bulunan Amerikan üssünü "yabancı ülke" olarak değerlendirmiştir (karar için bkz. **A.J.I.L.**, 1950, s. 408-409).

Yukarıda belirtilenlerden anlaşılacağı gibi, genel geçerliğe sahip yapılageliş kurallarının yokluğu ya da içeriklerinin belirsizliği karşısında, devletler giderek bu konuda ayrıntılı andlaşmalar yapmayı yeğlemektedir. Türkiye de, NATO ve A.B.D. ile ikili ilişkileri çerçevesinde, ülkesinde yabancı askeri kuvvetlere ve birtakım yabancı stratejik üslere izin verirken, bunların statüsünü çeşitli andlaşmalarla düzenleme yoluna gitmiştir.

— Türkiye'deki yabancı askeri kuvvetlerin, üslerin ve tesislerin statüsü

Kaynakça:

Türkçe: E.F. Çelik, Cilt II, s. 58-71; S. Toluner, s. 366-375; E.F. Çelik, "NATO Kuvvetleri Sözleşmesine Göre Kaza Selahiyetinin Kullanılması", **İ.Ü.H.F.M.**, 1960, Cilt XXV, Sayı 1-4, s. 55-93; Ö.İ. Akipek, "NATO Kuvvetleri Sözleşmesine Göre Vazife Kavramı ve Türkiye'deki Tatbikatı", **A.Ü.H.F.D.**, 1966, Cilt XXIV, Sayı 1-4, s. 9-23; S. Erman, **Askeri Ceza Hukuku**, İstanbul, 1974 (6. bası), s. 103 vd.; G. Ökçün, "NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesine Göre Kaza Selâhiyetinin Tespiti", **Adliye Dergisi**, Cilt 51, Mart 1960, s. 63 vd; M. Kıran ve G. Güneri, **NATO-Kanun ve Andlaşmaların Türkiye'deki Mukayeseli Tatbikatı**, Ankara, 1962.

Yabancı dil: Ch. Rousseau, Tome III, s. 72-79 ve 83; D. Tezcan, **a.g.y. (Territorialité)**, s. 371-381; J.B. Whitton, "L'exercice de la compétence pénale à l'égard des forces américaines à l'étranger", **R.G.D.I.P.**, 1959, s. 5-20; J.H. Rouse-G.B. Baldwin, "The exercise of criminal jurisdiction under the NATO status of forces agreement", **A.J.I.L.**, 1975.

Türkiye'nin, 17.10.1951 tarihinde imzaya açılan Londra Protokolu ile Kuzey Atlantik Andlaşmasına taraf olmasının kabul edilmesi üzerine (metin için bkz. **R.G.**, 19.12.1952, Sayı 8038), 18.2.1952 tarih ve 5886 sayılı yasayla, Kuzey Atlantik Andlaşmasını onaylayarak (metin için bkz. **Düstur**, III. Tertip, Cilt 33, s. 310 vd.) NATO'ya üye olduğu görülmektedir. Uluslararası askeri bir örgüt olan NATO üyeliği ile birlikte yabancı askeri kuvvetlerin ve üslerin Türkiye'de bulunması ve konumlandırılması sorunu ortaya çıkmıştır. Bu amaçla Türkiye'de bulunmasına izin verilen yabancı askeri kuvvetler ve üsler birbirlerini tamamlayan iki değişik çerçeve içinde ele alınmışlardır: i) NATO örgütü çerçevesinde, çok-taraflı andlaşmalarla, yabancı kuvvetlerin statülerinin düzenlenmesi; ii) A.B.D. kuvvetlerinin, ikili andlaşmalarla, statülerinin düzenlenmesi,

NATO çerçevesinde yabancı askeri kuvvetlerin Türkiye'deki statüsü bütün NATO üyesi devletler için genel olarak kabul edilen çok-taraflı andlaşmalar aracılığıyla bir çözüme bağlanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'de bulunacak NATO kuvvetlerinin statüsü Türkiye'nin 10.3.1954 tarih ve 6375 sayılı yasayla onaylayarak katıldığı 19.6.1951 tarihli Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme ile düzenlenmektedir (metin için bkz. **R.G.**, 20.3.1954, sayı 8663. Anılan sözleşme sonradan ve özellikle görev kavramı ile ilgili olarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler için bkz.: **R.G.**, 24.7.1956, sayı 9363 ve **R.G.**, 17.9.1971 sayı 13959). Öte yandan, NATO çerçevesinde üye ülkelerde ve Türkiye'de kurulan askeri karargahların hukuksal statüsü de, genel kurallar bakımından, 28.8.1952 tarihli Kuzey Atlantik Andlaşması Mucibince Kurulmuş Olan Milletlerarası Askeri Karargahların Statüsüne Müteallik Protokol ve Beyanname ile düzenlenmektedir (metin için bkz. **R.G.**, 20.3.1954, sayı 8663). Ayrıca, Türkiye'de İzmir'deki NATO Güney-Doğu Avrupa Kuvvetleri Komutanlığı karargahı ile ilgili özel düzenleme de 22.2.1956 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Avrupa'daki Müttefik Yüksek Kumandanı Arasında, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhına Tâbi Bulunan Müttefik Karargâhların Türkiye Ülkesinde Tesisine ve Faaliyetlerine Tatbik Olunacak Hususi Şeraite Mütedair Anlaşma ile gerçekleştirilmiş bulunmaktadır (metin için bkz. **R.G.**, 12.12.1956, sayı 9481. Sonradan değişikliğe uğrayan 9. madde için bkz. **R.G.**, 27.9.1965, sayı 12111).

Böylece yukarıdaki andlaşmalar çerçevesinde Türkiye'de bulunan NATO kuvvetlerine ilişkin ana kurallar şunlardır:

— Yabancı kuvvet üyeleri Türkiye'ye giriş ve çıkışlarında, hüviyet denetimi dışında, ilke olarak, pasaport, vize ve göç konusunda uygulanan kurallardan bağışık tutulmaktadır (Söz., mad. III/1). Ancak, Türkiye bu kişileri istenmeyen kişi ilan ederek ülkeden çıkmalarını gönderen devletten isteyebilecektir (Söz., mad. III/5).

— Ceza kuralları açısından, yabancı kuvvetlerin ulusal devleti yasalarına göre suç olup da Türk yasalarınca suç oluşturmayan durumlarda ilgili devlet yetkilidir (Söz., mad. VII/2,a).

— Aksine, Türk yasalarına göre suç oluşturmakla birlikte gönderen devlet yasalarına göre suç oluşturmıyan durumlarda, Türk yargı organları yetkilidir (Söz., mad. VII/2,b).

— Hem gönderen devletin, hem de Türkiye'nin yasalarına aykırı olan suçlar karşısında, kimi durumlarda yargı önceliği (rüçhaniyet hakkı) gönderen devlete, kimi durumlarda da Türkiye'ye ait olacaktır. Bu çerçevede, yalnızca gönderen devletin malına, güvenliğine ve kuvvet ya da sivil personeli ile aile üyelerine karşı işlenen suçlarla resmi görevin yerine getirilmesine bağlı olarak ortaya çıkan fiil ve ihmallerden doğan suçlar gönderen devletin yetkisine girmektedir (Söz., mad. VII/3, a, i ve ii). Bunun dışında kalan suçlara ilişkin olarak yargı yetkisi ise Türkiye'ye ait bulunmaktadır (Söz., mad. VII/3,b). Ancak bu konularda önceliğe sahip devletin bu hakkından vazgeçme yetkisi vardır (Söz., mad. VII/4).

— Disiplin ve güvenlik sağlanması açısından yabancı kuvvetlerin bulundukları kışla, tesis ve binalarda gönderen devlet yetkilidir. (Söz., mad. VII/10,a). Bu yerlerin dışında da, Türkiye ile anlaşmak koşuluyla, gönderen devletin personeli arasında disiplin ve düzen sağlama görevini yürütmek yetkisi olabilecektir (Söz., mad. VII/10,b).

— Yabancı kuvvetlerin neden olacakları zararlar durumunda, eğer bunlar Kuzey Atlantik Andlaşmasının uygulanmasıyla ilgili görev sırasında olmuşsa ya da Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir kara, deniz ya da hava taşıtının kullanılması sonucu doğmuşsa, herhangi bir zarar-giderim istenmeyecektir (Söz., mad. VIII/1, i ve ii). Bu tür zararların Türk silahlı kuvvet üyelerince Türkiye'deki yabancı kuvvetlere karşı verilmesi durumunda da aynı kural geçerlidir. Buna karşılık, belirtilen durumlar dışındaki zararların giderimi konusunun, ilke olarak, tek bir hakeme götürülerek çözümü gerekmektedir (Söz., mad. VIII/2).

— Yabancı kuvvet üyelerinin resmi görev dışı durumlarda verecekleri zararların giderimi konusunda gönderen devlet yeterli bir ödemede bulunmazsa yetkili yargı organı Türk mahkemeleri olacaktır (Söz., mad. VIII/6).

— NATO karargahlarına bağlı personel ve aile üyeleri açısından yetki, özellikle ceza ve disiplin kuralları konusunda gönderen devlete tanınan yargı yetkileri dışında, ilke olarak, ilgili Yüksek Karargâha tanınmaktadır (Protokol, mad. 4). Karargah üyelerinin neden olacağı zararlarla ilgili zarar-giderim konusunda sorumlu ise öncelikle gönderen devlet olacak, ancak böyle bir devletin saptanamaması durumunda Müttefik Karargah sorumlu tutulacaktır (Protokol, mad. 4/d).

A.B.D. ile Kuzey Atlantik Andlaşmasının uygulanması çerçevesinde gerçekleştirilen ikili andlaşmalar uyarınca anılan devlet kuvvetlerine özel olarak tanınan hukuksal statü ile bu devletin yararlandığı üsler ve tesislerin hukuksal statüsünün saptanmasına gelince, bunların dönemlere göre değişiklikler gösterdiği gözlenmektedir. Nitekim, 1950'li yılların başından bugüne kadar Türkiye ile A.B.D. arasında büyük bölümü yayınlanmamış bulunan ellinin çok üstünde olduğu sanılan değişik nitelikli andlaşmanın yapıldığı bildirilmektedir. Bu andlaşmaların en önemlileri, kronolojik sıraya göre, şunlardır: i) 23.6.1954 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ile A.B.D. Arasında Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşmenin Tatbikatına Dair Anlaşma (**R.G.**, 7.7.1954, sayı 8748); ii) 28.7.1956 tarihli 6816 Sayılı Kanuna Müsteniden Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye Arasında Aktedilmiş Olan Anlaşma (Nota değişimi ile gerçekleştirilen ve yayınlanmamış bu andlaşma metni ve 6816 sayılı yasa için bkz. Ö.İ. Akipek, **Belgeler**, s. 587-589); iii) 24.9.1968 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ile A.B.D. Arasında Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Mektup Teatisi Suretiyle Aktolunan Anlaşma (**R.G.**, 24.7.1969, sayı 13257); iv) 3.7.1969 tarihli A.B.D. ile Türkiye arasındaki yayınlanmamış anlaşma (kapsamı ile ilgili bilgi için bkz. **Keesing's**, 1969-1970, vol. XVII, s. 23484); v) 26.3.1976 tarihli A.B.D. ile Türkiye arasındaki yayınlanmamış anlaşma (bilgi için bkz. **R.G.D.I.P.**, 1976, s. 925-926); vi) 29.3.1980 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ve A.B.D. Hükümetleri Arasında Kuzey Atlantik Andlaşmasının II. ve III. Maddelerine Uygun Olarak Savunma ve Ekonomi Alanında İşbirliğinde Bulunulmasına Dair Anlaşma ile ek tamamlayıcı anlaşmalar ve uygulama anlaşmaları (**R.G.**, 1.2.1981, sayı 17238); vii) 16.3.1987 tarihli SEİA ek mektubu (**R.G.**, 28.2.1988).

A.B.D. ile yapılan andlaşmaların en azından bir bölümünün yayınlanmamış olması nedeniyle, bugün bu konuda yürürlükte kalmayı sürdü-

ren andlaşmaları tam olarak saptamak ve dolayısıyla Türkiye'deki A.B.D. kuvvetlerinin ve A.B.D.'nin yararlandığı üs ve tesislerin hukuksal rejimini çalışmamız bakımından kesin bir biçimde belirlemek olanağı yoktur. Ancak, bugün de yürürlükte olmayı sürdüren 1980 Anlaşması ve ekleri ile daha önceden yürürlüğe girip de kaldırıldığına ilişkin herhangi bir kanıt bulunmayan öteki andlaşmalar çerçevesinde, bu kuvvetler, üsler ve tesislerin hukuksal rejimini ana çizgileriyle belirtmek olanağı vardır. Bu çerçevede temel kurallar şunlar olmaktadır:

— A.B.D. kuvvetlerinin Türkiye'de bağlı olacağı ana statü NATO çerçevesinde kabul edilen 1951 NATO Kuvvetler Sözleşmesidir (1980 Anlaşması, mad. V/3).

— Buna ek olarak 1951 Sözleşmesinde tam açıklığa kavuşturulmamış olan yabancı kuvvetlerin resmî görevin yerine getirilmesine bağlı olarak neden olacakları fiillerden ve ihmallerden doğan suçlar konusunda 6816 sayılı yasamıza dayandırılan 1956 tarihli A.B.D.-Türkiye nota değişimi yürürlükte görünmektedir. Bu çerçevede, 1951 Sözleşmesinde yeralan "resmî vazifenin ifası dolayısıyla bir fiil veya ihmalden mütevellit suçlar" (mad. VII/3,a,ii) deyimine anılan nota değişimi ile "veya resmî vazifenin ifası sırasında" işlenen suçlar da eklenerek, görevle ilgili suç kavramı daha belirgin duruma getirilmeğe çalışılmıştır. Ayrıca aynı nota değişimi ile, A.B.D. kuvvetleri üyelerinin işlediği suçların A.B.D. Askeri Kuvvetlerinin Türkiye'deki en yüksek görevlisince, görev nedeniyle ya da görev sırasında işlenmiş olduğunun bildirilmesi durumunda, A.B.D. yargı organlarının yetkili olacağı kabul edilmektedir.

— Türkiye'deki stratejik üsler ve tesislerle ilgili olarak ise, en azından 1969 Anlaşmasından bu yana bunların Türkiye'nin kesin egemenliği altında bulundukları hükmü yeralmaktadır (bkz. **Keesing's,** vol. XVII, s. 23484). 1980 Anlaşması anılan üs ve tesisleri "Türk Silahlı Kuvvetleri Tesisleri" olarak nitelendirmekte ve A.B.D.'nin bu tesislerdeki ortak savunma tedbirlerine katılmasına izin verildiğini bildirmektedir (mad. V/1).

— Türkiye'deki bu üs ve tesislerin statüsü ana kurallar açısından 1980 Anlaşmasına ek Tesisler Konusunda 3 Numaralı Tamamlayıcı Anlaşma ile düzenlenmektedir. Yine, bu genel nitelikli Tesisler Anlaşmasına ek olarak, Sinop, Pirinçlik, İncirlik, Yamanlar, Şahintepe, Elmadağ, Karataş, Mahmurdağ, Alemdağ, Kürecik, Belbaşı ve Kargaburun tesisleri ile ilgili özel uygulama anlaşmaları bulunmaktadır. Anılan tesislerde görev ya-

pan A.B.D.'li personel A.B.D.'li komutanın, Türk personel ise Türk komutanın komuta ve denetimi altındadır (Tesisler Anl., mad. III/1). Yine, herbir komutan yalnızca kendi personeli tarafından kullanılan teçhizat, malzeme ve yerler üzerinde tek yetkilidir. Buna karşılık, herbir tesisin genel güvenliği ve düzeni, giriş-çıkışları Türk komutanın yetkisindedir (Tesisler Anl., mad. III/3-4). Bütün bu tesisler Türk makamlarının denetimi altında bulunmaktadır (Tesisler Anl., mad. XI). Ancak, özel uygulama anlaşmaları ile birçok tesis için herbir tarafın sahip olacağı kripto odalarının dokunulmazlığı kabul edilmekte olup, ayrıca belirlenen öteki yasak bölgelere de tarafların karşılıklı izni ile girilebileceği öngörülmektedir (örneğin, Sinop, Pirinçlik ve İncirlik Uygulama Anlaşmaları, mad. XII/6).

2. Devletin ülke-dışı yetkileri
(extra-territorial jurisdiction; compétence extra-territoriale; extra-territoriale Zuständigkeit)

Devletin yetkileri ilke olarak ülkesi ile sınırlı olmakla birlikte, uygulanan uluslararası hukukun birçok konuda bir devlete ülkesi dışında da birtakım yetkiler kullanma hakkını tanıdığı görülmektedir. Bu yetkilerin bir bölümü ülkesel nitelikli yetkiler olup, bir devletin ülkesel yetkisinin belirli bir süreklilik içinde ülke dışına uzanması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Devletin ülke dışına taşan bir başka bölüm yetkisi ise kişilere bağlı yetki niteliğinde olup, devletin kişisel yetkisini oluşturmaktadır.

A. Devletin ülkesel yetkisinin ülke dışına uzanması

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 336-350.

Yabancı dil: C. Crusen, "Les servitudes internationales", **R.C.A.D.I.**, 1928, vol. 22, s. 5-79; N.M. Poulantzas, **The right of hot pursuit in international law**, Leyden, 1969; J. Charpentier, "Existe-t-il un droit de suite?", **R.G.D.I.P.**, 1961, s. 301-316; J. Verzijl, **International law in historical perspective - vol. III; State territory**, Leyden, 1971, s. 387-428; F.A. Vali, **Servitudes of international law**, London, 2nd. ed., 1958.

Bir devletin ülkesel nitelikli yetkilerini ülkesinin dışında kullanması özellikle hiçbir devletin ülkesini oluşturmayan uluslararası alanlara ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, büyük bir bölümü geçmişte kalmış kimi uluslararası hukuk kurumları çerçevesinde bir devletin kendisine ait olmayan başka ülkelerde de ülkesel yetkilerini kullandığı örneklere rastlanmaktadır. Bunlar sırasıyla ele alınacaktır.

a) Devletin uluslararası alanlarda ülkesel nitelikli yetkileri

Bir devletin ülkesel nitelikli kimi yetkilerini kullanma hakkı bulunan fakat ülkesinin parçasını oluşturmayan alanların başında bitişik bölge **(contiguous zone; zone contiguë; Anschlußzone)** gelmektedir. Bir devletin karasularından sonra başlayan ve belirli uzaklığa kadar kıyı devletinin birtakım alanlarda yetkilerini kullandığı bitişik bölgenin bir açık deniz alanı olduğu 1958 Cenevre K.B.B.S.'nin 24. madde 1. fıkrasında açıkça bildirilmektedir. Yine, B.M.D.H.S. bitişik bölgeyi tanımlayan 33. maddesinde bu deniz alanının niteliğine değinmekle birlikte, "Karasuları ve Bitişik Bölge" başlığını taşıyan II. kısım I. Bölümünde yeralan 2. maddenin 1. fıkrası, devletin egemenliğinin karasularına kadar uzanacağını bildirmek suretiyle, bitişik bölgenin devletin, ilke olarak, egemenliği dışında kalan uluslararası alana girdiğini üstü kapalı kabul etmiş olmaktadır. Kıyı devletinin ülkesel yetkilerinin uzantısını oluşturan bu bölgede kullandığı yetkilerin türü ve çerçevesi deniz hukuku incelenirken ele alınacaktır.

Bir devletin ülkesel nitelikli kimi yetkilerini kullanma hakkı bulunan ikinci uluslararası deniz alanı balıkçılık bölgesi **(fishery zone; zone de pêche; Fischereizone)** olmaktadır. U.A.D.'nin İngiltere ile İzlanda arasındaki **Balıkçılık Davası**'na ilişkin 25.7.1974 tarihli kararında da bildirildiği gibi, 1960'lı yıllardan bu yana uluslararası uygulamanın gösterdiği gelişmelere bağlı olarak karasularından bağımsız ve 12 mile kadar varabilen bir alan üzerinde kıyı devletine balık avlama hakkı tanıyan bir balıkçılık bölgesinin yapılageliş kuralı değeri kazandığı gözlenmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 23-24). Böylece, Divan karasuları 12 mile varmayan bir kıyı devletinin uluslararası deniz alanı üzerinde 12 mile kadar varan bir bölgede balıkçılık konusunda münhasır yetkiler kullanmasını kabul etmektedir. Ancak, yine Divan'ın aynı kararında vurguladığı gibi, balıkçılık bölgesi ile kıyı devletinin kıyılarına yakın bölgelerde tercihli balıkçılık haklarını karıştırmamak gerekmektedir. Balıkçılık bölgesinde bir kıyı devletinin yetkileri sorunu da ileride deniz hukuku çerçevesinde ele alınacaktır.

Bir devletin ülkesel nitelikli belirli yetkilerini kullandığı üçüncü uluslararası deniz alanı da kıta sahanlığı **(continental shelf; plateau continental; Festlandsockel)** olmaktadır. Kıta sahanlığı, bir kıyı devletinin karasuları dışında kalan deniz yatağı ve toprak altında birtakım ekonomik haklar kullandığı bir alandır. U.A.D.'nın **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'na ilişkin 20.2.1969 tarihli kararında bildirildiği gibi, kıta sahanlığı "açık deniz altında kıyı devletinin ülkesinin ya da ülkesel egemenliğinin devamı ya da doğal uzantısı"dır (C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 31. Ayrıca bkz. s. 22). Böylece, kıta sahanlığı da kıyı devletinin ülkesini oluşturmadan birtakım egemen haklara sahip olduğu bir uluslararası alanı oluştur-

maktadır. Kıta sahanlığı üzerinde kıyı devletinin ülkesel yetkileri de deniz hukuku çerçevesinde ayrıntılarıyla incelenecektir.

Bir devletin ülkesel nitelikli kimi yetkiler kullandığı dördüncü uluslararası deniz alanı ise münhasır ekonomik bölge **(exclusive economic zone; zone économique exclusive; Wirtschaftszone)** olmaktadır. Karasularının kıyıda başladığı çizgiden 200 mile kadar giden fakat karasularının dışında yeralan deniz alanı ile deniz yatağı ve onun toprak altını kapsayan ve kıyı devletine ekonomik haklar tanınan münhasır ekonomik bölgenin büyük ölçüde kıta sahanlığı ile çakışmasından dolayı, onun gibi uluslararası bir deniz alanını oluşturması mantık gereğidir. Bu deniz alanına ilişkin devletin yetkilerinin niteliği ve çerçevesi de ileride ele alınacaktır.

Yine, ileride göreceğimiz gibi, devletlerin salt açık deniz alanı üzerinde de, özellikle birtakım uluslararası suçlar bakımından ya da çatma nedeniyle, kimi ülkesel nitelikli yetkiler kullandığı görülmektedir. Ayrıca, açık denizde ve uluslararası hava sahasında, yapılageliş değerine sahip olması yanında birçok uluslararası andlaşma ile de teyid edilmiş bulunan izleme hakkı **(hot pursuit; droit de poursuite; Recht zur Nacheile)** çerçevesinde devletlerin ülkesel yetkilerini kullandıkları görülmektedir. Konu deniz ve hava hukukları incelenirken özel olarak ele alınacaktır.

Ancak, bir devletin birtakım ülkesel nitelikli yetkilerini kullandığı uluslararası alanlar yalnızca yukarıda bildirdiğimiz açık deniz alanları ile sınırlı kalmamaktadır. Hiçbir devletin egemenliğinde bulunmayan ülkeler **(no-State's lands)** de uluslararası alan sayılmakta olup, bütün devletlerin buralarda ülkesel yetkilerini tam olarak kullanabilecekleri kabul edilmektedir (örneğin, H. Kelsen, s. 336). Geçmişte henüz hiçbir devletin egemenliği altına girmemiş sahipsiz ülkeler **(territorium nullius)** bu tür uluslararası alanları oluşturmuşlardır. Bugün artık sahipsiz ülke bulmak olanağı yoktur. Bununla birlikte, çeşitli devletlerin değişik kısımlarında egemenlik iddialarında bulunduğu (bkz. S.L. Meray, Cilt I, s. 532-534) Güney Kutup Bölgesi **(Antarctica; Antarctique; Antarktis)** ile ilgili olarak 1.12.1959'da imzalanan Washington Andlaşması bu bölge üzerinde taraf devletlere ülkesel yetkiler kullanma izni vermektedir (metin için bkz. U.N., **Treaty Series**, vol. 402, s. 71 vd.). Otuz yıllık bir süre için geçerli olan bu andlaşmaya göre taraf devletlerin burada barışçı amaçlı faaliyetlerde bulunmaları ve özellikle serbestçe bilimsel araştırmalar yapmaları kabul edilmektedir.

b) Devletin başka ülkelerde ülkesel nitelikli yetkileri

Bir devletin ülkesi dışında kullandığı ülkesel yetkileri iki gurup ülke üzerinde söz konusu olmaktadır. Birinci gurup ülkeler, herhangi bir dev-

letin ülke parçasını oluşturmamakla birlikte henüz devlet niteliği kazanamayan toplulukların ülkeleridir. Bu tür ülkeler üzerinde kimi devletlerin (özellikle Batılı devletler), bugün büyük ölçüde geçmişte kalmış değişik hukuksal kurumlar çerçevesinde, ülkesel yetkilerini değişik ölçülerde olmak üzere, doğrudan kullanma yoluna gittikleri görülmektedir. Geniş bir biçimde siyasal terimiyle sömürge **(colony; colonie; Kolonie)** olarak adlandırılan bu kurumlar hukuksal çerçevede ortak yönetim **(condominium; Kondominium)**, manda **(mandat; Mandat)**, vesayet altında ülke **(territory under trusteeship; territoire sous tutelle; Treuhandgebiet)** ya da özerk olmayan ülke (muhtar olmayan ülke) **(non-self governing territory; territoire non autonome; Kolonie)** biçiminde ortaya çıkmaktadır. Anılan hukuksal statüler ve bir devletin bu tür bir ülkedeki ülkesel yetkisi devlet niteliği kazanamayan örgütlenmiş topluluklar çerçevesinde ele alınacaktır.

Bir devletin ülkesi dışında ülkesel yetkilerini kullandığı ikinci gurup ülkelere gelince, bunlar bir başka devletin ülkesini oluşturan alanlardır. Başka bir deyişle, bir devlet bir başka devletin ülkesinde bu ülke kendi ülkesi imiş gibi birtakım ülkesel yetkiler kullanma yoluna gitmektedir. Barış zamanında bu olanağı sağlayan uluslararası hukuk kurumları şunlardır: i) kapitülasyonlar; ii) koruma altında ülke **(protectorat; Protektorat)**; iii) yönetim devri **(lease; cession à bail; Abtretung durch Pachtvertrag)**. Savaş zamanında ise bir devlet başka bir devlet ülkesinde ülkesel yetkilerini işgal **(occupation; Okkupation)** sonucu kullanma durumuna girmektedir. Geçmişte kalan bir örnek olan kapitülasyonlar I. Kitabımızda incelendiği için (s. 67-78) burada tekrar ele alınmayacaktır. Koruma altında ülke bu kitapta, ileride ele alınacaktır. Askeri işgal durumu ise, ileride, IV. Kitap çerçevesinde ele alınacaktır.

Yönetim devrine gelince, bu, bir devletin ülkesinin bir bölümünde ülkesel yetkilerin kullanılmasını başka bir devlete genellikle belirli bir süre devretmesini belirtmektedir (bkz. **Dictionnaire,** s. 83-84, C ve D). Bu kurumun en belirgin özelliği, devredilen ülke parçası üzerinde yönetim devredilen devlete ait olmasına rağmen, ülkenin egemenliğinin devreden devlete bağlı kalmasıdır. Bu yönetim devri kimi zaman belirli bir para karşılığı yapılmaktadır. O zaman kimi yazarlar bu durumu kiralama olarak değerlendirmektedir (örneğin: S.L. Meray, Cilt I, s. 349; S. Toluner, s. 294-295). Ancak, yönetim devrinin herhangi bir ödeme yapılmadan, salt siyasal, ekonomik ve stratejik nedenlerle yapıldığı durumlarla da karşılaşılmaktadır.

Daha çok eski dönemlerde karşılaşılan bu kuruma az sayıda da olsa 20. yüzyılda da rastlanmaktadır. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin 10.2.1947 tarihli Paris Barış Andlaşması (mad. 4) ile Finlandiya'nın Parkkala böl-

gesini yılda 5 milyon Finlandiya markı karşılığında 50 yıl için kiraladığına tanık olunmaktadır (bkz. Ch. Rousseau, Tome III, s. 37). Ancak, Sovyetler ile Finlandiya arasında yapılan 19.9.1955 tarihli bir andlaşma ile bu rejime son verilmiştir. Buna karşılık, İngiltere'nin 1898 Pekin Andlaşması ile Çin'den yönetimini 99 yıl için devraldığı Hong-Kong (bkz. **I.L.M.**, 1984, vol. 23, s. 1367) ile A.B.D.'nin 18.11.1903 tarihli Hay-Bunau Varilla Andlaşması ile başlayarak Panama'dan süresiz olarak yönetimini devraldığı Panama Kanal Bölgesi (metin için bkz. C.-A. Colliard; **Droit international et histoire diplomatique**, Paris, 3ème éd., 1955, s. 112-115) üzerindeki yönetimleri bugün de sürmektedir. Fakat İngiltere ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında 26.9.1984 tarihinde parafe edilen yeni bir andlaşma ile Hong-Kong'un 30.6.1997 yılında Çin'e devredilmesi gerekmektedir (bilgi ve metin için bkz. **I.L.M.**, 1984, vol. 23, s. 1366-1387). Yine, A.B.D. ile Panama arasında 7.9.1977 tarihinde imzalanan yeni andlaşmalar ile, tarafsızlaştırılması koşuluyla, A.B.D. Kanal Bölgesindeki tam egemenliğin 2000 yılında Panama'ya geçmesini kabul etmiştir (metinler ve ekleri için bkz. **I.L.M.**, 1977, vol. 16, s. 1021-1098. Panama kanalına ilişkin bu andlaşmaların onay belgeleri değişimi için bkz. **I.L.M.**, 1978, vol, 17, s. 817-835).

Osmanlı tarihinde de birçok yönetim devri örneği ile karşılaşılmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri 18.7.1878 tarihli Berlin Andlaşması (mad. 25) ile Bosna ve Hersek'in Avusturya'nın yönetimine bırakılmasıdır (metin için bkz. N. Erim, **Metinler**, s. 413-414). Yine, 4.6.1878 tarihli bir andlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs'ın yönetimini İngiltere'ye bırakmıştır (metin için bkz. N. Erim, **Metinler**, s. 401 vd.). Aslında bu yönetim devirleri belirli sürede anılan ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılarak Avusturya ve İngiltere'ye bağlanmalarının başlangıcı olmuştur.

Daha çok devletlerin ülkesel yetkisine bir kuraldışılık olarak değerlendirilmesi gereken ve bir devletin kendi ülkesi dışında ülkesel yetki kullandığı bir başka durum da, bir ülkede suç işleyip komşu bir devlet ülkesine kaçan suçluların izlenmesine ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Sayıları az da olsa kimi yazarların böyle durumlarda bir devletin yapılageliş niteliğinde izleme hakkı **(right of hot pursuit; droit de poursuite; Recht zur Nacheile)** bulunduğunu ileri sürmelerine karşılık (örneğin, Hershey, "Incursions into Mexico and the doctrine of hot pursuit", **A.J.I.L.**, 1919, s. 557 vd.), bugünkü yazarların hemen hemen tümü bu görüşü kara ülkesi bakımından reddetmektedir (örneğin bkz.: N.M. Poulantzas, **The right of hot pursuit in international law**, Leyden, 1969, s. 9-35; J. Charpentier, "Existe-t-il le droit de suite?", **R.G.D.I.P.**, 1961, s. 301-316; Ch. Rousseau, Tome III, s. 285). Uygulama incelendiğinde, birkaç durum dışında, devletlerin bir komşu devletin kara ülkesinde böyle bir izleme eylemini

genellikle önceden yapılan andlaşmalara göre ya da komşu devletin izni üzerine kullandıklarını göstermektedir. Örneğin, T.C.'nin komşu ülkelerde izleme hakkını kullanabilmesi konusunda kabul edilen 3.9.1986 tarih ve 3310 sayılı yasa da, anılan eylemin "ilgili komşu ülke ile T.C. Hükümeti arasında varılacak mutabakat çerçevesinde" gerçekleştirilmesini öngörmektedir (bkz. **R.G.**, 10.9.1986).

B. Devletin kişisel yetkisi
(Personal jurisdiction; compétence personnelle; Personalhoheit)

Kaynakça:

Türkçe: İ. Unat, **Nottebohm Kararı ve Tabiiyetin Gerçekliği İlkesi**, Ankara, 1966; A.S. Bilge, **Tebaanın Yabancı Memleketlerde Diplomatik Himayesi**, Ankara, 1953; Ö.İ. Akipek, "Ülkedışılık", **A.Ü.H.F.M.**, Cilt XXIV, Sayı 1-4, s. 27 vd.; G. Ökçün, "Suçluların İadesinde Vatandaşlığın Tesbiti", **S.B.F.D.**, Cilt XXII, Sayı 3, s. 153-156; S. Dönmezer ve S. Erman, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, İstanbul, 1976, 7. bası, Cilt 3, s. 368-562; D. Tezcan, **Uluslararası Ceza Hukuku Ders Notları**, Ankara, 1983, Teksir, özellikle s. 5-11; R. Aybay, **Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku**, Ankara, 1962, özellikle s. 1-76; E. Nomer, **Vatandaşlık Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1987, 7. bası; N. Uluocak, **Türk Vatandaşlık Hukuku**. İstanbul, yeni bası, 1986; E. Nomer, **Devletler Hususi Hukuku**, İstanbul. 1982, 2. bası, özellikle s. 125-215 ve 325-364; İ. Unat, **Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler-Mahkeme Kararları)**, Ankara, 1966; T. Çağa, **Deniz Ticaret Hukuku**, İstanbul, 1982, 6. bası, Cilt I, özellikle s. 37-115; T. Kalpsüz, **Deniz Ticaret Hukuku**, Ankara, 1971; T. Çağa, **Hava Hukuku**, İstanbul, 1963, Cilt I; T. Arat, **Ticaret Şirketlerinin Tabiiyeti**, Ankara, 1970 (doktora tezi).

Yabancı dil: R. Pinto, "Les problèmes de nationalité devant le juge international", **A.F.D.I.**, 1963, s. 361 vd.; F.M. Fay, "La nationalité des navires en temps de paix", **R.G.D.I.P.**, 1973, s. 1000-1078; H.F. van Panhuys, **The rôle of nationality in international law**, Leyden, 1959; I. Brownlie, "The relations of nationality in public international law", **B.Y.I.L.**, 1963, s. 284-364; P. Weis, **Nationality and Statelessness in international law**, London, 1956; F. de Castro, "la nationalité, la double nationalité et la supranationalité", **R.C.A.D.I.**, 1961-I, s. 521-634; R. Nys, "La nationalité des aéronefs", **R.D.I.L.C.**, 1963, s. 105-125; Y. van der Mensbrugghe, "Réflexions sur la définition du navire dans le droit de la mer", **Actualités du droit de la mer**, Paris, 1973, s. 62-75; T.K. Thommen, **Legal status of government merchant ships in international law**, The Hague, 1962; M. Mc Dougal, E. Burke and Lasic, "Maintenance of public order at sea and the nationality of ships", **A.J.I.L.**, 1960, s. 25-116; B. Vitanyi, "L'immunité des navires d'Etat", **N.I.L.R.**, 1963, s. 33-61 ve 156-177; R. Ergeç, **La compétence extra-territoriale à la lumière du contentieux sur le gazoduc Euro-Sibérien**, Bruxelles, 1984.

Devletin ülkesi dışında yetkileri yalnızca ülkesel yetkisini kullanması ile sınırlı değildir. Başka bir deyişle, bir devletin ülkesi dışında kullana-

cağı yetkiler bu devletin kamu gücünün bir bölümünü ya da tümünü ülkesi dışına taşımasını ve orada birtakım konularda fiilen egemen olmasını gerektirmemektedir. Devlet kendisine hukuksal bağlarla bağlı bulunan kişiler ve araçlar üzerinde de kamu gücünü oralara kadar götürmeden ülke dışında birtakım yetkilere sahip olmayı sürdürmektedir. Devletin ülke dışındaki bu kişisel yetkisinin ana dayanağı uyrukluk bağıdır. Ancak, kuraldışı olarak bir devletin uyrukluk bağı dışında da ülkesi dışında birtakım kişisel yetkiler kullanması söz konusu olmaktadır. Yine, bir devletin uyrukluk bağına benzer kimi bağlarına dayanarak, birtakım araçlar üzerinde ülkesi dışında kişisel yetkilerini kullanması kabul edilmektedir. Bu veriler çerçevesinde, önce, devletin kişisel yetkisinin ana dayanağı olan uyrukluk konusu ele alınacaktır. Sonra, devletin uyrukluk bağına bağlı olarak ülkesi dışında kullandığı kişisel yetkilerinin uygulanma alanlarına göz atılacaktır. Son olarak da, devletin uyrukluk bağına bağlı olmayan ülke-dışı kişisel yetkileri sorunu incelenecektir.

a) Uyrukluk (tabiiyet)
(nationality; nationalité; Staatsangehörigkeit)

U.A.D.'nın **Nottebohm Davası**'na ilişkin 6.4.1955 tarihli kararında belirttiği gibi, "Devletlerin uygulamalarına, hakemlik ve yargı kararlarına ve öğretisel görüşlere göre uyrukluk, temelinde bir toplumsal bağlılık olgusu, karşılıklı hak ve görevlerle birlikte gerçek bir varlık, çıkar ve duygu dayanışması yatan bir hukuksal bağdır" (C.I.J., **Recueil**, 1955, s. 23).

i) Uyrukluk konusunda devletin yetkisinin niteliği

Uygulanan uluslararası hukuk bir devletin uyrukluğunu elde etme ve kaybetme konusundaki yetkinin ilke olarak bu devlete ait olduğunu kabul etmektedir. Böylece, aksine bir andlaşma bulunmadıkça her devlet uyrukluğunu kazanma ve kaybetme koşullarını kendi ulusal yasaları ile düzenleme hakkına sahiptir (örneğin: Alman-Amerikan Karma Komisyonunun **William MacKenzie Davası**'na ilişkin 30.10.1925 tarihli hakemlik kararı, **R.S.A.**, vol. VI, s. 289; U.A.D.'nın 6.4.1955 tarihli **Nottebohm Davası** kararı, C.I.J., **Recueil**, 1955, s. 20, 23. Tüzel kişilerle ilgili olarak U.A.D.'nın 5.2.1970 tarihli **Barcelone Traction Davası** kararı, C.I.J., **Recueil**, 1970, s. 34-35). Başka bir deyişle, ilke olarak, uyrukluk konusu bir devletin münhasır yetkili olduğu alanlardan biridir. Ancak, devletlerin kimi andlaşmalarla bu yetkilerini belirli süreler ve belirli kişiler için sınırladıkları durumlarla da karşılaşılmaktadır. Nitekim, bir ülke parçasının el değiştirmesi durumunda ilgili devletlerin ülke halkına bir süre için uyrukluk seçme hakkı ya da eski adıyla hakk-ı hıyar **(right of option; droit d'option;**

Optionsrecht) tanıdıkları görülmektedir. Bu konunun ayrıntıları devletlerin ardıl (halef) olmaları sorunu çerçevesinde III. Kitapta ele alınacaktır.

Bir devletin uyrukluk konusundaki bu münhasır yetkisinin tek sınırı çok uyrukluk durumunda ortaya çıkmaktadır. Gerçi, bireylerle ilgili olarak, bir kişinin çifte uyrukluğa **(dual nationality; double nationalité; Doppelite Staatsangehörigkeit)** ya da birden çok uyrukluğa aynı anda sahip olmasına, bu uyruklukları tanıyan devletler kabul ettiği sürece, herhangi bir engel yoktur. Ancak, böyle bir bireyin bu devletlerden birinin diplomatik korumasına girip uluslararası bir dava çerçevesinde haklarının korunması yoluna gidilmesi söz konusu olursa, o zaman bu kişi ile onu diplomatik korumasına alan devlet arasında "gerçek" **(genuine; effectif; echt)** bir uyrukluk bağının bulunması aranmaktadır. Nitekim, U.A.D. 6.4.1955 tarihli **Nottebohm Davası** kararında, Alman ve Liechtenstein uyrukluğunu aynı zamanda taşıyan bir kişinin Liechtenstein Hükümetince diplomatik korumaya alınıp Guatemala'ya karşı dava açılması üzerine, Liechtenstein'ın bu davranışının ancak anılan devlet ile birey arasında gerçek bir uyrukluk bağının var olması durumunda geçerli olacağını kabul etmiştir (C.I.J., **Recueil,** 1955, s. 23). Divan'ın uyrukluğun gerçekliğinin araştırılmasında aşağıdaki verilerin anlamlı olduğunu kabul ettiği görülmektedir: Sürekli oturma yeri **(habitual residence; domicile),** ilgili kişinin çıkarlarının merkezi, aile bağlarının yeri, kamu yaşamına katıldığı yer, kişisel olarak —ve çocuklarına aşıladığı— bağlılık gösterilen ülke, yakın gelecekteki niyetlerinin ve faaliyetlerinin merkezi, geleneklerini ve yaşama biçimini benimsediği ülke, uyrukluktan doğan haklarını kullandığı ve yükümlülüklerini yerine getirdiği ülke (bkz. C.I.J., **Recueil,** 1955, s. 22-26).

Ticari ortaklıklar gibi bir devletin uyrukluğuna sahip tüzel kişilerin sermayesindeki pay sahiplerinin başka uyrukluktan olmaları durumunda da, U.A.D.'nın tüzel kişiliğin uyrukluğunun esas alınacağını ve yalnızca ortaklığın uyruğunda bulunduğu devletin diplomatik koruma yetkisini kullanabileceğini kabul ettiği görülmektedir (U.A.D.'nın 5.2.1970 tarihli **Barcelona Traction Davası**'na ilişkin karar: C.I.J., **Recueil,** 1970, s. 42, 46 ve 49). Ancak, Divan tüzel kişilerin uyrukluğunda da, her ne kadar uluslararası hukukta kesin ölçütler saptanmamışsa da, "gerçek" uyrukluk bağının bulunması gereğini ilke olarak kabul etmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1970, s. 42).

ii) Devletin uyrukluğundan yararlananlar

Bir devletin uyrukluğuna iç hukuk kişiliğine sahip değişik birimler ile gemiler ve hava araçları sahip olabilmektedir.

α **İç hukuk kişileri**

— **Bireyler (gerçek kişiler)**
(natural persons; personnes physiques; Einzelpersonen)

Devletler münhasır yetkilerine giren bu konuda çok değişik ölçütlere göre bireylere uyruklıklarını vermektedirler. Uygulamada rastlanan iki temel ölçüt şunlardır: i) Doğum yeri ölçütü **(Jus soli)**; ii) kan bağı ölçütü **(Jus sanguinis)**. Kimi devletler yalnızca bu ölçütlerden birine göre uyruklıklarını verirken, kimileri de bu ölçütlerden karma bir ölçüt oluşturmaktadır. Ayrıca, devletlerin birtakım kişileri, evlenme, telsik **(naturalization; naturalisation; Naturilisierung)** gibi değişik nedenlerle, yukarıda belirtilen doğum yeri ve kan bağı ölçütlerini aramadan, kendi uyruklarına kabul ettikleri görülmektedir.

Türk mevzuatına göre Türk yurttaşı olma koşulları 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı yasayla düzenlenmektedir (metin için bkz. **R.G.**, 22.2.1964, sayı 11638. Anılan yasanın kimi maddeleri 13.2.1981 tarih ve 2383 sayılı yasa ile birtakım değişikliklere uğramıştır: metin için bkz. **R.G.**, 17.2.1981, Sayı 17254). Değişikliğe uğramış biçimiyle anılan yasanın doğumla ilgili 1. maddesi şöyledir: "Türkiye içinde veya dışında Türk babadan olan ya da Türk anadan doğan çocuklar doğumlarından başlayarak Türk vatandaşıdırlar". Aynı yasanın doğum yeri ile ilgili 4. maddesi de şöyledir: "Türkiye'de doğan ve vatandaşlığını ana ve babasından doğumla kazanamayan çocuklar doğumlarından başlayarak, Türk vatandaşıdırlar". Bütün bu konular ve Türk yurttaşlığını kazanmanın öteki yolları ve koşulları uluslararası özel hukuk tarafından incelenmekte olup, okuyucuyu anılan bilim dalındaki yapıtlara göndermekle yetineceğiz.

— **Tüzel kişiler (hükmî şahıslar)**
(corporations, personnes morales, juristiche Personen)

Tüzel kişiler, ya bireylerin belirli bir amaca yönelik olarak birleşmesi sonucu, ya da kimi malların belirli bir amaca tahsis edilmesi sonucu oluşan hukuk kişileridir. Uygulanan hukuk, tüzel kişileri, özel hukuk tüzel kişileri (ticaret ortaklıkları, dernekler, vakıflar, vb.) ve kamu hukuku tüzel kişileri (örneğin; üniversiteler, yerel yönetimler, kamu kurumları gibi) olarak ikiye ayırmaktadır.

Her devlet kendi hukuk düzeninde tüzel kişiliğe sahip olma koşullarını kendi saptamaktadır (örneğin, Türk Medeni Kanunu, mad. 45). Bu konuda özel hukuk tüzel kişileri bakımından uluslararası uygulamada rastlanılan temel ölçütler şunlardır: i) Tüzel kişiliğin merkezi **(head-office, siège social, Sitz)**; ii) yöneticilerinin, üye ya da ortaklarının uyruğu; iii)

denetimi elinde tutan merkezin uyruğu; iv) sermayenin bulunduğu yer; v) kuruluş yeri (bkz. T. Arat, **Ticaret Şirketlerinin Tâbiiyeti,** Ankara, 1970, doktora tezi, s. 63 vd.). Her devlet bu temel ölçütlerden birine ya da birkaçına göre özel hukuk tüzel kişilerine uyrukluğunu vermektedir. Özel hukuk tüzel kişilerinin uyrukluğu konusu da uluslararası özel hukukun inceleme alanına girmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk, ilke olarak, bu ölçütler konusunda devletlerin yetkisine herhangi bir sınırlama getirmemekle birlikte, U.A.D. 5.2.1970 tarihli **Barcelona Traction Davası'na** ilişkin kararında, çok-uluslu ticari ortaklıklar **(multinational corporations; sociétés commerciales multinationales; vieler (multinationaler) Gesellschaften)** ile ilgili olarak diplomatik koruma kurumunun çalıştırılması durumunda, ticari ortaklıkların merkezinin bulunduğu ve faaliyetlerinin yöneltildiği ülke devletinin uyrukluğuna üstünlük tanımaktadır (C.I.J., **Recueil,** 1970, s. 42 ve 49).

Bir devletin kamu hukuku tüzel kişiliği tanıyacağı yönetim birimlerinin yerine getirmesi gereken koşulları da kendisinin saptama hakkı vardır. Kamu hukuku tüzel kişiliği koşulları yönetim hukukunun (idare hukuku) inceleme alanına girmektedir. Ancak, bir devletin kamu hukuku tüzel kişilerinin herhangi bir yabancı uyrukluk sorunu söz konusu olmayıp, uluslararası hukukta kimi zaman onların faaliyetlerinin devlet organının faaliyetleri olarak mı, yoksa özel kişilerin faaliyetleri olarak mı değerlendirilmesi sorunu ile karşılaşılmaktadır. Bu da bizi önceden incelediğimiz devletin dokunulmazlığı ve bağışıklığı konusu ile ileride III. Kitapta inceleyeceğimiz devletin uluslararası sorumluluğu konusuna götürmektedir.

β. Gemiler ve hava araçları
(ships and aircraft; navires et aéronefs; Schiffe und Luftfahrzeuge)

— Gemiler
(ships or vessels; navires; Schiffe)

Uygulanan uluslararası hukukta bütün durumlar için geçerli olan bir gemi tanımı yapılmamıştır. Ancak, kimi andlaşmalarda bunların amaçları çerçevesinde geminin tanımlanması yoluna gidilmiştir (örneğin, 25.8.1924 tarihli Konşimentoya Müteallik Bazı Kaidelerin Tevhidi Hakkındaki Milletlerarası Brüksel Sözleşmesi, mad. 1/d; **R.G.,** 22.2.1955, sayı 8937). Ulusal hukuklarda da gemi tanımına çok az rastlanmaktadır (örneğin, Hollanda Ticaret Yasası, mad. 309; 1894 tarihli İngiliz **Merchant Shipping Act,** sect. 742 gibi. Bkz. T. Çağa, **Deniz Ticaret Hukuku,** İstanbul, 1982, 6.

bası, Cilt I, s. 37-38). Öğretide geminin tanımlanmasında kabul edilen temel öğe, bunun suda hareket ettirilebilen ve kendi başına yönlendirilebilen bir araç olmasıdır (örneğin, G. Gidel, Tome I, s. 65-66). Anılan araca hareket veren güç sisteminin (örneğin, motorun) aracın bir parçasını oluşturup oluşturmamasının herhangi bir önemi olmadığı genellikle kabul edilmektedir. Bu çerçevede, insanın hareket ettirebildiği ve yön verebildiği basit bir tekneden nükleer güç ile işleyen denizaltıya kadar bütün deniz araçları gemi tanımı içine girmektedir. Buna karşılık, suda yüzmelerine rağmen kendi olanakları ile hareket ettirilmeyen ve yönlendirilemeyen yüzer yük depoları **(docks floţtants)**, denizde petrol ve maden çıkartma tesisleri, batık gemiler ve kalıntıları, henüz tamamlanmamış ve kendi olanakları ile yüzdürülemeyen gemiler hukuksal bakımdan gemi statüsünden yararlanamamaktadır. Bu durumda bile, özellikle teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak, birtakım araçların gemi niteliğine sahip olup olmadıkları tartışma konusudur. Örneğin, daha çok havadan yararlanarak hareket eden deniz uçaklarının **(hydravions)** genellikle uçak niteliğinin kabul edilmesine karşılık, havadan yararlanmakla birlikte sürekli su yüzeyinde hareket eden **aeroglisseur** türü araçların gemi statüsünden yararlanıp yararlanamıyacakları tartışmalıdır. Yine, suda hareket edebilen ve insan tarafından yönlendirilen uzaktan denetimli araçların gemi niteliklerinin saptanması da birtakım ek öğeleri gerektirir görünmektedir. Nitekim, yalnızca patlayıcı madde taşımaya yarayan fakat suda hareket eden ve uzaktan yönlendirilen roketlerin bir gemi olarak nitelendirilmesi olanağı yoktur.

Uluslararası hukukta tek bir gemi tanımı yapılamaması nedeniyle, her devlet bir gemiden ne anladığını kendisi belirleme yoluna gidebilmektedir. Böylece, uluslararası öğretide kabul edilen kendi olanakları ile hareket ettirilebilen ve yönlendirilebilen bir araç olma ölçütüne, devletlerin ek başka ölçütler eklediği de gözlenmektedir. Örneğin, 29.6.1956 tarih ve 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 816. maddesinin 1. fıkrası gemiyi şöyle tanımlamaktadır:

> "Tahsis edildiği gayeye uygun olarak kullanılması, denizde hareket etmesi imkânına bağlı bulunan ve pek küçük olmıyan her tekne gemi sayılır" (**R.G.**, 9.7.1956, sayı 9353).

Görüleceği gibi, Türk Ticaret Yasası gemi niteliği tanımak için, hareket yeteneği dışında, amacına uygun kullanılma ve pek küçük olmama gibi ek ölçütler de getirmektedir.

Ancak, Türk mevzuatında da, uygulanan uluslararası hukukta rastlanan, değişik amaçlar çerçevesinde değişik gemi tanımları ile karşılaşılmaktadır. Nitekim, 10.6.1946 tarih ve 4922 sayılı Denizde Can ve Mal Ko-

ruma Hakkında Kanun'un 1. madde A bendine göre, "Denizde kürekten başka âletle yola çıkabilen her araca, adı, tonâlitosu ve kullanma amacı ne olursa olsun gemi denir" (**R.G.**, 14.6.1946, Sayı 6333). Yine, 854 sayılı Deniz İş Kanunu'nun 1. maddesi 3. fıkrasında, "bu kanunun uygulanmasında, sandal, mavna, şat, salapurya gibi olanlar da gemi sayılır" denilmektedir (**R.G.**, 29.4.1967, Sayı 12586).

Tanımında karşılaşılan zorluklara rağmen, uluslararası hukukta gemilerin bir devletin sürekli yetkisi altında bulunması zorunluluğu vardır. Zira, kara taşıt araçlarının her zaman bir devlet ülkesinde bulunmalarına bağlı olarak genellikle bulundukları devletin ülkesel yetkisi altında işlem görmelerine karşılık, gemiler ve hava araçları hiçbir devletin yetki alanına girmeyen uluslararası alanlardan geçmek zorundadır. Yine, başka devletlerin ülkelerinden geçişleri sırasında gemilere, ileride içsular ve karasularının incelenmesi çerçevesinde göreceğimiz gibi, kara taşıt araçlarından değişik işlemler yapılmaktadır. Dolayısıyla, gemiler ve hava araçları için, daha çok tanıtıcı bir işlevi olan plaka ve ruhsat gibi belgelerle yetinilmemekte ve belirli bir devletle sürekli bağının kurulması yoluna gidilmektedir. Bir gemi ile sürekli yetkisi altında bulunduğu devlet arasında kurulan bu hukuksal bağa geminin uyrukluğu **(ship's nationality; nationalité du navire; Staatszugehörigkeit des Schiffes)** denilmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk, özellikle açık denizde gemilerin kural olarak uyruğunda oldukları devletin münhasır yetkisi altında bulunduklarını doğrulamaktadır (örneğin: 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, mad. 6; 1982 B.M.D.H.S., mad. 92).

Uygulanan uluslararası hukukta bütün devletlerin kendi uyruğunda gemi seyrettirme hakkı bulunduğu kabul edilmektedir (örneğin bkz.: 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 14/1; 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, mad. 4; 1982 B.M.D.H.S., mad. 17 ve 90). Başka bir deyişle, denize kıyısı olan devletler yanında denize kıyısı olmayan devletler **(land-locked States; Etats sans littoral; die vom Meer abgeschlossenen Staaten oder Binnenstaaten)** de kendi uyrukluğunu taşıyan gemiler seyrettirme hakkına sahiptir.

Her devlet hangi koşulları yerine getiren gemilere uyrukluğunu vereceği konusunda serbesttir. Devletin bu konudaki münhasır yetkisi gerek andlaşmalarla (örneğin: 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, mad. 5/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 91/1) gerekse uluslararası hakemlik kararlarıyla (örneğin ,Kolombiya ile A.B.D. arasındaki **Montijo Davası**'na ilişkin 26.7.1875 tarihli hakemlik kararı. Metin için bkz.: A. de La Pradelle et N. Politis, **Recueil des arbitrages internationaux,** Paris, Tome III, 1954, s. 651-668) doğrulanmaktadır. Ancak, özel kişilerle olduğu gibi gemiler konusunda da, bu uyrukluk bağının gerçek olması aranmaktadır. Nitekim, gerek 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi (mad. 5/1) gerekse 1982 B.M.D.H.S. (mad.

91/1), gemi ile ilgili devlet arasında gerçek bir bağ bulunması gerektiğini açıkça bildirmektedir. Bu yolla bir ölçüde "hileli bayrak" **(flags of convenince; pavillons de complaisance; billiger Flaggen)** durumları önlenmeye çalışılmaktadır. "Hileli bayrak" ile bir geminin, vergi avantajları, çalıştırma koşullarındaki avantajlar vb. nedenlerle, gerçek bağları olan devletten başka devletlerin uyruğunu taşıması durumu kastedilmektedir. Ancak, uluslararası hukuk bir gemiye uyrukluğunu tanıma hakkını devletlerin yetkisine bıraktığından, bir devletin en esnek koşullarla uyrukluğunu verdiği gemiler üzerinde belirli birtakım denetim yetkilerini kullanması yoluyla, ilgili gemi ile bu devlet arasında gerçek bir bağın varlığının kanıtlandığı genellikle kabul edilir görünmektedir (Ch. Rousseau, Tome IV, s. 292). Bununla birlikte, B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesinin (mad. 94) ilgili devletin bu konudaki yükümlülüklerini ilk kez ayrıntılı bir biçimde saymak suretiyle devletin gemi üzerinde bu konudaki denetimini arttırmaya ve böylece gerçek uyrukluk bağını sağlamaya çalıştığı izlenmektedir.

Öte yandan, uygulanan uluslararası hukuk bir geminin birden çok devletin uyrukluğundan yararlanmasını yasaklamaktadır (örneğin: 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, mad. 6/1; B.M.D.H.S., mad. 92/1). Böylece, bir geminin gerçekten sahip değiştirmesi ya da sicil değiştirmesi durumları dışında, yolculuk sırasında, ister açık denizde, ister bir devletin karasularında, isterse bir limanda olsun, uyruğunu gösteren bayrağı değiştirmeyeceği kabul edilmektedir. Bu kurala aykırı davranan bir geminin hiçbir devletin uyrukluğunu ileri süremeyeceği ve uyruksuz gemi işlemi göreceği bildirilmektedir (örneğin: 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, mad. 6/2; B.M.D.H.S., mad. 92/2).

Her devlet, uyrukluğuna sahip olacak gemilerin kendi ülkesindeki kayıt (tescil) koşullarını ve bayrağını çekme hakkından yararlanma koşullarını saptamada serbesttir (örneğin: 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, mad. 5; B.M.D.H.S., mad. 91). Devletler bu koşulları yerine getiren gemilerine ilgili belgeleri verirler. Uygulamada bir geminin uyrukluğu, taşıdığı bayrak **(flag; pavillon; Flagge)** ve bunu kanıtlayan kayıt (tescil) belgesi **(certificate of registry or sea-letter; certificat de nationalité ou acte de francisation; Schiffszertifikat)** ile belli olmaktadır. Türk mevzuatında anılan kayıt belgesi, dönemlere ve yasalara göre, değişik adlar almıştır. Osmanlılar zamanında önceleri "sened-i bahrî", sonra "Sancak beratı" (1864 tarihli Ticaret Kanunu) ve Cumhuriyet döneminde ise "gemi tasdiknamesi" (1929 ve 1956 tarihli Ticaret Kanunları) adları kullanılmıştır. Geminin kayıtlı olduğu devlet genel olarak "tescil devleti" **(State of registry; Etat d'enregistrement; Staat des Schiffsregistrierungs)** ve bayrağını taşıdığı devlet de "bayrak devleti" **(flag State; Etat du pavillon;**

Flaggen-Staat) olarak anılmaktadır. Kimi devletler, ayrıca, gemilerine ilişkin iç hukuksal ve yönetsel sorunlarda yetkili iç organı belirlemeye yarayan bir "bağlama limanı" **(port of registry; port d'attache)** saptamakta ve bunu da belgelendirmektedir. Bundan başka, gemicilerin listesi gemi belgeleri arasında yeralmaktadır.

Türk mevzuatında, 29.6.1956 tarihli ve 6762 sayılı Ticaret Kanunu'nun 823. maddesine göre, bir geminin Türk uyrukluğundan yararlanabilmesi için Türk yurttaşlarının malı olması gerekmektedir (**R.G.**, 9.7.1956, Sayı 9353). Bir devletin bayrağını çekme hakkı ve koşulları deniz ticaret hukukunun inceleme alanına girdiğinden, Türk mevzuatı ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bu uzmanlık dalına başvurulması uygun olacaktır.

— **Hava araçları (hava gemileri)**
(aircraft; aéronefs; Luftfahrzeuge)

Uluslararası hukukta gemi tanımının zorluğuna karşılık, hava aracı ya da hava gemisi tanımı çok daha kolaydır. Bu terim ile havanın kaldırması sonucu havada yükselen ve hareket edebilen bütün araçlar kastedilmektedir (örneğin, bkz.: C. Bilsel, **Milletlerarası Hava Hukuku,** İstanbul, 1948, s. 195-199; B. Cheng, **The law of international air transport,** London, 1962, s. 111). Nitekim, 14.10.1983 tarih ve 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu'nun 3. madde b) fıkrası da hava aracı olarak "havalanabilen ve havada seyredebilme kabiliyetine sahip her türlü aracı" bildirmektedir (**R.G.**, 19.10.1983, Sayı 18196). Böylece, hava aracı terimi, başta uçaklar olmak üzere her türlü balon, helikopter, planör ve deniz uçağını kapsamaktadır (örneğin, 7.12.1944 tarihli Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi, H eki, aktaran C. Bilsel, **a.g.y. (Hava)**, s. 197-198).

Hava araçları da, gemiler için geçerli olan nedenlerle, bir devletin sürekli yetkisi altında bulunmak zorunda olup, bir uyrukluğa sahiptir. Uygulanan uluslararası hukuka göre hava araçları kayıt edildikleri devletin uyruğunda bulunmaktadır (1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi, mad. 17: **R.G.**, 12.6.1945, Sayı 6029).

Her devlet hava araçlarının uyrukluğundan yararlanabilmesi için gerekli olan koşulları saptama konusunda serbesttir (1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi, mad. 19). Uygulanan uluslararası hukukun bu konuda getirdiği tek sınırlama, bir uçağın yalnızca bir tek uyrukluğa sahip olması konusundadır (1944 Şikago Sivil Havacılık Sözleşmesi, mad. 18). Ancak bu, bir tek uyrukluk tanımak koşuluyla, devletlerin ortak havacılık işletmeleri kurmalarına engel değildir (1944 Şikago Sivil Havacılık Sözleşmesi, mad. 77-79).

Uygulamada devletler kural olarak kendi yurttaşlarının sahibi olduğu hava araçlarına uyruklukların vermektedir. Türk Sivil Havacılık Kanunu'nun 3. madde d) fıkrası "mülkiyeti Türk Devletine veya kamu tüzel kişilerine veya Türk vatandaşlarına ait araçları" Türk hava aracı olarak kabul etmektedir (ayrıca bkz. aynı yasa, mad. 49). Devletler uyruklu-ğunda bulunan hava araçlarını bir kütüğe kayıt etmektedirler. Böylece, bir hava aracının kayıtlı olduğu devlet de "tescil devleti" **(State of registry; Etat d'enregistrement; Eintragungsstaat)** olarak anılmaktadır. Tescil devleti hava aracının uyruklu-ğunu bir tescil belgesi **(certificate of registration; certificat d'enregistrement)** ve hava aracının üzerinde yeralan ve Türkçe "marka" denilen bir uyruklu-k işareti **(nationality mark; marque de nationalité; Eintragungszeichen)** ile kanıtlamak zorundadır.

b) Devletin uyruklu-k bağından kaynaklanan ülke dışındaki kişisel yetkileri

Yukarıda belirlediğimiz koşullar çerçevesinde bir devletin uyruklu-ğunu kazanan kişiler ve gemiler ile hava araçları, gerek başka devletler ülkelerinde gerekse uluslararası alanlarda, bu uyruk devletinin birtakım yetkileri altında bulunmaktadır. Bunların belli başlıları şöyledir:

i) Kişilerle ilgili olarak

— Bireylerin kişisel (şahsi) statüleri konusunda
(personal status; statut personel)

Yabancı bir devlette bulunan belirli bir devletin yurttaşlarının kişisel statüsünü belirleyen hukuksal yeteneği (hak ve fiil ehliyeti) (örneğin, ergin olmama ve çeşitli ehliyetsizlik durumları gibi), medeni durumu (örneğin, evli ya da bekar olması gibi) ve evlatlık ilişkileri gibi hukuksal durumları uygulamada genellikle uyruk devletinin yasalarına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, 20.5.1982 tarih ve 2675 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanunumuzun yasalar çatışmasıyla ilgili değişik maddeleri bu gibi konularda kişinin ulusal hukukunun uygulanmasını öngörmektedir (örneğin, mad. 8, 10, 12, 16-19: **R.G.**, 22.5.1982, Sayı 17701). Sorun uluslararası özel hukukun genellikle yasalar çatışması (kanunlar ihtilafı) ve yabancılar hukuku kuralları çerçevesinde incelendiğinden geniş bilgi için bu dala göndermekle yetineceğiz.

Bir kişinin kişisel statüsü ile ilgili durumlarda genellikle onun ulusal yasalarının uygulanmasının kabulü, bu hukuksal durumu değerlendirmek zorunda kalan ulusal yargı organlarının yetkili olup olmamasını, ilke olarak, etkilememektedir. Nitekim örneğin, Milletlerarası Özel Hukuk ve

Usul Hukuku yasamızın 2. ve 26. madde vd. bir yabancı hukukun uygulanması gerektiği durumlarda bile Türk yargıcını yetkili kılmaktadır. Bununla birlikte, uygulamada, kimi zaman bir andlaşma ile ülke devletinin yargı yetkisine bu konuda kısıtlamalar getirildiği durumlara da rastlanmaktadır. Örneğin, 1923 Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Lozan Sözleşmesinin 16. maddesi Türk yargı organlarının yabancıların kişisel statülerine ilişkin sorunlara o kişilerin yazılı rızası olmadıkça, bakamıyacağını öngörmüştür. Ancak bu durum, anılan sözleşmenin yedi yıllık bir süre için yapılması nedeniyle (mad. 20), T.C.'nin ilk yıllarında Sözleşme süresinin bitimi ile terk edilmiştir.

Bu konulardaki düzenlemelerin genellikle bir devletin kendi yasaları çerçevesinde gerçekleştirilmesi yanında, ender olarak, kimi uluslararası andlaşmaların da kişilerin statüsünü düzenleyen ulusal kuralların yabancı devletlerde uygulanmasını öngördükleri görülmektedir. Örneğin, Ergin Olmayanların Vasiliğine İlişkin 1902 Sözleşmesi bu tür andlaşmalardan birini oluşturmaktadır. Ancak, U.A.D.'nın **Ergin Olmayanların Vasiliğine İlişkin 1902 Sözleşmesi Davası**'na ilişkin 28.11.1958 tarihli kararında da belirttiği gibi, bu tür ulusal yasaların öteki devletlerde uygulanabilirliklerinde birtakım fiili sınırlamalar bulunmaktadır (C.I.J., **Recueil,** 1958, s. 70-71). Anılan olayda Divan İsveç'te bulunan bir Hollandalı çocuğun eğitim konusunda korunması bakımından ilgili Sözleşme uyarınca İsveçli yargı organlarının Hollanda yasalarını uygulamaları gerekeceğini, ancak İsveç yönetsel makamlarının bu konuda Hollanda yasalarını özel olarak uygulamalarının çok zor olduğunu kabul etmiştir.

— **Cezai yargı yetkisi konusunda**
(Criminal jurisdiction, juridiction pénale, Strafgerichtsbarkeit)

Ceza davalarında genel ilke, suçun işlendiği ülkenin devletinin gerek uygulanacak yasa ,gerek yargı organları bakımından yetkili olmasıdır. Uluslararası ceza hukukunda "ülkesellik ilkesi" **(principle of territoriality; Principe de territorialité; Territorialitätsprinzip)** adıyla anılan bu ilke bugün devletlerce kabul edilen temel ilkeyi oluşturmaktadır (bkz. D. Tezcan, **a.g.y. (Territorialité),** s. 102). Bununla birlikte, uluslararası hukuk bir devletin ülkesi dışında işlenmiş suçlar bakımından yasa koymasını ve yargı yetkisini kullanmasını yasaklamamaktadır. Nitekim, U.S.A.D. **Lotus Davası**'na ilişkin 7.9.1927 tarihli kararında, bir devletin ülkesi dışında geçen olaylar nedeniyle ülkesinde yargı yetkisini kullanma hakkının yasaklanmadığını bildirmektedir (C.P.J.I., Série A, No. 10, s. 18-19). Uygulamada da birçok devletin, gerek yurttaşlarının ülke dışında işleyecekleri suçlar için, gerek yabancıların bu devlet ya da yurttaşlarına karşı işleyecekleri birtakım suçlar için, cezai yargı yetkilerinin bulunduğunu kabul

ettikleri gözlenmektedir. Örneğin, Türk Ceza Kanunu'nun 4. maddesi, gerek Türklerin, gerek yabancıların, yabancı ülkelerde Türkiye'nin güvenliğine, para ve kamu belgelerinin taklidine, resmî mühür ve damgalarında sahtekarlığa ilişkin suçlar ile Türk yurttaşlarının mağduru bulunduğu fuhşa itme ve kadın ticareti suçlarında Türk yargı organlarını yetkili kılmaktadır (geniş bilgi için bkz. S. Dönmezer-S. Erman, **Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku,** İstanbul, Cilt III, 7. bası, 1976, s. 392-400). Öte yandan, Türk yetkili ve görevlilerin yabancı ülkelerde işleyecekleri göreve bağlı suçlarda da Türk yargı organlarının yetkisi kabul edilmektedir. Örneğin, Türk Ceza Kanunu'nun 4. madde son fıkrası memurların ve görev ile yurtdışına giden öteki kişilerin işlediği suçları bu çerçeveye sokarken, Askeri Ceza Kanunumuzun 5. maddesi görev nedeniyle ya da sırasında asker kişilerin yurtdışında işledikleri suçları Türkiye'de işlenmiş saymaktadır.

Böylece, kimi ceza davalarına ilişkin olarak, bir yandan, suçun işlendiği ülke devletinin ülkesel yetkisi ile, öte yandan, suçu işleyenin ya da kendisine karşı suç işlenenin uyruğunda bulunduğu devletin kişisel yetkisi arasında bir yetki çatışması ortaya çıkmaktadır. Bu tür durumlarda ilgili verilerin değerlendirilmesi ve sorunların çözümü uluslararası ceza hukukunun inceleme alanına girdiğinden, burada anılan dala gönderme yapmakla yetineceğiz.

— **Devletine bağlılık konusunda**
(allegiance, allégeance)

Uluslararası hukuk bir devlet yurttaşlarının bu devlete bağlılıklarının sonucu olarak birtakım görevleri bulunduğunu kabul etmektedir (H.F. van Panhuys, **The rôle of nationality in international law,** Leyden, 1959, s. 47). Nitekim, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi de (mad. 29/1) şu cümleyi içermektedir:

> "Her şahsın, şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi ancak içinde yaşamasıyla mümkün olan topluluğa karşı vecibeleri vardır" **(R.G.,** 27.5.1949, Sayı 7217).

Devlet yurttaşlarının kendisine bağlılıklarının yurtdışında bulunmaları durumunda da sürmesi konusunda bir beklenti içinde bulunmaktadır. Böylece, çeşitli ulusal yasalar ve yargı organları kararları devletlerin yurttaşları üzerindeki kişisel yetkisinin devletine bağlılık ilkesi çerçevesinde yurtdışında da kullanılabileceğini göstermektedir.

Devletlerin bu amaçla yurtdışındaki yurttaşları üzerinde kendi kişisel yetkilerinin sürdüğünü kabul ettiği konuların başında askerlik görevi **(liability to military service; obligation d'accomplir le service militaire;**

Militärdienstpflicht) gelmektedir. Yerleşmiş bir uluslararası uygulamaya göre, zorunlu askerlik görevi yalnızca uyruğunda bulunulan devlete karşı vardır. Ancak, kimi devletlerin uyruksuzları (tabiiyetsiz) **(Stateless, apatride, Heimatlos)** (örneğin, Fransa) ve ülkelerinde bulunan kimi yabancıları (örneğin, Avusturalya), birtakım koşullarda, zorunlu askerlik görevine bağlı tuttukları ender durumlara rastlanmaktadır (bkz. Ch. Rousseau, Tome III, s. 140-141). Öğretide de ikametgahı yabancı bir devlette bulunan bireylerin bu devletçe zorunlu askeri göreve bağlı tutulup tutulamıyacağı tartışmalarına ve bu durumdaki bireylerin sivil görevlerle görevlendirilebileceği görüşüne rastlanmaktadır (örneğin, H.F. van Panhuys, **a.g.y.**, s. 45-46). Böyle bir durumda uyruğunda bulunulan devletin kişisel yetkisi ile ülkesinde yabancı statüsüyle bulunulan devletin ülkesel yetkisi arasında bir çatışma söz konusu olacaktır.

Devletlerin yurttaşlarının kendilerine bağlılıklarını yurtdışında da aradığı ve kişisel yetkilerini kullandığı ikinci konu devlete ahlaksal bağlılık (sadakat) **(loyalty; loyauté; Loyalität)** konusu olmaktadır (I. Paensen, **a.g.y.**, s. 148). Uygulamada birçok devlet, çok değişik ölçülerde olmak üzere, ülke dışındaki yurttaşlarının devlete karşı fiillerde **(acts disloyal, actes déloyaux)** bulunmalarını yasaklamakta ve cezalandırmaktadır. Bu durum devletlerin ulusal yargı kararlarıyla (örneğin, İngiltere'de **Rex v. Neumann Davası, Annual Digest and Reports of Public International Law Cases,** 1948, no. 30'dan aktaran H.F. van Panhuys, **a.g.y.**, s. 47 ve 119) ve ulusal yasalarıyla ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Türk mevzuatına göre de vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylemler nedeniyle yurttaşlıktan çıkarılma olasılığı vardır. En başta 1982 Anayasasının 66. madde 4. fıkrası (1961 Anayasası, mad. 54), "Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz" demek suretiyle, aksi durumda yurttaşlıktan çıkarılmanın gerçekleşebileceğini kabul etmektedir. Ayrıca, 11.2.1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu'nun 25 ve 26. maddeleri 13.2.1981 tarih ve 2383 sayılı yasayla getirilen değişikliklerle, daha da genişletilmiş olarak, vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylemler nedeniyle Türk yurttaşlığının Bakanlar Kurulu kararı ile kaybettirilmesini ya da yurttaşlıktan çıkarılmayı kabul etmekte ve düzenlemektedir (bkz. **R.G.**, 22.2.1964, Sayı 11638 ve değişiklikler için **R.G.**, 17.2.1981, Sayı 17254). Ancak bu son değişiklik birçok eleştiriye konu olmaktadır.

— **Diplomatik koruma konusunda**
(diplomatic protection, protection diplomatique, diplomatische Schutz)

Devletin ülke dışındaki yurttaşları üzerindeki kişisel yetkisi, ayrıca, başka devletlerce ya da yurttaşlarınca zarar görmeleri durumunda onla-

rın haklarını koruma konusunda da sürmektedir. Diplomatik koruma adı verilen bu hukuk kurumunun bir devletçe işletilebilmesi için zarar gören kişi ile ilgili devlet arasında uyrukluk bağının varlığının temel alındığı birçok uluslararası içtihat kararı ile açıkça bildirilmiştir (örneğin, U.S.A.D.'-nın **Mavrommatis Davası**'na ilişkin 30.8.1924 tarihli kararı: C.P.J.I., Série A, No. 2, s. 12). Diplomatik koruma kurumu ayrıntılarıyla birlikte uluslararası sorumluluk çerçevesinde III. Kitabımızda ele alınacaktır.

ii) Gemiler ve hava araçları ile ilgili olarak

— Gemilerle ilgili olarak

Bir devletin gemileri başka bir devletin ülkesine ait olan karasularında ve içsularında ya da hiçbir devlete ait olmayan açık denizde bulunduklarında üzerinde bu devletin kişisel yetkilerinin etkisi sürmektedir. Bayrak devletinin bu kişisel yetkisinin kapsamı iki ana veriye göre değişiklik göstermektedir. Birinci ana veri geminin türü ile ilgilidir. İkinci ana veri ise, geminin bulunduğu yere ilişkindir.

Gemiler, uygulanan uluslararası hukuk açısından, iki ana sınıfa ayrılmaktadır: i) ticaret gemileri, ii) devlet gemileri (örneğin, 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 18-23; B.M.D.H.S., mad. 27-32).

Ticaret gemisi **(merchant ship; navire de commerce; Handelsschiff)**, esas görevi ticari amaçlarla yük ve yolcu taşımak olup, özel kişilerin mülkiyetinde bulunan gemidir. Devlet gemisi **(State ship; navire d'Etat; Staatsschiff)** terimi ise, görevine bakmadan, mülkiyeti devlete ait olan bütün gemileri kapsamaktadır. Ancak, devlet gemileri, yabancı devlet sularında ve açık denizde bağlı olacakları hukuksal statüleri bakımından, üç alt-sınıfa ayrılmaktadır: i) ticari amaçlarla kullanılan devlet gemileri, ii) savaş gemileri, iii) savaş gemileri dışındaki ticari olmayan devlet gemileri.

Ticari amaçlarla kullanılan devlet gemileri, devlete ya da bir kamu kuruluşuna ait olup, salt ticaret amacı ile kullanılan gemilerdir. Daha önce devletlerin dokunulmazlığı ve bağışıklığı çerçevesinde gördüğümüz gibi, kimi sosyalist devletlerin birtakım itirazlarına rağmen, uygulanan uluslararası hukukta bu tür gemiler tümüyle ticaret gemilerinin hukuksal statüsüne bağlı bulunmaktadır (örneğin: 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 21; B.M.D.H.S., mad. 27-28). Kimi devletler bu konuda daha da ileri giderek, yaptıkları ticaret gemisi tanımında, bu tür gemilerin malikinin ya da kullananının devlet olmasını hiçbir biçimde hesaba katmayarak, doğrudan ticaret gemisi olarak niteledikleri de görülmektedir. Örneğin, 1956 yılında kabul edilen 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununda (mad. 816/2), "denizde kazanç elde etme maksadına tahsis edilen ve fiilen böyle bir

maksad için kullanılan her gemi, kimin tarafından ve kimin nam ve hesabına kullanılırsa kullanılsın ticaret gemisi sayılır" denilmektedir (**R.G.**, 9.7.1956, Sayı 9353).

Savaş gemileri dışındaki ticari olmayan devlet gemileri, devlete ait olup, ticari amaçlar dışında kullanılan gemileri belirtmektedir. Bu tür gemilerin belli başlıları şunlardır: deniz zabıtası gemileri, gümrük koruma gemileri, devlet başkanlarının gezinti gemileri, kablo gemileri, posta gemileri, hastane gemileri, vb... Ya doğrudan kamu gücü kullanma yetkisiyle donatılmış, ya kamu hizmeti gören, ya da devlet başkanları gibi bütün yabancı devletlerde dokunulmazlıklardan ve bağışıklıklardan yararlanan kişilerin hizmetinde bulunan bu tür gemiler de, uygulanan uluslararası hukukta büyük ölçüde savaş gemileri gibi işlem görmektedir (bkz. örneğin: 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 22; 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, mad. 8-9; B.M.D.H.S., mad. 31-32. Ayrıca bkz. 10.4.1926 tarihli Devlet Gemilerinin Muafiyetleri ile İlgili Bazı Kaidelerin Tevhidi Hakkında Milletlerarası Sözleşme: **R.G.**, 22.2.1955, Sayı 8937).

Savaş gemilerine **(ships of war; navires de guerre; Kriegsschiffe)** gelince, Fransız-Yunan Hakemlik Mahkemesi **Fenerler Davası**'na ilişkin 27.7.1956 tarihli kararında, bir geminin bu niteliğe sahip olabilmesi için fiilen askeri operasyonlara katılabilecek biçimde donatılmış olmasını aramaktadır (**R.S.A.**, vol. XII, s. 213). Ancak, bugün uygulanan uluslararası hukukta genel kabul gören ve hem 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi (mad. 8/2) hem de B.M.D.H.S. (mad. 29) çerçevesinde yapılan tanıma göre, savaş gemisi niteliğine sahip olabilmek için şu özellikler yeterlidir: i) bir devletin silahlı kuvvetlerine ait olmak, ii) bayrak devletinin askeri gemilerinin dış işaretlerini taşımak, iii) bu devletin hizmetinde olan ve adı subaylar listesinde ya da eş bir belgede kayıtlı bulunan bir deniz subayının komutasında bulunmak, iv) mürettebatı askeri disiplin kuralları ile yönetilmek. Savaş gemileri de değişik sınıflara ayrılmaktadır. Montreux Boğazlar Sözleşmesinin II. Ekinde de benimsenen ve 25.3.1936 tarihli Londra Deniz Kuvvetleri Andlaşmasında kabul edilen bir ayırıma göre, savaş gemisi kapsamına şu gemiler girmektedir: i) hafif su üstü gemileri, ii) küçük savaş gemileri, iii) yardımcı gemiler, iv) muhripler, v) denizaltılar, vi) uçak gemileri.

Yukarıda bildirdiğimiz genel kabule rağmen, kimi askeri amaçlı gemilerin savaş gemisi olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Nitekim, uygulamada, özellikle iki tür gemi ile ilgili herhangi bir kesin hukuksal çözüme varılmadığı gözlenmektedir. Bunlardan birincisi askeri amaçlı taşıma yapabilecek gemi türleri ile ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk Boğazlarından geçen **Kriegstransport** tipi Alman gemilerine Türkiye'nin geçiş izni vermesini, Sovyetler Birliği, bunların savaş gemisi oldu-

günu bildirerek Haziran 1944'te bir nota ile kınamıştır (Nota metni için bkz. **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara, 1973, s. 285). Türkiye ise verdiği cevabî notada yapılan denetimlerde bu gemilerin silahsız ve ticaret gemisi tipinde olduğunu saptadığını bildirmiş ve suçlamayı kabul etmemiştir (metin için bkz. **aynı yapıt**, s. 289). İkinci tür sorun ise, savaş gemilerinin ticaret gemisine dönüştürülmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Yine, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Haziran 1942'de, Boğazlardan geçmesine Türkiye'nin izin verdiği **Tarvisio** adlı petrol taşıyıcısı bir İtalyan gemisinin geçişinden sonra Sovyetlerce yardımcı savaş gemisi olduğu bildirilmiştir (metinler için bkz. **aynı yapıt**, s. 284 ve 288). Ancak, bu uyarı üzerine Türkiye'nin yaptığı araştırmalar sonucunda, anılan geminin eskiden bir askeri gemi olduğunun ortaya çıkması ile, Ağustos 1942'de Boğazlardan tekrar geçmesine izin verilmemiştir. Öğretide de, silahlı çatışmalara doğrudan katılmayan kimi askeri amaçlı gemilerin (örneğin, asker taşıyan gemiler, mayın tarama gemileri gibi) ticari olmayan devlet gemileri olarak değerlendirildiğine rastlanmaktadır (örneğin, Ch. Rousseau, Tome IV, s. 288). Ancak, 1958 ve 1982 deniz hukuku sözleşmelerinin gösterdiği gibi, bugün geminin silahlı kuvvetlere ait olması ve askeri bir yönetim altında kullanılması, bunun bir savaş gemisi olarak değerlendirilmesi için yeterli görülmektedir. Bununla birlikte, silahlı kuvvetlere ait olması durumu ile kaptanı ve tayfalarının askeri kimliği saptanamayan gemiler için, yardımcı bir ölçüt olarak, askeri operasyonlara fiilen katılabilme yeteneğinin değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Bir devletin gemileri üzerindeki kişisel yetkisini etkileyen ikinci temel veri olan geminin bulunduğu yer sorununa gelince, bir gemi ya başka devlet ülkesini oluşturan içsular ve karasularda, ya kıyı devletinin kimi ülkesel yetkilerini kullandığı bitişik bölge ve münhasır ekonomik bölgede, ya da hiçbir devletin yetkisine girmeyen açık denizde bulunabilir. Açık deniz dışındaki deniz alanlarında, bir gemi üzerinde bayrak devletinin kişisel yetkisinin ölçüsü ile kıyı devletinin ülkesel yetkisinin ölçüsünün ne olacağı, geminin bulunduğu deniz alanı ile geminin türüne bağlı olarak bir çözüme bağlanmaktadır. Yine, açık denizde de bayrak devletinin yetkisi gemilerin türlerine bağlı kimi değişiklikler göstermektedir. Bütün bu sorunlar, her bir deniz alanı ile ilgili olarak ileride deniz hukuku çerçevesinde ele alınacaktır.

— Hava araçlarıyla ilgili olarak

Devletin uyrukluğunda olan hava araçları üzerindeki kişisel yetkisinin kapsamı da bu araçların türüne, bulundukları yere ve, belirli ölçülerde, hava aracında geçen olaya bağlı bulunmaktadır.

Bugünkü uygulanan uluslararası hukukta hava araçları iki ana sınıfa ayrılmaktadır: i) sivil hava araçları, ii) devlet hava araçları (bkz. 1944 Şikago Sivil Havacılık Sözleşmesi, mad. 3).

Sivil hava araçları **(civil aircraft; aéronefs civils; Zivilluftfahrzeuge)**, mülkiyeti ya da işleteni kim olursa olsun, devletin kamu gücünü kullanmak ya da kamu hizmetlerinde yararlanmak türünden asli görevleri bulunmayan hava araçlarını kapsamaktadır. Başka bir deyişle, devlet hava aracı tanımına girmeyen bütün hava araçları sivil hava aracı sayılmaktadır. Böylece, bu türün kapsamına, ticari ya da özel amaçlarla kullanılan bütün özel kişilere ait hava araçları girdiği gibi, mülkiyeti devlet ya da kamu kuruluşlarına ait olup da doğrudan devlet hizmetlerinde kullanılmayan öteki hava araçları girmektedir. Devletin ticari amaçlı hava araçlarının bu kategoride yeralması nedeniyle, daha önceleri bu tür araçlar için kullanılan özel hava araçları **(private aircraft, aéronefs privés, Privatluftfarhzeuge)** (örneğin, 13.10.1919 tarihli Paris Havacılık Sözleşmesi, mad. 30) terimi 7.12.1944 tarihli Şikago Sivil Havacılık Sözleşmesi'nce sivil hava araçları terimi ile değiştirilmiştir.

Devlet hava araçları **(State aircraft, aéonefs d'Etat, Staatsluftfahrzeuge)** yalnızca devlet hizmetinde kullanılan hava araçlarıdır (örneğin: 1919 Paris Havacılık Sözleşmesi, mad. 30; 1944 Şikago Sivil Havacılık Sözleşmesi, mad. 3). Bu tür içinde başlıca şu hava araçları yeralmaktadır: Polis hava araçları, gümrük hava araçları, askeri hava araçları, vb... Bu araçların içinde en önemlisi askeri hava araçları **(military aircraft, aéronefs militaires, Militärluftfahrzeuge)** olup, askeri amaçlarla kullanılan ve bir asker tarafından yönetilen bütün hava araçlarını içermektedir (1919 Paris Havacılık Sözleşmesi, mad. 31).

Hava araçlarının bulunabilecekleri yerler ise ikiye ayrılmaktadır: i) bir devlet ülkesinin parçasını oluşturan ulusal hava sahası **(national airspace, espace aérien national, nationale Luftraum)**, ii) açık deniz üzerinde bulunan uluslararası hava sahası. Ancak, kimi devletlerin zaman zaman ulusal hava ülkelerine bitişik uluslararası hava sahası üzerinde hava güvenlik sahası **(air defense identification zone; zone de sécurité; Luftverteidigungszone)** ilan ettikleri ve burada birtakım denetimler yürüttükleri görülmektedir.

Bir devletin hava araçları üzerindeki kişisel yetkilerinin kapsamı büyük ölçüde anılan hava sahalarından hangisinde bulunduğu olgusu ile hava aracının türüne bağlıdır. Ancak, 1950'li yılların sonlarında başlayan uçak kaçırma **(hijacking, détournement d'avions, Flugzeugentführungen)** ve uçaklarda şiddet fiilleri **(crimes on board of aircraft, infractions à bord des aéronefs, Gewaltakte an Bord von Luftfahrzeugen)** sonucu uçağın uy-

ruk devleti ile olayın ulusal hava sahasında geçtiği ülke devleti arasında kimi yetki çatışması durumları ile karşılaşılmaktadır. Bütün bu sorunlar ileride ele alınacaktır.

c) Devletin uyrukluğuna bağlı olmayan ülke dışındaki kişisel yetkileri

Bu yetki konularının belli başlıları şunlardır:

i) Yabancıların devlet güvenliğine karşı işlediği suçlar konusunda

Birçok devletin, ülkeleri dışında ve yabancılar tarafından devlet güvenliğine karşı işlenen suçlar konusunda kendilerini yetkili kıldıkları görülmektedir. Türk Ceza Kanunu'nun daha önce belirttiğimiz 4. maddesi bu konuda şu hükmü içermektedir: "Bir Türk veya yabancı, yabancı memleketlerde Türkiye devletinin emniyetine karşı bir cürüm irtikâp eder (se) ... hakkında re'sen tâkibat yapılarak bu maddelerde yazılı cezalarla cezalandırılır".

Burada önemli bir sorun, bir devletin güvenlik gerekçesi ile yabancıların bu devlet ülkesi dışında işlediğini ileri sürdüğü suçların niteliği olmaktadır. Geleneksel olarak yazarların bu kategoriye soktuğu suçlar siyasal nitelikli ve devletin önemli bir çıkarını ilgilendiren suçlar olmaktadır (bkz. M. Bourquin, "Crimes et délits contre la sûreté des Etats étrangers", **R.C.A.D.I.**, 1927-I, s. 126-128). Bu suçlar ise dönemlere göre değişmektedir. Bu tür suçlar içinde en tanınmışı yabancıların belirli bir devlete karşı o devletin ülkesi dışında sürdürdükleri casusluk faaliyetleri olmaktadır. Sorun özde bir uluslararası ceza hukuku sorunu olduğundan ayrıntılı bilgi ve daha başka suç örnekleri için ilgili dala göndermekle yetineceğiz.

ii) Uzay araçları konusunda

(spacecrafts, engins spatiaux, Weltraumfahrzeuge)

Devletin uzaya fırlatılan araçlar üzerindeki kişisel yetkisinin sürdüğü uygulanan uluslararası hukukta kabul edilmektedir. Ancak, devletin uzay araçları üzerindeki bu yetkisi, gemiler ve hava araçları konusunda olduğu gibi onun uyrukluğuyla bağlantılı değildir. Zira, uluslararası uzay hukuku bu araçların uyrukluğundan hiç söz etmemekte olup, yetkili devlet olarak bu araçların kütüğüne kayıt edildiği "tescil devleti"ni **(State of registry; Etat d'enregistrement; Registrierungsstaat)** göstermektedir (1967 Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanılması Andlaşması, mad. 8; 1975 tarihli Uzaya Atılan Cisimlerin Tesciline ilişkin Sözleşme, mad. 1/c).

Tescil devleti, uzay aracını fırlatan ya da bu amaçla ülkesinden ya da tesislerinden yararlanılmasına izin veren ve "fırlatan devlet" adıyla

anılan devlettir (Tescil Söz., mad. 1/a). Uzay aracını fırlatma eylemine katılan ya da ülkesinden yararlanılan "fırlatan devlet"lerin birden çok olması durumunda bu devletler aralarından birini "tescil devleti" olarak belirlemek zorundadır (Tescil Söz., mad. 2/2).

Tescil devletinin uzay aracı üzerindeki kişisel yetkilerinin içeriğine gelince, bu yetki gerek araç ve parçaları, gerekse araç personeli üzerinde münhasır bir yetkidir (1967 Uzayın Barışçı Amaçlarla kullanılması Andlaşması, mad. 8). Tescil devletinin bu yetkisi uzay aracının bulunduğu yerden etkilenmemektedir. Böylece, anılan devlet, aracın gerek bir uzay cismi (ay, yıldızlar gibi) üzerinde, gerekse uzay boşluğunda ya da atmosferde olmasına bakmadan, ilgili araç ve araçtaki kişiler üzerinde yetkili kılınmıştır. Ancak, uzay aracının başka bir devlet ülkesine inmesi ya da düşmesi durumunda ülke devletinin yetkisi geçerli olurken, tescil devletinin anılan uzay aracı ve parçaları üzerindeki mülkiyeti sürmektedir (1968 Astronotların Kurtarılması, Geri Dönmeleri ve Uzaya Atılan Cisimlerin İadesine İlişkin Andlaşma, mad. 2 ve 4).

Buna karşılık, uzay araçlarının herhangi bir zarara neden olmaları durumunda uygulanan uzay hukukunun uluslararası sorumluluğun yükletilmesi için aradığı bağ tescil bağı olmayıp, bu aracı fırlatan devlet ya da devletlerdir. Bu durumda gerek 1967 Uzay Andlaşması (mad. 7), gerekse 1972 Uzay Cisimlerinin Neden Olduğu Zararlar Konusunda Uluslararası Sorumluluğa İlişkin Sözleşme (mad. 2, 4 ve 5) fırlatan devletin sorumluluğunu ya da devletlerin ortak sorumluluğunu kabul etmektedir.

C. Devletin ulusal yetkisi ve öteki devletlerle paylaştığı yetkileri sorunu

a) Ulusal yetki

(domestic jurisdiction, compétence nationale, nationale Zuständigkeit)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, **Devletler Hukukunda Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Tatbikatına Göre Milli Yetki Meselesi**, Ankara, SBF yayını, 1952; E.F. Çelik, "Milli Salâhiyetin Hukuki Mahiyeti Hakkında İleri Sürülen Nazariyeler", **S.B.F.D.**, 1956, Cilt XI, Sayı 3, s. 119-149; A.L. Karaosmanoğlu, "Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 2'nci madde 7'nci fıkrasının İç Savaşlar Bakımından Yorumu", **C. Sar Armağanı**, S.B.F.D., 1972, Cilt XXVII, Sayı 3, s. 185-200.

Yabancı dil: P. Berthoud, "La compétence nationale des Etats et l'organisation des Nations Unies", **A.S.D.I.**, 1947, s. 17-104; C.H.M. Waldock, "The

plea of domestic jurisdiction before international legal tribunals", **B.Y.I.L.**, 1954, s. 96-142; M.S. Rajan, **United Nations and domestic jurisdiction**, London, 2 nd ed., 1961; A. Verdross, "La compétence nationale dans le cadre de l'O.N.U. et l'indépendance des Etats", **R.G.D.I.P.**, 1965, s. 214-235; Gotlieb and Dalien, "National jurisdiction and international responsability: new Canadian approaches to international law", **A.J.I.L.**, 1973, s. 229-259.

i) Kavram

"Ulusal yetki" (milli yetki) ya da "münhasır yetki" **(exclusive jurisdiction, compétence exclusive, ausschlieβliche Zuständigkeit)** yalnızca bir devletin yetkisine giren ve böylece uluslararası hukukun düzenlemeleri dışında kalan konulardaki yetkiyi belirtmektedir. Böylece, bir devletin ulusal yetkisine giren bir konu başka devletlerin ve uluslararası örgütlerin yetki alanının dışında bulunmuş olup, ilke olarak, uluslararası hukukun kurallarından etkilenmemektedir. Bugün bu terim daha önceleri kullanılan "mahfuz saha" **(reserved domain; domaine réservé)** ya da "münhasır selahiyet sahası" terimleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır (S.L. Meray, **Devletler Hukukunda Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Tatbikatına Göre Milli Yetki Meselesi**, Ankara, S.B.F. yayını, 1952, s. V ve 1-2).

Ulusal yetki kavramının somut olarak hangi konulara ilişkin yetkileri kapsadığı araştırıldığında, bunların başında devletlerin uyruklularını (tabiiyet) verme konusu gelmektedir (örneğin: U.S.A.D.'nın 7.2.1923 tarihli **Tunus ve Fas ile ilgili Uyrukluk Kararnameleri** konusundaki danışma görüşü, C.P.J.I., Série B, No. 4, s. 23; U.A.D.'nın 6.4.1955 tarihli **Nottebohm Davası**'na ilişkin kararı, C.I.J., **Recueil**, 1955, s. 20-21). Yine, bir devletin anayasal düzeninin saptanması bu çerçevede yeralmaktadır (örneğin, U.S.A.D.'nın 4.2.1932 tarihli **Dantzig'deki Polonya Uyruklular** konusundaki danışma görüşü, C.P.J.I., Série A/B, No. 44, s. 25). Öğretide ayrıca göçmenlik, dışalım gümrük vergileri, devlet ülkesine ilişkin sorunlar, siyasal örgütlenme ve rejim konuları da ulusal yetki çerçevesine giren konulara örnek olarak gösterilmektedir (örneğin bkz. S.L. Meray, **a.g.y. (Milli Yetki)**, s. 26-31).

Ancak, ulusal yetki alanına giren konular bu sayılanlarla sınırlı kalmadığı gibi, belirli bir dönemde ulusal yetki alanına giren konuların sürekli olarak burada yeralmaları da söz konusu değildir. U.S.A.D. 7.2.1923 tarihli **Tunus ve Fas ile İlgili Uyrukluk Kararnameleri** konusundaki danışma görüşünde bu olguyu şöyle açıklamaktadır:

> "Belirli bir konunun bir devletin münhasır alanına girip girmediğinin bilinmesi sorunu özü itibariyle izafî **(relative)** bir sorundur. Bu uluslararası ilişkilerin gelişmesine bağlıdır" (C.P.J.I., Série B, No. 4, s. 24).

Belirli bir sorunun bir andlaşmanın konusunu oluşturması durumunda bu sorun ilgili devlet ya da devletlerin ulusal yetki alanından çıkmış olmaktadır (**aynı yapıt**). Yine, belirli bir sorunun yapılageliş kuralı ya da hukuk genel ilkeleri gereği uluslararası hukukun konusunu oluşturması ve böylece devletlerin ulusal yetki alanından çıkması olanağı vardır (örneğin, P. Guggenheim, Tome I, s. 62).

Ulusal yetki alanının bu belirsizliği böyle bir kavramın kimi yazarlarca reddedilmesine yol açmaktadır (örneğin, G. Scelle, "Critique du soi-disant domaine de" "compétence exclusive", **R.D.I.L.C.**, 1933, s. 365 vd.). Uygulamada, ulusal yetki sınırlarının saptanmasına ilişkin kuşku durumunda uluslararası yargı organlarının ulusal hukuka getirilen kısıtlamaları dar yoruma bağlı tuttukları gözlenmektedir (örneğin, U.S.A.D.'ın 6.12.1930 tarihli **Serbest Bölgeler Davası**'na ilişkin kararı, C.P.J.I., Série A, No. 24, s. 12).

ii) Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasındaki durumu

Ulusal yetki kavramının uygulanan uluslararası hukuka girmesi Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Nitekim, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 15. madde 8. fıkrası devletler arasındaki uyuşmazlıklarla ilgili olarak şöyle bir hüküm içermektedir:

> "Taraflardan biri, anlaşmazlığın devletler hukukunun kendi münhasır selâhiyetine bıraktığı bir meseleye taallûk ettiğini iddia eder ve Meclis de bunu kabul ederse, Meclis bunu raporunda tespit eder, fakat hiçbir hal sureti tavsiyesinde bulunmaz".

Görüleceği gibi, Milletler Cemiyeti çerçevesinde ulusal yetki kavramına başvurulması en başta üye devletler arasında çıkan uyuşmazlıkların 15. maddede öngörülen bir yol olarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulması ile sınırlı bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ile öngörülen öteki barışçı çözüm yolları söz konusu olduğu zaman üye devletlerin ulusal yetki kavramı arkasına sığınarak Konsey'in ya da başka bir organın bu uyuşmazlıkta yetkisiz kılınması olanağı yoktur. Nitekim, 15. maddenin 1. fıkrası herhangi bir uyuşmazlığın hakemliğe ya da U.S.A.D.'na götürülmesi durumunda ilgili devletlerin ulusal yetki kavramına başvuramıyacaklarını üstü kapalı olarak kabul etmektedir. Öte yandan, öğreti uluslararası barışın bozulduğu ya da tehlikeye düştüğü durumlarda, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 11. madde 2. fıkrası çerçevesinde, Genel Kurul ya da Konsey'in arabuluculuk ya da dostça-girişim görevi yapmasına ulusal yetki kavramının engel olamayacağı görüşünü taşımaktadır (örneğin, L.M. Goodrich et E. Hambro, **Commentaire de la Charte des Nations Unies**, Neuchâtel, 1946, s. 136).

Milletler Cemiyeti çerçevesinde ulusal yetki kavramının kullanılması, ikinci olarak, ancak uluslararası hukukun ulusal yetki alanına girdiğini kabul ettiği durumlarda söz konusu olabilecektir. Başka bir deyişle, somut bir uyuşmazlık konusunun ulusal yetki alanına girip girmediğinin ölçütü uluslararası hukuka göre oluşturulmak zorundadır. Ancak uluslararası hukukun ölçütünün ne oldğunu belirleme yetkisi de burada Konsey'e verilmiş bulunmaktadır. Konuyu inceleyen yazarlar, bir üye devletin ulusal yetkisini ileri sürmesi durumunda Konsey'in bunu oybirliği ile kabul etmesi gerektiğini, aksi takdirde ulusal yetki iddiasının reddedilmiş olacağını bildirmektedir (bkz. S.L. Meray, **a.g.y. (Milli Yetki)**, s. 15-16).

Birleşmiş Milletler Andlaşması da, 2. madde 7. fıkrasında ulusal yetki kavramına yer vermektedir. Anılan hüküm aynen şöyle kaleme alınmıştır:

> "İşbu Andlaşmanın hiçbir hükmü, ne özü itibariyle bir devletin milli yetkisi içinde bulunan işlere, Birleşmiş Milletlerin karışmasına cevaz verir ve ne de Üyeleri, bu gibi işleri, işbu Andlaşma gereğince bir çözüm tarzına bağlamaya icbar eder; bununla beraber, VII'nci bölümde derpiş edilen zorlama tedbirlerinin uygulanmasına bu prensip hiçbir suretle halel getirmez".

Yukarıda görülen hüküm karşısında Birleşmiş Milletler çerçevesinde ulusal yetki kavramının ilk özelliği genel bir ilke niteliğinde olmasıdır. Zira, 2. madde B.M.'in uyması gereken ana ilkeleri belirtmekte olup, ulusal yetki kavramı da bunların arasında yeralmaktadır. Bunun doğal sonucu ise, ulusal yetki ilkesinin genel olarak B.M. Andlaşmasının bütün hükümleri çerçevesinde geçerli olmasıdır. Bir karşılaştırma yapılırsa, Milletler Cemiyetinde bu ilkenin yalnızca uyuşmazlıkların barışçı çözümü konusunda kabul edilmesine karşılık, Birleşmiş Milletlerde böyle bir sınırlama ile karşılaşılmamaktadır.

İkinci olarak, B.M. Andlaşmasında ulusal yetki alanının sınırı olarak herhangi bir konunun "özü itibariyle" **(essentially; essentiellement)** bir devletin milli yetkisi içinde bulunması yeterli görülmüştür. Böylece, herhangi bir sorunun kimi yanları uluslararası hukukun konusunu oluştursa bile, özünün ulusal yetki alanına girmiş olması o sorunu B.M. organlarının yetkisi dışında bırakmaktadır.

Üçüncü olarak, B.M. Andlaşmasında ne ulusal yetki konusunun ölçütü, ne de bu konuda karar verecek kişi ya da organ belirtilmiştir. Oysa, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinde ölçüt olarak uluslararası hukukun ölçütleri, bu konuda son kararı verecek organ ise Konsey olarak bildirilmekteydi. Bu veriler karşısında, ulusal yetki konusunun hangi ölçüte göre değerlendirilmesi gerektiği konusu son kertede bir sorun çıkarmıyor

görünmektedir. Zira, B.M. Andlaşmasında yeralan bir hüküm niteliğiyle ulusal yetki teriminin yorumu doğal olarak uluslararası hukuk kurallarına ve ölçütlerine uygun bir biçimde yapılmak zorundadır. Buna karşılık, bir üye devletin ulusal yetki iddiasında bulunduğu zaman bunu değerlendirecek yetkilinin bildirilmemiş olması kimi sorunlar çıkarır niteliktedir. Nitekim, bu boşluk karşısında kimi yazarların (örneğin, H. Kelsen) üye devletlerin egemenlik haklarına dayanarak bu konuda tek yetkili olduğunu ve bu tür bir iddia durumunda B.M. organlarının otomatik olarak yetkisiz bulunduğunu ileri sürmesine karşılık, başka yazarların (örneğin, G. Scelle) aksini düşündükleri gözlenmektedir (bkz. S.L. Meray, **aynı yapıt,** s. 50). Uygulamada, B.M. organlarının herbiri önlerine gelen her sorunu gündemlerine alarak, gerektiğinde ulusal yetki alanına girip girmediğini sorunun özü ile birlikte inceledikten sonra, bir karara bağlama yoluna gitmişlerdir (S.L. Meray, **ayni yapıt,** s. 180-181). Bu arada B.M. Genel Kurulunun Bulgaristan, Macaristan ve Romanya ile yapılan 1947 barış andlaşmalarındaki insan hakları ile ilgili hükümlerin çiğnenmesi konusunda U.A.D.'dan danışma görüşü istemesi karşısında, Divan'ın ileri sürülen ulusal yetki iddiasını bu sorunların bir andlaşma konusunu oluşturması gerekçesi ile reddettiği ve ilgili hükümleri yorumladığı görülmektedir (U.A.D.'nın 30.3.1950 tarihli **Barış Andlaşmalarının Yorumu** konusundaki danışma görüşü: Bkz. C.I.J., **Recueil,** 1950, özellikle s. 70-71).

Dördüncü olarak, B.M. Andlaşması "özü itibariyle" bir devletin ulusal yetkisine giren konularda bile, eğer sorun VII. bölüm çerçevesinde alınan zorlama tedbirlerinin uygulanmasını gerektiriyorsa, bir kuraldışılık öngörmektedir. Uluslararası barışın korunması amacıyla alınacak bu tür durumlarda B.M. organları ulusal yetki alanına girip girmediklerine bakmaksızın yetkili kılınmışlardır.

b) Devletlerin ortak ve yarışan yetkileri sorunu

Kaynağını ister uluslararası hukuktan isterse bir devletin iç hukukundan alsın, devletlerin sahip oldukları yetkileri, tek bir devletin ya da birden çok devletin kullanmasına olanak vermesi durumuna göre, ikiye ayırmak olanağı vardır. Bu ayırıma göre, uluslararası hukuk örneğin kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölge üstünde belirli bir kıyı devletine tek başına ve münhasır olarak kullanacağı birtakım yetkiler tanırken, iç hukuklar da ulusal yetki alanına giren konularda devletlere genellikle bu tür tek başına kullanacağı münhasır yetkiler tanımaktadır. Buna karşılık, gerek uluslararası hukukun, gerek iç hukukların devletlere tanıdığı yetkilerin bir bölümü aynı anda birden çok devletin kullanımına olanak verir niteliktedir. Nitekim, uluslararası hukuk çerçevesinde özellikle uluslararası alanlarda aynı türden yetkilerin bütün devletlere eşit olarak ta-

nındığı durumlarda giderek artan bir biçimde karşılaşılmaktadır. Örneğin, açık denizde deniz haydutluğunu cezalandırma yetkisi bütün devletlere tanınan bir ortak yetkiyi oluşturmaktadır. Öte yandan, çeşitli devletlerin iç hukukları aracılığıyla aynı kişiler ve eşyalar üzerinde ya da aynı durumlar karşısında yetki iddiasında bulunmaları olasılığı vardır. Nitekim, bu durumlara özellikle suçluların cezalandırılması konusunda sık sık rastlanmaktadır. Örneğin, aynı suçtan dolayı bir kişi belirli bir devletin, suçun işlendiği yer nedeniyle, yargılama yetkisi altına girerken, bir başka devletin de, uyrukluk bağı ya da başka gerekçelere bağlı mevzuatı nedeniyle, yargılama yetkisi altına girebilmektedir.

Gerek uluslararası hukuktan, gerek ulusal hukuklardan kaynaklanan bu tür yetkilerin birden çok devlet tarafından aynı kişiler üzerinde uygulanma olasılığı "yarışan yetki" **(concurrent jurisdiction; compétence concurrente)** denilen bir yetki türünün doğmasına yer vermektedir. Bu tür rakip yetkilerin varlığı da, uluslararası öğe taşıyan özel hukuk davalarında da söz konusu olmakla birlikte, özellikle suçluların yargılanması ve cezalandırılması konularında önemli yetki çatışmalarını ortaya çıkarmaktadır. Son yıllarda, özellikle bölgesel düzeyde, bu tür yetki çatışmalarını ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli uluslararası çalışmaların yapıldığı ve andlaşmaların imzalandığı gözlenmektedir. Örneğin, Avrupa Konseyi çerçevesinde imzalanan 15.5.1972 tarihli Ceza Kovuşturmalarının Aktarılması Konusunda Avrupa Sözleşmesi böyle bir düzenlemeyi gerçekleştirmektedir (bkz. **R.G.**, 27.12.1977, Sayı 16512).

III. DEVLET TÜRLERİ VE ULUSLARARASI HUKUKTAKİ ETKİLERİ

(categories of States and international law; catégories d'Etats et droit international; Kategorie der Staates und Völkerrecht)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 152-181; C. Bilsel, **Devletler**, s. 23-33; İ. Lütem, "Cihanşümul Bir Federalizmin Şartları ve Güçlükleri", **A.Ü.H.F.D.**, 1951, Cilt VIII, Sayı 1-2, s. 337-353; M.C. Vernon (çev.: M. Soysal), **Devlet Sistemleri-Mukayeseli Devlet İdaresine Giriş**, Ankara, 1961; İ. Akipek, II. Kitap, s. 98-101.

Yabancı dil: E. Mcwhinney, "Federalism, biculturalism and international law", **C.Y.I.L.**, 1965, s. 100-127; L. Sabourin, "La participation des provinces canadiennes aux organisations internationales", **C.Y.I.L.**, s. 73-100; I. Bernier, **International legal aspects of federalism**, London, 1973; **Actes du Colloque-Les Etats fédéraux dans les relations internationales**, **R.B.D.I.**, 1983, No. 1; **R.R.** Wilson, "International law and the Commenwealth, 1907-1967", **A.J.I.L.**, 1966, s. 770-782; G. Riéra, "L'Andorre", **R.G.D.I.P.**, 1968, s. 361-380; M. Pilotti "Les unions d'Etats", **R.C.A.D.I.**, 1928-IV, s. 445-546; P. Reuter,

"Actualité de l'union personnelle", **Mélanges Gidel**, Paris, 1961, s. 481-498; Ch. Durand, **Confédération d'Etats et Etat fédéral**, Paris, 1956; J. Fawcett, **The British Commonwealth in international law**, London, 1963; D. Ehrhardt, **Der Begriff des Mikrostaats in Völkerrecht und in der Internationalen Ordnung**, Aalen, 1970; W.S.G. Kohn, "The sovereignty of Liechtenstein", **A.J.I.L.**, 1967, s. 547-558; R. Ergeç, "Le droit international et les conflits au sein de l'Etat fédéral", **R.D.I.D.C.**, 1987, s. 333-366.

Devletler, gösterdikleri birtakım özelliklere bağlı olarak uluslararası hukuk düzeni içinde değişik etkilere sahip bulunmaktadır. Nitekim, uygulanan uluslararası hukukta belirli bir tür devletin yararlandığı kimi haklardan ya da kullandığı yetkilerden başka bir tür devletin yararlanma ya da kullanma hakkı olmadığı durumlarla sık sık karşılaşılmaktadır. Örneğin, olağan olarak bir devletin, uluslararası hukukun öngördüğü kurallara uymak koşuluyla, başka devletler arasında ortaya çıkacak bir savaşta taraflardan biri yanında yeralma ya da ittifak andlaşmalarına girme yetkisi varken, "sürekli tarafsız devlet" adı verilen bir devlet türü bu yetkilere sahip bulunmamaktadır. Öte yandan, kimi devlet türlerinin sahip oldukları karmaşık örgütlenme biçimleri nedeniyle de uluslararası ilişkilerde hangi düzeyde yeralmaları gerektiği sorunu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, federal yapıya sahip devletler için federal devletin mi, yoksa federe devletler ya da birimlerin mi bu yetkilere sahip olacağı konusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Devletlerin uluslararası hukuk çerçevesindeki bu etkileri kuramsal olarak iki ana konuda kendini göstermektedir: i) sahip oldukları temel yetkiler konusunda, ii) uluslararası düzeyde yürütülecek hukuksal eylemler konusunda (H. Thierry, J. Combacau, S. Sur et Ch. Vallé, **Droit International public**, Paris, 1981, s. 228). Birinci konu çerçevesinde devletlerin, ilke olarak, tek başlarına (tek-taraflı işlemler) ve öteki devletlerle birlikte (andlaşmalar), birtakım hukuksal işlemler yapma yetkisi ile uluslararası sorumluluk taşıma yeteneğine sahip oldukları görülmektedir. İkinci konu çerçevesinde ise, devletlerin özellikle öteki devletlerle diplomasi ilişkileri sürdürme yetkileri ile uluslararası yargı organları önünde davalara taraf olma yeteneği bulunduğu gözlenmektedir. Hangi devlet türlerinin ne ölçüde anılan bu yetkiler ve hukuksal yetenekler ile donatıldığının araştırılması buradaki ana amacımız olmaktadır. Bu amaçla, ilk önce devlet türlerinin sınıflandırılmasına çalışılacak, sonra da değişik devlet türlerinin uluslararası hukuk çerçevesindeki bu yetkilerinin ve hukuksal yeteneklerinin durumu tek tek ele alınacaktır.

1. Devlet türlerinin sınıflandırılması

Devletleri, gösterdikleri özelliklerine bakarak, değişik ölçütlere göre sınıflandırmak olanağı vardır. Örneğin, Prof. İlhan Akipek devletlerin

yapılarına, yetkilerine, fiili güçlerine, coğrafi konumlarına ve dinlerine göre çeşitli ayırımlara gitmektedir (İ. Akipek, II. Kitap, s. 98-101). Günümüzde öğretide en çok rastlanan ve hukuksal açıdan önemli olan ölçütlerin şunlar olduğu görülmektedir: i) devletin bağımsızlık durumu, ii) devletin sahip olduğu yetkilerin kapsamı, iii) devletin örgütlenme biçimi.

Bağımsızlık ölçütünü kabul eden yazarlar devletleri bağımsız ya da egemen devletler **(independent States; Etats independants; souveränen Staaten)** ile bağımlı devletler **(dependent States; Etats dependants; abhängige Staaten)** olarak ikiye ayırmaktadır (örneğin, G. Schwarzenberger, s. 55-61). Ancak, bu yazarların bağımlı devletler arasında, devlet sıfatını taşıyan birimler olarak, koruma altında devlet, vasal devlet vb. ülkeleri örnek göstermelerine karşılık, özellikle Sovyet yazarların, bağımlı devlet olamayacağını ileri sürerek, böyle bir ayırımı reddettikleri görülmektedir (bkz. I. Paenson, s. 60). Nitekim, bağımsızlık ya da egemenliğin devletin kurucu öğelerinden biri olduğu düşünülürse, bağımsız olmayan bir ülkenin devlet niteliğine sahip olması bize de tutarlı görünmemektedir.

Devletleri sahip oldukları egemen yetkilerin kapsamına göre ise, yine ikiye ayırmak olanağı vardır: i) tam yetkili devletler, ii) yetkileri sınırlı devletler (örneğin, S.L. Meray, Cilt I, s. 152-199). Bu ayırımı benimseyen yazarlar yetkileri sınırlı devletlere örnek olarak genellikle sürekli tarafsız devleti, koruma altında devleti, vasal devleti göstermektedir. Ancak, bu örneklere, yazarlara göre değişen, başka örnekler de eklenmektedir. Örneğin, kimi yazarlar Andorra, San Marino, Monako ve Liechtenstein gibi "minyatür devlet" adı verilen çok küçük ve kimi bakımlardan başka devletle bağlı devletleri bu çerçevede sayarken (örneğin, S L. Meray, Cilt I, s. 198-199), başka yazarlar bir federal devletin alt birimlerini oluşturan federe devletleri bu tür devletler içinde saymaktadır (örneğin, İ. Akipek, II. Kitap, s. 100). Aslında, bu ayırımı benimseyen yazarların büyük ölçüde yetkileri sınırlı bağımsız devletler ile değişik ölçülerde bağımlı ülkeleri karıştırdıkları gözlenmektedir. Nitekim, eğer bağımsızlık devletin bir kurucu öğesi olarak alınırsa, koruma altında devlet, vasal devlet, federe devlet gibi ülkelerin, yetkileri sınırlı da olsa, bir devlet olarak değerlendirilmeleri olanağı bulunmadığı gibi, aynı yazarlardan kimilerinin tamyetkili devlet olarak niteledikleri İngiliz Uluslar Topluluğu **(Commonwealth)** türü **sui generis** uluslararası örgütlenmelerin (örneğin, S.L. Meray, Cilt I, s. 171-180) ve **Condominium** gibi iki ya da daha çok devletin yetkisi altında bulunan sömürge ülkelerin de (örneğin, G. Schwarzenberger, s. 58-59) bu çerçevede yeralmamaları gerektiği kanısındayız. Bizce, yetki ölçütüne göre devletler arasında bir ayırıma gidilmesi durumunda, yetkileri sınırlı devletler arasında, bütün yetkilere sahip bulunmasa-

lar bile hiçbir bağımlılığı bulunmayan devletleri saymak yerinde olacaktır. Bunlar da, savaşta taraf tutma yetkisi bulunmayan sürekli tarafsız devlet, bağımsız devletlerin sınırlı konularda yetkilerini devrettikleri konfederasyon ile tamamen askerden arındırılmış statü altına koyulmuş devletler olmaktadır. **Commonwealth** türü örgütlenmeleri ise, ne tam yetkili devletler ne de yetkileri sınırlı devletler arasında sayabileceğimiz kanısındayız. Bu uluslararası birimin devletler birliği ile uluslararası örgütler arasında kendine özgü **(sui generis)** bir yeri olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim, bugün Büyük Britanya ile eski dominyonları olan bağımsız devletlerin oluşturduğu bu topluluk üyeleri, başkan olarak Büyük Britanya kralını kabul etmekle birlikte, bağımsız devletlerde bu başkanın rolü semboliktir. Bugün **Commonwealth**'ın en önemli organı, iki yılda bir toplanan Başbakanlar Konferansıdır. Ayrıca, **Commonwealth,** 1965 yılından bu yana Londra'da bulunan bir sekreteryaya sahiptir. Oysa bütün bu veriler bir devlet örgütlenmesinin göstergeleri değildir.

Devletlerin örgütlenme biçimine göre sınıflandırılmalarına gelince, bunların iki ana guruba bölündüğü görülmektedir: i) basit ya da tekil devlet **(unitary State; Etat unitaire; Einheitsstaat),** ii) bileşik (mürekkep) devlet **(composite State; Etat composé; Staatenverbindungen).** Basit devlet, gerek iç hukuk gerekse uluslararası hukuk açısından, devlet gücünün bir birlik gösterdiği ve tek bir siyasal merkezin elinde bulunduğu devlet yapısını belirtmektedir (örneğin, Türkiye). Buna karşılık, bileşik devlette yetkiler, merkezî otorite ile değişik kanat-otoriteler arasında paylaşılmaktadır.

Bileşik devletler de kendi aralarında aşağıdaki alt-guruplara ayrılmaktadır: i) monarşi birlikleri **(monarchical unions; unions monarchiques; monarchischen Staatenverbindungen),** ii) federatif birlikler **(federative unions; unions fédératives).** Monarşi birlikleri bir tek kişinin yetkisi altında bulunma yoluyla oluşan birlikler olup, geçmişte kalan örneklere sahiptir. Monarşi birlikleri de kişisel birlik **(personal union; union personnelle; Personalunion)** ve maddi birlik **(real union; union réelle, Realunion)** olarak ikiye ayrılmaktadır. Monarşi birliklerinin birincisine örnek olarak, ayrı devletler olarak varlıklarını sürdürmelerine karşılık bir tek hükümdarı devlet başkanı kabul eden birlikler gösterilebilir (örneğin, 1714-1837 arası İngiltere ile Hanover arasındaki birlik). Maddi birlik ise iki devletin varlıklarını sürdürmelerine rağmen, bir andlaşma ile bir tek hükümdarın yetkisi altına girmeleri durumudur (örneğin, 1723-1849 ve 1867-1918 arası Avusturya-Macaristan İmparatorluğu). Federatif birliklere gelince, onlar da ikiye ayrılmaktadır: i) federal devlet **(federal State; Etat fédéral, Bundesstaat),** ii) devletler konfederasyonu **(confederation; confédération; Staatenbund oder Konföderation).** Konfederasyonlarda belli bir amaç (genel-

likle savunma) etrafında birleşen devletlerin, uluslararası hukuk açısından varlıklarını sürdürmelerine ve birliğin amacı dışındaki bütün uluslararası yetkilerini doğrudan kullanmalarına karşılık, federal devlet durumunda birleşik birimler ilke olarak uluslararası varlığa sahip bulunmamaktadır. Gerek monarşi birliklerinde gerekse devletler konfederasyonunda birliği oluşturan devletler bağımsız varlıklarını sürdürdükleri için öğretide gerçek birer devlet olarak değerlendirilmemektedir (örneğin, konfederasyon için bkz. J.G. Starke, **Introduction to international law,** London, 1984, 9th ed., s. 109). Bugün bu tür devlet birlikleri örnekleri tarihte kalmışlardır. Konuyla ilgilenenleri devlet türlerini inceleyen anayasa hukuku ve kamu hukuku kitaplarına göndermekle yetineceğiz.

2. Değişik devlet türlerinin uluslararası hukuktaki özellikleri

Değişik sınıflandırmalar sonucu yukarıda adı geçen devlet türleri içinde hukuksal olarak devlet niteliğine tartışmasız sahip olanlar şunlar olmaktadır: i) basit devlet, ii) federal devlet, iii) sürekli tarafsız devlet, iv) "minyatür" devletler. Bunlardan basit devletin konumuz açısından vurgulanacak hiçbir özelliği bulunmadığından bu devlet türü burada ele alınmayacaktır. Geriye kalan devlet türlerinin incelenmesine ise, kendine özgü **(sui generis)** ve benzeri bulunmayan birtakım devlet türleri de eklenecektir.

Bu arada, değişik ölçütlere bağlı olarak yapılan sınıflandırmalar sonucu ortaya çıkan bu devlet türlerinin kimi durumlarda birbirleriyle çakışması olasılığını da vurgulamak gerekmektedir. Nitekim, yapısal ölçüte göre örneğin bir federal devlet olan belli bir devletin, aynı zamanda, yetki ölçütüne göre yapılan sınıflandırmaya bağlı olarak, örneğin yetkileri sınırlı devlet türlerinden bir sürekli tarafsız devlet olması olanağı da vardır (İsviçre gibi). Yine, örneğin yapısal ölçüte göre basit devlet türüne giren bir devletin, yetki ölçütüne göre yetkileri sınırlı bir devleti oluşturması olanağı bulunmaktadır (örneğin, Monako, San Marino gibi "minyatür" devletler). Bu örnekler çoğaltılabilecektir.

A. Federal devlet
(federal State; Etat fédéral; Bundesstaat)

Federal devlet, devlet yapısının iki değişik düzeyde örgütlenmesinden doğmaktadır. Bu tür bir devlette hiyerarşik açıdan alt düzeydeki örgütlenme her somut durumda değişik adlar alan (örneğin: devlet, cumhuriyet, kanton, bölge, **land,** birlik vb.) federe devletler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Üst düzeydeki örgütlenme ise, federal devlet adı verilen birkaç federe devletten oluşan merkezî otorite çerçevesinde oluşmaktadır.

Bu iki düzey otorite arasındaki yetki dağılımı ise genellikle ilgili devletin anayasası ve ender olarak da andlaşmalarla belirlenmektedir. Bireyler her iki düzeydeki devlete (federal devlet ve federe devletler) hukuksal bağlarla bağlı olmakla birlikte, her somut durumla ilgili yetki dağılımına uygun olarak, bazen federal devletin bazen de federe devletlerin yetkisi altında bulunmaktadır.

Federal devletlerin uluslararası hukuk çerçevesinde doğurdukları etkilere gelince, federal devlet ilke olarak bir bütün kabul edilmektedir. Böylece, dış ilişkilerin her türünde, aksi öngörülmediği sürece, bir federal devletin merkezî otorite tarafından temsil edilmesi benimsenmektedir. Bu çerçevede, uluslararası düzeyde geçerli hukuksal işlemleri yapma yetkisi ilke olarak federal devletindir. Bununla birlikte, uluslararası hukuk, anayasal düzenlemelerin izin verdiği durumlarda, federe devletlerin de başta andlaşma yapma yetkisi olmak üzere her türlü hukuksal işlem yapma yetkisinin bulunduğunu kabul etmektedir (bkz. H. Pazarcı, I. Kitap, s. 94). Bu bakımdan kimi yazarlarca ileri sürülen tek koşul ilgili federe devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme yeteneğine sahip olmalarıdır (bkz. F.L.M. Van de Craen, "The federate State and its treaty-making power", **Actes du colloque: Les Etats fédéraux dans les relations internationales, R.B.D.I.**, 1983, No. I, s. 381). Birçok federal devletin anayasası ya da federal mevzuatı belirli koşullarda federe devletlere de andlaşma yapma hakkı tanımaktadır (bkz. **aynı yapıt**, s. 382-390). Örneğin, S.S.C.B.'nin 1977 Anayasasının 73. maddesi yabancı devletlerle ve uluslararası örgütlerle federe cumhuriyetlerin ilişkilerinin genel yöntemlerini belirleme ve eşgüdümünü düzenleme yetkisini federal devlete tanıdıktan sonra, 80. maddesi federe birimlere andlaşma yapma yetkisi tanımaktadır. Yine, İsviçre Federal Anayasasının 9. madde 1. fıkrası, kamu ekonomisi, komşuluk ilişkileri ve polis konularında kantonlara andlaşma yapma yetkisi tanımaktadır (bu andlaşmaların türleri için bkz. Y. Lejeune, **Recueil des accord internationaux conclus par les cantons suisses**, Berne, 1982).

Federal devletlerin diplomasi ilişkileri kurması konusunda ise, ilke, federal birimin bu yetkiyle münhasır bir biçimde donatıldığı yönündedir. Birçok federal anayasa bu yönde hükümler içermektedir (bkz. S.L. Meray, Cilt I, s. 163). Bununla birlikte, federe devletlerin de, federal devletin gözetim ve denetimi altında, bu tür ilişkiler kurabilmesi olanağını tanıyan federal devletler de vardır. Örneğin, yine S.S.C.B.'nin 1977 Anayasasının 80. maddesi, federe cumhuriyetlere, diplomasi temsilcisi ve konsolos gönderme ve kabul etme yetkisi ile uluslararası örgütlerin çalışmalarına katılma yetkisini açıkça tanımaktadır.

Federal devletlerin uluslararası davalarda taraf olabilmeleri sorununa gelince, ilke, federal otoritenin bu yetkiye sahip olduğu yönündedir.

Nitekim, sorun U.A.D. önünde bir davaya taraf olma açısından değerlendirildiği zaman, bu durum yeterli açıklıkta ortaya çıkmaktadır. Zira, U.A.D. Statüsünün 34. maddesi yalnız devletlerin Divan önünde taraf olabileceğini vurguladıktan sonra, 35. maddenin 1. fıkrası Divan'ın bu statüye taraf olan devletlere açık olduğunu bildirmektedir. Oysa, S.S.C.B.'nin Beyaz Rusya ve Ukrayna Cumhuriyetleri gibi federe devletlerinin dışında, hiçbir başka federe devlet B.M. Andlaşmasına ve U.A.D. Statüsüne taraf bulunmadığından, bu tür federe birimler ilke olarak Divan önünde taraf olma yetkisine sahip değildir. Buna karşılık, eğer anayasaları yasaklamıyorsa, federe devletlerin uluslararası hakemlik davalarına taraf olmasına hiçbir hukuksal engel yoktur.

Uluslararası sorumluluk konusu bakımından federal devletlerin durumu değerlendirildiği zaman federe devletlerin böyle bir yükümlülüğü taşımaktan hukuksal olarak yoksun bulundukları ya da kaçındıkları ve her zaman federal devletin sorumlu tutulduğu ortaya çıkmaktadır (çeşitli örnekler için bkz. L. Cavaré, Tome I, s. 422-426).

Bugün dünyadaki belli başlı federal devletler şunlardır: A.B.D., Arjantin, Avustralya, Avusturya, Federal Almanya, Hindistan, İsviçre (her ne kadar adı İsviçre Konfederasyonu olarak geçiyorsa da 1848'den bu yana bir federal devlettir), Kanada, S.S.C.B., Yugoslavya.

B. Sürekli tarafsız devlet

(permanently neutral State; Etat perpétuellement neutre, dauernd neutraler Staat)

Sürekli tarafsız devlet, bağımsız bir devlet olup, olağan olarak bir devletin sahip olduğu bütün yetkilere sahip bulunmasına karşılık, bir konuda bunun sınırlandığı devlet türüdür. Sürekli tarafsız devlet başka devletler arasında çıkan savaşlara katılmama ve barış zamanında da ittifak andlaşmalarına taraf olmama yükümü altında bulunmaktadır. Yine, sürekli tarafsız devlet ülkesinde başka devletlerin kuvvetlerinin geçmesine ya da yerleşmesine izin vermeme yükümü altındadır.

Öğretide bazen kendi isteği ile tarafsızlaştırılmış, örneğin İsviçre gibi, "sürekli tarafsız devlet" ile başka devletlerin zoruyla tarafsızlaştırılmış, örneğin I. Dünya Savaşından önce Belçika gibi, "sürekli tarafsızlaştırılmış devlet" **(permanently neutralized State; Etat perpétuellement neutralisé; dauerned neutralisierter Staat)** arasında bir ayırıma gidildiği görülmektedir (örneğin, E. Menzel und K. Ipsen, s. 104). Ancak, bu isteğe bağlı olup olmama durumu sonuçta aynı hukuksal rejimin uygulanmasını hiçbir biçimde etkilemediği için, öğretinin başka bir bölümü böyle bir ayırımı reddetmektedir (bkz. I. Paenson, s. 64). Öte yandan, kimi yazarlar sürekli

tarafsız devlet ile devlet niteliği bulunmayan ülkelerin tarafsızlaştırılmasının **(neutral zone; zone neutre;neutrale Zone)** karıştırılmaması gerektiğini, sürekli tarafsızlık rejiminin yalnızca devletlere özgü olduğunu bildirmektedir (örneğin, Ch. Rousseau, Tome II, s. 302-303).

Sürekli tarafsız devlet ile herhangi bir savaşta ya da barış zamanında taraf tutmayan devletleri karıştırmamak gerekmektedir. Sürekli tarafsız devletin bu tarafsızlığı hukuksal bir yükümlülük olmasına karşılık, herhangi bir durumda taraf tutmayan bir devletin bu tarafsızlığı siyasal niteliktedir ve hiçbir hukuksal zorunluluktan doğmamaktadır. Başka bir deyişle, bu sonuncu tür devlet istediği zaman tutumunu değiştirebilecektir. Bu nedenle, örneğin 1915'ten bu yana İsveç'in ya da 1944'ten bu yana Finlandiya'nın uyguladığı olgusal **(de facto)** tarafsızlık **(factual neutrality; neutralité de fait; faktische Neutralität)** ile, örneğin 1815'ten bu yana İsviçre'nin uyguladığı hukuksal tarafsızlığı karıştırmamak gerekmektedir. Yine, II. Dünya Savaşından bu yana kimi devletlerin benimsedikleri, siyasal ve askeri olarak, Doğu ve Batı blokları arasında taraf tutmama **(non-alignment, non-alignement)** ile sürekli tarafsızlık karıştırılmamalıdır.

Sürekli tarafsız devletin herhangi bir savaşta taraf olmama ve barış zamanında, ister saldırı isterse savunma amaçlı olsunlar, ittifaklara girmeme yükümü altında bulunması onun bir saldırıya uğradığı zaman kendisini koruma hakkı olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira, saldırıya uğrayan herhangi bir devlet gibi sürekli tarafsız devletin de uluslararası hukukta bir doğal hak olarak değerlendirilen meşrû savunma hakkını kullanmasına herhangi bir hukuksal engel yoktur (örneğin, genel olarak bu kavram için bkz. J.L. Kunz, "Individual and collective self-defence in article 51 of the Charter of the United Nations", **A.J.I.L.**, 1947, s. 877). Nitekim, sürekli tarafsız devletler savunmaları için ulusal ordulara sahiptir.

Sürekli tarafsız devlet rejimi bir andlaşmayla kurulacağı gibi (örneğin, İsviçre için 20.11.1815 tarihli Paris Bildirisi ve 28.6.1919 tarihli Versailles Barış Andlaşmasının 435. maddesi), ilgili devletin tek-taraflı bildirisi (örneğin, 9.7.1962 tarihli Laos'un bildirisi) ya da herhangi bir hukuksal işlemi (örneğin, Avusturya'nın 28.10.1955 tarihli anayasal değerdeki tarafsızlık yasası) sonucu bunu öteki devletlerin kabulü ile de doğabilecektir. (bilgi için bkz. S.L. Meray, Cilt I, s. 185-190). Bir devlet sürekli tarafsız devlet statüsü kazandıktan sonra üçüncü devletlerin buna saygı göstermesi yükümlülüğü vardır. Eğer bu sürekli tarafsızlık bir andlaşma ile başka devletlerce güvence altına alınmışsa, güvenceyi sağlayan devletlerin herhangi bir saldırıyı kuvvet yoluyla cevaplaması yükümlülükleri vardır (örneğin bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 304).

Bugün uluslararası düzeyde sürekli tarafsız devlet statüsü altında bulunduğu genellikle kabul edilen devletler şunlardır: İsviçre (1815'ten

bu yana), Avusturya (1955'ten bu yana) ve Laos (1962'den bu yana). Ancak, Laos'un tarafsızlığı Vietnam savaşı sırasında 1964 yılından başlayarak uzun süre çiğnenmiştir.

C. "Minyatür Devletler"
(mini-States or microstates; micro-Etats; Mikrostaaten)

Avrupa kıtasında yeralan ve bir ya da iki büyük devletin ülkesi tarafından çevrilmiş bulunan birkaç "minyatür" devlet de uluslararası hukuk açısından birtakım özelliklere sahip bulunmaktadır. Genel bir "minyatür" devlet statüsü varolmamakla birlikte, bu devletlerin gösterdikleri belirli benzerlikler sonuçta uluslararası hukuk açısından da değişik etkiler ortaya çıkarmaktadır.

Bu devletler Monako, Lichtenstein, San Marino ve biraz tartışmalı olarak da Andorra'dır. Ortak özellikleri olarak, herbirinin çok küçük ülkelere (Monako: 1 km² 497 m²; Liechtenstein: 160 km²; San Marino: 61 km²; Andorra: 468 km²) (bu ölçüler için bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 330, 334 ve **Anabritannica: Dünya Ülkeleri,** 1987, s. 19, 128 ve 171) ve çok az sayıda nüfusa (en çok 45 bin dolayında) sahip olmaları, bir ya da en çok iki büyük devlet tarafından çevrili bulunmaları (Monako: Fransa; Liechtenstein: İsviçre ve Avusturya; San Marino: İtalya; Andorra: Fransa ve İspanya) ve bu devletlerle tarihten gelen özel ilişkiler içinde olmaları sayılmaktadır. Fakat, bu devletlerden herbiri bir devletin kurucu öğeleri olan ,ülke, uyrukluğunu taşıyan insan topluluğu ve kendini yöneten bir siyasal otoriteye sahiptir. Yine, devletin dördüncü kurucu öğesi bağımsızlık, Andorra için biraz tartışmalı olmakla birlikte, öteki üç devlet için kesin olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla, herbirinin özel durumu saklı kalmak koşuluyla, bu devletleri genel olarak yetkileri sınırlı devletler arasında sınıflandırmak yerinde olacaktır. Uluslararası hukuk ilişkileri açısından anılan devletlerin genellikle özel ilişkiler içinde bulunduğu devlet tarafından temsil edildikleri gözlenmektedir.

Kısaca belirtilirse, Monako, Fransa ile belirli konularda bir siyasal ve ekonomik birlik içinde bulunmaktadır. Bu çerçevede, Fransa Monako'nun savunmasını güvence altına almakta (17.7.1918 tarihli Andlaşma), iki devlet arasında gümrük birliği oluşturulmakta (1865'ten bu yana değişik andlaşmalarla düzenlenmiş olup bu konudaki en son temel nitelikli andlaşma 18.5.1963 tarihini taşımaktadır), birtakım vergi sorunları ve PTT, vb. kamu hizmetleri ortak düzenlemeler altına konulmaktadır (özellikle 18.5.1963 tarihli andlaşma). Uluslararası ilişkilere gelince, Monako kendi adına uluslararası konferanslara katılabilmekte (örneğin, Helsinki Bildirisi Konferansı), uluslararası örgütlerin özellikle teknik nitelikte olanlarına (örne-

ğin UNESCO) üye olabilmekte, andlaşmalar yapabilmekte, öteki devletlerle diplomasi temsilciliği ilişkileri kurabilmektedir. Buna karşılık, Monako'nun bizzat katılmadığı konferanslarda, temsil edilmediği örgütlerde ve devletlerde bu görevi Monako adına Fransa yerine getirmektedir (özellikle bkz. 17.7.1918 tarihli andlaşma). Yine, Monako'nun uluslararası davalarda taraf olma yetkisinin kabul edildiği görülmektedir. Nitekim, Monako U.S.A.D. Statüsüne taraf bulunmaktaydı.

Lichtenstein'ın yakın özel ilişkiler içinde bulunduğu devlet ise, önceden bir ara Avusturya ve 1918'den bu yana da Isviçre olup, bu iki devlet arasında değişik andlaşmalarla oluşturulan bir gümrük birliği (29.3.1923 tarihli andlaşma), birtakım ortak PTT ve yabancılar polisi gibi kamu hizmetleri düzenlemeleri gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Liechtenstein da kendi adına andlaşmalar yapabilmekte, uluslararası örgütlere üye olabilmekte (örneğin, Avrupa Konseyi), uluslararası konferanslara katılabilmektedir (örneğin, Helsinki Bildirisi Konferansı). Liechtenstein'i yabancı devletlerde temsil etme yetkisi İsviçre'ye tanınmaktadır. Öte yandan, Liechtenstein'in uluslararası davalara taraf olma hakkı da vardır. Nitekim, B.M. Genel Kurulunun 1.12.1949 tarihli kararı ile Liechtenstein U.A.D. Statüsüne taraf olduğu gibi, yine bu devlet taraf bulunduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yeralan yargı organları önünde de taraf olabilmektedir.

San Marino'nun özel ilişkiler içinde bulunduğu devlet İtalya olup, 1815'ten bu yana iki devlet arasında yapılan değişik andlaşmalarla bu durum düzenlenmiştir. Genel olarak uluslararası ilişkilerinde İtalya tarafından temsil edilmekle birlikte San Marino'nun kendi başına andlaşma yapma ve diplomasi ilişkileri kurma yetkilerinin varolduğunu gösteren çeşitli kanıtlar bulunmaktadır. Ayrıca, San Marino B.M. Genel Kurulunun 9.12.1953 tarihli bir kararı ile U.A.D. Statüsüne de taraf olmak suretiyle uluslararası davalarda taraf olabilme yeteneğini de teyid ettirmiştir.

Andorra'ya gelince ise, bugünkü hukuksal statüsü 12.4.1868 tarihli anayasası ile saptanmış olup, bu ülke Fransa Cumhurbaşkanı ile İspanya'nın Urgel Piskoposunun ortak otoritesi altında bulunmaktadır. Gerçekte ülke 24 üyeden oluşan ve seçimle gelen bir Genel Konsey **(Conseil général des Vallés)** ve "Birinci Yönetici" **(Premier Syndic)** tarafından yönetilmekte olup, kendi bağımsız mahkemeleri de vardır. Ancak, Andorra'nın dış ilişkilerini yürütme yetkisi, andlaşma yapma ve diplomasi temsilciliği dahil, Fransa'nın elinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, İspanya'nın da 1945'ten bu yana Andorra adına birtakım andlaşmalar yapması nedeniyle bu iki devlet arasında bu konuda bir yetki tartışması olduğu gözlenmektedir (bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 347).

Ç. Kendine özgü (sui generis) statüye sahip devletler

Tarihsel gelişmeler ve uluslararası ilişkilerin karmaşıklığı kimi zaman hiçbir genel tür içine sokulamayan birtakım kendine özgü **(sui generis)** niteliklere sahip devletlerin ortaya çıkmasına da olanak vermiştir. Bunların en tanınmışı Papalık olmaktadır. Ancak, 1960'tan bu yana Kıbrıs'taki gelişmeler de genelde yetkileri sınırlı devletler içine sokabileceğimiz fakat kendine özgü birtakım nitelikler gösteren değişik devlet türlerinin doğmasına yer vermiştir. Basit bir devlet türünün bütün kurucu öğelerine sahip olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (K.K.T.C.)'nin kurulması ile geçmişte kalan bu devlet türlerini de, bizim için önemleri gözönüne alınarak, burada kısaca ele almanın yerinde olacağını düşünmekteyiz. Böylece, burada sırasıyla şu devletler incelenecektir: i) Papalık, ii) Kıbrıs Cumhuriyeti.

a) Papalık

(Holy See; Saint-Siège; Heiliger Stuhl)

Papalık devletinin bugün yürürlükte olan statüsü 11.2.1929'da İtalya ile Papalık arasında Roma'da imzalanan Latran Andlaşmaları ile düzenlenmiştir (İngilizce metin için bkz. **A.J.I.L.**, 1929, Suppl. s. 187 vd., Fransızca ana andlaşma metni için bkz. C.A. Colliard et A. Manin, **Droit international et histoire diplomatique**, Paris, 1971, Tome II, s. 100-105). Bu ana andlaşmalara daha sonra özellikle Papalık'ın ülkesini oluşturan Vatikan sitesinde kimi kamu hizmetlerini düzenleyen ikincil değerde başka andlaşmalar da eklenmiştir.

Papalık, bir devletin kurucu öğeleri olan bir ülkeye (Vatikan sitesi ve Roma civarındaki birkaç kiliseden oluşan toplam 44 hektarlık bir alan), Papalık uyruğunu taşıyan bir insan topluluğuna (yıllara göre değişen yaklaşık 300-600 kişi arası), bir siyasal otoriteye (Papanın hem uhrevi hem de dünyevi yetkilere sahip olduğu kabul ediliyor) sahip olduğu görülmektedir. Devlet olmanın dördüncü öğesi olan egemenlik ise Latran ana Andlaşmasının 2. maddesinde İtalya tarafından açıkça tanınmaktadır. Bu veriler karşısında, birçok yazarın, özellikle yeterli dünyevi yetkiye sahip olmadığı gerekçesiyle, yalnızca özel bir uluslararası kişilik tanımasına rağmen (örneğin, Ch. Rousseau, Tome II, s. 363-364 ve 375-377; E. Menzel und K. Ipsen, s. 134), Papalığı kendine özgü nitelikleri olan bir devlet olarak değerlendirmek bize en doğrusu görünmektedir.

Papalık ülkesi üzerinde birçok kamu hizmetinin (örneğin, Saint Pierre meydanında polis yetkileri, Vatikan Sitesine servis yapan trenin işletilmesi, Vatikan Sitesinde işlenen suçların cezalandırılması gibi) İtalya tarafından görülmesine karşılık, gerek Papa ve Kilise yüksek görevlileri, gerek Papalık binaları İtalya'nın yetki alanı dışında kalmaktadır. Papalık

devletinin uluslararası ilişkilerine gelince, Papalık bugün 100 civarı devlette (örneğin, Türkiye) diplomasi temsilcisi bulundurmakta ve bir o kadar devletin diplomasi temsilcisi de (örneğin, Türkiye) Papalıkta bulunmaktadır. Yine, Papalık, B.M. ve Avrupa Toplulukları dahil, birçok uluslararası örgüt nezdinde diplomatik temsilciliğe sahiptir. Ayrıca, Papalık birçok uluslararası örgüte üye bulunmaktadır (örneğin, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, vb.). Öte yandan, Papalık birçok uluslararası konferansa katılmakta (örneğin, Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı) ve gerek güncel (örneğin, 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi) gerekse konkorda **(concordat; Konkordate)** adı verilen dinsel konulara ilişkin birçok andlaşmaya taraf olmaktadır. Bununla birlikte, Latran Andlaşması (mad. 24) ile Papalık, devletler arasındaki dünyevi yarışmalarla ilgili konferanslara katılmama ve andlaşmalara taraf olmamayı kabul etmektedir.

b) Kıbrıs Cumhuriyeti

(Republic of Cyprus; République de Chypre; Zypern)

Kaynakça:

Türkçe: S. Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1977; M. Tamkoç, "Kıbrıs Cumhuriyetinin Devletler Hukuku Yönünden Statüsü", **S.B.F.D.**, Cilt XL, Sayı 1-4, s. 55-68; M. Sarıca, E. Teziç ve Ö. Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, 1975; S.L. Meray, **Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler El Kitabı**, Ankara, 2. baskı, 1979, s. 66-68; **Kıbrıs Türk Federe Devletinin Milletlerarası Hukuka İlişkin Bazı Sorunları-Sempozyum (6-7 Mayıs 1982)**, İstanbul, 1983; Z.M. Necatigil, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası", **Eskişehir İ.İ.B.F.D.**, Cilt IV, Haziran 1986.

Yabancı dil: N.M. Ertekün, **Inter-communal talks and the Cyprus Problem**, Nicosia, 1977; Z.M. Nedjatigil, **Cyprus-constitutional proposals and developments**, Nicosia, 1977; Z.M. Nedjatigil, **The Cyprus Conflict-A lawyer's view**, Nicosia, 1982, 2nd. ed.; T. Feyzioğlu, **Mythes et réalités- Documents sur le problème de Chypre**, Ankara, 2nd. éd., 1984; G. Ténékides, "La condition internationale de la République de Chypre", **A.F.D.I.**, 1960, s. 133-169; D.G. Lavroff, "Le statut du Chypre", **R.G.D.I.P.**, 1961, s. 527-545; G. Vlachos, "L'Organisation constitutionnelle de la République de Chypre", **R.I.D.C.**, 1961, s. 525-559.

Daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nun ülkesini oluşturan Kıbrıs adası, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1878 Osmanlı-Rus Savaşından yenik çıkmasından kaynaklanan siyasal koşullara bağlı olarak, 4.6.1878 tarihinde İngiltere ile imzalanan Savunma Andlaşması ve 1.7.1878 tarihinde yine aynı devletle imzalanan ek Protokol ile geçici bir süre İngiltere'nin yönetimine devredilmiştir (Savunma Andlaşması metni için bkz. N. Erim, **Metinler**, s. 401-402. Ek Protokol metni için bkz. A. Gazioğlu, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960)**, İstanbul, 1960, s. 13-14). Lozan Barış Andlaşmasının

20. maddesi ile de Kıbrıs'ın 1914'ten başlayarak İngiltere'nin egemenliğine geçmesi kabul edilmiştir. Ancak, Kıbrıs'taki İngiliz egemenliği 1950'li yıllarda sömürgelerin bağımsızlığa kavuşması süreci içinde söz konusu olmuş bulunup, 1959-1960 yıllarında Kıbrıs adasının bağımsız fakat iki toplumlu bir devlet olarak doğmasını sağlayan andlaşmaların gerçekleştirildiği görülmektedir.

Kıbrıs Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığını sağlama yolundaki ilk andlaşma 11.2.1959 tarihinde Türk ve Yunan başbakanlarının parafe ettiği Zürih Anlaşmasıdır. Zürih Anlaşması, kurulacak olan yeni Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yapısını düzenleyen bir andlaşma ile Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan arasında bir ittifak andlaşmasını kapsamaktadır. Fakat, Zürih Anlaşmasına İngiltere taraf bulunmadığı için bu verilerin İngiltere'ye ve Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarına sunulması yoluna gidilerek, sonuçta, bu konuda anılan bütün tarafların rızasını içeren 17-19.2.1959 tarihli ve birçok belgeden oluşan Londra Anlaşması gerçekleştirilmiştir. Daha sonra da, anılan bu iki andlaşma temel alınarak, 16.8.1960'ta Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti arasında imzalanan Lefkoşe Andlaşmaları yapılarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hukuksal statüsü kesinlik kazanmıştır (Türkiye'nin 31.3.1965 tarih ve 556 sayılı yasayla onaylanmasını uygun bulduğu bu andlaşmaların metni Resmi Gazete'de yer almamaktadır: **Bkz. R.G.**, 10.4.1965, Sayı 11976. Asılları yalnızca İngilizce ya da İngilizce ve Fransızca olarak yapılan bu Zürih-Londra ve Lefkoşe Andlaşmalarının önemli olanlarının Türkçe metinleri için bkz.: S. Toluner, **a.g.y. (Kıbrıs)**, s. 507-531; M. Sarıca, E. Teziç ve Ö. Eskiyurt, **a.g.y.**, s. 262-278 ve 385-390).

Lefkoşe Andlaşmaları toplam 17 tane olup (asıl metinler için bkz. **U.N.T.S.**, vol. 382, s. 3-247. Ancak burada İngiltere'nin taraf bulunmadığı İttifak Andlaşması yeralmamaktadır), bunların en önemlileri şunlardır: i) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulmasına Dair Andlaşma; ii) İttifak Andlaşması; iii) Garanti Andlaşması. Bu üç andlaşma ile bunlara bağlı olarak oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tam hukuksal statüsünü belirlemektedir (Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası metni için bkz. M. Sarıca, E. Teziç ve Ö. Eskiyurt, **aynı yapıt**, s. 279-383).

Yukarıda belirtilen belgeler incelendiği zaman, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iki toplum üzerine oturtulan ve Türkiye, Yunanistan ve İngiltere gibi üç devletin güvencesi altına konulan durumundan kaynaklanan, yetkileri kısıtlı bir devlet örneğini oluşturduğu gözlenmektedir. Ayrıntılarına girmeden belirtirsek, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, en başta, içe yönelik birtakım yetki sınırlamaları altında bulunması kabul edilmiştir. Nitekim, Kuruluş Andlaşmasının 7. maddesinin 2. bendi ile Anayasanın 182. maddesi, olağan olarak öteki devletlerin ulusal yetkisine giren anayasal düzeni saptama

konusunda, Kıbrıs Cumhuriyeti için kısıtlamalar getirmektedir. Anılan hükümlere göre, Zürih Anlaşmasında kabul edilen birtakım temel hükümlerin değiştirilmesi söz konusu edilemeyecektir. Bu temel hükümler arasında özellikle Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısının durumu (Anayasa, mad. 1), Kıbrıs Cumhuriyeti'nin resmi dilleri (mad. 3/1-2) ve bayrağı (mad. 4/1) gibi konulardan 1960 İttifak ve Garanti Andlaşmasının anayasal güçte olduğunu öngören hükümlere (Anayasa, mad. 181) kadar birçok hüküm yeralmaktadır.

Öte yandan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerle ilgili yetkilerinde de birçok kısıtlama ile karşılaşılmaktadır. Nitekim, Garanti Andlaşmasının 1. maddesi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hiçbir devletle siyasal ve ekonomik birleşmeye giremeyeceğini öngörmektedir. Bir başka yetki kısıtlaması Kuruluş Andlaşmasının 23. maddesinde yeralmaktadır. Anılan maddeye göre, Kıbrıs Cumhuriyeti Türkiye'ye ve Yunanistan'a en fazla gözetilen ulus muamelesi yapmak zorundadır. Yine, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin sahip olabileceği askeri güç 2000 kişi ile sınırlanmış olup (Kuruluş And., mad. 14), ülkesinde ayrıca 650 Türk ve 950 Yunan askerinden oluşan iki ayrı birlik bulundurma zorunluluğu vardır (İttifak And., Ek Protokol I). Daha başka örnekler de gösterme olanağı vardır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bu hukuksal statüsü Aralık 1963'te Rum toplumunun Türk toplumuna karşı giriştiği kanlı olaylar sonucu belirsizliklerle dolu bir döneme girmiştir. Zira, anılan temel andlaşma ve anayasa hükümlerinden yararlanamayan Kıbrıs Türk toplumu giderek kendi özerk yönetimini kurmuştur. Ancak, 1974 Sampson darbesi ve onun sonucu olarak gerçekleştirilen Türkiye'nin Kıbrıs harekatına kadar, Kıbrıs Türk toplumunun 1960 hukuksal statüsünün ilke olarak sona ermediğini kabul ettiği izlenimi doğmaktadır. Nitekim, Türk toplumunun Temel Yasası, 1960 Anayasası bütün hükümleriyle uygulanana kadar Kıbrıs Türk bölgesinde bu Temel Yasanın uygulanacağını öngörmek suretiyle (bkz. Z.M. Nedjatigil, **The Cyprus Conflict**, Nicosia, 2nd. ed., 1982, s. 39), 1960 hukuksal statüsünün son bulmadığını kabul ettiğini üstü kapalı olarak bildirmektedir. Daha sonra ,özerk Kıbrıs Türk Yönetiminin ortaya çıkması ve 13.2.1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması ile, Kıbrıs Türk toplumunun tek bir Kıbrıs devletinin varlığını kabul etmekle birlikte anılan 1960 hukuksal statüsünün sürmesini bundan böyle reddettiği izlenimi edinilmektedir (K.T.F.D.'nin hukuksal niteliği üzerindeki görüşler için bkz.: Z.M. Nedjatigil, **aynı yapıt**, s. 93-121; S. Toluner, "Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Milletlerarası Hukuki Statüsü", **Kıbrıs Türk Federe Devletinin Milletlerarası Hukuka İlişkin Bazı Sorunları-Sempozyum (6-7 Mayıs 1982)**, İstanbul, 1983, s. 3-21). Ancak, 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Devleti'nin ilan edilmesi ile bugün artık Kıbrıs'ın 1960'da saptanan hukuksal statüsünün sona erdiği kesinlikle ortaya çıkmaktadır.

İkinci Başlık :

DEVLETLER DIŞINDAKİ BİRİMLER

Uluslararası hukukun statülerini düzenlediği ve tamamen ya da kısmen ilişkilerini yönettiği, devletler dışında kalan, öteki birimler şunlardır: i) Devlet niteliği kazanmamış insan toplulukları; ii) uluslararası örgütler; iii) gerçek ve tüzel kişiler.

I. Devlet niteliği kazanmamış insan toplulukları

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 190-228; E.F. Çelik, I. Kitap, s. 231-247; N. Abadan, "Vesayet Rejimi", **S.B.F.D.**, 1954, Cilt IX, Sayı 2, s. 289-311; İ. Lütem, "XV. Genel Kurulda Sömürgecilik Meselesi", **M.M.T.Y.**, 1960, vol. I, s. 65-91; M. Gönlübol, "Birleşmiş Milletler Andlaşmasında ve Tatbikatında Muhtar Olmayan Ülkeler", **S.B.F.D.**, 1956, Cilt XI, Sayı 1, s. 114-129.

Yabancı dil: R.C. Fitzgerald, "The twilight of dominion status?" **C.L.P.**, 1949, s. 202-225; D.P. O'Connell, "The condominium of the New Hebrides", **B.Y.I.L.**, 1968-1969, s. 71-146; M. Dendias, "La notion du protectorat et le protectorat des îles Ioniennes (1814-1864)", **R.H.D.I.**, 1949, s. 13-32; K. Rowny, "Le protectorat international et la succession aux traités", **R.G.D.I.P.**, 1969, s. 89-123; G. Vignes, "Les consultations populaires dans les territoires sous tutelle", **R.G.D.I.P.**, 1963, s. 297-356.

1. Genel

Uygulanan uluslararası hukuka göre belirli bir hukuk düzeni içinde yeralan hukuk kişilerinin niteliklerinin ve sahip olacakları hakların aynı olması zorunluluğu yoktur (örneğin bkz. U.A.D.'nın 11.4.1949 tarihli **Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi** konusundaki danışma görüşü: C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 178). Dolayısıyla, uluslararası hukuk statülerini düzenlediği ve ilişkilerini yönettiği bütün birimlerin bir devlet niteliğine sahip olmasını aramamaktadır.

Durum böyle olunca, bir devlet kurma düzeyine ulaşmamış insan topluluklarının hangi koşullarda uluslararası hukukun konusunu oluşturacağı ve hukuksal niteliğinin ne olacağı soruları ile karşılaşılmaktadır.

Uygulanan uluslararası hukuka bakıldığında, 19. yüzyıl sonlarına, hatta 20. yüzyıl başlarına kadar, bir devlete sahip bulunmayan insan topluluklarının bu açıdan ikiye ayrıldığı gözlenmektedir: i) belirli bir toplumsal ve siyasal örgütlenme düzeyine gelen topluluklar; ii) bu tür örgütlenmeyi sağlayamamış topluluklar. İkinci gurubu oluşturan ve yeterli bir toplumsal ve siyasal örgütlenmeden yoksun toplulukların yaşadığı ülkeler, Avrupa'nın sömürgeci anlayışına da uygun olarak, "sahipsiz ülke" **(terra nullius)** kabul edilmiştir (örneğin, U.A.D.'nın 16.10.1975 tarihli **Batı Sahara** konusundaki danışma görüşü: C.I.J., **Recueil**, 1975, s. 40-41). "Sahipsiz ülkeler"de yaşayan insan topluluklarının da bu ülkeleri işgal **(occupation; Okkupation)** yoluyla kendi ülkelerine katma hakkına sahip olan devletlerin tam ve münhasır egemenliği altına girecekleri kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, sömürgelerin bağımsızlığına kavuşması eylemine **(decolonization; décolonisation; Dekolonisation)** kadar bu ülkelerin ilke olarak egemenliğinde bulunduğu devletin iç hukuku çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Uluslararası hukukun bu tür topluluklarla doğrudan ve genel bir biçimde ilgilenmesi ilk kez Birleşmiş Milletler ile gerçekleşmiştir. Nitekim, B.M. Andlaşmasının XI. Bölümü "Özerk (Muhtar) Olmayan Ülkeler Hakkında Demeç" başlığını taşımakta olup, özerk olmayan ülke **(non self-governing territories; territoires non autonomes)** topluluklarını yöneten devletlere bu toplulukların çıkarlarının başta gelmesini amaçlamaları ve onların gelişerek kendi kendilerini yönetir duruma gelmelerine yardımcı olmaları yükümünü getirmektedir. Daha sonra özellikle 14.12.1960 tarih ve 1514 (XV) sayılı B.M. Genel Kurulu kararı ile kabul edilen "Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri" ile bu toplulukların **self-determination** hakları olduğu tanınmıştır.

Buna karşılık, belirli bir toplumsal ve siyasal örgütlenme düzeyine ulaşmış insan toplulukları kendi devletlerini kuramadıkları ve kendi rızalarıyla ya da zorla belirli bir devletin tam ve münhasır egemenliği altına girmedikleri sürece uluslararası hukukun konusunu oluşturmuşlar ve oluşturmayı sürdürmektedirler. İşte bu tür topluluklar uluslararası hukukta genellikle devlet niteliği kazanmamış insan toplulukları ya da ülkeler adı altında anılmaktadır. Uygulanan uluslararası hukuk bu türde yeralan insan topluluklarının hukuksal statüsünü ve yetkilerini belirlemekte ve onların öteki uluslararası hukuk kişileri ile ilişkilerini yöneten kurallar koymaktadır. Burada çözüme bağlanması gereken önemli bir sorun hangi toplumsal ve siyasal örgütlenme düzeyine sahip bulunan toplulukların uluslararası hukukun statüsünü ve ilişkilerini düzenlediği bir birim olarak kabul edileceği konusunda ortaya çıkmaktadır. Zira, her insan topluluğu bir toplumsal ve siyasal örgütlenmeye sahip bulunmaktadır. U.A.D. 16.10.1975 tarihli **Batı Sahara** konusundaki danışma görüşünde

bu konudaki ölçütün üyelerinin yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlayacak yeteneğe sahip olmak olduğunu bildirmektedir (bkz. C.I.J., **Recueil**, 1975, s. 63-64). Böylece, uygulanan uluslararası hukuka göre, topluluk üyelerinin yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayabilecek bir toplumsal ve siyasal örgütlenme düzeyine ulaşmış, ancak bir devlet olma niteliği kazanmamış insan toplulukları, kendi rızalarıyla ya da zorla belirli bir devletin tam ve münhasır egemenliği altına girmemişlerse, uluslararası hukukun statüsünü ve ilişkilerini düzenlediği bir birimi oluşturmaktadır.

Tarih bize bu düzeye eriştiği için uluslararası hukukun ele aldığı birimlerin, özellikle değişik siyasal etkenlere bağlı olarak, çok çeşitli statülere sahip olduklarını göstermektedir. Bu birimlerin en önemlileri şunlardır: i) vasal ülke (devlet); ii) koruma altında ülke (devlet); iii) ortak yönetim altında ülke **(condominium)**; iv) vekaletle yönetilen ülke (manda); v) vesayet altında ülke; vi) uluslararası statüye konulmuş ülkeler. Bu toplulukların kimisi hayli ileri bir siyasal ve yönetsel örgütlenmeye sahip bulunurken (örneğin, koruma altında ülke (devlet) ve vasal ülke (devlet) gibi), kimisi de bu açıdan alt düzeyde bir örgütlenme örneği sunmaktadır (örneğin, vesayet altında ülke). Bugün saydığımız bu birimler, vesayet altındaki ülkeler dışında, tarihte kalmış örnekleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla, ilk önce geçmişi ilgilendiren bu birimlere kısaca değindikten sonra vesayet altında ülkeleri inceleyeceğiz.

2. Geçmişte kalmış birimler

Vasal durumda bulunan ülkenin **(vassal State; Etat vassal; Vasall Staat)** ilke olarak dış ilişkileri bağlı bulundukları devlet tarafından yürütülür; bu devlete vergi verirler ve onun güvencesi altında bulunurlardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan zamanla ayrılan kimi devletler bağımsızlıklarını almadan önce bu statü altına girmişlerdir. Örneğin, Mısır 15.7.1840 tarihli Londra Andlaşması ile, Eflak ve Buğdan Beylikleri ile Sırp Beyliği 30.3.1856 tarihli Paris Andlaşması (sırasıyla madde 22 ve 28) ile, Bulgaristan 13.7.1878 tarihli Berlin Andlaşması (madde 1) ile anılan statü altına konulmuşlardır (Andlaşma metinleri için sırasıyla bkz. N. Erim, **Metinler**, s. 302 vd., 350-351, 403-424). Vasal ülke (devlet) Türkçede "tâbi devlet" olarak da adlandırılmaktadır.

Koruma altında ülke (devlet) **(protectorate; protectorat; Protektorat)** statüsü de büyük ölçüde vasal ülke statüsüne benzemektedir. Ancak burada, vasal ülkelerin doğmasındaki sürecin aksine olarak, daha önceden bağımsız olan bir devlet ya da özerk bir ülke, genellikle yaptığı bir andlaşma ile, dış ilişkilerinde tamamen ya da kısmen bir başka devletin ege-

menliği ve koruması altına girmektedir. Örneğin, Tunus 12.5.1881 tarihli, genellikle Bardo Anlaşması diye anılan, bir andlaşma ile Fransa'nın koruması altına girmiştir. Buna karşılık, ender de olsa, kimi koruma altında ülke statülerinin tek-taraflı bildirimlerle gerçekleştirildiğine de rastlanmaktadır. Örneğin, İngiltere Mısır üzerindeki korumasını 18.12.1914 tarihli bir bildiri ile kurmuştur. Geçmişte rastlanılan belli başlı koruma altındaki ülkeler şunlardır: i) Kore (Japonya: 1905-1910); ii) Mısır (İngiltere: 1914-1922); iii) Tunus (Fransa: 1881-1956); iv) Fas (Fransa: 1912-1956); v) Çin Hindi (Fransa: 1863-1954). U.A.D. 27.8.1952 tarihli **Fas'taki Amerikan Yurttaşlarının Hakları Davası kararında,** 1912 Fez Anlaşması ile Fransa'nın korumasına girmesinin Fas'ın uluslararası hukukta devlet kişiliğine sahip olmasına engel olmadığını bildirmek suretiyle, koruma altındaki ülkeleri bir devlet türü olarak değerlendirir izlenimi vermektedir (bkz. C.I.J., **Recueil,** 1952, s. 185 ve 188). Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, bağımsızlık öğesinin devletin kurucu özelliklerinden birisi olması nedeniyle, biz koruma altındaki ülkeleri devlet niteliği olmayan topluluk olarak görmekteyiz.

Ortak yönetim altında ülke **(condominium)** ise, aynı anda iki ya da daha çok devletin egemenliği altında bulunan ve onlar tarafından birlikte yönetilen ülke türüdür. Bu türün en son örneği Yeni Hebrid adalarının 1906-1980 yılları arasında İngiltere ve Fransa tarafından ortak yönetimi olmaktadır. Bu adalar 30.7.1980 tarihinden beri Vanuatu bağımsız devletini oluşturmaktadır. Ancak, kimi yazarlar Fransa Cumhurbaşkanı ile Urgel Piskoposunun ortak otoritesi altına konulmuş olan Andorra'yı bugün de varolan bir ortak yönetim altında ülke olarak değerlendirmektedir (örneğin, G. Schwarzenberger, s. 58-59).

Vekaletle yönetilen ülke ya da daha tanınmış adıyla manda altında ülkeye **(mandate; mandat; Mandat)** gelince, bu statü I. Dünya Savaşında yenilen Almanya'nın deniz-aşırı sömürgeleri ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Arap Yarımadası ülkelerine uygulanmıştır. Rejim 1919 Versailles Barış Andlaşması ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ile düzenlenmiş olup, anılan ülkeler Milletler Cemiyeti adına ve bu ülke halklarının yararına olmak üzere kimi Avrupalı ya da Batılı devletlerin (İngiltere, Fransa, Belçika, Avusturalya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği) yönetimi altına konulmuşlardır. Bu ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre, üç ayrı tür vekaletle yönetilen ülke oluşturulmaktaydı. A türüne giren ülkeler (Irak, Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan) kendi siyasal ve yönetsel örgütlenmeleri bir hayli ileri düzeyde olan ülkelerdi. B türünde Orta Afrika ülkelerinin bir kısmı (Togo, Kamerun, Taganika ve Ruanda Urundi) yeralmakta olup, orta düzeyde bir gelişmişlik göstermekte idiler. C türünde ise, Güney-Batı Afrika ülkesi ile Pasifik Okyanusundaki Alman sö-

mürgeleri (Batı Samoa, Nauru, Yeni Gine, Karolin adaları, Marian adaları ve Marshall adaları) bulunmakta idi. A türü ülkeler belirli bir özerklik rejimine sahip bulunurken, C türü ülkeleri vekil devlet kendi ülkesi gibi yönetme hakkına sahip bulunmaktaydı. Gerek II. Dünya Savaşına giden yıllar, gerekse II. Dünya Savaşı sırasında bu ülkelerin bir kısmı bağımsız devlet olurken (örneğin, Irak, Suriye gibi) bağımsızlığını kazanma durumunda olmayanlar vekil devletler tarafından B.M. Andlaşması çerçevesinde oluşturulan vesayet altında ülke statüsüne konulmuşlardır. Ancak, Güney Afrika Birliği Güney-Batı Afrika ülkesi üzerindeki vekalet rejimine son vererek bu ülkeyi vesayet rejimi altına koyma yoluna gitmemiştir. Güney Afrika Birliğinin anılan ülkede güttüğü ırk ayrımı politikası ve B.M.'e bu ülkeyi yönetimi hakkında bilgi vermeyi reddetmesi üzerine, B.M. Genel Kurulu 27.10.1966 tarih ve 2145 (XXI) sayılı kararı ile Güney Afrika Birliği'nin bu ülke üzerindeki vekalet rejimine son verdiğini bildirmiştir. U.A.D. da 21.6.1971 tarihli **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı** konusundaki danışma görüşü ile bu kararının hukuksallığını teyid etmiştir (C.I.J., **Recueil**, 1971, özellikle s. 45-55). Bunun üzerine B.M. Genel Kurulu 12.6.1968 tarihli ve 2372 (XXII) sayılı bir kararı ile aralarında Türkiye'nin de bulunduğu üye devletlerden oluşan Namibya Konseyi adını taşıyan bir özel organ kurarak anılan ülkenin bağımsızlığını kazanıp devletini kurmasına kadar uluslararası temsilini bu Konseye vermiştir. Yine, B.M. Genel Kurulu Namibya Komiserliği adı verilen bir yönetsel organ kurmak suretiyle Güney Afrika Birliği'nin bu ülke üzerindeki yetkilerini bu organlara devretmiştir. Ancak, fiilen anılan ülke üzerinde Güney Afrika Birliği uluslararası hukuka aykırı yönetimini sürdürmektedir.

Uluslararası statüye konulmuş ülkelere **(internationalised territories; territoires internationalisés; internationalisierte Gebieten)** gelince, bu kavramı değişik içeriklerde anlamak olanağı vardır. Uluslararasılaştırma **(internationalization; internationalisation; Internationalisierung)** deyimine verilen değişik anlamlara bakarak, bu ülkeleri hiçbir devletin egemenliği altında bulunmayan ve kendine özgü uluslararası bir yönetime sahip olan ülkeler olarak anlamak yanında, belirli bir devletin egemenliğinde bulunmakla birlikte kısmen ya da tamamen uluslararası hukuk uyarınca düzenlenen bir rejime bağlanan ülkeler olarak anlamak olanağı da vardır (bu deyimin değişik anlamları için bkz. **Dictionnaire**, s. 345). Birinci anlam içinde çoğunlukla "serbest Kent" **(free city; ville libre; Freie Stadt)** adı verilen ve örnekleri geçmişte kalmış herhangi bir devletten bağımsız olarak uluslararası rejim altına sokulmuş kentlerin ve bölgelerin yeraldığı görülmektedir. Bunların en önemlileri II. Dünya Savaşından önce Dantzig Serbest Kenti (1920-1939), Sar Bölgesi (1919-1935) ve II. Dünya Savaşından sonra 10.2.1947 Paris Barış Andlaşması ile statüsü düzenlenen fakat

fiilen hiçbir zaman uygulanmayan Trieste Serbest Kentidir. İkinci anlam için ise, belirli bir devlete bağlı olup da uluslararası statü altına sokulmuş ülkeler bulunmaktadır. Bu ikinci tür ülkeleri de, uluslararası rejim altına konulan konuların kapsamına göre, iki alt-guruba ayırmak olanağı vardır. Böylece, bu türün birinci alt-gurubunda, geçmişte, Fas devletinin ülkesini oluşturmakla birlikte yönetimi bir bütün olarak birtakım uluslararası koşullar altına koyulan Tanca kentini (1923-1956) örnek olarak gösterebiliriz. Yine, geçmişte, bir dönem Fransa'nın yönetimindeki Suriye mandası içinde yeralmakla birlikte Milletler Cemiyeti Konseyinin 25.9.1937 tarihli kararı ile özerk ve ayrı bir birim olduğu kabul edilen İskenderun Sancağı bu alt-gurubun ayrı bir örneğini oluşturmaktadır (bilgi için bkz. S.L. Meray, Cilt I, s. 223-225). Bu türün ikinci alt-gurubuna ise, yalnızca sınırlı konularda —örneğin tarafsızlaştırma ve askerden arındırma gibi— uluslararası düzenlemelerin konusunu oluşturan ülke parçalarının girdiği görülmektedir. Ancak, bu son örnekteki uluslararası düzenlemeler o ülke parçasının uluslararası düzeyde ayrı bir birim olarak yeralmasını sağlamadığı için bu tür uluslararası statü altına sokulmuş ülkeler bağlı oldukları devletler çerçevesinde ele alınmakta ve özel bir uluslararası hukuk birimi oluşturmamaktadır (bkz. **supra**, devletin ülkesel yetkisine kuraldışılık).

3. Vesayet altında ülkeler
(trust territories or territories under trusteeship; territoires sous tutelle; Treuhandgebiete)

Vesayet altında ülke statüsü B.M. Andlaşmasının ürünüdür. Nitekim, B.M. Andlaşmasının XII. (mad. 75-85) ve XIII. (mad. 86-91) bölümleri vesayet rejiminin ana kurallarını koymaktadır.

Vesayet altında ülke statüsü bağımsızlığını kazanamamış belirli ülkelerin bağımsız bir devlet kurana kadar ve bu amaçla B.M. denetimi altında başka devletlerce yönetilmelerini belirtmektedir (B.M. And., mad. 75-76). Ancak, herbir vesayet altında ülkenin somut olarak yönetiminin düzenlenmesi bu ülkeyle "ilgili devletler" arasında yapılan ve B.M. organlarınca kabul edilen özel anlaşmalarla gerçekleştirilmektedir (B.M. And., mad. 75, 77, 79, 71, 83 ve 85).

Vesayet rejimi altına konulacak ülkeler, B.M. Andlaşmasının 77. maddesinde şu üç tür ülke olarak belirlenmiştir: i) önceden vekalet (manda) yönetimine bağlanmış ve henüz bağımsızlıklarını elde edememiş ülkeler; ii) İkinci Dünya Savaşı sonunda düşman devletlerden ayrılan ülkeler; iii) yönetiminden sorumlu devletlerce bu rejim altına konulmak istenecek bağımlı ülkeler.

Milletler Cemiyeti çerçevesinde vekalet (manda) rejimi altında konulan ülkelerin vesayet rejimine geçmesinin otomatik bir biçimde olması gerekmemekte idi. Nitekim, U.A.D. 11.7.1950 tarihli **Güney-Batı Afrika'nın Statüsü** konusundaki danışma görüşünü B.M. Andlaşmasının vekaletle yönetilen ülkelerin zorunlu olarak vesayet rejimi altına konulmaları gerektiğini öngörmediğini ve somut olayda Güney Afrika Birliği'nin de Güney-Batı Afrika ülkesini vesayet yönetimine bağlamak yükümü bulunmadığını açıkça kabul etmektedir (C.I.J., **Recueil**, 1950, s. 140). Bununla birlikte, Güney Afrika Birliği dışındaki vekaletle yöneten devletler kendi rızaları ile bağımsızlığı öngörülmeyen bu tür ülkeleri vesayet yönetimi altına koymuşlardır. Böylece, önceden Belçika tarafından vekaletle yönetilen Ruanda-Urundi, Fransa tarafından aynı biçimde yönetilen Fransız Kamerunu ve Fransız Togosu, İngiltere tarafından aynı statüyle yönetilen İngiliz Kamerunu, İngiliz Togosu ve Tanganika, Yeni Zelanda tarafından vekaletle yönetilen Batı Samoa ülkeleri bu kez vesayet rejimi çerçevesinde aynı devletlerin yönetimine bağlanmışlardır. Yine, önceden İngiltere, Avusturalya ve Yeni Zelanda'nın ortak vekalet yönetimi altında bulunan Nauru adaları aynı devletlerin ve Yeni Gine bu kez de Avusturalya'nın vesayeti altına konulmuştur. Öte yandan, önceden Japonya'nın vekaletle yönettiği kuzey Pasifik adaları da A.B.D.'nin stratejik vesayeti altına verilmiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında düşman devletlerden ayrılarak vesayet rejimi altına sokulan ülke ise, önceden bir İtalyan sömürgesi olup savaş ile İtalya'dan ayrılan Somali olmuştur. Bu ülke, 10 yıllık bir süre için ve sonunda bağımsızlığına kavuşmak koşuluyla İtalya'nın vesayet yönetimine bırakılmıştır.

Sömürge gibi bağımlı durumda olup da yöneten devlet tarafından gönüllü olarak vesayet altında ülke statüsüne ise hiçbir ülkenin konulmadığı gözlenmektedir.

Vesayet rejimine bağlanacak herbir ülkeye ilişkin olarak yapılması gereken özel vesayet anlaşmalarına gelince, bunların, B.M. Andlaşmasının 79. maddesinde öngörüldüğü gibi, "doğrudan doğruya ilgili devletler" arasında yapılması ve daha sonra da B.M.'in bu konudaki yetkili organlarınca uygun bulunması gerekmektedir. Buradaki en önemli sorun "doğrudan doğruya ilgili devletler" deyimi ile hangi devletlerin kastedildiği olmuştur. Milletler Cemiyeti döneminde vekaletle yönetilen ülkelerin durumuna ilişkin olarak vekaletle yöneten **(mandataire)** devletin bu ilgili devletler arasında yeralması gerektiği 79. maddede bizzat belirtilmektedir. Öteki "ilgili devletler" konusunda ise öğreti bunların bu ülkeye sınırdış devletler ile bölgede vesayet yönetimine sahip olan öteki devletler olacağını kabul etmektedir (örneğin bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 402). Ancak, uygulama

her zaman öğretinin öngördüğü yönde olmamıştır. Örneğin, Somali'nin İtalya'nın vesayeti altına konulmasını düzenleyen 2.12.1950 tarihli özel anlaşma tarafları arasında sınırdaşı olan Etiyopya bulunmamaktadır. İlgili devletler tarafından yapılan bu vesayet anlaşmalarının yürürlüğe girebilmesi ve değiştirilmesi ise, bunların B.M.'in yetkili organlarınca uygun bulunması ile olanaklıdır. B.M. Andlaşması anılan özel vesayet anlaşmalarının, öngörülen iki tür vesayet rejimine bağlı olarak, değişik organlarca uygun bulunmasını kararlaştırmıştır. Böylece, olağan vesayet rejimi altına konulan ülkelere ilişkin anlaşmaların Genel Kurul tarafından uygun bulunması gerekirken (mad. 85), stratejik vesayet altındaki ülkelere ilişkin anlaşmaların Güvenlik Konseyince uygun bulunması zorunluluğu vardır (mad. 83).

Vesayet altındaki ülkelerin yönetimine gelince, ana amaç bu ülkeleri kendi kendilerini yönetecek duruma getirmek olarak belirlenmiştir (B.M. And., mad. 76). Bu amaca yönelik olarak özellikle anılan ülkelerin siyasal, toplumsal, ekonomik ve eğitimsel gelişmeleri yöneten devletin görevleri arasındadır. Yöneten devlet, ırk, dil, din ve cins ayrımı gözetmeden insan haklarına saygı göstermek ve toplumsal ekonomik ve ticari konularda üçüncü devletlere ve yurttaşlarına eşit davranmak zorundadır. Uygulamada, yapılan vesayet anlaşmalarının büyük bir bölümü anılan temel ilkeler çerçevesinde yöneten devletin bu ülkeleri kendi ülkesinin bir parçası gibi yönetmesini öngörmüştür.

Vesayet rejimi iki türe ayrılmaktadır: i) olağan vesayet rejimi, ii) stratejik vesayet rejimi. Yalnızca, 2100 tane adayı kapsayan Marian adaları, Karolin adaları ve Marshall adalarından oluşan ve bugün Mikronezya **(Micronesia)** adı verilen kuzey Pasifik adaları, 2.4.1947 tarihli bir Güvenlik Konseyi kararı ile, A.B.D.'nin stratejik vesayetine konulmuştur. Öteki vesayet altındaki ülkelerin hepsi olağan vesayet yönetimine bağlanmıştır. Stratejik vesayet altına konulan ülkelerde, ötekilerden değişik olarak, yöneten devletin askeri kara, hava ve deniz üsleri kurması, yabancıların bu ülkelere girmesini yasaklaması yetkisi bulunduğu gibi, bu ülkelere ilişkin vesayet anlaşmalarının uygun bulunması ile yöneten devletin B.M. adına denetlenmesi görevleri Güvenlik Konseyine aittir (B.M. And., mad. 83). Olağan vesayet rejimine bağlı ülkelerde ise, bütün denetim yetkileri B.M. Genel Kuruluna ait olup, kendisine bu konuda Vesayet Konseyi adı verilen bir B.M. organı yardımcı olmaktadır (B.M. And., mad. 85). Vesayet Konseyinin, ilke olarak, vesayet altında ülkeleri yöneten devletler, Güvenlik Konseyinin yöneten devlet olmayan öteki sürekli üyeleri devletler ve bunlara eşit sayıda seçilen öteki B.M. üyesi devletlerden oluşması öngörülmüştür (B.M. And., mad. 86). Bununla birlikte, en son 16.9.1975'te Yeni Gine adalarının da Papua-Yeni Gine devleti olarak ba-

ğımsızlığa kavuştuğu tarihten Ağustos 1987'ye kadar vesayet altında ülke statüsünde bulunan tek ülke Mikronezya kalmıştı. Dolayısıyla, 1987 yazına kadar Vesayet Konseyi yalnızca A.B.D. ve Güvenlik Konseyinin öteki sürekli üyesi devletlerden oluşmaktaydı. Ancak, Mikronezya ile ilgili olarak da Vesayet Konseyi Temmuz 1976'daki bir kararla bu ülkenin **Self-determination** hakkını teyid etmiş ve A.B.D. de ilgili adalar arasında anlaşma sağlanması durumundan sonra bu ülkeyle ilgili vesayet anlaşmasına son vermeyi kabul etmiştir. A.B.D., 3.11.1986 tarihli bir kararı ile, bu ülkeler üzerindeki vesayetine tek-taraflı olarak son vermiş bulunmasına rağmen, B.M. vesayetin sona ermesini ancak Güvenlik Konseyinin Ağustos 1987'deki bir kararı ile kabul etmiştir (bkz. **Anabritannica: 1988 Dünya Almanağı,** s. 7).

II. ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

(International organizations; organisations internationales; Internationale Organisationen)

Uluslararası örgütler, uluslararası faaliyetlerinin ve etkilerinin önemi bakımından, bugün devletlerden sonra ikinci sırayı almaktadır. Özellikle gerçekleştirdikleri faaliyetleri açısından uluslararası ilişkiler bilimdalı çerçevesinde ele alınan bu uluslararası birimin yapısı ve yetkileri büyük ölçüde uluslararası hukukun konusunu oluşturmaktadır.

Herbir uluslararası örgüt, amaçları, örgütlenme biçimi, yetkileri, üyeleri vb. çok değişik nedenlere bağlı olarak, kendine özgü bir hukuksal yapı sergilemektedir. Dolayısıyla uluslararası örgütler bütün incelikleriyle tanınmak istendiği zaman bugün artık, hukuksal verileri bakımından bir karşılaştırmalı hukuk dalını hatırlatan, uluslararası örgütler ya da uluslararası kurumlar **(international institutions; institutions internationales)** adlı özel bir bilim dalına başvurulmaktadır. Ancak, tüm uluslararası örgütlere ortak genel nitelikli birtakım uluslararası hukuk kuralları da vardır. Bunlar özellikle uluslararası örgütlerin devletlerle, kendi aralarında ve öteki uluslararası birimlerle olan ilişkilerini düzenleyen kurallardır.

Uluslararası örgüt kavramının bu iki özelliğini göz önünde tutarak, ilk önce, bütün uluslararası örgütlere ortak genel nitelikli uluslararası hukuk kuralları ile, aynı zamanda uluslararası örgütlerin fiilen varolan ortak noktalarından yararlanarak oluşturulacak bir soyutlamayı da içeren, genel veriler ele alınacaktır. Ancak, bu genel verileri belirli ölçülerde teyid etmek ve belirli ölçülerde de her örgüte ait özellikleri ortaya koyabilmek amacıyla bir-iki uluslararası örgütün somut olarak ayrıca incelenmesi de yerinde olacaktır. Biz bu amaçla, evrensel ve geniş kapsamlı faaliyet sahibi bir uluslararası örgüt örneği olarak Birleşmiş Milletler ile

bölgesel ve ekonomik nitelikli bir uluslararası örgüt örneği olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ana çizgileriyle incelenmesinin yararlı olacağını düşündük.

1. Genel veriler

Kaynakça:

Türkçe: M. Gönlübol, **Milletlerarası...**, s. 1-70; S.L. Meray, Cilt I, s. 226-228; S.L. Meray, **Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler El Kitabı**, Ankara, 2. bası, 1979, s. 264-324; H. Pazarcı, "COMECON-Hukuksal Yönü", **C. Sar Armağanı (S.B.F.D.)**, Cilt XXVII, Sayı 3, s. 217-255; A.L. Karaosmanoğlu, **İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler**, İstanbul, 1981, s. 49-64 ve 104-182; H. Pazarcı "Uluslararası Örgütlerin İşlevleri", **Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer Armağanı**, Ankara, 1981, s. 249-258; H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğunun Yaptığı Anlaşmalar**, Ankara, 1978, s. 9-19; Z. (Odyakmaz) Altınbaş, **Uluslararası Memur**, Ankara, 1983 (doktora tezi); İ. Akın, "Milletlerarası İş Teşkilatı İdare Mahkemesi", **Milletlerarası Mahkemeler**, İstanbul, 1956, s. 151-163; T. Ataöv, "Birleşmiş Milletler Sekreteryasıyla İlgili Bazı İdari Meseleler ve Hal Çareleri", **S.B.F.D.**, Cilt XIV, Sayı 4, s. 79-99; S.A. Kuran, "Birleşmiş Milletler İdari Mahkemesi", **Milletlerarası Mahkemeler (a.g.y.)**, s. 115-149; V. Versan, "Milletlerarası Âmme Hizmeti Mefhumu", **İ.Ü.H.F.M.**, 1957, Cilt XXII, Sayı 2, s. 3-13.

Yabancı dil: Ö. Madra, "Settlement of disputes between international organisations and their employees: The administrative tribunals of the U.N. and I.L.O.", **M.M.T.Y.**, 1975, vol. XV, s. 81-107; H.G. Schermers, **International institutional law**, Leiden, 1972, vol. I ve II, 1974, vol. III; S. Basdevant, **Les fonctionnaires internationaux**, Paris, 1931; M. Bedjaoui, **Fonction publique internationale**, Londres, 1958; C. Eagleton, **International government**, New York, 1957; S.S. Goodspeed, **The nature and function of international organization**, New York, 1967; D. Ruzié, **Les fonctionnaires internationaux**, Paris, 1970; M. Rama-Montaldo, "International legal personality and implied powers of international organizations", **B.Y.I.L.**, 1970, s. 111-155; Bowett, **The law of international institutions**, London, 3th ed., 1975; C.-A. Colliard, **Institutions Internationales**, Paris, 5ème éd., 1970; F. Seyersted, "Is the international personality of intergovernmental organizations valid vis-a-vis non-membres?", **I.J.I.L.**, 1964, s. 233-269; F. Morgenstern, "The law applicable to international officials", **I.C.L.Q.**, 1969, s. 739-757; R. Kovar, "La participation des territoires non autonomes aux organisations internationales", **A.F.D.I.**, 1969, s. 522-550; G. Balladore Pallieri, "Le droit interne des organisations internationales", **R.C.A.D.I.**, 1969-II, s. 1-38; R.-J. Dupuy, "Le droit des relations entre les organisations internationales", **R.C.A.D.I.**, 1960-II; Frowein, "Der Beitrag der internationalen Organisationen zur Entwicklung des Völkerrechts", **Z.a.ö.R.V.**, 1976, s. 147-167; P. Reuter, **Institutions Internationales**, Paris, 7ème éd., 1972; R. Ergec, "L'égalité juridique des Etats et les organisations économiques internationales", **in l'Egalité**, Bruxelles, 1982, s. 288-324; R. Goy, "Le droit d'accès au siège des organisations internationales", **R.G.D.I.P.**, 1962, s. 357-370; G. Hardy, "The diplomatic activities of internationales organizations", **R.B.D.I.**, 1969, s. 44-82.

A. Uluslararası örgütlerin tanımı ve sınıflandırılması

a) Hükümetlerarası ve hükümetler-dışı uluslararası örgütler sorunu

Uluslararası örgüt kavramını en geniş anlamında aldığımız zaman, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren, ticari amaç taşımayan ve birden çok devleti ilgilendiren fakat devlet niteliği taşımayan her türlü birleşme anlaşılmaktadır. Ancak, statülerini ve ilişkilerini düzenleyen hukuk düzeninin belirlenmesi söz konusu olduğu andan itibaren, uluslararası hukukun konusunu oluşturan hükümetlerarası uluslararası örgütler ile çeşitli ulusal hukuk düzenlerine bağlı olan hükümetler-dışı uluslararası örgütler arasında bir ayırıma gidilmektedir.

Hükümetlerarası uluslararası örgütler **(international inter-governmental organizations; organisations internationales inter-gouvernementales; internationale zwischenstaatliche Organisationen),** devletlerarasında oluşturulan fakat kendilerini oluşturan devletlerden ayrı ve sürekli bir iradeye sahip olan ve devlet niteliği taşımayan birleşmelerdir. Uluslararası hukukta kısaca uluslararası örgüt denildiği ve herhangi bir başka sıfat eklenmediği zaman yalnızca bu hükümetlerarası uluslararası örgütler kastedilmektedir. Biz de burada bu tür dar anlamında uluslararası örgütleri ele alacağız.

Hükümetler-dışı uluslararası örgütlere **(international non-governmental organizations; organisations internationales non-gouvernementales; internationale nichtstaatliche Organisationen)** gelince, değişik uyruktan özel ya da kamu kişilerinin birleşmesi sonucu oluşan, fakat hiçbir devletlerarası andlaşma konusunu oluşturmayan ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren örgütlenmeleri belirtmektedir. Bu ikinci tür uluslararası örgütler büyük ölçüde uluslararası nitelikte dernekler olup, ileride özel olarak ele alınacaktır.

b) Uluslararası örgütleri devletlerden ayıran özellikleri

Bir uluslararası örgüt, ne kadar geniş yetkilerle donatılırsa donatılsın, bir devletin sahip olduğu birtakım öğelere sahip değildir. Bu çerçevede, en başta, bir uluslararası örgütün ne üzerinde tam yetkili olduğu bir ülkesi ne de kendisine uyrukluk bağı ile bağlı bir insan topluluğu vardır.

İkinci olarak, devletlerin oluşturduğu bir birim olarak uluslararası örgütler, **imperium** denilen buyruk verme ve bunlara uymayanları uymaya zorlama yetkilerine sahip değildir. Bu bakımdan en gelişmiş uluslararası örgütler bile amaçlarına aykırı davranan kişilere karşı öngörülen yaptırımların uygulanmasını üye devletler aracılığıyla gerçekleştirmek zo-

runda kalmaktadır (örneğin, Avrupa Toplulukları gibi ulus-üstü nitelikli örgütler).

Üçüncü olarak, devletlerin doğuşundan değişik olarak, bir uluslararası örgütün doğması ancak üye devletlerin bu yönde kesin bir irade açıklamaları ile gerçekleşmektedir. Üye devletler bu iradelerini çoğunlukla bir andlaşma ile bildirmektedir. Ancak, teknik anlamda bir andlaşma oluşturmayan ortak bildiri (örneğin, COMECON'un 1949'da doğuşu: Bkz. H. Pazarcı, "Comecon-Hukuksal Yönü", **C. Sar Armağanı (S.B.F.D.)**, Cilt XXVII, Sayı 3, s. 219) ve hatta paralel tek-taraflı hukuksal işlemler aracılığıyla bir uluslararası örgüt oluşturulması olanaklıdır.

Dördüncü olarak, uluslararası örgütlerin hukuk kişilikleri amaçları ile sınırlı olduğundan, devletlerin büyük çoğunluğunun tam ve münhasır yetkilere sahip hukuk kişiliklerinin aksine, herbir örgüte göre değişen işlevsel **(fonctionnelle)** bir kişilikleri vardır.

c) Uluslararası örgütlerin sınıflandırılması

Uluslararası örgütleri çok değişik ölçütlere göre sınıflandırmak olanağı vardır. Uygulanan uluslararası hukuka bakıldığı zaman hukuksal açıdan anlamı olan belli başlı ölçütlerin şunlar olduğu görülmektedir: i) evrensel ya da bölgesel olma; ii) genel kapsamlı ya da belirli bir konuyla ilgili olma; iii) eşgüdüm (koordinasyon) sağlayıcı ya da ulus-üstü nitelikte olma.

Evrensel uluslararası örgütler **(universal international organizations; organisations internationales universelles; universale internationale Organisationen)**, coğrafi bakımdan herhangi bir sınırlandırmaya bağlı tutulmayan bütün devletlerin üyeliğine açık uluslararası örgütlerdir (örneğin: B.M., Dünya Posta Birliği). Bölgesel uluslararası örgütler **(regional international organizations; organisations internationales régionales; regionale internationale Organisationen)** ise, yalnızca bir bölge devletlerinin üyeliğine açık uluslararası örgütlerdir (örneğin: Avrupa Konseyi, Afrika Birliği Örgütü, vb...).

Genel ya da öteki adıyla siyasal uluslararası örgütler **(general international organizations; organisations internationales générales; generalle internationale Organisationen)**, ya amaçları bakımından herhangi bir sınırlamaya bağlı tutulmayan ya da belirtilen amaçları aslında çok geniş kapsamlı olan (örneğin, uluslararası barışın sağlanması ya da uluslararası dostluğun ve işbirliğinin sağlanması gibi) uluslararası örgütlerdir (örneğin; B.M., Avrupa Konseyi). Uzmanlaşmış ya da öteki adıyla teknik uluslararası örgütlere **(specialized international organizations; organisations**

internationales spécialisées, spezielle international Organisationen) gelince, bunlar belirli bir alanda faaliyet göstermek amacıyla kurulmuş uluslararası örgütlerdir. Faaliyet gösterecekleri alanlara göre bu örgütleri de bir alt-sınıflandırmaya bağlamak olanağı vardır. Böylece, belli başlı konulara göre şöyle bir alt-sınıflandırma olanaklıdır: i) ekonomik ve ticari (örneğin: **G.A.T.T., OECD)**; ii) askeri (örneğin: NATO, Varşova Paktı); iii) kültürel ve bilimsel (örneğin: **UNESCO, ELDO)**; iv) teknik hizmetler (örneğin: Dünya Posta Birliği, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği); v) sağlık (örneğin: Dünya Sağlık Örgütü); vi) çalışma (örneğin: Uluslararası Çalışma Örgütü), vb..

Devletler arasında yalnızca eşgüdüm sağlayan uluslararası örgütler (örneğin: **OECD)** ile ulus-üstü nitelikli örgütler **(supranational organizations; organisations supranationales; supranationale Gemeinschaften)** arasındaki temel fark ise, ikincilerde üye devletlerin birtakım yetkilerinin bu örgüte devredilmiş olmasıdır. Bu fark özellikle uluslararası örgütlerin kararlarının hukuksal etkisi ve uygulaması konusunda ortaya çıkmaktadır (bu konuda karşılaştırmalı olarak bkz.: H. Pazarcı, I. Kitap, s. 239-241 ve s. 245-247). Ulus-üstü nitelikli örgütlerin en gelişmişi biraz ileride özel olarak inceliyeceğimiz Avrupa Ekonomik Topluluğu (Ortak Pazar) olmaktadır.

B. Uluslararası örgütlerin yapısı

a) Üyeler
(members; membres; Mitglieder)

i) Üyeler ve çalışmalara katılma
(members and participation; membres et participation; Mitglieder und Teilnahme)

Uluslararası örgütlerin üyeleri büyük çoğunlukla yalnızca devletlerdir. Ancak, bir kuraldışılık olarak, devlet niteliği kazanamamış kimi toplulukların, birtakım siyasal koşullar sonucu, bazen tam üye olarak uluslararası örgütlere katıldıkları görülmektedir. Nitekim, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 1. maddesinin 2. fıkrası "kendisini serbestçe yöneten dominyon ya da sömürge" statüsündeki toplulukların da Milletler Cemiyeti üyesi olabileceğini kabul ettiğinden, o dönem henüz bağımsız birer devlet olmayan İngiliz Uluslar Topluluğu üyeleri Kanada, Avustralya, Güney Afrika Birliği, Yeni Zelanda ve Hindistan bu örgüte tam üye olarak katılmışlardır. Yine, S.S.C.B.'nin birer federe devletini oluşturan Ukrayna ve Beyaz Rusya bugün B.M. örgütünün üyesi bulunmaktadır. Ancak, B.M.

Andlaşmasının hazırlanmasına ve daha sonra örgüt üyeliğine, bu iki federe devletten başka, o dönemde henüz hukuksal olarak bağımsız devlet statüsünü kazanamamış Hindistan, Filipinler gibi birimlerin de kabul edildiği görülmektedir. Bu durum, B.M. üyeliği konusunda yalnızca devletlerden sözeden 3. ve 4. maddeye rağmen, B.M.'in kurucu andlaşmasının hazırlandığı San Francisco Konferansına adı geçen birimlerin de siyasal nedenlerle çağrılı olmasından doğmuştur. Öte yandan, kurtuluş hareketlerinin bile kimi uluslararası örgütlere tam üye olarak kabul edildiğine rastlanmaktadır. Örneğin, Filistin Kurtuluş Örgütü **(O.L.P.)**, Arap Devletleri Birliği ile Arap Para Fonu örgütlerine tam üyedir.

Uluslararası örgütlerin çalışmalarına katılma yalnızca tam üyeliğe bağlı bulunmamaktadır. Çeşitli örgütler değişik biçimlerde birtakım koşulları yerine getiren devletleri ve öteki uluslararası birimleri çalışmalarına katma yoluna gitmektedir. Bu yollardan en tanınmışı gözlemci (eski adıyla müşahit) **(observer; observateur; Beobachter)** statüsü ile uluslararası örgütün çalışmalarına üye olmayan devletlerin ve öteki birimlerin oy hakkı olmadan katılmasını belirtmektedir. Örgütlere göre, gözlemcilerin bazen söz hakkı bulunduğu gözlenmektedir. Gözlemci statüsünden yararlanan birimlere gelince, örgütlere göre değişiklik göstermesine rağmen, şu durumlarda gözlemci statüsünün kabul edildiği ortaya çıkmaktadır: i) henüz örgüt üye devletlerince devlet olarak tanınmamış devlet iddiasındaki topluluklar (örneğin, K.K.T.C.'nin İslam Konferansındaki durumu); ii) uluslararası örgütler (örneğin, A.E.T. B.M. Genel Kurulunun 3208 (XXIX) sayılı kararı ile B.M. örgütünde gözlemci statüsünden yararlanmaktadır); iii) kimi ulusal bağımsızlık hareketleri (örneğin, Filistin Kurtuluş Örgütü B.M. Genel Kurulunun 3237 (XXIX) sayılı ve S.W.A.P.O. 152 (XXXI) sayılı kararları ile B.M. örgütünde gözlemci statüsünden yararlanmaktadır). Öte yandan, kimi uluslararası örgütlerde ortak üyelik **(associate member; membre associé)** diye anılan bir statüye rastlanmaktadır. Bu statü, sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir kavrama bağlı bulunmayıp, ilgili örgütlere göre değişmektedir. Örneğin, ortak üyelik Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü **(OECD)** çerçevesinde tam üyeliğe kabul edilmeden önceki hazırlık aşamasında geçici üyelik statüsünü belirtmektedir. Buna karşılık, Avrupa Serbest Değişim Bölgesi **(EFTA, A.E.L.E.)** örgütü çerçevesinde Avusturya gibi bir sürekli tarafsız devletin özel statüdeki üyeliği bu kavram ile özdeştirilmiştir. Ancak, yukarıda verilen örneklerdeki gibi bir uluslararası örgüt içinde çalışmalara katılmayı belirten ortaklık statüsü ile A.E.T. ile üçüncü devletler arasında ayrıcalıklı ilişkiler kurmayı amaçlayan ancak A.E.T. örgütü dışında kalan ortaklık rejimini karıştırmamak gerekmektedir. Bugün A.E.T. ile Türkiye arasındaki ilişkilerin rejimini oluşturan bu son durum A.E.T. örgütünün biraz ileride özel olarak incelendiği sayfalarda ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

ii) Üyelik statüsü

(membership; statut de membre; Mitgliedschaft)

Bir uluslararası örgütün üyeliğine kabul edilme, gerek örgütün gerekse üyeliğe başvuran devletin isteğine bağlıdır. Bununla birlikte, kimi uluslararası örgütler genel nitelikli birtakım koşulları (örneğin, B.M. And., mad. 4'e göre barışçıl devlet olmak) yerine getiren her devleti üye olarak kabul etme yoluna gitmektedir. Bu tür uluslararası örgütlerin, bir devleti üyeliğe kabul ederken yaptıkları incelemeler ve oylama, ilke olarak, yalnızca aranan genel koşulların yerine gelip gelmediği ile ilgilidir. Bunlara açık uluslararası örgütler denilmektedir. Buna karşılık, birtakım uluslararası örgütler yalnızca belirli durum (örneğin, NATO üyeliği için Batı Blokundan olma) ve konumdaki (örneğin, A.E.T. üyeliği için Avrupa kıtasından ve liberal ekonomik yapıda olma) devletleri üye olarak kabul etmektedir. Bu tür uluslararası örgütlere de kapalı uluslararası örgütler denilmektedir. Açık uluslararası örgütlere yeni üye kabulü genellikle oyçokluğu ile gerçekleştirilirken (örneğin, B.M. And., mad. 18/2'ye göre Genel Kurulda 2/3 çoğunlukla), kapalı uluslararası örgütlerde yeni üye kabulü yalnızca oybirliği ile gerçekleşebilmektedir (örneğin, A.E.T. ya da NATO için).

Uygulanan uluslararası hukuk uluslararası örgüt üyelerini genellikle iki gruba ayırmaktadır (örneğin, B.M. And., mad. 3-4): i) asıl (asli) üyeler **(original members; membres originaires; ursprüngliche Mitglieder)**; ii) sonradan kabul edilen üyeler **(admissed membres, membres admis)**. Asıl üyeler bir örgütün kurucu üyeleridir. Sonradan kabul edilen üyeler ise, örgüte katılan üyeler olmaktadır. Genellikle asıl üyeliğin sağladığı bir ayrıcalık yoktur. Ancak, kapalı uluslararası örgütlerde yeni üye kabulünde oybirliği gerekmesi nedeniyle, başta, asıl üyelerin veto hakkı bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, bu tür örgütlere kabul edilen öteki üyelerin de, bir kez kabul işlemi gerçekleştikten sonra aynı biçimde veto hakkına sahip olmaları nedeniyle, bu konudaki veto hakkını da yalnızca asıl üyeliğe bağlı bir özellik olarak değerlendirmek doğru değildir.

Bir uluslararası örgüte kabul edilecek üyelerde aranan özelliklere gelince, bunlar örgütlere göre değişmektedir. Bunların belli başlıları duruma göre, barışçı olma (B.M.), aynı siyasal görüşten olma (NATO, Varşova Paktı), aynı ürünü üretme (OPEC), aynı ekonomik yapıya sahip olma (A.E.T., COMECON), aynı bölgeden olma (Afrika Birliği Örgütü, vb...) gibi çok değişik amaçlardan kaynaklanmaktadır. Üyeliğe kabul genellikle üye devletlerin bir oylaması ile gerçekleştirilmekte olup, başvuruların otomatik olarak üyelik doğurması bir kural dışılık oluşturmaktadır. Bu

tür otomatik üyeliğin doğduğu durumlara örnek olarak Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın B.M. üyesi devletlerin Ajansın statüsünü imzaya açılmasından başlayarak 90 gün içinde imzalamaları ve onaylamaları durumunda otomatik olarak kurucu üyeliğe kabulünü sayabiliriz (Statü, mad. IV).

Uluslararası örgütlerin üyeleri ilke olarak eşittir. Bu eşitlik bütün üyelerin katıldığı en yetkili organlarda her üyenin bir oy hakkına sahip olması ile kendini göstermektedir. Ancak, üyelerin eşitliği ilkesi her üyenin bütün organlarda yeralacağı anlamına da gelmemektedir. Özellikle yürütme nitelikli organlarda, yalnızca belirli sayıda üyenin varlığının öngörülmesi nedeniyle, bu tür organlar bakımından üyelerin eşitliği bu organlara seçme ve seçilme açısından eşit haklara sahip olma ve seçildikten sonra öteki üyelerle aynı hak ve yetkilere sahip olma biçiminde ortaya çıkmaktadır. Uygulamada, uluslararası örgütlerin çok çeşitliği çerçevesinde, üyelerin eşitliği ilkesine birtakım kuraldışılıklar getirildiği görülmektedir. Bu kuraldışılıkların birincisi, her üyeye bir oy hakkı tanımakla birlikte kimi üyelerin oylarının olumsuz olmasının karar alınmasına engel oluşturması durumu olmaktadır. Kısaca veto hakkı **(veto)** diye anılan bu tür haklara sahip olan üyelerden birinin ilgili organda bir karara karşı çıkması karar alınmasına olanak vermemektedir. Bunun en tanınmış örneğini biraz ilerde inceleyeceğimiz B.M. Güvenlik Konseyindeki sürekli üyelerin durumu oluşturmaktadır. Üyelerin eşitliği ilkesine bir başka kuraldışılığa ise, özellikle, kimi ekonomik ve parasal uluslararası örgütlerde rastlanmaktadır. Zira bu örgütlerde oluşturulan fonların kullanılmasında üye devletlere fonlara katkıları oranında oy hakkı tanındığı görülmektedir. Ağırlıklı oy hakkı **(vote pondéré)** denilen bu tür düzenlemelere Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu örgütlerinde rastlanmaktadır (bkz., Uluslararası Para Fonu Statüsü, mad. XII/5-a; Dünya Bankası Statüsü, mad. V/3-a).

Uluslararası örgütlerin organlarında üyelerin temsili **(representation; représentation; Repräsentation)** genellikle hükümet temsilcileri tarafından gerçekleştirilmektedir. İleride özel olarak ele alınacak bu alanda hükümetlerin genellikle diplomasi temsilcileri aracılığıyla temsil edildiği görülmektedir. Ancak, ender olarak, kimi uluslararası örgütlerde hükümetdışı kurumların ve hatta halkın temsilcisi milletvekillerinin devletleri adına çalışmalara katıldıkları görülmektedir. Hükümet-dışı kurumların temsilcilerinin üye devletler adına organlarında yeraldığı uluslararası örgütlerin en tanınmışı Uluslararası Çalışma Örgütü'dür. Bu örgütte üye devletler, örgütün ana organını oluşturan Uluslararası Çalışma Konferansında, iki hükümet temsilcisi, bir işveren ve bir de işçi temsilcisi tarafından temsil edilmektedir. Halkın temsilcilerinin bir uluslararası örgüt organı

çerçevesinde çalışmalara katılması ise, kimi bölgesel uluslararası örgütlerde rastlanılan bir durumdur. Bunun en gelişmiş örneklerini Avrupa Konseyi'nin bir organı olan Parlamenter Meclis ile Avrupa Topluluklarının bir ortak organı olan Avrupa Parlamentosu'nda milletvekillerinin bu organların çalışmalarına katılmaları sergilemektedir. Ancak, bu durumda milletvekillerinin hükümetlerini değil, fakat kendi siyasal eğilimlerini temsil ettikleri kabul edilmektedir.

Uluslararası örgütlerde üyeliğin sona ermesine gelince, bu, iki yolla olanaklıdır: i) çekilme **(retreat; retrait; Austritt)**; ii) atılma **(exclusion; Ausschluβ)**.

Üyelikten çekilme koşulları kimi uluslararası örgütlerin kurucu andlaşmalarında düzenlenmektedir (örneğin, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, mad. 1/3). O zaman üyelikten çekilme işleminin geçerliliği bu koşullara uymaya bağlıdır. Ancak, bir örgütün kurucu andlaşmasının bu konuda herhangi bir hüküm içermemesi durumunda, andlaşmalar hukukuna göre davranılması gerektiği kabul edilmektedir. Öğretide genel eğilim, uluslararası örgüt kuran andlaşmaların nitelikleri nedeniyle, tek-taraflı son verme hakkının tanınması gerektiği yolundadır (örneğin, H. Thierry, J. Combacau, S. Sur et Ch. Vallée, **a.g.y.**, s. 704). Nitekim, B.M. Andlaşmasında örgütten çekilme konusunda herhangi bir hüküm bulunmamasına rağmen, Endonezya'nın 1965'te bu örgütten çekilmesi —ki 1966'da tekrar girmiştir— hukuksal bir sorun çıkarmamıştır. Buna karşılık, bir uluslararası örgüt üyeliğinden kısmen çekilme birtakım hukuksal sorunlara yer verebilecek niteliktedir. Zira, andlaşmaların bütünlüğü ilkesi çerçevesinde bir uluslararası örgütün kurucu andlaşmasının yalnızca bir bölümünden çekilme anlamında belirli organlardan çekilmenin ilke olarak olanaklı olmadığı kanısındayız. Bununla birlikte, eğer bir andlaşmaya bağlı olarak sonradan alınan birtakım örgüt kararları ile oluşturulan kurum ve organlar varsa, bunlardan çekilmenin hukuksal açıdan olanaklı olduğu uluslararası uygulamada rastlanan bir durumdur. Nitekim, Kuzey Atlantik Andlaşması ile kurulan NATO örgütünün daha sonra örgüt kararları ile oluşturulan askeri kurumlarından Fransa'nın 1966'da ve Yunanistan'ın 1974'te (Yunanistan 1982'de geriye dönmüştür) çekildiği gözlenmektedir.

Uluslararası örgütlerden atılma (ihraç) konusunda temel kural kurucu andlaşmada hüküm varsa buna uyulmasıdır. Nitekim, örneğin B.M. Andlaşmasının 6. maddesi B.M. ilkelerini sürekli olarak çiğneyen devletlerin üyelikten atılabileceğini öngörmektedir. Ancak, atılmaya kadar varmadan, kimi uluslararası örgütlerin kurucu andlaşmalarının üyelik hak ve ayrıcalıklarının kullanılmasının askıya alınması olanağını da tanıdıkları gözlenmektedir (örneğin, B.M. And., mad. 5). Buna karşılık, bir ulus-

lararası örgütün kurucu andlaşmasının bu konuda herhangi bir hüküm içermemesi durumunda sorun hukuksal açıdan biraz daha zorlaşmaktadır. Ancak, bir uluslararası örgütün kurucu andlaşmasındaki amaçlara ve temel ilkelere aykırı davranılmasının öteki taraflara bu üye devlete karşı andlaşmaya son verme hakkını tanıması gerektiği kanısındayız. Nitekim, 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (mad. 60) andlaşmanın temel hükümlerini çiğneyen tarafa karşı öteki tarafların fesih haklarının doğduğunu kabul etmektedir. Uygulama da bu görüşü doğrulamaktadır (örneğin, Küba'nın Amerikan Devletleri Örgütünden 31.1.1962 tarihli bir örgüt kararıyla temel ilkelere uymadığı gerekçesiyle çıkarılması).

b) Organlar
(organs; organes; Organe)

i) Organların kuruluşu ve yapısı

Uluslararası örgütlerin üyelerinden ayrı olarak iradeleri, kurdukları organları aracılığıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla, her uluslararası örgüt az ya da çok sayıda organa sahiptir. Bunların sayısı konusunda uluslararası hukukta herhangi bir sınırlama söz konusu olmayıp, her örgüt kendi gereksinmelerine uygun organlara sahip bulunmaktadır.

Uluslararası örgütlerin ana organları **(principal organs; organes principaux; Hauptorgane)** genellikle kurucu andlaşma ile kurulmaktadır. Ancak, kurucu andlaşmada öngörülen ana organlara yenilerini eklemek gereksinimi duyulduğu ya da varolan organlara ilişkin birtakım temel değişiklikler gerektiği zaman üye devletlerin yeni bir ya da birkaç andlaşma yapmak yoluna gittikleri görülmektedir. Örneğin, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) örgütlerinin herbirine ait ana organlar olan Konseylerin ve Komisyonların birleştirilerek tek bir ortak Konsey ve tek bir ortak Komisyon kurulması, 8.4.1965 tarihli üye devletler arası bir yeni andlaşma ile gerçekleştirilmiştir. Ancak, bir uluslararası örgütün ikincil (tâli) nitelikte yardımcı organlara **(subsidiary organs; organes subsidiaires; Nebenorgane oder Hilfsorgane)** sahip olma gereksinimi duyması olasılığı da vardır. Birçok uluslararası örgütün kurucu andlaşması bu konuda örgütün ana organlarına gerekli yetkileri tanıyan hükümler içermektedir. Örneğin, B.M. Andlaşmasının 22. maddesi Genel Kurula görevlerinin yapılması için gerekli gördüğü yardımcı organları kurma yetkisini açıkça tanımaktadır. Bir uluslararası örgütün kurucu andlaşmasında bu konuya ilişkin herhangi bir hüküm bulunmaması durumunda ise, yazarlar genellikle, uluslararası örgütlerin amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli olan üstü kapalı yetkilere **(implied powers; pouvoirs implicites)** dayalı olarak,

bu tür organları kurabileceklerini kabul etmektedir (örneğin, Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 504).

Uluslararası örgüt organlarının yapısına gelince, genelde bu organları çok değişik ölçütlere göre sınıflandırmak olanaklıdır. Bu ölçütlerin belli başlıları şunlardır: i) organlarda devletlerin tümünün temsil edilip edilmemesi; ii) organların ana görevleri; iii) organları oluşturan üyelerin nitelikleri; iv) organların kurulmasında başvurulan yöntem.

Birinci ölçüte göre uluslararası örgüt organlarının ikiye ayrıldığı görülmektedir: i) bütün üyelerin katıldığı organlar (örneğin, B.M. Genel Kurulu ya da Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi gibi); ii) belirli sayıda üyenin katıldığı organlar (örneğin, B.M. Güvenlik Konseyi ya da Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü Konseyi gibi).

İkinci ölçütü oluşturan, organların ana görevlerine göre sınıflandırmaya gidildiğinde şu türlerle karşılaşılmaktadır: i) yol gösterici ve genel siyaseti saptayıcı organlar (örneğin, B.M. Genel Kurulu ya da Avrupa Toplulukları Bakanlar Komitesi gibi genel katılımlı organlar); ii) karar organları (örneğin, B.M. Güvenlik Konseyi ya da Avrupa Topluluklarında Bakanlar Komitesi ve Komisyon gibi); iii) yürütme ve yönetim organları (örneğin, B.M. Genel Sekreterliği ya da Avrupa Topluluklarında Komisyon ve Genel Sekreterlik gibi); iv) denetim organları (örneğin, U.A.D. gibi yargı denetimini sağlayan organlar ya da Avrupa Konseyinde Parlamenter Meclis gibi kısmen siyasal denetim sağlayan organlar).

Üçüncü ölçütü oluşturan, organlara katılan üyelerin niteliklerine göre uluslararası örgüt organlarının üçe ayrıldığı gözlenmektedir: i) hükümet temsilcilerinden oluşan organlar (örneğin, B.M. Genel Kurulu ya da Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi gibi); ii) bağımsız örgüt görevlilerinden oluşan organlar (örneğin, Avrupa Toplulukları Komisyonu gibi karar ve yönetim organları, genel sekreterlik gibi yönetim organları ya da U.A.D. gibi yargısal denetim organları); iii) üye devletlerin milletvekillerinden oluşan organlar (örneğin, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi ya da Avrupa Toplulukları Parlamentosu gibi).

Dördüncü ölçütü oluşturan, organların kurulmasında başvurulan yöntemlere göre de uluslararası örgüt organlarını iki ana sınıfa ayırmak olanaklıdır: i) kurucu andlaşmayla kurulan ana organlar (örneğin, B.M. Ekonomik ve Sosyal Konseyi gibi); ii) ana organların kararları yoluyla kurulan yardımcı organlar (örneğin, B.M. Ekonomik ve Sosyal Konseyin bir kararı ile kurulan B.M. İnsan Hakları Komisyonu).

Herhangi bir uluslararası örgütün amaçlarına göre, yukarıda belirtilen çeşitli ölçütlere uygun olarak, hangi tür organlara sahip olacağı ka-

rarlaştırılmaktadır. Geleneksel uluslararası örgütlerin genellikle en az üç organa sahip olma yoluna gittikleri gözlenmektedir: i) yol gösterici ve genel siyaseti saptayıcı —bütün üye devletlerin temsil edildiği— bir genel kurul (evrensel örgütlerde) ya da bir parlamenter meclis (genellikle bölgesel örgütlerde); ii) karar vermekle ve bazen de kısmen yürütmekle görevli —bölgesel örgütlerde tüm üyelerin (örneğin, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi) evrensel örgütlerde ise sınırlı sayıda üyenin (örneğin, B.M. Güvenlik Konseyi) katıldığı— bir organ; ii) yönetim göreviyle yükümlü bir genel sekreterlik.

ii) Organların görevlileri

Uluslararası örgütlerin organları görevlerini yerine getirebilmek için çeşitli düzeyde yetki ve dokunulmazlıklarla donatılmış görevlilerin hizmetlerinden yararlanmak zorundadır. Uluslararası örgütler adına hareket etme yetkisine sahip olan görevlilerin tümüne, genellikle, uluslararası örgüt görevlileri **(agents of international organizations; agents publics internationaux; Agent internationaler Organisationen)** adı verilmektedir. Bu genel kavram, U.A.D.'nın 11.4.1949 tarihli **Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi** konusundaki danışma görüşünde belirttiği gibi, paralı ya da parasız, sürekli ya da geçici olsun, bir uluslararası örgüt organı tarafından onun adına birtakım yetkiler kullanmakla görevlendirilen her türlü görevliyi kapsamaktadır (C.I.J., **Recueil,** 1949, s. 177). Bu görevliler, bir uluslararası organı oluşturan bağımsız kişiler (örneğin, U.A.D. yargıçları ya da Avrupa Toplulukları Komisyonu üyeleri) olabileceği gibi, bir uluslararası örgüt organı tarafından o örgüt adına geçici ya da sürekli olarak görevlendirilmiş herhangi bir devlet temsilcisi ya da herhangi bir birey (örneğin, değişik dönemlerde B.M. Genel Sekreterinin Kıbrıs temsilcileri gibi) olabilmektedir. Fakat, bu uluslararası örgüt görevlilerinin çoğunluğunu, belirli bir örgüte hizmet sözleşmesi **(contracts of service; contrats de service; Diensverträge)** ile bağlı ve yalnızca o örgüt hizmetinde düzenli çalışma yükümü altına girmiş uluslararası memurlar **(international officials; fonctionnaires internationaux; internationale Funktionäre oder internationale Beamte)** oluşturmaktadır.

Uluslararası memurların statüsüne ilişkin olarak genel nitelikli birtakım yapılageliş kuralları günümüzde oluşmuş bulunmaktadır. Bu çerçevede, çok değişik düzeydeki uluslararası yargı kararlarının da teyid ettiği gibi, genel kabul gören kurallardan biri uluslararası memurların hizmetlerinin niteliği ile ilgilidir. Göreve bir sözleşme ile alınmalarına rağmen, görevlerinin niteliğine bakarak, uluslararası memurların durumunun yalnızca bir sözleşme ilişkisi olarak değerlendirilemeyeceği ve süreklilik ve genellik gösteren bir statü ilişkisinin de kimi bakımlardan göz-

önünde bulundurulması gerektiği kabul edilmektedir. Nitekim, U.A.D. 23.10.1956 tarihli **UNESCO Başvuruları Üzerine Uluslararası Çalışma Örgütü Yönetim Mahkemesi Kararları** konusuna ilişkin danışma görüşünde, sürekli bir hizmet sözleşmesinin yenilenmemesi durumunda sorunun yalnızca sözleşme hükümleri çerçevesinde değerlendirilmemesi gerektiğini ve bu uluslararası memura ilgili uluslararası örgüte karşı başvuru hakkının tanınmasının doğru olacağını bildirmiştir (C.I.J., **Recueil,** 1956, s. 91-92, 95).

Uluslararası memurların statüsüyle ilgili ikinci temel yapılageliş kuralı, bu kişilerin yalnızca ilgili uluslararası örgütün buyruğunda olacaklarını ve uyruğunu taşıdıkları devlet dahil tüm üye devletlerden bağımsız bulunduklarını öngören kuraldır. Bu kural hem uluslararası memurlara hem de üye devletlere getirilen bir yükümlülük olarak birçok uluslararası örgütün kurucu andlaşmasında yeralmaktadır (örneğin, B.M., And., mad. 100). Yine, birçok uluslararası örgüt yönetim mahkemeleri bu kuralı teyid etmektedir (çeşitli örnekler için bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 483).

Uluslararası memurların gerek hizmet sözleşmelerine, gerek üye devletlerden bağımsızlıklarına, gerekse öteki çalışma koşullarına ilişkin doğacak her türlü hukuksal sorun, örgütlere göre, ya bu amaçla kurulmuş özel başvuru komisyonlarına (örneğin, Avrupa Konseyi ve NATO'da bugün olduğu gibi) ya da varsa örgütlerin yönetim mahkemelerine (örneğin, B.M. ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi) götürülebilmektedir. Uluslararası yönetim mahkemeleri ilgili örgüt organlarınca kabul edilmiş özel statülerine uygun olarak davalara bakmaktadır. Yetkileri konusunda kuşku ortaya çıktığı zaman buna kendilerinin bizzat karar vereceği kabul edilmektedir (örneğin, U.A.D.'nın 13.7.1954 tarihli **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesi** konusundaki danışma görüşü: C.I.J., **Recueil,** 1954, s. 51).

Uluslaraarsı memurların durumları ile ilgili kabul edilen bir başka uluslararası hukuk kuralı da bu memurların belirli koşullarda dokunulmazlık, bağışıklık ve ayrıcalıklardan yararlanabilmelerinin kabul edilmesidir. Bu sorun, III. Kitabımızda, devletlerin diplomasi temsilcileri ile birlikte ele alınacaktır.

c) Uluslararası örgütlerin yetkileri

(powers of international organizations; compétences des organisations internationales; Kompetenze internationaler Organisatione)

Uluslararası örgütlerin sahip olduğu yetkiler her bir uluslararası örgütün ana görevine göre değişmektedir. Bu çerçevede ana görevi üye devletler arasında işbirliğini **(cooperation; coopération; Zusammenarbeit)** sağlamak olan uluslararası örgütlerin yetkileri çok daha sınırlıdır. Zira bu

örgütlerde üye devletler hiçbir egemen yetkilerini doğrudan uluslararası örgüte devretmemiş bulunmaktadır. Bunlar geleneksel uluslararası örgütlerdir (örneğin, B.M.). Buna karşılık, üyeleri arasında bütünleşmeyi **(integration; intégration; Integration)** sağlayan uluslararası örgütlerin yetkileri bir hayli geniştir. Zira, bu tür örgütlerde, kısmen ya da tamamen, üye devletlerin yetkilerinin kendilerine devredildiği görülmektedir. Böylece, ilgili örgüt üye devletler ülkesinde doğrudan geçerli olan kararlar almakta ve devletlerden bunların uygulanmasının sağlanmasını isteyebilmektedir (bilgi için bkz.: H. Pazarcı, I. Kitap, s. 246-247; F. Arsava, **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar,** Ankara, 1985, s. 11-19). Bu tür uluslararası örgütlere bugün genellikle ulus-üstü örgütler **(supranational)** adı verilmektedir (örneğin, A.E.T.).

Uluslararası örgütlerin yetkileri ayrıca örgütün faaliyet biçimine bağlı olarak da değişiklikler göstermektedir. Böylece, üye devletler arasında uluslararası konferansların biraz ötesinde bir işbirliği öngören uluslararası örgütlerle, üyeler arasındaki işbirliğini denetleme ve gerektiğinde öngörülen kurallara uymayan üyelere karşı değişik yaptırımlar uygulamaya giden uluslararası örgütlerin yetkileri arasında farklar vardır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde kendisine tanınan yetkilerle güçlenmiş bulunan Avrupa Konseyi bu ikinci tür uluslararası örgütlerin önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Öte yandan, kimi uluslararası örgütler de, tıpkı ulusal düzeydeki ekonomik kamu kuruluşları gibi, doğrudan işletmecilik faaliyetlerinde bulunmaktadır. Böylece, bir uluslararası örgütün, örneğin, belirli bir konuda doğrudan araştırma yapma (1963-1972 arası Avrupa Uzay Araştırmaları Örgütü: kısa adıyla **ESRO)** ya da birşey üretme (1963-1978 arası kısa adıyla **ELDO** diye anılan ve Avrupa'da uzay araçları üretimini amaçlayan örgüt) görevini yüklenmiş olduğu durumlarla karşılaşılmaktadır. Bugün bu tür uluslararası örgütlerin en önemli örneklerini uzaydan yararlanarak haberleşme ve iletişim konularında faaliyet gösteren **INTELSAT** ve **INTERSPUTNIK** oluşturmaktadır. Bu durumlarda uluslararası örgüt herhangi bir ulusal kamu işletmesinin sahip olduğu türden yetkilerle donatılmaktadır.

Uluslararası örgütlerin yukarıda belirttiğimiz görevleri çerçevesinde sahip oldukları yetkilerinin dayanağı, kimi zaman ilgili örgütün kurucu andlaşması iken, kimi zaman da örgüt organlarının aldığı kararlar olmaktadır. Böylece, daha önce de belirttiğimiz gibi, öğretinin uluslararası örgütlerin yetkilerini, kaynaklarına göre, kurucu andlaşmada öngörülen yetkiler ile üstü-kapalı yetkiler **(implied powers; compétences implicites)** olmak üzere ikiye ayırdığı gözlenmektedir.

Uluslararası örgütlerin organlarının kullandığı bu çeşitli yetkilerin

kullanılması sonucu her uluslararası örgüte özgü bir özel hukuk düzeninin doğduğu görülmektedir. Her örgütün az ya da çok sahip olduğu ve devletlerin ulusal hukukunu andıran örgütsel hukuka yazarlar genellikle uluslararası örgütlerin iç hukuku adını vermektedir. Nitekim, devletlerarası bir uluslararası örgüt çerçevesinde oluştukları için uluslararası hukukun bir parçası olarak kabul edilen bu tür örgütsel hukuk düzenleri aslında düzenledikleri ilişkiler açısından bir iç hukuk niteliği göstermektedir (bkz. yargıç de Castro'nun **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesinin 158 Sayılı Kararı** konusunda U.A.Đ.'nın 12.7.1973 tarihli danışma görüşüne ekli karşıt görüşü: C.I.J., **Recueil,** 1973, s. 282). Öğreti, bir uluslararası örgütün kurucu andlaşmasından doğan ve dolayısıyla tam olarak uluslararası genel hukuk alanından sayılan uluslararası örgütlerin temel hukuk kuralları ile örgütlerin çeşitli organlarının ve özellikle yargı organlarının temel kurallara dayanarak yarattığı örgüte özgü iç hukuk kuralları arasında bir ayırıma gitmektedir. Bu ikinci tür örgütsel hukuk kurallarına Türkçe olarak "ikincil hukuk" **(droit sécondaire; sekunder Recht)** ya da "türetilmiş hukuk" **(droit dérivé)** diye adlar verildiği görülmektedir (bilgi için bkz. F. Arsava, **a.g.y. (1985),** s. 24-30).

Uluslararası örgütlerin yetkilerinin işlevsel açıdan bir değerlendirilmesine gidildiğinde ise, üç tür yetki ile karşılaşılmaktadır: i) kural koyma yetkisi; ii) yargısal yetki; iii) yönetsel yetki. Uluslararası örgütlerin kural koyma yetkisi, örgütlerin amaçlarına göre, çok değişik konularda ve birimlerde olup, daha önce hukuksal işlemler bölümünde ele alınmıştır (bkz. I. Kitap, s. 237-247). Uluslararası örgütlerin organlarının yargı yetkilerine gelince, bunlar, IV. Kitabımızda, uluslararası hukukun barışçı çözüm yolları çerçevesinde ele alınacaktır. Uluslararası örgütlerin yönetsel yetkileri de iki bakımdan ortaya çıkmaktadır: i) uluslararası örgütün merkezi bakımından; ii) uluslararası örgütün yetkisinde bulunan kimi kişiler ve araçlar bakımından.

Her uluslararası örgüt binalarının bulunduğu bir merkeze **(seat** or **headquarters; siège; Sitz)** sahiptir. Bu merkezde örgütün sahip olacağı ve dolayısıyla ülkesinde bulunulan devletin yetkisi dışında kalacak olan yetkileri, genellikle, ilgili örgüt ile ülke devleti arasında yapılan bir merkez anlaşması ile saptanmaktadır (örneğin, B.M.'in New York merkezi ile ilgili anlaşma 26.6.1947 tarihinde B.M. örgütü ve A.B.D. arasında imzalanmıştır). Böylece, ilgili merkez anlaşmaları hükümleri çerçevesinde bir uluslararası örgüt, merkezde düzenin ve güvenliğin sağlanmasından genel hizmetlerin yürütülmesine kadar varan değişik konularda yönetim yetkisini kullanmaktadır. Öte yandan, uluslararası örgütler, görevlilerinin statüsüne, çalışma koşullarına, vb. ilişkin konularda da, ilgili kişilerin kendi hizmetinde bulunması nedeniyle, birtakım yönetsel yetkiler kullan-

maktadır. Nihayet, ender olarak da olsa, uluslararası örgütlere ait kimi araçlar da bu örgütlerin yönetim yetkisi altında bulunmaktadır (örneğin, örgütün uzaya fırlatacağı uzay araçları).

2. Somut uluslararası örgüt örnekleri

Yukarıda soyut olarak genel verilerini incelediğimiz uluslararası örgütlerin belli başlı bir-iki somut örneğini ele almak uluslararası örgütlerin özelliklerini daha da iyi ortaya çıkaracaktır. Bu amaçla, bugün dünya ve Türkiye açısından önemleri de gözönüne alınarak, bir evrensel bir de bölgesel örgütü incelemenin yararlı olacağını düşündük. Evrensel örgüt örneği olarak geniş kapsamlı yetkilere sahip olan B.M.'i seçerken, bölgesel örgütlere örnek olarak da ulus-üstü nitelikli ekonomik bir örgüt olan A.E.T.'yi ele almayı uygun gördük.

A. Birleşmiş Milletler
(United Nations; Nations Unies; Vereinten Nationen)

Kaynakça:

Türkçe: M. Gönlübol, **Milletlerarası**, s. 71 vd.; İ. Lütem, **Dumbarton Oaks Teklifleri**, Ankara, 1945; C. Bilsel, **Birleşmiş Milletler-I: San Francisco Çalışmaları**, İstanbul, 1946; C. Aygen, "Bir Devletin Birleşmiş Milletlere Üye Olarak Kabulü Şartları", **S.B.F.D.**, 1952, Cilt VI, Sayı 1-4, s. 216-242; H. Kelsen (çev. H. Fişek), "Birleşmiş Milletler Teşkilatından Çekilme Hakkı", **A.Ü.H.F.D.**, 1949, Cilt VI, Sayı 2-4, s. 95-111; S.L. Meray, "Birleşmiş Milletlerden Çekilme ve Endonezya Örneği", **S.B.F.D.**, 1965, Cilt XX, Sayı 2, s. 419-440; C. Sar, "Birleşmiş Milletler Üyelerinin Bünyesinde Meydana Gelen Değişikliklerin Üyelik Statüsüne Etkileri", **S.B.F.D.**, 1964, Cilt XIX, Sayı 1, s. 79-95; M. Çubukgil, "Birleşmiş Milletler Teşkilatında Veto", **A.Ü.H.F.D.**, 1950, Cilt I, Sayı 3-4, s. 174-191; K. Bektaş, **Birleşmiş Milletler ve Veto**, Ankara, 1958; Ch. Crozat, "Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Bilhassa Bu Organın Selahiyetlerinin Genişlemesi", **İ.Ü.H.F.M.**, 1956, Cilt XXII, Sayı 1-4, s. 3-73; C. Sar, "Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararlarının Hukuki Değeri", **S.B.F.D.**, 1966, Cilt XXI, Sayı 4, s. 227-274; N. Abadan, "Vesayet Rejimi", **S.B.F.D.**, 1954, Cilt IX, Sayı 2, s. 289-311; İ. Lütem, "IV. Genel Kurulda Sömürgecilik Meselesi", **M.M.T.Y.**, 1960, Cilt I, s. 65-91; L. Delbez (çev. İ. Lütem), "Ekonomik ve Sosyal Meclisin Yetkileri", **A.Ü.H.F.D.**, 1951, Cilt VIII, Sayı 3-4, s. 149-169; T. Ataöv, "Birleşmiş Milletler Sekreteryasıyle İlgili Bazı İdari Meseleler ve Hal Çareleri", **S.B.F.D.**, 1959, Cilt XIV, Sayı 4, s. 79-99; S.L. Meray, "Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Cismani Zararların Tazmini Meselesi", **S.B.F.D.**, 1954, Cilt X, Sayı 1, s. 85-134; M. Gönlübol, "Birleşmiş Milletler Andlaşmasında ve Tatbikatında Muhtar-Olmayan Ülkeler", **S.B.F.D.**, 1956, Cilt XI, Sayı 1, s. 114-129; E. Çelik, "Birleşmiş Milletler Şartının 2 nci madde 7 nci paragrafındaki "Müdahale" Kelimesinin Tefsiri", **İ.Ü.H.F.D.**, 1954, Cilt XX, Sayı 1-4, s. 12-27; M. Gönlübol ve H. Ülman, "Birleşmiş Milletler Kuvveti: Süveyş ve Kongo Olayları", **S.B.F.D.**, 1961, Cilt XVI, Sayı 1, s. 141-168; Y. İnan, "Birleşmiş Mil-

letler Kuvvetleri. Ortaya Çıkışı ve Hukukı Dayanağı", **A.İ.T.İ.A.D.**, 1971, Cilt 3, Sayı 2, s. 235-270; **Z.M.** Alsan, "Birleşmiş Milletler Andlaşmasının Tadili Problemi", **A.Ü.H.F.D.**, 1954, Cilt XI, Sayı 3-4, s. 1-41; L.M. Goodrich ve E. Hambro (çev. İ. Lütem), **Birleşmiş Milletler Andlaşması, Şerh ve Yorumlar**, İstanbul, 1954; H. Pazarcı, 'Birleşmiş Milletlerin Dünü, Bugünü", **B.M.T.Y.**, 1984, s. 3-10; M. Sencer, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Terörizm", **B.M.T.Y.**, 1984, s. 61-76.

Yabancı dil: M. Gönlübol, **Turkish Participation in the United Nations (1945-1954)**, Ankara, 2nd ed., 1965; M. Gönlübol and T. Ataöv, **Turkey and the United Nations. A legal and political apraisal**, Ankara, 1960; M. Gönlübol, **Turkey and the United Nations**, New York, 1961; C. Sar, **Le financement des activités de l'O.N.U.: 1954-1961**, Ankara, 1963; A.L. Karaosmanoğlu, **Les actions militaires coercitives et non-coercitives des Nations Unies**, Genève, 1970; L.M. Godrich, E. Hambro and A.P. Simons, **Charter of the United Nations (Commentary and documents)**, New York, 3ed., 1969; I.L. Claude, Jr., **The changing United Nations**, New York, 1967; L.M. Goodrich, **The United Nations**, London, 1960; M. Virally, **l'Organisation mondiale**, Paris, 1972; P. Gerbet, V.Y. Ghebali et M.R. Mouton, **Société des Nations et Organisation des Nations Unies**, Paris, 1973; M.C. Smouts, **Le Secrétaire général des Nations Unies**, Paris, 1971; J.G. Hawden and J. Kaufman, **How United Nations decisions are made?**, Leyden, 1960; J.-L. Mathieu, **Les institutions spécialisées des Nations Unies**, Paris, 1977; H. Saba, "L'activité quasi-législative des institutions spécialisées des Nations Unies", **R.C.A.D.I.**, 1964-III, s. 603-690; Ch. Chaumont, **L'Organisation des Nations Unies**, Paris, 7éd., 1971; H. Kelsen, **The law of the United Nations**, New York, 2nd., ed., 1951; G. Jaenicke, "Die Aufnahme neueur Mitglieder in die O.V.N.", **Z.a.ö.R.V.**, 1950, s. 291-380; G. Tunkin, "The legal nature of the United Nations", **R.C.A.D.I.**, 1966-III, s. 7-68; P. Barandon, **Die Vereinten Nationen und der Völkerbund in ihrem rechtsgeschichtlichen Zusammenhang**, Hambourg, 1948.

a) Amaçları, ilkeleri ve faaliyetleri
(Purposes, principles and activities; buts, principes et activités; Ziele, Grundsatze und Tätigkeit)

B.M. Andlaşmasının 1. maddesi örgütün amaçlarını şöyle saptamaktadır: i) uluslararası barış ve güvenliği sağlamak; ii) uluslararasında dostça ilişkiler geliştirmek; iii) uluslararası işbirliğini sağlamak; iv) uluslararası sorunların çözüm bulduğu bir merkez olmak.

Yukarıda anılan amaçlara ulaşmak için B.M. Andlaşmasının 2. maddesi ise aşağıdaki ilkelere uyulmasını öngörmektedir: i) üye devletlerin egemen eşitliği ilkesi; ii) yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi; iii) uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü; iv) gerek devletlerin ülke bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı, gerekse B.M.'in amaçları ile bağdaşmayan öteki konularda kuvvet kullanılmasına ve tehdidine başvurmama ilkesi; v) B.M. Andlaşması hükümlerine uygun ola-

rak alınacak her türlü örgüt eylem ve kararına yardımcı olma; vi) B.M. üyesi olmayan devletlerin de olabildiğince uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına katılmasının elde edilmesi; vii) B.M.'in üye devletlerin ulusal yetkisine giren konulara karışmaması.

Belirtilen bu amaç ve ilkeler çerçevesinde B.M.'in özellikle aşağıdaki konularda geniş faaliyetlerde bulunduğu gözlenmektedir: i) uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması konusunda; ii) ekonomik ve toplumsal kalkınmada uluslararası işbirliği konusunda; iii) insan haklarının uluslararası alanda korunması konusunda; iv) uluslararası hukukun yerleştirilmesi ve geliştirilmesi konusunda; v) yeni teknolojik gelişmelerden insanlığın en iyi biçimde yararlanmasının sağlanması konusunda.

b) **Üyeleri**
(members; membres; Mitglieder)

B.M. örgütünün üyeleri, kurucu andlaşmaya göre ikiye ayrılmaktadır: i) asıl üyeler; ii) sonradan kabul edilen üyeler.

Asıl üyeler, 1.1.1942 tarihinde yayınlanan B.M. Bildirisini en geç 1.3.1945 tarihine kadar imzalayarak İtilaf Devletlerine savaş ilan etmiş devletler olarak B.M. Andlaşmasının San Francisco'da yapılan hazırlık konferansına katılan ve daha sonra B.M. Andlaşmasını onaylayan devletlerdir (md. 3). Bunların sayısı, hükümet sorunu nedeniyle San Francisco Konferansına katılmamasına rağmen asıl üye kabul edilen Polonya ile birlikte, 51 devlettir. Sonradan katılan üyeler ise, daha sonra yetkili örgüt organlarının katılmasını kabul ettiği devletler olmaktadır (mad. 4). Örgüte üye olabilmenin koşulu ise Andlaşmada öngörülen yükümlülükleri yerine getirme istek ve yeteneğine sahip olmak yanında, ayrıca, barışçı bir devlet olmaktır (mad. 4/1). Katılma işlemi, istekte bulunan devletin başvurusu üzerine, Güvenlik Konseyinin tavsiyesinin olumlu olması durumunda, Genel Kurul kararıyla gerçekleşmektedir. Bu amaçla, Güvenlik Konseyinin hiçbir sürekli üyenin olumsuz oy vermemesi koşuluyla en az 9 olumlu oyundan (mad. 27/3) sonra, Genel Kurulun da 2/3 oyçokluğu ile (mad. 18/2) kararını vermesi gerekmektedir.

B.M. üyeliğinin askıya alınması ve sona erdirilmesi olanağı da vardır. Güvenlik Konseyinin hakkında önleyici ya da zorlayıcı nitelikte kararlar aldığı herhangi bir üye devletin üyeliği Güvenlik Konseyinin tavsiyesi ve Genel Kurulun 2/3 oyçokluğuyla alınan kararıyla askıya alınabilecektir (mad. 5). Askıya alınan hak ve ayrıcalıkların kaldırılması yetkisi yalnız hareket edecek olan Güvenlik Konseyinindir. Üyelikten çıkarılma ise, B.M. Andlaşmasında öngörülen ilkeleri sürekli çiğneyen devletlere karşı yine Güvenlik Konseyinin tavsiyesi ve Genel Kurulun 2/3 oyçoklu-

guyla alınan kararıyla uygulanabilecektir (mad. 6). Bugüne kadar B.M.'den çıkarılma ya da hakların askıya alınması hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Öte yandan, daha önce de Endonezya örneği ile de görüldüğü gibi, B.M. Andlaşmasında öngörülmemesine rağmen bir üye devletin kendi isteği ile üyelikten ayrılma hakkı olduğu kabul edilmektedir.

c) Organları
(organs; organes; Organe)

B.M. örgütünün organları, ana organlar ve yardımcı organlar olmak üzere, aşağıdaki tabloyu oluşturmaktadır.

i) Ana organlar
(principal organs; organes principaux; Hauptorgane)

Bu organlar B.M. Andlaşmasının 7. maddesinde sayılmıştır.

— Genel Kurul
(General Assembly; Assemblée générale; Generalversammlung)

Genel Kurul bütün üye devletlerin katıldığı ve bir oya sahip olduğu en temel organdır (mad. 9). Üye devletlerin herbiri kurulun toplantılarına en çok beş temsilci ile katılabilmektedir.

Genel Kurul, B.M. Andlaşmasının 21. maddesinde öngörüldüğü gibi, Güvenlik Konseyinin incelemesinde bulunmayan bütün konularda —Andlaşma hükümleri içine girmesi koşuluyla— yetkilidir (mad. 10). Kararlarının gücüne gelince, daha önce incelediğimiz gibi (I. Kitap, s. 242-244), birkaç kuraldışılık bir kenara bırakılırsa (örneğin, mad. 4/2, 5, 6), üye devletlere yönelik olanlarının büyük çoğunluğu tavsiye niteliğindedir (özellikle mad. 10-11, 13, 14, 17/3). Buna karşılık, Güvenlik Konseyi dışındaki Örgüt organlarına ilişkin kararlarının önemli bir bölümü bu organların uymasını zorunlu kılar niteliktedir (özellikle mad. 17, 22, 23/1, 60, 61/1, 66, 86/1-c, 87, 96/2, 97, 98). Genel Kurulun Güvenlik Konseyiyle ilgili yetki durumuna gelince, U.A.D. 3:3.1950 tarihli **B.M. Genel Kurulunun Üyeliğe Kabul Yetkisi** konusuna ilişkin danışma görüşünde bu iki organın birbiriyle hiyerarşik bir bağımlılık durumunda bulunmadığını bildirmektedir (C.I.J., **Recueil**, 1950, s. 50).

Öte yandan, Güvenlik Konseyinin bir sürekli üyesinin vetosu nedeniyle uluslararası barışın korunmasına ilişkin bir karar alamaması durumunda, B.M. Andlaşmasında herhangi bir hükmün yeralmamasına dayanarak, B.M. Genel Kurulunun kendisini bu konuda da yetkili kıldığı görülmektedir. Nitekim, 3.11.1950 tarih ve 377 (V) sayılı "Barış için birlik"

(Uniting for peace; Union pour le maintien de la paix) adı verilen bir kararı ile Genel Kurul barışın sağlanması konusunda veto yüzünden çalışmayan Güvenlik Konseyinin yerine karar ve önlemler alabileceğini kabul etmiştir.

Genel Kurul kararlarını genellikle oyçokluğu ile almaktadır. Ancak, "önemli sorunlar" söz konusu olduğu zaman, hazır bulunan ve oylamaya katılan üyelerin 2/3 oyçokluğu gereklidir (mad. 18/2). Bu "önemli sorunlar" arasında uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması, Güvenlik Konseyinin sürekli olmayan üyeleri ile Ekonomik ve Sosyal Konseyin ve Vesayet Konseyinin üyelerinin seçimi, üye devletlerin üyeliğinin askıya alınması ya da üyelikten çıkarılması, yeni üye kabulü ve Vesayet rejimine ilişkin kararların bulunduğu B.M. Andlaşması tarafından bizzat öngörülmektedir (mad. 18/2). Bunun dışında, oyçokluğu ile karar almak suretiyle, Genel Kurul bu listeye yenilerini ekleme yetkisine sahiptir (mad. 18/3).

Genel Kurul, yılda bir yapılan olağan toplantı **(ordinary session; session ordinaire; gewöhnlich Sitzung)** ve uygun gördüğü kadar olağanüstü toplantı **(extraordirary session; session extra-ordinaire; auβer-gewöhnlich Sitzung)** yapma yetkisine sahiptir (mad. 20). Genel Kurulun olağan toplantıları genellikle her yılın eylül ayında başlayıp öteki yılın ocak ayına kadar sürmektedir.

— **Güvenlik Konseyi**
(Security Council; Conseil de Sécurité; Sicherheitsrat)

Güvenlik Konseyi önceleri 11 ve Genel Kurulun 17.12.1963 tarihli ve 1991 (XVIII) sayılı kararı ile, B.M. Andlaşmasının ilgili 23. maddesinin değiştirilmesinden bu yana da, 15 üyeden oluşmaktadır. Üyeler iki guruba ayrılmaktadır: i) sürekli üyeler **(permanent members; membres permanents; ständigen Mitgliedern)**; ii) geçici üyeler **(non-permanent members; membres non-permanents; nichtständigen Mitgliedern)**. Sürekli üyeler 5 tane olup şu devletlerdir: A.B.D., S.S.C.B., İngiltere, Fransa, Çin (önceleri "Milliyetçi Çin" ve 26.10.1971'den bu yana Çin Halk Cumhuriyeti). Geçici üyeler ise, coğrafi dağılım da gözönünde tutularak, iki yıl için seçilen devletlerdir (mad. 23). Bu üyelerin yeniden seçimi ancak bir dönem geçtikten sonra olanaklıdır.

Güvenlik Konseyinin ana görevi uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasıdır (mad. 24/1). Bu çerçevede Konsey iki tür yetki ile donatılmıştır: i) Andlaşmanın VII. Bölümünde düzenlenen, uluslararası barışın ve güvenliğin tehdit edilmesi, bozulması ve saldırı durumunda alacağı bağlayıcı karar yetkisi (özellikle mad. 41-42); ii) Andlaşmanın VI. Bölümünde düzenlenen, uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları konusunda vereceği

tavsiye kararı yetkisi (mad. 33-38). Bu yetkilerin kapsamı ve kullanılma biçimi ileride, IV. Kitapta, ilgili bölümler çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bunların dışında Güvenlik Konseyi kimi zaman yalnız (örneğin, mad. 83 ile düzenlenen stratejik vesayet altında ülkeler konusunda) kimi zaman ise Genel Kurul ile birlikte (örneğin, yeni üye kabulü (mad. 18/1) ya da Genel Sekreterin seçimi (mad. 97) ile U.A.D. yargıçlarının seçimi (mad. 93/2) gibi konularda) başka yetkilere sahiptir.

Güvenlik Konseyi sürekli çalışma olanağına sahip bir organ olarak öngörülmüş olup, kararları, ilke olarak, 9/15 çoğunluğuyla alınmaktadır (mad. 27). Ancak, usul konusunda herhangi 9 üyenin olumlu oyu yeterli olurken, öteki konularda 9 olumlu oy arasında sürekli üyelerin oylarının da yeralması gerekmektedir (mad. 27/3). Sürekli üyelerden birinin usul dışındaki konularda bir karara karşı çıkması bu kararın alınmasına engel olup, bu hak "veto hakkı" olarak adlandırılmaktadır.

B.M. Andlaşmasının veto hakkını içeren hükmü ile ilgili olarak kimi hukuksal sorunlar sözkonusu olmuştur. Zira, B.M. Andlaşmasının 27. madde 3. fıkrası metin olarak 9 olumlu oy arasında bütün sürekli üyelerin oylarının bulunması gerektiğini öngörmek suretiyle, bir sürekli üyenin oturuma katılmaması ya da çekimser oy kullanması durumunda bunun bir veto gibi değerlendirilerek karar alınamayacağı izlenimini vermektedir. Ancak, hukuksal açıdan çok tartışmalı olmakla birlikte, uygulamada her iki durumda da Konseyin kararlarının genellikle geçerli kabul edildiği görülmektedir. Nitekim, sürekli üyelerden birinin çekimser oy vermesinin, karşı oy kullanılmadıkça, kararın alınmasına engel oluşturmadığı 24.9.1946 tarihinde İspanya ile ilgili bir olayda Sovyet temsilcisinin çekimser oyunun bu yönde değerlendirilmesinden bu yana genel kabul görmüştür (bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 576). Sürekli üyelerden birinin toplantıda bulunmaması durumu ise, S.S.C.B. temsilcisinin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Örgüte kabul edilmesini kınamak amacıyla, 13.1.1950 ile 1.8.1950 tarihleri arasında Konseyin çalışmalarına katılmaması ile ortaya çıkmıştır. Bu dönem içinde özellikle 25 ve 27.7.1950 tarihlerinde Kuzey Kore'ye karşı zorlama önlemleri alan Güvenlik Konseyinin bu kararları Sovyetler tarafından 27. maddeye aykırı oylama biçiminde değerlendirilmiştir. Ancak, Güvenlik Konseyi kararını uygulamaya koymuştur **(aynı yapıt).**

Güvenlik Konseyinde bir sorunun usul sorunu mu yoksa öze ilişkin bir sorun mu olduğu konusunda karar Konsey'e aittir. Ancak, burada da sorun, bu tür bir karar için sürekli üyelerin veto hakkının işleyip işlemiyeceği olmuştur. Uygulamada sürekli üyelerin olumsuz oyunun kararın alınmasına engel oluşturacağı görüşü kabul edilmiş görünmektedir (geniş bilgi için bkz. M. Gönlübol, **Milletlerarası,** s. 255 [1968 baskısı]). Bu uygulama ile sürekli üyelere, önceden sorunun niteliğini saptamada daha

sonra da öze ilişkin karar sırasında olmak üzere, "ikili veto" hakkı tanındığı ortaya çıkmaktadır.

Güvenlik Konseyinin karar alabilmesi için 9/15 oyçokluğu aranmayan bir durum da vardır. Bu kuraldışılık U.A.D. Statüsünün 10. maddesinde düzenlenen, yargıçların seçimi sırasındaki Güvenlik Konseyi oylaması ile ilgili olup, oyçokluğu (burada 8/15) yeterlidir. Öte yandan, Güvenlik Konseyinin gerek geçici gerekse sürekli üyelerinin iki durumda oy kullanmaması gerektiği öngörülmekte ve bu durumun kararın geçerliliğini etkilemeyeceği açıkça kabul edilmektedir (mad. 27 **in fine**): i) B.M. Andlaşmasının VI. Bölümü çerçevesinde uyuşmazlıkların barışçı çözümü konusunda alınacak kararlarda üye devlet olayın taraflarından birisi ise; ii) B.M. Andlaşmasının 52. madde 3. fıkrasına göre bir uyuşmazlığın bölgesel örgütler çerçevesinde çözümünü özendiren kararlarda üye devlet ilgili taraflardan birisi ise.

— **Ekonomik ve Sosyal Konsey**
(Economic and Social Council; Conseil Economique et Social; Wirtschafts-und Sozialrat)

Önceleri 18 üyeden oluşan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in üye sayısı 31.12.1965'te 27'ye ve 24.12.1973'te de 54 üyeye yükseltilmiştir (mad. 61). Üyeler üç yıllık bir süre için seçilmekte olup yeniden seçilme hakları da vardır.

Ekonomik ve Sosyal Konseyin görevi, ekonomik, toplumsal, kültürel alanlarda, eğitim ve sağlık alanlarında ve insan haklarının korunması alanında incelemeler yapmak ve B.M. Genel Kurulu ile üyelerine tavsiyelerde bulunmaktır (mad. 62). Gerektiğinde, Konsey'in yetki alanına giren konularda, andlaşma tasarıları hazırlamak ve konferanslar düzenleme yetkisi de vardır. Nitekim, Ekonomik ve Sosyal Konsey yetkisine giren insan haklarına saygıyı sağlamak amacıyla, B.M. Andlaşmasının 68. maddesinde kendisine tanınan gerekli alt-organlar kurma yetkisini de kullanarak, 1946 yılında İnsan Hakları Komisyonunu kurarak 10.12.1948 tarihinde B.M. Genel Kurulunda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisini hazırlamıştır. Yine, Konsey, 1966 yılında B.M. Genel Kurulunca kabul edilerek 1976'da yürürlüğe girmiş bulunan, Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Siyasal ve Medenî Haklar Sözleşmesini İnsan Hakları Komisyonuna hazırlatarak B.M.'de kabul edilmesini sağlamıştır. Ekonomik ve Sosyal Konsey, ayrıca, B.M. uzmanlık kurumlarının B.M.'e bağlanması amacıyla yapılacak andlaşmaları gerçekleştirmek, onlarla kurulacak sürekli ilişkileri yürütmek ve bu konularda B.M. Genel Kuruluna ve üye devletlere tavsiyelerde bulunmak yetkisiyle donatılmıştır (mad. 63-64).

Ekonomik ve Sosyal Konseyin kararlarına gelince, seçilen her üye devlet bu Konseye bir üye ile katılıp (mad. 61/4), kararlar toplantıda hazır bulunan ve oy veren üyelerin oyçokluğu ile alınmaktadır (mad. 67). Ancak, Konseyin incelediği bir konuda özellikle ilgili olan devletler temsilcilerinin görüşmelere oy hakkı olmaksızın katılmaları öngörülmektedir (mad. 69).

Ekonomik ve Sosyal Konsey, daha önce de belirtildiği gibi, yetki alanına giren konularda hükümetler dışı uluslararası örgütlere de danışabilmektedir (mad. 71).

— **Vesayet Konseyi**
(Trusteeship Council; Conseil de tutelle; Treuhandrat)

Daha önce vesayet altında ülke rejimi çerçevesinde incelediğimiz Vesayet Konseyi bugün yalnızca Güvenlik Konseyinin beş sürekli üyesinden oluşmaktadır. Vesayet Konseyinin görevi ise, tekrar hatırlatırsak, B.M. Genel Kurulunun yetkisi altında vesayet yönetiminden sorumlu devletlerin sunduğu raporları incelemek, vesayet altındaki topluluk üyelerinin vereceği dilekçeleri kabul edip incelemek, vesayet altındaki ülkelerde yöneten devletle anlaşarak saptanan zamanlarda denetlemelerde bulunmaktır (mad. 87).

Vesayet Konseyinde yeralan her üye devletin bir oy hakkı bulunup, kararlar hazır bulunan ve oylamaya katılan üyelerin oyçokluğu ile alınmaktadır (mad. 89).

— **Uluslararası Adalet Divanı**
(International Court of Justice; Cour Internationale de Justice; Internationale Gerichtshof)

B.M.'in başlıca yargı organını oluşturan Uluslararası Adalet Divanı 15 bağımsız yargıçtan oluşmaktadır. Anılan yargıçlar, Sürekli Hakemlik Mahkemesinin ulusal gruplarının aday gösterdiği kişiler arasından, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyinin yaptığı ayrı oylamalar sonucu seçilmektedir (Divan Statüsü, mad. 4).

Uluslararası Adalet Divanı ile ayrıntılı bilgiler uyuşmazlıkların barışçı çözüm yolları konusu çerçevesinde IV. Kitabımızda yeralacaktır.

— **Sekreterlik**
(Secreteriat; Secrétariat; Sekreteriat)

B.M. Sekreterliği, başında bir Genel Sekreter ile Örgütün memurlarından oluşmaktadır.

Genel Sekreter, Güvenlik Konseyinin tavsiyesi üzerine, Genel Kurul tarafından atanmaktadır (B.M. And., mad. 97). Gerek Genel Sekreter, gerek öteki B.M. memurları devletlerden bağımsız olup yalnızca Örgüte karşı sorumludurlar (mad. 100).

Genel Sekreter, Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey ile Vesayet Konseyinin kendisine vereceği görevleri yerine getirmekle görevlidir (mad. 98). Ayrıca, Genel Sekreter, uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye düştüğünü düşündüğü zaman, kendiliğinden bu konuya Güvenlik Konseyinin dikkatini çekme yetkisine sahiptir (mad. 99). Yine, Örgütün en yüksek memuru sıfatıyla (mad. 97), Sekreterlik memurlarını atama, yükseltme, Genel Kurulun saptadığı kurallar çerçevesinde, Genel Sekreterin görevidir (mad. 101).

ii) Yardımcı organlar
(subsidary organs; organes subsidiaires; Nebenorgane)

B.M. Andlaşmasının 7. maddesi 1. fıkrası, yukarıda bildirdiğimiz örgütün ana organlarını saydıktan sonra, 2. fıkrası gerekli görülecek yardımcı organların Andlaşmaya uygun olarak kurulabileceğini öngörmektedir. B.M. Andlaşmasının 22. maddesi Genel Kurula, 29. maddesi Güvenlik Konseyine ve 68. maddesi de Ekonomik ve Sosyal Konseye bu tür organları kurma yetkisi tanımaktadır.

B.M.'in yardımcı organlarını, örgüt hiyerarşisindeki yerleri ve görevleri gözönünde tutularak, üç kategoriye ayırmak olanağı vardır: i) alt-organlar; ii) teknik yardımcı organlar; iii) özel yardımcı organlar.

B.M. alt-organları, belirli bir ana organın çalışmalarının hazırlıklarını yapmak amacıyla kurulmuş yardımcı organlardır. Bu tür alt-organların başında, Genel Kurula bağlı olarak oluşturulan, yedi komisyon gelmektedir. Bu komisyonlar Genel Kurula sunulmak üzere karar taslaklarını hazırlamakla görevli olup aşağıdaki konularla ilgili çalışmalar yapmakta ve bağlı adları taşımaktadır: i) I. Komisyon ya da Siyasal Sorunlar ve Güvenlik Komisyonu; ii) Özel Siyasal Komisyon; iii) II. Komisyon ya da Ekonomik ve Mali Komisyon; iv) III. Komisyon ya da Sosyal, İnsancıl ve Kültürel Komisyon; v) IV. Komisyon ya da Vesayet Komisyonu; vi) V. Komisyon ya da Yönetim ve Bütçe Sorunları Komisyonu; vii) VI. Komisyon ya da Hukuk Komisyonu. Bundan başka, Genel Kurula yardımcı çalışmalar yapmaları amacıyla kurulan önemli komisyonlar arasında, uluslararası hukuku kodifiye etme ve geliştirme konularında çalışmalar yapan Uluslararası Hukuk Komisyonu **(International Law Commission; Commission du Droit International)** ile uluslararası ticaret ilişkilerini düzenleyen kuralların uyumu ve geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapan B.M. Ulus-

lararası Ticaret Hukuku Komisyonu'nu **(UNCITRAL)** sayabiliriz. Yine, bu çerçevede Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanımı Komitesi'ni sayabiliriz. Öte yandan, Ekonomik ve Sosyal Konseyin de bu tür alt-organlara sahip olduğu görülmektedir. Bunların en tanınmışları insan hakları konusunda çalışmalar yapan İnsan Hakları Komisyonu **(Human Rights Commission; Commission des Droits de l'Homme)** ile uyuşturucu maddeler konusunda çalışmalar yapan Uyuşturucu Maddeler Komisyonu **(Commission of Narcotics; Commission des Stupéfiants)** olmaktadır. Ayrıca, Ekonomik ve Sosyal Konsey'e bağlı dört bölgesel ekonomik komisyon vardır.

Teknik yardımcı organlar ise, belirli bir konuda uzmanlaşmış organlar olup, genel olarak örgütün değişik ana organlarına konusuyla ilgili hizmetler sunan organlardır. Bunların arasından şu örnekleri verebiliriz: i) Görevlileri ile B.M. arasında çıkan hukuksal sorunlarda yargı görevi yapan B.M. Yönetim Mahkemesi **(U.N. Administrative Tribunal; Tribunal Administratif des N.U.; UN-Verwaltungsgerichtshof)**; ii) Uluslararası Uyuşturucu Maddeleri Denetleme Organı **(International Narcotics Control Board; Organe International de Contrôle des Stupéfiants)**; iii) Irk Ayrımını Kaldırma Komitesi **(Committee on the Elimination of Racial Discrimination; Comité pour l'Elimination de la Discrimination Raciale)**; vb..

B.M.'in özel yardımcı organlarına gelince, bunlar kısmen özerk bir örgütlenmeye sahip bulunan önemli yardımcı organlardır. Bunların belli başlıları da aşağıdadır:

— B.M. İnsan Çevresi Konferansı **(U.N. Conference on the Human Environment; Conférence des N.U. pour l'Environnement Humain)**: B.M. Genel Kurulunun 2997 (XXVII) sayılı ve 15.12.1972 tarihli kararıyla kurulmuş olup, merkezi Nairobi'de bulunmaktadır. Görevi çevre sorunları ile ilgili çalışmalar yapmaktır.

— B.M. Ticaret ve Kalkınma Konferansı **(U.N. Conference on Trade and Development; Conférence des N.U. sur le Commerce et le Développement)**: B.M. Genel Kurulunun 1995 (XIX) sayılı ve 30.12.1964 tarihli kararıyla kurulmuş olup uluslararası ticaret ve ekonomi ilişkilerini düzenlemekle görevlendirilmiştir. Merkezi Cenevre'dedir.

— B.M. Sığınmacılar Yüksek Komiserliği Bürosu **(Office of the U.N. High Commisioner for Refugees; Bureau des N.U. de Haut Commissariat pour les Refugiés)**: B.M. Genel Kurulunun 319 A (IV) sayılı ve 3.12.1949 tarihli kararıyla kurulmuş olup sığınmacıların korunması konusuyla ilgilenmektedir. Merkezi Cenevre'dedir.

— B.M. Çocuklara Yardım Uluslararası Fonu **(UNICEF) (United Nations International Children's Emergency Fund; Fonds des N.U. pour**

l'Enfance): B.M. Genel Kurulunun 57 (I) sayılı ve 11.12.1946 tarihli kararıyla kurulmuş olup çocukların korunması ve sorunlarına ilişkin çalışmalar yapmaktadır. Merkezi New York'tadır.

— B.M. Eğitim ve Araştırma Enstitüsü **(U.N. Institute for Training and Research; Institut des N.U. pour l'Instruction et la Recherche):** B.M. Genel Kurulunun 2044 (XX) sayılı ve 8.12.1965 tarihli kararıyla kurulmuş olup gelişmekte olan ülkelerde kamu hizmetleri konusunda eğitim ve araştırma çalışmaları yapmaktadır. Merkezi New York'tadır.

— Dünya Gıda Programı **(World Food Programme; Programme Mondiale de l'Alimentation):** B.M. Genel Kurulunun 1714 (XVI) sayılı ve 19.12.1961 tarihli kararıyla 1825 (XVII) sayılı ve 18.12.1962 tarihli kararı aracılığıyla kurulmuş olup, Tarım ve Gıda Örgütü **(FAO)** ile birlikte beslenme ve gıda sorunları konusunda faaliyet göstermektedir. Merkezi Roma'dadır.

d) Birleşmiş Milletlere bağlı uzmanlık kurumları
(U.N. specialized agencies; institutions spécialisées des N.U.; Sonderorganisationen der Vereinten Nationen)

Birtakım uluslararası örgütler, kendi başlarına bir varlığa ve uluslararası kişiliğe sahip olmakla birlikte, amaçları B.M.'lerin amaçları ile bağdaştığı için, B.M.'ler ile özel işbirliği ilişkileri içine girmiştir. B.M. ile işbirliği ilişkileri iki taraf arasında yapılan anlaşmalarla düzenlenen ve B.M. ile ortak faaliyetlerin eşgüdümü Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından sağlanan bu uluslararası örgütler B.M. uzmanlık kurumları (ihtisas müesseseleri) olarak anılmaktadır. Herbiri ayrı bir uluslararası örgüt olan bu uzmanlık kurumları şunlardır: i) Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı **(International Atomic Energy Agency; Agence Internationale de l'Energie Atomique; Internationale Atomenergie-Organisation);** ii) Uluslararası Çalışma Örgütü **(International Labour Organisation; Organisation Internationale du Travail; Internationale Arbeitsorganisation);** iii) Gıda ve Tarım Örgütü **(Food and Agriculture Organisation; Organisation de l'Alimentation et de l'Agriculture, Ernährungs- und Landwirtschaftsorganisation);** iv) B.M. Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü **(UNESCO);** v) Dünya Sağlık Örgütü **(World Health Organization; Organisation Mondiale de la Santé; Weltgesundheitsorganisation);** vi) Uluslararası Para Fonu **(International Monetary Fund; Fonds Monétaire International; Internationaler Währungsfonds);** vii) Uluslararası Bayındırlık ve Kalkınma Bankası **(International Bank for Reconstruction and Development; Banque Internationale pour la Reconstruction et le Développement; Internationale Bank für Wiederaufbau und Entwicklung);** viii) Uluslararası Mali Ortaklık **(International Finance Corporation; Société Financière Internationale; Internationale**

Finanz-Corporation); ix) Uluslararası Kalkınma Derneği **(International Development Association; Association Internationale de Développement; Internationale Entwicklungsorganisation)**; x) Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü **(International Civil Aviation Organization; Organisation Internationale de l'Aviation Civile; Internationale Zivilluftfahrtorganisation)**; xi) Evrensel Posta Birliği **(Universal Postal Union; Union Postale Universelle; Weltpostverein)**; xii) Uluslararası Telekomünikasyon Birliği **(International Telecommunication Union; Union Internationale de Télécommunication; Internationaler Fernmeldeverein)**; xiii) Dünya Meteoroloji Örgütü **(World Meteorological Organization; Organisation Météorologique Mondiale; Weltorganisation für Meteorologie)**; xiv) Uluslararası Denizcilik Örgütü **(International Maritime Organisation; Organisation Maritime Internationale; Internationale Seeschiftfahrtsorganisation)**. Bu listeye kimi B.M. organları ile olan işbirliği ilişkileri nedeniyle, zaman zaman Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması Örgütü (GATT) **(General Agreement on Tariffs and Trade; Accord Général sur les Tarifs Douaniers et le Commerce; Allgemeines Zoll-und Handelsabkommen)** de eklenmektedir. Aslında GATT bir B.M. Uzmanlık kurumu değildir (bkz. **l'ONU pour tous,** N.U., New York, 1968, 8ème éd., s. 22).

Anılan uzmanlık kurumları burada özel olarak ele alınmayacaktır; ancak gerektiğinde ileride işlenen konular çerçevesinde bu örgütlere ilişkin daha ayrıntılı bilgi verme yoluna gidilecektir.

B. Avrupa Ekonomik Topluluğu
(European Economic Community; Communauté Economique Européenne; Europäische Wirtschaftsgemeinschaft)

Kaynakça:

Türkçe: T. Çadırcıoğlu, **Ortak Pazar-Faaliyetleri, Yunanistan ve Türkiye,** Ankara, 1966; S. Reisoğlu, **Ortak Pazar Hukuku (Özellikle İşçi Dolaşımı, Yerleşme ve Hizmet Edimi Serbestisini Düzenleyen Kurallar)**, Ankara, 1973; H. Pazarcı, **Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Yaptığı Anlaşmalar,** Ankara, 1978; İ. Doğan, **Türk Anayasa Düzeninin Avrupa Toplulukları Hukuku Düzeni ile Bütünleşmesi Sorunu,** İstanbul, 1979; A.F. Arsava, **Avrupa, Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar,** Ankara, 1985; T. Tan, "Avrupa Ekonomik Topluluğu Hukuku", **S.B.F.D. (Cem Sar Armağanı)**, Cilt XXVII, Sayı 3, s. 201-216; H. Pazarcı, "A.E.T.'nin Uluslararası İlişkileri", **S.B.F.D.**, Cilt XXXIII, Sayı 1-4, s. 67-77; A.F. Arsava, "Avrupa Ekonomik Topluluğu Direktiflerinin Ulusal Alanda Geçerliliği", **M.H.M.Ö.H.B.**, 1981, Sayı 2, s. 5 vd.; **Avrupa Ekonomik Topluluğu: Çeşitli Hukuki Sorunlar Üzerine Konferanslar,** İstanbul, 1973; M. Gönlübol, "Avrupa Ekonomik Topluluğu (Ortak Pazar). Kuruluşu ve Gelişmesi", **S.B.F.D.**, Cilt XX, Sayı 3, s. 75-118; C. Sar, "Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu", **S.B.F.D.**, Cilt XVII, Sayı 3, s. 183-222; A. Kazancıgil,

"Avrupa Ekonomik Topluluğunda Yasama Organı", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt III, Sayı 3, s. 82-95; A.F. Arsava ,"Avrupa Ekonomik Topluluğu Hukuk Düzeninin Ulusal Hukuk Düzenleri Üzerindeki Etkisi", **Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan**, İstanbul, 1982, Cilt I, s. 611 vd.; A.F. Arsava, "Avrupa Topluluklarının Uluslarüstü Özelliği", **Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan**, Ankara, 1983, s. 221 vd.; A.S. Yüksel, **Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu**, Eskişehir, 1975; H. Günuğur (der.), **Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması)**, İstanbul, 1988 (2. baskı); Ü. Hergüner ve T. Tarhanlı, "Avrupa Toplulukları Adalet Divanı", **M.H.M.Ö.H.B.**, 1983, Sayı 2, s. 24 vd.; C. Baydarol, **Avrupa Toplulukları Hukukunun Temelleri**, İstanbul, 1986. Ayrıca bkz. **I.K.V.D.**'nin bütün sayıları.

Yabancı dil: H.P. Ipsen, **Europaeisches Gemeinschaftsrecht**, Tübingen, 1972; P. Reuter, **Organisations européennes**, Paris, 1970, 2nd. éd.; A. Bleckmann, **Europarecht-Das Recht der Europaeischen Wirtschaftsgemeinschaft**, Köln, 1980, 3 Auflage; L.-J. Constantinesco, **Das Recht der Europaeischen Gemeinschaften**, Baden-Baden, 1977; I. Seidl- Hohenveldern, **Internationale Organisationen und Europaeische Gemeinschaften**, Köln, 1971; A. Parry and S. Hardy, **EEC Law**, London, 1973; L.C. Ananiadès, **L'Association aux Communautés européennes**, Paris, 1967; **l'Association à la Communauté Economique Européenne**, Bruxelles, 1970; A. Kazancıgil, "Le processus de conclusion des accords d'association dans la Communauté Economique Européenne", **M.M.T.Y.**, 1967, s. 148-185; C. Sar, "l'Association entre la Turquie et Communauté Economique Européenne", **M.M.T.Y.**, 1982, s. 89-114; H. Günuğur, **l'Association de la Turquie à la C.E.E. élargie**, Aix-Marseille, 1975 (doktora tezi); H. Pazarcı, "Problèmes d'incompatibilité des accords conclus par la C.E.E.", **Mélanges P. Reuter**, Paris, 1981, s. 391-406; D. Lasok and J.W. Bridge, **Law and institutions of the European Communities**, London, 1987 (4th ed.); P.S.R.F. Mathijsen, **A guide to European Community law**, London, 1985 (4th ed.); J.-V. Louis, **L'ordre juridique communautaire**, Bruxelles, 3ème éd., 1986; I. Jalles, **Implications juridico- constitutionnelles de l'adhésion aux Communautés européennes**, Bruxelles, 1981.

a) Tarihçesi

(historical of EEC; historique de la C.E.E.; Historische des EWG)

Avrupa Ekonomik Topluluğu, her biri ayrı uluslararası hukuk kişiliğine sahip bulunan üç Avrupa Topluluğundan (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu; Avrupa Ekonomik Topluluğu; Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) biridir.

İlk kurulan Avrupa Topluluğu olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, 18.4.1951'de imzalanan ve 23.7.1952'de yürürlüğe giren bir andlaşma ile gerçekleştirilmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu Andlaşması, EURATOM Andlaşması için olduğu gibi, 25.3.1957'de Roma'da altı devletçe imzalanmıştır: Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg. Bu Andlaşma, 1.1.1958'de yürürlüğe girmiştir.

A.E.T.'nin 1970'li yıllarda genişlemeye başladığı görülmektedir. Nitekim, 22.1.1972 tarihli bir andlaşma ile İngiltere, Danimarka ve İrlanda A.E.T.'nin üyeliğine kabul edilmiştir. Anılan andlaşma 1.1.1973'te yürürlüğe girmiştir. A.E.T.'nin ikinci genişlemesi Yunanistan'la 28.5.1979'da imzalanan Atina Andlaşması ile gerçekleşmiştir. Anılan andlaşma da 1.1.1981'de yürürlüğe girmiştir. Nihayet, İspanya ve Portekiz ile 12.6.1985 tarihinde ayrı ayrı imzalanan katılma andlaşmaları ile A.E.T.'nin üye sayısı 12'ye yükselmiştir. Bu iki devletle yapılan andlaşmalar da 1.1.1986 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

b) Amaçları
(aims of EEC; buts de la C.E.E.; Ziele des EWG)

A.E.T.'nin temel amacı, kurucu andlaşması olan Roma Andlaşmasında, bir gümrük birliği ve giderek bir ekonomik birlik kurmak olarak belirtilmektedir (mad. 2). Fakat, Topluluğun elde ettiği sonuçların son yıllarda ayrıca bir siyasal Avrupa birliği kurulması arzusunu arttırdığı da gözlenmektedir. Nitekim, üye devletlerin devlet ve hükümet başkanlarının imzaladığı 19.6.1983 tarihli Stuttgart Bildirisi ile üyeler bir siyasal Avrupa Birliği kurulmasını son amaçları olarak ilan etmişlerdir. Bu amaca ulaşılması için de, 1.7.1987'de yürürlüğe girmiş bulunan "Avrupa Tek Senedi" adı verilen bir andlaşmayı, 17.2.1986 ve 28.2.1986 tarihinde imzalamışlardır.

Yukarıdaki amaçlar ışığında Roma Andlaşmasının gerçekleştirmeyi öngördüğü çalışmalar şunlardır (mad. 3): i) üye devletler arasında gümrük vergilerinin ve dışalım-dışsatımda miktar kısıtlamalarının kaldırılması; ii) üçüncü devletlere karşı ortak bir gümrük tarifesi ve ortak bir ticaret politikasının saptanması; iii) üye devletler arasında kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması; iv) tarım alanında ortak bir politikanın saptanması; v) taşıma alanında ortak bir politikanın saptanması; vi) serbest rekabetin sağlanması; vii) üye devletlerin ekonomik politikalarının eşgüdümünün ve ödeme (tediye) dengesizliklerini önleyecek önlemlerin saptanması; viii) Ortak Pazar'ın işlemesi için gerekli olan sınırlar içerisinde ulusal mevzuatların birbirlerine yaklaştırılması; ix) işçiler için Avrupa Sosyal Fonu kurulması; x) kalkınma alanında yardım için Avrupa Yatırım Bankası Kurulması.

Siyasal birlik konusundaki gelişmeler ise, önceleri üyeler arasında resmi olmayan bir siyasal danışma mekanizmasının oluşturulması ile ortaya çıkmıştır (bilgi için bkz. Ş. Kızıldeli, **Avrupa Toplulukları İçinde Siyasi Danışma Mekanizması,** Ankara, 1979 (S.B.F.'de yapılmış ve basılmamış Y. Lisans tezi). Ancak, bu yolda hukuksal düzenleme kısa süre önce yürürlüğe girmiş olan 17 ve 28.2.1986 tarihli "Avrupa Tek Senedi" ile ger-

çekleştirilmiştir. Anılan andlaşmaya göre üye devletler bundan böyle dış politika alanında da ortak bir politika oluşturmaya ve uygulamaya çaba göstermeyi ve işbirliğinde bulunmayı kabul etmektedir (mad. 30).

c) Üyeleri
(members; membres; Mitglieder)

A.E.T.'nin bugünkü üye sayısı 12 olup, şu devletlerdir: Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, İspanya ve Portekiz.

Roma Andlaşmasının 237 nci maddesine göre her Avrupa devleti Topluluğa üye olmak için başvurabilir. Yeni üye devletin Topluluğa katılması dolayısiyle Andlaşmada değişiklikler yapılabilmesi olanağı da vardır.

Üyeliğe kabulünü isteyen devlet Topluluk Konseyine başvurmaktadır. Konsey, Komisyonun ve Avrupa Parlamentosunun görüşünü aldıktan sonra, oybirliği ile karar verir. Oybirliğinin aranmasından anlaşılacağı gibi, bir üye devletin karşı olması üçüncü devletin üyeliğe kabulünü engeller. Nitekim, Ocak 1963'de Fransa İngiltere'nin üyeliğe kabulünü engellemiştir. Tam üye olabilmek için üyeliğe aday devlet ile üye devletler arasında bir katılma andlaşması yapılmaktadır. A.E.T. örgütü hukuksal açıdan andlaşmaya katılmamakta, adı geçen andlaşma sadece aday devlet ile üye devletler arasında gerçekleştirilmektedir.

Katılma andlaşmalarının yürürlüğe girmesinde de örgütün hiçbir rolü olmamaktadır. Yapılan andlaşma taraf devletlerin anayasalarına göre her birince onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedir.

Roma Andlaşmasında üyelikten çekilme konusunda herhangi bir hüküm yer almamakla birlikte, bu, hukuksal açıdan olanaklı görünmektedir. Ancak, bugüne kadar böyle bir durumla karşılaşılmamıştır.

ç) Organları
(organs; organes; Organe)

A.E.T.'nin organları Roma Andlaşmasının V'inci kısmında belirtilmiştir. Ana organlar, Avrupa Parlamentosu, Konsey, Komisyon, Adalet Divanı ve Ekonomik ve Sosyal Komitedir. Önce ayrı bir Konsey ve ayrı bir Komisyona sahip bulunan A.E.T., 8.4.1965'te yapılan bir andlaşma ile bu organlarının da öteki Avrupa Toplulukları (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) ile ortak bir organ durumuna getirilmesine tanık olmuştur. Anılan bu andlaşmanın gerekli onayları alarak 1.7.1967'de yürürlüğe girmesinden bu yana sözü edilen bütün organlar bugün üç Avrupa Topluluğunun ortak organı durumundadır.

Bunlara, ayrıca, 1986 "Avrupa Tek Senedi" ile yılda en az iki kez toplanması öngörülen ve üye devletlerin devlet ya da hükümet başkanları ile Komisyon başkanından oluşan bir "Avrupa Konseyi" **(Conseil européen)** adı verilen organı ilerideki yıllar için eklemek gerekmektedir (mad. 2). Bugün A.E.T.'de görev yapan ana organları sırasıyla ele alalım.

i) Konsey
(Council; Conseil; Rat)

Konsey, her üye devletin hükümet üyelerinden birinin katılmasıyla oluşan bir organdır. Genellikle, Konseye üye devletlerin dışişleri bakanları katılmaktadır. Ancak, bazı özel sorunların tartışma konusu olması durumunda, diğer bakanların, özellikle maliye ve tarım bakanlarının, Konseye katıldıkları görülmektedir. Bugün Konsey 12 üyeye sahiptir.

Konsey başkanlığını, devletlerin adlarının alfabe sırasına göre, üye bakanlar sırayla altışar aylık süreler için yaparlar.

Konsey, başkanın, üyelerinden birinin ya da Komisyonun isteği üzerine toplanmaktadır.

Roma Andlaşmasının 145. maddesine göre, Konseyin görevi, üye devletlerin genel ekonomik politikalarının eşgüdümünü sağlamak ve Andlaşmada öngörülen amaçları gerçekleştirmede karar vermektir.

Topluluğun bütçesi de Avrupa Parlamentosunun görüşü alındıktan sonra Konsey tarafından kararlaştırılır.

Roma Andlaşmasının 148. maddesine göre, Konsey kimi kararlarını basit çoğunlukla alır. Ancak, kimi durumlarda, nitelikli çoğunluk ya da oybirliği de aranmaktadır.

Nitelikli çoğunluk aranması durumunda, üye devletlerin oylarının hesaplanması her devlete tanınan ağırlıklı oylar gözönünde tutularak yapılır. Bu ağırlıklı oylar, en son duruma göre, üye devletler için şöyledir:

Federal Almanya	10
Fransa	10
İngiltere	10
İtalya	10
Hollanda	5
Belçika	5
Danimarka	3
İrlanda	3
Lüksemburg	2
Yunanistan	5
İspanya	8
Portekiz	5

Bu durumlarda kararın alınabilmesi için toplam 76 oy üzerinden 54 oy gerekli olup, ayrıca, kimi zaman en az sekiz devletin bu yönde oy kullanmış olması koşulu aranmaktadır.

Konsey toplantısında hazır bulunan ve temsil edilen bir üye devletin çekimser kalması kararın alınmasına engel oluşturmamaktadır. Ocak 1966'da Lüksemburg Anlaşması sonucu tarımsal konularda, Konsey'in karar alabilmesi için, ortak bir anlaşmaya varılması koşulu öngörülmektedir. Uygulamada, o tarihten beri, birçok konudaki kararların consensus ile alınmasına çaba sarfedildiği gözlenmektedir.

ii) Komisyon
(Commission; Kommission)

En son İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılmasıyla Komisyon 17 bağımsız üyeden oluşmaktadır. Komisyon üyeleri üye devletlerin uyrukları arasından aşağıdaki sayılarda seçilmektedir: İngiltere, Fransa, F. Almanya, İtalya ve İspanya'dan ikişer, öteki üye devletlerden birer üye. Komisyon üyelerinin seçimi üye devletlerin ortak olurları ile gerçekleştirilmektedir.

Komisyon üyelerinin görev süresi 4 yıldır. Tekrar seçilmek olanağı vardır.

Komisyon başkanı ve 6 başkan yardımcısı 2 yıl süre için Komisyon üyeleri tarafından seçilirler. Sürenin bitiminden sonra tekrar seçilebilmek olanaklıdır.

Üyeler görevlerini tam bir serbestlik içinde ve Topluluğun çıkarlarına uygun biçimde yerine getirmek zorundadır. Görevleri boyunca üyeler hiçbir hükümet veya kuruluştan yönerge isteyemez ve alamazlar.

Komisyon üyeleri, görevlerinin yerine getirilmesi için gerekli nitelikleri kaybettikleri ya da ağır bir kusur işledikleri zaman, Konsey ya da Komisyonun başvurması üzerine, Adalet Divanı tarafından görevlerinden affedilebilirler. Yine, ileride göreceğimiz gibi, Avrupa Parlamentosunun güvensizlik oyu sonucu Komisyon üyeleri topluca görevlerinden affedilebilmektedir.

Roma Andlaşmasının 155. maddesi Komisyonun görevlerini şu biçimde belirlemektedir:

i) Andlaşma gereğince alınan kararların uygulanmasını denetlemek; ii) kendisince gerekli görülen ve andlaşmada açıkça öngörülen durumlarda tavsiye veya görüşler bildirmek; iii) Konsey ve Avrupa Parlamentosu kararlarının hazırlanmasına yardım etmek; iv) Andlaşmada öngörülen ya da Konseyin görevlendirdiği durumlarda kararlar almak.

Ayrıca, Komisyon her yıl Topluluğun çalışmaları hakkında genel bir rapor hazırlar.

Uygulamada A.E.T.'nin motoru Komisyon olmaktadır.

Bunların yanında, örgütün tüm yönetsel işlemleri Komisyona bağlı organlar tarafından yürütülmektedir.

Komisyon kararları üyelerin çoğunluğu ile alınır.

iii) **Avrupa Parlamentosu**
(European Parliament; Parlement européen; Europäische Parlament)

Bu organ da üç Avrupa Topluluğunun ortak organıdır.

Roma Andlaşmasında başında Meclis diye anılan ve 1962'den bu yana da Avrupa Parlamentosu adını alan bu organ İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılması ile 518 parlamenterden oluşmaktadır. Üyelerin devletlere göre dağılımı şöyledir: F .Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya 81'er; İspanya 60; Hollanda 25; Yunanistan, Belçika ve Portekiz 24'er; Danimarka 16; İrlanda 15 ve Lüksemburg 6 üye.

Bugün Avrupa Parlamentosu üyeleri her üye devlette halk tarafından doğrudan seçilmektedir.

Parlamento başkanı ve yardımcıları üyeler arasından seçilir.

Parlamento yılda birer hafta süreli ortalama 14 olağan toplantı yapar. Fakat, Konsey'in veya Komisyon'un isteği ya da Parlamento üyelerinin çoğunluğunun isteği üzerine, olağan-üstü toplantılar yapması da olanaklıdır.

Avrupa Parlamentosunun başlıca görevi denetim ve danışmadır.

Buna göre, Parlamento, Konsey ve Komisyon'un işlemlerini denetlemektedir. Tam üyeliğe kabulde ve ortaklık anşlamalarının yapılmasında Konsey Parlamento'nun görüşünü alır. Yine, Parlamento, Komisyon'un yıllık genel çalışma raporunu tartışır (mad. 143). Avrupa Parlamentosu, Komisyon üyelerini güvensizlik oyu vermek suretiyle toptan istifaya çağırabilme yetkisine sahiptir. Parlamento kararları, andlaşmada aksi belirtilmemiş ise, salt çoğunluk ile alınırlar (mad. 141).

iv) **Avrupa Toplulukları Adalet Divanı**
(Court of Justice of the European Communities; Cour de Justice des Communautés Européennes; Europäische Gerichtshof)

Avrupa Toplulukları Adalet Divanı, adından da anlaşılacağı üzere,

üç Avrupa Topluluğunun ortak yargı organıdır. Bu Adalet Divanı ile La Haye'deki Uluslararası Adalet Divanı'nı karıştırmamak gerekir.

Avrupa Toplulukları Adalet Divanı, bugün 13 yargıçtan oluşmaktadır. Ayrıca, Divan'a yargı çalışmalarında yardımcı olan savcılar vardır.

Adalet Divanı yargıçları ve savcılar üye devletlerde en yüksek yargı görevlileri ile tanınmış hukukçular arasından, üye devlet hükümetlerince birlikte 6 yıl için seçilirler (mad. 167).

Yargıçlar kısmî seçimle her üç senede bir yenilenirler.

Adalet Divanı başkanı, yargıçlar tarafından, üç yıl için aralarından seçilir. Bu süre bittikten sonra başkan yeniden seçilebilir.

Roma Andlaşmasının 164. maddesine göre Adalet Divanı'nın görevi Andlaşmanın yorum ve uygulanmasında hukuka uymayı sağlamaktadır.

Bu görevini yerine getirebilmek amacıyla Divan şu konularda karar alabilmektedir (mad. 177): i) Andlaşmanın yorumu; ii) Topluluk organları tarafından yapılan işlemlerin geçerliliği ve yorumu; iii) Konsey'in bir kararı ile kurulan kurumların ana statülerinin yorumu.

Adalet Divanı'na, Komisyon (mad. 169) gibi Topluluk organları, üye devletler (mad. 170) ve gerçek ve tüzel kişiler (mad. 173) yukarıdaki sözünü ettiğimiz konularda başvurabilirler. Bu başvurularda davalı, üye devletler olabileceği gibi Komisyon ve Konsey de olabilir (mad. 175).

Yine, Adalet Divanı Topluluk ile memurları arasında çıkacak uyuşmazlıklarda yetkili yargı organıdır (mad. 179).

Adalet Divanı kararları bağlayıcıdır.

v) Ekonomik ve Sosyal Komite
(Economic and Social Comittee; Comité Economique et Social; Wirtschafts- und Sozialausschuβ)

Topluluğun ekonomik ve toplumsal konularda danışma organını oluşturan Ekonomik ve Sosyal Komite bugün 189 üyeye sahip bulunmaktadır. Üyelerin üye devletlere göre dağılımı şöyledir: F. Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya 24'er üye; İspanya 21 üye; Hollanda, Belçika, Yunanistan ve Portekiz 12'şer üye: Danimarka ve İrlanda 9'ar üye; Lüksemburg 6 üye.

Komite üyeleri, her üye devletin gösterdiği, sahip olduğu sayının iki katı kadar aday arasından, Komisyona da danıştıktan sonra, Konsey tarafından seçilmektedir. Komite üyelerinin görev süresi dört yıldır. Komite üyeleri ulusal devletlerinden bağımsız olup, hiçbir devlet ya da kuruluştan direktif alamazlar.

d) A.E.T. ile ortaklık ilişkileri
(association; Aszociation)

Ortaklık konusunda, Roma Andlaşmasının 238. maddesi aynen şöyle kaleme alınmıştır:

"Topluluk bir üçüncü devlet, bir devletler birliği ya da bir uluslararası örgütle, karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak davranışlar ve özel usuller öngören ortaklık kuran anlaşmalar yapabilir".

Yine, Roma Andlaşmasının 131. maddesinde, üye devletlerle özel bağları olan deniz-aşırı ülke ve topraklar da Topluluğa ortak üye olarak kabul edilmektedir.

Böylece, kuramsal olarak, A.E.T.'ye iki yolla ortak olabilme olanağı vardır: i) anlaşma yapma yolu ile; ii) özel duruma sahip ülke ve topraklardan biri olma durumunda (bu ülke ve toprakların hangileri olduğu Andlaşmaya eklenen bir ekte belirtilmiştir).

Ortaklığın, özellikle 238. maddede belirtilen ortaklığın tam olarak neleri kapsadığı Andlaşmada belirtilmemiştir. Fakat, uygulamada, ortak devletlere birtakım ayrıcalıkların tanındığı görülmektedir.

Öğreti, ileride tam üyeliğe aday olabilecek Avrupa devletlerinin ortaklığı (Türkiye, Yunanistan) ve hiçbir zaman Topluluğa tam üye olması söz konusu olmayan öteki devlet ortaklıkları arasında bir ayırım yapmaktadır. Yapılan ortaklık anlaşmalarında da bu fark görünmektedir; ileride tam üyeliğe geçme olanağı olan devletlerle daha kapsamlı düzenlemelere gidildiği göze çarpmaktadır.

Ortaklık anlaşmalarının, Avrupa Parlamentosunun görüşü alındıktan sonra, A.E.T. adına Konsey tarafından yapılacağı öngörülmektedir. Uygulamada, Komisyon görüşmeleri yürütmekte ve durumu Konseye bildirmektedir. Anlaşma tasarısı ortaya çıktığında Komisyon paraf etmekte ve tasarıyı Konseye sunmaktadır. Daha sonra, Konsey, eğer uygun bulursa, bu tasarıyı oybirliği ile kabul etmekte ve imzalayarak Avrupa Parlamentosunun görüşünü istemektedir.

Ortaklık anlaşmalarının yapımında dikkati çeken noktalardan biri, bugüne kadar yapılan kimi ortaklık anlaşmalarına (örneğin, Türkiye, Yunanistan ve on sekiz Afrika devleti ile yapılan anlaşmalar) A.E.T. üye devletlerinin de taraf olmasıdır. Böyle bir kuralın Roma Andlaşması tarafından öngörülmemesine rağmen, yapılan ortaklık anlaşmalarında bazı konuların (örneğin, ekonomik yardım) üye devletlerin ulusal yetki alanına girmesi dolayısıyla böyle bir yola başvurulmuştur.

Ortaklık kurumunun organlarının nasıl işlediğini aşağıda A.E.T.-Türkiye ortaklığı çerçevesinde göreceğiz.

e) A.E.T.-Türkiye Ortaklığı
(Association between EEC and Turkey; Association C.E.E.-Turquie; Aszociation EWG-Türkei)

Türkiye'nin A.E.T.'ye ilk başvurması 31.7.1959 olup, Konsey 11.9.1959'da Komisyona görüşmelere başlaması için yetki vermiştir.

Türkiye ile A.E.T. Komisyonu arasında görüşmeler 25.9.1959 da başlamış ve 27.5.1960 da kesintiye uğramıştır. Fakat, daha sonra görüşmeler tekrar başlayarak 25.6.1963 de sona ermiş ve bir anlaşma tasarısı paraf edilmiştir.

12.9.1963'de Ortaklık Anlaşması Ankara'da Türkiye, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve A.E.T. adına Konsey temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Daha sonra da onaylanarak 1.12.1964 de yürürlüğe girmiştir.

Ortaklık anlaşması 33 madde ile ana anlaşmaya ek bir geçici protokol, bir mali protokol ve bir son senet **(acte final)** ile 3 niyet ve yorum bildirisinden oluşmaktadır (metinler için bkz. **R.G.**, 17.10.1964, sayı 11858).

Ortaklık anlaşmasının ana metni, kurulan ortaklığın ana konularını düzenleyip, üç dönemden oluşan ortaklığın ilk dönemi olan hazırlık dönemi için de A.E.T.-Türkiye ilişkilerinin düzenlenmesi Geçici Protokolda yapılmaktadır. Mali protokolda ise Topluluğun Türkiye'ye yapacağı mali yardım konusu düzenlenmektedir.

Ortaklık anlaşması, Türkiye ile A.E.T. arasında bir gümrük birliği kurmayı ve ilerde Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğini hedef aldığından, anlaşma bu gümrük birliğinin gerçekleşmesi için üç dönem öngörmektedir. Bu nedenle, A.E.T.-Türkiye ortaklığını anlamamız için ilk önce, anlaşmada öngörülen dönemleri inceleyeceğiz. Daha sonra da, ortaklık kurumlarına ve bunların yetkilerine göz atacağız.

i) A.E.T.-Türkiye Ortaklığının dönemleri

1963 Ortaklık Anlaşmasında Türkiye ile A.E.T. arasında "bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulması" için ortaklığın üç dönemden oluşacağı öngörülmektedir (mad. 2/3): i) hazırlık dönemi; ii) geçiş dönemi; iii) son dönem.

— Hazırlık dönemi:

1963 Ortaklık Anlaşması, mad. 3/1 şöyledir: "Hazırlık döneminde Türkiye, geçiş dönemi ve son dönem boyunca kendisine düşecek yükümleri üstlenebilmek için, Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirir."

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi hazırlık döneminin amacı Türk ekonomisini A.E.T. ile bir gümrük birliğine geçmeye hazırlamaktır. Bu amaçla Topluluk, bu dönem içinde, Türkiye'ye birtakım ticari ve mali kolaylıklar sağlamayı garanti etmektedir. Bu dönem içindeki Topluluğun Türkiye'ye sağlayacağı ticari kolaylıklar Geçici Protokolda düzenlenmiştir. Bu protokolda (mad. 2), Anlaşmanın yürürlüğe girmesi tarihinden başlayarak, Topluluk devletleri Türkiye'den bu ülkelere yapılacak tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık dışsatımında belirli kontenjanlar içinde veya kontenjana bağlı tutmadan Türkiye'ye gümrük indirimi uygulamayı garantilemektedir. Bu kolaylıkların 1967 yılından bu yana narenciye, şarap, kimi dokuma maddeleri ve su ürünlerine de uygulanması kararlaştırılmıştır. Mali Protokolde ise A.E.T.'nin Türkiye'ye bu dönem içinde, 175 milyon hesap birimi tutarında bir kredi vermesi öngörülmektedir. Anlaşmada hazırlık dönemi süresi, eğer uzatılmaz ise, 5 yıl olarak öngörülmektedir.

— Geçiş dönemi:

İkinci dönem olan geçiş dönemine geçme otomatik olmamakta ve geçici Protokolün 1. maddesinde öngörüldüğü gibi bir katma protokolün yapılmasını gerektirmekte idi. Ankara anlaşması 1.12.1964'te yürürlüğe girdiğinde olağan olarak 5 yıllık bir süre için öngörülen hazırlık dönemi 1.12.1969 da sona ermekte idi. Yine, Ankara anlaşmasında geçiş dönemine girmesinin biçim ve koşullarının dördüncü yılın sonundan başlayarak Ortaklık Konseyince kararlaştırılması öngörüldüğünden, Türkiye ile A.E.T. arasında bu konudaki görüşmeler 5.2.1969'da başlamış ve 22.7.1970'e kadar sürmüştür. Türkiye-A.E.T. ortaklığının geçiş dönemine girmesini kararlaştıran Katma Protokol ve Mali Protokolün gereken onaylamaları yapılana kadar geçen devreyi düzenlemek için Toplulukla Türkiye arasında 27.7.1971 de bir Geçici Anlaşma imzalanmıştır (metin için bkz. **R.G.**, 18.8.1971, Sayı 13930 ve 31.8.1972, Sayı 14292).

Katma Protokol ve Mali Protokol 1972 yılının son günlerinde gereken bütün onayları aldıktan sonra 1.1.1973 de yürürlüğe girmiştir. Böylece 1.1.1973 tarihinden beri A.E.T.-Türkiye Ortaklığı geçiş dönemi başlamıştır (metin için bkz. **R.G.**, 29.12.1972, Sayı 14406).

Bu arada İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın da Topluluğa katılması sonucu yeni Topluluk üyeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla, Dokuzlar, Konsey ve Türkiye arasında 30.6.1973'de Ankara'da bir Tamamlayıcı Protokol imzalanmıştır (metin için bkz. **R.G.**, 7.1.1983, Sayı 17921). Ancak, daha sonra Topluluğa Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in katılması üzerine, İspanya ve Portekiz ile de 1986'da bir

uyum anlaşması imzalanmıştır. Yunanistan ile Türkiye arasında bir uyum anlaşması imzalanması Nisan 1988'i bulmuştur.

Geçiş döneminin amacı, A.E.T. ile Türkiye arasında giderek gümrük birliğini gerçekleştirmektir. Bu amaçla, Topluluk, sanayi mallarında (makina halıları, pamuk ipliği ve diğer pamuklu dokuma maddeleri ve petrol ürünleri dışında) Türkiye'den yapacağı ithalata hiçbir gümrük vergisi koymamayı ve miktar kısıtlamaları uygulamamayı garantilemektedir. Türkiye ise, Topluluk çıkışlı mallara uygulanan gümrük vergilerini 12 yıllık olağan ya da 22 yıllık olağandışı dönem içinde giderek kaldırmayı garanti etmektedir. Ayrıca işçilerin serbest dolaşımının, 1976-1986 arasında giderek gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

Yine, bu geçiş dönemi içinde, Türkiye bu dönemin bitiminde, tarım ürünlerinin serbest dolaşımını sağlayacak biçimde tarım politikasını Topluluğun tarım politikasına uydurmaya çalışacaktır.

İkinci Mali Protokolda ise Topluluk Türkiye'ye 195 milyon hesap birimi tutarında bir kredi vermektedir. Daha sonra, 12.5.1977'de üçüncü Mali Protokol imzalanmıştır. Bu protokol Türkiye'ye toplam 310 milyon hesap birimi kredi öngörmektedir. Nihayet, 19.6.1981 tarihinde Türkiye ile Topluluk organları arasında 600 milyon hesap birimi tutarındaki Dördüncü Mali Protokol paraf edilmiştir. Bu son Protokol henüz yürürlüğe girmemiştir.

Bütün bu anlaşmalar ve eklerine rağmen, A.E.T.-Türkiye ilişkileri 1970'li yılların ikinci yarısından başlayarak olumsuz bir gelişme göstermiştir. Böylece, bir yandan, Türkiye 1977'den bu yana A.E.T. çıkışlı mallara kademeli gümrük indirimini durdururken, öte yandan, Topluluk, özellikle 1980'den sonra, Türkiye'ye karşı kabul ettiği mali, serbest dolaşıma ilişkin ve kimi gümrük indirim ve engellerini kaldırmaya ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmemeye başlamıştır. Yine, 1980'li yıllarda siyasal organların toplantıları askıya alınmıştır. 1986 yılından başlayarak ortaklık organlarının çalışmasına ilişkin olarak yavaş fakat olumlu gelişmelerin tekrar gerçekleştiği görülmektedir. Bu arada Türkiye 14.4.1987 tarihinde Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvurmuş olup, 27.4.1987'deki bir Konsey kararı ile sorun Komisyonun incelemesine havale edilmiş bulunmaktadır.

— Son Dönem:

Son dönem, A.E.T.-Türkiye gümrük birliğinin tam gerçekleştirileceği ve ekonomik politikalarının eşgüdümünün güçlendirileceği dönemi oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, bu dönem, ortaklıktan A.E.T.'ye tam üyeliğe geçişin hazırlandığı dönemdir.

Ankara Anlaşması geçiş döneminden son döneme nasıl geçileceği ve son dönemin süresinin ne olacağı konusunda hiçbir şey söylememektedir. Ancak, Türkiye'nin tam üyeliğe başvurusu ile bu döneme hiç girilmemesi ve Türkiye-A.E.T. ilişkilerinin daha başka biçimlerde ele alınması olasılığı büyüktür.

ii. Ortaklık kurumları ve yetkileri:

Türkiye A.T.'na tam üye olarak kabul edilene kadar, A.E.T. ile ilişkileri Ortaklık Anlaşması ve ekleri çerçevesinde yürütülmeye devam edecektir. Dolayısıyla bugün halen Ortaklık kurumlarının görevi ve yetkileri önemini korumaktadır.

Bugüne kadar A.E.T.-Türkiye arasındaki ilişkileri düzenleyen başlıca organlar, Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi ve Karma Parlamento Komisyonu olmuştur.

— Ortaklık Konseyi:

Ortaklık Konseyi, Ankara Anlaşmasının 23. maddesine göre, "bir yandan Türkiye Hükümetinden üyeler, öte yandan, Topluluk üyesi Devletler Hükümetlerinden, Konseyinden ve Komisyonundan üyeler (den)" oluşmaktadır.

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi, Ortaklık Konseyi iki taraf arasında oluşan bir organdır: Topluluk ve Topluluk üyesi devletler, bir yandan, Türkiye, öte yandan.

Ortaklık Konseyinin görevi, Ortaklık Anlaşması ve Protokoller çerçevesinde ortaklığın amaçlarının gerçekleştirilmesinde gerekli kararları almak ve ortaklık rejimi sonuçlarını belli aralıklarla incelemek (Ankara An., mad. 22), taraflar arasında bir uyuşmazlık çıkması ve sorunun Ortaklık Konseyine getirilmesi durumunda bunu karar yolu ile çözmek ya da başka bir yargı organına götürmeyi kararlaştırmaktır (Ankara An. mad. 25).

Ortaklık Konseyinin, duruma göre, karar ve tavsiye yetkisi vardır (Ankara An., mad. 22). Ortaklık Konseyi kararlarını oybirliği ile alır (Ankara An., mad. 23).

Konsey, en az altı ayda bir Bakanlar düzeyinde ve gerektiğinde de büyükelçiler düzeyinde toplanır.

Konseyin başkanlığı, altışar aylık sürelerle, Türkiye ve Topluluk temsilcilerinden biri tarafından, sıra ile yapılır (Ankara An., mad. 24).

— **Ortaklık Komitesi:**

Ankara Anlaşmasının 24. maddesi Ortaklık Konseyinin "görevlerinde kendine yardım edebilecek her komiteyi" kurabileceğini öngörmektedir.

Ortaklık Konseyi bu maddeye dayanarak bir Ortaklık Komitesi kurmuştur. Ortaklık Komitesi, her iki taraftan müsteşar ve danışmanlar düzeyinde oluşan bir komitedir. Görevi Ortaklık Konseyinin çalışmalarını hazırlamak ve öneriler sunmaktır.

— **Karma Parlamento Komisyonu:**

Ankara Anlaşmasının 27. maddesi "Ortaklık Konseyi, bir yandan Avrupa Parlamenter Asamblesi ... ile öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi ... arasında işbirliğini ve temasları kolaylaştırmak için her türlü yararı, tedbiri alır" demektedir. Bu hükme dayanılarak A.E.T.-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu kurulmuştur.

Karma Parlamento Komisyonu, İspanya ve Portekiz'in A.E.T.'ye katılması ile, T.B.M.M.'den 18 ve Avrupa Parlamentosundan 18 üye olmak üzere toplam 36 üyeden oluşmaktadır.

Bu Karma Parlamento Komisyonunun görevi Ortaklık Konseyinin hazırladığı yıllık çalışma raporunu incelemek ve ortaklıkla ilgili konularda iki taraf parlamenterleri arasında görüş alış-verişinde bulunularak Ortaklık Konseyine tavsiyelerde bulunmaktır.

Böylece, Karma Parlamento Komisyonu, karar yetkisi olmayan, bir danışma organıdır.

Karma Parlamento Komisyonunun yılda en az iki kez toplanması gerekmektedir. Ancak, 1980 yılı sonundan bu yana anılan organ hiç toplanmamıştır.

III. ÖZEL KİŞİLER
(private persons; personnes privées; Private Personen)

Özel kişilerin gerek hukuksal statüsü gerekse ilişkileri, ilke olarak, uluslararası hukukun kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak, uluslararası ilişkiler ve uluslararası toplumsal dayanışma geliştikçe, özel kişilere ilişkin kimi sorunların da giderek uluslararası hukukun doğrudan konusunu oluşturmağa başladığı gözlenmektedir. Nitekim, uluslararası toplumun tümünü ilgilendiren ortak sorunlara ve ortak temel değerlere ilişkin olarak uluslararası hukukun artan bir biçimde birtakım kurallar içerdiği bugün açıkça ortadadır. Bununla birlikte, hukuksal açıdan ana ilke yine de özel

kişilerin statülerinin ve ilişkilerinin bir iç hukuk konusunu oluşturduğu yönündedir. Dolayısıyla, uygulanan uluslararası hukukta aksine kurallar bulunmadıkça, özel kişilerin uluslararası hukuk düzeyinde haklara ve yükümlülüklere sahip olması ancak devletleri aracılığıyla olanaklıdır. Başka bir deyişle, aşağıda inceleyeceğimiz kuraldışılıklar saklı kalmak koşuluyla, özel kişilerin doğrudan uluslararası hukuk kurallarının konusunu oluşturması söz konusu değildir.

Uluslararası hukukun özel kişilere doğrudan yönelik kuralları önceleri açık deniz gibi hiçbir devletin egemenliği altında bulunmayan uluslararası alanlarda bireylerce işlenen birtakım suçlarla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Böylece, örneğin 19. yüzyılda, değişik uyruktan bireylerin yaşamını ve malvarlığını tehdit eden ve uluslararası ticareti engelleyen bu tür birey eylemlerinin ilgili olan herhangi bir devletçe cezalandırılması ilkesi kabul edilmiştir. Bunu, köle ticareti yapan kişilerin açık denizde yakalanmasına ve cezalandırılmasına ilişkin uluslararası hukuk kuralları izlemiştir. 20. yüzyıl ile birlikte ise, azınlıklar ve sığınmacılar gibi kimi birey gruplarının korunması uluslararası hukukta benimsenmiştir. İkinci Dünya savaşının bitimi ile de bütün insanlığın temel değerlerini oluşturduğu kabul edilen insan haklarının uluslararası alanda korunması konusu güncellik kazanmıştır. Yine, özellikle II. Dünya Savaşından sonra uluslararası boyutlardaki ticaret ortaklıklarının giderek uluslararası hukuk çerçevesine giren birtakım düzenlemelerin konusunu oluşturduğuna tanık olunmaktadır.

Bugün uygulanan uluslararası hukuk kuralları değerlendirildiği zaman, gerek gerçek kişilere (bireylere) ilişkin, gerek uluslararası ticari ortaklıklar ve dernekler gibi tüzel kişilere ilişkin olarak, birçok kuralın kabul edildiği görülmektedir. Bu kuralların başlıcalarının incelenmesi amacıyla uluslararası hukukta gerçek kişiler ve tüzel kişiler sırasıyla ele alınacaktır.

1. Gerçek kişiler (bireyler)
(individuals; individus ou personnes physiques; Einzelpersonen oder natürliche Personen)

Bugün uygulanan uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde aşağıdaki konularda doğrudan bireylere yönelik düzenlemelere gidildiği görülmektedir.

A. Bireylerin uluslararası suçlar nedeniyle cezai sorumlulukları

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, "Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz

Haydutluğunun Yasaklanması", **S.B.F.D.**, Cilt XVIII, Sayı 2, s. 105-188; F. Erem ve S. Keyman, "Uçak Kaçırma Suçu", **A.Ü.H.F.D.**, Cilt XXVII, Sayı 1-2, s. 1-24; F. Erem, **İnsanlığa Karşı Cürümler (Genocide)**, Ankara, 1948; Z.M. Alsan, "Bir Milletlerarası Ceza Divanı Kurulmasıyla İlgili Fikirler ve Teşebbüsler", **A.Ü.H.F.D.**, Cilt VIII, Sayı 3-4, s. 1-43; İ. Lütem, **Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk**, Ankara, 1957; T. Ataöv, "Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi", **S.B.F.D.**, Cilt XXII, Sayı 1, s. 239-262; T. Ataöv, "Savaş Suçları Uluslararası Mahkemesinin Jenosit ile İlgili Oturumu", **S.B.F.D.**, Cilt XXIII, Sayı 2, s. 319-334; H. Köni, **Uçaklara Karşı Girişilen Eylemlerin Uluslararası Hukukta Doğurduğu Sorunlar**, Ankara, 1977; S. Dönmezer, "Milletlerarası Tedhişçilik", **İ.Ü.H.F.M.**, Cilt XLIV, Sayı 1-4, s. 55 vd.; M. Sencer, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Terörizm", **B.M.T.Y.**, 1984, s. 61-76; C. Gürkan, "B.M., Terörizm ile Mücadelede Neden Yeterince Etkili Olamadı?", **B.M.T.Y.**, 1984, s. 77-91; H. Köni, "Uluslararası Hukuk ve Uçak Kaçırmalar", **B.M.T.Y.**, 1984, s. 93-101; D. Tezcan, "Uluslararası Tedhiş Suçları İçinde Ermeni Tedhiş Davalarından Üç Örnek", **B.M.T.Y.**, 1984, s. 103-128; N. Poroy, **Nüremberg Davası**, Ankara, 1948; S. Dönmezer-S. Erman, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, İstanbul, Cilt III, 7. bası, 1976; E. Çelik, 1984, s. 286-288.

Yabancı dil: H. Donnedieu de Vabres, "Le procès de Nuremberg devant les principes modernes du droit pénal international", **R.C.A.D.I.**, 1947-I, s. 481-581; S. Glaser, "Culpabilité en droit international pénal", **R.C.A.D.I.**, 1960-I, s. 473-591; S. Glaser, **Droit international pénal conventionnel**, Bruxelles, 1970; E. Mc Whinney, "Illegal diversion of aircraft and international law", **R.C.A.D.I.**, 1973-I, s. 261-372; J. Graven, "Les crimes contre l'humanité", **R.C.A.D.I.**, 1950-I, s. 433 vd.; P. Mertens, **L'imprescriptibilité des crimes de guerre et contre l'humanité**, Bruxelles, 1974; E Mc Whinney (ed.), **Aerial piracy and international law**, New York, 1973; C. Emanuelli, "Les moyens de prévention et de sanction en cas d'action illicite contre l'aviation civile internationale", **R.G.D.I.P.**, 1973, s. 577-671; A. Kuhn, "The genocide convention and State rights", **A.J.I.L.**, 1949, s. 498-501; P.N. Drost, **The Crime of State: Genocide**, Leyden, vol. II, 1959; G. Fischer, "Esclavage et droit international", **R.G.D.I.P.**, 1957, s. 71-101; J.F. Prévost, "Aspects nouveaux du terrorisme international", **A.F.D.I.**, 1973, s. 579-600; J. Descheemeker, **Le tribunal militaire international des grands criminels de guerre**, Paris, 1947; **Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international (Nuremberg: 14 novembre 1945-1er octobre 1946)**, Nuremberg, 1947-1949, 42 cilt; R.K. Woetzel, **The Nuremberg Trials in international law**, London, 2nd ed., 1962.

Uygulanan uluslararası hukukta bireylerin kimi eylemlerinin uluslararası hukuka aykırı suç olarak değerlendirilmesine rağmen, bu tür suçlara ilişkin kuralların uluslararası hukuk düzeyinde ileri bir düzenlemesi söz konusu değildir. Uluslararası hukuk bu konuda genellikle, kimi eylemleri suç olarak nitelendirmeğe gittikten sonra, bu suçların cezalandırılmasını büyük ölçüde ilgili devletlere bırakmaktadır. Günümüzde giderek artan bir liste oluşturan bu uluslararası suçların kaynağı çoğunlukla andlaşmalardır. Ancak, bugün artık yapılageliş değerine sahip birey suçları

da vardır. Günümüzde uygulanan uluslararası hukukun birey suçlarına ilişkin olarak kurallar geliştirdiği başlıca konular aşağıda belirtilmektedir.

a. Deniz haydutluğu

(piracy; piraterie; Piraterie oder Seeräuberei)

Uygulanan uluslararası hukuk bireylerin tek ya da birlikte gerçekleştirebilecekleri eylemlerden deniz haydutluğunu en azından 19. yüzyıldan beri uluslararası suç kabul etmektedir (bu yönde çeşitli eski belge örnekleri için bkz. **Dictionnaire,** s. 452-454). Bugün de deniz hukukunu düzenleyen temel andlaşmalar deniz haydutluğunun önlenmesini ve cezalandırılmasını öngörmektedir (örneğin: 1958 Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 15-22; 1982 B.M.D.H.S., mad. 100-107).

Deniz haydutluğunun herkes tarafından kabul edilen genel bir tanımı yapılmamış olmakla birlikte, bu eylemin belirleyici özelliklerinin şunlar olduğu görülmektedir: i) eylemin açık deniz ve hiçbir devletin egemenliğine girmeyen yerler gibi uluslararası alanlarda yapılması gerekmektedir (1958 Cenevre Söz., mad. 15/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 101/a); ii) eylemin gerek kişilere karşı (öldürme, yaralama, rehin alma gibi) gerekse mallara karşı (yağmalama, elkoyma, kırıp-dökme gibi) gerçekleştirilen bir yasa dışı şiddet eylemini oluşturması gereklidir (1958 Cenevre Söz., mad. 15/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 101); Yine, bu tür eylemlere doğrudan katılmamakla birlikte, anılan eylemin gerçekleştirilmesinde kullanılan gemi ya da uçağı yapılandan haberdar olarak kullanmak ya da kullanılmasında görev almak ile bu eylemleri özendirmek ya da kolaylaştırmak deniz haydutluğu eylemi olarak değerlendirilmektedir (1958 Cenevre Söz., mad. 15/2-3; 1982 B.M.D.H.S., mad. 101/b-c); iii) eylemin, ya bir özel gemi ya da uçağın mürettebatı ve yolcuları (1958 Cenevre Söz., 15/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 101/a) ya da ayaklanarak denetimini ele geçirdiği savaş gemileri ve devlet gemileri mürettebatı (1958 Cenevre Söz., mad. 16; 1982 B.M.D.H.S., mad. 102) tarafından işlenmiş olması gerekmektedir; iv) eylemin, bir gemi ya da uçaktan başka bir gemi ya da uçağa ya da bu ikincilerin üzerindeki kişilere ve mallara karşı gerçekleştirilmesi gereklidir (1958 Cenevre Söz., mad. 15/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 101/a); mürettebatın ya da yolcuların aynı gemi üzerinde gerçekleştirecekleri benzer eylemlerin gemide ayaklanma (isyan) eylemini oluşturduğu ve dolayısıyla bir deniz haydutluğu eylemi olarak değerlendirilmediği görülmektedir; bu son durumda ilgili gemi ya da uçak üzerinde yetki kullanımı yalnızca bayrak devletine aittir; v) eylemin kişisel amaçlarla yapılması gerekmektedir; dolayısıyla siyasal amaçlı ayaklanmalar ve bunlara bağlı olarak yalnızca kendi devletlerine karşı girişilen eylemlerin üçüncü devletlerce deniz haydutluğu olarak değerlendirilebilmesi için ayrıca üçüncü devlet ge-

milerine ve uçaklarına karşı da şiddet eylemlerine başvurulmuş olması koşulunu aradıkları gözlenmektedir (örneğin bkz., S.L. Meray, "Devletler Hukukunda Denizle İlgili Bazı Örnekolaylar", **S.B.F.D.**, Cilt XII, Sayı 3, s. 49-50).

Yukarıda belirtilen nitelikte birey eylemleri söz konusu olduğu durumlarda, bu eylemin önlenmesi ve sahiplerinin cezalandırılması yalnızca bu kişilerin ya da ilgili gemilerin ve uçakların uyruğunu taşıdığı devletin yetkisi ile sınırlı kalmamaktadır. Bu durumu saptayan her devlet ilgili gemi ya da uçağa ilişkin olarak polis ve yargı yetkilerini kullanabilecektir (1958 Cenevre Söz., mad. 19; B.M.D.H.S., mad. 105). Böylece, bir devletin savaş gemileri ya da kamu gücü kullanmaya yetkili öteki devlet gemileri ile askeri uçakları ve kamu gücü kullanmaya yetkili öteki devlet uçakları (1958 Cenevre Söz., mad. 21; 1982 B.M.D.H.S., mad. 107) açık denizde bu tür eylemlerden kuşkulandıkları gemileri durdurma ve denetleme yetkisine sahiptir. Anılan üçüncü devlet gemileri ve uçakları deniz haydutluğu eylemini saptadıkları takdirde bu eylemde kullanılan gemilere, uçaklara ve gaspedilen mallara elkoymak ve eylemi gerçekleştirenleri yakalayarak ulusal yargı organlarına teslim etmek yetkisiyle donatılmıştır. Ancak, üçüncü devletlerin bu denetleme ve yargılama yetkisini yeterli neden bulunmadığı durumlarda keyfi bir biçimde kullanmaması zorunluluğu vardır (1958 Cenevre Söz., mad. 20; 1982 B.M.D.H.S., mad. 106). Aksi durumda yetersiz nedenlere dayalı olarak hareket eden üçüncü devletin uluslararası sorumluluğu ileri sürülebilecektir.

Bugün artık deniz haydutluğu yaygın bir eylem olmaktan çıkmıştır. Ancak, bu tür eylemlere halen özellikle Çin Denizi, Çin Hindi açıkları ve Güney Pasifik bölgeleri ile Afrika kıyılarında rastlanmaktadır.

b) Köle ticareti
(slavery; esclavage; Sklaverei)

Uygulanan uluslararası hukukun bireylere yasakladığı bir başka eylem de köle ticareti yapılmasıdır. Nitekim 8.2.1815 tarihli Viyana Kongresi Bildirisinden bu yana (bkz. S.L. Meray, Cilt I, s. 596) birçok uluslararası andlaşma (özellikle 25.9.1926 tarihli Kölelik Sözleşmesi ile bu sözleşmeyi değiştiren 23.10.1956 tarihli Protokol ve 7.9.1956 tarihli Tamamlayıcı Sözleşme) köleliğin yasaklanmasını ve köle ticareti yapanların cezalandırılmasını öngörmektedir. Yine, U.A.D., 5.2.1970 tarihli **Barcelona Traction (İkinci Aşama) Davası** ile ilgili kararında, kölelik uygulamasını çağdaş uluslararası hukukun yasakladığı bir uygulama olarak değerlendirmektedir (C.I.J., **Recueil**, 1970, s. 32). Ancak, köleliğin yasaklanmasının deniz haydutluğunun yasaklanmasından önemli bir farkı, uluslararası hukukun deniz haydutluğu için yaptığı gibi doğrudan yasaklaması ve aykırı davra-

nanlara karşı bütün devletlerin kamu gücünü uygulamasını kabul etmesi yerine, yalnızca gerekli önlemleri alma yükümünü devletlere bırakmakla yetinmesidir. Bu da köle ticaretini doğrudan bir uluslararası suç olarak nitelemekten çok, dolaylı olarak bir uluslararası suç niteliğine büründürmektedir.

Köle ticareti, genel olarak, kişiler üzerinde mülkiyet hakkına dayanan birtakım haklara sahip olunması ile bu kişilerin yakalanması, alınıp satılması gibi olguları belirtmektedir (1926 Cenevre Söz., mad. 1). Gerek ilgili andlaşmalar gerekse yapılageliş devletlere bu tür eylemleri yasaklama, önleme ve cezalandırma yükümü getirmektedir. Ancak, devletler bu önlemleri yalnızca ülkelerinde ya da bayrağını taşıyan gemilerde uygulama yetkisine sahip bulunmaktadır (örneğin, 1958 Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 13; 1982 B.M.D.H.S., mad. 99). Başka bir deyişle, devletlerin açık denizde, deniz haydutluğunda olduğu gibi, üçüncü devletlerin gemilerini bu açıdan denetledikten sonra köle ticareti yapıldığını saptarsa ilgili eylem sahiplerini yargılama ve cezalandırma yetkisi yoktur. Bununla birlikte, bir devletin savaş gemileri köle ticareti yapıldığı konusunda ciddi kuşkuları bulunduğu üçüncü devletlerin ticaret gemileri ile ticaret amaçlı devlet gemilerini açık denizde durdurarak denetleme hakkına sahiptir (1958 Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 22/1-b; 1982 B.M.D.H.S., mad. 110/1-b). Köle ticaretinde kullanılan herhangi bir gemiden bir başka gemiye sığınan her köle otomatik olarak özgürlüğünü kazanacaktır (1958 Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 13; 1982 B.M.D.H.S., mad. 99).

c) Savaş suçları
(crimes of war; crimes de guerre; Kriegsverbrechen)

Uygulanan uluslararası hukukun bireylerin işledikleri suçlar nedeniyle cezalandırılmasını öngördüğü konulardan biri de savaş nedeniyle işlenen suçlar olmaktadır. Öğretide savaş nedeniyle insanlığın temel yasalarına karşı işlenecek suçların cezalandırılmasının gerektiği görüşünün Vittoria ve Grotius'e kadar varmasına karşılık (Bkz. J. Descheemeker, **Le tribunal militaire international des grands criminels de guerre,** Paris, 1947, s. 4), bu görüşün bir uluslararası hukuk belgesinde yeralması I. Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. Nitekim, ilk kez 1919 Versailles Andlaşmasının 227-229 maddelerinde, düşük Alman İmparatoru II. Wilhelm ile öteki savaş suçlularının kurulacak bir özel uluslararası mahkeme tarafından yargılanması öngörülmüştür. Ancak, Hollanda'nın ülkesine sığınmış bulunan II. Wilhelm'i vermemesi ve Müttefiklerin de öteki savaş suçlularının yargılanmasını Leipzig Yüksek Mahkemesine bırakması sonucu, bu hükümler uygulanamamıştır.

Savaş suçlusu bireylerin yargılanmasının ve cezalandırılmasının ulus-

lararası belgelerle ve andlaşmalarla öngörüldükten sonra bunun fiilen gerçekleştirilmesi ilk kez Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi ile olmuştur. Savaşa ilişkin işlenen suçların cezalandırılmasının öngörüldüğü ilk uluslararası belge Almanya'nın yenilgisini kabul ederek bu ülke üzerinde A.B.D., S.S.C.B., İngiltere ve Fransa'nın yetkili olacağını öngören 5.6.1945 tarihli Teslim Bildirisidir. Anılan bildirinin II. maddesinde, savaş suçu ya da benzer şiddet eylemleri suçu işlemiş önemli Nazi yöneticilerinin Müttefiklere teslim edileceği Alman yetkililerce kabul edilmektedir (madde metni için bkz. J. Descheemeker, **aynı yapıt**, s. 9). Savaş sırasında büyük savaş suçlularının yargılanacağını çeşitli kez açıklayan anılan 4 devlet yetkilileri (Bkz. N. Poroy, **Nüremberg Davası**, Ankara, 1948, s. 5-9), bunu 8.8.1945 tarihli Londra Andlaşması ile uygulamaya koyma yoluna girmiştir. Anılan Andlaşmanın 1. maddesi, eylemleri coğrafya bakımından bir yere bağlanamayan savaş suçlularını yargılamak üzere bir Uluslararası Askeri Mahkeme kurulduğunu bildirdikten sonra, yargılanacak suçların gerek kişisel olarak gerekse grup ya da örgütlerin üyesi olarak işlenen suçları kapsadığını belirtmektedir (Fransızca asıl metni için bkz. **Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international (Nuremberg: 14 novembre 1945 - 1er octobre 1946)**, Nuremberg, 1947, Tome I, s. 8. Metnin Türkçe çevirisi için bkz. N. Poroy, **a.g.y.**, s. 10-11).

Londra Andlaşmasına ek Askeri Mahkeme Statüsü ise, yargılanacak suçları üç guruba ayırmaktadır: i) barışa karşı suçlar; ii) savaş kuralların çiğnenmesinden doğan suçlar; iii) insanlığa karşı suçlar (Madde 6. Bkz.: **Procès (a.g.y.)**, s. 12; N. Poroy, **a.g.y.**, s. 14).

Barışa karşı suçlar **(crimes against peace; crimes contre la Paix; Verbrechen gegen den Frieden)**, bir saldırı savaşının ya da andlaşmalara aykırı bir savaşın yönetilmesi, hazırlanması, başlatılması ya da sürdürülmesi ile bu eylemlerin gerçekleşmesi için bir ortak plana ya da işbirliğine katılınması eylemlerini içermektedir. Dar anlamında savaş suçları **(war crimes; crimes de guerre; Kriegsverbrechen)**, savaş eylemi sırasında uyulması gereken kuralların çiğnenmesini belirtmektedir. Bunlar özellikle, işgal edilen ülkelerde sivil halkın öldürülmesi, kötü muameleye tabi tutulması ya da zorla çalıştırılması eylemleri ile savaş tutsaklarının öldürülmesi ya da kötü muameleye tabi tutulması, rehinelerin öldürülmesi, kamu ve özel kişilerin mallarının yağmalanması, gereksiz yere kentlerin yakılıp yıkılması gibi eylemleri kapsamaktadır. İnsanlığa karşı suçlar **(crimes against humanity; crimes contre l'Humanité; Verbrechen gegen die Menschlichkeit)** ise, savaş öncesi ve savaş sırasında sivil halkın öldürülmesi, köle olarak kullanılması, sürülmesi ve öteki insanlık dışı muamelelere tabi tutulması ile savaş suçlarına bağlı olarak siyasal, ırkçı ya da dinsel nedenlerle yapılan zulümleri kapsamaktadır.

Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi 14.11.1945'ten 1.10.1946'ya kadar çalışarak 24 kişi ile 6 Nazi kuruluşunu yargılamış ve çeşitli cezalara çarptırmıştır (yargılanan kişilerin ve kuruluşların listesi için bkz. N. Poroy, **aynı yapıt**, s. 26-28. Mahkeme ile ilgili tüm belgeler ve kararlar için bkz. **Procès (a.g.y.)**, 1947-1949, 42 cilt).

Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkemesinin kurulması ve çalışmaları, Müttefiklerce, 19.1.1946 tarihli bir andlaşma ile, Uzakdoğu Uluslararası Askeri Mahkemesi adı altında Japon savaş suçlularını yargılamaya yönelik bir başka mahkemenin kurulmasına da örnek olmuştur. Kısaca Tokyo Askeri Mahkemesi diye anılan bu mahkeme, birtakım farklılıklara rağmen, büyük ölçüde Nüremberg'dekine benzer kurallar uygulamıştır (farklar için bkz. R.K. Woetzel, **The Nuremberg trials in international law**, London or New York, 2nd ed., 1962, s. 226-232).

Sözkonusu savaş suçlularının yargılanıp cezalandırılması, öğretide, kimi açılardan kuramsal birtakım eleştirilere yer vermiştir. Eleştiriler özellikle iki hukuk genel ilkesi üzerinde yoğunlaşmıştır: i) Latince **nullum crimen sine lege** özdeyişiyle belirtilen, yasanın öngörmediği suç ve ceza olamıyacağı yolundaki hukuk genel ilkesi; ii) bir kişinin kendi davasında yargıç olamayacağı konusundaki hukuk genel ilkesi (bkz. N. Poroy, **a.g.y.**, s. 64). Böylece, ilk eleştiri ile sonradan yapılan bir andlaşma ile önceki eylemlerin yargılanıp ceazlandırılamıyacağı görüşü savunulurken, ikinci eleştiri ile de yargılayanların da davacının da aynı devletler olmasının hukuksal sakıncaları belirtilmektedir. Bu eleştirilere rağmen, B.M. Genel Kurulu 11.12.1946 tarih ve 95 (I) sayılı kararı ile Nüremberg Mahkemesi ilkelerini uluslararası hukuk ilkeleri olarak teyid ettiğini oybirliğiyle açıklamıştır (R.K. Woetzel, **a.g.y.**, s. 232-233). Yine, Genel Kurul, 21.11.1947 tarih ve 177 (II) sayılı bir kararı ile, anılan ilkelerin bir B.M. belgesi olarak değerlendirilmesi için Uluslararası Hukuk Komisyonunu görevlendirmiştir. Komisyon bu görevini 1950 yılında tamamlayarak "Nüremberg İlkelerinin İfade Edilmesi" başlıklı bir raporu kabul etmiştir. Anılan bu rapor, Uluslararası Hukuk Komisyonunun gündeminde günümüzde yeralan konulardan biri olan "Barışa ve İnsanlığın Güvenliğine Karşı Suçlar Yasası" tasarının özünü oluşturmaktadır (bkz. **Rapport de la Commission du Droit International**, Ass. Gen., Doc. officiels: 48ème session, 1987, s. 6-7). Öte yandan, B.M. Genel Kurulunun 26.11.1968 tarih ve 2391 (XXIII) sayılı kararı ile kabul edildikten sonra, gerekli imza ve onayları toplayarak, 11.11.1970'de yürürlüğe giren Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçların Zaman Aşımına Uğramaması Konusundaki Sözleşme de, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar tanımlarını Nüremberg Askeri Mahkemesi Statüsüne gönderme yaparak vermektedir.

ç) Soykırım
(genocide; génocide; Genocid oder Völkermord)

Uygulanan uluslararası hukukun uluslararası suç kabul ettiği bir başka eylem de soykırım olmaktadır. Nitekim, B.M. Genel Kurulunun 9.12.1948 tarih ve 260 A (III) sayılı kararıyla kabul ettiği ve 12.1.1951 tarihinde yürürlüğe giren Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi açıkça bu eylemin bir uluslararası hukuk suçu olduğunu bildirmektedir (mad. 1) (metin için bkz. **R.G.**, 29.3.1950, Sayı 7469). Ancak, U.A.D. 28.5.1951 tarihli **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler** konusundaki danışma görüşünde, anılan Sözleşmenin temelindeki ilkelerin devletleri hertürlü sözleşme bağının dışında da bağlayan uygar uluslarca tanınan ilkeler olduğunu bildirmek suretiyle, soykırımın yasaklanmasının bir hukuk genel ilkesi olduğunu da teyid etmiş olmaktadır (bkz. C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 23). U.A.D. aynı görüşünü 5.2.1970 tarihli **Barcelona Traction (İkinci Aşama) Davası**'na ilişkin kararında da tekrarlamıştır (C.I.J., **Recueil,** 1970, s. 32).

Soykırım suçunun tanımında belirleyici öğe, ulus, din, soy ya da ırk özellikleri üzerine oluşan bir gurubun yokedilmesi olgusu olmaktadır (1948 Soykırım Söz., mad. II; U.A.D.'nın 28.5.1951 tarihli **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler** konusundaki danışma görüşü, C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 23). Dolayısıyla, yalnızca bir topluluğu yoketme niyetiyle gerçekleştirilen aşağıdaki eylemler, Soykırım Sözleşmesi çerçevesinde (mad. II), soykırım suçu oluşturan eylemler olarak değerlendirilmektedir: i) ilgili gurup üyelerinin öldürülmesi; ii) ilgili gurup üyelerinin fiziksel ya da ruhsal sağlıklarına ağır zararlar verilmesi; iii) ilgili gurup üyelerinin fizik varlıklarının ortadan kalkmasına neden olacak koşullar altına konulması; iv) ilgili gurupta doğumlara engel olacak önlemlerin alınması; v) bir gurubun çocuklarının zorla başka bir guruba nakledilmesi. Anılan eylemlerin ilgili gurubun tümüne ya da bir kesimine yönelik olarak uygulanması bu eylemlerin soykırım niteliğini değiştirmemektedir. Yine, bu eylemlerin barış ya da savaş zamanında gerçekleştirilmiş olması soykırım niteliğini etkilememektedir (Soykırım Söz., mad. I). Yukarıda belirtilen nitelikteki eylemlerin birini bizzat gerçekleştiren, gerçekleştirilmesi için anlaşan, doğrudan ve kamuya yönelik olarak bu tür eylemleri özendiren, bu tür eylemlere niyet eden ya da suça katılan herkesin, ister yönetici, isterse resmi görevli ya da görevli olmayan bir kişi olsun, cezalandırılması gerekmektedir (Soykırım Söz., mad. III-IV).

Soykırım suçu işleyen bireylerin yargılanması ve cezalandırılması, ilke olarak, suçun işlendiği ülke devletinin yetkisine girmektedir (Soykırım Söz., mad. VI). Soykırım Sözleşmesine taraf devletler bu konuda gerekli yasal önlemleri almayı yükümlenmektedir (mad. V). 1968 Savaş Suçları-

nın ve İnsanlığa Karşı Suçların Zaman Aşımına Uğramaması Konusundaki Sözleşmeye taraf olan devletler, ayrıca, soykırım suçunun da zaman aşımından yararlanmıyacağını kabul etmekte (mad. I) ve bu amaçla gerekli ulusal önlemleri almayı yükümlenmektedir (mad. II). Soykırımla ilgili hükümler içeren andlaşmalara taraf devletler bu suçu işleyen kişileri siyasal suçlu saymamayı ve ulusal yasalarına ve taraf oldukları andlaşmalara uygun yollarla ilgili devletlere geri vermeyi kabul etmektedir (Soykırım Söz., mad. VII; Zamanaşımı Söz., mad. III).

d) Uçaklara saldırı ve kaçırma
(aircraft hijacking; détournement d'avions; Flugzeugentführungen)

Uygulanan uluslararası hukukun ilgilendiği konulardan biri de bireylerin uçak kaçırması ve uçaklara saldırısı konusudur. İlk örneği 1930'lu yıllarda görülen uçak kaçırma eyleminin (bkz. H. Köni, **Uçaklara Karşı Girişilen Eylemlerin Uluslararası Hukukta Doğurduğu Sorunlar,** Ankara, 1977, s. 6) uluslararası andlaşmaların konusunu oluşturması 1960'lı yılları bulmuştur. Nitekim, uçak kaçırma konusunda gerçekleştirilen ilk andlaşma 14.9.1963 tarihli Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Bazı Eylemlere İlişkin Tokyo Sözleşmesidir (metin için bkz. **R.G.,** 8.12.1975, Sayı 15436). Bunu, 16.12.1970 tarihli Uçakların Yasadışı Yollarla Ele Geçirilmesinin Önlenmesi Konusunda La Haye Sözleşmesi (metin için bkz. **R.G.,** 31.3.1973, Sayı 14493) ile 23.9.1971 tarihli Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Yasadışı Eylemlerin Önlenmesine İlişkin Montreal Sözleşmesi (**R.G.,** 29.11.1975, Sayı 15427) izlemiştir. Bugün bu üç sözleşme de yürürlükte olup, 1982'deki duruma göre, Tokyo Sözleşmesine 110, La Haye Sözleşmesine 114 ve Montreal Sözleşmesine 113 devlet taraf bulunmaktadır (bkz. H. Köni, "Uluslararası Hukuk ve Uçak Kaçırmalar", **B.M.T.Y.,** 1984, s. 95, dipnot 3). Ancak, devletler. ayrıca ulusal yasalar çıkararak bu tür eylemleri önlemeyi ve gerektiğinde cezalandırmayı sağlamağa çalışmaktadır (örneğin, Türk Ceza Yasasının 28.9.1971'de değiştirilen 384. maddesi).

Anılan her üç sözleşme farklı amaçlara yönelik düzenlemelerde bulunduğundan birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik göstermektedir. Tokyo Sözleşmesinin başlıca amacı yolculuğun aksamaması olarak belirmektedir. Buna karşılık, La Haye Sözleşmesinin uçak kaçırma eylemlerini önlemeye ve önlenmediği takdirde suçun cezasız kalmamasını sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Nihayet, Montreal Sözleşmesi, uçak kaçırma dışında kalan, özellikle uçaklara saldırı, sabotaj, bombalama gibi eylemleri önlemeğe ve cezalandırmaya yöneliktir.

Yukarıda belirtilen amaçları çerçevesinde Tokyo Sözleşmesi, bir uçakta işlenecek suçları kapsamına aldığı gibi, suç oluşturmamakla birlikte,

bir uçağın içindeki kişilerin ya da malların güvenliğini tehlikeye düşürecek her türlü düzeni ve disiplini bozucu eylemi de kapsamaktadır (mad. 1). Sözleşme, bir yabancı devletin ülkesinde bulunmakla birlikte uçağın "motor gücünün kalkış maksadıyla kullanılmaya başlamasından inişin son bulduğu ana kadar" uçuş durumunda olduğunu kabul etmekte (mad. 1/3) ve yukarıda belirtilen eylemlere ilişkin yargı ve cezalandırma yetkisini uçağın tescil devletine tanımaktadır (mad. 1/2 ve mad. 3). Yine, bir uçağın açık deniz üzerinde ya da hiçbir devletin yetkisine girmeyen uluslararası bir bölge üzerinde bulunduğu zamanlarda anılan eylemlere ilişkin yargı yetkisi tescil devletine aittir (mad. 1/2 ve mad. 3). Ancak, bir devletin, yalnızca uçuş durumundaki bir yabancı uçakta işlenen suçların kendi ülkesinde bir etki doğurması, güvenliğini tehlikeye düşürmesi ya da ülkesinde yürürlükte olan uçuş kurallarına aykırı bir durum yaratması karşısında, yargı yetkisini kullanması hakkı vardır (mad. 4/a, c ve d). Yine, uçuş durumundaki bir yabancı uçakta kendi yurttaşının ya da ülkesinde sürekli ikametgahı olan bir kişinin suçlu ya da mağdur durumda bulunması karşısında da bir devletin yargı yetkisini kullanma hakkı doğmaktadır (mad. 4/b).

Bir uçağın kaptanı da, yukarıda belirtilen türde bir eylemin gerçekleşmesi ya da bu yönde kaptanın kuvvetli kuşkuları bulunduğu durumlarda, uçakta güvenliği, disiplini ve düzeni sağlamak amacıyla, zorlama önlemleri dahil, her türlü önlemi almakla yetkili kılınmıştır (mad. 6). Bu durumlarda uçağın kaptanı, ilgili kişi ya da kişileri iniş yaptıkları herhangi bir devlet ülkesinde uçaktan indirebileceği gibi (mad. 8 ve 12), tescil devletinin yasalarına aykırı ciddi bir suç oluşturan eylemleri gerçekleştirilen kişileri Sözleşmeyle bağlı herhangi bir devletin yetkililerine teslim de edebilecektir (mad. 9 ve 13). Kaptanın bu önlemleri nedeniyle ne kişisel olarak, ne uçak sahibi ya da işleticisinin, ne de tescil devletinin sorumlu tutulması söz konusu değildir (mad. 10). Yasadışı yollarla ele geçirilen bir uçağın yasal kaptanına geri verilmesi ve uçağın mürettebatı ve yolcuları ile yoluna devam edebilmesi için Sözleşmeye bağlı devletler bütün uygun önlemleri almak zorundadır (mad. 11). Böylece, suç oluşturan bir eylem nedeniyle teslim aldığı kişileri bu devlet gözaltında tutmakla ve kovuşturmaya geçmekle yükümlüdür (mad. 13). Teslim alan devletin uçağın tescil devletine, gözaltına alınan kişinin uyruğunda bulunduğu devlete ve öteki ilgili devletlere kovuşturma ile ilgili bilgileri vermesi ve yargı yetkisini kullanıp kullanmıyacağını bildirmesi gerekmektedir (mad. 13/5). Anılan Sözleşme yalnızca sivil uçaklarla ilgilidir (mad. 1/4).

La Haye Sözleşmesine gelince, ele alınan eylemler yasadışı yollarla bir uçağı ele geçirme ve buna teşebbüs ya da suç ortaklığı eylemlerini

içermektedir (mad. 1). Bu tür suçlarda, suçların cezasız kalmasını önlemek amacıyla, La Haye Sözleşmesi olayla bağı olabilecek devletlerden birinin yargı yetkisini kullanmasını kabul etmektedir. Bu ilgili devletler şunlardır: i) uçağın tescil devleti; ii) ülkesine sanık ile birlikte inilen devlet; iii) uçağın kiralandığı devlet; iv) sanığın ülkesinde bulunduğu ve Sözleşmeye taraf bulunan herhangi bir devlet (mad. 4). İlgili devletler ya yargı yetkisini bizzat kullanmak (mad. 6/4 ve 7) ya da öteki devletlerden birine suçluyu iade etmek (mad. 8) yükümü altındadır. Anılan Sözleşme, ayrıca, taraf devletlere suçu en ağır cezalarla cezalandırma yükümünü getirmektedir (mad. 2). Nihayet, bu Sözleşme de yasadışı yollarla ele geçirilen bir uçağı kaptana teslim etme ve yolculuğun devamı konularında Sözleşmeye taraf devletlerin her türlü yardımı yapmasını öngörmektedir (mad. 9).

Montreal Sözleşmesi ise, uçakta bulunan bir kişiye karşı uçağın güvenliğini tehlikeye sokacak şiddet eyleminde bulunulması, uçakları tahrip ya da uçuş güvenliğinin tehlikeye sokulması, uçağa zarar verecek madde ve aletlerin yerleştirilmesi, hava ulaştırma kolaylıklarına zarar verme yoluyla uçağın güvenliğinin tehlikeye düşürülmesi ya da yanlış bilgiler vererek uçağın güvenliğinin tehlikeye düşürülmesi gibi eylemleri gerçekleştiren, teşebbüs eden ya da suç ortaklığı yapan kişilerin cezalandırılmasıyla ilgilidir (mad. 1). Bu sözleşme ile de aşağıdaki devletlerden birinin anılan eyleme ilişkin olarak yargı yetkisini kullanması kabul edilmektedir: i) suçun işlendiği ülke; ii) uçağın tescil devleti; iii) ülkesine sanık ile birlikte inilen devlet; iv) uçağın kiralandığı devlet; v) sanığın ülkesinde bulunduğu Sözleşmeye taraf herhangi bir devlet (mad. 5). Bu Sözleşmeye göre de, ilgili devletler ya suçluyu bizzat cezalandırmak (mad. 6/4 ve 7) ya da suçluyu öteki devletlerden birine iade etmek (mad. 8) yükümü altındadır. Burada da taraf devletler belirtilen suçları en ağır cezalarla cezalandırmayı kabul etmektedir (mad. 3).

e) Terörizm (tedhişçilik)
(terrorism; terrorisme; Terroraktion)

Uygulanan uluslararası hukukun artan bir biçimde önem verdiği bir başka suç türü de terörizm eylemleridir. Bu konuda uçak kaçırma ve uçaklara saldırı gibi belirli birtakım terör eylemlerinin uluslararası hukukta özel düzenlemelere konu olduğu yukarıdaki bölümden görülmektedir. Yine, örneğin, 14.12.1973 tarihli Diplomatlar Dahil Uluslararası Korunan Kişilere Karşı İşlenen Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme ile bu tür suçların adi suç sayılarak bütün taraf devletlerce cezalandırılması özel düzenlemelerden birini oluşturmaktadır (Türkiye'nin de taraf olduğu andlaşma metni için bkz. **R.G.**, 1.5.1981, Sayı 17327).

Bununla birlikte, terörist eylemlerin genel olarak önlenmesi ve cezalandırılması konusu daha 1930'lu yıllarda bir andlaşmanın konusunu oluşturmuştur. Nitekim, 16.11.1937 tarihinde Cenevre'de, Tedhişçiliğin Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme imzalanmıştır. Ancak, daha yakın bir tarihte, 27.1.1977 tarihli Tedhişçiliğin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi gibi andlaşmaların da imzalandığı gözlenmektedir (Türkiye'nin de taraf bulunduğu bu andlaşma metni için bkz. **R.G.**, 26.3.1981, Sayı 17291). 1937 Sözleşmesi terörizm eylemini bir devlete yönelik olarak toplumda korku yaratmak amacı ile gerçekleştirilen şiddet eylemleri diye tanımlamaktadır (mad. 1/2. Metin için bkz. S. Glaser, **Droit international pénal conventionnel**, Bruxelles, 1970, s. 233 vd). 1977 Avrupa Sözleşmesi ise terörist eylemleri şu biçimde sıralamaktadır: i) uçak kaçırma eylemleri; ii) uçaklara saldırı eylemleri; iii) diplomatlara ve uluslararası korunan kişilere saldırı eylemleri; iv) adam kaçırma, rehin alma ya da özgürlükleri yasadışı yollarla sınırlandırma eylemleri; v) bomba, roket, otomatik ateşli silahlar ve bombalı mektup ya da koli kullanarak gerçekleştirilen eylemler (mad. 1). Bu eylemlerden birini gerçekleştirmek, teşebbüs etmek ya da suç ortağı olmak terör suçu sayılmaktadır (mad. 1/f). Anılan Sözleşme ile devletlerin anılan terörizm eylemlerine karşı kabul ettikleri yükümlülükleri ise, suçluların ilgili devlete iadesi ve bu konuda adli yardımlaşma olmaktadır.

f) Irk ayırımı
(Apartheid)

Uygulanan uluslararası hukukta uluslararası suç olarak değerlendirilen bir başka eylem de, **apartheid** adı verilen ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde uygulanan ırk ayrımcılığı türüdür. B.M. Andlaşmasında ve değişik andlaşmalarda (örneğin, 21.12.1965 tarihli Irk Ayrımının Bütün Biçimlerinin Kaldırılması Konusunda Uluslararası Sözleşme) ırk ayırımının yasaklanmasına rağmen, ırkçılığın bugün için yalnızca **apartheid** adı verilen bu türüne uluslararası hukuka aykırı suç niteliği tanınmaktadır. Nitekim, bu durum 30.11.1973 tarihli Apartheid Suçunun Ortadan Kaldırılması ve Cezalandırılması Konusunda Uluslararası Sözleşme ile düzenlenmiş bulunmaktadır. Anılan Sözleşmeye göre **apartheid** suçu; bir ırksal gurup üyelerine yaşama hakkını ve kişi özgürlüklerini tanımamak; bir ırksal gurup üyelerini keyfi olarak tutuklamak ve yasalara aykırı olarak hapsetmek; bu grupların toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşama katılmalarını engellemek ve gelişmelerini önleyici koşullar altında tutmak; onları ayrı yerlerde yaşamaya zorlamak; bu grupları zorunlu çalışmalara tabi tutmak ya da bu politikalara karşı çıkanları cezalandırmak olarak belirtilmiştir (mad. II). Anılan suçları işleyen ya da bu durumun sürmesini sağlayan kişiler ise, ister devlet görevlisi isterse hiçbir resmi

görevi olmayan kişiler olsunlar, cezai sorumlu olmaktadır (mad. III). Ancak, bu cezai uygulamanın sağlanması ilke olarak Sözleşmeye taraf devletlere düşmektedir (mad. IV).

B. Kimi birey kategorilerinin korunması

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s 237-250; A. Reşit Turnagil, **Ekalliyetlerin Himayesi**, İstanbul, 1933; N. Erim, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye: Etabli Meselesi", **A.Ü.H.F.D.**, 1944, Cilt II, Sayı 1, s. 62-73; H. Pazarcı, "Uluslararası Hukuk ve Andlaşmalar Yönünden Bulgaristan'daki Türklerin Hakları", **Dış Politika**, 1985, Sayı 2, s. 3-10; H. Eroğlu, "Milletlerarası Hukuk Açısından Bulgaristan'daki Türk Azınlığı Sorunu" **Bulgaristan'da Türk Varlığı**, Ankara, 1985, s. 15-46; B. Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Ankara, 1986; A. Çelikel, **Yabancılar Hukuku**, İstanbul, 4. bası, 1987, s. 17-25; T. Ataöv, "Azınlıklar Üstüne Bazı Düşünceler", **S.B.F.D.**, Cilt XLII, Sayı 1-4, s. 49-66.

Yabancı dil: Ch. Rousseau, Tome II, s. 739-774; J. Kunz, "The present status of the international law for the protection of minorities", **A.J.I.L.**, 1948, s. 282-287; A. Demichel, "L'évolution de la protection des minorités depuis 1945", **R.G.D.I.P.**, 1960, s. 22-51; A. Reşit, "Les droits minoritaires en Turquie dans le passé et dans le présent", **R.G.D.I.P.**, 1934, s. 293-311; H. Pazarcı, "Rights of Turks in Bulgaria vis-a-vis international law and treaties", **T.R.Q.D.**, First Issue, 1985, s. 79-90; G. Poulin, "Le problème des réfugiés", **A.S.D.I.**, 1946, s. 95-196; T.B. Spitzer, "International law and refugees", **R.H.D.I.**, 1961, s. 92-120; F.E. Krenz, "The refugee as a subject of international law", 1966, s. 90-117; P. Weis, "Territorial asylum", **I.J.I.L.**, 1966, s. 173-194; H. Wiebringhaus, "Le droit d'asile en Europe", **A.F.D.I.**, 1967, s. 556-580; P. Weis, "The protocol relating to the status of refugees and some questions of the law of treaties", **B.Y.I.L.**, 1967, s. 39-71; J.P. Humphrey, "The United Nations Sub-Commission on the prevention of discrimination and the protection of minorities", **A.J.I.L.**, 1968, s. 869-889; G.S. Goodwin-Gill, **The refugee in international law**, Oxford, 1983; F. Schnyder, "Present-day legal aspects of the problem relating to refugees", **R.C.A.D.I.**, 1965-I, s. 339-446; C.A. Norgaad, **The position of the individual in international law**, Copenhagen, 1962; L.C. Green, "The individual and his status in international law", **I.J.I.L.**, 1960-1961, s. 415-429; B. Vukas, "International instruments dealing with the status of Stateless persons and of refugees", **R.B.D.I.**, 1972, s. 143-175; Y. Dinstein, "Collective human rights of peoples and minorities", **I.C.L.Q.**, 1976, s. 102-120; B. Oran, "La minorité turco-musulmane de la Thrace occidental", **in** S. Vaner (ed.), **Le differend greco-turc**, Paris, 1988, s. 145-161.

Daha önceden de kimi örneklere rastlanmakla birlikte özellikle Birinci Dünya Savaşından bu yana uygulanan uluslararası hukukta birtakım birey kategorilerini korumayı amaçlayan özel rejimlerin oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla, uluslararası hukukun, bireyleri işlediği belir-

li suçlar nedeniyle yalnızca cezalandırmaya yönelik olumsuz yaklaşımının yanında, kimi özellikler gösteren birey kategorilerini koruma gibi olumlu bir yaklaşım içine girdiğine tanık olunmaktadır. Bu göreceli olarak yeni yaklaşımın sonuçlarının alındığı başlıca konular şunlardır: i) azınlıklar; ii) sığınmacılar; iii) uyruksuzlar.

a. Azınlıklar
(minorities; minorités; Minderheiten)

i) Genel

— Gelişmeler

Azınlık kavramı, U.S.A.D.'nın, 6.4.1935 tarihli **Arnavutluk'taki Yunan Azınlık Okulları** konusundaki danışma görüşünde açıklandığı gibi, "bir devlette yerleşmiş bulunan **(incorporés)** ve nüfusu ayrı bir ırk, dil ya da dinden oluşan toplumsal guruplar"ı belirtmektedir (C.P.J.I., Série A/B, 1935, No. 64, s. 17). Modern devletlerin doğması ile çoğunluğa karşı korunmaları sorunu ortaya çıkan azınlıkların uluslararası düzeyde korunmalarının ilk örnekleri 19. yüzyıla varmaktadır. Nitekim, kimi yazarlar Avrupa'da ırk ayırımının yasaklanması yoluyla azınlıkların korunması konusunun, örneğin 21.7.1814 tarihli Hollanda Krallığının kurulmasına ilişkin andlaşmada, yeraldığını bildirmektedir (örneğin, A. Démichel, "L'évolution de la protection des minorités depuis 1945", **R.G.D.I.P.**, 1960, s. 23). Bunun bir başka örneği, Yunanistan'ın bağımsızlığını öngören, Fransa, İngiltere ve Rusya arasında 3.2.1830'da imzalanan Londra protokoludur. Anılan Protokol Yunanistan'a bırakılan ülkede müslümanların korunmasına ilişkin birtakım hükümler içermektedir (B. Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Ankara, 1986, s. 33). Fakat azınlıkların korunması konusuna doğrudan ilişkin ilk hükümlerin 19. yüzyılda özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu konudaki birinci örnek 28.2.1856 tarihinde kabul edilen ve gayrimüslim azınlıkların müslüman Osmanlı yurttaşına eşitliğini öngören Islahat Fermanı'nın Avrupalı devletlerle yapılan 30.3.1856 tarihli Paris Andlaşması ile de teyid edilmesi olmuştur. Ancak, anılan andlaşmanın 9. maddesini oluşturan bu hüküm yalnızca Fermanın yüksek değerinin Avrupalı devletlerce de takdir edildiği yolunda olup, azınlıkların korunması konusunda ayrıntılı herhangi bir veriyi içermemektedir (metin için bkz. N. Erim, **Metinler**, s. 346). Buna karşılık, 13.7.1878 tarihli Berlin Andlaşması gerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanan (Karadağ, Sırbistan, Romanya) ya da özerk duruma sokulan (Bulgaristan) ülkelerdeki müslüman azınlığın, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim azınlığın haklarının korunmasına ilişkin verileri içeren açık hükümlere sahiptir (Karadağ:

mad. 27; Sırbistan: mad. 35; Romanya: mad. 44; Bulgaristan: mad. 5; Osmanlı İmparatorluğu'nda gayri-müslimler: mad. 62. İlgili hükümler için bkz. N. Erim, **Metinler,** s. 407 vd.). Aynı türden bir düzenlemeye Teselya'nın Yunanistan'a katılmasını düzenleyen 24.5.1881 tarihli İstanbul Andlaşmasında da rastlanmaktadır (B. Oran, **a.g.y.,** s. 34-35). Bu durum, I. Dünya Savaşından önce Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak başka devletlere bağlanan ülke parçaları ile Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan yeni devletlerle yapılan barış andlaşmaları ile de müslüman azınlıkların korunması bakımından sürmüştür. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sırbistan'la yaptığı 13.3.1913 tarihli barış andlaşması (mad. 8-9), Yunanistan'la yaptığı 14.11.1913 tarihli barış andlaşması (mad. 11) ve Bulgaristan'la yaptığı 29.9.1913 tarihli barış andlaşması (mad. 8 ve eki "Müftilere Müteallik Mukavelename") bu ülkelerdeki müslüman azınlıkların korunmasıyla ilgili ayrıntılı hükümler içermektedir (metinler için bkz. N. Erim, **Metinler,** s. 463-464, 468-479, 481-482, 493-494).

Birinci Dünya Savaşının sonunda ortaya çıkan kimi ülkelerin el değiştirmelerine bağlı olarak azınlıkların korunması sorunu Avrupa'da genel bir sorun olarak benimsenmiştir. Böylece, bu savaşın bitiminde yapılan büyük barış andlaşmalarında azınlıkların korunması sorunu özel bölümlerin ve hükümlerin konusunu oluşturmuştur: i) Almanya ile yapılan 28.6.1919 tarihli Versailles Andlaşması (mad. 86, 93); ii) Avusturya ile yapılan 10.9.1919 tarihli Saint-Germain Andlaşması (mad. 62-69); iii) Macaristan'la yapılan 4.6.1920 tarihli Trianon Andlaşması (mad. 54-60); iv) Bulgaristan'la yapılan 27.11.1919 tarihli Neuilly Andlaşması (mad. 49-57); v) Türkiye ile yapılan 24.7.1923 tarihli Lozan Andlaşması (mad. 37-45. Daha önce Osmanlı İmparatorluğu ile Müttefikler arasında yapılan Sèvres Andlaşması da azınlıklara ilişkin özel bir bölüm içermekle birlikte (mad. 140-151), geçersiz bir andlaşma olduğu için burada yer verilmemiştir).

Ancak, barış andlaşmaları dışında da, Müttefiklerin kimi Avrupalı devletlerle özel azınlık andlaşmaları imzaladıkları görülmektedir. Bu özel andlaşmalar beş tane olup, şu devletlerle imzalanmıştır: i) Polonya ile 28.6.1919'da imzalanan Versailles Andlaşması; ii) Romanya ile 9.12.1919'da imzalanan Paris Andlaşması; iii) Çekoslovakya ile 10.9.1919'da imzalanan Saint-Germain Andlaşması; iv) Yugoslavya ile 10.9.1919'da imzalanan Saint-Germain Andlaşması; v) Yunanistan ile 10.8.1920'de imzalanan Sèvres Andlaşması (genellikle "Yunan Sèvres'i" diye anılan ve Yunanistan'ın onaylayıp yürürlüğe koyduğu bu Andlaşmayı aynı tarihli Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan "Sèvres Barış Andlaşması" ile karıştırmamak gerekmektedir).

Öte yandan, Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda da çeşitli devletlerin yaptığı birtakım andlaşmalarda azınlıklara ilişkin hükümlerin

bulunduğu gözlenmektedir. Bu durum İkinci Dünya Savaşının başlaması yılına kadar sürmüştür (Bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 743). Nitekim, Türkiye'ye ilişkin olarak da bu konuda kimi örneklere rastlanmaktadır. Örneğin, T.B.M.M.'nin ilk gerçekleştirdiği andlaşmalardan olan 16.3.1921 tarihinde S.S.C.B. ile imzalanan dostluk andlaşmasının 2. maddesi Batum vilayetinde bulunan Türk topluluğunun yerel yönetimsel özerklikten ve kültürel ve dinsel haklardan yararlanmasını öngörmektedir (bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Ankara 1981, Cilt I, s. 548). Yine, 18.10.1925 tarihinde Türkiye ile Bulgaristan Krallığı arasında imzalanan dostluk andlaşmasına ek protokol Türkiye'deki Bulgar azınlığın Lozan Barış Andlaşmasında yeralan hükümlerden yararlanacağını öngörürken, Bulgaristan'daki müslüman azınlığın da Neuilly Barış Andlaşmasındaki hükümlerin tamamından yararlanacağını öngörmektedir (mad. A/1: Metin için bkz. **R.G.,** 20.6.1926, Sayı 403).

Ayrıca, Milletler Cemiyetine üye olurken kimi devletlerin tek-taraflı bildirimler yoluyla ülkelerindeki azınlıkların haklarını güvence altına aldıklarını açıkladıkları da izlenmektedir. Milletler Cemiyeti Genel Kurulunun 15.12.1920 tarihli tavsiye kararı gereği bu devletler ve bildirimde bulundukları tarihler şöyledir: i) Finlandiya (27.6.1921); ii) Arnavutluk (2.10.1921); iii) Litvanya (12.5.1922); iv) Letonya (7.7.1923); v) Estonya (27.9.1923); vi) Irak (30.5.1932) (bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 742).

Görüleceği gibi, II. Dünya Savaşına kadar gerçekleştirilen bütün bu azınlıkları koruma düzenlemeleri, Türkiye'ye ilişkin andlaşmalar ile Irak'ın tek-taraflı bildirimi dışında, yalnızca Avrupa'da yaşayan azınlıklarla ilgilidir. Bu düzenlemelerin Osmanlılara ve Türkiye'ye ilişkin olanlarının özelliği ise, azınlık statüsü tanımada yalnızca din ölçütüne başvurulmuş olmasıdır.

II. Dünya Savaşından sonraki yıllarda gerek B.M. çerçevesinde gerekse Avrupa'da insan hakları konusunda izlenen gelişmeler din, ırk ve dil gibi ölçütlere dayalı azınlıkların ayrı bir biçimde korunmasını büyük ölçüde gereksiz kılmıştır. Böylece, azınlıkların sorunları bu kez insan haklarının korunması çerçevesinde ve özellikle ayırım gözetmenin yasaklanması yoluyla ele alınmaya başlamıştır. Nitekim, B.M. Andlaşması 1. madde 3. fıkrasında "ırk, cins, dil ya da din farkı gözetmeksizin" herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilmesini Örgütün amaçları arasında saymaktadır. Yine, B.M. Andlaşmasının birçok hükmü ayırım gözetici davranışları yasaklamak suretiyle azınlıkların haklarının korunmasını sürdürmektedir (örneğin, mad. 13, 55). Bu çerçevede B.M. Ekonomik ve Sosyal Konseyinin kurduğu İnsan Hakları Komisyonu'nun 1947 yılında Azınlıkların Korunması ve Ayırım Gözetici Önlemlere Karşı Mücadele Konusunda Alt-Komisyon adını taşıyan bir alt-organı yarattığı

görülmektedir. Öte yandan, ayırım gözetici davranışların B.M. çerçevesinde kabul edilip yürürlüğe giren iki insan hakları sözleşme hükümleri ile de yasaklandığı görülmektedir (mad. 2).

II. Dünya Savaşını izleyen barış andlaşmaları da, insan haklarının korunması çerçevesinde ayırım gözetici davranışları yasaklamak suretiyle, azınlıkların haklarını koruyan hükümler içermektedir. Böylece, Müttefikler ile 10.2.1947 tarihinde aşağıdaki devletlerle imzalanan barış andlaşmaları ayırım gözetici davranışları yasaklamaktadır: i) İtalya (mad. 15); ii) Finlandiya (mad. 6); iii) Macaristan (mad. 2); iv) Romanya (mad. 3); v) Bulgaristan (mad. 2).

Bununla birlikte, II. Dünya Savaşından sonra da kimi devletlerin ikili andlaşmalar aracılığıyla belirli azınlık guruplarının özelliklerini ve haklarını korumaya çaba gösterdiği gözlenmektedir. Bunların başında, 6.9.1946 tarihinde İtalya ile Avusturya arasında imzalanan ve İtalya'daki Tirolien azınlığın haklarını güvence altına almaya çalışan andlaşma gelmektedir. Yine, İtalya ile Yugoslavya arasında 5.10.1954 tarihinde imzalanan ve Trieste'nin anılan devletler ülkelerinde kalan bölgelerindeki azınlıkların korunmasıyla ilgili andlaşma bu türdendir. Fakat, II. Dünya Savaşından bu yana azınlıkların korunmasına ilişkin andlaşmalar, coğrafi bakımdan, Avrupa'nın sınırlarını da aşma eğilimi göstermektedir. Nitekim, Pakistan ile Hindistan arasında imzalanan 8.4.1950 tarihli andlaşma değişik nitelikli topluluklara ayrı temsil hakkı vermek suretiyle azınlıklara ilişkin birtakım düzenlemeleri kapsamaktadır.

— Azınlıklar Rejiminin Kapsamı

Günümüz dünyasında, yukarıdaki gelişmelerin de gösterdiği gibi, insan haklarının genel korunması dışında kalan genelleştirilmiş ve evrensel düzeyde yapılageliş değeri kazanmış bir azınlıklar rejiminden söz etmek olanağı yoktur. Başka bir deyişle, uluslararası düzeyde giderek güç kazanan birtakım siyasal akımlara rağmen, uygulanan hukuk açısından belirli bir ülkede herhangi bir azınlıklar rejiminin geçerli olabilmesi için bu somut duruma ilişkin bir düzenlemenin kabul edilmiş olması gerekmektedir. Bu da, yukarıda belrittiğimiz gibi, çoğunlukla andlaşmalar ve ender olarak da tek-taraflı bildirimler aracılığıyla bu yönde bir yükümlülüğün kabulü ve koşullarının düzenlenmesi ile olanaklıdır. Dolayısıyla, her kabul edilmiş azınlıklar rejiminin kapsamı onu düzenleyen andlaşmanın ya da tek-taraflı işlemlerin özel hükümleri çerçevesinde değerlendirilmek zorundadır.

Bununla birlikte, azınlıklar rejimi olarak kabul edilen durumların birtakım genel eğilimlere yer verdiği görülmektedir. İlgili devletlerin kabul

ettiği bu ortak değerlerin ve ölçütlerin kimilerinin giderek genel bir azınlıklar rejiminin temel kurallarını oluşturması olanağı vardır. Ancak, bugün için bunlar yalnızca andlaşmalarla kabul edilen özel azınlıklar rejimlerinin ortak yanlarını gösteren verilerden öteye bir hukuksal değer taşımamaktadır.

Azınlıklar rejimine ilişkin kabul edilen düzenlemelerin ortak noktalarından biri, bu rejim altına konulacak kişi guruplarının ayırıcı niteliğine ilişkindir. Uygulanan hukukta azınlık statüsünden yararlanan grupların üç ayırıcı öğeden birine ya da birkaçına sahip oldukları gözlenmektedir: i) din; ii) dil; iii) ırk ya da etnik köken. Dolayısıyla, kişileri büyük bir bölüm insandan farklı kılan ve az sayıdaki başka bir bölüm insan ile aynı kategoriye sokan ayırıcı özelliğe sahip kişi guruplarının herbirinin azınlıklar rejimi altına sokulması söz konusu olmamaktadır. Bir uzmanın belirttiği gibi, dünyada göreceli olarak az sayıda bulunan, örneğin sarışınların, solakların ya da öğrencilerin azınlık statüsünden yararlanmaları hiçbir andlaşmada yeralmamaktadır (Y. Dinstein, "Collective human rights of peoples and minorities", **I.C.L.Q.**, 1967, s. 112).

Azınlıklar rejimine ilişkin olarak göze çarpan ikinci ortak nokta, güvence altına alınacak olan hakların türleri ile ilgilidir. Bu rejimi kabul eden andlaşmalar, değişik ölçülerde olmakla birlikte, genellikle iki değişik tür hakkın korunmasını sağlamaya çaba göstermektedir. Bu hakların birinci gurubu, azınlığa mensup kişilerin de çoğunluğun haklarından yararlanmasını sağlamak amacıyla eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkelerini içeren kurallardan oluşmaktadır. İkinci gurup haklar ise, azınlığın çoğunluktan farklı olan din, dil ve etnik köken gibi özelliklerini sürdürebilmesine yönelik kuralları kapsamaktadır.

Azınlıkların çoğunlukla eşitliğini sağlayıcı ve ayırım gözetilmesini yasaklayıcı kurallar genellikle şu konularda konulmaktadır; i) yaşama hakkı; ii) özgürlüklerden yararlanma; iii) medeni ve siyasal haklardan yararlanma. Azınlıkların farklı kimliklerini sürdürmelerine ilişkin kurallar ise genellikle şu konularda kabul edilmektedir: i) dillerini kullanma ve kendi dillerinde temel eğitim görme; ii) dinlerinde serbest olma ve ibadetlerini serbestçe yapma; iii) özel kültürlerini sürdürme.

Azınlıklar rejimine ilişkin olarak genel kabul gören üçüncü ortak nokta, bu rejimlerin kimler lehine haklar doğurduğu konusuyla ve niteliğiyle ilgilidir. Bu konuda U.S.A.D., 26.4.1926 tarihli **Yüksek Silezya'da Azınlık Okulları Davası**'na ilişkin kararında, azınlık haklarından ırk, dil ve din gibi objektif ölçütlere göre bu guruba mensup olduğu kabul edilen herkesin yararlanabileceği ve bu amaçla ilgililerin herhangi bir irade bildiriminde bulunmalarına gerek bulunmadığını bildirmektedir (C.P.J.I., Sé-

rie A/B, No. 9, s. 32). Tanınan haklardan yararlanmanın yolu ise, genellikle azınlığa mensup kişilerin bireysel düzeyde bunlardan yararlanması biçiminde olmaktadır. Başka bir deyişle, haklar gurubun bir bütün olarak değil, gurubun herbir üyesince yararlanılmasına açıktır. Bununla birlikte, ender de olsa, azınlıkların kimi andlaşmalarda bütünleşmiş bir topluluk (bir cemaat) olarak birtakım haklara sahip kılındığı durumlar da vardır. Bu tür azınlık topluluğunun hakları, andlaşmalara göre, topluluk temsilcilerinin bu sıfatları ile ilgili devletin kimi organlarına katılması hakkından (örneğin, kimi bölgelerdeki azınlık temsilcilerinin bakanlar komitesine katılmasının kabul edildiği 8.4.1950 tarihli Pakistan-Hindistan andlaşması) belirli konularda özerkliğe sahip olmaya kadar (örneğin, 10.2.1947 tarihli İtalya ile yapılan Paris barış andlaşması ve buna bağlı belgelerle Tirollü azınlıkların yaşadığı Bolzen bölgesine tanınan sınırlı özerklik) değişik hakları ve yetkileri içermektedir.

Bütün bu haklara karşılık azınlıkların da uyrukluğunu taşıdıkları devlete bağlılık göstermesi gerektiği kabul edilmektedir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşına kadar hiçbir andlaşma bu konuda herhangi bir hüküm içermemektedir. Ancak, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 21.9.1922 tarihli bir kararı ile azınlıkların devletlerine sadakat görevi altında bulunduklarını teyid etmekten geri kalmamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra yapılan özel azınlık andlaşmalarının ise bu açığı kapadığı ve azınlıkların devletlerine karşı kesin sadakat görevi bulunduğunu bildiren hükümler içerdiği bildirilmektedir (bkz. A. Démichel, **a.g.m.**, s. 37).

— Azınlıklar rejiminin güvencesi

Azınlıklara özel birtakım haklar tanındıktan sonra, bunlara uyulmasını sağlayacak birtakım mekanizmaların kurulması gerekmektedir. Sorun bu açıdan ele alındığı zaman herbir somut azınlık rejiminin kendine özgü bir güvence mekanizmasına sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, dönemlere göre değişmelerine rağmen, başvurulan belli başlı güvence yöntemlerini saptamak olanaklıdır.

Güvence yöntemlerinden biri, azınlıklara karşı ayırım gözetilmemesini amaçlayan iç hukuk kurallarının oluşturulması konusunda ilgili devletin yükümlülük altına girmesi olmaktadır. Böylece, azınlıkların korunması, hiç olmazsa ilk elde, yine ilgili devletin yasalarına ve bunları uygulayan yargı organlarına bırakılmış olmaktadır. Ancak, kimi andlaşmalar azınlıkların korunmasını amaçlayan bu tür iç hukuk hükümlerinin kolayca değiştirilememesi için bu kuralların anayasal değerde olduğunu ve ilgili devlet tarafından tek-taraflı olarak değiştirilemiyeceğini öngörmektedir (örneğin, 27.11.1919 tarihli Neuilly Andlaşması, mad. 49. Metin için

bkz. Cl.-A. Colliard, **Droit international et histoire diplomatique,** Paris Tome I, 3ème éd. 1955, s. 497).

Bu amaçla anılan andlaşmalarca öngörülen bir başka yöntem sorunun uluslararası örgütler önüne götürülmesi olmaktadır. Bu açıdan en önemli örnek Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan barış andlaşmalarında konunun Milletler Cemiyeti Konseyi önüne götürülebilmesinin kabul edilmesidir. Söz konusu andlaşmalar azınlıkların haklarının korunmasını Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına koyduklarını bildirdikten sonra, herhangi bir Konsey üyesi devletin azınlık haklarının çiğnenmesi ya da tehdit edilmesine ilişkin sorunları Konsey önüne getirebileceğini öngörmektedir (örneğin, 27.11.1919 tarihli Neuilly And., mad. 57, **aynı yapıt** s. 499). Konsey bu konuda uygun gördüğü önlemleri tavsiye etmek yetkisine sahiptir. Günümüzde B.M. Genel Kurulu da B.M. Andlaşmasının 13. maddesine dayanarak önüne getirilen azınlık hakları sorunlarını inceleme ve tavsiyelerde bulunma yetkisiyle donatılmıştır.

Azınlık haklarının korunması amacıyla başvurulan bir yöntem de, azınlıkların uyruğunda bulunduğu devlet ile ya azınlık temsilcilerinin ya da azınlıklar rejimi konusundaki bir andlaşmaya taraf öteki devletler temsilcilerinin katıldığı karma komisyonlar kurulması olmaktadır. Ancak, bu tür komisyonların başına genellikle bir üçüncü devlet uyruğundan başkan seçme yoluna gidildiğine sık sık rastlanmaktadır. Anılan bu karma komisyonların görevlerinin ve kararlarının niteliğine gelince, iki değişik durumla karşılaşılmaktadır. Bu tür komisyonların kimileri uzlaştırma komisyonu olarak öngörülmüş olup, yalnızca tavsiye ve görüş bildirebilmektedir (örneğin, Hint-Pakistan Anlaşması: Bkz. A. Démichel, **a.g.m.,** s. 48). Buna karşılık, bu tür komisyonların büyük çoğunluğu kesin ve bağlayıcı karar almakla yetkilendirilmiştir (örneğin: 10.2.1947 tarihli Macaristan ile yapılan Barış Andlaşması, mad. 40, **in** Cl.-A. Colliard, **a.g.y.,** s. 702-703; 5.10.1954 tarihli Trieste'nin statüsüne ilişkin anlaşma, A. Démichel, **a.g.m.,** s. 49).

Nihayet, azınlıklar rejiminin korunmasının uluslararası yargı organlarının güvencesi altına alındığı andlaşmalar da vardır (örneğin; 27.11.1919 tarihli Bulgaristan'la yapılan Neuilly Andlaşması, mad. 57; Lozan Barış Andlaşması, mad. 44). Ancak, bu tür andlaşmalar genellikle sorunun uluslararası yargı organları önüne götürülmeden önce ya diplomatik yollarla ya da uluslararası örgüt organları çerçevesinde bir çözüme bağlama girişimlerinin gerçekleştirilmesini öngörmektedir.

Bunların dışında insan haklarının korunması çerçevesinde geliştirilen birtakım özel yöntemler de vardır. Bu yöntemler insan haklarının incelenmesi sırasında ele alınacaktır.

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi, gerek azınlıklar rejiminin içeriği gerekse güvence mekanizmaları durumlara göre değişiklik gösterdiklerinden, her somut azınlık rejimine ilişkin olarak o konuda gerçekleştirilen düzenlemelere başvurmak gerekmektedir. Türkiye açısından soruna baktığımız zaman, Türkiye'ye azınlıklar konusunda yükümlülükler getiren andlaşma Lozan Barış Andlaşması olmaktadır. Öte yandan, Türkiye'nin de taraf bulunduğu birtakım andlaşmalar çerçevesinde, Bulgaristan'daki ve Yunanistan'daki Türk azınlıklarının durumlarının günümüzde önem kazandığı gözlenmektedir.

ii) Lozan Andlaşmasında müslüman olmayan azınlıkların korunması rejimi

Lozan Barış Andlaşmasının II. Bölümünün III. Kesimi "Azınlıkların Korunması" adını taşımaktadır (mad. 37-45). Anılan hükümlerin, Lozan Konferansı tutanaklarının ışığında değerlendirilmesi ile de görüleceği gibi, Türkiye'de yaşayan müslüman-olmayan azınlıkları koruma altına almayı amaçladığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Lozan konferansında koruma altına alınacak azınlıklar olarak yalnızca müslüman-olmayan Rum, Musevi, Ermeni, Nesturî, Asuri ve Bulgarlardan söz edildiği gibi (bkz. S.L. Meray, **Lozan**, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 179-229 ve 295-341), Azınlıklar Alt-Komisyonu müslüman azınlıkları öngörülen rejim dışında bırakmayı uygun gördüğünü açıkça bildirmektedir (bkz. **aynı yapıt**, s. 309-310). Dolayısıyla, Lozan Andlaşması ile Türkiye'de uygulanması kabul edilen azınlıklar rejimi müslüman-olmayan azınlıkların rejimi olmaktadır (aynı görüş için bkz. A. Çelikel, **Yabancılar Hukuku**, İstanbul, 3. bası, 1985, s. 27).

Lozan Andlaşmasında müslüman-olmayan azınlıkların korunan birinci gurup hakları, onların çoğunluğa eşitliğini sağlayan ve aleyhlerine ayırım gözetici davranışlarda bulunulmasını engelleyen kurallardır. Bu çerçevede, Andlaşmanın 38. maddesi ilk bendi, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, din ve soy ayırımı yapılmadan, yaşamlarını ve özgürlüklerini sürdüreceğini öngörmektedir. Aynı maddenin 2. bendi Türkiye'deki herkesin, kamu düzeni ve ahlâk kurallarına aykırı düşmemek koşuluyla, inanç, din ya da mezheplerinin gereklerini ister açıkta isterse özel olarak serbestçe yerine getirme hakkı bulunduğunu bildirmektedir. Anılan maddenin 3. bendi ise, müslüman-olmayan azınlıkların, ulusal savunma ve kamu düzeninin korunması amacıyla getirilen kısıtlamalar dışında, dolaşım ve göç etme özgürlüklerini teyid etmektedir.

Müslüman-olmayan azınlıklar, ayrıca, müslüman Türklerin yararlandığı bütün medenî ve siyasal haklardan yararlanacaklardır (mad. 39). Bu çerçevede, din, inanç ya da mezhep ayrılığı yasalar önünde eşitlikte, kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme çeşitli mesleklerde çalışmada her-

hangi bir engel oluşturmayacaktır. Yine, belirtilen azınlıklar hukuk düzeninde ve uygulanmasında ötekilerle aynı işlemlerden ve güvencelerden yararlanacaklardır (mad. 40). Böylece, anılan azınlıkların dinsel, toplumsal kurumlar ile eğitim ve öğretim kurumları ve hayır kurumlarından kendi din, dil ve inançlarıyla uygun olarak serbestçe yararlanma hakları vardır.

Türkiye'deki müslüman-olmayan azınlıkların farklı özelliklerini sürdürmelerine yönelik kurallara gelince, bunlar en başta ticaret ilişkilerinde, dini ayinlerinde, basın-yayın araçlarında ve açık toplantılarında istedikleri dili kullanabilecekler (mad. 39, 4. bend) ve mahkemelerde kendi dillerini kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar sağlanacaktır (mad. 39, 5. bend). Yine, bu azınlıklar, masraflarını kendileri karşılamak koşuluyla, her türlü din ve hayır kurumu ile eğitim-öğretim kurumlarını kurarak dillerini serbestçe kullanabileceklerdir (mad. 40). Ancak, bu tür azınlıkların önemli bir oranda yerleştikleri il ve ilçelerde ilkokullarda kendi dillerinde öğrenim yapabilmeleri için Türkiye'nin gerekli kolaylıkları göstermesi gerekmektedir (mad. 41). Fakat, Türkiye bu okullarda da Türkçenin zorunlu olarak öğretilmesini isteyebilecektir. Öte yandan, anılan azınlıkların kilise, havra, mezarlık ve öteki din kurumları tam bir güvence altında olacaktır (mad. 42, 3. bend). Müslüman-olmayan azınıkların inançlarına ve dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışa zorlanamıyacakları kabul edilmektedir (mad. 43). Yine, Andlaşma ile anılan azınlıkların aile hukuku ve kişisel statüleri bakımından kendi örf ve adetlerinden yararlanabilecekleri öngörülmüştür (mad. 42, 1. bend). Ancak, Türkiye'de Medenî Kanunun kabul edilmesinden önce kabul edilen bu son kurallar Medenî Kanunun kabulü ile anlamını yitirmiştir. Nitekim, Medenî Kanunun kabulünden az önce Museviler 15.9.1925, Ermeniler 17.10.1925, Rumlar 27.11.1925 tarihli başvuruları ile böyle bir ayrıcalığa gerek kalmadığını T.C. Adliye Bakanlığına bildirmişlerdir (bkz. S.L. Meray, Cilt I, s. 244).

Lozan Barış Andlaşmasının müslüman-olmayan azınlıklara ilişkin güvenceleri çeşitli düzeylerde ortaya çıkmaktadır. En başta, anılan andlaşma hükümleri Türkiye'nin temel yasaları olarak nitelendirilmekte ve bunların herhangi bir ulusal yasa, yönetmelik ya da resmi işlemle tek-taraflı olarak değiştirilemeyeceği öngörülmektedir (mad. 37). Dolayısıyla, anılan hükümlere aykırı herhangi bir iç hukuksal işlemin geçersizliğinin öncelikle ulusal yargı organlarımız tarafından saptanması söz konusu olacaktır. Lozan Andlaşmasına göre anılan hükümlerin değişikliğe uğratılabilmesi bu değişikliğin Milletler Cemiyeti Konseyi'nce kabul edilmesi ile olanaklıdır (mad. 44). Ancak, bugün Milletler Cemiyeti örgütü ortadan kalktığına göre anılan hükmün gereklerinin B.M. organlarınca yerine getirilmesi olanağının bulunup bulunmadığı söz konusu olmaktadır. İkinci olarak, Lozan

Andlaşmasında azınlık haklarına ilişkin olarak Türkiye ile imzacı öteki devletler arasında ortaya çıkacak herhangi bir uyuşmazlığın uluslararası yargı yolu ile çözülmesi olanağı vardır (mad. 44, 3. bend). Zira, ilgili hüküm bu uyuşmazlıkların uluslararası nitelikte birer uyuşmazlık oluşturduğunu belirttikten sonra, "Türk Hükümeti böyle bir uyuşmazlığın öteki taraf isterse, Uluslararası Sürekli Adalet Divanına götürülmesini kabul eder" demektedir. Gerçi bugün U.S.A.D. ortadan kalkmış bulunmaktadır fakat B.M. Andlaşmasının ekini oluşturan U.A.D. Statüsünün 37. maddesi yürürlükte bulunan bir andlaşmanın U.S.A.D.'a başvurulmasını öngörmesi durumunda bunun U.A.D.'na yapılabileceğini kabul etmektedir.

iii) Yunanistan'daki ve Bulgaristan'daki Türk azınlıklar sorunu — Yunanistan'daki Türk azınlıklara ilişkin rejim

Yunanistan ile Türkiye arasında 30.1.1923 tarihinde imzalanan ve Lozan Andlaşmasının bir parçasını oluşturan Mübadele Sözleşmesi ile o tarihlerde Yunanistan'da yalnızca Batı Trakya'daki Türk azınlığı kalmıştır (metin için bkz. S.L. Meray, **Lozan,** Takım II, Cilt 2, s. 89-94). Ancak, daha sonra, 10.2.1947 tarihli İtalya ile yapılan Paris Barış Andlaşmasının 14. maddesi aracılığıyla Oniki Adaların İtalya'dan Yunanistan'a geçmesi sonucu (bkz. U.N., **Treaty Series,** 1950, vol. 49, s. 13 [Fr.] ya da s. 134 [İng.]) bu adalarda oturan Türkler de İtalyan uyrukluğundan Yunan uyrukluğuna girmiştir (aynı and., mad. 19/1, **aynı yapıt,** s. 14 [Fr.]). Dolayısıyla, bugün Yunanistan'da büyük çoğunluğu Batı-Trakya'da ve çok küçük bir bölümü Oniki Adalarda olmak üzere müslüman Türk azınlıklar yaşamaktadır.

Anılan Türk azınlıkların özel bir azınlık rejiminden yararlanması, Batı Trakya Türkleri için başlıca beş andlaşma ile düzenlenmiş bulunmaktadır: i) 10.8.1920 tarihli Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Sevr Andlaşması; ii) 24.7.1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması; iii) 1.12.1926 tarihli Atina İtilafnamesi; iv) 10.6.1930 tarihli Mübadele konusunda Ankara Sözleşmesi; v) 9.12.1933 tarihli Ankara Sözleşmesi.

Türkiye'yi parçalayan Sevr Andlaşması ile aynı tarihte ve aynı yerde imzalanan Yunanistan'daki azınlıkların korunmasına ilişkin Sevr Andlaşmasının tarafları şu devletlerdir: Yunanistan, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya (bu andlaşma konusunda bilgi için bkz. B. Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu,** Ankara, 1986, s. 43-45). Anılan andlaşma 1. maddesinde azınlıklarla ilgili hükümlerin temel yasa niteliğini vurguladıktan sonra, birçok açıdan azınlıkların öteki yurttaşlara eşitliğini sağlayacak hükümler içermektedir (mad. 2-7). Andlaşmanın 7-9. maddesi ise azınlıkların dil, din ve eğitim konularında kendi özelliklerini sürdürebilmesine olanak veren düzenlemeler getirmektedir. Andlaşmanın 10. mad-

desi özellikle müslüman azınlıklara ilişkin olup, kişisel durumlar ve aile hukuku bakımından İslam adetlerine saygı gösterilmesi öngörülmekte, cami, mezarlık, vakıflar ve öteki İslam kurumları güvence altına alınmaktadır.

Lozan Barış Andlaşmasına gelince, daha önce incelediğimiz, Türkiye'deki müslüman-olmayan azınlıkların korunması konusunda kabul edilen bütün hükümler aynen Yunanistan'daki Türk azınlığı için de geçerli kılınmıştır. Nitekim, Lozan Barış Andlaşmasının 45. maddesi şöyledir:

> "Bu Kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin müslüman-olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan müslüman azınlığa tanınmıştır" (bkz. S.L. Meray, **Lozan,** Takım II, Cilt 2, s. 14).

1.12.1926 tarihli Atina İtilafnamesi, 1923 Mübadele Sözleşmesi sonucu Türkiye'den Yunanistan'a giden Rumların Batı-Trakya'daki Türklerin kimi taşınmazlarına el koymasına ilişkin olarak Türk azınlığın daha çok mülkiyet haklarını korumaya ve geri verilmesini sağlamaya yönelik hükümler içermektedir (metin için bkz. **R.G.**, 15.3.1927, Sayı 576).

10.6.1930 tarihli Ankara Sözleşmesi tam olarak şöyle andlandırılmıştır: Mübadelei Ahaliye Mütedair Lozan Muahedenamesine Atina İtilafnamesinin Tatbikatından Mütevellit Mesailin Sureti Katiyede Halli Hakkında Mukavelename (metin için bkz. **R.G.**, 1.7.1930, Sayı 1534). Bu andlaşma ile de Batı Trakya'da bulunan bütün müslüman Yunan yurttaşlarına azınlık haklarından yararlanma hakkı tanınması kabul edilmekte ve anılan azınlığın mallarının en iyi biçimde korunması, kimi durumlarda da tazmin edilmesi öngörülmektedir.

Nihayet, 9.12.1933 tarihli "Türk-Rum Ahali Mübadelesi Muhtelit Komisyonunun İlgasına Mütedair Mukavelename", ilke olarak, bu konuda görevlendirilen karma komisyona son verme amacını gütmesine rağmen, Türklerin sahip olduğu haklara ilişkin olarak 10.6.1930'dan önce Yunan Hükümetince fiilen işgal edilmemiş mallar konusunda herhangi bir sınırlayıcı işlem yapılamayacağını öngörmektedir (metin için bkz. **R.G.**, 8.1.1934, Sayı 2599).

Oniki Adalarda yaşayan müslüman Türk azınlığın hukuksal güvencelerine gelince, onlar bakımından da en temel belgeyi 10.8.1920 tarihli Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına ilişkin Sevr Andlaşması oluşturmaktadır. Zira, andlaşmalar hukukunun bir genel kuralı olarak, her andlaşmanın ilke olarak taraf devletin ülkesinin tümünde hüküm doğuracağı öngörülmektedir (1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, mad. 29). Bu kural daha sonra ilgili devlet ülkesine katılan ülke parçaları bakımın-

dan da geçerliliğini korumaktadır. Nitekim, 1978 Devletlerin Andlaşmalara Ardıl Olması Konusunda Viyana Sözleşmesinin 15. maddesi, bir devlete sonradan katılan ülke parçaları üzerinde de ilke olarak bu devletin andlaşmalarının geçerli olacağını öngörmektedir. Kaldı ki, Sevr Andlaşmasının açık hükümleri anılan andlaşmanın bütün Yunanistan ülkesinde, sonradan ülkeye katılabilecek topraklar dahil, uygulanacağını öngörmektedir (bkz. B. Oran, **a.g.y.**, s. 63).

Ayrıca, gerek Batı Trakya Türklerinin, gerek Oniki Adalar Türklerinin birtakım azınlık haklarının korunması insan hakları çerçevesinde de güvence altına alınmış bulunmaktadır. Örneğin, Oniki Adalardaki Türk azınlıkların hakları için 1947 Paris Barış Andlaşmasının 19. maddesi 4. fıkrasını gösterebiliriz. Anılan hüküm, İtalya'nın öteki devletlere devrettiği ülkeler üzerindeki kişilerin, hiçbir ayırım gözetilmeden, düşünce açıklama, basın ve yayın, inanç, düşünce ve toplantı özgürlüklerinden tam olarak yararlanmalarını öngörmektedir (U.N., **Treaty Series, Vol.** 49, s. 15). Yine, gerek Batı Trakya Türkleri, gerek Oniki Adalardaki Türk azınlıkların B.M. Andlaşması ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde öngörülen bütün haklardan yararlanacakları açıktır.

Yukarıda belirtilen andlaşmalar ve sağladıkları haklar konusunda bugün birtakım sorunlarla karşılaşılmaktadır. En başta, Yunanistan 1920 Sevr Andlaşmasının bugün yürürlükten kalktığını ve dolayısıyla Yunanistan'daki Batı Trakya Türkleri dışında Türk azınlığın hiçbir azınlık rejiminden yararlanamayacağını ileri sürmektedir (B. Oran, **a.g.y.**, s. 63). Öte yandan, Yunanistan hükümetlerinin anılan andlaşmalarla korunan dil, din, eğitim, toplumsal örgütlenme, yurttaşlık hakları ve taşınmaz mallarla ilgili olarak, özellikle Batı Trakya Türklerinin azınlık haklarını artan bir biçimde çiğnediği ortaya çıkmaktadır (bkz. B. Oran, **aynı yapıt**, s. 69-144).

— Bulgaristan'daki Türk azınlıklara ilişkin rejim

Daha Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk bir statü kazanması anından başlayarak Bulgaristan'daki Türklerin birtakım azınlık güvencelerinden yararlanması öngörülmüştür (13.7.1878 tarihli Berlin Andlaşmasının 5. maddesi: Bkz. N. Erim, **Metinler**, s. 407). Yine, Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı 29.9.1913 tarihli İstanbul Barış Andlaşması da Türk azınlıkların haklarını güvence altına alan hükümler ve ekler içermektedir (bkz. N. Erim, **aynı yapıt**, s. 463, 468-479). Fakat bugün Bulgaristan'daki Türklerin azınlık haklarından yararlanmaları başlıca iki andlaşmaya dayanmaktadır: i) Bulgaristan'ın İttifak Devletleri ile yaptığı 27.11.1919 tarihli Neuilly Andlaş-

ması; ii) Bulgaristan ile T.C. arasında yapılan 18.10.1925 tarihli ikili Dostluk Andlaşması.

Neuilly Andlaşmasının IV. Bölümü "Azınlıkların Korunması" başlığını taşımakta olup, 49. maddesi bu hükümlerin temel yasalar niteliğinde olduğunu bildirmektedir (Cl.-A. Colliard, a.g.y., 3ème éd., 1955, s. 497 vd.). Andlaşmanın 54. maddesi, ırk, dil ve din bakımından azınlıklara mensup olan Bulgar yurttaşlarına öteki Bulgar yurttaşlarına eşit davranılmasını öngörmektedir. Yine, aynı madde bu azınlıkların hayır kurumları ile toplumsal ve eğitimsel kurumlar kurma ve bunları yönetme hakkına sahip olduğunu kabul etmektedir. Nihayet, 55. madde dili Bulgarca olmayan Bulgar yurttaşlarının yoğun olduğu yerlerde kendi dillerinde eğitim yapmalarına Bulgar Hükümetinin uygun kolaylıkları sağlamasını öngörmektedir.

Bulgaristan ile Türkiye arasındaki 1925 dostluk andlaşması ise, ek protokolunda Bulgaristan'daki Türklerin 1919 Neuilly Andlaşmasında kabul edilen azınlıklara ilişkin bütün hükümlerden yararlanmalarını öngörmektedir (metin için bkz. **R.G.**, 20.6.1926, Sayı 403).

Bundan başka, Bulgaristan'daki Türklerin insan haklarının korunmasına ilişkin olarak Bulgaristan'ın taraf olduğu birçok andlaşmadan yararlanmaları gerekmektedir (çeşitli andlaşmaların ilgili hükümleri için bkz. H. Pazarcı, "Uluslararası Hukuk ve Andlaşmalar Yönünden Bulgaristan'daki Türklerin Hakları", **Dış Politika**, Haziran 1985, Sayı 2, s. 5-7).

Bugün, özellikle 1984 yılı sonundan bu yana, Bulgaristan'ın anılan andlaşmalara saygı göstermediği ve Bulgaristan'daki Türk azınlığın adlarını değiştirmek, din ve ibadetlerinin gereğini yapmalarına engel olmak, Türkçe konuşulmasını ve yayın yapılmasını engellemek yollarıyla azınlık haklarını çiğnediği gözlenmektedir. Bu tür önlemleri kabul etmek istemeyen Türk azınlığa karşı ise Bulgaristan yetkililerinin baskı, sindirme ve şiddet yollarına başvurduğu basında sık sık yeralmaktadır.

b) Sığınmacılar (Mülteciler)
(Refugees; refugiés; Flüchtlinge)

Sığınmacı terimi, en geniş anlamıyla, uyruğunda bulunduğu ya da ikâmet ettiği devletin ülkesini çeşitli nedenlerle terk eden ve serbestçe geriye dönme olanağı kalmayan ve bu nedenle bir başka devletin, ilke olarak, geçici koruması altına giren bireyleri belirtmektedir.

Sığınmacıları, sığınma olayının nedenine ve gerçekleştirme biçimine bakarak ikiye ayırmak olanağı vardır: i) bir ülkedeki birtakım ayırım gözetici olaylardan ya da savaştan, iç çatışmalardan kaçarak gerçekleştirilen

topluca sığınmalar sonucu bu duruma düşenler (örneğin, Hitler Almanya'sından kaçarak başka ülkelere sığınan Museviler ve radikal solcular); ii) kişi olarak kendilerine karşı girişilen ayırım gözetici eylem ve işlemler nedeniyle bireysel sığınmalar sonucu bu duruma düşenler (örneğin, ülkesindeki siyasal kovuşturmalar nedeniyle başka bir devlet ülkesine sığınanlar).

i) Uluslararası düzeydeki gelişmeler

Belirli grupların topluca sığınmacı olması olayı Antik çağlardan günümüze kadar gelen çeşitli örneklere sahiptir. Örneğin, 1492 yılında Musevilerin topluca İspanya'dan çıkarılmaları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmeleri bizim tarihimizi de ilgilendiren bir toplu sığınma olayıdır. Fakat bu tür sığınmacıların uluslararası düzeyde koruma altına alınmaları ancak 20. yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir.

Uluslararası düzeyde gerek topluca, gerek bireysel sığınmacıların koruma altına alınmalarının ilk örneğini Milletler Cemiyetine bağlı olarak gerçekleştirilen koruma ve yardım kurumları oluşturmaktadır. B.M. ile sığınmacıların uluslararası düzeyde korunması artarak sürmektedir.

Milletler Cemiyeti çerçevesinde sığınmacıların korunmasına ilişkin ilk örgütlenme 1920'li yılların başlarında gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, sığınmacılara yardım amacıyla Milletler Cemiyetinde ünlü Norveçli kâşif Nansen 1921 yılında örgütün bu konudaki yüksek komiseri olarak atanmıştır. Nansen'in ölümü üzerine ise, 1930 yılında, sığınmacılar için Nansen Uluslararası Ofisi adını taşıyan ayrı bir büro kurulması yoluna gidilmiştir (bkz. Ch. Rousseau, Tome II, s. 767). Anılan kurumlar, Sovyet devriminden kaçan Ruslar ve kimi azınlıklar ile Birinci Dünya Savaşında yenilen Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'dan kaçan azınlıklara, kimlik belgesi ve pasaport yerine geçecek yolculuk belgeleri vermeye ve geçici süre barınmalarına yardımcı olmaya çaba göstermişlerdir. Hitler Almanya'sından 1933'te başlayan topluca kaçmalar sonucu bu kez Londra'da yerleşen, Milletler Cemiyeti sekreterliğine bağlı olmamakla birlikte M.C. Konseyi tarafından atanan, bir özel yüksek komiserliğin kurulduğu gözlenmektedir. Anılan yüksek komiserlik 31.12.1935'te kapatılmış ve görevini Nansen Ofisi sürdürmüştür. Nansen Ofisi'nin 31.12.1938'de kapatılması ile de Milletler Cemiyetinin 1.1.1939'da kurduğu bir yüksek komiserlik onun yerine geçmiştir.

Milletler Cemiyeti'nin sığınmacılarla ilgisi yalnızca yardım amaçlı örgütlenmelerle kalmamış ve bu konuda birkaç andlaşma imzalanması yoluna da gidilmiştir. Böylece, 12.5.1926 tarihinde Rus sığınmacılara ve 30.6.1928 tarihinde Ermeni sığınmacılara ilişkin "geçici düzenleme-

ler" **(arrangements provisoires)** imzalandığı gözlenmektedir. Daha sonra, 28.10.1933 tarihinde Rus ve benzeri sığınmacıların uluslararası statüsüne ilişkin bir sözleşme yapılmıştır. Nihayet, Hitler Almanya'sından kaçan sığınmacıların statüsüne ilişkin olarak 28.7.1938 tarihli bir sözleşme gerçekleştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin kurtardıkları ülke halklarına yardım ve yabancı ülkelerde bulunan kişilerin ülkelerine geri dönmesini sağlamak amacıyla, 9.11.1943'te Yardım ve Yeniden İnşa İçin Birleşmiş Milletler Yönetimi (U.N.R.R.A.) adı verilen bir organın kurulduğu görülmektedir. Bunu, B.M. Örgütünün kuruluşu ile, Genel Kurulun 15.12.1946 tarihli bir kararı sonucu kurulması kabul edilen ve geçici bir uzmanlık kurumu niteliğinde olması öngörülen, Sığınmacılar Uluslararası Örgütü **(O.I.R.; I.O.R.)** izlemiştir.

Sığınmacılar Uluslararası Örgütü fiilen kurulup çalışmaya başlayana kadar, 1.7.1947 tarihinden başlayarak bir hazırlık komisyonu onun görevlerini üstlenmiş ve U.N.R.R.A. son bulmuştur. Sığınmacılar Uluslararası Örgütü, 20.8.1948'den Şubat 1952'ye kadar bu görevini sürdürmüştür. Bu arada, B.M. Genel Kurulu, 14.12.1950 tarihli bir kararı ile, sığınmacıların sorunlarıyla ilgilenmek üzere, B.M. Sığınmacılar Yüksek Komiserliği **(H.C.R.)** Statüsünü kabul etmiştir. Üç yıllık bir süre için kurulan bu yüksek komiserliğin görevi daha sonra üçer yıllık sürelerle yenilenegelmiştir. Genel olarak sığınmacı durumundaki kişilerin isterlerse ülkelerine dönmelerine, istemezlerse yeni ülkelere yerleşmelerine ve uyum sağlamalarına yardımcı olma amacı güden bu yüksek komiserlik, bölünmüş ülkelerin sığınmacıları ile belli kurumların uğraş alanına giren sığınmacılarla ilgilenmemektedir. Bu sonuncu türden kendileri için özel bir örgüt kurulan sığınmacıların en önemli gurubunu Filistinli sığınmacılar oluşturmaktadır. Daha 1.12.1948'de, Filistinli Sığınmacılara Birleşmiş Milletler Yardımı **(A.N.U.R.P.)** adını taşıyan geçici bir kurumun bu amaçla kurulduğu görülmektedir. Sonradan, B.M. Genel Kurulunun 8.12.1949 tarihli bir kararı ile, Orta-Doğu'daki Filistinli Sığınmacılara Yardım ve Çalışmalar Birleşmiş Milletler Ofisi **(U.N.R.W.A.)** kurulmuş ve önceki kurumun yerini almıştır. Bu kurum bugün de görevini sürdürmektedir.

B.M.'in sığınmacılarla ilgilenmesi, aynı zamanda, bu konuda bir evrensel andlaşmanın imzalanmasını da sağlamıştır. Sığınmacıların Statüsüne İlişkin Sözleşme 28.7.1951'de Cenevre'de imzalanmış olup, 22.4.1954'-ten bu yana yürürlüktedir. Türkiye de anılan sözleşmeyi 29.8.1961 gün ve 359 sayılı bir yasa ile onaylayarak **(R.G.,** 5.9.1961, Sayı 10898), 30.3.1962'den bu yana yürürlüğe koymuş bulunmaktadır (N.U., **Traités Multilatéraux,** s. 149). Anılan sözleşmenin kimi hükümleri 16.12.1966 tarihli bir ek protokol ile birtakım değişikliklere uğramıştır. Türkiye anılan bu protokolu

da 1.7.1968 gün ve 6 sayılı kararname ile onaylayarak taraf olmuştur (**R.G.**, 5.8.1968, Sayı 12968). Birtakım çekincelerle Türkiye'nin taraf olduğu bu sözleşme ve ekinin kapsamı aşağıda yeri geldikçe ele alınacaktır.

ii) Sığınmacı Statüsünün tanınması

— Genel

Eğer bir devlet birtakım koşullar yerine geldiğinde bu koşullar içinde bulunan kişilere sığınmacı statüsünü tanıyacağı yolunda hükümler içeren herhangi bir andlaşmaya taraf değilse, uluslararası hukukun bu konuda kabul ettiği genel bir yapılageliş kuralı bulunmamaktadır. U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararı, bu yönde açıkseçik olayların saptanamaması nedeniyle, devletlerin hukuksal yükümlülüğünün varlığı lehinde bir görüş oluşturulamadığını vurguladıktan sonra, görüşünü aynen şöyle sürdürmektedir:

> "Daha genel bir biçimde, ülke devletinin sığınma hakkı tanıması, herhangi bir hukuksal görev duygusu tarafından kabul ettirilen bir karar olmayıp, uygun düşen düşüncelerin ya da basit siyasal elverişliliklerin belirlemesinden doğar görünmektedir." (C.I.J., **Recueil**, 1950, s. 286. Ayrıca bkz. **aynı yapıt**, s. 277).

Sığınmacı statüsünün tanınmasında genel olarak kabul gören gerekçe, bir suçluyu adaletin uygulanmasından kaçırmak değil, "adalet örtüsü altında yasanın egemenliğinin yerini keyfiliğin alması"na engel olunması düşüncesidir (U.A.D.'nın **Sığınma Hakkı Davası** kararı, C.I.J., **Recueil**, 1950, s. 284). Bu nedenle, uygulamada devletlerin kişilere sığınma hakkı tanıması durumu, çok büyük ölçüde, yalnızca siyasal olaylara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 10.12.1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi de, 14. Maddesinde, herkesin zulüm karşısında başka ülkelere sığınma hakkı bulunduğunu bildirdikten sonra, bunun adi suçlular için uygulanamıyacağını öngörmektedir.

Sığınma olayı fiilen iki biçimde gerçekleşebilmektedir: i) ülkesel sığınma **(territorial asylum; asile territoriale; Gebietsasyl)**; ii) diplomatik sığınma **(diplomatic asylum; asile diplomatique; diplomatisches Asyl)**. Ülkesel sığınma, bir devletin doğrudan ülkesine sığınmayı belirtmekte olup, ülke devletinin ülkesel egemenliğinin olağan kullanımının sonucudur (U.A.D.'nin **Sığınma Hakkı Davası** kararı, C.I.J., **Recueil**, 1950, s. 274-275). Dolayısıyla, herhangi bir kişiye, ülkesinden sığınma istenmesi durumunda, bir devletin bu statüyü tanıyıp tanımaması ülke devletinin takdirine bağlı görünmektedir. Buna karşılık, diplomatik sığınmada sığınmacının suç işlediği ülke üzerinde bulunan bir yabancı diplomasi temsilciliğine

başvurması söz konusu olup, ilke olarak, ülke devletinin ülkesel egemenliğine bir aykırılık oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle, devletlerin diplomatik sığınma tanımama yükümü altında bulunduğu görüşü yaygındır. Bununla birlikte, bir devletin başka bir ülkedeki diplomasi temsilciliğine sığınan bir kişiyi, ilke olarak, ülke devletine teslim etme yükümlülüğü de yoktur (U.A.D.'nin 13.6.1951 tarihli **Haya de la Torre Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 81-82). Böyle bir yükümlülük ancak bu yönde bir andlaşma hükmünün ya da başka yolla kabulün varolması ile olanaklıdır. Sığınmacı statüsünün tanınmasının kesin olabilmesi için bunun iki tarafça da kabul edilmesi en sorunsuz durumdur. Aksi takdirde, U.A.D. 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı Davası**'na ilişkin kararında, diplomatik sığınma konusunda bir tarafın iradesinin yeterli olmadığını kabul etmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1950, s. 274-275).

— 1951 Sığınmacıların Statüsüne İlişkin Sözleşme ve Protokol

Sığınma isteyen bir kişiye bu statünün tanınmasını zorunlu kılan bir genel yapılageliş kuralının bulunmamasına karşılık, 1951 Sözleşmesi ve eki protokol bu konuda taraf devletlere birtakım yükümlülükler getirmektedir. Anılan andlaşmalara taraf olan devletler, Sözleşmenin 1. maddesinde belirtilen sığınmacı tanımına giren kişilere kendi ülkelerine geldikleri takdirde sığınmacı statüsünü tanımak zorundadır. Sözleşmenin 1. maddesine göre, genel olarak, sığınmacı statüsünden yararlanabilme durumunda olan iki gurup kişi belirtilmiştir: i) daha önce sözünü ettiğimiz 1926, 1928, 1933, 1938 ve 1939 andlaşmalarına göre sığınmacı sayılan kişiler; ii) "1.1.1951'den evvel cereyan eden hadiseler neticesinde ve ırkı, dini, tabiiyeti, muayyen bir içtimai guruba mensubiyeti veya siyasi kanaatleri yüzünden takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu memleket dışında bulunan ve işbu memleketin himayesinden istifade edemiyen veya mezkûr korkuya binaen istifade etmek istemiyen yahut tabiiyeti yoksa ve bahis konusu hadiseler neticesinde evvelce mûtaden ikamet ettiği memleket dışında bulunuyorsa, oraya dönemiyen veya mezkûr korkuya binaen dönmek istemeyen şahıs". Görüleceği gibi, Sözleşme yalnızca 1.1.1951'den önceki olaylara ilişkin olarak sığınmacı statüsünün tanınması ile sınırlı bulunmaktadır. Ancak, Sözleşmeye taraf devletlere, 1.1.1951'den önceki olaylar deyimiyle ilgili olarak da, iki olanak arasında seçme hakkı tanınmıştır. Böylece, isteyen devletler bu tarihten önce yalnızca Avrupa'da geçen olaylara ilişkin olarak sığınmacı statüsünü tanıma yoluna gidebilecekleri gibi, isteyenler de anılan tarihten önce bütün dünyada geçen olaylara bağlı olarak sığınmacı statüsünü tanıma yoluna gidebileceklerdir. Türkiye, yukarıda belirtilen tarihte Sözleşmeya katılırken koyduğu çekincelerde, 1926 ve 1928 andlaşmalarının dı-

şında olmak koşuluyla birlikte, 1951'den önceki olaylar deyimini de yalnızca Avrupa için geçerli olacak biçimde kabul ettiğini bildirmiştir.

Sözleşmeye ek 1967 tarihli Protokol, Sözleşmede kabul edilen 1951 öncesi olaylara ilişkin olarak sığınmacı statüsü tanınması sınırını kaldırmıştır. Dolayısıyla, anılan protokole taraf devletler, 1951'den sonraki sığınma olaylarına ilişkin olarak da sığınmacı statüsünü tanıma yükümlülüğünü kabul etmiş bulunmaktadır. Türkiye de, daha önce bildirdiğimiz gibi, bu protokolü onaylayarak 1951'den önceki olaylarla ilgili olma koşulunu kendisi bakımından kaldırmış bulunmaktadır. Ancak, Sözleşmenin tanıdığı olanaktan yararlanarak Türkiye'nin koyduğu yalnızca Avrupa'daki olaylara ilişkin sığınmalar koşulu geçerliliğini sürdürmektedir. Böylece, bugün Türkiye, ırk, din, bir ulusa ya da toplumsal guruba mensup olma ya da siyasal düşünceler nedeniyle, Avrupa'daki olaylara bağlı olarak Tükiye'ye geçen kişilere, ilke olarak, sığınma hakkı tanımak yükümü altında bulunmaktadır. Buna karşılık, Avrupa dışı ülkelerdeki olaylar sonucu sığınma durumları Türkiye'ye andlaşma hükmü niteliğinde herhangi bir yükümlülük getirmemektedir.

1951 Sözleşmesi ve eklerine göre sığınmacı statüsü kazanılabilmesi konusunda birtakım kuraldışılıklar vardır. Bu çerçevede, B.M. Sığınmacılar Yüksek Komiserliği dışındaki B.M. organları ya da kurumlarının koruması altında bulunan kişiler (mad. 1/D), sığındığı ülkenin yurttaşlığına özgü hak ve yükümlülüklere sahip bulunduğu o ülke makamlarınca kabul edilen kişiler (mad. 1/E), savaş suçlusu olduğu, sığınma olayından önce kaçılan ülke dışında ağır bir suç işlediği ya da B.M. amaç ve ilkelerine aykırı fiillerden suçlu bulunduğu konusunda aleyhlerine ciddi kanıtlar varolan kişiler (mad. 1/F) 1951 Sözleşmesi hükümlerinden yararlanamıyacaklardır. Yine, 1951 Sözleşmesi ve eklerinin uygulanması aşağıdaki durumlarda son bulmaktadır (mad. 1/C): i) yurttaşı olunan devletin korumasından kendi isteği ile yararlanılması; ii) yurttaşlığı kaybedilen devlet yurttaşlığına kendi isteği ile dönülmesi; iii) bir üçüncü devlet yurttaşlığı kazanılması; iv) kaçılan ülkeye yerleşmek üzere dönülmesi; v) sığınmacı statüsünden yararlanılmasını gerektiren koşulların ortadan kalkması (örneğin, üzerindeki baskının kalkması gibi).

iii) Sığınmacıların hukuksal korunması

— Genel

Sığınmacı statüsünün tanınması bu sıfattan yararlanacak kişinin ilgili ülkede ya da diplomasi temsilciliğinde kaldıkça koruma altında bulunmasını gerektirmektedir (U.A.D.'nın 20.11.1950 tarihli **Sığınma Hakkı**

Davası'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil**, 1950, s. 281). Böylece, bu statüden yararlanması kabul edilen kişinin, kesin olarak, kaçtığı devlete geri verilmemesi gerekmektedir. Bu yüküm o kadar önemlidir ki, bir devletin ilke olarak uluslararası hukuka aykırı olduğu kabul edilen diplomatik sığınma tanıması durumunda bile, bir kere belli bir kişiye bu sıfatı tanıdıktan sonra, onu artık geriye vermemesi gerektiği yönünde anlaşılmaktadır (U.A.D.'nın 13.6.1951 tarihli **Haye de la Torre Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil**, 1951, s. 81). Bununla birlikte, eğer sığınmacı statüsünün tanınması uluslararası hukuka aykırı ise, buna, ilgili devlet tarafından başka yöntemlerle, örneğin başka ülkeye bırakmak gibi, son verilmesi gerektiği kabul edilmektedir (**aynı karar**, s. 82).

Belirtilen geri vermeme yükümü dışında uygulanan hukukta saptanan uluslararası yapılageliş kuralı değeri kazanmış başka koruma kuralları konusunda bir açıklık yoktur. Buna karşılık, belirli andlaşmalar çerçevesinde sığınmacıların yararlanacakları güvence düzenleri vardır. Bunların en önemlisi 1951 Sığınmacılar Sözleşmesidir.

— 1951 Sığınmacılar Statüsüne İlişkin Sözleşme

Anılan Sözleşme ve eklerine göre, sığınmacı statüsü kazanan kişilerin korunmasında gözetilmesi gereken en temel ilke, bunlar arasında ırk, din ya da gelinen ülke bakımından herhangi bir ayırım gözetilmemesi olmaktadır (mad. 3).

Sığınmacıların genel olarak yararlanacakları hakları bakımından ise, üçlü bir koruma rejimi öngörülmektedir. Böylece, sığınmacı aşağıdaki konularda yurttaşlara eşit davranış gö ek hakkına sahiptir: i) dinsel ibadet ve çocuklarının dinsel eğitimi (ma); ii) düşünsel ve endüstriyel mülkiyet (mad. 14); iii) yargı organlar önünde taraf olarak bulunma (mad. 16); iv) ilk öğretimden yararlanma (mad. 22/1); v) sosyal yardımlar (mad. 23); vi) çalışma koşulları ve sosyal güvenlik (mad. 24). İkinci olarak, ücretli bir meslekte çalışma ile sendika ve dernek hakları konularında, sığınmacılar yabancılar arasında en çok gözetilen ulus ilkesinden yararlanma hakkına sahiptir (mad. 15 ve 17). Üçüncü olarak ise, sığınmacılar aşağıdaki konularda en az öteki yabancılara tanınan haklardan yararlanma durumundadır: i) meslek sahibi olma (mad. 18 ve 19); ii) mesken; iii) orta ve yüksek öğrenimden yararlanma (mad. 22/2); iv) gezi serbestliği (mad. 26); v) mali yükümlülükler (mad. 29); vi) taşınır ve taşınmaz mülkiyet (mad. 13).

Sözleşmede düzenlenen başka bir konu sığınmacının kişisel statüsü olmaktadır. Bu çerçevede, sığınmacının kişisel statüsünün, ilke olarak, ikametgah ülkesinin yasalarına bağlı olduğu öngörülmektedir (mad. 12/1).

Ancak, sığınmacının bir ikametgahı yoksa, o zaman bulunduğu ülkenin yasası bu konuda geçerli olacaktır. Sığınmacının önceden sahip olduğu kişisel statüsüne ilişkin haklara ve özellikle evliliğe bağlı haklara bütün Sözleşmeye taraf devletlerin saygı göstermesi gerekmektedir (mad. 12/2).

Sığınmacı statüsünden yararlanabilecek kişilerin Sözleşmeye taraf bir devlet ülkesine usulsüz girişi durumunda, bu usulsüzlük nedeniyle herhangi bir ceza verilmesi yasaktır (mad. 31/1). Ancak, bu kişilerin bir an önce yetkili makamlara başvurarak geçerli olan nedenlerini anlatmaları gerekmektedir. Ülkesine sığınılan devlet sığınmacıları, ilke olarak, sınır dışı etmeme yükümü altındadır. Ancak, ulusal güvenlik ya da kamu düzeni nedenleri ile bir devletin ülkesine sığınan kişileri sınır dışı etme yetkisi saklı tutulmaktadır (mad. 32/1). Bu sınır dışı etme yasal yollara uygun olarak yapılmalı ve acil durumların dışında sığınmacıya suçsuzluğunu kanıtlama hakkı tanınmalıdır (mad. 32/2). Sınır dışı edilmesine karar verilen kişiye olağan olarak başka bir ülkeye kabul için makul bir süre tanınması gerekmektedir (mad. 32/3). Her haliyle, sınır dışı edilecek kişi, ilke olarak, kaçtığı ülkeden sınır dışı edilemez ya da o ülkeye iade edilemez (mad. 33/11). Bununla birlikte, bulunduğu ülke güvenliği için tehlikeli kişiler ile kaçtığı ülkede işlediği ağır bir suçu kesinleşen kişilerin bu haktan yararlanma isteğinde bulunamıyacakları öngörülmektedir (mad. 33/2).

Herhangi bir devlet sığınmacılara tanınan bu haklardan daha iyilerini tanıma yetkisine sahiptir (mad. 5).

Sığınmacıların bulundukları ülkede görevlerine gelince, konuk eden ülkenin tüm yasaları ve tüzükleri ile kamu düzeninin korunması amacıyla alınacak her türlü önlemlere uymak zorunluluğu vardır (mad. 2).

C. Uyruksuzlar (tabiiyetsizler) (vatansızlar) (Stateless; apatrides; Heimatlos)

Uyruksuzlar, hiçbir devletin kendi uyrukluğuna kabul etmediği kişilerdir.

Bir kişinin uyrukluktan yoksun kalması çok değişik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Nedenlerden biri "teknik" niteliklidir. İçinde bulunduğu durum nedeniyle hiçbir devletin uyrukluğunu verdiği koşullara uyamayan kişilerin uyrukluktan yoksun kalması bu çerçeveye girmektedir. Örneğin, doğum yeri **(jus soli)** ilkesine göre uyrukluğunu veren bir devletin yurttaşının çocuğu, uyrukluğunu kan bağı **(jus sanguinis)** ilkesine göre veren bir devlet ülkesinde doğduğu takdirde, ilke olarak, uyruksuz kalacaktır. Zira, doğum yeri ilkesini benimseyen devlet ülkesi dı-

şında doğan bu çocuğu uyrukluğuna kabul etmeyeceği gibi, çocuğun doğmuş olduğu ülke devleti de kan bağı ile kendisine bağlı olmayan bu çocuğa uyrukluğunu vermeyecektir. Uyrukluktan yoksun kalmanın ikinci nedeni ise, siyasal-hukuksal bir nitelik taşımaktadır. Devletler, çeşitli dönemlerde, ya savaş sırasında düşman devletin ırk ve dilinden olan kişileri uyruklukların dan çıkarma yoluyla (örneğin, I. Dünya Savaşı sırasında Fransız, İngiliz ve İtalyanların çıkardığı yasalar: Bkz. Ch. Rousseau, Cilt II, s. 773), ya belirli dinden toplulukların uyrukluktan çıkarılması yoluyla (örneğin Romanya'daki Musevi topluluğunun 1864-1918 arası durumu: Bkz. Ch. Rousseau, **aynı yapıt**), ya birtakım siyasal gurupların uyrukluktan çıkarılması yoluyla (örneğin, Sovyet devriminden sonra yurt dışına kaçan "Beyaz Rus" ların 1921 ve 1924 tarihli yasalarla Sovyet uyrukluğundan çıkarılması gibi: Bkz. **aynı yapıt**), ya da devletine bağlılıkla bağdaşmayan eylemlere karışmış kişilerin uyrukluğunun kaybettirilmesi yoluyla (örneğin, 1964 tarihli Türk Vatandaşlık Kanunu'nda ve Yönetmeliğinde 1981 yılında yapılan değişiklikler sonucu başka devletlerin hizmetinde Türkiye aleyhine çalışanlar, askerlik görevine bağlı birtakım yükümlülükleri yerine getirmeyip yurt dışında kalan kişiler, yurt dışında olup da T.C.'nin iç ve dış güvenliğine karşı faaliyette bulunan kişiler; v.b. Bakanlar Kurulu kararı ile Türk uyrukluğunu kaybedebilmektedir: Bkz. **R.G.**, 21.3.1981, Sayı 17286, mad. 36) kimi kişilerin uyruklularına son vermektedir. Bu yollarla bir devlet uyrukluğundan çıkarılan kişilerin başka bir devlet uyrukluğunu kazanamamaları sonucu ise, uyruksuzluk durumları doğmaktadır.

Uyrukluk yoksunluğu gerek devletler gerekse uyruksuzlar bakımından, birçok sorunun kaynağı olmaktadır. Kişi bakımından, hukuksal yeteneğin ulusal yasalara göre saptanması nedeniyle kimi hakları konusunda bir devletin diplomatik korumasından yararlanması konusunda, kimlik kartı ve pasaport elde edemediğinden gezi özgürlüğünden yararlanabilme konusunda, birçok hukuksal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, devletler bakımından da, kişilerin uyrukluğa bağlı kimi yükümlülüklerini (örneğin, askerlik) uyruksuzların yerine getirmemesi yanında, kişilerin hukuksal statülerinin belirsizlikleri de birçok soruna yer vermektedir.

Bütün bu nedenlerle uluslararası toplum uyruksuzluk sorunu ile ilgilenmek gereğini duymuştur. Önceleri, I. Dünya Savaşından sonra, sığınmacıların durumunu düzenleyen andlaşmalar çerçevesinde ele alınan uyruksuzluk sorunu (örneğin, 1926 ve 1928 tarihli andlaşmalar çerçevesinde), giderek özel olarak ele alınır olmuştur. Bu konuda üzerine ilk eğinilen sorun, uyruksuzluk durumunun azaltılması sorunu olmuştur. Böylece, ilki 12.4.1930 tarihli bir protokol olmak üzere, özellikle B.M. döneminde bu konuda birtakım andlaşmaların yapıldığı görülmektedir. B.M. çerçevesinde

30.8.1961 tarihinde imzalanan Uyruksuzluğun Azaltılmasına İlişkin Sözleşme bu konudaki en önemli andlaşmayı oluşturmaktadır (metin için bkz. **Droits de l'homme. Recueil d'instruments internationaux** N.U., New York, 1978, s. 79-83). Anılan bu Sözleşmeye Türkiye taraf değildir. Buna karşılık, 13.9.1973 tarihinde Bern'de imzalanan Vatansızlık Hallerinin Sayısının Azaltılmasına Dair Sözleşmeye Türkiye de taraf bulunmaktadır (metin için bkz. **R.G.**, 15.8.1975, Sayı 15327). Uyruksuzluk konusunda üzerine eğinilen ikinci sorun, önlenemediği takdirde uyruksuzların bağlı olacağı rejimin saptanması ve korunmalarının sağlanmasına ilişkindir. Bu konudaki en önemli andlaşma, B.M. çerçevesinde gerçekleştirilen, 28.9.1954 tarihli Uyruksuzların Statüsüne İlişkin Sözleşmedir (metin için bkz. **Droits de l'homme [a.g.y.]**, s. 83-89). Türkiye bu andlaşmaya da taraf değildir.

Anılan sözleşmelerden uyruksuzluğun azaltılmasına ilişkin olanı, taraf devletlerin ülkelerinde doğan ve uyruksuz olma durumunda bulunan kişilere kendi uyruklularını vermesini öngörmektedir (mad. 1 ve mad. 4). Ancak taraf devletler uyruklularını verme konusunda Sözleşmede belirtilen birtakım koşullar koyabileceklerdir. Yine bir taraf devlet ülkesi üzerinde bulunan bir çocuk, aksi kanıtlanana kadar, ülke devletinin uyruğunu taşıyan ana-babadan doğmuş kabul edilecektir (mad. 2). Öte yandan, taraf bir devletin uyrukluğunun çeşitli nedenlerle kaybı da ancak başka bir uyrukluğun alınması ile olanaklı olmaktadır (mad. 5-7 ve 8/1). Bununla birlikte, başka bir ülkede 7 yıldan fazla oturup kabul edildiği yeni uyrukluğunu saklı tuttuğunu bildirmemesi ya da reşit olduğunda seçebileceği uyrukluğunu seçtiğini bir yıl içinde bildirmemesi (mad. 8/2, a), yalan bildirim sonucu bir uyrukluk elde edilmesi (mad. 8/2, b) durumlarındaki kişilerin uyrukluktan çıkarılması kabul edilmektedir. Yine, Sözleşme ile bağlanması anında bir devletin yurduna bağlı olmayan ya da başka bir devlete bağlılık yemini etmiş bulunan kişileri uyrukluğundan çıkarabileceğini bildirmesi durumunda bu olanaklıdır (mad. 8/3). Taraf devletler, her haliyle, ırksal, etnik, dinsel ve siyasal nedenlerle, hiçbir kişiyi ya da kişi gurubunu uyrukluktan çıkarmamayı kabul etmektedir (mad. 9). Ülke devri söz konusu olduğunda da taraf devletlerin uyruksuzluğu önlemek için gerekli önlemleri alması ve aksi takdirde ülke kazanan devletin bu ülke üzerindeki kişilere uyrukluğunu vermesi yükümü vardır (mad. 10).

Uyruksuzların statüsüne ilişkin Sözleşmeye gelince, genellikle uyruksuzlara sığınmacıların statüsüne benzer hakların tanınması yoluna gidilmektedir. Bununla birlikte, kimi konularda (örneğin, bir meslek tutma konusuna ilişkin olarak, mad. 19/2) sığınmacılara uygulanması öngörülen en çok gözetilen ulus kuralı yerine, genel olarak yabancılara uygulanan daha olumsuz kuralların geçerli olacağı kabul edilmektedir.

Ç. İnsan haklarının korunması

(protection of human rights; protection des droits de l'homme; Schutz von Menschenrechten)

Kaynakça:

Türkçe: B. Savcı, **İnsan Hakları: Kanunilik Yolu ile Korunması**, Ankara, 1953; K.F. Arık, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, 1965; J. Civelek, **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**, İstanbul, 1984; M. Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, 1981 (6. bası); Ö. Madra, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru**, Ankara, 1981; A. Özman, **İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler**, Ankara, 1967; İ. Akın, **Temel Hak ve Özgürlükler**, İstanbul, 1971 (3. bası); **Türkiye'de İnsan Hakları Semineri**, Ankara, 1970; **İnsan Hakları Armağanı: XXX. Yıl**, Ankara, 1978; F. Erem, **Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna ve Divanına Müracaat Hakları**, Ankara, 1972; M. Kapani, "İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması: Yeni Gelişmeler ve Sorunlar"; **İnsan Hakları Yıllığı**, Yıl 1, 1979; R. Keleş, "Çevre Sorunları ve Çevre Hakları", **İnsan Hakları Armağanı (XXX. Yıl)**, Ankara, 1978, s. 79 vd.; İ. Kaboğlu ve O. Dönmez (çev.), "Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, 1985, Sayı 3, s. 401-418; O. Dönmez **Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı**, Diyarbakır, 1987 (Y. Lisans Tezi); **Bahri Savcı Armağanı**, Ankara, 1988; İ. Doğan, "İnsan Haklarının Milletlerarası Korunması", **Hıfzı Timur'un Anısına Armağan**, İstanbul, 1979, s. 259 vd.; F. Gölcüklü, "Avrupa İnsan Hakları Divanı: Söz ve İfade Özgürlüğü", **İnsan Hakları Yıllığı**, Yıl 2, 1980, s. 41 vd.

Yabancı dil: K. Vasak (éd.), **Les dimensions internationales des droits de l'homme**, Paris, 1978; **La protection internationale des droits de l'homme dans le cadre européen**, Paris, 1961; R. Falk, **Human rights and State sovereignty**, New York, 1981; A.H. Robertson, **Human rights in the World**, New York, 1982; A.H. Robertson, **Human rights in Europe**, London-New York, 1963; K. Vasak, **La Convention européenne des droits de l'homme**, Paris, 1964; F. Monconduit, **La Commission européenne des droits de l'homme**, Leyde, 1965; F. Jacobs, **The european convention on human rights**, Oxford, 1975; A.A. Said (ed.), **Human rights and World order**, New York, 1978; F. Castberg, **The european convention on human rights**, Leyden, 1974; C.E. Welch and R. Meltzer (eds.), **Human rights and development in Africa**, Albany, 1984; **Les droits de l'homme et les personnes morales**, Bruxelles, 1970; H. Rumpf, "The international protection of human rights and the principle of non-intervention", **Hıfzı Timur'un Anısına Armağan**, 1979, s. 649 vd.; **International Colloquy on human rights**, Ankara, 1981; P.H. Imbert, "Reservations to the European Convention on Human Rights before the Strasburg Commission: the Temeltasch Case", **ICLQ**, 1984, s. 558 vd.; J. Mourgen, "Les pactes internationaux relatifs aux droits de l'homme", **A.F.D.I.**, 1967, s. 326-364; F. Ermacora, "Human rights and domestic jurisdiction, Article 2/7 of the Charter", **R.C.A.D.I.**, 1968-II, s. 375-451; R.S.J. Macdonald, "The U.N. high Commissioner for human rights", **C.Y.I.L.**, 1967, s. 84-118; H. Golsong, "Implimentation of international protection of human rights", **R.C.A.D.I.**, 1963-III, s. 7-142; G. Schwarzenberger,

"The standard of civilisation in international law", **C.L.P.**, 1955, s. 212-234; E. Schwelb, "International conventions on human rights", **I.C.L.Q.**, 1960, s. 654-676; McDougal, Laswell and Lung-Chu Chen, "Human rights and World public order", **A.J.I.L.**, 1965, s. 237-270; R. Higgins, "Derogations under human rights treaties", **BYIL**, 1976-77, s. 281 vd.; O. Boyle, "Torture and emergency powers under the European Convention on Human Rights", **AJIL**, 1976, s. 674 vd.; R. Ergeç, **Les droits de l'homme à l'épreuve des circonstances exceptionnelles**, Bruxelles, 1987.

a) Genel

İnsan hakları kavramı, genel bir biçimde, kişilerin insan olmaları nedeniyle insanlık onuruna uygun olarak sahip oldukları haklar bütününü belirtmektedir. Bu geniş anlamıyla insan hakları kavramı, iç hukuklarda çeşitli nedenlerle ayrıma gidilen temel hakları, kamu özgürlükleri vb. hakların ve özgürlüklerin tümünü kapsamaktadır (bkz. J. Civelek, **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**, İstanbul, 1984, s. 39-62).

İnsan haklarının korunması düşüncesi çok eskilere kadar gitmekle birlikte, genellikle ilk uygulama örneğinin İngiltere kralı John'un 15.6.1215 tarihinde ilan ettiği **Magna Charta** olduğu kabul edilmektedir (metnin Türkçe çevirisi için bkz. A. Özman, **İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler**, Ankara, 1967, s. 3-6). Bunu, 1679'da **Habeas Corpus**, 1689'da **Bill of Rights**, 1776'da Virginia İnsan Hakları Bildirisi (metin için bkz. **önceki yapıt**, s. 7-9), 1789'da Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisi (metin için bkz. **önceki yapıt**, s. 10-13) gibi belgelerin yayınlanması izlemiştir. Ancak bunların hepsi ulusal belgeler olup, insan haklarının iç hukuk düzeyinde korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

İnsan haklarının uluslararası hukuk düzeyinde korunması olgusuna 19. yüzyıl sonları ve özellikle 20. yüzyılda rastlanmaktadır. Ancak, önceleri savaş sırasında yaralıların ve tutsakların korunması, köleliğin ve köle ticaretinin yasaklanması, azınlıkların korunması gibi belirli durumlardaki kişilerin güvence altına alınması ile ilgilenen uluslararası hukukun insan haklarını genel bir biçimde ele alması Birleşmiş Milletler Andlaşması ile gerçekleşmiştir.

B.M. Andlaşması insan haklarının korunması amacına yönelik birçok hüküm içermektedir. Andlaşmanın başlangıcı "insanın ana haklarına, şahsın haysiyet ve değerine, erkek ve kadınlar için olduğu gibi büyük ve küçük milletler için de hak eşitliğine olan imanı" ilan ettikten sonra, 1. maddenin 3. fıkrası, örgütün amaçları arasında, "ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine karşı saygıyı geliştirerek ve teşvik ederek, milletlerarası işbirliğini" gerçekleştirmeyi saymaktadır. Yine, Andlaşmanın 13. maddesi Genel Kurulun görev-

leri arasında "ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarından ve ana hürriyetlerden faydalanmasını kolaylaştırmak için" araştırmalar yaptırmasını ve tavsiyelerde bulunmasını öngörmektedir. Andlaşmanın 55. maddesi B.M.'in "ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünyada bilfiil saygı gösterilmesini" kolaylaştırmasını kabul ettikten sonra, 56. maddede belirtilen bu amaçlara erişmek için bütün üye devletlerin gerek tek başlarına gerekse birlikte davranma yükümü altına girdiklerini bildirmektedir. Nihayet, Andlaşmanın 62 ve 68. maddeleri Ekonomik ve Sosyal Konseye bu konuda birtakım yetkiler tanırken, 76. ve 83. maddeleri de vesayet rejimi altına konulan toplulukların insan hakları rejiminden yararlanmasını vesayet rejiminin öz amaçları arasında saymaktadır.

Görüleceği gibi B.M. Andlaşmasında insan haklarından bunca söz edilmesine rağmen, bu hakların neler olduğu konusunda herhangi bir açıklama yoktur. İşte bu nedenle, Ekonomik ve Sosyal Konseye bağlı olarak bir İnsan Hakları Komisyonu kurulmuş ve bu konuda çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir. Komisyonun bu amaçla hazırladığı tasarı 10.12.1948 günü Genel Kurulun bir kararı ile İnsan Hakları Evrensel Bildirisi **(Universal Declaration of Human Rights; Déclaration Universelle des Droits de l'Homme; Allgemeine Erklaerung der Menschenrechte)** olarak kabul edilmiştir. Bildiri, 48 olumlu ve 8 çekimser oyla (Sovyetler Birliği, Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Güney Afrika Birliği ve Suudi Arabistan), hiçbir karşı oy çıkmadan, kabul görmüştür. Türkiye de olumlu oy veren devletler arasında yeralmıştır (metin için bkz. **R.G.**, 27.5.1949, Sayı 7217).

Herhangi bir güvence mekanizması öngörmeyen ve üye devletlerden "bu hakların dünyaca fiilen tanınmasını ve tatbik edilmesini sağlamağa gayret etmeleri(ni)" istemekle yetinen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi iki gurup insan hakkını kapsamaktadır: i) kişisel haklar ve siyasal özgürlükler; ii) ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar.

Birinci gurup hakların önemli bir bölümü 18. yüzyıldan bu yana ilan edilen insan hakları bildirilerinde yeralan ve "geleneksel haklar" diye anılan haklardan oluşmaktadır (mad. 3-21). Bunların başlıcaları şöyledir: i) yaşama hakkı ve kişi özgürlüğü ve güvenilği (mad. 3); ii) kölelik yasağı (mad. 4); iii) işkence yasağı (mad. 5); iv) yasalar önünde eşitlik (mad. 7); v) mahkemeler önünde hak arama (mad. 8); vi) keyfe bağlı tutuklama, alıkonma ve sürülme yasağı (mad. 9); vii) bağımsız ve adil mahkemelerde yargılanma hakkı (mad. 10); viii) savunma hakkı (mad. 11); ix) özel yaşamın korunması ve mesken dokunulmazlığı (mad. 12); x) mülkiyet hakkı (mad. 17); xi) düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüğü (mad. 18); xii) düşünce açıklama hakkı (mad. 19); xiii) toplanma ve dernek kurma hakkı

(mad. 20); xiv) doğrudan ya da temsilciler aracılığıyla ülkenin yönetimine katılma hakkı (mad. 21); v.b.... Bildiride kişisel haklar ve siyasal özgürlüklere ilişkin yeni haklara gelince, bunların başlıcaları şöyledir: i) herkesin ülkesinde ve ülkeler arasında serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkı (mad. 13); ii) herkesin zulüm karşısında başka ülkelere sığınma ve sığınmacı statüsünden yararlanma hakkı (mad. 14); iii) herkesin uyrukluk hakkı ve istediği gibi bunu değiştirebilmek hakkı (mad. 15); iv) evlenme ve aile kurma hakkı (mad. 16).

İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde kabul edilen ikinci gurup hakları oluşturan ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar da yeni haklar olup, başlıcaları şöyledir: (mad. 22-27); i) sosyal güvenlik hakkı (mad. 22); ii) çalışma ve işsizlikten korunma hakkı (mad. 23-1); iii) eşit ve adil ücret hakkı (mad. 23/2-3); iv) sendika özgürlüğü (mad. 23/4); v) dinlenme, eğlenme ve ücretli tatil hakkı (mad. 24); vi) sağlık hakkı (mad. 25); viii) öğrenim ve eğitim hakkı (mad. 26); viii) kültür, sanat ve bilim faaliyetlerine katılma ve yararlanma hakkı (mad. 27).

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi bu çerçevede kişilerin toplumlarına karşı ödevleri de bulunduğunu bildirmektedir (mad. 29/1). Bildiri, belirtilen bu hakların "kanun ile sırf başkalarının hak ve hürriyetlerinin tanınmasını ve bunlara saygı gösterilmesini sağlamak maksadiyle ve demokratik bir cemiyetle ahlak, nizam ve genel refahın muhik icaplarını karşılamak için, tespit edilmiş kayıtlamalar (...)" altına koyulabileceğini öngörmektedir (mad. 29/2). Yine, anılan hakların B.M. amaç ve ilkelerine karşı (mad. 29/3) ya da başkalarının haklarını yok etmek için (mad. 30) kullanılamıyacağı öngörülmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin B.M. Genel Kurul kararı olarak kendiliğinden bağlayıcı bir niteliği bulunmaması ve herhangi bir güvence mekanizmasını düzenlememesi nedeniyle, Bildiriden sonraki gelişmeler bu kusurları gidermeğe yönelik olmuştur. Bu çerçevede iki düzeyde yeni düzenlemelere rastlanmaktadır: i) evrensel düzeyde, B.M. çerçevesinde, iki sözleşmenin ve bir ihtiyari protokolün kabul edilmesi; ii) bölgesel düzeyde, Avrupa, Amerika ve Afrika kıtalarında insan hakları andlaşmalarının kabul edilmesi. B.M. çerçevesinde Genel Kurulun 16.12.1966 tarihinde kabul ederek devletlerin imzasına ve onayına açtığı iki sözleşme şunlardır: i) Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme **(International Covenant on Civil and Political Rights; Pacte International Relatif aux Droits Civils et Politiques; Internationale Pakt über bürgerliche und politische Rechte)**; ii) Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme **(International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; Pacte International Relatif aux Droits Economiques, Sociaux et Culturels; Internationale Pakt über wirtschafliche, soziale und kulturelle Rechte)**. Anılan her iki

sözleşme Ocak ve Mart 1976 tarihlerinden bu yana yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Türkiye bu sözleşmelere taraf değildir (Türkçe çeviri metinler için bkz. Birleşmiş Milletler Türk Derneği, **İnsan Hakları Konusundaki Uluslararası Sözleşmeler,** Ankara, 1976). Bölgesel düzeydeki sözleşmelere gelince, bunların ilki Avrupa Konseyi çerçevesinde 4.11.1950'de imzalanarak 3.9.1953'te yürürlüğe girmiş bulunan, kısa adıyla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesidir. Bu sözleşmenin resmi adı şöyledir: İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme **(Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms; Convention de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales; Konvention zum Schutze der Menschenrechte und Grundfreiheten).** Türkiye de 10.3.1954 tarihli bir yasa ile Sözleşmeyi onaylamış ve taraf olmuştur (metin için bkz. **R.G.,** 19.3.1954, Sayı 8662). Anılan Sözleşme o tarihten bu yana kabul edilen 8 ek protokol ile güçlendirilmiş ve genişletilmiş bulunmaktadır. Bu protokolların birinci, dördüncü ve yedincisi Sözleşmeye yeni haklar eklemektedir; ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizincisi organların yetki ve işleyişle ilgili değişiklikler getirmektedir; altıncısı ise ölüm cezasının kaldırılmasını öngörmektedir. Anılan protokollerin imza tarihleri ve yürürlük durumları şöyledir: Birinci protokol, 20.3.1952 (Türkiye taraf: metin için bkz. **R.G.,** 19.3.1954, Sayı 8662); İkinci protokol, 6.5.1963 (Türkiye taraf: metin için bkz. **R.G.,** 6.2.1968, Sayı 12819); Üçüncü Protokol, 6.5.1963 (Türkiye taraf: metin için bkz. **R.G.,** 5.2.1968, Sayı 12818); Dördüncü protokol, 16.9.1963 (Türkiye'nin taraf olmadığı bu portokolün Türkçe çevirisi için bkz. A. Gündüz, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar ile İlgili Temel Metinler,** İstanbul, 1987, s. 259-261); Beşinci protokol, 20.1.1966 (Türkiye taraf: metin için bkz. **R.G.,** 30.11.1971, Sayı 14028); Altıncı protokol, 28.4.1983 (Türkiye'nin taraf olmadığı bu protokolün Türkçe çevirisi için bkz. A. Gündüz, **a.g.y. (Metinler),** s. 261-263); Yedinci protokol, 22.11.1984 (Henüz yürürlükte değil. Türkçe metin için bkz. A. Gündüz, **önceki yapıt,** s. 263-266); Sekizinci protokol, 19.3.1985 (Henüz yürürlükte değil. Türkçe metin için bkz. A. Gündüz, **önceki yapıt,** s. 266-270). Sözü edilen sözleşme ve protokollerden başka Avrupa Konseyi çerçevesinde ayrıca ekonomik ve toplumsal hakların korunmasına ilişkin bir Avrupa Sosyal Yasası **(European Social Charter; Charte Sociale Européenne; Europaeische Sozialcharta)** adını taşıyan bir andlaşma 18.10.1961 tarihinde imzalanmıştır (metin için bkz. A. Özman, **a.g.y. (Metinler).** s. 66-87). Türkiye bu sonuncu andlaşmaya taraf değildir. Amerika kıtasında Amerikan Devletleri Örgütü çerçevesinde 22.11.1969 tarihinde Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi imzalanmıştır (metin için bkz. **A.J.I.L.,** 1971, s. 679-702). Anılan Sözleşme 12.7.1987'de yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Bölgesel düzeydeki son andlaşma Afrika Birliği Örgütü çerçevesinde 26.6.1981 tarihinde imza edilen İnsan ve Halkların Haklarına İlişkin Afrika Andlaş-

ması olmaktadır (metin için bkz. **I.L.M.**, 1982, s. 58-68). Anılan andlaşma 21.10.1986'dan bu yana yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

Ancak, insan haklarının uluslararası hukuk çerçevesinde korunması yalnızca bu genel nitelikli düzenlemelerle sınırlı kalmamaktadır. Dolayısıyla, insan haklarının genel düzenlemelerine geçmeden önce bu konudaki özel düzenlemelerin neler olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Kimilerini önceden incelediğimiz (örneğin; azınlıklar, sığınmacılar ve uyruksuzlar gibi) kimilerini ise ileride özel olarak inceleyeceğimiz (örneğin, insancıl hukuk diye anılan ve savaş sırasında yaralıları, tutsakları, sivil kişileri korumayı amaçlayan uluslararası hukuk kuralları IV. Kitapta yer alacaktır) bu özel düzenlemelerin başlıcaları şu konulara ilişkindir (**örneğin bkz.** T.C. Van Boven, "Aperçu du droit international positif des droits de l'homme", **in** K. Vasak (éd.), **Les dimensions internationales des droits de l'homme**, Paris, 1978, s. 102-116): i) kimi belirli suçlara karşı kişilerin korunması (örneğin, soykırımın yasaklanması, savaş ve insanlık suçları); ii) ırk ayırımının önlenmesi ve ortadan kaldırılması; iii) kadınların korunması; iv) çocukların korunması; v) işçilerin korunması; vi) sığınmacıların ve uyruksuzların korunması; vii) savaşanların ve savaştan zarar görecek sivillerin korunması (sonuncu nokta dışındaki başlıca konulardaki temel belgeler için bkz. N.U., **Droits de l'homme. Recueil d'instruments internationaux**, New York, 1978).

Öte yandan, insan haklarının korunması konusundaki uluslararası hukuk kurallarının yalnızca andlaşma kaynaklı kurallarla sınırlı kalmadığı ve giderek yapılageliş ve hukuk genel ilkeleri niteliğinde insan hakları kurallarının doğduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, öğretide, ırk ayırımının yasaklanması kuralının B.M. Andlaşmasında yeralması yanında geniş bir uygulama sonucu yapılageliş değeri kazandığı bildirilmektedir (bkz.: T.C. Van Boven, **a.g.m.**, s. 117; U.A.D. yargıcı Tanaka'nın Divan'ın 18.7.1966 tarihli **Güney Batı Afrika Davaları (İkinci Aşama)** konusundaki kararında karşıt görüşü, C.I.J., **Recueil**, 1966, s. 293; U.A.D. yargıcı Ammoun'un Divan'ın 21.6.1971 tarihli **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı** konusundaki danışma görüşünde kişisel görüşü, C.I.J., **Recueil**, 1971, s. 76). Hatta, kimi yazarların, azınlıkta kalmakla birlikte, yalnızca ırk ayrımı yasağının değil, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yeralan öteki hakların da, B.M. Andlaşması ile devletlerin uygulaması ve ulusal hukuk düzenlerinde kazandığı önem nedeniyle, ya yapılageliş kuralı ya da hukuk genel ilkesi niteliğini kazandığını ileri sürdükleri bildirilmektedir (örneğin bkz. M. Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Ankara, 1987, s. 25). Buna karşılık, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yer alan hakların bu nitelikleri ile bağlayıcı olmadıkları bugün çok büyük bir çoğunlukça kabul edilmektedir (örneğin, M. Kapani, **önceki yapıt**, s. 25). Zira,

anılan Bildiri B.M. Genel Kurulunun bir kararı olup, üye devletleri bağlayıcı herhangi bir güce sahip değildir (B.M. kararları konusunda bkz. H. Pazarcı, I. Kitap, s. 241-247). Kaldı ki, Bildiride bu hakların nasıl korunacağı konusu da hiçbir biçimde düzenlenmemiş bulunmaktadır. Bu nedenlerle, Türkiye de dahil, anılan bildiri bir andlaşma gibi onaylanmayıp, kimi devletlerce yalnızca yayınlanmak suretiyle yetinilmiştir (Türkiye bir Bakanlar Kurulu kararı ile R.G.'de yayınlatmıştır, bkz.: **R.G.**, 27.5.1949, Sayı 7217). Birleşmiş Milletler Andlaşmasında insan haklarından söz edildiği zaman ise, birçok hüküm bunların korunmasını genellikle bir dilek ya da amaç olarak belirtmekte, fakat herhangi bir koruma mekanizması oluşturma yoluna gitmemektedir. Başka bir deyişle, bu hakların B.M. Andlaşması ile uluslararası hukukun doğrudan güvencesi altına konulduğu kuşku götürmektedir. Bu belirsizlikler yanında, ayrıca, B.M. Andlaşmasının 2. madde 7. fıkrasında Andlaşmanın hiçbir hükmünün özü itibariyle ulusal yetki alanına giren işlere uygulanamıyacağının öngörülmesi nedeniyle, özellikle sosyalist yazarlar B.M. Andlaşmasının da insan haklarını koruma görevini, ilke olarak, üye devletlerin ulusal yetkisine bıraktığı biçiminde yorumlamaktadır (örneğin bkz. Kartashkin, "Les pays socialistes et les droits de l'homme", **Les dimensions internationales des droits de l'homme (a.g.y.)**, s. 686-687).

Bu veriler karşısında, birçok devletin ulusal işlemleri ile Evrensel Bildiride yeralan hakların korunmasını düzenlemiş olmaları, bunların bir uluslararası hukuk kuralı olarak kabul edildiğini kanıtlamaktan uzaktır. Oysa, bir kuralın uluslararası yapılageliş oluşturabilmesi için yalnızca devletlerin istikrarlı bir uygulaması değil, ayrıca onun uluslararası bir kural olduğu inancının da varolması gerekmektedir. Dolayısıyla, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yeralan bütün hakların uluslararası yapılageliş ya da hukuk genel ilkesi değerini kazandığını söylemek ve bunlara insan hakları andlaşmaları dışında uluslararası bağlayıcılık atfetmek bugün için hukuksal açıdan doğru değildir.

Bununla birlikte yukarıdaki genel değerlendirmenin dışında, herbir somut hakka ilişkin olarak şu soruyu sormak ve cevabını aramak yerinde olacaktır: B.M. Andlaşmasında genel bir biçimde sözü edilen ve daha sonra İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile somutlaştırılan insan hakları arasında uluslararası yapılageliş ya da hukuk genel ilkesi değeri kazanan hiçbir hak yok mudur? Zira, genel bir biçimde Evrensel Bildirideki bütün haklar için geçerli olmayan birtakım koşulların özel olarak belirli kimi haklar bakımından geçerli olması olasılığı bulunabilir. Nitekim, ırk ayrımının yasaklanması ilkesinin uluslararası hukukun andlaşmalar dışında da güvence altına aldığı bir insan hakları kuralı olması olasılığı büyüktür. Çünkü, en başta, öteki insan haklarından farklı olarak, B.M. Andlaşma-

sında üye devletlerce ırk ayırımının yasaklanması yükümü daha açık bir biçimde belirtilmektedir (örneğin, mad. 1/3, mad. 76/c). Başka bir deyişle, anılan ilke bir dilek olarak kalmamakta, fakat bağlayıcı hüküm niteliği göstermektedir (K.J. Partsch, "Les principes de base des droits de l'homme: l'autodétermination, l'égalité et la non-discrimination", **Les dimensions internationales des droits de l'homme (a.g.y.),** s. 84). U.A.D., 21.6.1971 tarihli **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı** konusundaki danışma görüşünde, bu ilkenin bağlayıcı niteliğini şu biçimde açıklamaktadır (C.I.J., **Recueil,** 1971, s. 57):

> "B.M. Andlaşması aracılığıyla eski mandater, uluslararası statüye sahip bir ülkede, insan haklarına ve temel özgürlüklere hiç kimse için ırk ayırımı yapmadan uyacağını ve saygı göstereceğini yükümlenmiştir. Bunun tam aksine, sırf ırk, renk, doğum ya da ulusal ya da etnik köken üzerine oturtulan ayırımlar, dışında tutmalar, kısıtlamalar ve sınıflamalar koyma olgusu, ki insanın temel haklarının bir reddini oluşturmaktadır, B.M. Andlaşmasının amaç ve ilkelerinin açıkça çiğnenmesidir".

İkinci olarak, böyle somut ve evrensel olarak kabul edilmiş bir hüküm niteliği yanında, söz konusu ırk ayırımının yasaklanması bugün uygulamada da devletlerin bütününce (hepsince değil, Güney Afrika örneğinin gösterdiği gibi) saygı gösterilen bir ilke görünümündedir. Bu veriler birleşince, anılan ilkenin bir uluslararası yapılageliş kuralını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, bu konuda bile kesin olmak olanağı yoktur. Çünkü sosyalist yazarların bir bölümü B.M. Andlaşmasının insan hakları konusunda yalnızca vesayet rejimi yöneticilerine uluslararası yükümlülükler getirdiğini savunmak ve ötekiler için bu konuların ulusal yetki alanına girdiğini bildirmek suretiyle (örneğin bkz. V. Kartashkin, **a.g.m.**, s. 688), üstü kapalı olarak, ırk ayırımı konusunda da B.M. Andlaşmasının herhangi bir genel uluslararası yüküm getirmediğini ileri sürebilecektir.

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi bugün için insan hakları konusunda uluslararası hukukun güvencesi tartışmasız olarak yalnızca andlaşmalarla düzenlenen alanlarda ve ölçülerde vardır. Dolayısıyla, bu andlaşmaların başlıcalarının incelenmesine geçmek yerinde olacaktır.

b. İnsan haklarının andlaşmalarda güvence altına alınması

i) Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri

— Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme

Bu Sözleşme ile İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde bulunan kişisel

ve siyasal nitelikli geleneksel haklar öncelikle güvence altına alınmaktadır (mad. 2-19 ve 21-26). Fakat, Evrensel Bildiride yeralmış bulunan yeni kişisel haklardan sığınma hakkı ile başka ülkelerde serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkına bu Sözleşmede rastlanmamaktadır. Buna karşılık, Sözleşme, Evrensel Bildiride yeralmayan birtakım yeni hakların korunmasını da öngörmektedir. Bu yeni hakların başında, halkların kendi kaderlerini saptama hakkı (mad. 1/1) ve halkların doğal kaynaklarına ve zenginliklerine sahip olma ve bunları serbestçe kullanma hakkı (mad. 1/2) gelmektedir. Yine, hertürlü savaş propagandası yapmanın (mad. 20/1) ve ulusal, ırksal ve dinsel kin çağrısı ile ayrımcılık, düşmanlık ve şiddetin körüklenmesinin (mad. 20/2) yasalarla yasaklanması öngörülmektedir. Nihayet, etnik, dinsel ya da dile dayalı azınlıkların bulunduğu devletlerde bu azınlıklara mensup kişilerin kültür, din ve dillerinden yararlanmalarının önlenemiyeceği kabul edilmektedir (mad. 27).

Sözleşme anılan haklara saygı gösterilip gösterilmediğini denetlemek amacıyla 18 bağımsız kişiden oluşan bir İnsan Hakları Komitesi kurmaktadır (mad. 28-39). Anılan İnsan Hakları Komitesi ile Sözleşmeleri hazırlayan ve B.M. çerçevesinde insan haklarının korunması konusunda çalışmalarını sürdüren B.M. İnsan Hakları Komisyonunu karıştırmamak gerekmektedir. Komite denetimlerini, taraf devletlerin kabul ettiği yükümlülüklere bağlı olarak, üç değişik biçimde gerçekleştirebilmektedir. Komitenin denetim yollarının birincisi, taraf devletlerin anılan insan haklarını korumak konusunda ülkelerinde aldıkları önlemleri belirli aralıklarla komiteye rapor etmeleri yoludur. Bu yol bütün taraf devletler için zorunlu olup, ilgili rapor B.M. Genel Sekreteri kanalıyla İnsan Hakları Komitesine sunulmaktadır (mad. 40). Komitenin bu konudaki görevi ise, anılan raporları inceledikten sonra, taraf devletlere ve gerekirse Ekonomik ve Sosyal Konseye genel görüşlerini bildirmek ile sınırlıdır (mad. 40/4). Komitenin görüşlerine hedef olan taraf devletlerin ayrıca bu konudaki yorumlarını Komiteye bildirme hakkı vardır (mad. 40/5).

İnsan Hakları Komitesinin başvurabileceği denetim yollarının ikincisi taraf devletlerin birbirlerine karşı Komiteye başvurmaları olanağına bağlı olarak işleyen yoldur. Nitekim, isteyen taraf devletler Sözleşmede anılan hükümlere uymadıkları takdirde öteki aynı yükümlülüğü kabul eden devletlerin Komiteye şikayette bulunma hakkını tanıyabilmektedir (mad. 41). Sözleşmeye taraf devletler için isteğe bağlı olarak çalışması öngörülen bu yol ancak iki tarafın da önceden Komitenin bu yetkisini kabul etmesi ile olanaklıdır. Fakat, Komiteye bu yolla başvurulabilmesi için birtakım ön koşulların yerine getirilmesi gereklidir. Böylece, ilk olarak, bir devletten şikayetçi olan öteki devletin bunu ilgili devlete yazılı olarak bildirmesi gerekmektedir (mad. 41/1, a). Şikayetçi olunan devlet 3 ay

içinde şikayet eden devleti tatmin edici açıklamalarda bulunur ya da önlemler alırsa sorun kapanmaktadır. Şikayetçi devletin öteki devlete başvuru tarihinden 6 ay geçmesine rağmen herhangi bir tatmin edici çözüm gerçekleşmemişse, yalnızca o zaman, şikayetçi devlet sorunu Komiteye götürme hakkına sahiptir (mad. 41/1,b). İkinci olarak, Komiteye bir şikayetin bu yolla yapılabilmesi için, ayrıca, iç başvurma yollarının ilke olarak zarar gören kişilerce tüketilmiş olması gerekmektedir (mad. 41/1,c). Bu durumda da Komitenin yapabilecekleri bir hayli sınırlıdır. İlk önce Komite ilgili iki devlet arasında dostça çözüm yolu aramak zorundadır (mad. 41/1,e ve mad. 42). Tarafların soruna dostça çözüm bulamamaları durumunda Komite bu durumu saptayan bir raporu taraf devletlere vermek ve sorunun dostça çözümü için önerilerini belirtmekle yetinmek zorundadır (mad. 41/1,h,ii).

İnsan Hakları Komitesinin başvurabileceği üçüncü denetim yolu ise, hakları çiğnenen kişilerin zarar veren devlete karşı başvurması yoludur. Anılan Sözleşmeye ek ihtiyari protokol çerçevesinde işleyen bu yola göre, kişisel başvuru ancak sözkonusu ihtiyari protokole taraf olmak suretiyle bu usulü kabul eden devletlere karşı olanaklıdır (Ek protokol, mad. 1). Bu olanağı tanıyan devletlere karşı başvuran kişinin önceden iç başvurma yollarını tüketmesi gereklidir (Ek protokol, mad. 2). Komitenin bu çerçevede kabul edilebilir **(recevable)** bulduğu başvurular şikayet edilen devlete bildirilerek açıklama istenmektedir (Ek protokol, mad. 3-4). Bundan sonra iddiaları inceleyen Komite şikayet edilen devlete ve ilgili kişiye sorunla ilgili saptamalarını bildiren raporunu bildirmektedir (Ek protokol, mad. 5/4). Komite, yıl sonu raporunda da, bu çerçevede önüne gelen sorunlarla ilgili bilgi vermektedir (Ek protokol, mad. 6).

— Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme

Bu Sözleşmede de, özellikle İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yeralan ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar, biraz daha genişçe bir biçimde, güvence altına alınmaktadır. Ancak, burada da halkların kendi kaderlerini kendilerinin saptaması hakkı (mad. 1/1) ile halkların doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerindeki hakları (mad. 1/2) yeni veri olarak eklenmektedir.

Sözleşmeye uyulup uyulmadığının denetlenmesi taraf devletlerin Ekonomik ve Sosyal Konseye belirli aralıklarla sunacakları raporlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (mad. 16). Taraf devletler yükümlülüklerinin yerine getirilmesini engelleyen zorluklarını da bu raporlarda bildirmek suretiyle (mad. 17) görevlerini aşamalı olarak gerçekleştirme olanağına sahip bulunmaktadır. Ekonomik ve Sosyal Konsey önüne bu yolla gelen devletlerin raporlarına ilişkin olarak, ya bunları incelemesi ve genel nite-

likli tavsiyelerde bulunması için İnsan Hakları Komisyonuna göndermekte (mad. 19), ya da B.M. Genel Kuruluna zaman zaman sunduğu raporunda durumu bildirmektedir (mad. 22).

ii) Bölgesel andlaşmalar

— Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

● **Güvence altına alınan haklara ilişkin temel veriler**

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde güvence altına alınan haklar İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yeralan kişisel ve siyasal haklardır. Dolayısıyla Sözleşme Evrensel Bildiride bulunan ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara pek yer vermemektedir. Sözleşmede korunması öngörülen insan hakları şunlardır: i) yaşama hakkı (mad. 2); ii) işkence, insanlık-dışı ya da onur kırıcı davranış ve cezadan korunma hakkı (mad. 3); iii) tutsak ve köle edilmemek, zorla çalıştırılmamak hakkı (mad. 4); iv) özgürlük ve kişi güvenliği hakkı (mad. 5); v) adil bir biçimde yargılanma hakkı (mad. 6); vi) ceza yasalarının geriye yürümezliği hakkı (mad. 7); vii) özel yaşama ve aile yaşamına, konut ve haberleşme özgürlüğüne saygı hakkı (mad. 8); viii) düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (mad. 9); ix) düşüncesini açıklama özgürlüğü (mad. 10); x) toplanma ve dernek kurma özgürlüğü (mad. 11); xi) evlenme ve aile kurma hakkı (mad. 12); xii) etkili hukuk yollarına başvurabilme hakkı (mad. 13). Bunlara, daha sonra, ek protokoller aracılığıyla şu hakların ve özgürlüklerin eklendiği görülmektedir: i) mülkiyet hakkı (Birinci protokol mad. 1); ii) eğitim-öğrenim hakkı ve ana babanın çocuklarına kendi dinsel ve filozofik inançlarına göre eğitim sağlama hakkı (Birinci protokol, mad. 2); iii) serbest seçim hakkı (Birinci protokol, mad. 3); iv) kişilerin sözleşme yükümlülükleri nedeniyle özgürlüklerini kaybetmeme hakkı (Dördüncü protokol, mad. 1); v) bulunulan ülkede serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkı ve ülkeyi terk etme hakkı (Dördüncü protokol mad. 3); vii) yabancıların topluca sınır dışı edilmemesi hakkı (Dördüncü protokol, mad. 4); viii) ölüm cezasına çarptırılmama hakkı (Altıncı protokol); ix) yabancıların sınır dışı edilmeme hakkı (Yedinci protokol, mad. 1); x) mahkum olan kişilerin üst mahkemelere başvurma hakkı (Yedinci protokol, mad. 2); xi) kişilerin suçsuzluğu kanıtlandığı takdirde haksız ceza nedeniyle zarar-giderim hakkı (Yedinci protokol, mad. 3); xii) aynı olaylar nedeniyle yeniden yargılanmama hakkı (Yedinci protokol, mad. 4); xiii) eşlerin evliliğe ilişkin haklarında ve sorumluluklarında eşitlik hakkı (Yedinci protokol, mad. 5).

Yukarıda sayılan haklar listesinden görüleceği gibi, Sözleşme ve ekleri bugün insan hakları kapsamına girdiği kabul edilen bütün hakları içermemektedir. Örneğin, "emeklilik hakkı", uyrukluk hakkı, "siyasal sı-

ğınma hakkı", "pasaport alma hakkı" konularında birçok başvurunun geri çevrildiği görülmektedir (Ö. Madra, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı,** Ankara, 1981, s. 28). Öte yandan, yukarıda sayılan hakların hepsi bugün güvence altında değildir. Zira, Yedinci Protokol henüz yürürlüğe girmemiştir. Yürürlükte bulunan protokoller arasında da Türkiye'nin Dördüncü ve Altıncı Protokole taraf olmadığını anımsatmak yerinde olacaktır. Bu durumda, Türkiye ile ilgili olarak yalnızca Sözleşmede ve Birinci Protokolde yeralan hakların korunması güvence altına alınmış bulunmaktadır (anılan hakların ve özgürlüklerin kapsamı ile ilgili olarak bkz. K.F. Arık, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme,** Ankara, 1965, s. 101-111).

Sözleşmede açıklanan insan haklarından yararlanma konusuna gelince, temel verileri aşağıdaki biçimde özetlemek olanaklıdır. Kişiler bakımından, Sölzeşmenin 1. maddesi, taraf devletlerin yetki alanına **(jurisdiction; juridiction; Jurisdiktion)** giren herkesin bu haklardan yararlanacağını öngörmektedir. Böylece, insan haklarından yararlanmak için taraf devletlerden birinin uyrukluğunda bulunmak gereği yoktur. Taraf devletlerin birinin yetki alanı altında bulunmak yeterlidir. Nitekim, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu **Doğu Afrikalı Asyalılar Olayı**'na ilişkin 18.10.1970 tarihli kabul edilebilirlik kararında 31 Commonwealth uyruklunun İngiltere'ye karşı yaptığı başvuruyu kabul etmiştir (bkz. E.C., **Report of the Commission, East African Asians against the United Kingdom,** 14.12.1973, annexe II, s. 125-171).

Yer bakımından, yine özellikle 1. maddenin yorumuna dayanarak, Sözleşmede tanınan hakların taraf devletlerin ülkesinde bulunan herkes için geçerli olması yanında, bu devletlerin ülkesi dışında bulunan yetki alanları içinde de geçerli olacağı kabul edilmektedir. Nitekim, Komisyon, örneğin F. Almanya'ya karşı yapılan bir başvuru ile ilgili 1611/62 sayılı **F. Almanya'ya Karşı X Olayı**'na ilişkin kararında, Fas'taki Alman konsolosunun eylemleri nedeniyle F. Almanya'nın sorumlu tutulabileceğini kabul etmiştir (bkz. **Y.E.C.H.R.,** vol. 8, s. 168). Yine Komisyon Kıbrıs Rum Yönetiminin Kıbrıs olayından sonra Türkiye'ye karşı açtığı 6780/74 ve 6950/75 sayılı **Kıbrıs-Türkiye Olayları**'na ilişkin kararında, bir taraf devletin ülkesi dışında da bulunsalar, bu devletin fiili otoritesi ve sorumluluğu altında bulunan bütün kişilerin anılan haklardan yararlanacağını kabul etmiştir **(Y.E.C.H.R.,** vol. 18, s. 116-120). Bununla birlikte, Sözleşme hükümlerinin ilke olarak yalnızca taraf devletlerin ana ülkelerinde (metropol) uygulanması ve bu devletlerin sömürgelerinde yaşayan kişilerin anılan haklardan yararlanabilmesi için ilgili taraf devletin özel bir bildirimde bulunması gerekmektedir (Söz., mad. 63). Ayrıca, anılan 63. maddeye göre Sözleşmenin sömürgelerde de uygulanmasının kabul edildiği

durumlarda insan haklarının uygulanması "sözkonusu ülkelerde yerel koşullar dikkate alınarak" yapılacaktır (mad. 63/3). Başka bir deyişle, sömürge ülkelerde anılan hakların daha gevşek bir biçimde korunması olasılığı ortaya çıkmaktadır.

Sözleşmede tanınan insan haklarının zaman bakımından geçerliliği ise, ilke olarak, Sözleşmenin bir devlet için yürürlüğe girdiği tarihten sonraki eylemler açısından kabul edilmektedir. Nitekim, uluslararası hukukun andlaşmalara ilişkin bu genel ilkesi Komisyonun 243/57 sayılı **Nielsen Olayı**'na ilişkin kararında da teyid edilmektedir **(Y.E.C.H.R.**, vol. 2, s. 454). Ancak, insan haklarının çiğnenmesi olayı Sözleşmenin ilgili devlet bakımından yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşse bile, bu olayın sonuçları Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra da sürüyor ise, Sözleşme organları sorunu incelemektedir. Nitekim, Komisyon 214/56 sayılı **De Becker Olayı'na** ilişkin kararında böyle durumlarda Sözleşmenin "sürekli bir biçimde çiğnenmesi"nin söz konusu olduğunu kabul etmiştir **(Y.E.C.H.R.**, vol. 2, **s.** 244).

Sözleşmede öngörülen haklardan yararlanma konusunda gözetilmesi gereken temel bir başka ilke de, ayırım yapınama ilkesidir. Böylece, taraf devletler kişiler arasında cins, ırk, renk, dil, din, siyasal görüş, ulusal ya da toplumsal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, servet, doğuş ya da herhangi başka bir durum nedeniyle ayırım gözetmeden anılan hakları kişilere uygulamak zorundadır (mad. 14).

Sözleşmede tanınan insan haklarının uygulanmasında taraf devletlerin kimi durumlarda birtakım kısıtlamalara gitme yetkisi vardır. Bu kısıtlamaların bir bölümü belli bir konuda öngörülen özel kısıtlamalardır. Bu çerçevede 8. maddede düzenlenen özel yaşam ve aile yaşamına saygı hakkının, 9. maddede düzenlenen düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün, 10. maddede düzenlenen görüş açıklama özgürlüğünün ve 11. maddede düzenlenen toplantı ve dernek kurma haklarının, ulusal güvenlik, kamu güvenliği, barış ve düzenin sağlanması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın ve ahlakın korunması, vb. nedenlerle kısıtlanması olanaklıdır. Yine, Sözleşmenin 16. maddesine göre, yabancıların siyasal faaliyetlerinin kısıtlanması olanağı vardır. Sözleşmede öngörülen ikinci tür kısıtlamalar ise genel kısıtlamalardır. Bu çerçevede temel hüküm Sözleşmenin 15. maddesi olup, olağanüstü durumlarda taraf devlete Sözleşmenin kimi hükümlerini geçici olarak uygulamama hakkını tanımaktadır (geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. R. Ergeç, **Les droits de l'homme à l'épreuve des circonstances exceptionnelles,** Bruxelles, 1987). Sözleşmenin 15. maddesi 1. fıkrasına göre, savaş ve ulusun varlığını tehdit eden başka genel tehlike durumlarında taraf devletlerin Sözleşme hükümlerini askıya alma yetkisi vardır. Örneğin, sıkıyönetim ilanı ile kimi hakların askıya alınması da bu hükmün

kapsamı içine girmektedir. Ancak, bir devletin bu yetkiyi kullanırken, en başta, meşrû savaş eylemleri sonucu olan ölüm olayları dışında yaşama hakkını, işkence yasağını ve kölelik ve zorla çalıştırma yasağını askıya alma hakkı yoktur (mad. 15/2). Ayrıca, anılan devlet Sözleşmeye aykırı önlemlerini ve bunun nedenlerini en kısa sürede Avrupa Konseyi Sekreterliğine bildirmek yükümü altındadır (mad. 15/3). Gerek özel kısıtlama hükümleri, gerek 15. maddedeki genel kısıtlama hükümleri hiçbir biçimde taraf devletlere insan haklarının yok edilmesine izin verme anlamına gelmemekte (mad. 17) ve öngörülen amaçların dışında kullanılma (mad. 18) yetkisi vermemektedir.

- **Güvence mekanizması**

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamı ve koşulları yukarıda belirtilen insan haklarının korunması amacıyla bir denetim mekanizması oluşturmaktadır. Bu denetim mekanizmasının üç organı vardır: i) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu; ii) Avrupa İnsan Hakları Divanı; iii) Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu **(European Commission of Human Rights; Commission Européenne des Droits de l'homme; Europaeische Kommission für Menschenrechte)** Sözleşmeye taraf devletlerin herbirinden bir bağımsız üyeden oluşmaktadır. Bugün bu sayı 21'dir. Üyeler, Avrupa Konseyinin Parlamenterler Meclisindeki ulusal gurupların kendi ülkelerinden gösterecekleri üç aday arasından Bakanlar Komitesi tarafından seçilmektedir (mad. 20-21). Görev süreleri 6 yıl olup yeniden seçilme olanakları vardır (mad. 22). Üyelerin görevleriyle ilgili olarak, kendi devletleri dahil, hiç kimseden buyruk almamaları gerekmektedir; dokunulmazlıkları vardır (mad. 59).

Avrupa İnsan Hakları Divanı **(European Court of Human Rights; Cour Européenne des Droits de l'Homme; Europaeische Gerichtshof für Menschenrechte)**, Avrupa Konseyi üyesi devletlerin sayısı kadar yargıçtan oluşmaktadır (mad. 38). Dolayısıyla, Sözleşmeye taraf olmayan bir Avrupa Konseyi devletinin de Divanda yargıcı olabileceği gibi (örneğin, geçmişte Fransa), Divan'ın yetkisini tanımayan devletlerin de (örneğin, Türkiye) burada bir yargıcı bulunmaktadır. Divanda da her devletten yalnızca bir yargıç seçilmektedir. Bugün Divan 21 yargıçtan oluşmaktadır. Yargıçlar, üye devletlerin gösterecekleri üç aday arasından Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından seçilmektedir (mad. 39). Yargıçların olağan görev süresi 9 yıl olup yeniden seçilebilirler (mad. 40). Yargıçlar da ülkelerinden bağımsız olarak görevlerini yapmak zorundadır ve dokunulmazlıkları vardır (mad. 59). Divan, önüne getirilen davalarda yedişer

kişilik daireler biçiminde incelemelerde bulunup karar vermektedir (mad. 43).

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi **(Committee of Ministers; Comité des Ministres; Ministerausschuß)** üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşmaktadır. Aşağıda göreceğimiz gibi kimi durumlarda insan hakları konusunda karar verme yetkisine sahiptir.

Anılan organlar aracılığıyla kurulan denetim mekanizmasının işleyişine gelince, süreç her zaman Avrupa Konseyi Genel Sekreteri aracılığıyla Komisyona başvurulması ile başlamaktadır. Komisyona iki çeşit başvuru yolu öngörülmektedir: i) devletlerarası başvuru **(State request; requête étatique; Staatenbeschwerde)**; ii) kişisel başvuru **(individual request; requête individuelle; Individualbeschwerde)**.

Devletlerarası başvuru, Sözleşmeye taraf bir ya da birkaç devletin insan haklarını çiğneyen bir devleti Komisyona şikayet biçiminde olmaktadır. Bütün taraf devletlerin bu hakkı vardır (mad. 24). Bir devletin öteki devleti şikayeti için hakları çiğnenen kişilerin kendisiyle uyrukluk bağı bulunması gereği yoktur. Örneğin, 1982 yılında Fransa, Hollanda, İsveç, Norveç ve Danimarka'nın Türkiye'yi şikayetlerinde sorun kendi yurttaşları ile ilgili değildi.

Kişisel başvuru ise, taraf devletlerce Sözleşme kapsamına giren haklar çiğnendiği düşüncesinde olan her gerçek kişi, kişiler, kişi toplulukları ya da hükümetler-dışı örgütler tarafından Komisyona yapılan şikayeti belirtmektedir. Ancak, bir kişisel başvuru yapılabilmesi için kendisine karşı başvurulan devletin kişisel başvuru hakkını önceden tanımış olması gerekmektedir (mad. 25). Kişisel başvuruyu tanıma Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine yapılan bir bildirim ile gerçekleştirilmektedir. Bugün Sözleşmeye taraf devletlerin ikisi dışında (Malta ve Kıbrıs Rum Yönetimi) hepsi kişisel başvuru hakkını tanımış bulunmaktadır. Türkiye bu başvuru hakkını 22.1.1987 tarihli bir kararnameyle, geçerliliği hukuksal açıdan tartışmalı olan birtakım koşullarla, üç yıl için tanımış bulunmaktadır (metin için bkz. R.G., 21.4.1987, Sayı 19438).

Gerek devletlerarası başvuruda, gerek kişisel başvuruda Komisyonun ilk görevi bu başvurunun kabul edilebilirliğini **(admissibility; recevabilité)** incelemek olmaktadır. Her iki tür başvurunun da kabul edilebilir bulunabilmesi için zarar gören kişilerin önceden ilgili devletin iç başvurma yollarını tüketmesi ve son ve kesin karardan bu yana altı aydan fazla bir sürenin geçmemesi gerekmektedir (mad. 26 ve 27/3). Kişisel başvuru durumunda, ayrıca, dilekçenin imzasız olmaması, başvurunun daha önceki bir başka başvuru konusunu oluşturmaması ve başvurunun açıkça özden yoksun ya da başvurma hakkının kötüye kullanılması niteliğinde olmaması

zorunludur (mad. 27/1-2). Ancak, iç başvurma yollarının tüketilmesi koşulunda Komisyonun bir hayli esnek davrandığı görülmektedir. Bu konuda, Sözleşmenin 26. maddesine göre "uluslararası hukukta genellikle kabul edilen ilkelere göre" bir değerlendirme yapma durumunda olan Komisyon, iç başvurma yollarının zorunlu olarak tüketilmesi için etkili ve geçerli başvurma yollarının varolması koşulunu aramaktadır (örneğin, 343/57 sayılı **Nielsen Olayı**'na ilişkin karar: **Y.E.C.H.R.**, vol. 2, s. 440). Bu çerçevede devletlerarası başvurularda bir yasama işleminin ya da istikrarlı bir yönetsel (idari) uygulamanın **(pratique administrative)** Sözleşmeye aykırılığı söz konusu olduğu zaman Komisyon böyle bir tüketmenin gerekli olmadığı görüşündedir (örneğin, Yunanistan'ın İngiltere'yi şikayet ettiği **Birinci Kıbrıs Olayı**'na ilişkin 176/56 sayılı karar: **Y.E.C.H.R.**, vol. 2, s. 182 vd.). Komisyon bu konuda, kişisel başvurularda biraz daha titiz olmakla birlikte, burada da yasal işlemlerin ya da yönetsel uygulamaların varlığı durumunda iç başvurma yollarının tüketilmesini aramamakta karar kılmıştır (örneğin, 5527/72 ve 5533/72 **Donnelly ve Arkadaşları Olayı**'na ilişkin karar: **Y.E.C.H.R.**, vol. 16, s. 262). Komisyona yapılan kişisel başvuruların kabul edilebilirliğinin bir hayli düşük bulunduğu gözlenmektedir. Bu oran, 1985 yılı sonu itibariyle, %4 civarındadır.

Herhangi bir başvurunun Komisyonca kabul edilebilir bulunması durumunda, olay incelemeye alınmaktadır (mad. 28/a). Bu çerçevede Komisyon tarafların ve temsilcilerinin yazılı ve sözlü görüşlerini almakta ve gerekirse yerinde soruşturma dahil her türlü araştırmayı yapmaktadır. Bunun sonunda, Komisyon önünde iki olasılık vardır: i) sorunun dostça (muslihane) çözümü **(amiable composition)** için taraflara hizmet sunmak; ii) olaya ilişkin saptamalarını ve görüşünü bildiren bir rapor hazırlamak. Eğer olayın tarafları kabul ederse Komisyonun görevi dostça çözücü **(amiable compositeur)** olarak soruna tarafların kabul edeceği bir çözüm aramaktır (mad. 28/b). Örneğin, İsveç, Norveç, Hollanda ve Fransa'nın Türkiye'ye karşı 1982'de yaptıkları başvuru, tarafların 7.12.1985 tarihli bir anlaşması ile dostça çözüme bağlanmıştır. Bu girişim başarıya ulaştığı takdirde Komisyon bir raporla durumu ilgili devletlere, Bakanlar Komitesine ve yayınlanmak üzere Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine iletmektedir (mad. 30). Dostça çözüm girişimi başarısızlıkla sonuçlanırsa, Komisyon, olayları saptayan ve öze ilişkin kendi görüşünü içeren bir raporu ilgili devletlere ve Bakanlar Komitesine sunmak zorundadır (mad. 31). Komisyon raporu bağlayıcı değildir.

Komisyon raporundan sonra bir başvurunun geleceği üç ay içinde iki olasılığa yer verebilmektedir: i) ya başvuru Komisyon raporu ve ilgili devletin savunması ile birlikte Bakanlar Komitesinde incelenmeye alınmakta; ii) ya da sorun Avrupa İnsan Hakları Divanı önünde bir dava ko-

nusu olmaktadır. Bir sorunun Divan önüne gidebilmesi için kendisine karşı başvurulacak devletin Divanın yargı yetkisini önceden bir bildirim ile tanımış olması gerekmektedir (mad. 46). Bugün Divanın yetkisi 19 devlet tarafından tanınmış bulunmaktadır. Türkiye Divanın bu yetkisini tanımayan devletlerden biridir (öteki, Malta). Divanın yetkisi herhangi bir koşul konmadan tanınabileceği gibi, Divanın bu yetkisini tanıyan devletler bakımından karşılıklılık koşuluyla ve belirli süreler için de tanınabilmektedir (mad. 46/2). İlgili devletin Divanın yetkisini tanıması durumunda bir olayın Divana getirilmesi yalnızca ilgili taraf devletler ya da Komisyon tarafından olanaklıdır (mad. 44). Başka bir deyişle, bir kişisel başvurunun bile ilgili kişi tarafından Divan önüne getirilmesi olanağı yoktur. Divan, önüne gelen davada olayları, Komisyon raporu ile bağlı olmadan, tekrardan inceledikten sonra kesin kararını vermektedir. Divanın kararları bağlayıcıdır (mad. 52-53). Divan kararının uygulanmasını Bakanlar Komitesi denetler (mad. 54). Eğer, kendisine karşı başvuruda bulunulan devlet Divan'ın yetkisini tanımamışsa, o zaman sorunun yalnızca Bakanlar Komitesine götürülebilme olanağı kalmaktadır. Bakanlar Komitesi bu durumda Komisyon raporu ile birlikte ilgili devletin görüşlerini de inceledikten sonra 2/3 çoğunlukla bir karar vermektedir (mad. 32/1). Komisyon raporu ile bağlı olmayan Komite insan haklarının çiğnendiği kanısında ise ilgili devletin alması gereken önlemleri saptayarak belirli bir süre içinde bunların yerine getirilmesini istemektedir (mad. 32/2). Komite kararına uymayan devlete karşı yine 2/3 çoğunlukla hangi yaptırımları uygulayacağını kararlaştırmaktadır (mad. 32/3). Yaptırımların en olağanı Komisyon raporunun yayınlanmasıdır (mad. 32/3 **in fine**). Ancak, Komitenin kimi zaman Komisyon raporunu kamuoyuna sunmadan, yalnızca Sözleşme taraf devletlerine açık olarak sınırlı yayınlama yoluna gittiği ara yollar da vardır. Örneğin, 6780/74 ve 6950/75 sayılı **Kıbrıs-Türkiye Olayları**'na ilişkin kararında Bakanlar Komitesi, Komisyon raporunu Türkiye'nin Komiteye sunduğu muhtıra ile birlikte ve yalnızca Avrupa Konseyi üye devletlerine sunulmak üzere yayınlama kararı almıştır. İnsan haklarını çiğneyen devletlere karşı Bakanlar Komitesinin uygulayacağı en ağır yaptırım ise, bir siyasal karar ile bu devletin Avrupa Konseyi üyeliğinden çıkarılması olmaktadır. Bugüne kadar bu tür bir yaptırım Komite kararıyla hiç uygulanmamıştır. Fakat, Yunanistan'da 1967'deki askeri darbeden sonra, bu devlete karşı yapılan başvuru sonucu anılan devletin Avrupa Konseyi'nden atılması olasılıkları ortaya çıktığı zaman Yunanistan'ın kendiliğinden Konsey'den çekildiği görülmüştür.

— Amerikan ve Afrika İnsan Hakları Sözleşmeleri

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi de büyük ölçüde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinden esinlenmiştir. Ancak kimi farklar da bulunmak-

tadır. En başta, Amerikan Sözleşmesinde güvence altına alınan insan hakları daha geniş kapsamlı olup, birtakım ekonomik toplumsal ve kültürel hakları da içermektedir (Söz., I. Bölüm, 3. Kesim). Ancak bu son tür haklarla ilgili taraf devletlere doğrudan yükümlülük getirilmemekte, iç hukukta ve uluslararası işbirliği çerçevesinde olanakları ölçüsünde gerekli önlemleri almaları öngörülmektedir (Söz., mad. 26). İkinci olarak, Amerikan Sözleşmesinde kişisel ve siyasal haklarla ilgili denetim mekanizması ile ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara ilişkin denetim mekanizması farklıdır. Kişisel ve siyasal haklarla ilgili, Avrupa Sözleşmesindeki gibi, bir Komisyon ve bir Divan kurulmuştur. Komisyon ve Divan yedişer kişiden oluşmaktadır. Ancak, Avrupa Sözleşmesinin tersine olarak, bu organlara başvuruda kişisel başvuru olağan yöntem olup, taraf devletlerin yetkisi altındaki bütün herkese açık bulunurken, devletlerarası başvuru ancak bu yolu önceden kabul eden devletlere karşı olanaklıdır. Komisyon olağan başvuru organı olup, Divan yetkisini kabul eden devletlerle ilgili davalara bakabilmektedir. Ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar konusunda denetim ise, yalnızca taraf devletlerin Komisyona rapor göndermesi biçiminde gerçekleşmektedir (mad. 42). Amerikan İnnsan Hakları Sözleşmesine 1980 yılında 13 devlet taraf bulunmakta ve ABD Sözleşme dışında kalmakta idi (Sözleşme ile ilgili geniş bilgi için bkz. J. Civelek, **a.g.y.**, s. 360-370).

İnsan ve Halklar Haklarına İlişkin Afrika Sözleşmesine gelince (metin için bkz. **I.L.M.**, 1982, s. 58-68. Türkçe çevirisi için bkz. İ. Kaboğlu ve O. Dönmez, "Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, s. 401-418). Burada da öncelikle geleneksel kişisel ve siyasal haklar teyid edilmektedir (mad. 2-13). Daha sonra, mülkiyet hakkı, çalışma hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, aile kurma hakkı gibi artık yerleşmiş ekonomik ve toplumsal haklara yer verilmektedir (mad. 14-18). Hakların içeriği konusunda Sözleşmenin getirdiği yenilik, halkların haklarına ilişkin olarak içerdiği hükümler olmaktadır. Böylece, Sözleşmenin 19. maddesinde, bütün halkların eşit olduğu ve hiçbir şeyin birinin ötekinin sultası altına girmesini doğrulayamayacağı belirtilmektedir. Sözleşmenin 20. maddesi ile halkların kendi kaderlerini kendilerinin saptaması ilkesi kabul edildikten sonra, 21. maddede halkların doğal kaynaklar üzerindeki hakları vurgulanmaktadır. Daha sonra da, halkların ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme hakları (mad. 22), barış ve güvenlik hakları (mad. 23), gelişmelerine yararlı çevre hakları (mad. 24) kabul edilmektedir. Ancak, Sözleşme kişilerin ailelerine, toplumlarına ve devletlerine karşı görevlerinin varlığını da bildirmektedir (mad. 27-29).

Afrika İnsan Hakları Sözleşmesinde öngörülen hakların güvence altına alınması amacıyla onbir kişilik bir İnsan ve Halklar Hakları Afrika

Komisyonu kurulmaktadır (mad. 30-44). Komisyon'un görevi özellikle insan haklarının uygulanmasını sağlamak amacıyla araştırmalar yapmak, ilkeler koymak ya da sözleşme ilkelerini yorumlamak olarak belirtilmektedir (mad. 45). Ancak, bir taraf devlet öteki taraf devletin Sözleşme hükümlerini çiğnediği görüşünde ise, bunu ilgili devlete, Afrika Birliği Örgütü genel sekreterine ve Komisyon başkanına bildirdikten üç ay sonra iki devlet durumun düzeltilmesi konusunda anlaşmazlarsa, sorunu Komisyon'un incelemesine getirebilmektedir (mad. 47-48). Yine, anlaşma sürecine gerek görmeden, bir devletin öteki devleti Komisyon'a şikayet etme hakkı vardır (mad. 49). Bu iki durumda Komisyon tarafların yazılı ve sözlü görüşlerini aldıktan sonra ikisi arasında dostça çözüm bulamazsa, görüşünü Afrika Birliği Örgütü Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansına bir rapor ile bildirmekle görevlidir (mad. 51-53). Başkanlar Konferansının bu alandaki yetkisi konusunda ise Sözleşmede açık bir hüküm yoktur (Afrika Sözleşmesi ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. O. Dönmez, **Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı,** Diyarbakır, 1987, y. lisans tezi).

2. Uluslararası hukukta tüzel kişiler
(legal persons; personnes morales; juristichen Personen)

Kaynakça:

Türkçe: Y. Altuğ, **Yabancıların Hukuki Durumu,** İstanbul 3. bası, 1968, s. 266-274; E. Özsunay, **Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler,** İstanbul, 1982 (5. bası), s. 1-44; H. Pazarcı, "Uluslararası Örgütlerin İşlevleri", **Prof. Dr. A.Ş. Esmer'e Armağan,** Ankara, 1981, özellikle s. 255-258; A. Çelikel, **Yabancılar Hukuku,** İstanbul, 4. bası, 1987, s. 25-29.

Yabancı dil: Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 554-566; G. Angelo, "Les sociétés multinationales", **R.C.A.D.I.,** 1968-III, s. 447-607; L. Kopelmanas, "L'application du droit international aux sociétés multinationales", **R.C.A.D.I.,** 1976-II, s. 295-336; K.R. Simmonds, **Legal problems of multinational corporations,** London, 1977; N.U., **Les Sociétés multinationales et le développement mondial,** New York, 1973; B. Stosic, **Les organisations internationales non gouvernementales et les Nations Unies,** Genève, 1964; P. Ruegger, "L'Organisation de la Croix-Rouge sous ses aspects juridiques", **R.C.A.D.I.,** 1953-I, s. 377-479; M. Bennouna, **Droit international du developpment,** Paris, 1983, s. 74-80; N.U., **Les Sociétés transnationales dans le développement mondial. Un Réexamen,** New York, 1978; A. Fatouros, "Le projet international du code de conduite sur les entreprises transnationales: essai préliminaire d'évaluation", **J.D.I.,** 1980, No. 1, s. 5-47; H. Pazarcı, **Responsabilité internationale des Etats en matière contractuelle,** Ankara, 1973; H. Pazarcı, "Responsabilité internationale des Etats à l'occasion des contrats conclus entre Etats et personnes privées étrangères", **R.G.D.I.P.,** 1975, s. 354-421; P. Weil, "Problèmes relatifs aux contrats passés entre un Etat et un particulier", **R.C.A.D.I.,** 1969-III, s. 97-240; P. Weil "Droit international et contrats d'Etat", **Mélanges offerts à Paul Reuter,** Paris, 1981,

s. 549-582; J. Stoll, **Vereinbarungen zwischen Staat und auslandischem Investor**, Berlin, 1982.

Gerçek kişilerin 19. yüzyıldan bu yana giderek uluslararası hukuk düzenlemelerinin konusunu oluşturmasına karşılık, uluslararası hukukun tüzel kişilerin statüsü ve sorunları konusunda düzenlemeler öngörmeye başlaması İkinci Dünya Savaşından bu yana rastlanan bir gelişmedir. Ancak bu gelişmeler bugün için son derece yetersiz olup, uygulanan uluslararası hukukta açıkça belirginleşmiş kurallardan söz etme olanağı henüz yoktur.

Uluslararası hukuk çerçevesinde ele alınan tüzel kişilerin başlıcaları ticaret ortaklıkları ve hükümetler-dışı uluslararası örgütler olmaktadır.

A. Ticaret ortaklıkları

(corporations; sociétés commerciales; Handelsgesellschäfte)

Daha önce uyrukluk konusunun incelenmesi sırasında görüldüğü gibi, faaliyetleri ne kadar uluslararası olursa olsun tüzel kişilerin bir uyrukluğu bulunması gerekmekte olup uluslararası hukuk bu konudaki yetkinin devletlerin iç hukukuna ait olduğunu kabul etmektedir. Bu çerçevede de, ticaret ortaklıklarının gerek hukuksal statüleri gerekse faaliyetleri, ilke olarak, devletlerin ulusal hukuk düzenlemelerine bağlı bulunmaktadır. Bununla birlikte, çok-uluslu **(multinational)** ya da uluslar-ötesi **(transnational)** ticaret ortaklıkları adı verilen uluslararası ortaklıkların ticari faaliyetlerinin uluslararası düzeyde düzenlenmesi fiilen kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası nitelikli ticaret ortaklıklarıyla ilgili olarak uluslararası düzeyde çözüm bulunması gereken ilk hukuksal ana sorun, kimi ortaklıkların yabancı devletlerle yaptıkları belirli nitelikteki sözleşmelere (mukavelelere) ilişkindir. Büyük bir olasılıkla ilk, fakat her haliyle en tanınmış ilk örneği 1933'te İran ile bir İngiliz ortaklığı **Anglo-Iranian Oil Company** arasında imzalanan petrol sözleşmesi olan birtakım sözleşmelerde yeralan hükümlerde iki önemli yenilik ile karşılaşılmaktadır. Bu yeniliklerin birincisi, ilgili taraflar arasında sözleşmenin yorumuna ve uygulanmasına ilişkin uyuşmazlıklar çıktığı zaman, sözleşme hükümleri dışında uygulanacak hukuk kurallarının **(proper law** ya da **applicable law; droit applicable)**, hukuk genel ilkeleri ve hatta uluslararası hukuk kuralları olacağının öngörülmesidir. Oysa, geleneksel uluslararası hukuka göre bu tür özel sözleşmelerin, uluslararası özel hukukun yasalar çatışması kuralları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmekte olup, herhaliyle uyuşmazlıkta bir devletin ulusal hukukunun uygulanması yoluna gidilmektedir. Nitekim, U.S.A.D., 12.7.1929 tarihli **Sırp Borçları Davası**'na ilişkin kararında aynen şunu bildirmektedir:

"Uluslararası hukuk kişileri olarak devletler arasında yapılmış olmayan her sözleşmenin dayanağı bir ulusal yasadır" (C.P.J.I., Série A, No. 20/21, s. 41).

Bu tür sözleşmelerin getirdiği ikinci yenilik, ilgili taraflar arasında çıkan sözleşmeye ilişkin uyuşmazlıkların iki tarafın atamaları ile oluşacak bir uluslararası hakemlik organınca çözüme bağlanmasının öngörülmesidir. Oysa, bu konuda da geleneksel uluslararası hukuk kurallarına göre, yine uluslararası özel hukukun yasaların çatışması kuralları çerçevesinde, bir devletin ve genellikle sözleşmeye taraf devletin ulusal yargı organlarının yetkili olması gerekmektedir. Böylece, anılan tür hükümleri içeren sözleşmelerin "uluslararasılaştırılmış" **(internationalised; internationalisé)** bir nitelik kazandıkları gözlenmektedir.

"Uluslararasılaştırılmış" sözleşmelere ilişkin olarak uluslararası hukukun çözüme kavuşturması gereken ilk sorun, uyuşmazlık durumunda bunlara uluslararası hukuk kurallarının uygulanıp uygulanamıyacağı konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu soruna ilişkin olarak öğreti bölünmüş durumdadır. Geleneksel görüşe göre, bu tür sözleşmelerin durumunda da ilgili devletin iç hukuk kurallarının uygulanması gerekmektedir (örneğin, M. Whiteman, **Damages in international law,** Washington, 1937, vol. 3, s. 1555). Buna karşılık, bir gurup yazar anılan sözleşmelerde uluslararası hukukun uygulanmasının yerinde olacağını ileri sürmektedir (örneğin, P. Weil, "Problemes relatifs aux contrats passés entre un Etat et un particulier", **R.C.A.D.I.,** 1969-III, s. 141-147). Bir üçüncü görüş taraftarları ise, özellikle uluslararası hukukun devletlerarası ilişkileri düzenlemek için oluşturulduğu üzerinde durarak, bu tür ara durumları düzenlemek üzere uygulamada giderek oluşan, ulusal hukuk ile uluslararası hukuk arası, bir üçüncü tür hukuk düzeninin uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir (örneğin, H. Pazarcı, "Responsabilité internationale des Etats à l'occasion des contrats conclus entre Etats et personnes privées étrangères", **R.G.D.I.P.,** 1975, s. 374-398). Uluslararası hakemlik kararlarının incelenmesi ise, bu konuda uygulanan hukukun kesin bir tutum aldığını göstermekten uzak bulunmaktadır.

"Uluslararasılaştırılmış" sözleşmelerle ilgili bir başka hukuksal sorun, bu sözleşmeler nedeniyle devletlerin sorumluluğuna ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki durumu özetlersek, açıkça bir ulusal hukuk-dışı hukuk kurallarının (örneğin, uluslararası hukuk ya da üçüncü bir hukuk düzeni) uygulanmasını öngören sözleşmelerde, ilgili devletin uluslararası sorumluluğunun sözleşme hükümleri başta olmak üzere anılan hukuk düzeni kurallarına göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu tür hüküm içermeyen sözleşmelerle ilgili olarak ise, devletin sorumluluğu, ilke olarak, ilgili devletin iç hukuk kurallarına göre değerlendirildikten sonra, eğer

uluslararası hukuk açısından zarar gören tarafın tatmin olması sağlanamamışsa o zaman, ikinci aşamada, ilgili devletin uluslararası sorumluluğu söz konusu edilebilecektir (geniş bilgi için bkz. H. Pazarcı, **Responsabilité internationale des Etats en matière contractuelle,** Ankara, 1973, s. 80-131).

"Uluslararasılaştırılmış" sözleşmelerle ilgili ortaya çıkan üçüncü hukuk sorunu, bu çerçevede doğan uyuşmazlıklarda izlenecek hakemlik usulü ve hakemlik organının kurulması ve yetkilerine ilişkindir. Bu soruna ilerideki kitapta uyuşmazlıkların barışçı çözümü konusunda değinilecektir.

Uluslararası nitelikteki ticaret ortaklıkları ile ilgili olarak uluslararası düzeyde çözüm bulunması gereken ikinci hukuksal ana sorun, bu ortaklıkların faaliyetlerinde devletlere karşı yerine getirmek zorunda oldukları yükümlülüklerine ilişkindir. Genellikle kabul edilen bir tanıma göre merkezi belirli bir devlet ülkesinde bulunan, fakat faaliyetlerini birçok yabancı ülkede şubeleri ya da bağlı ortaklıkları aracılığıyla sürdüren ortaklıklar biçiminde belirtilen çok-uluslu ortaklıklar, hukuksal açıdan birkaç uyrukluğa sahip bulunmaktadır. Bu çerçevede, ana ortaklığın hukuksal statüsü merkezinin bulunduğu ülke devletinin uyrukluğuna ve yasalarına bağlı iken, şubelerin ya da bağlı ortaklıkların hukuksal statüleri konuk eden devletin yasalarına bağlı bulunmaktadır. Oysa, ana ortaklık ile şubeleri ve bağlı ortaklıklar arasındaki organik bağlar, ekonomik açıdan, konuk eden devletin mevzuatını çeşitli yollardan çiğnemeye olanak tanır niteliktedir. Nitekim, ana ortaklık ile bağlı ortaklıkların aralarında uygulayacakları değişik fiyat politikaları ve malların ve hizmetlerin aktarımı aracılığıyla konuk eden devletlerde daha az kazanç göstermek ve dolayısıyla daha az vergi vermek olanağı teknik olarak vardır. Ancak, çok-uluslu ortakların ekonomik ve mali oyunları kadar önemli bir başka etkileri de, bağlı ortaklıkların, konuk eden devletteki siyasal entrikalarda aldıkları rollerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Şili'de Allende hükümetinin bir askeri darbe ile devrilmesinde ITT ortaklığının büyük payı olduğu bildirilmektedir (bkz. M. Bennouna, **a.g.y.,** s. 76). Çok-uluslu ortaklıkların, gerek ekonomik gerekse siyasal, bu türden faaliyetlerini önlemek ve denetleyebilmek amacıyla uluslararası düzeyde birtakım düzenlemelerin gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu amaçla B.M. Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 1972 yılında, tanınmış uzmanlardan bir gurup oluşturarak çok-uluslu ortaklıkların devletlerin kalkınmalarında oynadığı rolü incelemesi görevini vermiştir. Aynı Konsey, daha sonra, 1974'te Uluslar-ötesi Ortaklıklar Komisyonunu ve Uluslar-ötesi Ortaklıklar Konusunda İnceleme ve Araştırma Merkezini kurmuştur. Anılan Komisyon ilgili Merkezin de yardımıyla, 1976'dan bu yana Uluslar-ötesi Ortaklıklar İçin Davranış Yasası **(Code of Conduct on Transnational Corporations; Code de**

conduite relatif aux sociétés transnationales) adı verilen bir uluslararası düzenlemenin çalışmaları içine girmiştir. Halen birçok sorunu çözüme bağlamış bulunan bir Davranış Yasası Taslağı 1986 yazı içinde geçici olarak B.M. Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte, daha birçok konu üzerinde tartışmalar sürmektedir (kabul edilen metin ve üzerinde tartışılan hükümleri içeren metin için bkz. U.N., **The United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations,** New York, 1986, s. 28-59). Anılan Yasa Taslağı çok-uluslu ortaklıkların konuk eden devletlerin yasalarına, ekonomik ve toplumsal amaçlarına, insan haklarına saygı göstermelerini, ulusal siyasal olaylara ve uluslararası ilişkilerine karışmamalarını, ekonomik ve mali yasalarını çiğnememelerini, kamuoyuna faaliyetleri ile ilgili belirli bilgiler vermelerini öngörmektedir. Söz konusu Yasa her ne kadar henüz kabul edilmemiş bulunmakta ise de uluslararası hukukta yeni bir sürecin başlangıcını oluşturmaktadır.

B. Hükümetler-dışı uluslararası örgütler

(International non-governmental organizations; organisations internationales non-gouvernementales; internationale nichtstaatliche Organisationen)

Varlıkları devletlerden de önceye varmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşından bu yana artan bir öneme sahip olan hükümetler-dışı uluslararası örgütler genellikle bir devletin sınırlarını aşan uluslararası derneklerdir. Bu örgütlerin çok çeşitli alanlarda faaliyetlerde bulundukları gözlenmektedir: i) spor (örneğin, Uluslararası Futbol Federasyonu **F.I.F.A.**); ii) bilim (örneğin, Uluslararası Hukuk Enstitüsü: **I.D.I.**); iii) sendikal hakların korunması (örneğin, Uluslararası Hür Sendikalar Birliği); iv) insan haklarının korunması (örneğin, **Amnesty International**); v) basın (örneğin, Uluslararası Basın Birliği: **U.P.I.**); vi) siyasal partiler (örneğin, Sosyalist Enternasyonal); vii) televizyon (örneğin, Avrupa Televizyon Birliği); viii) insancıl yardımlaşma (örneğin, Kızıl-Haç Uluslararası Komitesi: **C.I.C.R.**); vb...

Hükümetler-dışı uluslararası örgütlerin bağlı olacağı hukuksal rejim konusunda bugün henüz genel bir uluslararası düzenleme yoktur. Dolayısıyla herbir devlet bu tür örgütlerin ülkesinde bağlı olacağı rejimi kendi ulusal yasaları ile düzenlemektedir. Bu nedenle, anılan örgütlerin hukuksal rejimi bir iç hukuk konusunu oluşturup, uygulanan uluslararası hukukun ilke olarak dışında kalmaktadır. Bununla birlikte, uluslararası hukukun giderek bu tür örgütlerle ilgilenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Zira, bugün birtakım hükümetler-arası uluslararası örgütlerin artan bir biçimde söz konusu hükümetler-dışı örgütlere danışma gereksinimi duydukları ve belirli ölçülerde onları çalışmalarına kattıkları gözlenmektedir. Nite-

kim, B.M. Andlaşmasının 71. maddesi, Ekonomik ve Sosyal Konseyin yetkisine giren konularda bu tür örgütlere danışabileceğini ve bu amaçla gerekli önlemleri alabileceğini öngörmektedir. Başka uluslararası örgütlerin kurucu andlaşmaları da benzer hükümler içermektedir (örneğin: Dünya Sağlık Örgütü And., mad. 71; UNESCO And., mad. XI). Bu durumda ilgili uluslararası örgütler danışmada bulunabilecekleri hükümetler-dışı uluslararası örgütlerin sahip olmaları gereken nitelikleri saptama yoluna gitmektedir. Örneğin, B.M. Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 1967 tarihli 1296 (XLIX) sayılı kararı ile, bu tür örgütleri üç sınıfa ayırmaktadır. Birinci gurupta yer alan örgütler, ilgili bulundukları konuda Ekonomik ve Sosyal Konseyin gündemine alınmasını istedikleri sorunları önerme ve temsilcilerinin Konsey çalışmalarına söz hakkı ile gözlemci statüsünde katılma haklarına sahip kılınmıştır. İkinci gurupta yer alan örgütler, konu önerme yetkisine sahip olmadan söz hakkı bulunan gözlemci statüsünden yararlanabileceklerdir. Üçüncü gurup ise, "Listeye kayıtlı örgütler" durumunda bulunup, zaman zaman kendilerinden görüş istenen hükümetler-dışı uluslararası örgütlerdir.

Bütün bu hükümetler-dışı uluslararası örgütlerin içinde bir tanesi çok önemli ve özel bir konuma sahip bulunmaktadır: Kızıl-Haç Uluslararası Komitesi. İsviçre'de 1863'te kurulan bu örgüt büyük ölçüde 1928'de bugünkü statüsünü kazanmıştır (Anılan Statünün 1952'de değişikliğe uğramış metni için bkz. **Manuel de la Croix-Rouge Internationale,** Genevè, 10ème éd., 1953, s. 321-328). Kızıl-Haç Uluslararası Komitesi, üyesi bulunan ulusal Kızıl-Haç ve Kızılay örgütlerinden oluşmaktadır. Görevi, afet durumunda yardım dışında özellikle uluslararası savaşlarda yaralılara, hastalara ve tutsaklara yardımcı olmak olan örgütün yetki ve sorumluluklarına, IV. Kitabımızda, insancıl hukukun incelenmesi sırasında değineceğiz.

BEŞİNCİ BÖLÜM :

Uluslararası Hukukun Mekansal Kuralları

Uluslararası hukuk kurallarının mekan açısından değerlendirilmesi gerektiği zaman, geleneksel olarak, kara, deniz ve havaya ilişkin kurallar akla gelmektedir. Ancak, 50'li yılların sonundan bu yana insanoğlunun uzaya varması ile, 60'lı yıllar ile uzay da uluslararası hukukun ilgi alanı içine girmiş bulunmaktadır. Nihayet, 70'li ve özellikle 80'li yıllarda dünya ve evrenin çevre düzeninin korunmasına ilişkin gereksinimler uluslararası düzeyde de bir uluslararası çevre hukuku oluşumuna yer vermiş bulunmaktadır. Bütün bu öğeleri sırasıyla ele alacağız.

Birinci Başlık :

KARA ÜLKESİNE İLİŞKİN ULUSLARARASI HUKUK KURALLARI

Bugün yeryüzüne bakıldığı zaman kara parçalarının aşağı-yukarı tümünün bir devlet tarafından sahiplenildiği görülmektedir. Dolayısıyla bugünkü dünyamızda, tartışmalı olan kutup bölgeleri dışında, bir devlete ait olmayan kara parçası yoktur. Ancak bu belirli bir kara parçası üzerinde birden çok devletin egemenlik iddiasında bulunmadığı anlamına da gelmemektedir. Zira, kimi kara ülkeleri ve onlara bağlı deniz ve hava ülkeleri üzerinde karşıt egemenlik iddialarına rastlanmaktadır. Bu veriler karşısında uluslararası hukukta bir çözüme bağlanması gereken birinci sorun, deniz ve hava ülkelerinin de kara ülkesine bağlılığı göz önünde tutulursa, bir devletin hangi koşullara uygun olarak kara ülkesine sahip olacağına ilişkin kuralların saptanması olmaktadır. Buna, uluslararası hukukta kısaca ülke kazanılması ya da ülke edinimi adı verilmektedir. Bir devletin kara ülkesi üzerinde egemenliği belirlendikten sonra, ikinci sorun, devletin bu egemenliğinin mekansal boyutlarının belirlenmesi olmaktadır. Dolayısıyla, devletin kara ülkesinin uluslararası sınırları söz konusu olmaktadır. Fakat, bir devletin sınırları belirlendikten sonra bile, bu devletin kara ülkesi üzerinde yer almakla birlikte, kullanım rejimleri uluslararası hukuk kuralları ile düzenlenmek gereksinimi duyulan birtakım coğrafi öğeler bulunmaktadır. Bunlar, birden çok devlet ülkesinden geçen ya da onları ayıran akarsular ve göller ile uluslararası ulaşım amacıyla kullanılan kanallardır. Bütün bu öğeler sırasıyla ele alınacaktır.

I. ÜLKE KAZANILMASI

(acquisition of territory; acquisition du territoire; Gebietserweb)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 505-528; E.F. Çelik, 1987, Kitap II, s. 15-25; S. Toluner, s. 5-21.

Yabancı dil: R.Y. Jennings, **The acquisition of territory in international law**, Manchester, 1963; J. Crawford, "The criteria for Statehood in international law", **B.Y.I.L.**, 1976-1977, s. 93-182; J. Crawford, **The creation of**

States in international law, Oxford, 1979; A.L.W. Munkman, "Adjudication and adjustment; international judicial decision and the settlement of territorial and boundary disputes", B.Y.I.L., 1972-1973, s. 1-116; A. Decencière-Ferrandière, "Essai historique et critique sur l'occupation comme mode d'acquérir les territoires en droit international", R.D.I.L.C., 1937, s. 362-390 ve 624-663; W. Mouton, "The international regime of the polar regions", R.C.A.D.I., 1962-III, s. 175-285; D. Johnson, "Acquisitive prescription in international law", B.Y.I.L., 1950, s. 332 vd.; R. Pinto, "La prescription en droit international public", R.C.A.D.I., 1955-I, s. 390-452; K. Krishna Rao, "Title to territory", I.J.I.L., 1962, s. 200-210; A. van der Essen, "Les régions arctiques et antarctiques", in R.J. Dupuy et D. Vignes, Traité, s. 461-496.

Devletlerin bir ülke parçasının sahibi olmaları iki durumda ortaya çıkmaktadır: i) bir yeni devlet doğduğu zaman; ii) varolan bir devlet ülkesine yeni bir ülke parçası kattığı zaman.

1. Devletin doğuşu ile bir ülkeye sahip olması

Bir yeni devlet doğduğu zaman bir ülkeye sahip olması yüzyılımıza gelene dek yalnızca siyasal ve toplumsal bir olay olarak değerlendirilmiş ve hukuksal dayanağı üzerinde herkesçe kabul edilen geçerli bir görüş oluşturulamamıştır. Ancak, B.M. dönemi ile yeni doğan kimi devletlerin ülkeleri üzerindeki egemenlik haklarının dayanağının uluslararası hukuk açısından da kabul edildiği görülmeğe başlanmıştır. Bu yeni devletler, sömürgelikten kurtulan eski sömürge devletler olup, onların belirli bir ülkeye sahip olmalarının hukuksal dayanağı **self-determination** ilkesi olarak kabul edilmektedir (bu ilke ve geçerlilik koşulları konusunda bkz. **Supra**). Buna karşılık, bugün de gerek eskiden günümüze kadar varlıklarını sürdüren eski devletlerin, gerekse varolan bir devletten ayrılma **(secession; sécession; Herauslösung)** yoluyla bağımsızlığını kazanan yeni devletlerin sahip oldukları ülkelerinin hukuksal dayanağı konusunda bir görüş birliği yoktur. Hatta, sömürge rejimi altında bulunmayan ve varolan bir devletin ülkesini oluşturan bir ülke parçası üzerinde ayrılma yoluyla bir yeni devlet kurulması olgusu bugünkü uygulanan hukukta kabul edilen bir devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesi çerçevesinde (bu ilkeyle ilgili olarak bkz. **Supra**) hukuksal açıdan reddedilmekte ya da dayanaktan yoksun olarak değerlendirilmektedir (örneğin bkz. Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 430-431). Bununla birlikte, gerek eski devletler için, gerek ayrılma yoluyla doğan yeni devletler için, ülkeleri üzerindeki haklarının dayanağının bu ülke üzerinde gerçekleştirdikleri fiili egemenlikleri olduğu söylenebilir. Nitekim, uygulanan uluslararası hukuk anılan dayanağı doğrulayan birçok veriyi içermektedir. En başta, uluslararası hukuk tanıma kavramı aracılığıyla bir ülke üzerinde fiili egemenliğini kurmuş gerek eski gerekse yeni devletlerin ülkelerinin sahipliğini üçüncü devlet-

lerin hukuksal olarak da kabul etmesine olanak vermektedir. Başka bir deyişle, uluslararası hukuk açısından, hiç olmazsa tanıyan devlet bakımından, tanınan devletin ülkesi üzerinde egemenliğinin meşrûluğu da kabul edilmiş olmaktadır. İkinci olarak ise, birçok uluslararası yargı ve hakemlik kararının bir ülkenin sahipliği konusunu değerlendirirken fiili egemenlik uygulamalarını temel dayanak olarak kabul etmesi nedeniyle, bir devletin doğuşu ile sahip olduğu ülke topraklarının hukuksal dayanağının da bu ülke üzerindeki fiili egemenliği olduğunu kabul etmek mantığa uygun bulunmaktadır. Uluslararası içtihadı bu açıdan değerlendirirsek, örneğin, U.A.D., **Batı Sahara** sorununa ilişkin olarak verdiği 16.10.1975 tarihli danışma görüşünde, Fas'ın Batı Sahara üzerindeki egemenlik iddiasının geçerli sayılabilmesi için bu devletin anılan topraklarda "fiili ve münhasır bir devlet faaliyeti" yürütmesi gerektiğini bildirmektedir (CIJ., **Recueil, 1975,** s. 49). Yine, U.A.D., **Geçit Hakkı Davası**'na ilişkin 12.4.1960 tarihli kararında, belirli bir ülke üzerinde İngiltere'nin Portekiz'in münhasır ve tam yetkilerini kullanmasına itiraz etmemesini ve Portekiz'in bu durumu sürdürmesini, Portekiz'in ilgili ülke üzerindeki egemenliğinin hukuksal dayanağı olarak değerlendirmiştir (C.I.J., **Recueil,** 1960, s. 38-39). Nihayet, A.B.D. ile Hollanda arasındaki **Palmas Adası Davası**'na ilişkin 4.4.1928 tarihli kararında, tek hakem Max Huber fiili egemenlik kullanımının bir ülke kazanılmasında meşrû bir dayanak oluşturabilmesi için uyuşmazlık anında da bu durumun sürmesi gerektiğini bildirmek suretiyle, fiili egemenlik ilkesinin bir ülkeye sahip olmadaki önemini vurgulamaktadır (bkz. **R.S.A.,** vol. II, s. 839). Gerçi yukarıda belirtilen her üç karar da sahipsiz ülkeler **(res nullius)** denilen ülkelere ilişkindir. Ancak, kime ait oldukları tartışıldığı sırada bu ülkelere ilişkin durum değerlendirmesi yapılırken, ülke üzerinde belirli bir süreden beri fiili egemenlik kullanımının temel alınması olgusu, üzerinde bir devlet kurulan ve öteki devletlerin bir bölümünce de tanınan devletlerin sahip oldukları ülkeler bakımından daha büyük bir geçerlilik kazandırır niteliktedir.

2.Varolan bir devletin ülke kazanması

Bir devlet yukarıdaki açıkladığımız gerekçelerle bir kara ülkesine sahip olduktan sonra, çok değişik olayların sonucunda, bu ana ülkesine yeni ülke parçaları ekleyebileceği gibi, ülkesinin bir bölümünü başka devletler lehine kaybetmek durumunda da kalabılmektedir. Uluslararası hukukta bu sorunlar genellikle ülke kazanılması ve yitirilmesi adı altında, iki yönlü olarak ele alınmaktadır. Ancak bir sahipsiz ülkenin kazanılması durumu dışında sorun özde birdir. Bir devlet ülke yitirdiğinde bir öteki ülke kazanmaktadır. Dolayısıyla biz burada konuyu ülke kazanılması biçiminde ele alıp, gerektiğinde ülke yitiren devlet açısıdan uluslararası hukukun

kurallarına da değineceğiz. Fakat burada bir ülke parçasının el değiştirmesi ya da bir ülke parçası üzerinde yeni devletlerin doğması olayına bağlı olarak ortaya çıkan ve ülke üzerinde eski ile yeni devletin durumunu inceleyen ardıl (halef) olma sorununa değinilmeyecek, yalnızca ülke kazanılması yollarının hukuksal geçerliliği ele alınacaktır. Ardıl olma konusu III. Kitabımız içinde yer alacaktır.

Devletlerin ülke kazanması olayını iki değişik duruma göre değerlendirmek olanağı vardır: i) bir sahipsiz ülkenin bir devlet ülkesine katılması; ii) bir devlet ülkesinden başka bir devletin lehine ülke kazanılması.

A. Sahipsiz ülkelerin kazanılması

Sahipsiz ülke **(terra nullius)** kavramı, hiçbir devletin egemenliği altında olmayan bir ülkeyi belirtmektedir. Bu kavram ile asıl kastedilen üzerinde hiçbir topluluğun yaşamadığı ülke olmakla birlikte, Avrupalı devletlerin sömürgeci çıkarlarına ve anlayışlarına bağlı olarak, tarihte Avrupa uygarlığına bağlı olmayan toplulukların yerleştiği birçok ülkenin de sahipsiz ülke kavramı içinde değerlendirildiği gözlenmektedir. Bu tür yerli toplulukların üzerinde yaşadığı ülkelerin "sahipsiz ülke" kabul edilmesinde Avrupalı devletlerin başvurduğu uluslararası hukuk ölçütü söz konusu ülkenin bir devletin egemenliği altında bulunmaması olmuştur. Ancak, U.A.D.'nin **Batı Sahara** konusundaki 16.10.1975 tarihli danışma görüşünde de kabul ettiği gibi, ne kadar ilkel olursa olsunlar insan topluluklarının birçoğu asgari bir siyasal ve toplumsal örgütlenmeye sahip bulunmaktadır (C.I.J., **Recueil,** 1975, s. 38-39). Bu durumda anılan ülkeler üzerindeki yerel toplulukların örgütlenmesinin bir devlet örgütlenmesi düzeyinde olup olmadığının değerlendirilmesi geçmişte Avrupalı devletlerin çıkarlarına dayanan subjektif görüşler çerçevesinde yapıldığından, Avrupa tipi bir örgütlenme modeline sahip bulunmayan birtakım belirli düzeydeki uygarlıklara sahip yerel toplulukların yaşadığı ülkelerin de "sahipsiz ülke" olarak kabul edildiği birçok örneğe rastlanmaktadır (Güney Amerika'daki İnkaların ve Orta Amerika ile Meksika'daki Azteklerin ülkeleri gibi). Bununla birlikte bugün uygulanan uluslararası hukukta geçerli olan görüşe göre siyasal ve toplumsal bir örgüte sahip olan ülkelerin sahipsiz ülke olarak kabul edilemiyecekleridir (bkz. **Batı Sahara** konusunda U.A.D.'nin danışma görüşü, C.I.J., **Recueil,** 1975, s. 38-39).

Sahipsiz ülkelerin kazanılması konusunda uluslararası hukukun, Avrupalı devletlerin anlayışlarına bağlı olarak, bir evrim geçirdiği gözlenmektedir. Keşifler ile "sahipsiz ülkelerin kazanılması" konusundaki ilk uygulama, keşfedilen ülkelerin papaların buyrukları ile ilgili devletler arasında paylaştırılması olmuştur. Papanın 15. yüzyıldaki devletler-üstü statüsüne bağlı olarak keşfedilen ülkeleri paylaştırmasına ilişkin en önemli

örnek, VI. Alexandre'ın 4.5.1493 tarihli **Inter Coetera** adlı buyruğu ile, yeni keşfedilen ülkeleri İspanya ve Portekiz arasında paylaştırmasıdır. Ancak, dinde reform hareketi ile otoritesi zayıflayan Papanın bu yetkisinin yerini 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar keşif **(discovery; découverte)** kuralı almıştır. Böylece bir sahipsiz ülkeyi ilk bulan ve bunu genellikle devletinin bayrağını dikmek suretiyle kanıtlayan kişilerin hizmetinde bulundukları devletlerin söz konusu ülkeyi kazandıkları kabul edilmeye başlanmıştır. Fakat, keşif kuralının da birçok olgunun saptanmasında kuşkulara yer bırakması yanında, fiili bir yönetim ile desteklenmemesi durumunda bir ülkeye sahip olunması için yetersiz bulunduğu ve 19. yüzyıldan sonra işgal **(occupation; okkupation)** kuralının yerleştiği görülmektedir. Bugün artık uygulanan uluslararası hukukta bir sahipsiz ülkenin kazanılması için kabul edilen temel kural, fiili işgal kuralı olmaktadır. Fakat, uygulanan uluslararası hukuk bugün ayrıca bitişiklik **(contiguity; contiguité; Kontiguität)** kuralı çerçevesinde de bir sahipsiz ülkenin kazanılabileceğini kabul etmektedir.

İşgal kuralına uygun olarak bir sahipsiz ülkenin kazanılması için iki koşulun yerine gelmesi gerekmektedir: i) egemenliği altına almak niyet ve iradesinin varlığı **(animus occupandi)**; ii) bu egemenliğin ülke üzerinde bizzat kullanılması **(corpus occupandi)** (örneğin bkz. U.S.A.D.'nin **Doğu Grönland'ın Hukuksal Statüsü Davası**'na ilişkin 5.4.1933 tarihli kararı: C.P.J.I., Série A/B, no. 53, s. 45-46). Birinci koşul, bir ülke üzerinde ona sahip olma niyeti olmadan da faaliyetlerde bulunma durumlarını (örneğin, araştırma yapma) göz önünde tutmakta ve bu durumların bir işgal eylemi olarak değerlendirilemiyeceğini vurgulamaktadır. İkinci koşul ise, anılan ülke üzerinde ilgili devletin egemenliğini gerçekten kullanıp kullanmadığına ilişkindir. Uygulanan uluslararası hukuka göre işgal etkin **(effective)** olmak zorundadır. Bu zorunluluk hem devletlerarası uygulamada (örneğin 26.2.1885 tarihli Berlin Sözleşmesi) hem de aşağıda göreceğimiz uluslararası içtihat kararlarında kabul edilmektedir. Ancak, işgalin etkinliği söz konusu ülkelerin durumlarına bağlı olarak değişiklikler gösterebilecektir. Böylece, ülkeye girme ve yerleşme koşullarının elverişli olduğu yerlerde etkin işgal, devlet görev ve yetkilerinin genel olarak kullanılması ile gerçekleşmiş sayılmaktadır (örneğin, U A.D.'nin **Minquires** ve **Ecréhous Davası**'na ilişkin 17.11.1953 tarihli kararı: C.I.J., **Recueil**, 1953, s. 47). Buna karşılık, ülkeye girme ve yerleşme koşulları zor olan ya da pek barınılmayan yerlerde, devletin egemen yetki kullanımının çok sayıda ve tam olması aranmamaktadır (örneğin: U.S.A.D.'nin **Doğu Grönland'ın Hukuksal Statüsü Davası**'na ilişkin 5.4.1933 tarihli kararı, C.P.J.I., Série A/B, no. 53, s. 46; Fransa ile Meksika arasındaki **Clipperton Adası Davası**'na ilişkin 28.1.1931 tarihli hakemlik kararı **R.S.A.**, vol. II, s. 1105). Bu durumda girişi ve yerleşimi zor ülkelerde az sayıda egemen yetki kul-

lanımı gerçekleştirilmesine rağmen ülke üzerinde karşıt iddiaların bulunmaması işgalin etkinliğinin kanıtı olarak değerlendirilmektedir **(Batı Sahara,** C.I.J., **Recueil,** 1975, s. 43). Ayrıca, işgal kuralının geçerli olabilmesi için egemenlik yetkilerinin söz konusu ülkede kullanımında münhasır **(exclusive)** olması gerekmektedir (örneğin, U.A.D.'nin **Batı Sahara** konusundaki 16.10.1975 tarihli danışma görüşü: C.I.J., **Recueil,** 1975, s. 49). Nihayet, işgal kuralının geçerli olabilmesi için işgalin sürekli olması ve özellikle uyuşmazlığın karara bağlanma aşamasında sürmekte bulunması gerekli görünmektedir (örneğin, **Palmas Adası Davası**'na ilişkin 4.4.1928 tarihli hakemlik kararı; **R.S.A.,** vol. II, s. 839).

Uygulanan uluslararası hukukta sahipsiz ülkelerin kazanılmasında hukuksal dayanak oluşturduğu kabul edilen bir başka kural olan bitişiklik kuralına gelince, bir bütünü oluşturan parçalardan ana ülke bir devlete aitse, aksine bir kanıt olmadıkça, ötekilerinin de ana ülkenin statüsüne bağlı olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Anılan kuralın, U.A.D.'nin **Minquiers** ve **Ecréhous Davası**'na ilişkin 17.11.1953 tarihli kararında, Manş Adalarının bir parçasını oluşturan **Ecréhous** gurubu adalarının da Manş adalarına sahip olan İngiltere'ye ait olacağı yolundaki görüşü ile kabul edildiği görülmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1953, s. 55 ve 67). Yine, Divan **Batı Sahara** konusundaki 16.10.1975 tarihli danışma görüşünde coğrafi bütünlük ya da bitişiklik kuralını ilke olarak reddetmemektedir (C.I.J., **Recueil,** 1975, s. 43). Ancak, her iki kararda da bu hukuksal dayanağın öteki verilerle de teyid edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bugün uygulamada bitişiklik kuralına dayanarak hak iddia edilen iki tür sahipsiz ülke ile karşılaşılmaktadır. Birinci tür ülkeler doğal olaylar sonucu ortaya çıkan birtakım küçük ülke parçalarıdır. Bir devletin karasularında bir adanın oluşması, bir akarsu ağzında bir alüvyon adasının ortaya çıkması gibi durumlarda bu yeni oluşumların bitişik ülke devletinin ülkesine katılacağı genellikle kabul edilmektedir. Bitişiklik kuralına dayanarak sahip olunmaya çalışan ikinci tür sahipsiz ülkeler ise tam olarak kara ülkesi sayılamıyacak olan kutup bölgeleri olmaktadır. Daha çok buzullarla kaplı deniz suları ve az sayıda kara parçasından oluşan Kuzey Kutbu **(Arctic; Arctique; Arktis)** ile ilgili olarak, Sovyetler Birliği ve bir ölçüde de Kanada'nın ileri sürdüğü "sektör kuramı" bu görüşe dayanmaktadır. Anılan kurama göre, 66 derece 33 dakikalık enlemlerin kuzeyinde kalan Kutup dairesi içinde ülkesi bulunan her devlet, ülkesinin bu parçasının en doğu ve batı uçlarından Kutup noktasına kadar uzanan boylamlar arasındaki bütün alana sahiptir. Ancak, sektör kuramına bağlı egemenlik iddiaları genel bir kabul görmediği gibi kimi Kuzey Kutbu devletlerince de (örneğin, Danimarka, Norveç) reddedilmektedir (bkz. A. van der Essen, "Les régions arctiques et antarctiques", R.J. Dupuy et D.

Vignes, **Traité,** s. 471-474). Büyük bir bölümü buzullarla kaplı kara ülkesinden oluşan Güney Kutbu **(Antartic; Antartique; Antarktis)** ise, bugün buraya yakın bulunan Arjantin ve Brezilya gibi devletler tarafından bitişiklik kuralı çerçevesinde birtakım hak iddialarının konusunu oluşturmaktadır. Ancak, bugün bu Kutbun rejimi 1.12.1959 tarihli bir andlaşma ile düzenlenmiş bulunup, söz konusu iddialar geçici olarak dondurulmuş bulunmaktadır (And., mad. 4). Anılan andlaşma ile Güney Kutbu taraf devletlerin barışçı amaçlı ve özellikle bilimsel faaliyetlerine açık bulunmakta olup, bu devletlere birbirlerini denetleme olanağı veren 30 yıl süreli geçici bir rejime bağlı bulunmaktadır (Andlaşma metni için bkz. U.N. **Treaty Series,** 1961, vol. 402, No. 5778, s. 73-85).

B. Bir devlet ülkesinden ötekine ülke aktarılması

Tarih içinde bir devletten ötekine ülke aktarılması olaylarının çok değişik yollarla gerçekleştiği gözlenmektedir .Bu yolların bir kısmı bugün de uluslararası hukuk açısından geçerliliklerini korurken, bir kısmı bugünkü uygulanan uluslararası hukuka aykırı düşmektedir. Bu konuda başvurulan başlıca yolları, tarafların iradelerini bildirme biçimlerine göre sınıflandırırsak, uygulamada üç değişik yönteme rastlanmaktadır: i) andlaşma yoluyla ülke kazanılması; ii) tek-taraflı işlemler aracılığıyla ülke kazanılması; iii) uluslararası yargı ve hakemlik ya da örgüt organları kararı ile ülke kazanılması. Bu yöntemler sırasıyla ele alınacaktır.

a. Andlaşma yoluyla ülke kazanılması: devir (cession; Zession)

Devir, bir devletin ülkesinin bir bölümü üzerindeki haklarından bir başka devlet lehine andlaşma aracılığıyla vazgeçmesi olayına verilen addır. Dolayısıyla, devir işlemi, bir ülkenin hiç kimse lehine olmayan tektaraflı terk işlemi ile, başka bir uluslararası statü altına koyulması amacıyla tek-taraflı işlemler ya da andlaşmalar aracılığıyla, bir ülkeden salt vazgeçme işleminden farklıdır. Terk işleminde terk edilen ülke parçası sahipsiz ülke statüsü kazanırken, basit vazgeçme işleminde ilgili ülkenin belirli bir uluslararası rejim altına sokulduğu görülmektedir (örneğin, vesayet rejimi).

Devir işleminin tam olarak gerçekleşmesi iki öğenin bir araya gelmesini gerektirmektedir: i) bir devir andlaşmasının yapılması; ii) ilgili ülkenin fiilen öteki devletin egemenliğine girmesi. Anılan iki öğeden birinin noksan olması durumunda, hangisine üstünlük tanınması gerektiği konusunda yazarların bölündüğü görülmektedir. Kimi yazarların ülkenin fiilen yönetilme öğesine üstünlük tanıdıkları ve bu gerçekleşmeden, yalnızca bir andlaşmanın yapılması ve biçimsel olarak yürürlüğe girmesi ile,

bir devir işleminin geçerlilik kazanamıyacağını ileri sürdükleri gözlenmektedir (örneğin, P. Guggenheim, aktaran Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 436). Buna karşılık, başka yazarların devir andlaşmasını temel aldıkları ve ikinci öğenin noksanlığının devir işleminin tamamlanmadığı anlamına gelemeyeceğini savundukları görülmektedir (örneğin, S. Toluner, s. 8-9). Uluslararası yargı organlarının da devir işleminin geçerliliği konusunda ikinci görüşü benimsedikleri ortaya çıkmaktadır (örneğin bkz. U.S.A.D.'nin **Girit ve Sakız Fenerleri Davası**'na ilişkin 8.10.1937 tarihli kararı: C.P.J.I., Série A/B, no. 71, s. 103).

Devir işlemi herhangi bir koşula ya da karşılığa bağlı olmayacağı gibi, bağış koşullu ya da bir karşılık elde etme sonucunda olabilir (satış). Ayrıca, devir işlemi genellikle üzerinde insanların yaşadığı bir ülkeyle ilgili olduğu için, kimi zaman ilgili andlaşmada bu işlemin geçerlilik kazanabilmesinin yerel halkın plebisit aracılığıyla bunu kabul etmesi koşuluna bağlı tutulduğu durumlar da olmaktadır. Ülke devrinin değişik etkileri III. Kitabımızda, devletlerin ardıl olmaları konusu çerçevesinde ileride ele alınacaktır.

b. Tek-taraflı işlemler aracılığıyla ülke kazanılması

Bir devletin tek-taraflı bir işlemi ile başka bir devletin bir ülke parçasına sahip olması olayına, tarih içinde, iki durumda rastlanmaktadır: i) fetih; ii) kazandırıcı zaman aşımı.

i) Fetih
(conquest; conquête; Annexion oder Einverleibung)

Fetih kuvvet kullanma yoluyla işgal edilen bir ülke parçasının işgal eden devletin ülkesine katılması olayını belirtmektedir. Uluslararası hukukta geçerli olduğu dönemlerde fetih yoluyla ülke kazanılabilmesi için iki öğenin varlığı gerekli idi: i) iki devlet arasında savaş sonucu birinin yenilmesi; ii) yenilen devletin ülkesinin yenen devletin egemenliği altına geçmesini kabul etmesi (bkz. U.S.A.D.'nin **Doğu Grönland'ın Hukuksal Statüsü Davası**'na ilişkin 5.4.1933 tarihli kararı: C.P.J.I., Série A/B, no. 53, s. 47). Eğer savaş sonunda yenilen devletin ülkesinin tümü yenen devletin ülkesine katılmakta ve yenilen devlet ortadan kalkmakta ise, buna **debellatio** adı verilmektedir.

Uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağı bulunmadığı sürece fetih, hukuksal açıdan geçerli bir ülke kazanma yolu olarak değerlendirilmiştir. Ancak, 20. yüzyılda fetih yoluyla ülke kazanılması hakkının giderek reddedildiği gözlenmektedir. En başta, 1928 Briand-Kellogg Sözleşmesi ile bu Sözleşmeye taraf devletlerin aralarında kuvvet yoluyla ülke ka-

zanmaktan vazgeçtikleri görülmüştür. Daha sonra, Japonya'nın Çin'den kuvvet yoluyla elde ettiği bir ülke parçası üzerinde 1932'de Mançuku devletini kurması üzerine, A.B.D. Dışişleri Bakanı Stimson tarafından bu tür kuvvet yoluyla ülke kazanılması olaylarının tanınmıyacağını bildiren "Stimson Doktrini" adlı siyasal bir görüşün doğduğu gözlenmiştir. Ancak, genel bir biçimde ve hukuksal düzeyde kuvvet kullanılmasının yasaklanması, 1945'te, B.M. Andlaşması ile gerçekleştirilmiştir (mad. 2/4). Bugün, B.M. Andlaşmasından bu yana, fetih yoluyla ülke kazanılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu tartışılmamaktadır. B.M.'in organları değişik çerçevelerde bu kuralı teyid eden kararlar almaktadır. Bunların en tanınmışı Genel Kurulun 24.10.1970'te 2625 (XXV) sayılı bir kararı ile kabul ettiği "B.M. Andlaşmasına Uygun Olarak Devletler Arasında İşbirliğine ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi" olup, bir devletin ülkesinin kuvvet kullanma ya da tehdit yoluyla kazanılmasının söz konusu olamayacağını ve böyle durumların hukuksal olarak tanınmaması gerektiğini öngörmektedir (mad. X/1).

ii) Kazandırıcı zamanaşımı
(acquisitive prescription; prescription acquisitive; Ersitzung)

Kazandırıcı zamanaşımı, iç hukuktan uluslararası hukuka aktarılan bir kavram olup, başlangıçta bir hakka dayanmamakla birlikte bir ülke parçası üzerinde sürekli ve etkin bir biçimde egemenlik haklarını kullanan devletin belirli bir süre sonunda bu ülkeye sahip olmasını hukuksal açıdan kabul etmektedir. Kazandırıcı zamanaşımının bu tanımı çerçevesinde iki öğenin varlığı gerekli olmaktadır: i) bir ülkenin fiili işgal altında tutulması; ii) belirli bir sürenin geçmesi. Ancak, kazandırıcı zamanaşımının işgalden farkı, işgalde sahipsiz bir ülkenin kazanılması söz konusu iken, zamanaşımında başka bir devlete ait olan ve hiçbir hukuksal geçerli nedene dayanmayan durumlarda bir ülkenin fiili işgal altında bulundurulması olmaktadır.

Kazandırıcı zamanaşımının uluslararası hukukta geçerli bir ülke kazanma yolu olup olmadığı yazarlar arasında tartışmalı olmakla birlikte, uygulanan uluslararası hukukun böyle bir dayanağı ilke olarak kabul ettiği gözlenmektedir (örneğin :Max Huber'in 4.4.1928 tarihli **Palmas Adası Davası**'na ilişkin kararı, **R.S.A.**, vol. II, s. 839; U.A.D.'nın **Geçit Hakkı Davası**'na ilişkin 12.4.1960 tarihli kararı, C.I.J., **Recueil**, 1960, s. 39). Bununla birlikte, özellikle hangi süre sonunda böyle bir ülke kazanımının gerçekleşeceği sorusu uygulanan uluslararası hukukta bir cevap bulmuş değildir.

Aslında uluslararası yargı organları kazandırıcı zamanaşımı kavramını, adını vermeden, ülke kazanılmasının dayanağı olarak değerlendirdik-

leri durumlarda özellikle karşı devletin fiili işgal durumuna herhangi bir itirazda bulunmaması olgusu üzerinde durmaktadır. Nitekim, U.A.D. **Geçit Hakkı Davası**'na ilişkin 12.4.1960 tarihli kararında, Hindistan ülkesince çevrilen Portekiz ülke parçasının bu sonuncu devlete geçmiş olmasında, bu devletin ülke üzerindeki fiili işgali kadar buna İngiltere'nin ve daha sonra Hindistan'ın itiraz etmemiş olmasını vurgulamaktadır (C.I.J., **Recueil,** 1960, s. 38-39). Yine Divan, Belçika ile Hollanda arasındaki **Sınır Bölgeleri Davası**'na ilişkin 20.6.1959 tarihli kararında, tartışmalı bölgenin Hollanda'ya geçip geçmediğini değerlendirirken, Hollanda'nın bu bölgede 1843'ten bu yana gerçekleştirdiği yetki işlemlerini Belçika'nın kabul edip etmediğini araştırmaktadır (C.I.J., **Recueil,** 1959, s. 227-229). Dolayısıyla, bugün uygulanan uluslararası hukukta, ilke olarak, ülke kazanmada dayanak niteliği kabul edilen kazandırıcı zamanaşımı kavramının uygulanması, otomatik bir uygulamadan çok, karşı tarafın böyle bir durumu üstü kapalı tanıması ile olanaklı görünmektedir.

c. Uluslararası yargı ve hakemlik ya da örgüt organları kararı ile ülke kazanılması

Bir ülke parçasının egemenliği konusunda devletler arasında değişik hukuksal gerekçelere dayanan karşıt hak iddiaları bulunması durumunda uyuşmazlık konusunu uluslararası yargı ve hakemlik organlarına ya da bir uluslararası örgüt organına götürdükleri görülmektedir. Bu durumda, ilgili ülke parçalarının bir devlete ya da ötekine verilmesinin öngörülmesi bu tür uluslararası organların kararları aracılığıyla ülke kazanma sonucunu doğurmaktadır.

Uluslararası yargı organı kararı aracılığıyla ülke kazanılmasına örnek olarak Hollanda ile Belçika arasında geçen **Sınır Bölgeleri Davası**'na ilişkin 20.6.1959 tarihli U.A.D. kararını gösterebiliriz (bkz. C.I.J., **Recueil,** 1959, s. 212 vd.). Bu davada Belçika'nın söz konusu bölgenin kendisine ait olduğunu gösteren bir sınır andlaşmasına sahip olmasına rağmen, Hollanda'nın 1843'ten bu yana bu bölgede birtakım egemenlik haklarını fiilen kullanmasının Belçika'ya bu bölge üzerindeki haklarını kaybettirip kaybettirmediği sorun olmaktadır. Divan, Hollanda'nın gerçekleştirdiği işlemlerin yönetsel nitelikli sıradan işlemler olmasına dikkat çekerek Belçika'nın siyasal egemenliğini ortadan kaldırıcı nitelikte olmadıklarına karar vermiş ve dolayısıyla sınır andlaşmasını fiili işgal olgusuna üstün tutmuştur (C.I.J., **Recueil,** 1959, s. 229-230).

Uluslararası hakemlik kararı ile devletlerin ülke kazanmasına örnek olmak üzere, Hindistan ile Pakistan arasında sınır oluşturan bir bölgeyle ilgili **Rann of Kutch Davası**'na ilişkin olarak kurulan hakemlik organının 23.2.1956 tarihli kararını gösterebiliriz. Bu davada bataklık olan ve sınır-

ların hiçbir zaman birlikte saptanmadığı bir bölgede tarafların iddialarını inceleyen hakemlik mahkemesi etkin işgal kuralına göre sınırı belirleme yoluna gitmiştir (metin için bkz., **I.L.M.**, 1968, vol. 7, s. 633 vd.).

Uluslararası bir örgütün organının kararı aracılığıyla bir ülke parçasının bir başka ülkeye bağlanmasına örnek olarak ise Musul'un Irak'a bağlanmasını gösterebiliriz. Lozan Barış Andlaşması ile Türkiye ile Irak sınırının çizilemediği bu bölgede sorunun dokuz ay içinde Türkiye ile Irak'ın mandateri olarak atanan İngiltere arasında bir çözüme bağlanamaması durumunda Milletler Cemiyeti Konseyi bu konuda yetkili kılınmaktadır (Lozan Barış And., mad. 3). Nitekim sorun anılan süre içinde taraflarca bir çözüme bağlanamayarak Milletler Cemiyeti Konseyi önüne gelmiştir. Konsey, 16.12.1925 tarihli bir kararı ile Musul'u Irak'a bırakmıştır (metin için bkz. Ligue of Nations, **Official Journal**, 1926, s. 191). Daha önceden Konseyin bu konuda bağlayıcı karar almaya yetkili olup olmayacağı sorusu sorulan U.S.A.D. da, 21.11.1925 tarihli danışma görüşünde, Konseyin bağlayıcı karar almaya yetkili olduğunu doğrulamıştır (bkz. C.P.J.I., Série B, no. 12, s. 27 v.d.).

II. SINIRLAR
(frontiers; frontières; Grenzen)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 327-335; E.F. Çelik, 1987, 2. Kitap, s. 9-15; S. Toluner, s. 30-36; Ö.İ. Akipek, 2. Kitap, s 14-25; A. Göze, **Devletin Ülke Unsuru**, İstanbul, 1959; N. Erim, "Türkiye Cumhuriyetinin Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları", **A.Ü.H.F.D.**, Cilt IX, Sayı 1-2, s. 1-26; C. Bilsel, **Lozan**, Cilt 2, s. 173 vd.; S.L. Meray, "Bazı Türk Andlaşmalarında Hudutlarla İlgili Hükümler", **S.B.F.D.**, Cilt XV, Sayı 2, s. 37-93.

Yabancı dil: P. de la Pradelle, **La Frontière**, Paris, 1928; Ch. de Visscher, **Problèmes des confins en droit international public**, Paris, 1971; Ph. Pondaven, **Les lacs-frontières**, Paris, 1972; A.L.W. Munkman, "Adjudication and adjustment: international judicial decision and the settlement of territorial and boundary disputes", **B.Y.I.L.**, 1972-1973, s. 1-116; A.O. Cukwurah, **The Settlement of boundary disputes in international law**, Manchester. 1967; **La frontière (Colloque de Poitiers, 1979)**, Paris, 1980; D. Bardonnet, "Equité et frontières terrestes", **Mélanges P. Reuter**, Paris, 1981, s. 35-74; S.W. Boggs, **International boundaries**, Columbia U.P., 1940; H. Dipla, "Le tracé de la limite sur les lacs internationaux", **A.S.D.I.**, 1980, s. 9-74; R. Yakemtchouk, "Les frontières africaines", **R.G.D.I.P.**, 1970, s. 27-68; A. Montiel-Arguello, "Frontières et lignes de délimitation", **R.G.D.I P.**, 1971, s. 461-464; T.S. Murti, "Boundaries and maps", **I.J.I.L.**, 1964, s. 367-389; T.S. Murti, "Evidence on traditional boundaries and some problems in its interpretation", **I.J.I.L.**, 1968, s. 479-515; G. Weissberg, "Maps as evidence in international boundary disputes: a reappraisal", **A.J.I.L.**, 1963, s. 781-804;

L.J. Bouchez, "The fixing of boundaries in international boundary rivers", **I.C.L.Q.**, 1963, s. 789 vd.; J.W. Garner, "The doctrine of the thalweg as a rule of international law", **A.J.I.L.**, 1935, s. 309 vd.

1. Genel olarak kara sınırları

Sınırlar, devletlerin ülkelerinin vardığı noktaları belirtmektedir. Sınırların kesin bir biçimde saptanması olgusu, modern devletlerin doğması ile, 16-17. yüzyıllarda yerleşmeğe başlamıştır. Devletler arasında bugün varolan sınırlar her zaman hukuksal bakımdan geçerli çizgileri belirtmemektedir. Kimi yazarlar, hukuksal bakımdan geçerli olan sınırlar ile olgusal olarak devletlerin ülkelerini ayıran fakat ilgili tarafların hiçbir biçimde kabul etmedikleri "ayırım çizgileri" **(demarcation-line; lignes de démarcaton)** (örneğin, İsrail'in durumu) arasında bir ayırım yaptıkları ve yalnızca birincileri sınır olarak niteledikleri görülmektedir (örneğin, Ph. Manin, **Droit international public**, Paris, 1979, s. 256). Aslında uygulanan uluslararası hukukta böyle bir ayırımın kabul görmediği ve sınır teriminin her iki durum için de kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, hukuksal açıdan geçerli olan sınırlar ile hukuksal geçerliliği tartışmalı sınırlar arasında bir ayırım yapmak daha doğru olmaktadır.

Sınırların hukuksal açıdan geçerli olarak saptanması ilgili devletlerce gerçekleştirilebileceği gibi, uyuşmazlık konusu olan sınırların uluslararası yargı ya da hakemlik organlarınca saptanması olanağı vardır. Bu amaçla, her iki yöntem çerçevesinde, sınır oluşturma özelliği olan belirli öğelere başvurulmaktadır. Kara sınırlarına ilişkin olarak konunun bu iki yanı sırasıyla ele alınacaktır.

A. Sınır saptama yöntemleri

a. Andlaşma yolu

Bir devlet ülkesinin uluslararası alana göre sınırının tek-taraflı olarak saptanabilme olanağı bulunmasına rağmen (örneğin karasuları ya da bitişik bölgenin açık denize sınırının saptanması), bir devletin kara ülkesinin doğrudan bir uluslararası alana açılması coğrafi olarak olası bulunmadığından, iki devlet arasındaki kara sınırının taraflarca saptanması ancak andlaşmalarla olabilmektedir.

İki devlet arasında sınırların andlaşma ile saptanmasında, ilgili andlaşmanın tarafları, yalnızca sınırdaş devletler olabileceği gibi (örneğin, 23.1.1932 tarihli Türk-İran sınırını saptayan andlaşma ve ekleri), üçüncü devletlerin de katıldığı birçok devlet olabilmektedir (örneğin, Lozan Barış Andlaşmasının 2. maddesi ile Yunanistan ve Bulgaristan kara sınırlarının saptanması). İki devlet arasında andlaşma yoluyla sınır saptanmasına

gidildiği zaman, önce hangi öğelerin sınırı oluşturacağına karar verilmekte ve daha sonra bir coğrafi harita üzerinde bu öğelerin karşılığı olan enlem ve boylamlar belirlenerek andlaşma metnine yazılmaktadır. Andlaşma yürürlüğe girdikten sonra, ikinci aşamada, kabul edilen verilerin yer üzerinde işaretlenmesine **(demarcation; démarcation; Demarkierung)** geçilmektedir. Bu amaçla taraflar iki tarafın uzmanlarından oluşan karma sınır komisyonları kurmaktadır.

b. Uluslararası yargı ya da hakemlik yolu

İlgili devletlerin anlaşamadıkları sınırlar konusunda kimi zaman sorunu uluslararası yargı ya da hakemlik organlarına götürdükleri gözlenmektedir. Bu organların da, tarafların iradesine bağlı olarak verecekleri kararları, hukuksal açıdan geçerli sınırları oluşturmaktadır. Yargı ya da hakemlik organı bu açıdan tarafların saptadığı kurallara uygun olarak karar verme zorundadır. Uygulamada devletlerin genellikle uluslararası hukukun geçerli saydığı dayanaklar üzerine sınırın belirlenmesini istemelerine rağmen (örneğin, bkz. Tayland ile Kamboçya (Kampuçya) arasında U.A.D.'nin **Preah-Vihear Tapınağı Davası**'na ilişkin 15.6.1962 tarihli kararı: C.I.J., **Recueil,** 1962, s. 6 vd.), kimi andlaşmalarda kararın hukuk dışı verilerin de hesaba katılmasını sağlayan **ex aequo et bono** verilmesinin de istendiği görülmektedir (örneğin bkz. **Bolivya-Peru Sınır Uyuşmazlığı Davası** ile ilgili olarak 9.7.1909 tarihli Arjantin Cumhurbaşkanının hakemliği: **R.S.A.,** vol. XI, s. 137).

B. Sınırları oluşturmada başvurulan öğeler

Devletler sınır çizgilerini saptarlarken çok değişik öğelerden yararlanmaktadır. Uluslararası hukukta aralarında herhangi bir öncelik tanınmadan, uygulamada, iki yoldan birine başvurulmaktadır: i) ya daha önceden başka amaçlarla belirlenmiş sınırlar bu kez devletler arasındaki sınır olarak kabul edilmektedir; ii) ya da yeni bir sınır çizgisi saptanmaktadır.

Birinci yol seçildiği zaman, genellikle başvurulan eski ayırım çizgisi (sömürgeci devletlerin yönetsel amaçlarla belirlemiş oldukları bölge, il sınırları gibi çizgilerin) devletler arasındaki sınır olarak kabul edilmektedir. İlk örnekleri Güney Amerika'da görülen ve bugün kimi Afrika devletleri arasında da başvurulan bu ilkeye **uti possidetis** ilkesi denmektedir. Örneğin, **Kolombiya-Venezuela Sınır Uyuşmazlığı Davası**'na ilişkin 24.3.1922 tarihli hakemlik kararı bu ilkeyi uygulamıştır (bkz. **R.S.A.,** vol. I, s. 228 ve 278).

Yeni bir sınır saptamak istendiği zaman iki tür öğe arasında seçim yapma olanağı vardır: i) yapay öğeler; ii) doğal öğeler. Yapay öğelerin en

tanınmışı, enlem ve boylam çizgileridir. Uygulamada bu tür öğelere başvurulan birçok sınıra rastlanmaktadır (örneğin: Libya-Mısır sınırının büyük bir bölümü; Kanada-A.B.D. sınırının merkez ve batı kesimi).

Doğal öğelere gelince, bunların başlıcaları dağ, akarsu, göl gibi coğrafi öğelerdir. Dağların sınır seçilmesine sıradağlar durumunda rastlanmaktadır. Bu durumda sınır çizgisinin, genellikle, en yüksek noktaları oluşturan su ayrımı çizgisi olarak kabul edildiği gözlenmektedir. Akarsuların sınır olarak seçilmesi durumunda, iki kıyıdan birisi sınır olarak seçilebileceği gibi, akarsuyun ortay çizgisinin de bu amaçla benimsenmesi olanağı vardır. Uygulamada rastlanan bir başka akarsu sınır çizgisi de **thalweg** çizgisi olmaktadır. Özellikle ulaşıma olanak veren akarsuların durumunda seçilen bu çizgi genellikle en derin noktaların birleştirilmesi ile oluşmaktadır. Bu terimin coğrafi anlamı budur (bkz. **Dictionnaire,** s. 602). Ancak, hukuksal anlamı konusunda birtakım değişik yorumlarda bulunulduğu gözlenmektedir. Örneğin, 13.7.1878 tarihli Berlin Andlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun özerklik tanıdığı Bulgaristan'ın Tuna üzerindeki sınır çizgisinin **thalweg** olacağı öngörüldükten sonra, bunun çeşitli devletlerce değişik olarak tanımlandığı görülmektedir **(Dictionnaire,** s. 602). Böylece, **thalweg** Osmanlılar tarafından "suların çekildiği en düşük düzeyde ulaşıma olanak veren yol" olarak belirtilirken, Ruslar "sürekli olarak en derin noktaları birleştiren yol" ve İtalyanlar da "su akışının en hızlı gerçekleştiği yol" olarak bu kavramı anladıklarını belirtmişlerdir. Aslında bu üç değişik değerlendirme birçok durumda aynı çizgiye gelmektedir. Akarsuların, sınır çizgisi kabul edildiği durumlarda karşılaşılan bir başka sorun, akarsuyun yatak değiştirmesi olmaktadır. Böyle durumlarda alüvyonlar nedeniyle akarsuyun akışı hafif değişmişse, söz konusu akarsunun bu biçimiyle sınır oluşturmayı sürdürdüğü kabul edilmektedir; ancak gerçek bir yatak değiştirme olayı ile karşılaşılırsa sınırın akarsuyun eski yatağında sürdüğü görüşü ağırlık kazanmaktadır (örneğin, **Chamizel Davası**'na ilişkin 15.6.1911 tarihli hakemlik kararı: **R.S.A.,** vol. XI, s. 32). Göllerde de, gölün iki kıyısından birisi sınır çizgisi olarak seçilebileceği gibi, kıyılardan eşit uzaklığa göre çizilen ya da gölün iki tarafındaki sınırın bitim noktalarının birleştirilmesi ile elde edilen çizgilerin sınırı oluşturması olanağı vardır. Yine, kıyıdaş devletlerin göle bakan kıyı uzunlukları vb. gibi öğeleri hesaba katarak hakçalık ilkesine **(equity; équite; Billigkeit)** göre bir sınır oluşturulması olanağı vardır.

2. Türkiye'nin kara sınırları

Bugün Türkiye'nin bütün kara sınırları andlaşmalarla saptanmış bulunmaktadır. Bu sınırlar, Avrupa kıtasında Yunanistan ve Bulgaristan ile, Asya kıtasında ise S.S.C.B., İran, Irak ve Suriye ile çizilmiştir.

Türkiye'nin Yunanistan ile kara sınırı, ana çizgileriyle, 24.7.1923 tarihli Lozan Barış Andlaşmasının 2. madde 2. fıkrası ile düzenlenmiştir (resmi metin için bkz. **Düstur,** III. Tertip, Cilt 5, s. 16 vd. Lozan andlaşmasının bugünkü dilimize çevirisi için bkz. S.L. Meray, **Lozan,** Takım II, Cilt 2). Andlaşmanın 2. maddesine göre sınır kuzeyden güneye doğru olmak üzere birkaç sektöre bölünerek saptanmaktadır. Böylece, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye ülkelerinin Meriç üzerindeki birleşme noktalarından Meriç'in bir kolu olan Arda ile Meriç'in birleştiği noktaya kadar birinci sektör yeralmaktadır. Bu sektörde Meriç'in doğusu Türkiye'nin ve batısı da Yunanistan'ındır. Böylece Edirne'de Meriç'in batısında yeralan Karaağaç bölgesi de Türkiye'ye bırakılmaktadır (ayrıca bkz. Lozan Andlaşmasının sınır ekini oluşturan Karaağaç Toprak Parçası ile İmroz ve Bozcaada Adalarına İlişkin Olarak, İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye Arasında İmzalanan Protokol, mad. 1. Bkz. S.L. Meray, **Lozan,** Takım II, Cilt 2, s. 121). İkinci sektör, Arda ile Meriç'in birleştiği noktadan Arda'nın kaynağına doğru olmak üzere Çörekköy civarındaki bir noktaya kadar gitmektedir. Üçüncü sektör, Çörekköy civarından güney-doğu yönünde ilerleyerek, Bosna köyü Türkiye'ye kalacak biçimde çizilen bir düz çizgi ile Bosna köyünün 1 km. yakınında Meriç üzerindeki bir noktaya kadar varmaktadır. Dördüncü sektör ise, Bosna köyü civarındaki Meriç üzerindeki noktadan Meriç'in denize döküldüğü yere kadar varmaktadır. Andlaşmanın 5. maddesi, sınır çizgisinin yerde belirlenmesi amacıyla bir karma komisyon kurulmasını öngörmektedir. Nihayet, 6. madde, genel olarak, herhangi bir kıyısı sınır olarak kabul edilmemiş olan akarsulara ilişkin olarak, ulaşıma olanak vermeyenlerde ortay çizgiyi, ulaşım yapılabilenlerde **thalweg** çizgisini sınır kabul etmektedir. Lozan Andlaşması ile saptanan Yunanistan sınırının daha sonra birtakım teknik nedenlerle kimi küçük uyarlamalara konu olduğu gözlenmektedir (örneğin, 19.1.1963 tarihli Türk Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tayin Eden Meriç Nehri Mecrasının İslahı Dolayısıyla Hudut Tashihine İlişkin Protokol: **R.G.,** 9.1.1967, Sayı 12499).

Türkiye'nin Bulgaristan ile olan kara sınırı da son olarak Lozan Barış Andlaşmasının 2. madde 1. fıkrasıyla çizilmiştir. Bu sınır, Rezve deresi ağzından başlayıp Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan ülkelerinin Meriç üzerinde birleştikleri noktaya kadar sürmektedir. Daha sonra, sınır olayları ve sınır işaretlerinin bakımı konusunda Bulgaristan ile 24.10.1969 tarihli bir andlaşma imzalanmıştır (bkz. **R.G.,** 18.10.1969, Sayı 13330). Bugün, Türkiye ile Bulgaristan arasında Rezve deresinin ağzındaki küçük bir alana ilişkin bir sınır uyuşmazlığı vardır.

Türkiye'nin S.S.C.B. ile olan kara sınırı, temelde, 16.3.1921 tarihinde bu devletle Moskova'da imzalanan dostluk andlaşması **(Düstur,** III. Ter-

tip, Cilt 2, s. 102) ve 13.10.1921 tarihinde Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan ile imzalanan Kars Andlaşması (**Düstur**, III. Tertip, Cilt 3, s. 24) aracılığıyla düzenlenmiştir. Moskova Andlaşmasına göre, bu kara sınırı Karadeniz'de Sarp köyünden başlayarak Kani dağından geçip Kars ve Ardahan'ı kuzeyden dolanarak Arpa Çayı ve Aras akarsularının **thalweg** çizgisi boyunca Nevcihan bölgesine, Aras ile Karasu'nun birleştiği noktaya kadar gidecektir. Nevcihan bölgesinin sınırı ise Kars Andlaşması ile ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Daha sonra bu durum 31.5.1926 tarihinde Moskova'da imzalanan bir protokol ile teyid edilmiştir (**R.G.**, 3.7.1926, Sayı 410). Ancak, anılan sınırlara ilişkin birtakım teknik sorunlar ortaya çıktığından, ilki 6.8.1928 tarihli olmak üzere 15.8.1937'de sonuncusu imzalanan çok sayıda ek protokole ve anlaşmaya rastlanmaktadır (bkz. A.G. Ökçün-A.R. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)**, Ankara, 1974, s. 512-515). Yine, bu devletle imzalanan akarsulara ilişkin çeşitli andlaşmalarda teknik sınır sorunlarının da ele alınarak çözüme bağlandığı görülmektedir (bkz. **aynı yapıt**, s. 519-520).

İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda Sovyetlerin kimi doğu bölgeleri illerimiz üzerinde hak iddia etmek suretiyle bu bölgedeki sınırların bir ara siyasal uyuşmazlık konusu oluşturduğu gözlenmektedir (Sovyet istekleri konusunda bkz.: T.C. Dışişleri Bakanlığı, **İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara, 1973, s. 264, 272-273, 276-277). Ancak, S.S.C.B. bu istekleri üzerinde fazla durmamıştır. Daha sonra, 28.2.1967 tarihinde iki devlet arasında Ankara'da imzalanan anılan sınırın yeniden işaretlenmesine ilişkin bir protokol ve eki teknik protokol ile Moskova ve Kars Andlaşmaları ile saptanan sınırın fiilen teyid edildiği görülmektedir (bkz. **R.G.**, 7.10.1968, Sayı 13020). Bugün Türkiye ile S.S.C.B. arasında önemli bir kara sınırı uyuşmazlığı yoktur.

Türkiye'nin İran ile sınırı, ana çizgilerinde, 23.1.1932 tarihli bir andlaşma aracılığıyla düzenlenmiştir (**R.G.**, 28.6.1932, Sayı 2132). Bu andlaşmaya göre İran ile sınır, Aras ve Karasu'nun birleştiği noktadan başlayıp, Delemper dağının zirvesinden geçerek güneyde 99 sayılı sınır taşına kadar gitmektedir. Anılan andlaşma ile saptanan sınır çizgisinde Mazbişo, Paki ve Eli adı verilen yerlerde bir yanlışlık yapıldığından, bu durum da 27.5.1937 tarihinde imzalanan bir andlaşma ile düzeltilmiştir (**R.G.**, 27.1.1938, Sayı 3819). İran ile 1967'den bu yana sınır işaretlenmesi, bakımı ve onarımı konularını düzenleyen birçok teknik nitelikli protokolün ve anlaşmanın imzalandığı görülmektedir (bkz. A.G. Ökçün, A.R. Ökçün, **a.g.y.**, s. 511-512). Bugün Türkiye'nin İran ile önemli bir sınır uyuşmazlığı yoktur.

Türkiye ile Irak arasındaki sınırın saptanması, Musul bölgesi nedeniyle, sorunlu olmuştur. Bu devlet ile sınırın belirlenmesi Lozan Andlaşması ile gerçekleştirilememiştir. Lozan Barış Andlaşmasının 3. maddesi

sınırının barışçı yöntemlerle 9 ay içinde Türkiye ile Irak'ı vekalet (manda) aracılığıyla yöneten İngiltere arasında çizilmesini öngörmektedir. Ancak, aynı madde tarafların bildirilen süre içinde anlaşamamaları durumunda uyuşmazlığın Milletler Cemiyeti Konseyine götürülmesini belirtmektedir. Anılan maddenin Türkçe resmi metnindeki devam eden cümlesi aynen şöyledir:

> "Hattı hudut hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya hükümetleri, mukadderatı kat'iyesi bu karara muallâk olan arazinin hâli hazırında herhangi bir tebeddül ikaına bahis olacak mahiyette hiçbir hareketi askeriye veya sairede bulunmamayı mütekabilen taahhüt ederler".

Türkiye ile İngiltere, İstanbul'da 19.5.1924-5.6.1924 tarihleri arasında yaptıkları ikili görüşmelerde (Haliç Konferansı), bir sonuç alamamışlar ve konu Milletler Cemiyeti Konseyi önüne götürülmüştür. Konsey, bir yandan Musul halkının isteklerini saptaması ve konuyla ilgili bir rapor hazırlaması için bir inceleme komisyonu kurarken, öte yandan 29.10.1924 tarihli bir karar ile geçici bir sınır saptayarak tarafların buna uymasını tavsiye etmiştir. Anılan Komisyon Eylül 1925'te Konseye raporunu sunmuştur. Bu raporda Musul'un Irak'a verilmesi ve 25 yıllık bir süre ile İngiltere'nin vekaleti (mandası) altında kalması önerildikten sonra, kesin sınır çizgisinin de Konseyin 29.10.1924'te belirlediği çizgi olması gerektiği düşünülmektedir. Türkiye, gerek İnceleme Komisyonu raporuna, gerek bu konuda Milletler Cemiyeti Konseyinin bağlayıcı bir karar alma yetkisine itiraz etmiştir. Türk görüşüne göre, Lozan Barış Andlaşmasının 3. maddesinde sözü edilen Konsey kararının, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 15. maddesinde düzenlendiği gibi, tavsiye niteliğinde olması gerekmektedir. İngiltere'nin aksini ileri sürmesi üzerine, Konsey 19.9.1925 tarihli bir kararı ile U.S.A.D.'dan yetkisi konusunda bir danışma görüşü istenmesini benimsemiştir. Divana sorulan sorular şunlardır: i) ilgili maddedeki Konsey kararının niteliği; ii) karar oybirliği ile mi çoğunlukla mı alınacaktır; taraflar oylamaya katılabilir mi?

U.S.A.D., 21.11.1925 tarihli **Lozan Andlaşmasının Yorumu** konusundaki danışma görüşünde, Konseyin kararının bağlayıcı bir karar olacağını bildirmiştir (C.P.J.I., Série B, no. 12). Divan bu görüşünü iki ana gerekçeye dayandırmıştır. Birinci gerekçeye göre Lozan Andlaşmasında yeralan "mukadderatı kat'iyesi bu karara muallâk olan" deyiminin Konsey kararının bağlayıcı olmasının öngörüldüğünü göstermektedir. İkinci gerekçe ise, İnceleme Komisyonu kurulmasını öngören Konsey kararında, Konseyin sınır konusunda alacağı karara uyulacağının taraflarca da önceden kabul edilmiş bulunmasıdır. Böylece, Divana göre burada Konseyin alacağı karar Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 15. maddesi türünden

bir karar olmayıp, Konseye hakemlik yapmak üzere verilen özel görev çerçevesinde alınacak bir karar niteliğindedir. Divana oylama konusunda sorulan soruya verilen cevap ise, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinde öngörülen Konseyin oylama usulüne uygun olarak, tarafların dışındaki üyelerin oybirliği ile alınması gerektiği biçimindedir. Konsey, Divanın bu danışma görüşüne uygun olarak, 16.12.1925 tarihli bir kararı ile, İnceleme Komisyonunun önerisini benimsemiş ve kendi kararıyla geçici olarak saptadığı önceki sınırı kesin sınır olarak kabul etmiştir (metin için bkz. League of Nations, **Official Journal**, 1926, s. 191).

Milletler Cemiyeti Konseyinin bu kararı üzerine ,Türkiye'nin önceleri Konsey oturumlarına katılmayı reddetmesine rağmen, Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5.6.1926 tarihinde Konseyin kararına uygun (mad. 1) bir sınır andlaşması imzalanmıştır (**R.G.**, 18.7.1926, Sayı 423). Andlaşmanın 14. maddesi ile, yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak 25 yıl boyunca Irak hükümetinin bu bölgeden alacağı petrol gelirinin %10'unun Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, daha sonra Türkiye'nin 500.000 İngiliz lirası karşılığı bu hakkından vazgeçtiği görülmektedir (bkz. M. Gönlübol-C. Sar, "Türk-İngiliz Münasebetleri ve Musul Meselesi", **in Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Cilt I, 6. baskı, 1987, s. 76). Anılan 1926 andlaşmasının ikinci bölümü Nisan 1937'de nota verişimi yoluyla uzatılmıştır (**R.G.**, 29.4.1937, Sayı 3592). Bugün Irak ile sınır çizgisi konusunda önemli bir sorun bulunmayıp, zaman zaman yalnızca sınır işaretlenmesi ya da sınır güvenliğinin sağlanması konularında kimi teknik anlaşmalar ve toplantılar yapıldığı gözlenmektedir.

Türkiye ile Suriye arasındaki kara sınırının önemli bir bölümü ise, 20.10.1921 tarihinde T.B.M.M. Hükümeti ile o dönemde Suriye'yi işgal etmiş bulunan Fransa arasında yapılan barış andlaşması ile saptanmıştır (**Düstur**, III. Tertip, Cilt 2, s. 98 vd.). Bu sınır daha sonra Suriye'yi vekalet (manda) rejimi ile yönetmesi kararlaştırılan Fransa'nın da taraf olduğu Lozan Barış Andlaşmasının 2. maddesi ile teyid edilmiştir. Anılan sınır çizgisi çoğunluğu Türk olan bugünkü Hatay ilimizi Suriye ülkesinde bırakmakta olup, bu bölge için özel bir yönetim rejimi öngörülmekte idi. Hatay'ın bu özel durumu 30'lu yıllarda birtakım siyasal ve hukuksal çekişmelerin nedeni olmuştur. Fransa'nın Suriye ile 9.9.1936 tarihinde ileride vekalet rejiminin sona ermesi konusuyla ilgili bir andlaşma imzalaması üzerine, Türkiye özel rejim altındaki Hatay Sancağı ile de Fransa'nın bağımsızlık konusunda ayrı bir andlaşma imzalaması gerektiğini savunmuştur. Fransa'nın buna yetkili olmadığını bildirmesi üzerine Hatay Sancağı'nın statüsü sorunu Milletler Cemiyeti Konseyine gelmiştir. Konsey, 27.1.1937 tarihli bir kararı ile Hatay Sancağı'nın iç işlerinde özerk, dış ilişkileri birtakım koşullar çerçevesinde Suriye tarafından yönetilen,

Suriye ile gümrük birliği içinde ve ayrı bir statüsü ile anayasası olan bir birim olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Anılan karara dayanarak hazırlanan Statü ve Anayasayı kabul eden ve Hatay Sancağı'nın bütünlüğünü güvence altına alan bir andlaşma ile Türkiye-Suriye sınırına ilişkin bir anlaşma ve eki protokol, 29.5.1937 tarihinde, Türkiye ile Fransa arasında imzalanmıştır (**R.G.**, 25.6.1937, Sayı 3640). Ancak, oluşturulan Statü ve Anayasa uyarınca yapılması gereken seçimlerde güçlüklerle karşılaşılması ve bölgede olaylar çıkması üzerine, Türkiye ile Fransa'nın 3.7.1938'de imzaladıkları Hatay Sancağı'nın bütünlüğünün ve siyasal statüsünün ortak korunmasına ilişkin andlaşmaya dayanarak (bkz. **Ayın Tarihi**, Temmuz 1938, Sayı 56, s. 93), 5.7.1938'de Türk silahlı kuvvetleri Sancak'a girmiştir. Düzen sağlandıktan sonra yapılan Sancak Meclisi seçimlerinde 40 üyelikten 22'si Türk topluluğunca elde edilmiştir. Sancak Meclisi, 2.9.1938 tarihinde toplanarak Sancak'a Hatay Devleti adını vermiştir. Hatay'ın Suriye'den ayrı bir birim olarak varlığı bu olaylar sonucunda pekişince Türkiye ile Fransa arasında, 19.5.1939'da Antakya'da, "Hatay Sancağı ile Suriye Arasındaki Hududun Tespiti Hakkında Nihai Protokol" imzalanmıştır (yayınlanmamış olan bu Protokolün varlığı 23.6.1939 tarihli Andlaşmada sık sık tekrarlanmıştır). Bu yolla saptanan ve bugünkü Suriye sınırımızı belirten çizgi, 23.6.1939 tarihinde Fransa ile Ankara'da imzalanan "Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesailinin Kat'i Surette Hallini Mutazammın Anlaşma" aracılığıyla kesinleşmiştir (**R.G.**, 4.7.1939, Sayı 4249). Hatay Meclisi, 29.6.1939 tarihinde de oybirliğiyle Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Dolayısıyla, bugün Türkiye ile Suriye arasındaki kara sınırının son biçimi anılan 1939 Ankara Andlaşması ile saptanmış olmaktadır. Suriye 1946 yılında bağımsız bir devlet olduktan sonra bir süre Hatay sınırını tanımama eğilimi göstermiş olmasına rağmen, bugün bu durumun hukuksallığını tanıdığı izlenimini vermektedir. Nitekim, 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başından bu yana Türkiye ile Suriye arasında sınır düzenlemeleri ve sorunlarına ilişkin birtakım teknik anlaşmaların yapılmış olması üstü kapalı olarak bu sınırımıza hukuksal itirazların da kalktığı biçiminde yorumlanabilecektir (ilk örnekler için bkz. A.G. Ökçün-A.R. Ökçün, **a.g.y.**, s. 517).

III. AKARSULAR, GÖLLER, KANALLAR
(rivers, lakes and canals; fleuves, lacs et canaux; Flüsse, Seen und Kanäle)

Akarsular, göller, kanallar ve yeraltı suları bugün artık birçok bakımdan suyolları **(Watercourses; voies d'eau; Wasserwege)** genel adı altında ele alınmaktadır. Anılan bu suyolları kimi zaman tümüyle bir devletin ülkesinde yer alıp o devletin iç sularını oluştururken, kimi zaman da iki

ya da daha çok devletin ülkesinden geçmekte ya da aralarında sınır oluşturmaktadır. Bu ikinci durumda uluslararası suyollarından söz edilmektedir. Bununla birlikte, kimi akarsular ve kanallar bir tek devletin ülkesinde yer alsalar bile, uluslararası ulaşım açısından önemleri nedeniyle, uluslararası bir rejimin konusunu oluşturmaktadır. Bu veriler karşısında, özellikle akarsular ve kanalların hangi koşullarda içsulardan, hangi koşullarda uluslararası suyollarından sayıldığını saptamak gerekmektedir. Böylece, suyollarının genel rejimleri konusunda temel bilgiler verildikten sonra, uluslararası suyollarının kullanımına ilişkin kuralların belirlenmesine geçilecektir. Bu sorun uluslararası suyollarının başlıca iki amaca yönelik kullanımları nedeniyle iki yönüyle ayrı ayrı ele alınacaktır: i) Uluslararası suyollarında ulaşıma yönelik kurallar; ii) uluslararası suyollarının ulaşım-dışı ve özellikle ekonomik amaçlı kullanımına ilişkin kurallar. Ancak, suyollarına ilişkin uluslararası hukuk kuralları güüümüzde artık yalnızca kullanım sorunları ile sınırlı kalmamaktadır. Belirli bir süreden bu yana suyollarının kirlenmesinin önlenmesine yönelik birtakım uluslararası hukuk kurallarının varlığına tanık olunmaktadır. Bu son soruna da eldeki II. Kitabımızın sonunda, çevrenin uluslararası korunması konusu çerçevesinde, değineceğiz.

1. Suyollarının statüsüne ilişkin genel kurallar

Burada ele alacağımız suyolları kara ülkesi içinde yeralan suyolları olup, denizlerden oluşan boğazlar ve öteki deniz geçiş yollarından ayrı tutulmaktadır.

Akarsular, göller, kanallar, buzullar ve yeraltı sularının tümünü kapsayan kara ülkesi suyollarının rejimi uluslararası hukukta ikiye ayrılmaktadır: i) bir tek devletin ulusal yetki alanına giren ulusal suyolları; ii) belirli açılardan uluslararası hukuk kurallarına bağlı uluslararası suyolları.

Uygulanan uluslararası hukukta bir suyolunun ulusal ya da uluslararası niteliğe sahip olmasında iki ölçütün rol oynadığı görülmektedir. Birinci ölçüt, söz konusu suyolunun bir tek devlet ülkesinde mi yoksa birden çok devlet ülkesinde mi bulunduğunu araştırmaktadır. Buna göre, bir tek devletin ülkesinde yeralan akarsular, göller, kanallar ve öteki suyolları, ilke olarak, ulusal suyollarıdır. Buna karşılık, birden çok devletin ülkesinde yeralan suyolları uluslararası suyolları olarak kabul edilmektedir. Bugüne kadar uygulanan uluslararası hukukta bu birinci ölçüt çerçevesinde uluslararası suyolları rejimi yalnızca akarsular için söz konusu olmuştur. Böylece, bir devlet ülkesinde doğduktan sonra başka devlet ülkelerini de katederek denize ya da göllere dökülen akarsular ile iki ya da daha çok devlet arasında sınır oluşturan akarsular uluslararası suyolları

olarak değerlendirilmişlerdir (örneğin, 20.4.1921 tarihli Barselona Uluslararası Önemde Ulaşıma Elverişli Suyolları Rejimine İlişkin Statü, mad. 1/1: Metin için bkz. League of Nations, **Treaty Series,** vol. 134, 393. Reg. No. 172. Türkiye de 27.6.1933'te katılmıştır: Bkz. A.G. Ökçün ve A.R. Ökçün, **a.g.y.,** 502). Birkaç devlet ülkesinde yeralan göller ilgili devletler arasında sınırlandırılma suretiyle bölüşüldüğü için ulaşım ve öteki devlet yetkilerinin kullanımı bakımından genellikle bu alanlar üzerinde doğrudan uygulanacak nitelikte uluslararası hukuk kurallarının konusunu oluşturmamaktadır. Bu durumdaki göllerin yalnızca sularının endüstriyel ve tarımsal amaçlarla kullanılması ya da çevre korunması konusunda uluslararası hukukun öze ilişkin kurallarına bağlı olduğu görülmektedir. Kanalların birden çok devlet ülkesinde bulunma durumu ise bugün başlıca kanallar için söz konusu değildir. Halen bütün önemli kanallar bir tek devlet ülkesinde bulunmakta olup, bu birinci ölçüt çerçevesinde uluslararası rejimin kapsamına girmemektedir.

Ancak, uygulanan uluslararası hukukta bir suyolunun uluslararası suyolu olarak nitelendirilmesinde ikinci bir ölçütün de rol oynadığı görülmektedir. Bu da söz konusu suyolunun uluslararası ulaşım açısından önemi üzerine dayanan bir ölçüttür. Böylece, bir suyolu bir tek devletin ülkesinde bulunsa bile, uluslararası ulaşım açısından bir öneme sahipse, böyle bir suyolunun da uluslararası suyolu rejimi altına konulması olanağı vardır. Ancak, önemi ne olursa olsun, bir ulusal suyolunun uluslararası suyolları rejimine bağlanması yalnızca iki yolla olanaklıdır: i) ülke devletinin tek-taraflı işlemleri aracılığıyla; ii) ülke devletinin de katıldığı uluslararası bir andlaşma aracılığıyla. Uygulanan uluslararası hukukta tek bir devlet ülkesinde bulunsalar da akarsuların yukarıdaki yollardan biri aracılığıyla uluslararası suyolları rejimi altına konulabilecekleri 1921 Barselona Statüsü ile öngörülmektedir (mad. 1/2). Kanalların durumuna gelince, bugün dünyadaki dört başlıca kanalın üçü bu ikinci ölçüt çerçevesinde uluslararası rejim altına sokulmuş bulunmaktadır. Nitekim, Mısır ülkesinde yer almakla birlikte Akdeniz ile Kızıldeniz'i bağlayan Süveyş Kanalı 29.11.1988 tarihli İstanbul Sözleşmesi ile, Panama ülkesinde yeralmakla birlikte Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanusu bağlayan Panama Kanalı 18.11.1903 tarihli Hay-Bunau-Varilla Sözleşmesi ve 7.9.1977 A.B.D.-Panama Sözleşmesi ile, F. Almanya ülkesinde yeralmakla birlikte Kuzey Denizi ile Baltık Denizini bağlayan Kiel Kanalı 1919 Versailles Andlaşması (mad. 380-386) ile uluslararası rejim altına konulmuşlardır. U.S.A.D., **Wimbledon Davası**'na ilişkin 17.8.1923 tarihli kararında Kiel kanalının uluslararası rejim altına konulması konusunda iki açık denizi bağlayan kanalların doğal boğazlarla özdeşleştiğini vurgulamakla birlikte (C.P.J.I., Série A, no. 1, s. 28), kararını özellikle Versailles Andlaşmasının 380. maddesi ile Kanalın açıkça uluslararası rejime bağlanması üzerine kurmuş

görünmektedir (bkz. **aynı yapıt**, s. 22). Zaten, dünyanın önemli kanallarından dördüncüsü olan ve Yunanistan ülkesinde yeralan Korent **(Corinthe)** Kanalı, İyonya Denizi ile Ege Denizini birleştirmesine rağmen, herhangi bir uluslararası rejimin konusunu oluşturmamaktadır. Dolayısıyla, uygulanan uluslararası hukuka göre, yapay suyollarını oluşturan kanallar için denizler arasında doğal suyollarını oluşturan boğazlar konusunda öngörülmüş olan kurallar otomatik bir geçerliliğe sahip görünmemektedir.

Yukarıda belirttiğimiz ölçütlere göre ulusal suyolları niteliğinde bulunan suyolları kara ülkesindeki içsular **(internal waters; eaux intérieures; Binnengewässer)** olarak değerlendirilmekte ve bugün uygulanan uluslararası hukuka göre her bakımdan ülke devletinin münhasır yetkisi altında bulunmaktadır. Dolayısıyla, ulusal suyollarına ilişkin devlet yetkileri konusunda eldeki kitabımızın başında yeralan devletin yetkisi bölümüne göndermekle yetineceğiz. Bir suyolunun yukarıdaki koşullara göre uluslararası suyolu niteliği kazanması durumunda ise, aşağıda inceleyeceğimiz ulaşım, ulaşım-dışı ve özellikle endüstriyel ve tarımsal amaçlarla kullanılması ve daha ileride inceleyeceğimiz çevre korunması konuları dışında, ülkesinde bulunduğu devletin egemenliği geçerli olacaktır. Başka bir deyişle, uluslararası suyolları da açıkça andlaşmaların ve uluslararası yapılageliş kurallarının konusunu oluşturdukları ölçüde uluslararası rejime bağlı olacaklardır; bunun dışında ülke devleti yetkili olacaktır.

2. Uluslararası suyollarında ulaşıma yönelik kurallar

Uygulanan uluslararası hukuk ulaşım konusunda yalnızca uluslararası akarsulara ve uluslararası kanallara ilişkin düzenlemelerin örneklerini sunmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, birkaç devlet ülkesine kıyısı olan göller genellikle sınırlandırılma suretiyle ulaşım açısından ilgili devletlerin ülkesel yetkileri altına konulduğundan, uluslararası göllere ilişkin ulaşım kurallarının düzenlenmesine gerek duyulmadığı anlaşılmaktadır. Uluslararası suyolları kavramı çok geniş anlaşıldığı zaman bu kavram içine sokulan ve birden çok devleti ilgilendiren buzulların ve yeraltı sularının ise, doğaları gereği ulaşıma olanak vermemeleri nedeniyle, bu çerçevede ele alınmaları söz konusu değildir.

A. Uluslararası akarsular

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 472-481; E.F. Çelik, 1987, Kitap II, s. 154-159.

Yabancı dil: B. Winiarski, "Principes généraux du droit fluvial international", **R.C.A.D.I.**, 1933-II, s. 79-217; B. Vitanyi, "Regime of navigation on

international waterways", N.Y.I.L., 1974, s. 111-166, 1975, s. 3-58, 1976, s. 3-90, 1977, s. 3-34; S. Hosni, "The Nile Regime", R.E.D.I., 1961, s. 70 vd.; F. Berber, **Rivers in international law**, London, 1959; R. Baxter, **The law of international waterways**, Cambridge (Mass.), 1964; H. Zurbrügg, **Das internationale Flusschiffahrtsrecht und die Schweiz**, Basel, 1945; O. Gonnenwein, **Die Freiheit des Flusschiffahrt**, Stuttgart/Berlin, 1940; L. Wehle, "International administration of European inland waterways, A.J.I.L., 1946, s. 100 vd.; M. Schreiber, "Vers un nouveau régime international du fleuve Niger", A.F.D.I., 1963, s. 866 vd.; M. Schreiber, "Accord relatif à la Commission du Fleuve Niger et à la navigation et aux transports sur le fleuve Niger", A.F.D.I., 1964, s. 813 vd.; A. Kiss, "Commission centrale pour la navigation du Rhin", A.F.D.I., 1955, s. 508 vd.; S. Gorove, **Law and politics of the Danube**, The Hague, 1964; Wacher, "La révision de la Couvention de Mannheim pour la navigation du Rhin", A.F.D.I., 1965, s. 810-822; D. Ruzié "Le régime juridique de la Moselle", A.F.D.I., 1964, s. 764-812; Nguyen Quoc Dinh, "L'internationalisation du Mékong", A.F.D.I., 1962, s. 91-115; H. Bokor-Szegö, "La Convention de Belgrade et le régime du Danube", A.F.D.I., 1962, s. 192-205.

Uluslararası akarsuların ulaşım rejimi konusunda uluslararası uygulama istikrarlı ve tutarlı bir gelişme göstermemektedir. Geçen yüzyılın başlarında bu konuda Avrupa'da kendini gösteren ağırlıklı eğilim uluslararası akarsularda ticaret gemileri için tam bir serbest geçiş kuralının kabulü yönündedir. Nitekim, 9.6.1815 tarihli Viyana Kongresi Son Senedi, 108'den 117. maddelerine kadar uluslararası akarsuların rejimine ayrılmış olup, 109. maddesinde buralarda ulaşımın tümüyle serbest olacağı ve hiçbir biçimde ticaret ilişkileri çerçevesinde hiç kimse için yasaklanamayacağını öngörmektedir.

Dolayısıyla, anılan hüküm ile uluslararası akarsularda, kıyıdaş olsun ya da olmasın, bütün devletlerin ticaret gemilerine serbest geçiş hakkı tanınır görünmektedir. Aynı serbest geçiş kuralının bütün devletler ticaret gemilerine tanınması olgusuna 1919 Versailles Andlaşmasında (mad. 332-338) ve 20.4.1921 tarihli Uluslararası Önemdeki Ulaşıma Elverişli Akarsuların Rejimine İlişkin Barselona Sözleşmesinde de rastlanmaktadır. Yine aynı Sözleşme geçişlerin parasız olmasını da içermektedir (metin için bkz. **Sicilli Kavanin**, Cilt 10, s. 625). Bununla birlikte, Viyana Kongresi Son Senedi ile başlayan ve burada kabul edilen genel serbestlik kuralını belirli akarsulara uygulama amacını güden değişik özel andlaşmalarda bu kuralın istikrarlı bir içeriğinin oluşturulamadığı gözlenmektedir. Nitekim, Ren akarsuyunun rejimini düzenleyen 31.3.1831 tarihli Mayence Sözleşmesi ile 17.10.1868 tarihli Mannheim Sözleşmesi, koydukları birtakım kurallarla, fiiliyatta serbest geçiş hakkını yalnızca kıyıdaş devletlere tanımıştır. Yine, 23.7.1921 tarihli Paris Andlaşması Tuna akarsuyunun uluslararası rejimini düzenlerken bu akarsuyu, akarsu ve deniz bölümü olmak üzere, ikiye ayırmakta ve kıyıdaş olmayan devletlerin ticaret gemilerine

serbest geçiş hakkını yalnızca Ulm'dan Karadeniz'e kadar varan deniz bölümünde tanımaktadır. Buna karşılık, Afrika'da Niger ve Kongo akarsularının uluslararası rejimini düzenleyen 26.2.1885 tarihli Berlin Genel Senedinin bütün devletlerin ticaret gemilerine serbest geçiş hakkını tanıdığı görülmektedir. Bütün bu veriler, 19. yüzyıldan 1920'li yıllara kadar ağırlıklı eğilimin uluslararası akarsularda serbest geçiş hakkının tanınması yönünde olduğunu, ancak bu hakkın kullanımının kıyıdaş devletlerle sınırlı tutulabileceğini göstermektedir. Ancak, 1930'lı yıllardan bu yana aynı eğilimin sürmediği gözlenmektedir. En başta, U.S.A.D., **Oscar Chinn Davası**'na ilişkin 12.12.1934 kararında, Kongo akarsuyu üzerinde o dönemlerde Kongo sömürgesini egemenliği altında bulunduran Belçika'nın ayırım-gözetici önlemlerini haklı bulmak suretiyle serbest geçiş kuralının genel bir eşitliği gerektirmediğini kabul eder görünmektedir (bkz. C.P.J.I., Série A/B, no. 63, s. 65). Öte yandan, Almanya'da Hitler'in başa gelmesinden sonra bu devletin serbestlik konusundaki bir genel kuralı tanımadığı ve 14.11.1936 tarihli bir kararla Almanya'da yeralan uluslararası akarsulara ilişkin olarak öngörülen ortak komisyonlara son verdiği görülmektedir. Yine, Afrika devletlerinin de bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Nijer ve Kongo'nun 1885 rejimlerini reddettikleri ve Nijer ile ilgili 26.10.1963 tarihli yeni bir sözleşmenin imzalandığı gözlenmektedir. Sonuçta, bütün bu gelişmelerin ışığında yazarların ikiye bölündüğü ve bir kısmının, içeriği kesin olarak belirlenmemiş olsa da, uluslararası hukukta serbest geçiş hakkının bir yapılageliş değeri ile tanındığını ileri sürdükleri görülmektedir (örneğin; Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 642-643). Buna karşılık, bugün yazarlar arasında giderek ağırlık kazanan eğilim, verilerin istikrarsızlığı karşısında geçiş serbestliği konusunda genel bir yapılageliş kuralından söz edilemiyeceği yönündedir (örneğin: E.F. Çelik, 1987, Kitap II, s. 154; Ph. Manin, **a.g.y.**, s. 266-267; H. Thierry, J. Combacau, S. Sur, Ch. Vallée, s. 426). Biz de bu ikinci eğilimin gerçeği yansıttığı kanısındayız. Zira, bir genel yapılageliş kuralının oluşması için uluslararası toplumun bütününce gerçekleştirilen yaygın ve istikrarlı bir uygulamanın varolmadığını düşünmekteyiz. Çünkü 1815 Viyana Son Senedi ve onu doğrulayan öteki andlaşmalar yalnızca Avrupalı devletlerin görüşünü yansıtmakta olup, üstelik bir kısmı geçiş serbestliği kuramının içeriği konusunda çelişkilidir. Barselona Sözleşmesine gelince, yalnızca yirmi civarı devlet tarafından onaylanmış olup, (bkz. C. Sar, **Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı,** Ankara, 1970, s. 53) genel ve yaygın bir görüşün yansıması olmaktan uzaktır.

Bu durum karşısında herbir uluslararası akarsuyun rejimini, eğer düzenleyici andlaşması varsa, o andlaşma çerçevesinde değerlendirmek ve genellemelere gitmemek uygulanan uluslararası hukuk açısından en doğru yol olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildikleri zaman de-

ğişik kıtalardaki başlıca uluslararası akarsulara ilişkin günümüzde geçerli olan ulaşım rejimlerini şöyle özetlemek olanağı vardır:

— Ren (Batı Avrupa): 17.10.1868 tarihli Mannheim Sözleşmesi bugün de hukuksal olarak yürürlükte kabul edilmekte olup, 20.11.1963 tarihli Strasburg Sözleşmesi ve 17.10.1979 tarihli üç ek protokolle kimi hükümleri değiştirilmiş bulunmaktadır. Anılan akarsuda bugün ilke olarak serbest geçiş hakkı bütün devletlerin ticaret gemilerine tanınmakta ve yönetim bir Ren Merkez Komisyonunca sağlanmaktadır.

— Tuna (Merkezî ve Doğu Avrupa): En son kabul edilen 18.8.1948 Belgrad Sözleşmesi bugün bu akarsuyun rejimini belirlemektedir. Ancak, Tuna'ya ilişkin andlaşmalara taraf olan kimi Batılı devletler anılan bu son Sözleşmeyi imzalamayıp, 23.7.1921 tarihli Tuna Statüsünün geçerli olduğunu iddia etmektedirler. Fiilen geçişler ve öteki düzenlemeler 1948 Sözleşmesi çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu akarsuların ana kolunda geçiş hakkı bütün devletlere tanınmakla birlikte yan kollarda geçiş serbestliği ve yönetim yalnızca kıyıdaş devletlere aittir.

— Nijer (Afrika): Kıyıdaş devletler 1885 Berlin Genel Senedini geçersiz sayarak kendi aralarında 26.1.1963 tarihli bir andlaşma imzalamışlardır. Bu andlaşma da herkese geçiş serbestliği hakkını tanımaktadır.

— Mekong (Asya, Çin Hindi): 29.12.1954 tarihli yalnızca kıyıdaş devletlerinin katıldığı Paris andlaşması ile rejimi düzenlenmektedir. Geçiş serbestliği ilke olarak herkese tanınmıştır.

B. Uluslararası Kanallar

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 459-472; E.F. Çelik, 1967, Kitap II, s. 160-166; S. Toluner, s. 133-138; İ. Lütem, Cilt II, s. 363-384.

Yabancı dil: A. Siegfried, "Les canaux internationaux et les grandes routes maritimes mondiales", R.C.A.D.I., 1949-I, s. 5-72; Y. van der Mensbrugghe, Les garanties de la liberté de navigation dans le Canal de Suez, Paris, 1964; J.A. Obieta, The international status of the Suez canal, The Hague, 1970; R. Baxter, The law of international waterways, Cambridge (Mass.), 1964; B. Boutros-Ghali, Le Canal de Suez: 1854-1957, Alexandrie, 1958; G. Fischer, "Le canal de Panama: Passé, présent et avenir", A.F.D.I., 1977, s. 745-790; G. Fischer, "Le canal de Panama: nouveaux problèmes", A.F.D.I., 1979, s. 245-254; E. Lapidoth, "The Suez canal, the Gulf of Suez and the 1979 Treaty of Peace between Egypt and Israel", Festschrift R. Bindschedler, Berne, 1980, s. 617-633.

Kanallar, iki denizi birleştiren insan yapısı dar suyollarıdır.

Kanalların, hukuksal rejimleri bakımından, yukarıda belirtilen ölçüt-

lere göre ikiye ayrıldığı görülmektedir: i) ulusal kanallar; ii) uluslararası kanallar. Ulusal kanallar, gerek genel olarak, gerek ulaşım rejimi bakımından, ülke devletinin yetkisi içinde bulunduklarından burada yalnızca uluslararası hukukun konusunu oluşturan uluslararası kanalların ulaşım rejimi ele alınacaktır.

Bugün yazarlar arasında, aksini ileri sürenlere de rastlanmakla birlikte (örneğin, Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier et A. Pellet, s. 633-634), genel eğilim, uygulanan uluslararası hukukun uluslararası kanallardaki geçiş rejimini herbir kanala ilişkin andlaşmaların hükümlerine bağlı tuttuğu ve geçiş serbestliği yönünde genel bir yapılageliş kuralının varolmadığı yolundadır (örneğin; T. Treves, "La navigation", R.J. Dupuy et D. Vignes, **Traité**, s. 782). Dolayısıyla, herbir uluslararası kanala ilişkin ulaşım rejiminin kendi özellikleri içinde ele alınması gerekmektedir.

a. Süveyş Kanalı

Hukuksal rejimi 29.10.1888 tarihli İstanbul Sözleşmesi (Almanya, Avusturya, Macaristan, İspanya, Fransa, İtalya, Hollanda, İngiltere, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan sözleşme metni için bkz. **Sicilli Kavanin**, Cilt II, s. 314-317) ile saptanan Süveyş Kanalı, 26.7.1956'da Mısır'ın kanalı işleten uluslararası ortaklığı millileştirmesi sonucu, kısa bir süre bu bakımdan birtakım belirsizliklere konu olmuştur. Ancak, Mısır'ın 24.4.1957 tarihinde yaptığı bir bildiri ile, Süveyş Kanalının hukuksal rejimini düzenleyen İstanbul Sözleşmesinin geçerliliğini tanıdığını bildirmesi üzerine, bugün artık bu konuda hukuksal bir sorun yoktur (Mısır'ın bildiri metni için bkz. J.P. Quéneudec, **Conventions**, s. 87). Anılan Sözleşmenin 1. madde 1. fıkrası aynen şu biçimde kaleme alınmıştır:

> "Süveyş deniz kanalı barış zamanında ve savaş zamanında, bütün ticaret ve savaş gemilerine, hiçbir ayırım yapılmadan, sürekli olarak serbest ve açık olacaktır".

Anılan tam geçiş serbestliği kuralının uygulanmasını düzenleyen hükümlerde geçiş yapan savaş gemilerinin, Kanal içinde ve ağızlarda 3 mil açığa kadar, hiçbir düşmanca eylemde bulunmamaları gerektiği öngörülmektedir. Yine, savaş sırasında savaşanların herhangi bir askeri kuvvet ve malzemeyi Kanalda boşaltması ya da yüklemesi yasaktır.

Uygulamada İstanbul Sözleşmesi hükümlerinin zaman zaman değişik biçimlerde yorumlandığı görülmektedir. Mısır, 1948 yılında İsrail devletinin ilanı ile birlikte, anılan devlet gemilerinin ve İsrail'e giden öteki devletler gemilerinin geçişlerine bir süre Kanalı kapalı tutmuştur. Mısır, aldığı bu önlemleri, İstanbul Sözleşmesinin 10. maddesinin Mısır'ın gü-

venliğine ilişkin hükmü çerçevesinde, savaş durumunda bulunduğu devletlere karşı kendisine ticari bloküs **(blocus)** hakkı tanıdığı yolundaki bir yorumuyla doğrulamaya çalışmıştır. Ancak, B.M. Güvenlik Konseyi 1.9.1951 ve 13.10.1956 tarihli kararlarıyla Kanalın bütün devletlere ve hiçbir ayırım gözetmeden açık olması gerektiğini bildirmiştir. Mısır'ın İsrail gemilerine ve İsrail'e giden-gelen öteki devlet gemilerine karşı bu tutumu bugün değişmiş bulunmaktadır. Nitekim, 1975 yılından başlayarak Mısır'ın İsrail'e giden-gelen üçüncü devlet gemileri bakımından tam geçiş serbestliğini uygulamaya başladığı görülmektedir. İsrail gemilerinin de, 1978 Camp David görüşmeleri sonunda 26.3.1979 tarihinde Washington'da imzalanan Mısır-İsrail Andlaşması (mad. 5/1) ile, Süveyş Kanalından hiçbir engelle karşılaşmadan ve hiçbir ayırıma bağlı tutulmadan geçmeleri kabul edilmiş bulunmaktadır (Andlaşma metni için bkz. **I.L.M.**, 1979, s. 362 vd.). Dolayısıyla, bugün Süveyş Kanalında ulaşım konusunda herhangi bir temel hukuksal sorunla karşılaşılmamaktadır.

b. Panama Kanalı

Hukuksal rejimi uzun süre İngiltere ile A.B.D. arasında imzalanan 8.9.1901 tarihli Hay-Pauncefote Andlaşması ve Panama ile A.B.D. arasında imzalanan 18.11.1903 tarihli Hay-Bunau Varilla Andlaşması aracılığıyla saptanan Panama Kanalının bugünkü durumu 7.9.1977'de Panama ile A.B.D. arasında imzalanan Panama Kanalının sürekli tarafsızlığı ve işletilmesi konusundaki Washington Andlaşması ile düzenlenmektedir (metin için bkz. **I.L.M.**, 1977, vol. 16, s. 1021-1098). Onay belgeleri değişimi için bkz. **I.L.M.**, 1978, vol. 17, s. 817-835). Anılan andlaşmanın 1. maddesi ile Panama devleti Kanalın sonsuza kadar tarafsız bir uluslararası transit suyolu olarak kalacağını ilan etmektedir. Andlaşmanın 2. maddesi ise, Kanalın barış ve savaş zamanında hiçbir ayırım gözetilmeden bütün devletlerin barışçı transit geçişlerine açık ve serbest kalması için tarafsız bölge ilan edildiğini bildirmektedir. Kanalın tarafsızlığının güvencecisi A.B.D. ve Panama devletleridir.

c. Kiel Kanalı

1919 Versailles Andlaşmasının 380-386. maddeleriyle uluslararası rejim altına konulan Kiel Kanalından Almanya ile barış içinde bulunan bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerinin, ayırım gözetmeden, serbestçe geçmesi kabul edilmektedir. Kanalın bu uluslararası statüsü U.S.A.D.'nin **Wimbledon Davası**'na ilişkin 17.8.1923 tarihli kararıyla da teyid edilmiştir (C.P.J.I., Série A, No. 1).

Hitler döneminde Almanya 14.11.1936 tarihli bir nota ile Versailles Andlaşmasının Kiel Kanalına ilişkin hükümlerini de tanımadığını bildi-

rerek Kanaldan geçişleri denetimine almakla birlikte, İkinci Dünya Savaşından sonra Kanalda Versailles Andlaşması hükümlerinin tekrar uygulanmasına başlanmıştır. Bugün Kiel Kanalının geçiş rejimine ilişkin uluslararası statüsü sürmektedir.

3. Uluslararası suyollarının ulaşım-dışı kullanımlarına yönelik kurallar

Kaynakça:

Türkçe: C. Sar, **Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı**, Ankara, 1970; A Demir, **Türkiye İç Sularından Faydalanma**, Ankara, 1963; S.L. Meray, "Bazı Türk Andlaşmalarına Göre Komşuluk Münasebetleri", **S.B.F.D.**, Cilt XV, Sayı 2, s. 36-47; H. Pazarcı, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", **Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan**, Ankara, 1983, özellikle s. 225-229.

Yabancı dil: C. Sar (resumé fait par H. Pazarcı), "Le droit d'utilisation des fleuver internationaux dans des buts industriels ou agricoles", **M.M.T.Y.**, 1969-1970, s. 99-148; A. Garretson, R. Hayton and C. Olmstead (eds.), **The law of international drainage basins**, Dobbs Ferry (N.Y.), 1967; J. Laylin and R. Bianchi, "The role of adjudication in international river disputes: the Lake Lanoux Case", **A.J.I.L.**, 1959, s. 30-49; W. Griffin, "The use of waters of international drainage basins under customary international law", **A.J.I.L.**, 1959, s. 50 vd.; K. Krakau, **Die Harmon Doktrin**, Hamburg, 1966; H. Smith, **The economic uses of international rivers**, London, 1931; S. Hosni, "The Nile Regime", **R.E.D.I.**, 1961, s. 70 vd.; G. Badr, "The Nile waters question: background and recent development", **R.E.D.I.**, 1959, s. 94 vd.; J. Andrassy, "L'utilisation des eaux des bassins fluviaux internationaux", **R.E.D.I.**, 1960, s. 23-40; F. Berber, **Rivers in international law**, London, 1959; J. Drager, **Die Wasserentnahme aus internationalen Binnengewässern**, Bonn, 1970; E. Hartig, **Internationale Wasserwirtschaft und Internationales Recht**, Vienna, 1955; Cl. A. Colliard, "Evolution et aspects actuels du régime juridique des fleuves internationaux", **R.C.A.D.I.**, 1968-III, s. 343 vd.; G. Sauser-Hall, "L'utilisation industrielle des fleuves internationaux", **R.C.A.D.I.**, 1953-II, s. 471 vd.; M. Wolfrom, **L'utilisation à des fins autres que la navigation des eaux des fleuves, lacs et canaux internationaux**, Paris, 1964; J. Baines, "The diversion of international rivers", **I.J.I.L.**, 1960, s. 38 vd.; F. Dulery, "L'affaire du lac Lanoux", **R.G.D.I.P.**, 1958, s. 469 vd.; A. Gervais, "L'affaire du lac Lanoux-étude critique de la sentence du tribunal arbitral", **A.F.D.I.**, 1960, s. 372 vd.; L.A. Teclaff, **The river basin in history and law**, The Hague, 1967; M. Bélanger, "L'utilisation des eaux des fleuves internationaux à des fins agricoles", **R.G.D.I.P.**, 1977, s. 386-430; P. Sevette, **Aspects juridiques de l'aménagement hydro-électrique des fleuves et lacs d'intérêt commun**, Genève, 1952.

Uluslararası suyollarının ulaşım-dışı kullanımı söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan ilk sorun, anılan sulardan hangi amaçlarla yararlanılabileceğini ve devletlerin bu konuda uluslararası hukukça korunan bir ya-

rarlanma haklarının bulunup bulunmadığını saptamak olmaktadır. Devletlerin yararlanma hakkının varlığı kabul edildiği takdirde, yararlanılacak su alanının belirlenmesi ikinci sorunu oluşturmaktadır. Üçüncü sorun, uluslararası suyollarının sularının paylaşımında devletlerin hangi kurallara uyması gerektiği konusunda ortaya çıkmaktadır. Ancak, suların paylaşılması uluslararası suyollarının ulaşım-dışı kullanımlarında tek sorun olmadığına göre, paylaşma ölçütleri dışında sulardan yararlanmada gözetilmesi gereken başka kuralların bulunup bulunmadığı sorunu ele alınması gereken dördüncü sorunu oluşturmaktadır. Nihayet, uluslararası suyollarının ulaşım-dışı kullanımında Türkiye'nin hukuksal durumunu belirlemek beşinci sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu sorunlar sırasıyla ele alınacaktır.

A. Suyollarından ulaşım-dışı amaçlarla yararlanılması sorunu

Uluslararası suyollarının akarsular, göller, kanallar, yeraltı suları v.b. çok değişik öğelerden oluştuğu anımsanırsa, herbir türün taşıdığı özelliklere bağlı olarak uluslararası hukukta özel düzenlemelerin bulunup bulunmadığının öncelikle bilinmesi gerekmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk bu açıdan değerlendirildiği zaman, herbir suyoluyla ilgili olarak sorunun özü suların tarımsal ve endüstriyel amaçlarla kullanılması olduğundan, bu değişik türler arasında, hiç olmazsa şimdilik, herhangi bir temel ayırıma gidilmediği gözlenmektedir. Böylece, akarsular, göller, kanallar ve yeraltı suları için ulaşım-dışı kullanımın ana ilkeleri ve kuralları aynı ve bütüncül bir hukuksal rejimi oluşturmaktadır. Nitekim, bu durum uluslararası yargı ve hakemlik organları kararlarıyla da teyid edilmiş bulunmaktadır. Örneğin, Fransa ile İspanya arasındaki bir uyuşmazlığı oluşturan **Lanoux Gölü Davası**'na ilişkin olarak 16.11.1957 tarihli hakemlik kararı, anılan iki devlet ülkesinde yeralan akarsuların ve bunların bağlantılı olduğu Lanoux gölünün sularının değerlendirilmesi konusunda, gölün bağlı olacağı hukuksal rejim ile akarsuların bağlı olacağı hukuksal rejim arasında herhangi bir ayırıma gitmemiş ve konuyu genel bir sulardan yararlanma sorunu olarak değerlendirmiştir (bkz. **R.S.A.**, vol. XII, s. 281-317). Öğreti de genellikle suyollarını, ulaşım-dışı amaçlarla kullanım konusunda, aynı koşullar çerçevesinde değerlendirme yolunu benimsemektedir (örneğin bkz.: J. Evensen, "Deuxième rapport sur le droit relatif aux utilisations des cours d'eau internationaux à des fins autres que la navigation", N.U., Ass. Gén., Doc. A./CN. 4/381, 24 avril 1984, özellikle s. 14-16).

Hukuksal rejimi böyle bir bütünlük gösteren suyollarının ulaşım-dışı kullanım yollarının neler olduğu araştırıldığı zaman ise, üç ana yararlanma yoluyla karşılaşılmaktadır: i) balıkçılık ve canlı kaynak avcılığı; ii)

tarımsal yararlanma; iii) endüstriyel yararlanma (U.N., **Report of the United Nations Water Conference**, New York, 1977, Doc. E/CONF. 70/29, s. 14-23).

Suyollarından balıkçılık amacıyla yararlanma konusunda genel ilke, her kıyıdaş devletin uluslararası suyollarının kendi ülkesi içinde yeralan kesimi üzerinde tam egemenliğe sahip olması ilkesidir. Ancak, bir ülkeden ötekine geçen suyolları için daha az sorunlu olan bu genel ilkenin özellikle sınır oluşturan suyolları bakımından birtakım düzenlemeler gerektirdiği görülmektedir. Böylece, kimi komşu devletlerin, ikili andlaşmalar aracılığıyla, bir suyolunun kendi ülkelerinde bulunan kesiminde öteki devlet yurttaşlarınca balık avlanmasına izin verdikleri (örneğin, bu konudaki ilk düzenleme olduğu bildirilen Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 26.1.1699'da imzalanan Karlofça Andlaşmasının 2. maddesi: Metin için bkz. N. Erim, **Metinler**, s. 27), kimi tür avlanma yöntemlerini yasakladıkları ya da belirli tür balıkların korunmasını amaçladıkları düzenlemelere rastlanmaktadır (bkz. Ch. Rousseau, vol. IV., s. 496). Bu konuyu düzenleyen çok-taraflı andlaşmaların ise çok az sayıda bulunduğu görülmektedir (örneğin, 29.1.1958 tarihli Tuna Andlaşması).

Suyollarından tarımsal amaçla yararlanma, sulama biçiminde gerçekleşmektedir. Suyollarının endüstriyel amaçla kullanımı ise iki biçimde olabilmektedir: i) enerji üretimi; ii) endüstriyel yıkama ya da üretilen ürüne katmak üzere su kullanılması. Anılan her iki amaçlı su kullanımında iki değişik tür faaliyet söz konusu olabilmektedir: i) tüketici ya da yoksun bırakıcı faaliyetler; ii) suların niteliğini değiştirici ya da kirletici faaliyetler (bkz. C. Sar, **a.g.y.**, s. 95-96). Sulara ilişkin tüketici faaliyetler, kullanılan suların tümünün ya da bir bölümünün akarsu, göl, kanal ya da yeraltı sularına geri dönmemesi biçiminde gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Tarımda toprağın sulanması ve endüstride üretilen ürüne su katılması durumlarında, bu tür su tüketici faaliyetler söz konusudur. Buna karşılık, ilke olarak, yalnızca enerji üretme amaçlı barajlar bütün suları yine geri göndermektedir. Devletlerin tüketici su kullanımı ile enerji üretimi amacıyla, ilke olarak su tüketmemelerine rağmen, belirli süre su depolama ve suları düzenli olarak aşağıya bırakmama faaliyetleri, uluslararası hukukta suların paylaşımı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Suların niteliklerini değiştirici ya da kirletici kullanımları ise, kimyasal maddelerle yüklü olarak ya da oksijen v.b. bileşimlerinin azalması sonucu suların nitelikleri değişmiş olarak geri verilme olayını belirtmektedir. Suların nitelik değiştirmesi, kimi zaman kullanılan suların tümünün bu kez kirlenmiş olarak geri verilmesi biçiminde olabileceği gibi kimi zaman da tüketici kullanımla birlikte olabilmektedir. Çevrenin korunmasını ilgilendiren bu ikinci tür faaliyetlere ilişkin kurallar, ilerideki sayfalarda, genel olarak

çevre korunması konusu içinde ele alınacağından, burada uluslararası hukukun yalnızca suların tüketimine ilişkin kuralları üzerinde durulacaktır.

Yukarıda belirtilen tarımsal ve endüstriyel amaçlı kullanımlar çerçevesinde bu faaliyetlerin uluslararası hukuk tarafından korunup korunmadığı araştırıldığı zaman, uygulanan uluslararası hukuk olumlu cevap vermektedir. Başka bir deyişle, devletlerin uluslararası suyollarından ilke olarak yararlanma hakları vardır. Bu yararlanma hakkının hukuksal dayanağı devletin ülkesi üzerindeki egemenliğidir (bkz. C. Sar, **aynı yapıt,** s. 82-84). Uluslararası uygulama ve andlaşmalar olsun, uluslararası yargı ve hakemlik kararları olsun, hepsi bunu teyid etmektedir (bkz. C. Sar, **aynı yapıt,** s. 84-91). Nitekim, **Lanoux Gölü Davası**'na ilişkin 16.11.1957 tarihli kararında, ilgili hakemlik mahkemesi, Fransa'nın ülkesinde bulunan Lanoux gölü sularına ilişkin düzenleme faaliyetlerini değerlendirirken, aynen şunları bildirmektedir:

> "Aslında... Fransa'nın yaptığı bir hakkın kullanılmasından başka birşey değildir. Lanoux gölünün düzenlenmesine ilişkin faaliyetler Fransa ülkesinde yürütülmekte olup, işin parasal yükü ve sorumluluğu Fransa'ya aittir... Ülkesindeki bayındırlık işleri konusunda karar verme yetkisi yalnızca Fransa'nındır" (**R.S.A.**, Vol. XII, s. 316).

Devletlerin suyolları üzerinde yararlanma hakkı bulunduğu kabul edildiği anda, bu hak aynı suyollarına kıyıdaş iki ya da daha çok devletin herbiri için söz konusu olduğuna göre, bu karşılıklı yararlanma hakkının sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Zira, örneğin bir akarsu ile ilgili olarak, yukarı-kıyıdaş devletin yararlanma hakkının kapsamı aşağı-kıyıdaş devletin yararlanma hakkının kapsamı ile ters orantılıdır. Nitekim, bu nedenle birara uluslararası uygulamada rastlanılan ve yararlanma hakkını fiilen yalnızca yukarı-kıyıdaş devlete tanıma sonucunu doğuran kimi aşırı görüşler bugün uygulanan uluslararası hukukta herhangi bir değere sahip değildir. Bu aşırı görüşlerin en tanınmışı yukarı-kıyıdaş devlete sular üzerinde mutlak egemenlik tanıyan ve öğretide "Harmon doktrini" olarak anılan görüş olmuştur (örneğin bkz. K. Krakau, **Die Harmon Doktrin,** Hamburg, 1966).

Suyollarından devletlerin ortak yararlanması ilkesi kabul edildikten sonra ortaya çıkan ilk sorun belirli bir bölgede yararlanmaya konu olacak su alanının belirlenmesi olmaktadır.

B. Yararlanılacak su alanının belirlenmesi sorunu

Yararlanılması ya da düzenlenmesi gereken su alanının belirlenmesi konusu, aslında her somut olayda geçerli olan coğrafi ve hidrolojik koşullara bağlı olarak karara varılacak bir konudur. Bununla birlikte, bu ko-

nuda birtakım genel nitelikli kuralların varolup olmadığının bilinmesi gerekmektedir. Bu açıdan cevaplanması gereken sorunlardan birisi akarsularla ilgili olup, bir uluslararası akarsuyun ulusal kollarının sulardan yararlanmada hesaba katılıp katılamıyacağı konusunda ortaya çıkmaktadır. Devletlerin bu konudaki uygulamaları bir-örneklik göstermekten uzaktır. İkili andlaşmalar incelendiği zaman, kimi andlaşmaların ulusal kolları ana akarsuyun rejimi dışında tutarken, kimisinin tüm ulusal kolları kimisinin de belirli bir bölgedeki ulusal kolları ana akarsu rejimine bağladıkları görülmektedir (çeşitli örnekler için bkz. C. Sar, **a.g.y.**, s. 65-68). Uluslararası yargı ve hakemlik organlarının kararları ise, ulusal kolların da ana akarsu rejimine bağlı olduğu yönünde hükümler içermektedir. Nitekim, U.S.A.D., **Oder Uluslararası Komisyonun Yetkisi Davası**'na ilişkin 10.9.1929 tarihli kararında, "genel olarak uluslararası akarsu hukukunu düzenleyen ilkeler" ışığında, Polonya ülkesinde yeralan ulusal kolları da Oder ana akarsuyunun rejimine bağlı saymıştır (C.P.J.I., Série A, No. 23, s. 26-29). Ancak, anılan dava, ulaşım bakımından yetkili kılınan Oder Uluslararası Komisyonunun yetkisinin coğrafi sınırlarını belirleme konusunda ve anılan Komisyonu kuran Versailles Barış Andlaşmasının ilgili maddesinin yorumlanması ile ilgili olduğundan, sulardan ulaşım-dışı yararlanma konusunda da bu yönde genel bir kuralın varlığını kanıtlamak için yeterli değildir. Bununla birlikte, konuyu bütün yönleriyle inceleyen C. Sar'ın saptamasına göre, yararlanma hakkı bakımından da ulusal kolların uluslararası akarsuyun rejimine bağlı olduğu düşüncesi, "henüz kesin bir hukuk kuralı olarak belirmemesine rağmen", gittikçe yerleşen bir eğilimi oluşturmaktadır (C. Sar, **a.g.y.**, s. 70).

Yararlanılacak su alanının belirlenmesi konusunda karşılaşılan bir başka sorun, aynı bölgede yeralan akarsular, göller, kanallar, yeraltı suları gibi değişik türdeki birçok suyolunun bu açıdan bir bütün oluşturup oluşturmadıkları sorunudur. Uluslararası uygulama ile yargı ve hakemlik kararları incelendiği zaman, değişik türden de olsalar, birbirleriyle bağlantılı bulunan suların bir bütün olarak ele alındığı birçok duruma rastlanmaktadır .Örneğin, 22.5.1964 tarihinde Kamerun, Çad, Nijerya ve Nijer arasında imzalanan Çad Gölü Havzasının İşletilmesine İlişkin Sözleşme ve Ek Statü, Çad gölü ile buraya dökülen akarsuların rejimini bir bütün olarak düzenlemektedir (bkz. J.-Cl. André, "L'évolution du statut des fleuves internationaux d'Afrique Noire", **Revue Juridique et Politique**, 1965, No. 2, s. 306-309). Yine, örneğin, **Lanoux Gölü Davası**'nda, gerek taraf devletler gerekse hakemlik mahkemesi, Carol akarsuyu ile Lanoux gölünü bir bütün olarak ele almakta herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Nitekim, anılan hakemlik mahkemesi, 16.11.1957 tarihli kararında, "her akarsu havzasının... fiziki coğrafya açısından bir bütün oluşturduğunu" açıkça kabul etmektedir (**R.S.A.**, vol. XII, s. 304).

Bu tür veriler karşısında öğretinin suların bütünlüğünü belirten benzer nitelikli üç kavram geliştirdiği gözlenmektedir. Bunların bir tanesi "uluslararası akarsu havzası" **(international river basin; bassin fluvial international)** kavramıdır (örneğin bkz. J. Andrassy, "L'utilisation des eaux des bassins fluviaux", **R.E.D.I.**, 1960, s. 23-40 özellikle s. 26). Bu kavram ana akarsu ile kollarının bir bütün oluşturduğu ve aynı rejime bağlı olmaları gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Bundan biraz farklı olan ikinci kavram, "uluslararası drenaj havzası"dır **(international drainage basin; bassin de drainage international)** (örneğin bkz. W.L. Griffin, "The use of waters of international drainage basins under customary international law", **A.J.I.L.**, 1959, s. 50-81). Bu kavramın belirleyici öğesi, havzayı oluşturan bütün suların, yeraltı suları dahil, birbirleriyle bağlantılı olması ve belirli bir yere akmasıdır. Dolayısıyla, birbirleriyle bağlantılı da olsa, sonuçta, değişik yerlere doğru akan sular aynı drenaj havzasının suyollarını oluşturmamaktadır. Bu durumlarda değişik drenaj havzalarının sınırı değişik yönlere akan su bölümü çizgisi ile saptanmaktadır (L.A. Teclaff, **The river basin in history and law**, The Hague, 1967, s. 10). Üçüncü kavram ise, "uluslararası suyolu sistemi" **(international watercourse system; système de cours d'eau international)** adını taşımaktadır (örneğin bkz. Uluslararası Hukuk Komisyonu raportörü S.M. Schwebel'in Uluslararası Suyollarının Ulaşım Amacı Dışında Kullanılması Hukuku konusundaki ikinci raporu: **Annuaire CDI**, 1980, vol. II (deuxième partie), s. 105). Bu kavram çerçevesinde çeşitli suların bir bütün oluşturmasının ölçütü ise, birbirleriyle bağlantılı olan sulardan birinden yararlanılmasının ötekini de etkilemesi olgusudur. Bu kavram içindeki suyolları da bütün suyolları türlerini kapsamaktadır.

Öğretideki bu gelişmelere rağmen, halen uygulanan uluslararası hukukun yukarıdaki kavramlara dayanarak, bir suyolları havzasını ya da sistemini, otomatik olarak yararlanma hakkı kullanılacak su alanı biçiminde değerlendirmeyi kabul etmediği gözlenmektedir. Nitekim, uygulamada, yukarıda bildirdiğimiz örneklerde olduğu gibi, kimi suyolları havzalarının bir bütün olarak andlaşmalarla düzenlenmesine karşılık, bütün suyolları havzaları için aynı yolun izlendiğini söylemek olanağı yoktur. C. Sar, uluslararası akarsulara ilişkin olarak incelediği 104 andlaşma arasında bu yola başvurulan durumların yalnızca üç tane olduğunu bildirmektedir (bkz. C. Sar, **a.g.y.**, s. 75-76). Yine, birçok andlaşmanın, eğer bütün bir akarsu havzasını düzenlemesi söz konusu olsaydı, yalnızca komşu iki devlet arasında kalmayıp, öteki komşu devletleri de tarafları arasına katması gerekmektedir. C. Sar birçok örnek arasında, bu konuda Fırat ve Dicle sularına ilişkin olarak Türkiye ile Irak arasında 29.3.1946 tarihinde imzalanan andlaşmaya Suriye'nin taraf olmadığını da belirtmektedir **(aynı yapıt**, s. 86-78). Öte yandan, ileriye yönelik düzenlemelere

ilişkin olarak da, akarsu havzası, drenaj havzası ya da suyolları sistemi gibi kavramların devletler arasında pek rağbet görmediği ortaya çıkmaktadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu çerçevesinde, uluslararası suyollarının ulaşım-dışı amaçlarla kullanılması konusunun raportörlüğünü yapan S.M. Schwebel'in 1980 yılındaki ikinci raporunda, uluslararası suyolları sistemi kavramına yer vermesi (bkz. **Annuaire CDI**, 1980, vol. II, (deuxième partie), s. 105) üzerine, daha sonraki raportör J. Evensen önemli eleştirilerle karşılaşmış ve anılan kavramlara kendi sözleşme taslağında yer vermemeyi yeğlemiştir (bkz. N.U., Ass. Gén., Doc. A/CN.4/381, 24 avril 1984, Fransızca metin s. 11-14). Bu konuda eleştiri getiren devletler, anılan kavramlar kabul edildiği takdirde, her suyolları havzası ya da sisteminin, somut durumunun kendine özgü verilerine bakmadan, bir bütün olarak ele alınması ve genel kurallar koyulması yoluna gidilmesi tehlikesine işaret etmişlerdir (J. Evensen, **aynı yapıt**, s. 12). Nitekim, **Lanoux Gölü Davası** sırasında İspanya, bir akarsu havzasının gösterdiği doğal bütünlük olgusuna dayanarak, Fransa'nın Carol akarsuyunun sularını Ariège akarsuyuna doğru saptırma çalışmalarını uluslararası hukuka aykırı olarak nitelemiştir. Suların bütünlüğü olgusunun bu ölçüde mutlak birtakım kuralların kaynağı olma iddiası karşısında, ilgili hakemlik mahkemesinin 16.11.1957 tarihli kararı ile suyolları havzası ya da sistemi kavramlarının göreceli kavramlar olduğunu ve bu durumlardan kesin sonuçlar çıkarılamıyacağını açıkladığı görülmektedir. Anılan mahkemenin bu konudaki görüşü aynen şöyledir:

> "Mahkeme, her akarsu havzasının, İspanyol muhtırasında savunulduğu gibi, fiziki coğrafya açısından bir bütün oluşturduğunu tanımazlıktan gelmemektedir. Ancak, bu gerçeğin kabul edilmesi, İspanyol tezinin bundan çıkarmak istediği mutlak sonuçları haklı kılmaz. Hukuksal açıdan, bir havzanın bütünlüğü ancak toplumsal gerçeklere uygun düştüğü ölçüde teyid edilmektedir" (**R.S.A.**, vol. XII, s. 304).

C. Suların paylaşılmasında uyulması gereken kurallar

Belirli bir bölgede yararlanma hakkının iki ya da daha çok devlet tarafından kullanılması söz konusu olduğu zaman karşılaşılan bir başka önemli sorun, ilgili tarafların sulardan hangi ölçütlere uygun olarak yararlanacağının saptanması olmaktadır. Bu da suların paylaşımını gündeme getirmektedir.

Suların paylaşımı iki değişik biçimde gerçekleştirilebilmektedir: i) suların ilgili devletler arasında miktar olarak paylaşımı; ii) sular coğrafi bölgelere göre bölünerek, ilgili devletlere belirli bir kesim üzerinde yararlanma hakkının münhasır bir biçimde tanınması. Halen yapılmış bulunan andlaşmalar incelendiğinde, devletlerin, duruma göre, her iki yola da baş-

vurduğunu göstermektedir. Suların miktar olarak paylaşılmasını düzenleyen andlaşmalara örnek olarak Türkiye'nin taraf olduğu kimi andlaşmalar gösterilebilir. Örneğin, Türkiye'nin S.S.C.B. ile 8.1.1927 tarihinde imzaladığı Sınır Teşkil Eyleyen Nehir, Çay ve Dere Sularından İstifadeye Dair Andlaşmanın 1. maddesi, iki komşu devletin sulardan miktar olarak, yarı yarıya yararlanmasını öngörmektedir (bkz. **Düstur**, III. Tertip, Cilt 8, s. 1008-1012). Yine, örneğin, Türkiye ile İran arasında 18.11.1955 tarihinde imzalanan Sarısu ve Karasu'ya ilişkin andlaşmanın 7. maddesi, Türkiye'nin İran'a en az saniyede 1,8 metreküp su bırakmasını hükme bağlamaktadır ,bkz. C. Sar, **a.g.y.**, s. 157-158). Suların paylaşımının coğrafi ölçüte göre yapılmasını öngören andlaşmalar ise, ya bir akarsuyun değişik kollarını taraflar arasında paylaştırmakta ya da suyolunun bir kesimi üzerinde yararlanma hakkını bir devlete tanırken, öteki kesim üzerindeki yararlanma hakkını komşu devlete tanımaktadır (örnekler için bkz. C. Sar, **aynı yapıt**, s. 158-159).

Ancak, suyollarından yararlanma hakkı andlaşma ile düzenlenememişse, uygulanan uluslararası hukukun suların paylaşımının hakça ilkelere göre yapılmasını kabul ettiği gözlenmektedir. Nitekim, bugün artık uluslararası suyollarının sularının "hakça paylaşma" **(equitable share; partage équitable)** ilkesine göre paylaşılması gerektiği görüşünün giderek bir hukuk genel ilkesi değeri kazandığı görülmektedir. Kimi yazarların aynı ilkeyi "adil kullanım" **(equitable use; utilisation équitable)** ilkesi adı altında belirttiklerine de rastlanmaktadır. Hangi ad altında olursa olsun, hakça ilkeler **(equitables principles; principes équitables)** bugün uygulanan uluslararası hukukun bir kuralı niteliğine artan bir biçimde hak kazanmaktadır. Zira, en başta, gerek ulusal mahkemeler (özellikle A.B.D., Almanya, İtalya yargı organları), gerekse uluslararası hakemlik organları (örneğin, **Lanoux Gölü Davası**'ndaki hakemlik mahkemesi), suların kullanımında, öteki tarafın çıkarının adil bir biçimde göz önünde tutulması gereğini vurgulamaktadır (bkz. S.M. Schwebel'in Uluslararası Hukuk Komisyonuna sunduğu raporu: U.N., Gen. Ass., Doc. A/CN. 4/348, 11 december 1981, s. 28-31). İkinci olarak, devletlerin uygulamalarında ve andlaşmalarda da hakça paylaşma ilkesinin kabulü biçiminde yorumlanabilecek bir çok veri ile karşılaşılmaktadır (bkz. S.M. Schwebel, **aynı yapıt**, s. 32-47). Nihayet, öğretide de aynı görüşün özellikle son yıllarda büyük ölçüde paylaşıldığı gözlenmektedir **(aynı yapıt**, s. 47-56). Bununla birlikte, "hakça paylaşma" ya da "adil kullanım" ilkesinin henüz tam yerleşmiş bir kural olmadığını, fakat bu yolda bulunduğunu bildiren yazarlar da vardır (örneğin, C. Sar: **a.g.y.**, s. 310-311).

Hakça paylaşma ilkesine göre, her devlet ülkesi üzerinde bulunan uluslararası suyollarından hakça ve makul bir pay alma hakkına sahip

bulunmaktadır (örneğin, J. Evensen'in Uluslararası Hukuk Komisyonuna sunduğu ikinci raporunda yeralan sözleşme taslağının 6. maddesi: N.U., Ass. Gén., A/CN. 4/381, 24 avril 1984, Fr. metni, s. 25). Hakça paylaşma ya da kullanım ilkesinin içeriğinin belirlenmesi konusunda ise, bugün için henüz uygulanan uluslararası hukuka dayanan yeterli veri bulunmamaktadır. Fakat öğretide, bunlarla sınırlı kalmamakla birlikte, hakça paylaşım ilkesini belirleyen başlıca öğelerin şunlar olduğu ileri sürülmektedir:

— su bölgesinin coğrafi, hidrolojik durumu ve iklim koşulları;
— ilgili devletlerin birbirlerine oranla su gereksinimleri;
— herbir havza devletinin ilgili uluslararası suyollarına su katkısı;
— herbir havza devletinin suları değerlendirme ve depolama konusunda aldığı önlemler;
— herbir devletin sulardan yararlanma durumu ve israfına ilişkin aldığı önlemleri;
— ilgili devletler arasında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilebilecek işbirliği olanakları;
— ilgili devletlerin su gereksinimlerini başka bir havzadan karşılayabilme olanakları (örneğin bkz. J. Evensen'in ikinci raporu, N.U., Ass. Gén., Doc. A/CN. 4/381, 24 avril 1984, Fr. metin, s. 28-30. Ayrıca, Uluslararası Hukuk Derneği'nin 1966 Helsinki kararı için bkz.: C. Sar, **a.g.y.**, s. 301).

Suların paylaşılması konusunda uygulamada karşılaşılan bir başka önemli sorun da, bir devletin ilgili suyollarını daha önceden kullanmış olmasının kendisine bu konuda bir üstünlük sağlayıp sağlamıyacağına ilişkindir. Başka bir deyişle, sorun, bir kıyıdaş devletin, daha önceki kullanımlarına bağlı olarak, ilgili sular üzerinde öteki kıyıdaş devletlerin yeni kullanımlarına karşı kazanılmış haklara sahip bulunup bulunmadığıdır. Kazanılmış haklar ilkesinin bugünkü uygulanan uluslararası hukukta çok tartışmalı bir yeri olduğu ve kabul gördüğü dönemlerde bile daha çok devletlerin ardıl (halef) olması konusunda uygulandığı göz önünde tutulursa (bkz. H. Pazarcı, I. Kitap, s. 214), anılan ilkeye dayanarak sular üzerinde hak iddia etmek, en başta, bu ilkenin niteliği nedeni ile, geçerli görünmemektedir (örneğin, C. Sar, **a.g.y.**, s. 276-278). Öte yandan, devletlerin uygulamaları ve andlaşmalar incelendiği zaman da, sulardan yararlanma konusunda bu yönde yerleşmiş bir kuralın varlığından söz etmek zordur. Nitekim, konuyu inceleyen C. Sar, devletlerin uygulamalarında ön-kullanımın mutlak dokunulmazlığı yönünde bir istikrar bulunmadığını kanıtlarken (**aynı yapıt**, s. 279-283), incelediği 140 özel andlaşma arasında da yalnızca 13 tanesinde, değişik ölçülerde, varolan kullanımlara dokunul-

mazlık sağlandığını bildirmektedir (**aynı yapıt**, s. 284). Nihayet, C. Sar'ın saptamalarına göre, yargı ve hakemlik organları kararlarında da, ender olarak ön-kullanımları koruyan hükümlere rastlanmakla birlikte, bu hiçbir zaman mutlak dokunulmazlık tanıma biçiminde olmamıştır (**aynı yapıt**, s. 288-291 ve 295). Bu veriler karşısında, uygulanan uluslararası hukukun bir suyun önceden kullanılmış olmasını mutlak korunması gereken bir hak biçiminde değerlendirilmemesi nedeniyle, suların paylaşılması sırasında mevcut kullanımların bir kazanılmış hak olarak ileri sürülmesi olanağı yoktur. Böylece, bu öğe ancak hakça paylaşma ilkesinin öğelerinden biri olarak göz önünde tutulabilecektir.

Ç. Sulardan, paylaşma konusu dışında, yararlanma hakkının kullanımına ilişkin kurallar sorunu

Suların kullanımının ortaya çıkardığı sorunlar yalnızca paylaşma sorunu ile sınırlı kalmamaktadır. Bu çerçevede cevaplanması gereken bir başka sorun da, bir kıyıdaş devletin, kendi payına düşen miktarda suyu kullanırken, bu konuda ne ölçüde serbest olduğudur. Başka bir deyişle, suyollarından yararlanma hakkı kullanılırken, suları paylaşma konusu dışında başka birtakım kuralların bulunup bulunmadığı söz konusu olmaktadır. Bu tür sorunların bir kısmı sonuçta yine, dolaylı olarak, suların paylaşımı konusunu ilgilendirmekle birlikte, bir kısmı paylaşma konusunun tümüyle dışındaki birtakım hak ve yetkileri ilgilendirmektedir.

Bu konuda karşımıza çıkan sorun, bir kıyıdaş devletin yararlandığı suların doğal düzenini ve fiziki koşullarını değiştirme yetkisinin bulunup bulunmadığı ile ilgilidir. Nitekim, bir akarsu havzasında yukarı-kıyıdaş devletin, kendi ülkesinde gerçekleştireceği sulama ya da enerji üretme faaliyetlerine ilişkin olarak, suların yatağını değiştirme yetkisinin bulunup bulunmadığı uygulamada söz konusu olmaktadır. Böyle bir durum, kimi zaman, yukarı-kıyıdaş devletin suların önceden büyük bir bölümünü kullanmak suretiyle aşağı-kıyıdaş devlete az su bırakması endişesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, bu tür bir durum suların paylaşılması sorunu çözüme bağlanmamış olduğu zamanlarda ortaya çıkan ve dolaylı bir biçimde suların paylaşılmasını etkileyen bir nitelik göstermektedir. Örneğin, böyle bir uyuşmazlık 1924-1929 arasında Mısır ile Sudan arasında Nil'in kullanımına ilişkin olarak kendini göstermiştir. Mısır, Sudan'ın büyük bir sulama projesine, ülkesindeki sulama faaliyetlerine zarar vereceği gerekçesiyle itiraz etmiştir (bkz. C. Sar, **aynı yapıt**, s. 222-224). Buna karşılık, suların miktar olarak paylaşımının önceden düzenlendiği ve yukarı-kıyıdaş devletin belirli bir miktar suyu geri vermeyi yükümlendiği durumlarda da, yukarı-kıyıdaş devletin suların fiziki koşullarını değiştirmesine itirazların olduğu örnekler vardır. Nitekim 1956-1957'deki

Lanoux gölü uyuşmazlığında, 1866 tarihli Bayonne Andlaşması ile saptanan su miktarını İspanya'ya vermeyi yükümlenmesine rağmen, Fransa'nın Carol akarsuyu ve Lanoux gölü üzerinde suların yatağını saptırma projesine İspanya'nın itiraz ettiği görülmektedir (bkz. C. Sar, **aynı yapıt**, s. 225-229). İspanya bu konudaki itirazını, bir yandan, Carol akarsuyunun İspanya'ya akışının bu proje ile Fransa'nın iradesine bağlanması suretiyle iki devlet arasında Fransa'ya **de facto** bir üstünlük sağlandığı gerekçesine (**R.S.A.**, vol. XII, s. 285), öte yandan, aynı miktar su verilse bile, bu projenin suyun doğal akışında yaratacağı düzensizlikler aracılığıyla Carol'un İspanya'daki aşağı havzasında fiziki değişikliklere neden olacağı gerekçesine (**R.S.A.**, vol. XII, s. 295-296) dayandırmıştır. Ancak doğal düzende ve suların fiziki koşullarında değişiklik yapmak suretiyle bir kıyıdaş devletin ötekine zarar verme olasılığı aşağı-kıyıdaş devlet bakımından da vardır. Örneğin, aşağı-kıyıdaş bir devletin bir uluslararası akarsuyun ülkesinde kalan kesiminde suları kesmek ya da aşırı ölçüde su depolamak suretiyle, yukarı-kıyıdaş devlet ülkesinde taşkınlara neden olması olanağı vardır.

Bu veriler karşısında cevaplanması gereken birinci soru, uygulanan uluslararası hukukun suların doğal durumunun ve fiziki koşullarının değiştirilmesini yasaklayan bir kurala sahip olup olmadığıdır. Andlaşmalar incelendiği zaman, C. Sar'ın çalışmalarına göre, ikili andlaşmalar bu yönde herhangi bir hüküm içermezken, 9.12.1923 tarihli Birden Çok Devleti İlgilendiren Hidrolik Enerjinin Geliştirilmesi Hakkındaki Cenevre Sözleşmesi, devletlerin yalnızca öteki kıyıdaşlara önemli zarar vermeme yükümü bulunduğunu bildirmek suretiyle, doğal durumun değiştirilmesini yasaklayan genel bir kuralın bulunmadığı görülmektedir (bkz. C. Sar, **a.g.y.**, s. 231-232). Yargı ve hakemlik kararları incelendiği zaman da, gerek ulusal yargı kararlarından (bkz. C. Sar, **aynı yapıt**, s. 234-239) gerekse **Lanoux Gölü Davası**'na ilişkin uluslararası hakemlik kararından, kıyıdaş devletlerin böyle bir genel hükümlülük altında olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 16.11.1957 tarihli **Lanoux Gölü Davası** kararında hakemlik mahkemesi, bir su havzasının doğal bütünlüğünün dokunulmazlığının ancak toplumsal gerçeklere uygun düştüğü ölçüde kabul edilebileceğini bildirmek suretiyle, aşağı-kıyıdaş devlette, toplumsal yaşamı olumsuz etkilemeyen değişikliklerin yapılabileceğini, üstü kapalı olarak, kabul etmiş olmaktadır (bkz. **R.S.A.**, vol. XII, s. 304). Dolayısıyla, uygulanan uluslararası hukuka göre, bir kıyıdaş devletin sulardan yararlanmak amacıyla sular üzerinde, onların fiziki durumlarını değiştirme de dahil, yapacağı faaliyetler kendiliğinden bir yasaklama konusunu oluşturmamaktadır. Bu faaliyetlerin ancak öteki devletteki toplumsal yaşamı belirli ölçüde olumsuz etkilemesi durumunda uluslararası hukuka aykırılıkları söz konusu olacaktır. Fakat, bu olumsuz etkilemenin ve neden olunacak zararın ölçütleri

konusunda uygulanan uluslararası hukukta yerleşmiş genel kurallara bugün için rastlanmamaktadır. Sonuçta, her somut durumun kendi koşullarında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Suların doğal düzeninin ve fiziki koşullarının değiştirilmesi konusunda cevaplanması gereken ikinci soru, uygulanan uluslararası hukukun bu yönde girişimde bulunacak bir devletin öteki kıyıdaş devletlerle bir ön-anlaşma yapma ya da önceden rızalarını alma **(prior consent; consentement préalable)** yükümünü öngörüp öngörmediği konusundadır. Başka bir deyişle, ülkesi üzerindeki uluslararası suyollarının fiziki koşullarını değiştirmeye niyet eden bir devletin, bu faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için, öteki devletlerin rızasını arama koşulu var mıdır? Bu konuda yapılan andlaşmalar inclendiği zaman, çok-taraflı bir andlaşma olan 9.12.1923 tarihli Birden Çok Devleti İlgilendiren Hidrolik Enerjinin Geliştirilmesine İlişkin Cenevre Sözleşmesinin 4. maddesinin, "önemli bir zarar verebilecek" nitelikteki faaliyetler için, andlaşma görüşmeleri yapılması yükümünü getirdiği görülmektedir (bkz. C. Sar, **a.g.y.**, s. 249). İkili andlaşmalara gelince, C. Sar'ın saptamalarına göre, 140 özel andlaşmadan 56'sı, değişik biçim ve ölçülerde olmak üzere, öteki kıyıdaş devletlerin rızasının alınmasını öngörmektedir (C. Sar, **aynı yapıt**, s. 250-251). İkili andlaşmaların bu durumu karşısında, öngörülen rıza arama koşulu ile, yalnızca ilgili taraf devletleri bağlayan bir sözleşme yükümlülüğünün mü, yoksa genel kabul görmüş bir uygulamaya dayalı bir yapılageliş kuralının mı söz konusu olduğunu anlamak için, uluslararası yargı ve hakemlik kararlarına bakmak gerekmektedir. Oysa, bu konuda hüküm içeren tek karar olan 16.11.1957 tarihli **Lanoux Gölü Davası**'na ilişkin hakemlik kararı, yapılageliş kuralı niteliğinde rıza koşulunun bulunmadığını açıkça bildirmektedir. Anılan karara göre,

> "Belirli bir konuda, yetkilerin ancak iki devlet arasında yapılacak bir andlaşma koşuluna bağlı olarak kullanılabileceğini kabul etmek, devletin egemenliğine önemli bir kısıtlama getirmek anlamını taşır ki, bu çeşit bir kısıtlama yalnızca kanıtlanması durumunda kabul edilebilir... Gerçekten, ön-anlaşma zorunluluğunu özü itibariyle değerlendirmek için, ilgili devletlerin anlaşmaya varamamaları varsayımını göz önünde tutmak gerekir. Bu durumda, olağan olarak yetkili devletin, başka bir devletin keyfî ve koşula bağlı olmayan itirazı sonucunda, tek başına davranma olanağını kaybettiğini kabul etmemiz zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu ise, belirli bir devlete, keyfî olarak, başka bir devletin ülke egemenliğini kullanmasını engelleyen bir "veto hakkı", bir "onama hakkı" tanımak anlamına gelir" **(R.S.A.**, vol. XII, s. 306).

Söz konusu hakemlik mahkemesi kararı, yukarıda belirtilen mantığın aynı

zamanda uluslararası uygulama ile de desteklendiğini şu cümlelerle açıklamaktadır:

> "Uluslararası uygulama halen şu sonuçtan öteye gidilmesine izin vermemektedir: Devletlerin uluslararası akarsuların hidroelektrik enerjisini ancak ilgili devletler arasında yapılacak bir ön-anlaşma koşulu ile kullanabileceklerini öngören kuralın varlığını, ne yapılagelişe ne de bir hukuk genel ilkesine dayandırmak olanaklıdır... Bu yüzden Fransa ile İspanya arasında uluslararası bir akarsuyun düzenlenmesini ön-anlaşmaya bağlayan bir kuralın varlığı ancak bir sözleşme belgesine dayanabilir" **(R.S.A.**, vol. XII, s. 308).

Görüleceği gibi, uygulanan uluslararası hukuk genel bir kural olarak rıza koşulunu getirmemektedir. Bununla birlikte, gerek 1923 Birden Çok Devleti İlgilendiren Hidrolik Enerjinin Geliştirilmesi Sözleşmesinin 4. maddesinde, gerekse son yıllarda yapılan birçok andlaşmada (örneğin: Ekvator ile Peru arasında 1971 tarihli Puyango-Tumbos ve Catamayo-Chira havzalarına ilişkin andlaşma; 1972 tarihli Senegal Akarsuyuna ilişkin andlaşma; 1975 tarihli Uruguay ile Arjantin arasında Uruguay akarsuyuna ilişkin andlaşma: Bkz. U.N., Gen. Ass., Doc. A/CN. 4/348, 11 December 1981, s. 86-87), "önemli zarar" **(appreciable harm or substantial harm; préjudice appréciable ou préjudice sensible; erheblich beeinträchtigen)** verilmesi durumunda, tarafların en azından aralarında danışmaları yükümü öngörülmektedir. Böylece, uygulamada, bir yandan, ülkesindeki suyollarını geliştirerek daha iyi yararlanmak isteyen devletleri korumak amacıyla önceden rıza koşulu reddedilirken, öte yandan da, bir kıyıdaş devletin ötekilerinin haklarını hesaba katmayan ve onlara önemli zararlar verebilecek faaliyetlerine engel olmak amacıyla "önemli zarar" durumunda danışmada bulunulması ya da andlaşma yapmanın denenmesi eğilimi ağırlık kazanmış bulunmaktadır. Ancak, "önemli zarar" verebilecek faaliyetler söz konusu olduğunda, danışmaların ya da andlaşma arayışının bir sonuç vermemesi durumunda, bugünkü uygulanan uluslararası hukuk bir çözüm bulmaktan uzak görünmektedir. Bu durumu aşabilmek için son yıllarda izlenen bir gelişme, önemli zarara neden olabilecek nitelikteki suyollarının doğal düzenini ya da fiziki koşullarını değiştirme faaliyetlerinin toptan yasaklanması eğilimidir. Nitekim, Uluslararası Hukuk Komisyonunun Suyollarının Ulaşım-Dışı Amaçlarla Kullanılması konusundaki son iki raportörü de sözleşme taslaklarına bu yolda hükümler koymuşlardır (bkz.: S.M. Schwebel'in raporu için U.N., Gen. Ass., Doc. A/CN. 4/348, 11 December 1981, s. 74-124; J. Evensen'in raporu için N.U., Ass. Gén., Doc. A/CN. 4/381, 24 avril 1984, Fr. metin, s. 31).

D. Türkiye'nin durumu

Türkiye'nin komşu devletlerle uluslararası suyollarından ekonomik amaçlı yararlanma konusundaki durumu şöyledir:

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bu konuda halen yürürlükte olduğunu sandığımız şu temel andlaşmaların bulunduğu görülmektedir: i) 8.1.1927 tarihli "Hudutlarını Teşkil Eyleyen Nehir, Çay ve Dere Sularından İstifadeye Dair Mukavele" ve "Serderabat Barajının İnşaasına Dair Müzyeyel Protokol" (metin için bkz. **Düstur,** III. Tertip, Cilt 8, s. 1008 vd. Türkçe metinde kimi düzeltmeler için **Düstur,** III. Tertip, Cilt 9, s. 529); ii) 23.4.1963 tarihli "Türk-Sovyet Karma Komisyonunun Arpaçay (Ahuryan) Üzerinde Müşterek Bir Baraj İnşaası ile İlgili Toplantısına ait Protokol ve Ekleri" (metin için bkz. **R.G.,** 31.8.1964, Sayı 11794); iii) 26.10.1973 tarihli "Arpaçay (Ahuryan) Nehrinde Baraj İnşaası ve Baraj Gölünün Teşekkülü Konusunda İşbirliğine Dair Anlaşma" (bkz. **R.G.,** 7.7.1975, Sayı 15288). Anılan andlaşmalar çerçevesinde sulardan ekonomik amaçlı yararlanma konusunda tarafların kabul ettiği temel ilke, her iki tarafın da düzenlenen akarsular üzerinde, öteki tarafa zarar vermeyecek biçimde, baraj ve sulama tesisleri kurabilme hakkına sahip olduklarıdır (1927 Andlaşması, mad. 5; 1963 Protokolü, mad. 14/j). Herbir tarafın anılan akarsulardan miktar olarak yararlanmasında kabul edilen kural ise, yarı yarıya paylaşmadır (1927 Andlaşması, mad. 1). Öte yandan, Türkiye ve S.S.C.B. sınır oluşturan akarsular üzerinde baraj yapılması gerektiği zaman işbirliği yapma konusunda da anlaşmışlardır (Arpaçay ile ilgili 1963 Protokolü ve 1973 Anlaşması). Bugün için sulardan ekonomik yararlanma konusunda iki komşu devlet arasında önemli bir sorun bulunmamaktadır.

Türkiye ile İran arasında ise bu konuda yayınlanmış herhangi bir andlaşmanın varlığı saptanamamıştır. Bununla birlikte, C. Sar'ın D.S.İ. yetkililerinden elde ettiği bilgilere göre, anılan devletle 18.11.1955 tarihinde Ankara'da "Sarısu ve Karasu Sularından Müştereken İstifade Olunması Hakkındaki Protokol" imzalanmış bulunmaktadır (bkz. C. Sar, **a.g.y.,** s. 88-89 ve dipnot 141). Anılan protokolün 7. maddesi Sarısu akarsuyunun miktar olarak paylaşımı konusunda "kurak senelerde ve su seviyesinin en asgari hale indiği zamanlarda İran'a akacak suyun asgari debisi 1,8 metreküp saniyeden aşağı olmayacaktır" hükmünü içermektedir (bkz. C. Sar, **aynı yapıt,** s. 158). Karasu akarsuyundan yararlanma konusunda ise, anılan protokolün 10. maddesi şu hükmü içermektedir:

> "Taraflar, Karasu yatağı boyunca, her noktadaki nısıf sudan istifade hakkını, kendi sulama projelerinin lüzum ve ihtiyaçları üzerinde anlaşmak ve mevcut hudut rejimine riayet etmek suretiyle kullanacaklardır" (bkz. C. Sar, **aynı yapıt,** s. 88).

Türkiye ile Irak arasındaki uluslararası suların durumuna gelince, bu iki komşu devlet arasında 29.3.1946 tarihli "Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşmasına Ek, Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü" imzalanmış olup, bugün için de yürürlükte bulunmaktadır (metin için bkz. **R.G.**, 12.9.1947, Sayı 6705). Anılan protokolün amacı, suların akışının düzenlenmesi ve su taşkınlıklarını önlemek olup, Dicle ve Fırat akarsuları ile birlikte kollarını da düzenleme içine almaktadır (bkz. Protokolün Girişi ve mad. 5). Bu protokol ile Türkiye, "korunma araçlarına dair tasarılarını", olabildiğince her iki ülke yararına uygun kılmak amacıyla, Irak'a "haber vermeyi" kabul etmektedir (mad. 5). Anılan devletle sözkonusu akarsulara ilişkin ilk görüş ayrılıkları, Türkiye'nin 1954 yılından başlayarak kurmayı tasarladığı Keban hidroelektrik barajına ilişkin olarak, 1964 yılında ortaya çıkmıştır. Irak ve Suriye bu tarihlerde barajın su toplama aşaması sırasında kendilerinin zarar görmesi konusundaki endişelerini bildirmişlerdir. Anılan devletlerin, Türkiye'nin Keban barajını inşa edebilmek için yaptığı kredi andlaşmalarının öteki tarafları nezdinde de bu yönde girişimlerde bulundukları ve Türkiye'ye sağlanacak kredinin suyun aşağıya bırakılması konusunda elde edilecek bir program karşılığı gerçekleşmesini istedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim, Türkiye ile A.B.D.'nin yardım kuruluşu Uluslararası Kalkınma Örgütü **(AID)** arasında 31.8.1966'da imzalanan 40 milyon dolarlık kredi andlaşmasının girişi böyle bir koşulu içermektedir (bkz. **R.G.**, 15.10.1966, Sayı 12427). Aynı türden sorunların 1976'da inşaasına başlanan Karakaya ve 1983'te inşaasına başlanan Atatürk barajları ve sulama tesisleri ile ilgili olarak da ortaya çıktığı görülmektedir. Halen bu komşu devlet ile Türkiye arasında anılan akarsular konusunda bütün sorunların bir çözüme bağlanamadığı gözlenmektedir.

Suriye ile Türkiye arasındaki uluslararası sulardan ekonomik yararlanma konusunda karşılaşılan ilk hüküm 20.10.1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşmasının 12. maddesidir (bkz. **Düstur**, III. Tertip, Cilt 2, s. 152 vd.). Anılan madde Kuveik suyunun Halep ile kuzeyinde kalan Türk bölgesi arasında hakça paylaşılmasını öngörmektedir. Aynı madde, ayrıca, Halep kenti için Fırat'tan su alınmasını da kabul etmektedir. Anılan hüküm Fransa ile Türkiye arasında 30.5.1926 tarihinde imzalanan anlaşmanın 13. maddesi ile teyid edilmiştir **(R.G.**, 26.8.1926, Sayı 455). Ancak, Türkiye'nin 1954'te başlayan Keban barajı çalışmaları ile Suriye'nin konudan endişe duyduğu ve 1960 yıllarında Fırat, sularına ilişkin olarak birtakım düzenlemeler istediği gözlenmektedir (bkz. K. Gürün, "Su Hakları Konusunun Gelişimi", **Güneş**, 12.7.1987). Bugün için anılan devletle henüz kesin bir düzenlemeye gidilememiştir. Bununla birlikte, kesin bir çözüm bulunana kadar, iki devlet arasında 17.7.1987'de imzalanan bir ekonomik işbirliği protokolüne göre, Türkiye Suriye'ye Fırat üzerinden yıllık ortalaması saniyede 500 m^3 olan bir miktar suyu bı-

rakmayı kabul etmiştir (Protokol metni için bkz. **R.G.**, 10.12.1987, Sayı 19660).

Avrupa topraklarında sınırdaş bulunduğumuz Yunanistan ile uluslararası sulardan ekonomik yararlanmaya ilişkin olarak gerçekleştirilen ilk andlaşma 20.6.1934 tarihli "Meriç-Ebros Irmağının Her İki Kıyısında Yapılacak İdrolik Tesisatın Tanzimine Müteallik İtilaf" olmaktadır (metin için bkz. **R.G.**, 25.5.1935, Sayı 3011 ve 30.11.1936, Sayı 3472). Anılan andlaşmanın 1. maddesi her iki devletin de suların kendi ülkelerinde kalan kesimi üzerinde tam bir yararlanma hakkına sahip olduklarını bildirirken, bu hakkın kullanımında birbirlerine karşı uluslararası hukukun yasakladığı türden zarar vermeme yükümü altında bulunduklarını da vurgulamaktadır. Bu devletle daha sonra, 19.1.1963 tarihinde, "Türk Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tayin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısıyla Hudut Tashihine İlişkin Protokol" imzalanmıştır (metin için bkz. **R.G.**, 9.1.1967, Sayı 12499). Anılan Protokolün 21. maddesi suların tarımsal kullanımına ilişkin olup, 4. fıkrası bu konuda şu hükmü içermektedir:

> "Sulama için su alma tesisleri, ya iki tarafça birlikte yapılacak regülâtör şeklinde veya alâkalı tarafca bir sahilde yapılacak su prizi şeklinde olacaktır. Mamafih, bu tek taraflı priz inşaatı da iki taraf arasında evvelce yapılacak bir anlaşmaya tâbi olacak ve karşı sahile zarar itâ etmeyecek şekilde inşa edilecektir".

Nihayet, Bulgaristan ile Türkiye arasında uluslararası sulardan ekonomik amaçlı yararlanma konusunda, 23.10.1968 tarihli "İki Memleket Topraklarından Akan Nehirlerin Sularından Faydalanmada İşbirliği Yapılması Konusundaki Anlaşma" bulunmaktadır (metin için bkz. **R.G.**, 6.12.1969, Sayı 13370). İlke olarak her devletin kendi ülkesi üzerindeki akarsulardan yararlanmasının teyid edildiği Anlaşmanın 2. maddesi şöyle kaleme alınmıştır:

> "İki Âkit Taraf, topraklarından akan nehirler üzerinde tesisler inşa etmek ve işletmek suretiyle birbirlerine esaslı zarar vermemek hususunda mutabık kalmışlardır".

İkinci Başlık :

ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU

(international law of the sea; droit international de la mer; internationales Seerecht)

Uluslararası hukuk kurallarının konusunu oluşturan ikinci mekan denizler olmaktadır. Uygulanan uluslararası hukuka göre denizlerin bir kesimi devletlerin ülkesini oluştururken, bir başka kesimi devletlere ait olmamakla birlikte onların birtakım egemen haklara sahip olmasına olanak vermekte, bir öteki kesimi ise tümüyle uluslararası alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, denizler bu üç değişik hukuksal rejime göre ayrı ayrı incelenecektir. Ancak, önceden, dünden bugüne insanlığın denizlerden yararlanmasına ilişkin olarak ortaya çıkan ana sorunları ve deniz hukukunun gösterdiği gelişmeyi ele almak, tüm deniz hukuku kavramlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

I. GENEL SORUNLAR VE DENİZ HUKUKUNUN GELİŞİMİ

Kaynakça:

Türkçe: M. Gönlübol, **Barış Zamanında Sahil Sularının Hukuki Statüsü**, Ankara, 1959, s. 5-16; S. Toluner, s. 51-61; H. Cin, "Osmanlı Devletinde Kıyıların Hukuki Rejimi", **S.L. Meray Armağanı**, Ankara, 1979, Cilt I, s. 79-105; S. Demirsoy, "Deniz Hukukundaki Yeni Gelişmeler ve Madencilikle İlişkisi", **M.T.A. Dergisi**, 1972, Sayı 79, s. 75-99; M. Gönlübol, "Deniz Hukukunda Yeni Gelişmelere Doğru", **C. Sar Armağanı (SBFD)**, Cilt XXVII, Sayı 3, s. 91-104; M. Gönlübol, "Uluslararası Yetki Sınırları Ötesinde Deniz Yatağı ve Okyanus Tabanının Barışçı Amaçlarla Kullanılması Komitesinin Çalışmaları", **S.B.F.D.**, 1971, Cilt XXVI, Sayı 3, s. 229-240; M. Gönlübol, "Deniz Yatağı Komitesinin 5 Mart-6 Nisan 1973 Tarihleri Arasındaki New York Toplantısı", **S.B.F.D.**, 1973, Cilt XXVIII, Sayı 1-2, s. 191-203.

Yabancı dil: W. Friedmann, **The future of the Oceans**, New York, 1971; C.J. Colombos, **The international law of the sea**, London, 6th ed., 1967; R.P. Anand, **Origin and development of the law of the sea: History of international law revisited**, The Hague, 1982; A.H. Dean, "The Second Geneva Conference on the law of the sea: The fight for freedom of the seas", **A.J.I.L.**, 1960, s. 751-789; G. Fitzmaurice, "Some results of the Geneva Conference on the law of the sea", **I.C.L.Q.**, 1959, s. 73-121; J.P.A. François, "La

deuxième Conférence sur le droit de la mer", **N.R.I.L.**, 1960, s. 249-254; R. Rodier et M. Rémond-Gouilloud, **La mer, droit des hommes ou proie des Etats?** Paris, 1980; M. Voelckel, **Rien que la mer**, Paris, 1981; R.J. Dupuy, **The law of the sea. Current problems**, Leyden, 1974; R.J. Dupuy, **L'Océan partagé. Analyse d'une négociation**, Paris, 1979; G. Chouraqui, **La mer confisquée**, Paris, 1979; G. de la Charrière, "La réforme du droit de la mer et le rôle de la Conférence des Nations Unies", **R.G.D.I.P.**, 1980, s. 216-252; R.D. Eckert, **The enclosure of ocean resources. Economics and the law of the sea**, Stanford, 1979; S. Oda, **International law of the resources of the sea**, Leyden, 1979; **Perspectives du droit de la mer à l'issue de la III ème Conférence des Nations Unies**, Paris, 1984; J.F. Pulvenis, "La notion d'Etat géographiquement désavantagé et le nouveau droit de la mer", **A.F.D.I.**, 1976, s. 678-719; A. de Marffy, **La genèse du nouveau droit de la mer. Le Comité des fonds marins**, Paris, 1980; J. Delbruck (hrsg.), **Das Neue Seerecht**, Kiel und Berlin, 1984; W. Vitzthum (hrsg.), **Die Plünderung der Meere. Ein gemeinsames Erbe wird zerstückelt**, Frankfurt, 1981; E. Jimenez de Arechaga, "Customary law and the Conference on the law of the sea", **Essay in honour of Judge Lachs**, The Hague, 1984, s. 575-584; D. Bowett, **The legal regime of island in international law**, New York, 1979; H. Pazarcı, **La délimitation du plateau continental et les iles**, Ankara, 1982; H. Dipla, **le Régime juridique des îles dans le droit international de la mer**, Paris, 1984; N. Papadakis, **The international legal regime of artificial islands**, Leyden, 1977; M.I. Glassner, **Access to the sea for developing land-locked States**, The Hague, 1970; W. Riphagen, "La navigation dans le nouveau droit de la mer", **Le nouveau droit international de la mer**, Paris, 1983, s. 141-175; J. Oudin, "Les câbles sous-marins", **Revue Maritime**, 1974, s. 677-695; O. Freymond, **Le statut de la recherche scientifique marine en droit international**, Genève, 1978; T. Treves, "La navigation", R.-J.. Dupuy et D. Vignes, **Traité**, s. 687-808; L. Nelson, "Câbles et pipelines sous-marines", **aynı yapıt**, s. 809-818; A. de Marffy, "La recherche scientifique marine", **aynı yapıt**, s. 957-974; J.F. Buhl, "Développement et transfert des téchnologies", **aynı yapıt**, s. 975-979; B. Vukas, "L'utilisation pacifique de la mer. Dénucléarisation et désarmement", **aynı yapıt**, s. 1047-1094; T. Halkiopuolos, "Interférences des règles du nouveau droit de la mer et de celles du droit de la guerre", **aynı yapıt**, s. 1095-1104; M. Bennouna, "Le caractère pluridimentionnel du nouveau droit de la mer", **aynı yapıt**, s. 6-26; T. Treves, "International legal problems of marine scientific research with particular reference to the Mediterranean sea", U. Leanza (ed.), **Il regime giuridico internazionale del Mare Mediterraneo**, Milano, 1987, s. 289-308; D. Momtaz, "La notion juridique d'archipel océanique", **R.I.R.I.**, 1975-76, s. 77-88; D.P. O'Connell, "Mid-oecan archipelagos in international law", **B.Y.I.L.**, 1971, s. 1-77.

Uygulanan uluslararası hukuk bakımından deniz, iki niteliğine bağlı olarak, belirlenmektedir: i) tuzlu su alanı olma; ii) tüm dünya yüzeyinde doğal bir ulaşım-iletişim alanı oluşturma. Böylece, uluslararası ulaşım ve iletişime olanak vermedikçe, bir su alanının tuzluluğu onun uygulanan uluslararası hukuk açısından deniz olarak nitelendirilmesini sağlayamamakta ve bu tür su alanları göl olarak değerlendirilmektedir (örneğin, Ölü Deniz). Yukarıda belirtilen her iki özelliğe de sahip bulunan denizlere

ilişkin olarak incelememiz gereken birinci sorun, bu alanlardan yararlanmanın genel koşullarının belirlenmesi ile ilgilidir. İkinci sırada, genel olarak kıta ülkelerinin deniz alanları için öngörülen deniz hukuku kurallarının adalara ilişkin durumu ele alınacaktır. Üçüncü olarak da, uluslararası deniz hukukunun gösterdiği gelişim çizgisi ve uluslararası temel belgeler bildirilecektir.

1. Denizlerden yararlanmanın ana kuralları

İnsanlığın denizlerden yararlanması iki ana amaca yönelik olmaktadır: i) ulaşım ve iletişim; ii) doğal kaynakların ve zenginliklerin kullanılması ve işletilmesi. Dolayısıyla, bu iki konu giderek artan bir biçimde uluslararası hukukun kapsamına girmektedir. Ancak, özellikle anılan her iki tür faaliyete bağlı olarak denizlerin kirlenmesi ve korunmaları gereksinimi, bugün, uluslararası deniz hukuku kapsamına, denizlerine kirlenmesinin önlenmesi ve çevre korunması konusunu da sokmuştur. Çevre korunması konusu, doğanın bütünlüğü hesaba katılarak, ileride ayrı olarak ele alınacağından, deniz hukukunun bu konudaki kuralları da ilerideki sayfalarda ele alınacaktır.

A. Denizlerde ulaşım ve iletişim

Ulaşım-iletişim konusunda karşılaştığımız ilk ana sorun, deniz ulaşımının hukuksal açıdan her yerde serbest olup olmadığı konusunda ortaya çıkmaktadır. Uygulanan uluslararası hukukun bize gösterdiği gibi, hiçbir devletin egemenliği altında bulunmayan açık deniz alanlarında 17. yüzyıldan bu yana deniz ulaşımında serbestlik ilkesinin benimsendiği gözlenmektedir. Nitekim, bu ilke U.S.A.D.'nin **Lotus Davası**'na ilişkin 7.9.1927 tarihli kararında da açıkça doğrulanmaktadır (C.P.J.I., Série A, no. 10, s. 25). Ancak, devletler denizin kimi kesimlerine tümüyle sahip olduklarına ve kimi kesimlerinde de birtakım egemenlik hakları kullandığına göre, bu alanlardan geçişin serbest olup olmadığı sorusu cevaplanmak zorundadır. Bütün bu soruların cevabını ilgili deniz alanlarını incelerken herbirine ilişkin olarak ayrı ayrı belirteceğiz.

Denizlerin ulaşım-iletişim amacıyla kullanılmasında karşılaşılan ikinci ana sorun, yararlanılan araçların bağlı olduğu hukuksal rejime ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Deniz ulaşımı amacıyla yararlanılan yüzen araçların en önemlisi gemilerdir. Geminin uluslararası hukuktaki nitelikleri ve gemiler ile öteki deniz araçlarının denizlerdeki genel rejimine ilişkin temel kurallar ve bu araçlar üzerinde hangi devletin yetkili olacağı konusu yukarıda, gemilerin uyrukluğu çerçevesinde, ele alınmıştır. Buna karşılık, gemilerin uluslararası hukuka göre çeşitli deniz alanlarından geçiş rejimi henüz ele alınmamış olup, geçiş yapılan deniz alanı ve geminin

türüne göre koşullandırılmış bulunmaktadır. Herbir deniz alanı için gemilerin geçiş rejimi özel olarak ele alınacağından, burada yalnızca uygulanan uluslararası hukukta zaman zaman değişik rejimlere bağlı olan gemilerin türlerine ilişkin verilere değinmekle yetineceğiz.

Uygulanan uluslararası hukuka göre gemiler iki ana sınıfa ayrılmaktadır: i) ticaret gemileri; ii) devlet gemileri (bkz. 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 18-23; 1958 Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 8-9 ve 21-22; 1982 B.M. D.H.S., mad. 27-32 ve 95-96). Genel bir biçimde, ticaret gemisinden deniz taşımacılığında yararlanılan gemiler, devlet gemisinden de mülkiyeti ya da işletmesi devlete ait gemiler anlaşılmaktadır (örneğin bkz. **Dictionnaire**, s. 406-407). Ancak, devlete ait bir geminin de ticaret amacıyla kullanılması olanaklı olduğundan ve uygulamada çok sık rastlandığından (örneğin: Türkiye'de bir KİT olan Denizcilik Bankası gemileri; S.S.C.B.'nin ve öteki sosyalist devletlerin deniz taşımacılığı yapan bütün gemileri), uygulanan uluslararası hukukta devlet gemileri arasında da bir ayırıma gidildiği ve ticaret amaçlı devlet gemilerinin de, ilke olarak, ticaret gemilerinin rejimine bağlı olmalarının kabul edildiği görülmektedir (örneğin: 10.4.1926 tarihli Devlet Gemilerinin Muafiyetleri ile İlgili Bazı Kaidelerin Tevhidi Hakkında Milletlerarası Sözleşme ve 24.5.1934 tarihli ek Protokol, **R.G.**, 22.2.1955, Sayı 8937; 1958 Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 9; 1982 B.M. D.H.S., mad. 29-32). Böylece, başta savaş gemileri olmak üzere, kamu gücü kullanma yetkisiyle donatılmış devlet gemileri (örneğin; kıyı güvenlik gemileri, gümrük gemileri gibi) ile kamu hizmeti gören devlet gemileri (örneğin: yangın söndürme gemileri, devlete ait hastane gemileri vb..) kimi durumlarda belirli bir hukuksal rejimden yararlanırken, ticaret gemileri ile ticaret amaçlı faaliyet gösteren devlet gemileri ayrı bir hukuksal rejime bağlı bulunmaktadır.

Devlet gemilerinin en önemlisi olan ve ticaret amaçlı olmayan öteki devlet gemilerinin de hukuksal rejimini belirleyen savaş gemilerinin hukuksal tanımına gelince, üç özellik üzerinde durulduğu görülmektedir (1958 Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 8/2; 1982 B M.D.H.S., mad. 29): i) silahlı kuvvetlere ait olma ve dış işaretlerini taşıma; ii) adı subaylar listesinde yeralan bir deniz subayının komutasında bulunma; iii) mürettebatın askeri disipline bağlı olması.

Denizlerin ulaşım amacıyla kullanımında vurgulanması gereken bir başka nokta da, ticaret gemilerinin ve ticaret amaçlı devlet gemilerinin bağlı olacakları hukuksal rejimle ilgilidir. Bu gemilerin gerek taşımacılığa uygun olup olmadıkları konusunda, gerek taşımacılık faaliyetleri ile ilgili sorunlarla, bir özel hukuk dalı olan deniz ticaret hukuku ilgilenmektedir. Dolayısıyla, uluslararası hukuk özellikle anılan gemilerin geçeceği deniz

alanlarındaki geçiş rejimi ve bunlar üzerinde yetkili devleti ve bu yetkilerin sınırını saptama konuları ile ilgilenmektedir.

Denizlerin ulaşım-iletişim amacıyla kullanılmasında, sorunun ikinci yanına, başka bir deyişle iletişim alanında denizlerden yararlanma konusuna bakıldığında, deniz diplerinden telekomünikasyon kabloları ile petrol borularının **(pipelines)** geçirilmesi olayıyla karşılaşılmaktadır. Üçüncü devletlerin kablo ve borularının deniz diplerine yerleştirilmesi durumunda, bunların bir devletin ülkesini oluşturan deniz alanlarından geçmesi ilgili devletin iznine bağlı olup, iznin alınması durumunda da, ilke olarak, ülke devletinin yetki alanı içinde bulunmaktadır (örneğin, bkz. 1982 B.M.D.H.S., mad. 21/1, c). Buna karşılık, uluslararası alanlarda kablo ve boru yerleştirilmesi serbesttir.

Bu çerçevede gerek ulusal, gerek uluslararası deniz alanlarında yerleştirilen kablo ve boruların korunmasına ilişkin genel nitelikli bir takım andlaşmaların ve andlaşma hükümlerinin öngörüldüğü gözlenmektedir. Bu konudaki ilk andlaşma denizaltı kablolarına ilişkin olup, 14.3.1884'te Paris'te imzalanmış ve halen yürürlükte bulunmaktadır (bkz. L. Nelson, "Câbles et pipelines sous-marins", R.J. Dupuy et D. Vignes, **Traité**, s. 810). Anılan sözleşme, karasuları dışındaki alanlar için öngörülmüş olup, gemilerin ve yolcuların güvenliğinin sağlanmaları amacı dışında, kablolara zarar veren kişilerin cezai sorumluluğunu öngörmektedir (mad. 2-3). Bu konudaki yetkili yargı organı, suçun işlendiği geminin uyruğunda bulunduğu devlet mahkemeleri olacaktır (mad. 8). Bir kablonun sahibinin başka kablolara zarar vermesi durumunda tamir masraflarını ödemesi gerekmektedir (mad. 4). Ancak, bir geminin kablolara zarar vermemek için kendisinin zarar görmesi durumunda, bunun da kablo sahibince giderilmesi gerekmektedir (mad. 7). Anılan sözleşmenin yalnızca barış zamanında uygulanması öngörülmektedir (mad. 15). 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi, çeşitli hükümlerinde, denizaltı kablolarının ve petrol borularının korunması yanında, petrol borularının korunmasını da uluslararası hukukun kuralları arasına sokmuştur. Nihayet, 1982 B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi, çeşitli hükümlernde, denizaltı kablolarının ve petrol borularının hukuksal rejimini düzenlemektedir (mad. 21/1, c; mad. 51/2; mad. 58; mad. 79; mad. 87/1, c; mad. 51/2; mad. 58; mad. 79; mad. 87/1, c; mad. 112-115). Bu kablo ve boruların çeşitli deniz alanlarına ilişkin hukuksal rejimi, herbir deniz alanı için, yeri geldiğinde bildirilecektir.

B. Denizlerin doğal kaynaklarının işletilmesi

Denizlerin doğal kaynakları ve zenginliklerinin işletilmesine ilişkin uygulanan uluslararası hukuk kuralları, bilim ve teknolojinin gelişmesine

bağlı olarak, hızlı bir değişiklik içindedir. Ancak anılan kaynaklara ilişkin kurallar yalnızca bilimsel ve teknolojik verilerden etkilenmekle kalmamaktadır. Son yıllarda bu kurallar azgelişmiş ülkelerin durumunu hesaba katan ekonomik ve siyasal verilerden de göreceli olarak etkilenmeye başlamıştır. Yine, o coğrafyaya bağlı olarak, doğal kaynaklardan yararlanmada kimi devletlere ilişkin özel kuralların son deniz hukuku konferansı ile gün yüzüne çıktığı gözlenmektedir.

Denizlerin doğal kaynakları nitelik açısından değerlendirildiğinde, iki ana sınıf kaynak ile karşılaşılmaktadır: i) canlı kaynaklar; ii) mineraller (petrol ve türevleri dahil).

Denizlerdeki canlı kaynakların en önemlisi ve tarih boyunca yararlanılanı, balıklar ve yüzen öteki canlılar (örneğin, balinalar gibi memeliler) olmaktadır. Ancak, denizlerin canlı kaynak zenginliği yalnızca su tabakasında hareket eden bu türlerle sınırlı kalmamaktadır. Denizin tabanı ve hatta çökelti maddelerinden oluşan kısmı sedanter tür olarak adlandırılan canlılarla doludur. Bunların bir kısmı sabit olarak deniz tabanında yaşarken (örneğin: mercanlar, süngerler, midyeler, istiridyeler), bir kısmı da deniz yatağı üzerinde ya da toprak altında hareket etmekle birlikte, bu yatakla sürekli fiziksel dokunma içinde bulunmak zorunda olan deniz sürüngenleri (örneğin: yengeçler, istakozlar, salyangozlar) ya da genellikle çökeltiler içinde yaşayan (örneğin; deniz tarakları, deniz kestaneleri) canlılardır..

Denizlerdeki mineral kaynaklardan yararlanma 20. yüzyılın ikinci yarısında rastlanılan bir durumdur. Mineral kaynaklar ya deniz yatağında çökeltilerin içinde ya da deniz yatağının altında bulunmaktadır. Deniz yatağı üzerinde minerallerin birçok madeni içeren yumrular biçiminde bulundukları ve özellikle manganez, nikel, bakır, kobalt ve alimünyum gibi madenler bakımından çok zengin oldukları bildirilmektedir. Deniz yatağının altında ise, her türlü madenin bulunması olasılığı yanında, özellikle petrol ürünleri bulunmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile bugün artık deniz yüzeyinden 6.000 metre derinliğe kadar delme yapılabilmekte olup, 1970'te yalnızca deniz yatağından elde edilen petrol miktarı 1946'daki toplam dünya petrol üretimine eşit duruma gelmiştir (bkz. R.J. Dupuy et D. Vignes, **Traité**, s. XIV-XV).

Denizlerde canlı ve mineral kaynaklardan yararlanmanın yanında, son yıllarda dalgalardan, sudaki akıntılardan ve su yüzeyindeki rüzgarlardan da enerji üretimi söz konusu edilmektedir. Nitekim 1982 B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi ile münhasır ekonomik bölgede bu konudaki haklar bölge sahibi devletin egemen hakları olarak değerlendirilmektedir (Söz., mad. 56/1, a).

Denizlerin yukarıda belirtilen doğal kaynaklarından yararlanılması iki değişik öğenin belirlemelerine bağlı olarak gerçekleşmektedir: i) doğal kaynağın niteliği; ii) devletlerin bu kaynakları içeren alanlar üzerindeki yetkisi. Böylece, kimi doğal kaynakların işletilmesi kıyı devletlerinin egemen hakları içinde yer alırken, kimisi de uluslararası alanlardan yararlanma koşullarına bağlı tutulmaktadır. Günümüzde, çeşitli verilerin değişik ağırlıktaki etkileri sonucu, bu konudaki uygulanan uluslararası hukukun temel düzenini şöyle özetlemek olanağı vardır: i) denizlerdeki canlı kaynaklar devletlerin ulusal yetkileri altına giren deniz alanları ile uluslararası deniz alanları arasında paylaştırılmaktadır; bu çerçevede, su tabakasında yaşayan yüzen canlıların bir kısmı, içsular, karasuları, balıkçılık bölgesi ya da münhasır ekonomik bölge kavramları aracılığıyla kıyı devletlerinin yetki alanı içine girerken, bir kısmı da açık deniz aracılığıyla, bütün devletlerin yararlanmasına sunulmaktadır; deniz yatağı ve toprak altındaki canlılardan yararlanma ise kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge kavramları aracılığıyla ilgili kıyı devletinin egemen yetkisi altına bırakılmaktadır. ii) Mineral kaynakların işletilmesi konusunda da devletlerin ulusal yetkileri altına giren deniz alanları ile uluslararası deniz yatağı arasında bir ayırıma gidilmektedir; bu çerçevede, içsular, karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge aracılığıyla kıyı devletlerine bu konuda egemen haklar ve yetkiler tanınırken, anılan bölgelerin dışında kalan mineraller ve petrol, uluslararası deniz yatağı kapsamında, "insanlığın ortak mirası" **(common heritage of mankind; héritage commune de l'humanité)** olarak kabul edilmektedir (bkz. B.M. Genel Kurulunun 17.12.1970 tarih ve 2749 (XXV) sayılı kararı); B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi insanlığın ortak malını oluşturan doğal mineral kaynakların işletilmesini uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi adı verilen bir uluslararası örgütün yönetimine bırakmaktadır (bkz. Söz., mad. 133-185). iii) Nihayet, denizlerden enerji üretimine yarayan doğal kaynakların münhasır ekonomik bölge içinde kalanlarının bu bölge devletinin yetkisine bırakılması son Sözleşme ile öngörülmektedir (Söz., mad. 56/1, a). Bu yetki paylaşımının ayrıntıları herbir deniz alanına ilişkin olarak ileride ele alınacaktır.

Doğal kaynakların işletilmesinde kullanılan araçlara gelince, canlı kaynakların avlanması ile maden yumrularının toplanmasında bu amaçlara uygun teknik donanıma sahip gemiler kullanılmaktadır. Anılan gemiler bütün gemiler için geçerli olan olağan kurallara bağlı olarak çalışmaktadır. Buna karşılık, deniz yatağının altının işletilmesinde, deniz üzerinde sabit tesisler ve yapay adalar kurulması gerekmektedir. Bu tür tesislerin, ülke parçasını oluşturan iç sular ve karasular dışında, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge gibi deniz alanlarında kurulması durumunda kıyı devletinin tesislerin dış kenarlarından başlayarak en çok 500

metreye kadar varan güvenlik bölgeleri ilan etmek hakkı vardır (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Söz., mad. 5/3; B.M.D.H.S., mad. 60 ve 80).

Denizlerin doğal kaynaklarından yararlanılması konusunda, birtakım özelliklere sahip ülkelerin bu özelliklerinin giderek artan bir biçimde uluslararası hukukta hesaba katıldığı gözlenmektedir. Bu konudaki en temel gelişme devletlerin gelişmişlik düzeyinin B.M. organlarında, Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı sırasında ve 1982 B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesinin çeşitli hükümlerinde göz önünde bulundurulması olmuştur. En başta, daha önceden açık deniz rejimi çerçevesinde serbestlik ilkesine bağlı olarak bütün devletlerin kullanımına açık olan uluslararası deniz yatağı, fiilen bu alanı işletebilen birkaç gelişmiş devletin etkisinden çıkarılarak, "insanlığın ortak mirası" ilan edilmiştir. Sözleşme, ileride göreceğimiz gibi, bundan böyle bu alanın tüm insanlığın yararına olmak üzere bir uluslararası örgütün denetimi altında işletilmesini öngörmektedir. İkinci olarak, gerek canlı kaynakların avlanmasında gerekse ve özellikle mineral kaynakların işletilmesinde, bilimsel verilere ve teknolojik bilgilere sahip bulunmayan azgelişmiş devletler lehine, bilimsel araştırma ve teknoloji aktarılması konusunda birtakım özel kurallar konulmuştur. Böylece, devletlerin tamamen ya da kısmen yetkisi altına giren deniz alanlarında bilimsel araştırmaya izin verme ve denetleme yetkisi, ilke olarak, ilgili kıyı devletine tanınırken uluslararası deniz yatağındaki bilimsel araştırmalar için serbestlik kabul edilmekle birlikte, Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi aracılığıyla, bütün devletlerin bunlardan yararlanması (Söz., mad. 143/2-3) ve olanaklar ölçüsünde, gelişmiş devletlerin azgelişmişlere bu konuda yardım etmesi (Söz., mad. 143/3,b) öngörülmektedir. Yine son Sözleşmede, Otorite aracılığıyla, uluslararası deniz yatağı ile ilgili olarak azgelişmiş devletlere teknoloji aktarılmasının (Söz., mad. 144) öngörülmesi yanında, genel olarak da, gelişmiş devletlerin azgelişmişlere çeşitli yöntemlerle deniz teknolojisi aktarması düzenlenmektedir (Söz., mad. 266-278).

Denizlerin doğal kaynaklarından yararlanma konusunda uluslararası hukukun devletlerle ilgili olarak giderek hesaba kattığı bir başka özellik de, devletlerin deniz ile olan coğrafi ilişkileri olmaktadır. Bu açıdan, Üçüncü Deniz Hukuku Konferansının ve 1982 B.M.D.H.S.'nin uluslararası hukuka getirdiği en yeni kavram "coğrafya bakımından elverişsiz devletler" **(geographically disadvantaged States; Etats géographiquement désavantagés; geographische benachteiligten Staaten)** kavramı olmuştur. B.M.D.H.S.'nin 70. maddesi 2. fıkrasında "coğrafya bakımından elverişsiz devletler" aynen şöyle tanımlanmaktadır:

> "kapalı veya yarı kapalı bir denize kıyısı bulunan devletler de dahil olmak üzere, coğrafi durumları, nüfuslarının bütününün veya bir kısmının kesin olarak balık ihtiyacını yeterli şekilde sağla-

malarını alt-bölgesel veya bölgesel devletlerin münhasır ekonomik bölgelerindeki canlı kaynakları kullanmalarına bağlı kılan sahildar devletler ile kendilerine has bir münhasır ekonomik bölge iddiasında bulunamayan sahildar devletler" (A. Özman, **B.M.D.H.S.**, s. 34).

Anılan Sözleşme, gerek denize kıyısı bulunmayan devletlerin **(land-locked States; Etats sans littoral; Binnen Staaten)** (Söz., mad. 69), gerek "coğrafya bakımından elverişsiz devletler"in bölgelerindeki münhasır ekonomik bölge sahibi devletlerin bu deniz alanlarında, birtakım koşullara bağlı olarak, avlanabileceklerini öngörmektedir. Devletlerin denizle olan coğrafi ilişkileri çerçevesinde uluslararası hukukun giderek hesaba kattığı bir başka durum da "kapalı ve yarı-kapalı denizler" **(enclosed and semi-enclosed sea; mers fermées et semi-fermées)** olmaktadır. Tanımı üzerinde tam bir birlik sağlanamamakla birlikte uluslararası uygulamada önceden de karşılaşılan bu kavram (bkz. L.M. Alexander, "Special circumstances: enclosed seas", **in** J.K. Gamble and G. Pontecorvo (eds.), **Law of the sea: the emerging regime of the oceans,** Cambridge (Mass.), 1974, s. 201-215; B. Vukas, "enclosed and semi-enclosed sea", **R.I.R.I.**, 1978, s. 171-195), B.M. D.H.S. çerçevesinde şöyle tanımlanmaktadır (mad. 122):

> "İki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile, iki veya daha çok devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz" (A. Özman, **B.M.D.H.S.**, s. 55).

Anılan Sözleşme, kapalı ya da yarı-kapalı bir denize kıyısı olan devletleri, "coğrafya bakımından elverişsiz devlet" olarak değerlendirmek suretiyle, bu tür devletlerin komşu devletlerin münhasır ekonomik bölgelerinde, birtakım koşullarla, avlanabileceğini öngördüğü gibi (Söz., mad. 70), yine bu tür devletlerin doğal kaynakların araştırılması ve işletilmesinde işbirliği yapmalarını öngörmektedir (Söz., mad. 123). Nihayet, U.A.D.'nın da **Libya ve Malta Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin 3.6.1985 tarihli kararında kabul ettiği gibi, kapalı ve yarı-kapalı denizlerde komşu devletler arasında deniz alanlarının sınırlandırılması bölgenin bu durumuyla yakından ilişkilidir (bkz. C.I.J., **Recueil,** 1985, s. 40). Bu nedenle, kimi devletlerin sınırlandırma konusunda denizin kapalı ya da yarı-kapalı niteliği üzerinde durarak, geniş alanlar için öngörülen sınırlandırma yöntem ve ilkelerinin bu tür denizlerde uygulanamıyacağını ve sınırlandırmanın ilgili bölgeye özgü verilere göre değerlendirilmesini ileri sürdükleri görülmektedir. Örneğin, Türkiye Ege kıta sahanlığı konusunda Yunanistan'a karşı bu denizin yarı-kapalı bir deniz olduğunu ve dolayısıyla denizin bu niteliğine göre sınırlandırılmanın gerçekleştirilmesi gerektiğini

çeşitli çerçevelerde dile getirmiş ve getirmektedir (bkz. H. Pazarcı, "Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri: Hukukî Açıdan", **Ege'de Deniz Sorunları Semineri,** Ankara, 1986, s. 88).

2. Adaların durumu

(islands; îles; Inseln)

Uluslararası deniz hukukunun kuralları, genel olarak, denizleri kıtasal karalarla olan bağlamları içinde ele almaktadır. Bu nedenle kıtasal kara ülkelerinden farklı konumda bulunan adaların uluslararası deniz hukukundaki rejimini bilmek gerekmektedir. Ancak, ada dendiği zaman genellikle basit bireysel adalar düşünülmekle birlikte, aralarındaki birtakım özel bağlar nedeniyle, günümüzde, uygulanan uluslararası hukuk, takımadaları, kimi koşullarda, değişik bir hukuksal rejime bağlı tutmaktadır. Öte yandan, uygulanan uluslararası hukukta "yapay ada" diye bir kavramla karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla, önce, genel olarak ada kavramı ve etkileri, sonra, takımadalar ve denizler üzerindeki etkileri ve son olarak da yapay ada kavramı ele alınacaktır.

A. Genel olarak ada kavramı ve hukuksal etkileri

a. Ada kavramı

Ada kavramının uluslararası hukukta ilk tanımlanması 1930 La Haye Kodifikasyon Konferansına varmaktadır. Bunu, 1958 Cenevre Deniz Hukuku Konferansı sırasında kabul edilen tanım ve Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı sırasında kabul edilen tanım izlemiştir. Ancak, bütün bu saydığımız uluslararası konferanslarda ada tanımı yapılırken, anılan belgelerde yeralmayan birçok başka öğenin de ısrarla öne sürüldüğü görülmektedir. Bu veriler sırasıyla ele alınacaktır.

i) Uluslararası hukuk belgelerinde kabul edilen tanımlar

İlk ada tanımının 1930 La Haye Uluslararası Hukuk Kodifikasyonu Konferansı çerçevesinde II. Komisyona bağlı II. Alt-Komisyon raporunda yeraldığı görülmektedir. Karasuları konusunu incelemekle görevlendirilen II. Komisyonun raporunun eki olarak sunulan bu rapor Konferansça hiçbir biçimde incelenememiş, dolayısıyla kabul ya da red edilememiş, bir belge niteliğindedir.

1930'daki tanıma göre, "bir ada, suların en yüksek olduğu zaman sürekli olarak açıkta kalan, etrafı sularla çevrili bir kara parçasıdır" (S.D.N., **Conférence pour la codification du droit international-Rapport de la Deuxième Commission (Mer territoriale),** Doc. C. 230, M. 117, 1930. V., s. 13).

1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (madde 10/1), 1930 tanımında iki değişiklik yaparak, aşağıdaki tanımı kabul etmektedir:

"Bir ada, suların en yüksek olduğu zaman açıkta kalan, etrafı sularla çevrili bir doğal kara parçasıdır". Bu tanım, 1930'daki tanımda yeralan "sürekli olarak" **(permenant)** terimini gereksiz bularak kaldırırken, kara parçasının "doğal" olması koşulunu getirmektedir. Böylece, 1930'daki tanımın ileride inceleyeceğimiz yapay adaları da içerebilmesine karşılık. 1958 ada tanımı yalnızca doğal adaları içermektedir.

B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi de (madde 121/1) 1958'deki tanımın aynını kabul etmektedir.

Yukarıdaki veriler değerlendirildiği zaman, bugünkü pozitif hukuk belgelerinin ada tanımını dört temel ölçüte dayandırdıkları gözlenmektedir: i) kara parçası olması; ii) doğal olarak oluşmuş bulunması; iii) sularla çevrili olması; iv) suların en yüksek zamanında su yüzünde kalması.

ii) Ada tanımı için önerilen öteki öğeler

Yukarıda belirttiğimiz belgelerdeki ada tanımının kabulü sırasında çok başka ölçütlerin de bu tanımda yeralması konusunda devletlerin çeşitli önerilerine rastlanmaktadır. Bu önerilen ölçütlerin başlıcaları şunlardır:

i) adanın boyutları;

ii) adanın üzerinde fiilen yaşanması ya da —kimi önerilere göre— yaşamaya olanak vermesi;

iii) adanın ekonomik amaçlı kullanımı ya da —yine kimi önerilere göre— ekonomik yeterliliği (üretim yapılabilmesi gibi);

iv) adanın yerbilimsel ve fiziksel yapısı (kayalık ya da toprak olması v.b.);

v) coğrafi konumu (özellikle kendi ana ülkesine ya da komşu devlet ülkesine yakınlığı gibi).

Bu önerilerin önemli bir bölümünün özellikle adaların sahip olacağı deniz alanları sorununa ilişkin olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. Ancak, bugünkü uygulanan hukukta ada tanımının, kavram için gerekli asgari öğeleri içermesi ve hukuksal etkilerinin bu tanım ile sınırlı olmayacağının genellikle kabul edilmesi üzerine, sözkonusu öğeler herhangi bir belgede ada tanımı içinde yeralmamaktadır.

b. Adaların hukuksal etkileri

Kimileri ada tanımının içerdiği koşulları yerine getiren her kara par-

çasının otomatik olarak kara ülkelerine tanınan tüm haklardan yararlanacağını düşünmüşlerdir. Adaların yalnızca 3 mil karasularına sahip olduğu dönemlerde pek önemli olmayan bu konu, karasuları ve bitişik bölge genişliklerinin artması ve kıta sahanlığı ile münhasır ekonomik bölge gibi yeni ve 200 mil ve hatta daha ötesine kadar gidebilen çok geniş deniz alanlarının ortaya çıkması karşısında, komşu devletler arasında büyük sınırlandırma sorunlarına yer verir olmuştur. Bu durum karşısında, uygulanan uluslararası hukukta adaların özellikle sahip olabilecekleri deniz alanları ve bu alanların sınırlandırılmaları ile ada tanımı arasında bir bağ kurulmama yoluna gidildiği görülmektedir. Bunun ilk örneklerinden biri **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'nda U.A.D.'nin 20.2.1969 tarihinde verdiği karar olmaktadır. Bu davada adalara ilişkin bir sorun oluşturmamasına rağmen, adaların da kıta sahanlığına sahip olduğu hükmünü içeren 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesinin 1. ve 2. maddelerine ilişkin olarak Divan, bu maddeler ile sınırlandırma konusu arasında doğrudan bir bağın bulunmadığını açıkça belirtmiştir (C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 40). Adaların kıta sahanlığına sahip olmaları ilkesi ile herhangi bir adanın sahip olabileceği kıta sahanlığı alanı arsındaki bağın doğrudan adalara ilişkin reddi ise, Fransa ile İngiltere arasında **Manş Denizi Davası**'nda **Anglo-Normandes** adalarıyla **(Channel Islands)** ilgili olarak verilen 30.6.1977 tarihli hakemlik mahkemesi kararında yeralmaktadır **(Délimitation du plateau continental; Royaume-Uni c. France,** Paris, 1977, s. 173-174).

Yukarıdaki gelişmeler sonucu bugün uygulanan uluslararası hukukta adaların deniz alanlarına sahip olmalarının ve sınırlandırma sırasındaki etkilerinin herbir adanın özelliklerine bağlı olarak saptanacağı kabul edilmektedir. Bu açıdan değerlendirme yapıldığında, özellikle iki öğenin adaların sahip olacakları deniz alanlarını etkilediği görülmektedir: i) adanın boyutları; ii) adanın coğrafi konumu.

Bir adanın boyutlarının adanın sahip olacağı deniz alanına etkisi özellikle kayalıklara **(rocks; rochers)** ve adacıklara **(islets; îlots)** ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi "yaşamaya elverişli olmayan ya da kendine ait bir ekonomik yaşamı bulunmayan" kayalıkların kıta sahanlığına ya da münhasır ekonomik bölgeye sahip olamıyacağını açıkça kabul etmektedir (madde 121/4). Ancak, karasularına ya da bitişik bölgeye sahip olma bakımından da aynı şeyi söylemek olanağı vardır. Zira, gerek B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi (madde 15), gerek uluslararası yapılageliş hukuku, sınırlandırma sırasında "özel durumlar"ın varlığı sözkonusu ise adalara kara ülkelerinden daha az etki tanımak ya da hiç etki tanımamak görüşünü üstü kapalı bir biçimde benimser görünmektedir. Oysa, bir adanın olağan koşullarda yaşama elverişli olmaması, söz konusu adanın özel durum içinde bulunduğunun kanıtıdır.

Bir adanın coğrafi konumunun bu adanın sahip olacağı deniz alanlarına etkisine gelince, özellikle kıta sahanlığı sınırlandırılması sırasında adaların ana ülkelerine ya da komşu devlet ülkesine yakınlıkları, gerek uluslararası mahkeme kararlarında gerek öğretide, çok temel öğelerden biri olarak kabul edilmektedir (örneğin bkz. H. Pazarcı, **La Délimitation du plateau continental et les îles**, Ankara, 1982, s. 310-311 ve 313). Bir adanın komşu devletin kara ülkesine yakın bulunması durumunda, bu adaya ya dar bir kıta sahanlığı alanı tanınmakta ya da yalnızca karasuları ile yetinmesine karar verilmektedir.

Öte yandan, adaların değişik hukuksal etkiler doğurmaları yalnızca sınırlandırma konusunda ortaya çıkmamaktadır. Uluslararası hukukta görülen son gelişmeler bugün kimi ada türlerinin de ötekilerinden farklı olarak birtakım özel deniz alanlarına sahip olabilmelerini kabul etmektedir. B.M.D.H.S. (mad. 46-54) ve devletlerin uygulamaları (örneğin, Endonezya, Filipinler, v.b.) bugün "takımada devleti" diye adlandırılan kimi ada guruplarında "takımada suları" ya da "arşipelajik sular" dediğimiz bir deniz alanına sahip olmaları hakkını tanımaktadır. Anılan su alanı ileride özel olarak ele alınacaktır.

Sonuç olarak, ada tanımından kalkarak bir adanın sahip olabileceği deniz alanları konusunda karar vermek olanağı yoktur. Her adanın hukuksal etkileri yukarıda belirttiğimiz özelliklerine ve sözkonusu olan deniz alanının niteliğine bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

B. Takımadalar
(archipelagos; archipels; Archipelen)

a. Uygulanan hukuktaki gelişmeler

Birbirleriyle coğrafi, ekonomik ya da siyasal bağımlılığı bulunan ada guruplarını bütün olarak ele almak ve bunlara birtakım özel deniz alanlarına sahip olma hakkı tanımak eğilimi 20. yüzyılın başlarına varmaktadır. Uluslararası Hukuk Enstitüsü, 1928 Stockholm toplantısında, bu konuyu da ele almıştır. Daha sonra sorunun 1930 La Haye Kodifikasyon Konferansında incelendiği görülmektedir. Bundan sonra 1958 Cenevre I. Deniz Hukuku Konferansı ile 1960 Cenevre II. Deniz Hukuku Konferansı çerçevesinde de ele alınan bu konuda herhangi bir sonuca varılması olanağı bulunamamıştır.

Takımada sorunu en son olarak Üçüncü Deniz Hukuku Konferansında ele alınarak belirli bir düzenlemeye varılması gerçekleştirilebilmiştir.

b. Tanımlar

B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi, hem "takımada", hem de takımada

sularına sahip olma hakkı yalnızca kendilerine tanınan "takımada devleti", kavramlarının tanımını vermektedir (madde 46).

i. Takımada

Takımada, birbiriyle sıkı bağlar içinde bulunan, coğrafi, ekonomik ve siyasal bir bütün oluşturan ya da tarihsel olarak böyle kabul edilen adalar ya da bir kesimleri ile bunlara bitişik sular ve öteki doğal öğelerin tümü olarak tanımlanmaktadır (madde 46/b).

Bu tanımdan anlaşılacağı gibi, bir takımada, bir adalar gurubunu, bunlar arasındaki suları ve kayalık v.b. öteki doğal öğeleri kapsamaktadır. Ancak, bir adalar gurubunda yeralan kimi adaların tamamının aynı devlete ait olmaması, bunların birlikte bir takımada oluşturmasına engel değildir.

Öte yandan, yalnızca yukarıda belirtilen coğrafi öğelerin birarada bulunması da yeterli değildir. Bu öğelerin, coğrafi, ekonomik ve siyasal açılardan bir bütünü oluşturması ya da tarihsel olarak bu biçimde değerlendirilmiş olmaları gerekmektedir.

ii. Takımada devleti
(archipelagic State; Etat-archipel; Archipel-Staat)

Takımada devleti, tümüyle bir ya da birkaç takımada ile, gereğinde, başka bireysel adalardan oluşan bir ada devletini belirtmektedir (madde 46/a). Başka bir deyişle, bir devletin "takımada devleti" statüsünden yararlanabilmesi için hiçbir kara ülkesine sahip bulunmaması gerekmektedir. Böylece, örneğin Ege'de kimi takımalara sahip olan Yunanistan takımada devleti statüsünden yararlanamamaktadır.

İleride ayrı olarak ele alacağımız takımada suları yalnızca "takımada devlet"lerine tanınan bir hak niteliğindedir.

C. "Yapay ada" kavramı
(artificial island; île artificielle; Künstliche Inseln)

a. Tanım

Yapay ya da suni ada, doğal ada tanımı dışında kalan ve insanın katkısıyla yapılmış her türlü su yüzünde kalan çıkıntıları belirtmektedir. Bu tür bir "ada" tümüyle insan yapısı bir tesis olabileceği gibi (örneğin, deniz tabanından ve toprakaltından petrol ya da doğal gaz elde etmek amacıyla kurulan tesisler), doğanın sağladığı kimi olanakların insan eliyle tamamlanması biçimiyle de (örneğin: özellikle Güney-Doğu Asya'da görü-

len ve **stilt villages** adı verilen deniz üzerine kurulan barınaklar; sığlıkların insan eliyle doldurulması suretiyle elde edilen fenerler; v.b.) gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla, bu tür bir "ada"nın yapay olması için tümüyle insan yapısı olması gerekmemektedir. Yine, bu tür "ada"ların yapımı için kullanılan malzemenin niteliği —doğal maddeler ya da doğal olmayan maddeler gibi— önemli görünmemektedir.

b. Hukuksal rejimi

Yapay adalar, kıyı devletlerince içsular ya da karasularında kurulabileceği gibi, doğal kaynakları değerlendirmek üzere, münhasır ekonomik bölge ya da kıta sahanlığı üzerinde de kurulabilmektedir (örneğin, B.M.D.H.S., madde 60 ve madde 80).

Yapay adalar, doğal adalar için genelde öngörülenin aksine, hiçbir deniz alanına sahip olamamaktadır. Başka bir deyişle, yapay adalar karasularına ya da öteki deniz alanlarına sahip olamayacakları gibi, bir bölgede varlıkları bu deniz alanlarının sınırlandırılmasını da etkilememektedir (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi, madde 5/4; B.M.D.H.S., madde 60/8). Buna karşılık, kıyı devletinin yapay adalar etrafında makul ölçüleri aşmayan bir güvenlik bölgesi oluşturması hakkı vardır (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi, madde 5/2; B.M.D.H S., madde 60/4). Bu güvenlik bölgesi en çok 500 metreyi aşmamak zorundadır (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi, madde 5/3; B.M.D.H.S., madde 60/5). Kıyı devleti, gerek yapay adalar üzerinde, gerek etraflarındaki güvenlik bölgesi içerisinde tek yetkili devlet olmaktadır (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi, madde 5/4; B.M.D.H.S., madde 60/2).

Kıyı devleti, uluslararası ulaşımı engelleyecek su yolları üzerine yapay ada kurmama yükümü altındadır (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Söz., mad. 55/5; B.M.D.H.S., mad. 60/3).

3.Deniz hukukunun gelişimi

Bugünkü anlamındaki uluslararası hukukun doğuşundan çok önce insanlığın denize ilişkin faaliyetleri birtakım kurallara uymalarını gerektirmiştir. Bu kurallaşmaların ilk örnekleri deniz taşımacılığı ve ticareti ile ilgili olup, Akdeniz çevresinde ortaya çıkmıştır. Tanınan bu tür en eski deniz hukuku kurallarının ilk biçimiyle İ.Ö. 475-479 yıllarında kaleme alınan, İ.Ö. 3-2. yüzyıllardan başlayarak Akdeniz'de önemli etkileri görülen ve İ.S. 7-9. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nca yeniden derlenen "Rodos Yasası" **(Lex Rhodia)** olduğu gözlenmektedir (H. Caminos, "Les sources du droit de la mer", R.J. Dupuy et D. Vignes, **Traité**, s. 55. Ayrıca bkz. T. Kalpsüz, **Deniz Ticaret Hukuku,** Ankara, Cilt I, s. 33-34). Bunu, İ.S.

10. yüzyılda derlenen "Amalfi kuralları" **(Tabula Amalfitana)** ile 14. yüzyılda derlenen İspanyol kökenli **Consolato del Mar** izlemiştir.

Denizlerin, karasuları kavramı aracılığıyla, devletlerin ülkelerinin bir parçasını oluşturması olayı Batı Avrupa'da Ortaçağın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır (örneğin bkz. S.L. Meray Cilt I, s. 394; M. Gönlübol, **Barış Zamanında Sahil Sularının Hukuki Statüsü,** Ankara, 1959, s. 5-6). Başlarda özellikle deniz haydutlarına karşı güvenlik gerekçesiyle başvurulan karasuları (örneğin bkz. B.H. Brittin, **International law for seagoing officers,** Annapolis, 4th ed., 1981, s. 65), zamanla kıyı devletinin bu alandan ekonomik açıdan münhasır faydalanmasına da yer vermiştir. İlk karasuları uygulamasına Kuzey Denizi, Manş Denizi ve Baltık Denizi kıyıları ile Akdeniz'de İtalya yarımadası kıyılarında rastlanmaktadır. Ancak, karasuları uygulamasının kesin bir biçimde yerleşmesi 13. yüzyılda olmuştur (H. Caminos, **a.g.y.,** s. 57). Dolayısıyla karasularının karşıtı açık deniz kavramı da bu dönemde söz konusu olmaktadır. Her iki kavramın birbirlerine göre durumunun belirlenerek dar bir karasuları alanının dışında kalan denizlerin bütün devletlerinin yararlandığı açık deniz rejimi altına konulması, düşünce olarak, Grotius'un 1609'da yayınladığı "Serbest Deniz" **(Mare Liberum)** yapıtı ile kabul görmüştür. Devletlerin uygulaması 17. yüzyıldan başlayarak bu konuda tam bir açıklığa kavuşmuştur. Karasularından sonra devletlerin denizler üzerinde birtakım yetkiler elde etmesi bitişik bölge kavramı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Karasularının bittiği noktadan başlayarak belirli bir sınıra kadar kıyı devletine kimi denetim yetkilerini kullanma hakkı tanıyan bu tür deniz alanlarının ilk uygulaması 18. yüzyılda İngiltere'nin ilan ettiği **Howering Acts** ile gerçekleşmiştir (örneğin bkz. A.M. Frommer, "The British Howering Acts, A Contribution to the study of the contiguous zone", **R.B.D.I.,** 1981-1982, s. 434-458). Ancak, bu kavramın yerleşerek bir yapılageliş değeri kazanması 20. yüzyılda olmuştur.

Karasuları ve bitişik bölge uygulamalarının birer yapılageliş değeri kazanmaları ile bu kavramların kapsamlarının daha iyi belirlenebilmesi için Milletler Cemiyeti döneminde kodifikasyon çalışmaları yapılmasına karar verilmiştir. Milletler Cemiyeti Genel Kurulunun 27.9.1927 tarihli bir kararı ile karasuları konusunu incelemekle 5 tanınmış hukukçudan oluşan bir geçici komisyon kurulmuştur. Komisyon üye devletlere sunduğu bir soru listesine bağlı olarak bir konferans toplanmasını önermiş ve görüşme konularını oluşturacak bir liste ile konferansın iç tüzük tasarısını içeren raporunu 1929'da Genel Kurula sunmuştur (metin için bkz. **A.J.I.L.,** 1930, vol. 24, supplement, s. 25-46). Konferans, 13.3.1930 ve 12.4.1930 tarihleri arasında, La Haye'de toplanarak, İkinci Komisyon deniz hukuku sorunlarını ele almıştır. Konferansta, karasularında ulaşım serbestliği, kıyı dev-

letinin hakları, esas çizgi, zararsız geçiş ve bitişik bölge konularında genel bir anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, karasularının genişliği konusunda görüş birliğine varılamadığından, herhangi bir andlaşma imzalanması gerçekleşmemiştir.

Denizlerde kıyı devletinin birtakım egemen haklara sahip olma iddiaları, 28.9.1945 tarihinde A.B.D. Başkanı Truman'ın bir bildirisi ile yeni bir kavram aracılığıyla sürmüştür: kıta sahanlığı kavramı (Truman Bildirisinin metni için bkz. U.N., **Law and regulation on the regime of the high seas,** Doc. ST/LEG/SER. B/1, s. 38-39). Bu kez, karasuları dışındaki deniz yatağı ve toprak altında kıyı devletine birtakım haklar sağlamağa çalışan kıta sahanlığı kavramının yaygın bir biçimde uygulanması gecikmemiş ve 1950'li yıllarda bu kavram uygulanan uluslararası hukukta yerleşmiştir (1945-1958 yılları arasında kıta sahanlığı ilan eden devletler için bkz. H. Pazarcı, "Kıta sahanlığı kavramı ve Ege Kıta Sahanlığı Sorunu" **Prof. Aziz Köklü'ye Armağan,** Ankara, 1984, s. 397-398).

B.M. Örgütü, deniz hukukunun gösterdiği bu gelişmeler karşısında, bu konuda kodifikasyon çalışmalarının sürmesini kararlaştırmıştır. Nitekim, Uluslararası Hukuk Komisyonu, 12.4.1949 tarihli toplantısında, karasular ve açık deniz rejimini kodifikasyon listesine almıştır. Komisyonun 1950-1956 yılları arasında yaptığı çalışmalar sonucu 73 madde içeren bir andlaşma taslağı ortaya çıkmıştır (metin için bkz. N.U., **Annuarie de la C.D.I.,** 1956, vol. 2, s. 253 vd). B.M. Genel Kurulu anılan Komisyon raporunu 21.2.1957 tarih ve 1105 (XI) sayılı bir kararı ile kabul ederek bu konuda bir uluslararası konferans toplanmasına karar vermiştir. Birinci Deniz Hukuku Konferansı olarak anılan bu konferans 24.2.1958-27.4.1958 tarihleri arasında Cenevre'de toplanmıştır. Konferansın sonunda, dört öze ilişkin andlaşma ile bir ihtiyari protokol kabul edilmiştir. Bu andlaşmalar ve protokol şöyledir: i) Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi; ii) Açık Deniz Sözleşmesi; iii) Kıta Sahanlığı Sözleşmesi; iv) Açık Denizlerde Balıkçılık ve Canlı Kaynakların Korunmasına İlişkin Sözleşme; v) Uyuşmazlıkların Zorunlu Çözümüne İlişkin İhtiyari Protokol (metinlerin Türkçe çevirisi için bkz. İ. Lütem, **Deniz Hukukunda Gelişmeler, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı,** Ankara, 1959). Türkiye bu andlaşmaların hiçbirine taraf olmamıştır.

Birinci Deniz Hukuku Konferansında, özellikle karasuları genişliği ve balıkçılığa ilişkin kimi konularda sorunların çözümüne kavuşturulamaması üzerine, Konferansın bizzat kendisi, 27.4.1958 tarihli kararı ile, yeni bir konferans toplanmasını önermiştir (karar metni için bkz. İ. Lütem, **aynı yapıt,** s. 493). Bunu B.M. Genel Kurulunun 10.12.1958 tarihli kararı ile teyid etmesi izlemiştir. B.M. İkinci Deniz Hukuku Konferansı Cenev-

re'de toplanarak 16.3.1960-26.4.1960 tarihleri arasında çalışmalarını yürütmüştür. Konferans herhangi bir andlaşma metni oluşturmadan dağılmıştır.

1960'lı yılların ikinci yarısı, teknolojik gelişmelere de bağlı olarak deniz hukuku konusundaki çalışmaların yeniden başladığı yılları oluşturmaktadır. B.M. Genel Kurulu, 18.12.1967 tarihinde, geçici olarak görev yapmak üzere, Ulusal Yetki Alanı Dışında Kalan Deniz Yatağı ve Okyanus Tabanının Barışçı Amaçlarla Kullanılması Özel Komitesini kurmuştur. Genel Kurul, 21.12.1968 tarihli bir kararı ile, bu Komiteyi sürekli kılmıştır. Anılan Komitenin çalışmaları sonucunda, B.M. Genel Kurulu, 17.12.1970'te, Deniz Yatağı ve Okyanus Tabanını Yöneten İlkeler Bildirisini kabul etmiştir. Söz konusu Bildiri, devletlerin ulusal yetki alanı dışında kalan deniz yatağını "insanlığın ortak mirası" kabul etmiştir. Genel kurul, aynı tarihli bir başka kararı ile de, deniz yatağı dahil bütün deniz sorunlarını incelemek üzere 1973'te bir deniz hukuku konferansı toplanmasını kararlaştırmıştır. Bu arada, 1973 yılına kadar, Deniz Yatağı Komitesinin çalışmaları sürmüştür.

B.M. Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı çalışmalarına, ilk toplantısı usule ilişkin olmak üzere, 3.12.1973'te New York'ta başlamıştır. Öze ilişkin çalışmaları 20.6.1974'te Karakas'ta başlayan Konferans, çeşitli aralıklarla, kimi yıl bir ve kimi yıl da iki dönem olmak üzere, toplam onbir dönem çalışarak, 10.12.1982'de B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesinin imzalanması ile sona ermiştir. Konferansın çalışma usulü de ilginç olmuştur. Birçok konferansta yapılanın aksine, Üçüncü Deniz Hukuku Konferansında önceden hazırlanmış bir andlaşma taslağından hareket edilmemiş ve konferans andlaşma metnini bizzat hazırlamıştır. Böylece, ilk taslakların hazırlanması için Komisyon başkanlarına tanınan ana eğilimleri saptayarak raporlarına koymaları yetkisi sonucu, 7.5.1975'te "Tek Gayri-Resmi Görüşme Metni" adını taşıyan bir gayri-resmi andlaşma taslağı ortaya çıkmıştır. Bu metin aynı yöntemlerle geliştirilerek, 15.7.1977'de "Gayri-Resmi Birleşik Görüşme Metni" ve 22.9.1980'de "Gayri-Resmi Deniz Hukuku Sözleşmesi Tasarısı" biçimine dönüştürülmüştür. Daha sonra, 7.9.1981'de resmi "Deniz Hukuku Sözleşmesi Tasarısı" adını alan andlaşma tasarısı, 30.4.1982'de, B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi olarak kabul edilmiştir. Sözleşme metni, 130 olumlu, 17 çekimser ve dört karşı oy (Türkiye, A.B.D., Venezuela, İsrail) almıştır. Sözleşmeye Konferansta karşı oy veren Türkiye daha sonra bunu imzalama yoluna da gitmemiştir. Yürürlüğe girebilmesi için en az 60 devletin onaylamasından sonra bir yıl geçmesi gereken B.M.D.H.S., 1986 yılı sonunda, 159 imza ve 32 onay işlemi elde etmiş bulunmaktadır (Eylül 1986). Yeni Sözleşme ile uluslararası deniz hukukunda ulusal alanların genişlemesi eğilimi açık olarak kendini göstermektedir. Ayrıca B.M.D.H.S. ile aşağıdaki yeni kavram ve kurumların uygulanan uluslar-

arası hukukça kabul edildiği görülmektedir: i) uluslararası deniz yatağı; ii) münhasır ekonomik bölge; iii) arkeolojik bitişik bölge; iv) takımada devleti; v) Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi; vi) Uluslararası Deniz Yatağı Örgütü; v.b.. Anılan bu kavramlar ve kurulması öngörülen Uluslararası Deniz Yatağı Örgütü'ne ilişkin gelişmeler ilerideki sayfalarda ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

II. DEVLETİN ÜLKESİNİN BİR PARÇASINI OLUŞTURAN DENİZ ALANLARI

Bugünkü uygulanan uluslararası hukuka göre devlet ülkesinin bir parçasını oluşturan deniz alanları şunlardır: i) içsular; ii) karasuları; iii) takımada suları; iv) boğazlar.

1. İçsular

(internal waters; eaux intérieures; Eigengewässer)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Cilt I, s. 366-376; E.F. Çelik, 1987, 2. kitap, s. 70-75; S. Toluner, s. 61-71; M. Gönlübol, **Barış Zamanında Sahil Sularının Hukuki Statüsü**, Ankara, 1959, s. 87-133; E. Kuntalp, **Deniz Kıyılarının Hukuksal Düzeni**, Ankara, 1981; M.Z. Akın, **Karasuları, İçsular, Gemilerin Bu Sulardaki Rejimi ve Kıta Sahanlığı**, Ankara, 1978; S.L. Meray "Yabancı Savaş Gemilerinin ve Askeri Uçakların Türk Karasuları, Limanları Hava Üs ve Alanlarını Ziyaretine İlişkin Yönetmelik (1960)", **S.B.F.D.**, 1967, Cilt XXII, Sayı 1, s. 221-238; Ch. Crozat, "Koy ve körfez mefhumları hakkında bazı mülahazalar", **Prof. T. Taner'e Armağan**, İstanbul, 1956, s. 625-667.

Yabancı dil: C.J. Colombos, **International law of the sea**, London, 6th ed., 1967; Ch. de Vissecher, **Problèmes de confins en droit international public**, Paris, 1969; L. Bouchez, **The regime of bays in internatinoal law**, Leyden, 1964; M.P. Strohl, **The international law of bays**, The Hague, 1963; J.R.V. Prescott, **The maritime political boundaries of the World**, London, 1985, s. 46-70; R.J. Dupuy, "La mer sous compétence nationale", R.J. Dupuy et D. Vignes, **Traité**, s. 221-224, G. Gidel, **Droit international public de la mer**, Paris, vol. 2, 1932, s. 10 vd.; A.L. Sholowitz, **Shore and sea boundaries**, Washington, 1962, vol. I.

Denizlerdeki içsular, bir devletin kara ülkesine sıkıca bağlı kıyı suları olup, bu devletin karasularının iç sınırı içsuların bittiği noktada başlamaktadır. İçsular devletin, ilke olarak, tam egemenliği altında bulunmaktadır. Bununla birlikte kimi bakımlardan denizlerdeki içsular kara ülkesinin içinde yeralan göl, akarsu gibi karasal içsulardan birtakım fark-

lılıklar göstermektedir. Bu nedenle, denizlerdeki içsuların rejimini karasal içsulardan ayırmak gerekmektedir.

Denizlerdeki içsular hangi niteliklere sahip kıyı sularından oluşmaktadır? Bu deniz alanındaki hukuksal rejimin içeriği nasıldır? Sırasıyla bu iki soruya cevap verilecektir.

A. İçsuların kapsamı

Gerek 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (mad. 5/1), gerek B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi (mad. 8/1), içsuları, karasularının başladığı esas çizginin (hattın) berisinde kalan sular olarak belirtmektedir.

Deniz hukukunda "esas çizgi" **(baseline; ligne de base; Grundlinie)**, genellikle, suların en alçak olduğu zamandaki coğrafi kıyı çizgisine **(low-water mark; laisse de basse mer; Niedrigwasser-Linie)** eşit olup, buna "normal esas çizgi" **(normal baseline; ligne de base normale)** adı verilmektedir. U.A.D. da, İngiltere ile Norveç arasındaki **Balıkçılık Davası**'na ilişkin 18.12.1951 tarihli kararında, bir devletin kıyı çizgisinin suların en alçak olduğu zamana göre belirlenmesinin uygulamada genellikle kabul edilen bir ölçüt olduğunu bildirmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 128). Ancak, uygulanan uluslararası hukuk kimi durumlarda esas çizginin coğrafi kıyı çizgisinden ayrılmasına izin vermektedir. Bu durumda esas çizgi, coğrafi kıyı çizgisinin üzerinde saptanan birkaç uç noktanın bir düz çizgi ile birleştirilmesinden oluşmaktadır ki, buna "düz esas çizgi" **(straight baseline; ligne de base droite)** adı verilmektedir. U.A.D., İngiltere ile Norveç arasındaki **Balıkçılık Davası**'na ilişkin 18.12.1951 tarihli kararında, coğrafyanın belirlediği gerçeklerden kaynaklanan "düz esas çizgi" yönteminin, yalnızca suların çekildiği zaman açığa çıkan yükseltiler, çok derin girintili çıkıntılı ya da kıyıya yakın takımadaların bulunduğu kıyılar ve körfezler bulunan yerlerde uygulanmasını uluslararası hukuka uygun bulmaktadır (C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 128-130). Yine, gerek 1958 Cenevre K.B.B.S. (mad. 4, 7-9 ve 11-13) gerek 1982 B.M.D.H.S. (mad. 6-13) aşağıdaki coğrafi öğelerin varolduğu durumlarda, birtakım koşullara bağlı olarak, düz esas çizgi yöntemine başvurulabileceğini kabul etmektedir: i) mercan adaları ya da serpiştirilmiş kayalıklara sahip adalar; ii) akarsu ağızları; iii) körfezler; iv) limanlar; v) sular çekildiği zaman ortaya çıkan yükseltiler; vi) çok girintili ve çıkıntılı kıyılar; vii) kıyıya çok yakın takımadalar; viii) doğal özellikler nedeniyle kıyı çizgisinin çok değişken olduğu yerler. Bütün bu durumlarda esas çizgi olabildiğince en uç noktaların birleştirilmesi ile elde edilebildiği için, bu esas çizgi ile kara ülkesi arasında kalan deniz alanı içsuları oluşturmaktadır.

Devletlerin uygulamaları gerek uluslararası yargı organlarının, gerek andlaşmaların kabul ettiği düz esas çizgi yönteminin kullanımını teyid

etmektedir. Uluslararası içtihat, andlaşmalar ve devletlerin uygulamalarına bağlı olarak yukarıda sayılan coğrafi öğelerin hangi koşullarda içsuları oluşturacağı konusuna artık girmek yerinde olacaktır.

Mercan adalarında **(atolls)** ya da kıyıda serpiştirilmiş kayalıklara **(reefs; récifs)** sahip adaların durumlarında, esas çizginin, söz konusu kayalıkların açık deniz tarafındaki yüzünde ve suların en alçak olduğu git olayı sırasındaki çizgi olacağı ve bunun berisinde kalan suların içsuları oluşturacağı kabul edilmektedir (B.M.D.H.S., mad. 6). Böylece, özellikle mercan adalarının ortasında yeralan ve genellikle açık denize de kayalıklar arasından ulaşan mercan gölü **(lagoon)** içsular rejiminden yararlanmaktadır. Devletlerin uygulamaları genellikle düz esas çizgi yönteminin anılan biçimde kullanılması bakımından büyük sorunlar çıkarmamakla birlikte, kimi mercan adalarının yapısal özellikleri nedeniyle, öğretide birtakım teknik sorunlarla karşılaşıldığı gözlenmektedir (örneğin bkz. J.R.V. Prescott, **The maritime political boundaires of the World,** London, 1985, s. 48-49).

Akarsu ağızları **(mouths of rivers; embouchure des fleuves; Flussmündungen)** ile ilgili olarak düz esas çizgi yöntemine başvurulması, haliç **(estuaris; estuaire)** oluşturmaksızın denize dökülen akarsular için andlaşmalarda açıkça öngörülmüş olup (B.M.D.H.S., mad. 9), akarsu ağızının iki yanındaki suların en alçak düzeyde bulunduğu zaman, kıyı uçları birleştirilerek elde edilmektedir. Ancak, akarsu ağızlarının haliç oluşturması ve çok geniş olması durumunda ne yapılacağı sorusu uygulanan uluslararası hukukta cevapsız kalmaktadır. Örneğin, Arjantin ve Uruguay'ın **Rio de la Plata** akarsuyunun ağzını 120 millik bir düz esas çizgi ile kapatma iddiaları ile karşılaşılmaktadır (bkz. J.R.V. Prescott, **a.g.y.,** s. 51).

Körfezlere **(bays; baies; Buchten)** gelince, en önemli sorunlar bu konuda ortaya çıkmaktadır. Coğrafya bakımından körfez, denizin kara ülkesi içine doğru oluşturduğu derin girintiyi belirtmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk yalnızca belirli niteliklere sahip körfezlerin kapsadığı deniz alanlarını içsular olarak kabul etmek suretiyle, coğrafya bakımından körfez oluşturan her öğeye hukuksal etki tanımamaktadır. Gerek 1958 K.B.B.S.'(mad. 7), gerek 1982 B.M.D.H.S. (mad. 10), bir körfezin içsular rejimine bağlı olabilmesi için ya aşağıda belirteceğimiz koşullara sahip olmasını ya da "tarihsel körfez" oluşturmasını aramaktadır.

İçsular rejiminden yararlanabilmesi için bir körfezin olağan olarak sahip olması gereken koşulların başında, körfezin ağzını kapatan bir doğru çizginin çap alınarak çizilen bir yarım daire alanının körfezin kapladığı su alanına eşit ya da küçük olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, körfezin kapladığı su alanı en az yarım daire alanı kadar olmak zorun-

dadır. İkinci koşul, bir körfezin doğal giriş noktaları arasındaki uzaklığın 24 deniz milini aşmaması olmaktadır. Böylece, çok geniş ağızlı körfezlerin içsular rejiminden yararlanmaları, olağan olarak, reddedilmiş olmaktadır. Gerek körfez ağzının genişliğinin ölçülmesinde, gerek ağzı kapatan çizgiden başlayarak körfez yüzölçümünün hesaplanmasında suların en alçak olduğu durum göz önüne alınmaktadır. Eğer, bir körfez ağzında adalar varsa, bu körfezin ağız genişliği ağzın bir uç noktasından öteki uç noktasına çizilen doğru çizginin bu adalar üzerinde kalan kısımları çıkarıldıktan sonra hesap edilmektedir. Başka bir deyişle, böyle bir körfezin içsulardan yararlanabilmesi için ağız uçlarını birleştiren çizginin yalnızca su alanı üzerinde kalan uzunluğunun 24 mili aşmaması gerekmektedir. Böyle adaların varlığı durumunda bu adaların yüzölçümü de körfezin yüzölçümü içinde sayılmaktadır. Bir körfez ağzının 24 mili aşması durumunda ise, körfez içinde en fazla su alanı bırakılacak biçimde, 24 millik bir düz esas çizgi çizilerek bu deniz alanının içsular rejiminden yararlanması olanağı vardır. Ancak bu son durumda, içerde kalan su alanının, en az 24 mili çap alan yarım daire alanına eşit olması koşulu geçerliliğini sürdürmektedir.

Yukarıda belirtilen kurallar birtakım hukuksal sorunların doğmasını engellemekten uzaktır. En başta, gerek 1958 Cenevre Sözleşmesinin gerek B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesinin ilgili maddelerinin belirttiği gibi, anılan kurallar yalnızca bir tek devlete ait körfezler için söz konusudur. Dolayısıyla, iki ya da daha çok devlet arasında yeralan körfezlerin hukuksal durumu açık değildir. Bununla birlikte, içsular rejiminin bir devlet ülkesi ile çok sıkı ilişkileri olan ve o devletin münhasır yetkisi altına koyulması gereken deniz alanları için öngörülmesi nedeniyle, birden çok devletin ülkesini oluşturan bir körfezin sularının ilke olarak içsular rejimi altına konulamaması en doğru görünmektedir. Yine de, her somut olayda körfezin gösterdiği coğrafi özelliklere göre durumun değerlendirilmesi ve kıyı devletlerinin kara ülkesi ülkeleri ile bütünleşmiş su alanları oluşturduğu takdirde sınır oluşturan körfezlerin birer bölümlerinin ilgili komşu devletlerin iç suları olarak kabul edilmesi düşünülebilmektedir. Örneğin, aynı körfeze kıyıdaş devletlerin 24 millik ya da daha küçük bir düz çizgi ile birleştirilerek elde edilen ve yüzölçümü bu çizginin çap oluşturduğu bir yarım daire alanına eşit ya da büyük olan bir ya da birkaç daha küçük körfeze sahip olmaları olanağı vardır ve uygulanan uluslararası hukuka aykırı değildir. Öte yandan, bir tek devlete ait körfezlerde de teknik kökenli birtakım hukuksal sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bunların başlıcaları, körfez ağzını kapatacak düz esas çizginin çizilmesinde temel alınacak uç noktaların saptanmasına ilişkindir. Özellikle körfez ağzının doğal giriş noktalarının saptanması ile, körfezin ağız bölgesinde fakat açık denize doğru adalar varsa, bu adaların körfez uç noktalarından birisi olarak de-

ğerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda uygulamada birtakım sorunlarla karşılaşılmaktadır (çeşitli somut örnekler ve çözüm önerileri için bkz. A.L. Shalowitz, **a.g.y.**, s. 64-65 ve 161; J.R.V. Prescott, **a.g.y.**, 53-60).

"Tarihsel körfezler" **(historical bays; baies historiques; historischer Buchten)** konusuna gelince, bu kavram ile körfezlerin olağan olarak içsular rejiminden yararlanabilmek için sahip olmaları gereken niteliklerin hiçbiri aranmadan, kimi deniz girintilerinin içsular rejimi altına konulması sağlanmaktadır. Böylece, özellikle ağız genişliği ve kapsadığı su alanının ağız genişliği çap alınarak çizilen yarım daireye oranı ne olursa olsun, bir devletin sürekli ve istikrarlı kullanımı sonucu kimi körfezlerde içsular rejiminin geçerli olacağı kabul edilmektedir. Tarihsel körfez kavramı bugün uygulanan uluslararası hukukta daha geniş bir biçimde kabul edilen "tarihsel sular" **(historical waters; eaux historiques; historischegewasser)** kavramının bir parçasını oluşturmaktadır (örneğin bkz. R.J. Dupuy, **a.g.m. (Traité)**, s. 235). İlk kez Sürekli Hakemlik Mahkemesinin **Kuzey Atlantik Kıyıları Balıkçılığı Davası**'na ilişkin 7.9.1910 tarihli kararında karşıt oy kullanan hakem Drago tarafından ortaya atıldığı bildirilen tarihsel körfez kavramı (M.P. Strohl, **The international law of bays**, The Hague, 1963, s. 269), bugün ilke olarak yerleşmiş görünmektedir. Nitekim, U.A.D., İngiltere ile Norveç arasındaki **Balıkçılık Davası**'na ilişkin 18.12.1951 tarihli kararında, Norveç kıyılarındaki kimi girintilerin İngiltere tarafından tarihsel körfez biçiminde değerlendirilmesi sırasında, bu değerlendirmeye ilkesinde karşı çıkmamak suretiyle, anılan kavramı üstü kapalı kabul eder görünmektedir (bkz. C.I.J., **Recueil**, 1951, s. 131). Uygulamada da birçok devletin kimi körfezleri tarihsel körfez sıfatıyla içsularından saydığı gözlenmektedir (çeşitli örnekler için bkz. M.P. Strohl, **a.g.y.**, s. 253-268; L. Bouchez, **The regime of bays in international law**, Leyden, 1964, s. 215-237). Ancak, bütün iddialar her zaman herkes tarafından kabul edilmemektedir. Örneğin, Libya'nın yaklaşık 200 mil genişlikte bir ağza sahip olan Sirte körfezini içsular rejimine bağlı tutması A.B.D.'nin sert muhalefeti ile karşılaşmış ve 1986 yılında silahlı çatışma düzeyine kadar varmıştır.

Bir körfezin tarihsel körfez statüsüne sahip olabilmesi için yazarlar iki ana koşulun yerine getirilmiş olması gerektiğini bildirmektedir: i) yeterli bir süreden bu yana sürekli olarak bu alanın ilgili devletin egemenliği altında bulunması; ii) bu durumun öteki devletlerce de kabul edilmiş bulunması (örneğin: Mc Nair'in U.A.D.'nın **Balıkçılık Davası**'na ilişkin 18.12.1951 tarihli kararına karşıt görüşü, C.I.J., **Recueil**, 1951, s. 164; R.J. Dupuy, **a.g.m. (Traité)**, s. 235). Uygulama süresinin uzunluğu konusunda asgari bir sayı verilememekle birlikte, öteki devletlerin tutum alabilmeleri için bunun yeterince uzun olması üzerinde durulmaktadır (örneğin:

R.J. Dupuy, **aynı yapıt,** s. 135; Ch. de Visscher, **Problèmes de confins en droit international public,** Paris, 1969, s. 114). Tarihsel körfezin varlığı üzerinde kuşku doğarsa bunun iddiada bulunan devletçe kanıtlanması gerektiği bildirilmektedir (örneğin bkz. Mc Nair'in karşıt görüşü, **C.I.J., Recueil,** 1951, s. 164).

İçsular rejiminden yararlanması kabul edilen bir başka öğe olan limanlara **(ports; Häfen)** ilişkin kuralları da şöyle özetlemek olanağı vardır (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 8-9; B.M.D.H.S., mad. 11): i) limanların içindeki deniz alanı içsular olarak kabul edilmektedir; ii) limanlarda düz esas çizginin başlangıç ve bitim noktalarını oluşturan uç noktalar, liman sisteminin ayrılmaz parçasını oluşturan sürekli tesislerin en uçtaki noktalardır; iii) limanın açığındaki tesisler ve yapay adalar ve demir yerleri limanın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Söz konusu liman, deniz alanlarının kapsadığı su alanının çok büyük olmaması nedeniyle, uygulamada bu konuya ilişkin sorunlarla pek karşılaşılmamaktadır.

Sular çekildiği zaman ortaya çıkan, fakat suların yükselmesi durumunda sularla örtülen yükseltiler **(low-tide elevations; hauts-fonds découvrants)** de, devletin ülkesini oluşturan kıyıların ya da adaların karasuları içinde kalıyorsa, esas çizgi bu yükseltilerin açık denize bakan kıyılarından başlamaktadır (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 11; B.M.D.H.S., mad. 13). Yükseltilerin berisindeki suların içsular rejimine bağlı olabilmesi için tamamının karasuları içinde bulunması gereği yoktur; bir yükseltinin bir bölümü karasuları sınırı içinde kalıyorsa içsular rejiminden yararlanabilmektedir.

Çok girintili ve çıkıntılı kıyılarda da, bu girintiler bir körfez niteliği göstermese bile (örneğin, B.M.D.H.S., mad. 10/6), düz esas çizgi yöntemine başvurulmak suretiyle, bu çizginin içinde kalan suların içsular rejimi altına konulması olanağı vardır (1958 Cenevre K.B.S.S., mad. 4; B.M.D.H.S., mad. 7/1). U.A.D., İngiltere ile Norveç arasındaki **Balıkçılık Davası**'na ilişkin 18.12.1951 tarihli kararında, Norveç'in fjordlarla kaplı kıyılarında, kara parçası ile deniz girinti-çıkıntılarının bir bütün oluşturması nedeniyle, düz esas çizginin fjordların en uç noktalarından çekilmesini uygun bulmuştur (C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 128).

Yine, bir devletin kıyılarına çok yakın bir adalar dizisi bulunması durumunda, bu kıyıya yakın adalar dizisi ve kıyı takımadalarının **(coastal archipelagos; archipels côtiers),** kıtadan bağımsız durumdaki Okyanus takımadalarından **(mid-ocean archipelagos; archipels océaniques)** farklı olarak, kıta ülkesi ile bir bütün kabul edilmeleri ve düz esas çizginin bu adaların dışından geçirilmesi olanağı vardır (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 4; B.M.D.H.S., mad. 7/1). Ancak, takımadaların ya da adalar dizisinin bu

olanaktan yararlanabilmesi için, "kara ülkesine yeter derece bağlı olmaları" ve ayrıca düz esas çizginin kıyının genel doğrultusundan önemli ölçüde sapmamış olması gerekmektedir (örneğin, B.M.D.H.S., mad. 7/3). Uygulamada hangi takımadaların kıyıya yakın ve onunla bütünleşen takımadalar niteliğine sahip olduğu konusunda birtakım uyuşmazlıkların ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Nihayet, doğal özelliklere bağlı olarak, kıyı çizgisinin çok değişken olduğu bölgelerde, en düşük su düzeyi sırasındaki noktalara dayanan bir düz esas çizginin çizilmesi ve berisindeki alanların su ile kaplı olduğu zamanlarda içsular olarak kabul edilmesi olanağı vardır (B.M.D.H.S., mad. 7/2). Örneğin, muson yağmurları ve çeşitli doğal olaylar nedeniyle coğrafi kıyı çizgisi çok değişken olan Bengladeş böyle bir yola başvurmaktadır.

B. İçsuların hukuksal rejimi

İçsuların hukuksal rejiminin dayanağı kıyı devletinin egemenliğidir. Dolayısıyla, kıyı devletinin bu sulardaki yetkilerinin, ilke olarak, tam olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, devletlerin uygulamalarında değişik anlayışlarla karşılaşılmaktadır.

İçsular rejimine ilişkin olarak karşılaşılan ilk sorun, bu su alanına yabancı devletler gemilerinin serbestçe giriş-çıkış hakları bulunup bulunmadığı konusunda ortaya çıkmaktadır. Uluslararası yargı ve hakemlik kararları ile devletlerin uygulamaları incelendiğinde, genel bir kuraldan söz etmek olanağı yoktur. Sorun uygulamada daha çok limanlara giriş-çıkış serbestliği konusunda ortaya çıkmakta olup, dönemlere, ilgili taraflara ve gemilerin türlerine göre, değişik cevaplara yer vermektedir. Geçen yüzyılda kabul edilen ana görüşün, bu tür bir serbestliğin varolmadığı ve kıyı devletinin limanlarını yabancı gemilere kapama hakkının bulunduğu yolunda olduğu gözlenmektedir. Nitekim, Arjantin ile İngiltere arasındaki **Buenos Aires Limanının Kapatılması Davası**'na ilişkin 1.8.1870 tarihli kararında, tek hakem, Şili cumhurbaşkanı, kıyı devletinin limanlarını kapatma hakkı olduğunu bildirmektedir (bkz. A. de la Pradelle et N. Politis, **Recueil des arbitrages internationaux,** Paris, vol. II, 1923, s. 637-667). Yüzyılımızda ise geçerli olan eğilim, giderek içsulara ve özellikle limanlara giriş-çıkışın serbestliğini tanıma yolundadır. Bu eğilimde temel etken, içsulara giriş-çıkışın açık denizlerin serbestliğinin bir uzantısı olduğu anlayışıdır (örneğin, R.J. Dupuy, **Traité,** s. 223). Öte yandan, 9.12.1923 tarihli Deniz Limanlarının Uluslararası Rejimine İlişkin Cenevre Sözleşmesinin 2. maddesinde de, ticaret gemilerinin limanlara giriş-çıkış serbestliğinin asgari bir hak olduğu belirtilmektedir. Ancak, bunun andlaşma dışında genel bir hak oluşturmadığı birçok uluslararası belgeden çıkmak-

tadır. Örneğin, 1982 B.M.D.H.S.'nin 8. maddesinin 2. fıkrası, düz esas çizgiler çizmek suretiyle daha önceden içsuları oluşturmayan su alanlarının iç sulara dönüştürülmesi durumunda, karasuları için kabul edilen zararsız geçiş hakkının bu sularda da uygulanacağını bildirmektedir. Böylece, bu hüküm, kural olarak içsularda zararsız geçiş hakkının bulunmadığını gösterir niteliktedir. Limanlara giriş-çıkış konusunda devletlerin uygulamaları incelendiği zaman, gemi türleri arasında bir ayırıma gidildiği görülmektedir. Böylece, bugün uluslararası uygulamada gözlenen ağırlıklı eğilim, ticaret gemilerinin giriş-çıkışını, ilke olarak, serbest bırakmak yönündedir. Bununla birlikte, çoklukla üç durumda kıyı devletlerinin limanlarını bu gemilere de kapattıkları gözlenmektedir: i) askeri limanlar (sürekli); ii) yaygın hastalıklar (geçici); iii) kamu düzenine ve güvenliğe aykırı davranışlar ya da tehditler (geçici). Savaş gemilerine ilişkin olarak ise, kıyı devletlerinin limanlarına giriş-çıkış bir hak niteliği taşımamakla birlikte, genellikle, serbestlik olarak kabul edilmektedir. Ancak, kıyı devletinin savaş gemilerinin birarada limanda bulunmasına sayıca sınırlamalar getirdiği, ön-bildirimde bulunma koşulunu aradığı birçok örneklerle karşılaşılmaktadır. Bir devletin, istemediği takdirde, yabancı savaş gemilerinin limanlarına girmesini yasaklama hakkı olduğu da genellikle kabul edilmektedir. Nitekim, 9.12.1923 tarihli Deniz Limanlarının Uluslararası Rejimine İlişkin Cenevre Sözleşmesinin 9. maddesi de, savaş gemilerini limanlara giriş serbestliği ilkesinin dışında tutmaktadır.

Yabancı gemilerin içsulara ve özellikle limanlara girme olanağı bulunduğu zaman ise sorun, bu gemilerin bağlı olacağı hukuk kurallarının saptanması olmaktadır. Bu konudaki temel kural, kıyı devletinin ülkesel egemenliğine bağlı olarak, içsularda bulunan yabancı gemilerin kıyı devletinin kurallarına uymak zorunluluğudur. Bununla birlikte, ticaret gemileri ile savaş gemileri arasında, savaş gemilerinin bayrak devletini temsil etmeleri nedeniyle, bir ayırıma gidilmesi gerekli olmaktadır.

Ticaret gemileri, limanda kalış süresi boyunca, kalma koşullarına ilişkin olarak kıyı devletinin yasama ve yönetsel yetkilerinin tümüne uymak zorundadır. Bu yetkiler özellikle ulaşım trafiği, sağlık denetimi, gümrük denetimi gibi konularda söz konusu olmaktadır. Kıyı devletinin ticaret gemileri üzerindeki yargı yetkisine gelince, gemi mürettebatı arasındaki özel hukuk sorunları geminin bayrak devleti yasalarına bağlıdır. Gemi kaptanı ya da mürettebatı ile mütrettebattan olmayan kişiler (örneğin yolcular) arasındaki özel hukuk sorunları ise uluslararası özel hukukun yasalar çatışması kurullarına göre bir çözüme bağlanmak durumundadır. Buna karşılık, ceza hukuku sorunlarına ilişkin olarak uygulanan uluslararası hukuk kuralları değişiktir. Geçen yüzyılın başlarına kadar devletlerin uygulaması ceza sorunlarıyla ilgili olarak kıyı devletinin tam ülkesel

yetkisini tanıma biçiminde gerçekleşmiştir. Ancak, Fransız Danıştay'ının 28.11.1806 tarihinde verdiği bir karar ile, bu tarihten sonra birçok devletin yalnızca geminin iç düzenini ya da gemi adamlarını ilgliendiren konularda cezai yargı yetkisini kullanmama yönünde kurallar benimsediği görülmektedir. Böylece, mürettebat arasında işlenen suçlar ile geminin iç disiplinini ilgilendiren suçlar durumunda, kıyı devleti cezai yargı yetkisini kullanmamaktadır (bkz. Ch. Rousseau, vol. IV, s. 347). Fakat, gemi içinde mürettebattan olmayan kişilerin mürettebata ve yolculara karşı işleyecekleri suçlar ile, mürettebatı ilgilendirse de, kıyı devletine kaptan ya da ilgili devletin diplomasi temsilcileri ya da konsolosluk görevlileri tarafından yapılan çağrılara konu oluşturan suçlarda, genellikle kıyı devletinin cezai yargı yetkisini kullanma yoluna gittiği görülmektedir. İşlenen suçun sonuçlarının kıyı devletine kadar uzanması durumunda ise, kıyı devleti tam olarak cezai yargı yetkisini kullanmaktadır.

Savaş gemilerinin bir devletin içsularında ve limanlarında bulunması durumunda, bu gemilerin de kıyı devletinin egemenliğine saygı göstermesi ve özellikle kamu düzenine, ulaşım düzenine ilişkin kurallarla sağlık kurallarına tam olarak uyması gerekmektedir. Gemi personelinin kıyıya çıktıktan sonra ülke devletinin yetkilerinin yerine geçecek herhangi bir yetki kullanma hakkı yoktur. Kıyı devleti de savaş gemileri içinde ortaya çıkacak, özel hukuk sorunlarında olsun ceza hukuku sorunlarında olsun, herhangi bir yargı yetkisine sahip değildir. Bu, savaş gemilerinin dokunulmazlığı ilkesinin bir sonucudur. Bununla birlikte, gemi mürettebatının kıyıya çıktıktan sonra işleyecekleri suçlar durumunda kıyı devletinin cezai yetkisi tamdır (örneğin, Brezilya ile İngiltere arasındaki **Forte Davası**'na ilişkin 18.6.1863 tarihli hakemlik kararı: A. de la Pradelle et N. Politis, **Recueil d'arbitrages internationaux,** vol. II, s. 230-248).

İçsularda bulundukları sürede yabancı gemilere sığınma hakkının bulunup bulunmadığı konusunda da bir ayırıma gidilmesi gerekmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk, aksini öngören bir andlaşma olmadıkça, ticaret gemilerine sığınma hakkı bulunmadığını istikrarlı bir biçimde kabul etmektedir. Savaş gemilerine gelince, uygulamada siyasal suçluların bunlara sığınma hakkı olduğu yaygın bir kabul görmektedir. Buna karşılık, adi suç işleyen kişilerin savaş gemilerine sığınma hakları olmadığı genellikle benimsenmektedir (çeşitli örnekler için bkz. Ch. Rousseau, vol. IV, s. 354-355). Ancak, bir yabancı savaş gemisi uluslararası kurallara aykırı olarak sığınma hakkı tanıdığı takdirde, kıyı devletinin gemiye girerek sığınmacıyı alma hakkı yoktur. Bu gibi durumlarda kıyı devleti savaş gemisinin bayrak devletinden, diplomasi yoluyla, kurallara uyulmasını isteme ve buna uyulmadığı takdirde uluslararası uyuşmazlık yollarına başvurma olanağına sahiptir.

İçsularda ve özellikle limanlarda bulunan yabancı gemilerin aralarında ya da ülke devletinin bayrağını taşıyan gemiler ile çatması durumunda, sorunun bu konuda geçerli olan çatma andlaşmalarına bağlı olarak bir çözüme bağlanması gerekmektedir. Ancak, kıyı devletinin bu tür andlaşmalara taraf bulunmaması durumunda, ticaret gemileri için kendi ulusal yasalarına göre yargı yetkisini kullanabilmesi ülkesel egemenliğinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, yabancı savaş gemilerinin dokunulmazlığı nedeniyle, kıyı devletinin böyle durumlarda yargı yetkisine sahip olamıyacağı kabul edilmektedir. Bu gibi durumlar ilgili taraf devletler arasında uluslararası bir uyuşmazlığı oluşturur nitelikte olup, diplomasi ve gereğinde uluslararası barışçı çözüm yolları çerçevesinde sonuca bağlanmak zorundadır.

C. Türkiye içsularının sınırı ve hukuksal rejimi

Türkiye de değişik içsular alanlarına sahip bulunmaktadır. Nitekim, daha önceki 15.5.1964 gün ve 476 sayılı Karasuları yasasında olduğu gibi (**R.G.**, 24.5.1964, Sayı 11711), bu yasayı değiştiren 20.5.1982 gün ve 2674 sayılı son karasuları yasamız (**R.G.**, 29.5.1982, Sayı 17708) da, Türkiye'nin içsulara sahip olduğunu öngörmektedir. 2674 sayılı karasuları yasasının 3. maddesinde Türk karasularının genişliğinin ölçümünde başlangıç noktasının esas çizgi (hat) olacağı belirtildikten sonra, 4. madde aynen şöyle kaleme alınmıştır:

> "Esas hatların kara tarafında kalan sular ve körfez suları, Türk iç sularıdır. Daimi liman tesisleri kıyının bir parçası sayılır ve bu tesislerden en açıkta olanlarının kara tarafında kalan sular ve dış limanlar iç sulara dahildir".

Anılan yasanın 3. maddesi, Türkiye'nin esas çizgilerini saptama yetkisini Bakanlar Kuruluna tanımaktadır.

Yukarıda belirtilen kurallara uygun olarak belirlenen esas çizgilerin bu amaçla hazırlanan büyük ölçekli deniz haritalarında gösterilmesi kabul edilmektedir (2674 sayılı yasa, mad. 5). Bununla birlikte, Türkiye'nin içsularının sınırını gösteren genel bir resmi harita bugüne kadar yayınlanmamıştır. Dolayısıyla, şu an için Türkiye'nin sahip olduğu içsulara ilişkin kesin bilgilerin verilmesi olanağı yoktur. Ancak, bu arada, Türkiye'nin Ege'deki içsuları sınırına ilişkin olarak yayınlanmış bulunan bir gayriresmi haritanın varlığına işaret etmek ve bu haritanın verilerinin doğru olmadığını bildirmek yerinde olacaktır. A.B.D. Devlet Bakanlığı **(State Departmen)** İstihbarat ve Araştırma Bürosu **(Bureau of Intelligence and Research)**'na bağlı Coğrafya Bölümü **(Office of the Geoprapher)**, uzun yıllardan beri, **Limits in the Seas** (Denizlerde sınırlar) adını taşıyan bir

seri çerçevesinde, çeşitli devletlerin değişik deniz alanları sınırlarına ilişkin verilerini yayınlamaktadır. Anılan seride yayınlanan 32 sayılı harita ve ilgili bilgiler, **"Straight Baselines: Turkey"** (Düz Esas Çizgiler: Türkiye) adını taşımakta olup, Türkiye'nin Ege'deki olağan ve düz esas çizgilerini belirtmek suretiyle, içsularımızın Ege'deki bir haritasını vermektedir. Söz konusu haritanın kaynağı olarak Türk Seyir ve Hidrografi Dairesi gösterilmektedir. Oysa, gerek anılan haritanın yayınlandığı tarihte yürürlükte olan 1964 tarihli 476 sayılı Karasuları Kanununun uygulanması yetkisinin Bakanlar Kuruluna tanındığı, gerek bugün yürürlükte olan 1982 tarihli 2674 sayılı Karasuları Kanununda açıkça bildirildiği (mad. 3) gibi, T.C. adına esas çizgilerin saptanması yetkisi Bakanlar Kuruluna aittir. Dolayısıyla, Türk Seyir ve Hidrografi Dairesince böyle bir harita yayınlanmış olsa bile, bu harita yalnızca bir çalışma ve hazırlık belgesini oluşturmaktan öteye gidemeyecektir. Bu nedenle, anılan haritanın kesinleşmiş ve T.C. adına resmen yayınlanmış, hukuksal etki doğuran bir belgeyi oluşturması söz konusu değildir. Bununla birlikte, Yunan Hükümeti ve Yunan yazarların, zaman zaman, bu haritaya dayanarak Türkiye'nin Çanakkale Boğazı önündeki bölgede uluslararası hukuka aykırı düz esas çizgiler belirlediğini ileri sürdükleri ve hatta aynı gerekçeye dayanarak Yunanistan'ın da kimi bölgelerde düz esas çizgiler iddiasında bulunabileceğini açıkladıkları görülmektedir. İtiraz edilen içsular sınırı, anılan haritada Bozcaada ve Gökçeada'nın kıyıya paralel adalar zinciri gibi değerlendirilmek suretiyle, batıdaki en uç noktaların birleştirilmesi sonucu elde edilen sınırdır. Nitekim, U.A.D. önünde **Ege Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin sözlü aşamada, Yunanistan'ın danışmanı Prof. O. Connell, doğrudan bu adaların adını vermeden, ancak Yunan başvurusuna ekli haritaya da gönderme yaparak, 1964 tarihli Karasuları yasamıza ve ona dayanarak yapıldığını iddia ettiği haritaya Yunanistan'ın itirazını bildirmiştir (bkz. C.I.J., **Affaire du plateau continental de la mer Egée-Mémoires, Plaidoires et Documents,** 1980, s. 89). Yine, örneğin Yunanlı hukukçu T. Katsoufros, Türkiye'nin bu tutumunun düz esas çizgi konusundaki uluslararası hukuk kurallarına aykırı düştüğünü bildirdikten sonra, aynı gerekçenin Yunanistan tarafından Taşoz ve Semadirek adalarını birleştirmek için kullanılabileceği tehdidinde bulunmaktadır (bkz. "Les différends gréco-turcs en mer Egée", **in** S. Vaner (éd.), **Le différend gréco-turc**, Paris, s. 78). Aslında daha yakın tarihlerde yayınlanan ve resmi değeri olan bir Türk haritasına göre, söz konusu Boğaz-önü bölgesine ilişkin Türk resmi verilerinin anılan haritadan değişik olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira, 25.3.1987 gün ve 87/11596 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile T.P.A.O.'ya kuzey Ege'deki kıta sahanlığı üzerinde petrol araştırma ve işletme ruhsatı veren bu haritada, Bozcaada ve Gökçeada arasında düz esas çizgi çizilmediği ve dolayısıyla bu bölgenin Türk içsuları olarak gös-

terilmesi yoluna gidilmediği görülmektedir (bkz. **R.G.**, 26.3.1987, Sayı 19412).

Yabancı gemilerin Türk içsularına giriş-çıkışları konusuna gelince, yabancı silahlı kuvvetlere bağlı gemiler için bu konuda özel düzenlemeler yapılmasına bakarak, yabancı ticaret gemilerinin Türk içsularına ve limanlarına girişinin, ilke olarak, serbest olduğu ortaya çıkmaktadır. Yabancı savaş gemileri ise, Türk içsuları ve limanlarına girebilmek için izin alma koşuluna bağlı tutulmaktadır. Nitekim, Türk mevzuatında bu konuda, sırasıyla, üç yönetmeliğin uygulanmasına tanık olunmaktadır. İlki, 22.6.1966 gün ve 6/6636 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile kabul edilen "Türkiye Cumhuriyeti Limanlarını, Hava Üslerini ve Havaalanlarını Ziyaret Edecek veya Karasularında Harekât Yapacak Olan Yabancı Deniz ve Hava Kuvvetlerinin Uyması Gereken Hususlara Dair Yönetmelik"tir (bkz. **R.G.**, 22.7.1966, Sayı 12355). Bunu, 27.12.1978 gün ve 7/17114 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile kabul edilen "Yabancı Silahlı Kuvvetlere Ait Gemilerin Türk Karasularından Geçişleri, Türk İçsularına ve Limanlarına Geçişleri ve Bu Sulardaki Hareket ve Faaliyetine İlişkin Yönetmelik" izlemiştir (bkz. **R.G.**, 20.2.1979, Sayı 16556). 1978 yönetmeliği 1966 yönetmeliğini denizler için yürürlükten kaldırmıştır. Nihayet, bugün yürürlükte olan ve 24.11.1983 gün ve 83/7467 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi ile kabul edilen "Yabancı Silahlı Kuvvetlere Bağlı Gemilerin Türk İçsularına Gelişleri ve Bu Sulardaki Hareket ve Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik" 1978 yönetmeliğine son vermiştir (bkz. **R.G.**, 15.12.1983, Sayı 18252). Anılan Yönetmeliğin 13. maddesinde, "barış zamanında yabancı silahlı kuvvetlere bağlı gemilerin Türk içsularına ve limanlarına gelebilmeleri ve bu sularda kalabilmeleri için" en az 30 gün önceden T.C. yetkililerinden izin almaları gerektiği öngörülmektedir. Yönetmeliğin 14. maddesi, bu ziyaretlerin, "resmi", "gayrıresmi" ve "olağan" olmak üzere, üç değişik biçimde yapılabileceğini bildirdikten sonra, her üç biçimin özel koşullarını düzenlemektedir. Yönetmeliğin 22. maddesi ise, nükleer savaş gemilerinin Türk içsularına girebilmesi için en az 60 gün önceden izin istemelerini öngörmektedir.

Yabancı gemiler içsulara ve limanlara girdikten sonra Türk yasalarına uymak zorundadır. Bu zorunluluk, 14.4.1925 gün ve 618 sayılı Limanlar Kanununun 2. maddesinde, "Türkiye limanlarına girip çıkan bütün gemiler" için ve özellikle limanın genel düzenine ve güvenliğine ilişkin olarak açıkça belirtilmektedir (bkz. **Düstur**, III. Tertip, Cilt 6, s. 311). Yabancı savaş gemileri ile ilgili olarak da, bu gemilerin Türk içsuları ve limanlarında bulundukları sürece, Türk mevzuatına, uluslararası hukuk ilkelerine ve anlaşmalara aykırı" davranamayacakları 1983 Yönetmeliği ile genel bir biçimde teyid edilmiştir (mad. 4). Aynı Yönetmelik, yabancı sa-

vaş gemilerinin özellikle Türkiye'nin toprak bütünlüğünü, siyasal bağımsızlığını ve güvenliğini tehdit edemeyeceğini, Türkiye'nin güvenliğine aykırı davranamıyacağını bildirmektedir (mad. 6). Türk içsularında ve limanlarında bulunan yabancı gemilerin Türk yargı organlarınca yargılanabilmesi olasılığına gelince, mevzuatımız yabancı ticaret gemilerinin hukuk ve ceza konularında, ilke olarak, Türk yargı organlarınca yargılanabilmesini kabul etmektedir. Bu durum, yargı organlarımızın kararları ile yabancı devletlere ait ticaret gemileri için de teyid edilmiştir (bkz. A. Gündüz, **a.g.y.**, s. 302-303). Yabancı savaş gemilerine ilişkin olarak ise, bu gemilerin Türk içsularında ve limanlarında neden olacakları zararların Türk yargı organlarınca saptanması kabul edilmektedir (1983 Yönetmeliği, mad. 7). Saptanan zararın, uluslararası hukukun öngördüğü yollar çerçevesinde, savaş gemisinin bayrak devletinden istenmesi öngörülmektedir. Ancak, bir zarara neden olan ya da Türk yasalarına aykırı davranan bir yabancı savaş gemisi üzerinde Türk yetkililerinin herhangi bir izinsiz denetimde bulunması ya da gemiye el koyması yetkisi bulunmamaktadır. Zira, 1983 Yönetmeliğinin 33. maddesinde, "bu yönetmelik hükümlerine uygun hareket etmeyen yabancı silahlı kuvvetlere bağlı gemiler Türk limanlarını, içsularını ve karasularını terke davet edilir" denilmektedir. Yine, 10.7.1940 gün ve 270 sayılı Denizde Zabt ve Müsadere Kanunumuzun 1. maddesi, 2. fıkrasında da, yabancı savaş gemileri ile münhasıran kamu yönetiminde kullanılan yabancı devlet gemilerinin "zabt ve müsadere" edilemiyeceği bildirilmektedir.

2. Karasuları

(territorial sea or territorial water; mer territoriale ou eau territoriale; Küstenmeer)

Kaynakça:

Türkçe: M. Gönlübol, **Barış Zamanında Sahil Sularının (Karasuları ve Bitişik Bölge) Hukuki Statüsü**, Ankara, 1959; A. Kerse, **Karasuları**, İstanbul, 1964; M.Z. Akın, **Karasuları, İç Sular, Gemilerin Bu Sulardaki Rejimi ve Kıt'a Sahanlığı**, Ankara, 1978; S.L. Meray, Cilt I, s. 392-419; S. Toluner, 61-126; E.F. Çelik, 1987, II. kitap, s. 69-108; D. Kutluk, **Deniz Hukukunda Zararsız Geçiş ve Transit Geçiş Hakları**, Ankara, 1987.

Yabancı dil: E.F. Çelik, "La loi turque sur la mer territoriale", **M.M.T.Y.**, 1964, s. 53-71; J. Bardonnet, "La largeur de la mer territoriale", **R.G.D.I.P.**, 1962, s. 34-116; G. Gidel, "La mer territoriale et la zone contiguë", **R.C.A.D.I.**, 1934-II, s. 137 vd.; A. Papacostas, "La mer territoriale et la zone contiguë", **R.H.D.I.**, 1961, s. 168-197; D.P. O'Connell, "The juridical nature of the territorial sea", **B.Y.I.L.**, 1971, s 303-383; J.-M. Auby, "Les problèmes de la mer territoriale devant la Cour internationale de Justice", **J.D.I.**, 1953, s. 24-54; I.D. Delupis, "Foreign warships and immunity for espionage", **A.J.I.L.**, 1984,

s. 76 vd.; S W. Boggs, "Delimitation of seaward areas under national jurisdiction", A.J.I.L., 1951, s. 240-266; L.T. Lee, "Jurisdiction over merchant ships in the territorial sea", A.J.I.L., 1961, s. 77-96; F. Francioni, "Criminal jurisdiction over foreign merchant ships in territorial waters", I.Y.I.L., 1975, s. 27-41; O.G. de Vries Reilingh, "The right of innocent passage", N.R.I.L., 1971, s. 29-67.

Karasuları, bir kıyı devletinin kara ülkesini çevreleyen ve uluslararası hukuka uygun olarak açıklara doğru belirli bir genişliğe kadar uzanan kıyı devletine ait deniz kuşağına verilen addır. Karasuları, kıyıların herhangi bir özellik göstermediği durumlarda, olağan esas çizgiyi oluşturan en düşük su düzeyindeki kıyı çizgisinden başlamaktadır. Kıyıların içsular alanlarına yer vermesi durumunda ise, karasuları içsuların dış sınırını oluşturan düz esas çizgilerden başlamaktadır.

İç sınırı böylece belirlenen karasularının dış sınırının nereye kadar varabileceği ,başka bir deyişle, genişliğinin ne olacağı sorunu, ele alacağımız ilk konu olacaktır. Karasularının hukuksal rejimi, ikinci konumuzu oluşturacaktır. Nihayet, Türkiye'nin karasuları sınırları ve mevzuatı son olarak incelenecek konu olacaktır.

A. Karasularının genişliği ve sınırlandırılması

Karasularının kıyı devletinin ülkesini oluşturduğu düşüncesinin giderek ağırlık kazanması ile karasularının genişliği sorunu da 17. yüzyıldan bu yana önem kazanmıştır. Dolayısıyla, ilk anlamlı genişlik ölçütünün saptanmasında, devletin egemenliğinin etkin olarak geçerli olacağı deniz alanının belirlenmesi gerekmiştir. Bu ölçüt, devletin kıyıdan denizlere egemen olabileceği genişliği belirten top menzili olarak kabul edilmiştir. Nitekim, ilk kez 1610'da İngiltere ile Hollanda arasındaki balıkçılık alanlarının saptanması konusunda Hollanda tarafından ortaya atılan bu ölçüt (M. Gönlübol, **Barış Zamanında Sahil Sularının Hukuki Statüsü,** Ankara, 1959, s. 19), Hollandalı hukukçu Van Bynkershoeck'un 1703'te yayınladığı **De dominio maris dessertatio** adlı yapıtıyla teyid edilmiş ve geliştirilmiştir (bkz. S. Toluner, s. 78). Böylece, 18. yüzyılda Bynkershoeck'un, "Kara egemenliği silah gücünün sona erdiği yerde biter" özdeyişi giderek yerleşmiş ve bu dönemin birçok andlaşmasında benimsenmiştir (örnekler için bkz. M. Gönlübol, **a.g.y.,** s. 20-21). O dönemlerde top menzilinin en çok 3 deniz mili olması nedeniyle, İtalyan diplomat Galiani, 1782'de, karasuları genişliğinin 3 mil olmasını önermiştir (D.P. O'Connell, **The international law of the sea,** Oxford, vol. I, 1982, s. 130-131). Bu 3 millik karasuları genişliği, o dönemden bu yana karasuları genişliği konusundaki en yaygın uygulamayı oluşturmuştur. Günümüzde bile, yapılan bir çalışmaya göre, karasuları genişlikleri saptanabilen 138 devletten 20'si 1984'te hâlâ 3 mil-

lik karasuyu genişliğini uygulamaktadır (bkz. D. Kutluk, **Deniz Hukukunda Zararsız Geçiş ve Transit Geçiş Hakları,** Ankara, 1987, s. 225, tablo I).

Bununla birlikte, bir yandan, silah teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak, bugün 30 mile kadar ulaşan topların yapılması sonucu (D. Kutluk, **aynı yapıt,** s. 20), öte yandan, denizlerin sahip olduğu ekonomik zenginlikler nedeniyle, 3 mil ölçütü hiçbir zaman bir genel kural değeri kazanamamıştır. Nitekim, gerek 1930 La Haye Kodifikasyon Konferansında, gerek 1958 Cenevre Birinci Deniz Hukuku Konferansında, karasularının genişliği konusunda herhangi bir sonuca varılamamıştır. B.M.'in 1960'ta toplanan İkinci Deniz Hukuku Konferansında da bu konuda bir çözüm getirilememiştir. Ancak özellikle 1950'li yıllardan başlayarak, 3 mil ölçütünün aşıldığı ve karasuları genişliğinin 6 mil ile 12 mil arasında bir genişlik olarak kabul edilmesi eğiliminin arttığı gözlenmektedir (1958 ve 1960 Konferanslarında karasuları genişliğine ilişkin görüş, öneriler ve gelişmeler için bkz. S. Toluner, s. 78-88). Öze ilişkin ilk oturumu 1974'te Karakas'ta başlayan ve 1982 yılına kadar süren B.M. Üçüncü Deniz Hukuku Konferansında ise, karasuları genişliğinin 12 mil olarak saptanması yolunda güçlü bir eğilim belirmiştir. Nitekim, 1974 Karakas oturumunda devletlerin sunduğu tasarılardan ve açıkladıkları görüşlerden, 109 devletin 12 mile taraftar oldukları gözlenmektedir (D. Kutluk, **a.g.y.,** s. 29). Bu genişliğe taraftar olmayan devletlerden 12'si ise, 200 millik bir karasuyu genişliğini önermişlerdir. Sonuçta, B.M.D.H.S.'nin "Karasuları genişliği" başlığını taşıyan 3. maddesi aynen şöyle kaleme alınmıştır:

> "Her devlet karasularının genişliğini, işbu Sözleşmeye uygun olarak belirlenen esas çizgilerden başlayarak, 12 deniz milini geçmeyecek bir sınıra kadar saptamak hakkına sahiptir."

Görüleceği gibi, B.M.D.H.S. ile kıyı devletlerine 12 mile kadar varan bir karasuyuna sahip olma hakkı, ilke olarak, tanınmaktadır. Ancak, kıyı devletine tanınan bu takdir hakkının, coğrafi ve hukuksal nedenlere bağlı olarak, birtakım kısıtlamalara uğraması olasılığı da her zaman vardır. Zira, anılan hüküm, örneğin karşılıklı kıyıların uzaklığı 18 mil olan iki komşu devletten biri 6 millik karasuyu ilan etmişse, ötekinin geriye kalan 12 milin tümüne sahip olma hakkı bulunduğu anlamına gelmemektedir. Böyle bir durumda, coğrafi olanaksızlıklar nedeniyle, aynı Sözleşmenin 15. maddesinde karasuları sınırlandırılması konusunda kabul edilen olağan kurallara uygun olarak, özel koşullar dışında, bir kıyı devletinin kıyılar arasındaki eşit uzaklık çizgisinden öteye geçme hakkı yoktur. Yine, örneğin bir kıyı devletinin öteki kıyıdaş devletlere ait olan bir deniz alanını, karasularını 12 mile kadar çıkarmada takdir hakkı bulunduğu gerekçesiyle, ele geçirmesi aynı Sözleşmenin 300. maddesinde yeralan iyi niyet

ve hakkın kötüye kullanılmaması ilkelerine aykırı olacaktır. Dolayısıyla, anılan Sözleşmenin 3. maddesinde kıyı devletlerinin 12 mile kadar karasuyu genişliği saptamak haklarının bulunduğunun bildirilmesi, böyle bir hakkın kullanımının tümüyle ilgili kıyı devletinin egemenlik hakları içinde bulunduğu anlamına gelmemektedir. Zira, U.A.D.'nin **Balıkçılık (İngiltere-Norveç) Davası**'na ilişkin 18.12.1951 tarihli kararında bildirdiği (C.I.J., **Recueil,** 1951, s. 132) ve **Balıkçılık (İngiltere-İzlanda) Davası**'na ilişkin 25.7.1974 tarihli kararında tekrarladığı (C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 22) gibi,

> "Deniz alanlarının sınırlandırılmasının her zaman bir uluslararası yönü vardır; bu, yalnızca kıyıdaş devletin iç hukukunda açıklandığı biçimiyle onun iradesine bağlı olamaz. Her ne kadar, tek kıyı devletinin bunu gerçekleştirme vasfına sahip olması nedeniyle, sınırlandırma işlemi zorunlu olarak tek-taraflı bir işlem ise de, buna karşılık, bu sınırlandırmanın üçüncü devletler bakımından geçerliliği uluslararası hukuku ilgilendirmektedir."

Devletlerin karasuları genişliği konusunda bugünkü uygulamalarına gelince, 1984'te durumları saptanan 138 devlet arasında 86'sı 12 millik bir genişliği benimsemektedir (bkz. D. Kutluk, **a.g.y.,** s. 25, tablo 1). Geriye kalan devletlerin 26'sı 12 milin altında ve 26'sı ise 12 milin üstünde karasuları genişliğini kabul etmektedir. 12 milin altında karasuları genişliğini kabul eden devletlerin 20'si 3 millik, ikisi 4 millik karasuları ilan etmişlerdir. 12 milin üstünde karasuları genişliğini kabul eden devletlerin birisi 15 millik, birisi 20 millik, ikisi 30 millik, birisi 35 millik, üçü 50 millik, birisi 70 millik, birisi 100 millik, birisi 150 millik ve 15'i 200 millik karasuları ilan etmişlerdir.

Bir devlet karasuları genişliğini belirledikten sonra, karasularının dış sınırının saptanmasında esas çizgiden hareket edilerek, üç değişik yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Birinci yöntem, kıyı çizgisine tam paralel olarak kabul edilen genişlikte dış sınırı çizmektir. İkinci yöntem, esas çizgi üzerindeki kimi noktalardan pergel ile yaylar çizerek bunların kesiştiği noktaları birleştiren çizgiyi dış sınır olarak kabul etmektir. Üçüncü yöntem ise, kıyı üzerindeki çıkıntı noktalarını düz çizgilerle birleştirip bu çizgiye paralel, kabul edilen karasuları genişliğinde, düz çizgiler çizmektir.

Öte yandan, kimi zaman komşu devletler arasında karasularının sınırlandırılması gerekmektedir. Nitekim, kıyıları birbirleriyle yan yana bulunan devletler arasında karasularının yan sınırlarının saptanması zorunluluğu vardır. Ancak, karşılıklı kıyılara sahip olan komşu devletler arasında da, eğer aradaki deniz alanı genişliği uluslararası hukukun tanıdığı karasuları genişliğinin iki katından az ise, karasularının sınırlarının belirlenmesi gereği doğmaktadır. 1958 Cenevre K.B.B.S.'ne kadar, uygu-

lanan uluslararası hukukta, bu konuda bir kurallaşmadan söz etmek olanağı yoktur (L. Caflish, "La délimitation des espaces marins entre Etats dont les côtes se font face ou sont adjacentes", R.J. Dupuy et D. Vignes, **Traité,** s. 388-389). Uygulamada ve uluslararası yargı ve hakemlik kararlarında, ülkelerin coğrafi durumlarına göre, kimi zaman en derin noktaların birleştirilmesinden oluşan **thalweg** çizgisinin, kimi zaman iki kıyıdan eşit uzaklık çizgisinin, kimi zaman da bitişik kıyıların genel yönüne indirilen dikey çizgilerin komşu devletler arasında karasuları sınırını oluşturdukları görülmektedir.

1958 Cenevre K.B.B.S. (mad. 12/1) ve 1982 B.M.D.H.S. (mad. 15) ile öngörülen ve dolayısıyla bugün aynı zamanda yapılageliş değeri olduğu genellikle kabul edilen hükümlere göre ise, karasularını sınırlandırma kurallarını şöyle özetlemek olanağı vardır: i) taraflar anlaşabilirse sınırlandırma andlaşma ile gerçekleştirilecektir; ii) andlaşma olmadığı zaman, "tarihsel haklar ya da öteki özel durumlar başka türlü bir sınırlandırma gerektirmiyorsa", karasuları sınırlandırılması eşit uzaklık **(equidistance; équidistance)** yöntemine göre yapılacaktır. Andlaşma yokluğunda, eşit uzaklık yöntemi ile özel durumların gerektirdiği yöntemler arasında, birine üstünlük tanıyan herhangi bir genel kural yoktur. Başka bir deyişle, kimi devletlerin ileri sürdüğünün aksine (örneğin, Yunanistan), sınırlandırmada eşit uzaklık yönteminin ilkeyi ve özel durumların gerektirdiği yöntemlerin kuraldışılığı oluşturduğu görüşü bugün genellikle reddedilmektedir (örneğin, L. Caflish, **aynı yapıt,** s. 390). "Özel durumlar" kavramının neleri kapsadığı konusunda ise genel bir tanıma rastlanmamaktadır. Ancak, Uluslararası Hukuk Komisyonu, deniz hukukuna ilişkin raporunda, bu kavramın kapsadığı birkaç örnek vermektedir. Bunlar, kıyının olağanüstü nitelikteki biçimi, adaların varlığı ve ulaşım yollarının varlığıdır (**Annuaire CDI,** 1956, vol. II, s. 300). Dolayısıyla, her somut duruma göre başka özel durumların varlığının saptanması olanağı vardır. Tarihsel haklara gelince, bu kavram ile bir kıyı devletinin uzun süreden beri öteki devletlerin itirazı ile karşılaşmadan, olağan ölçülerin ötesinde gerçekleştirilen karasuları genişliği uygulamaları kastedilmektedir. Bu uygulamaların zaman ile ilgili kıyı devletine ait haklara dönüştüğü kabul edilmektedir.

B. Karasuları Rejimi

Karasuları, kıyı devletinin deniz ülkesini oluşturmaktadır. Her ne kadar karasularının açık denizin bir parçası olduğunu ve kıyı devletinin bu alan üzerinde yalnızca irtifak hakları bulunduğunu ileri süren kimi yazarlar bulunmakta (örneğin, 19. yüzyıl sonu Fransız yazar A.G. de la Pradelle: Bkz. S.L. Meray, Cilt I, s. 395) ise de, bugün artık karasularının

kıyı devletinin ülkesine ait olduğu tartışılmamaktadır. Uygulanan uluslararası hukuk birçok veri ile bunu doğrulamaktadır. Nitekim, deniz hukuku ile ilgili ilk evrensel konferans olan 1930 La Haye Kodifikasyon Konferansında devletlerin bu konuda görüş birliği içinde oldukları gözlenmektedir (bkz. M. Gönlübol, **a.g.y.**, s. 9). Yine, birçok çok-taraflı andlaşma, kuşkuya yer bırakmıyacak kesinlikle, karasularının kıyı devletinin ülkesinden olduğunu bildirmektedir. Bunların en önemlileri olan 7.12.1944 tarihli Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Andlaşmasının 1. ve 2. maddeleri (metin için bkz. **Düstur**, III. Tertip, Cilt 26, s. 1094 vd.) ile 1958 Cenevre K.B.B.S.'nin 1. madde 1. fıkrası, karasularının ülkenin bir parçası olduğunu açıkça belirtmektedir. Son olarak, B.M.D.H.S.'nin 2. maddesinin 1. fıkrası da aynı görüşü şu hükümle tekrarlamaktadır:

> "Kıyı devletinin egemenliği kara ülkesinin ve içsularının, bir takımada devleti söz konusu olduğunda da takımada sularının ötesinde karasuları denilen bir bitişik deniz bölgesine kadar uzanır."

Böylece, karasuları kıyı devletinin ülkesinin bir parçası niteliğiyle bu devletin, ilke olarak, eğemenliği altında bulunmaktadır.

Karasularının ülke parçasını oluşturmasının bir sonucu olarak, uygulanan uluslararası hukuk, ayrıca, karasularının üstünde yeralan hava sahası ile altında yeralan deniz yatağı ve toprak altının da kıyı devletinin egemenliğine girdiğini kabul etmektedir (örneğin: 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 2; 1982 B.M.D.H.S., mad. 2/2).

Bununla birlikte, karasularının birçok bölgede, ya geçilmesi zorunlu ve alternatif olmayan bir yol oluşturması ya da ulaşıma daha uygun koşullara sahip olması nedeniyle, uluslararası deniz ulaşımı bakımından büyük önem taşıdığı ortaya çıkmıştır. Yine, ileride göreceğimiz açık denizlerin serbestliği ilkesinden etkin bir biçimde yararlanabilmek için, ulaşımın başlangıç ve bitiş noktalarını oluşturan limanlara giriş çıkışın karasuları alanında engellenmemesinde özellikle ekonomik açıdan büyük yararlar görülmektedir. Bütün bu nedenlerle, uygulanan uluslararası hukuk bir yandan karasularının kıyı devletinin egemenliği altına konulmasını öngörürken, öte yandan da bu ülkesel egemenliğin uluslararası deniz ulaşımı yararına kısıtlanmasını kabul etmektedir. Nitekim, bütün önemli deniz hukuku andlaşmaları kıyı devletinin egemenliğinin bu amaçla kısıtlanabileceğini belirtmektedir (örneğin: 1958 Cenevre K.B.B.S. mad. 1/2; 1982 B.M.D.H.S., mad. 2/3). Kıyı devleti egemenliğine getirilen kısıtlamalar iki konuda ortaya çıkmaktadır: i) yabancı devletlerin gemilerine kimi koşullarla karasularından geçiş hakkı tanınması konusunda; ii) kıyı devletinin bu tür geçişleri ilgilendiren yasama, yürütme ve yargı yetkileri konusunda. Bu iki konu sırasıyla ele alınacaktır.

a. Zararsız geçiş hakkı
(innicent passage; passage inoffensif; friedliche Durchfart)

Bir devletin karasularından yabancı devletlerin gemilerinin geçiş hakkı, iki karşıt çıkarın bağdaştırılmasını gerektiren bir haktır. Uluslararası hukuk, bir yandan geçiş hakkı tanımak suretiyle deniz ulaştırmasının olabildiğince serbestçe gerçekleştirilebilmesini sağlamaya çalışarak yabancı devletlerin çıkarlarını korurken, öte yandan da, bu geçişin kıyı devletine zarar vermemesini sağlamaya çaba göstererek ilgili kıyı devletinin çıkarlarını gözetmek zorundadır. Bu iki karşıt çıkar, uygulanan uluslararası hukukta, zararsız geçiş hakkı kavramı aracılığıyla sağlanmaktadır.

i) Zararsız geçiş hakkının varlığı sorunu

Uygulanan uluslararası hukuk denize kıyısı bulunan ve bulunmayan bütün devletlerin gemilerine karasularından zararsız geçiş hakkı tanımaktadır (örneğin: 1958 K.B.B.S. mad. 14; 1982 B.M.D.H.S., mad. 17). Ancak, bütün devletlerin gemilerine tanındığı bildirilen bu hakkın, yine de her tür gemiyi içerip içermediği konusunda kuşkular sürmektedir. Karasularından zararsız geçiş hakkı ticaret gemileri ve uygulanacak rejim bakımından bunlara benzetilen ticari amaçlı devlet gemileri için herhangi bir itiraz konusu olmamaktadır. Buna karşılık, kamu yetkileri kullanan devlet gemilerinin ve özellikle savaş gemilerinin karasularından geçişlerinin bir hak mı olduğu, yoksa kıyı devletinin hoşgörüsüne mi dayandığı konusu uygulanan uluslararası hukukta bugün bile kesin bir çözüme bağlanmış değildir. Nitekim, 1930 La Haye Kodifikasyon Konferansında İkinci Komitenin raporunda yeralan andlaşma taslağının 12. maddesinde savaş gemilerinin de ilke olarak zararsız geçiş hakkına sahip olacakları öngörülürken (bkz. S.D.N., Doc. C. 230 M. 117, 1930, V, **a.g.y.**), 1958 Cenevre Deniz Hukuku Konferansında devletlerin bu konuda bir sonuca varamadıkları görülmektedir. Gerçi, Cenevre Konferansında, Uluslararası Hukuk Komisyonunun hazırladığı andlaşma taslağının 24. maddesinde yeralan, savaş gemilerinin kıyı devletince önceden bildirim ya da izin koşuluna bağlı tutulabileceği hükmü reddedilmiştir. Ancak, oylamalara biraz yakından bakıldığı zaman, bu red olayının savaş gemilerinin izin ya da bildirime bağlı tutulmadan zararsız geçiş hakkına bir yapılageliş kuralı olarak sahip olacaklarını göstermediği anlaşılmaktadır. Zira, bu oylamalarda izin alınmasına karşı çıkan devletlerin sayısı 45 iken, izin alınması taraftarı devletlerin sayısı da 27'dir; bu arada 6 devlet de çekimser kalmıştır (U.N., **Conference on the law of the sea: Official Records**, 1958, Vol. II, s. 67). Oysa 1958'de savaş gemileri için izin alınması koşulunu destekleyen 27 devletin varlığı ve 6 devletin çekimser kalması savaş gemilerinin zararsız geçiş hakkı bulunduğu yolunda evrensel bir yapılageliş kuralının bulun-

madığını kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte, aksini ileri sürmek ve savaş gemileri için zararsız geçiş hakkının bulunmadığını bildirmek, daha da zordur. Çünkü, bu kez 27 devletin iradesine 45 devletinkinin üstünde bir ağırlık verilmiş olacaktır. Aslında, bütün bu veriler, henüz bu konuda bir yapılageliş nitelikli kuralının oluşmadığını göstermekten öteye gidememektedir. Aynı değerlendirme bildirim koşulu için de geçerlidir. Zira, yalnızca bildirim koşuluna bağlı olarak savaş gemilerinin karasularından geçmesini öngören önerge de Konferansta, 43 olumlu 24 karşı ve 12 çekimser oyla, 2/3 oranını sağlayamadığı için, reddedilmiştir (U.N., **aynı yapıt,** s. 68). Görüleceği gibi, savaş gemilerinin bir bildirime bağlı olarak geçmeleri düşüncesini benimseyen devletlerin sayısı 43 olup, bir hayli yüksektir. Ancak, daha önce izin koşulu arayan devletlerin 24 tanesi bu kez bildirim koşulu aranmasına karşı çıkmak suretiyle bu konuda bildirimle sınırlı bir geçiş hakkı niteliğine sahip herhangi bir yapılageliş kuralı oluşmasını engellemişlerdir. Böylece, 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesinde savaş gemilerinin geçiş hakkına ilişkin herhangi bir hükmün yeralmamış olması, savaş gemilerinin de zararsız geçiş hakkının teyid edildiği anlamına gelmemektedir.

Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı ve B.M.D.H.S.'ne baktığımız zaman ise, kimi devletlerin savaş gemilerinin karasularından geçmek için izin almaları ya da bildirimde bulunmaları gerektiğini içeren görüşler ileri sürdüğü ve öneriler sunduğu görülmektedir. Nitekim, Konferansın 1978'deki 7. oturumunda ilk kez, Çin Halk Cumhuriyeti'nin başını çektiği 9 devlet, bir gayri-resmi öneri metni ile bu konuda önceden izin ya da bildirim koşulu konulmasını savunmuştur (bkz. 4.5.1978 tarihli C. 2/Informal meeting/30). Bunu, Konferansın 1980'deki 9. oturumunda aynı devletlerden yedisinin aynı yöndeki gayri-resmi önerisi izlemiştir (bkz. 20.3.1980 tarihli C.2/Informal meeting/58). Bunun üzerine, konu Konferansın 1981'deki 10. dönem toplantılarında devletlerin görüşlerini bildirmelerini gerektirmiştir. Anılan dönemde devlet temsilcilerinin görüşleri incelendiği zaman, toplam olarak 34 devletin söz konusu önerinin lehinde ve 26 devletin de aleyhinde olduğu gözlenmektedir (bkz. **U.N., Third United Nations Conference on the law of the sea: Official records,** vol. XV). Ancak, başta A.B.D. ve S.S.C.B. olmak üzere birçok etkili devletin zararsız geçiş hakkının savaş gemilerini de kapsaması gerektiğini savunması üzerine (bkz. U.N., **aynı yapıt,** s. 20 ve 21), aksini isteyen 28 devletin, aynı sonuca götürecek olan, kıyı devletinin düzenleme yetkileri arasında güvenlik konusunun da sayılması ile yetinen bir resmi öneride bulundukları izlenmektedir (bkz. 13.4.1982 tarihli A/CONF. 62/L. 117: U.N., **aynı yapıt,** Vol. XVI, s. 225). Tarafların bu tutumları karşısında İkinci Komisyon başkanının ilgili devletler arasında iki danışma toplantısı gerçekleştirdiği ve bir sonuca varılamadığı anlaşılmaktadır (U.N., **aynı yapıt,** s. 12). Böylece, B.M.D.H.S., bu

konuda herhangi bir açık hükmü içermeyen bir biçimde Konferansta kabul edilmiştir. Fakat bu, savaş gemileri için izin ya da bildirim koşulu öngören devletlerin görüşlerinden vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Zira, ilgili devletler Konferans başkanının isteği üzerine önerilerinin oylamaya konulmamasını kabul ederken, kıyı devletinin güvenlik amaçlı yetkilerini kullanabileceğini —dolayısıyla gerekirse izin ya da bildirim koşulu koyabileceğini— öngören haklarından vazgeçmediklerini Konferans başkanının açıklamasını istemişler ve bunu elde etmişlerdir (bkz. Başkan Koh'un 26.4.1982 tarihli açıklaması: U.N., **aynı yapıt**, s. 132). Uygulamada ise, bugün 38 devletin savaş gemileri için izin ya da bildirim koşulu öngördükleri izlenmektedir (A.V. Lowe, "Some legal problems arising from the use of the seas for military purposes", **Marine Policy**, 1986, vol. 10, No. 3, s. 173). Dolayısıyla, uygulamada giderek yaygınlaşmasına rağmen, karasularından zararsız geçişin savaş gemileri için de bir hak oluşturması henüz evrensel bir yapılageliş kuralı niteliği kazanmış değildir.

Uygulanan uluslararası hukuktaki kapsamı ile zararsız geçiş hakkının incelenmesi, öncelikle bu kavramı oluşturan iki öğenin ele alınmasını gerektirmektedir: i) karasularından geçiş kavramı; ii) zararsızlık kavramı.

ii) Geçiş ve zararsızlık kavramları

Karasularından geçişin üç değişik amaçla yapılabileceği öngörülmektedir: i) açık denizden bir devletin içsularına ve özellikle limanlarına ulaşmak için; ii) bir devletin içsularından ve özellikle limanlarından açık denize ulaşmak için; iii) içsulara hiç girmeden açık denizden ya da bir komşu devletin karasularından ilgili kıyı devletinin karasularına girip yine açık denize ya da bir komşu devletin karasularına ulaşmak için (bkz. 1958 Cenevre K.B.B.S. mad. 14/2; 1982 B.M.D.H., mad. 18/1).

Geçişler, ilke olarak, kesintisiz ve çabuk olmak zorundadır (1982 B.M.D.H.S., mad. 18/2). Ancak, arıza, tehlike, olağan deniz ulaşımı olayları, zorunlu neden (mücbir sebep) ya da kazaya uğramış kişi, gemi ve uçaklara yardım gerekçesi ile gemilerin durması ve demirlemesi olanağı vardır (1958 K.B.B.S., mad. 14/3; 1982 B.M.D.H.S., mad. 18/2).

Geçişin zararsızlığına gelince, bu konudaki ilk tanım 1930 La Haye Kodifikasyon Konferansında deniz hukukuna ilişkin İkinci Komisyon raporunda yeralmaktadır (raporun metni için bkz. S.d.N., **Conférence pour la codification du droit international. Rapport de la Deuxième Commission (Mer territoriale)**, Doc. C. 230 M. 117. 1930. V). Anılan raporun 3. maddesi 2. fıkrasına göre, bir geminin geçişinin zararsız olarak nitelendirilebilmesi için, ilgili geminin, kıyı devletinin karasularını bu devletin "güvenliğine, kamu düzenine ya da mali çıkarlarına zarar verecek bir eyle-

min yapılması amacıyla" kullanmamış olması gerekmektedir. Görüleceği gibi, 1930 tanımlamasında, objektif olarak bir zararın doğmasından çok, geçişin amacı üzerinde durulmak suretiyle, geminin geçiş sırasındaki davranış biçimine büyük önem verilmektedir.

1958 Cenevre Karasular ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, 14. madde 4. fıkrasında, zararsız geçişi 1930'dan biraz farklı tanımlama yoluna gitmiştir. Anılan hükme göre, geçiş, kıyı devletinin "barışına, düzenine ya da güvenliğine zarar vermedikçe" zararsızdır. Görüleceği gibi, bu tanımlamada, en başta, "mali çıkarlar" öğesine yer verilmemektedir. Ancak, bundan da önemlisi, zararın objektif bir biçimde belirlenmesi yoluna gidilmekte ve geminin geçişinin sübjektif amaçları üzerinde durulmamaktadır. Bu çerçevede, kıyı devletinin barış düzeni ya da güvenliği için zararlı olan geçişler dışındakiler, kıyı devletine belirli ölçüde zarara neden olsalar ve hatta kasıtlı yapılsalar bile, zararsız geçiş niteliklerini kaybetmeyeceklerdir. Tabii, bu son durumda, geçişin "zararsız" olarak nitelendirilmesi, yalnızca geçiş hakkının kullanılmasına engel olunmaması anlamına gelecektir; yoksa, geminin kıyı devletine verdiği zararın ödettirilmesi ya da sorumluların cezalandırılması olasılığını ortadan kaldırmayacaktır. Zira, Sözleşmenin 17. maddesi, zararsız geçiş hakkının kullanımı sırasında gemilerin kıyı devletinin uluslararası hukuka uygun olarak koyduğu yasalarına ve yönetmeliklerine uyması gerektiğini açıkça öngörmektedir.

Karasularından geçişin zararsızlığının tanımı son olarak, 1982 B.M.D.H.S.'nde yeralmaktadır. Anılan Sözleşmenin 19. madde 1. fıkrası aynen şöyledir:

> "Geçiş, kıyı devletinin barışına, düzenine ya da güvenliğine zarar vermedikçe zararsızdır..."

Buradaki tanımda da, 1958'deki gibi, zararın objektif olarak belirlenmesi üzerinde durulmuştur. Yine, 1958'de olduğu gibi, zararsızlığın kapsamı sınırlı konular (barış, düzen, güvenlik) çerçevesinde tutulmuştur. Bununla birlikte ilk kez B.M.D.H.S. ile zararsız geçiş hakkını ortadan kaldıran ve geçişi zararlı kılan faaliyetlerin neler olduğunun ayrıntılı olarak belirtilmesine gidilmektedir. Sözleşmenin 19. madde 2. fıkrası aynen şöyledir (A. Özman, **B.M.D.H.S.**, s. 9):

> "2. Yabancı bir geminin geçişi, eğer bu gemi karasuları içerisinde aşağıdaki faaliyetlerden herhangi birinde bulunursa, sahildar devletin barışına, düzenine veya güvenliğine zarar vermiş sayılacaktır.
>
> a) Sahildar devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı tehdide veya kuvvete baş vurulması ve-

ya Birleşmiş Milletler Andlaşmasında belirtilen uluslararası hukuk ilkelerine aykırı diğer herhangi bir durumda bulunulması;

b) Herhangi bir tip silahla deneme veya manevralar yapılması;

c) Sahildar devletin savunmasına veya güvenliğine zarar verecek şekilde bilgi toplanması;

d) Sahildar devletin savunmasına veya güvenliğine zarar vermeyi amaçlayan her türlü propagandada bulunulması;

e) Her türlü uçağın uçurulması, güverteye indirilmesi veya gemiye alınması;

f) Her türlü askeri makinaların uçurulması, güverteye indirilmesi veya gemiye alınması;

g) Sahildar devletin gümrük, maliye, sağlık veya muhaceret konularındaki kanun ve kurallarına aykırı bir şekilde mal, para veya kişilerin gemiye alınması veya gemiden çıkartılması;

h) İşbu sözleşmeye aykırı olarak, bilerek ve isteyerek ağır kirlenmeye sebebiyet veren fiillerde bulunulması;

i) Balık avlama faaliyetlerinde bulunulması;

j) Araştırma veya ölçüm faaliyetlerinde bulunulması;

k) Sahildar devletin herhangi bir haberleşme sisteminin veya diğer herhangi bir deniz teçhizat veya tesisinin işleyişini engelleyecek her türlü faaliyette bulunulması;

l) Geçişle doğrudan ilgisi bulunmayan diğer her çeşit faaliyette bulunulması."

Yukarıda belirtilen faaliyetler çerçevesinde ticaret gemilerinin geçiş sırasında zarar verebilme özellikleri incelendiği zaman, bugün en önemli sorun kirlenme olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gemilerin gerek nükleer kirlenme gerekse kimyasal kirlenme bakımından durumları ve uygulanan uluslararası hukukta bu konuda kabul edilen kurallar ileride çevre korunması çerçevesinde ele alınacaktır. Ticaret gemilerine ilişkin olarak karşılaşılan ikinci önemli sorun yabancı gemilerin kıyı devletinin karasularında balık avlamasıdır Uygulanan uluslararası hukuk bu konuda çok açık ve kesindir. Nitekim, gerek 1958 Cenevre K.B.B.S. (mad. 14/5), gerek 1982 B.M.D.H.S. (mad. 19/2, i), karasularında yabancı gemilerin, kıyı devletinin yasa ve yönetmeliklerinde yasaklanmış olmasına rağmen, balık avlama faaliyetinde bulunmasını geçişin zararsızlığını ortadan kaldıran bir davranış olarak değerlendirmektedir. Ancak, geçişin zararsızlığını sona erdiren ve dolayısıyla yasak olan bu tür balık avlama faaliyetlerinin iyi belirlenmesi gerekmektedir. Burada söz konusu olan ticari amaçlı balık avlama faaliyetleri olup, spor nitelikli küçük çaplı bireysel avlanmaları bu tür faaliyetlerin kapsamı dışında tutmak doğru olacaktır. Yine, kıyı dev-

letinin yabancıların balık avlamasına izin vermesi durumunda, bu tür faaliyetlerin zararlılığı, doğal olarak, ortadan kalkmaktadır. Ticaret gemilerinin karasularından geçişte kaçakçılık faaliyetlerinde bulunmaları konusu da uygulamada üçüncü önemli sorunu oluşturmaktadır. Bu konu da aşağıda, kıyı devletinin karasularındaki yetkileri çerçevesinde ele alınacaktır.

Savaş gemilerinin barış zamanı karasularından geçiş sırasında zarar verebilme özelliklerine gelince, bu konuda deniz hukukundaki ve gemi ve silah teknolojisindeki ilerlemelere bağlı olarak, önemli gelişmelerin olduğu gözlenmektedir. Nitekim, önceden kıyıları bombalama ya da gözleme yapma gibi tehlikeler sergileyen savaş gemilerinin karasularından geçişi, bugün bu açılardan büyük ölçüde önemini kaybetmiş bulunmaktadır. Zira, en başta, uçak gemilerinin yapılması ile karasuları dışından bir devlete karşı kuvvet kullanılması çok kolaylaşmıştır (uçak gemilerinin etkileri konusunda bkz. D. Kutluk, **a.g.y.**, s. 134). İkinci olarak, güdümlü mermi teknolojisindeki gelişmeler sonucu, 1960'lı yıllardan bu yana bir taktik silahın menzili 200-300 mile kadar varabilmekte olup (D. Kutluk, **aynı yapıt**, s. 124-125 ve 136-138), bu amaçla karasularına girme gereğini ortadan kaldırmıştır. Öte yandan, uzaktan algılama **(remote sensing)** yöntemlerinin gelişmesi de karasularına girerek bilgi toplama ve gözlemede bulunmanın önemini azaltmıştır. Dolayısıyla, bugün artık karasularına girerek baskı yapma ya da bilgi toplama zorunluluğu pek kalmamıştır. Bu durumda savaş gemilerinin bir devletin karasularına girerek tehlike oluşturma olasılığının eskisi kadar önemi yoktur denebilecektir (D. Kutluk, **aynı yapıt**, s. 127). Buna karşılık, son yıllarda karasularının genişleme eğilimi nedeniyle, açık deniz alanı da bir daralma göstermekte ve kimi bölgelerde savaş gemilerinin karasularından geçmesi kaçınılmaz bir zorunluluk göstermektedir. Karasularının genişliğinin her yerde 12 mile çıkması durumunda açık denizlerin 2,5 milyon km² daralacağı bildirilmektedir (D. Kutluk, **aynı yapıt**, s. 126).

Belirtilen bu verilerin ışığında, bugün, karasularından geçiş yapan bir savaş gemisinin zararlı faaliyetlerini değerlendirdiğimiz zaman şu durumlarla karşılaşmaktayız. En başta, B.M.D.H.S.'de öngörüldüğü gibi, bir savaş gemisinin kıyı devletine karşı kuvvet kullanması bu geçişin zararsızlığını sona erdirmektedir. Ancak, böyle bir davranış yalnızca geçişin zararsızlığı ile de sınırlı kalmayıp, kıyı devletine karşı bir saldırı oluşturduğundan, kıyı devletine de gemiye karşı meşrû savunma hakkını kullanma ve kuvvet yoluyla cevap verme olanağını tanımaktadır. İkinci olarak, savaş gemisinin karasularından geçişinin zararsız olabilmesi için, bu geminin kıyı devletine karşı herhangi bir tehdide de başvurmaması gerekmektedir. Bu çerçevede, "Gambot diplomasisi" **(Gunboat diplomacy)** adı

verilen ve bir kıyı devletinin karasularına ya da yakınına savaş gemileri göndererek baskı kurma amacını güden karasuları geçişlerinin zararsız olarak nitelendirilemiyeceği açıktır. Buna karşılık, B.M.D.H.S.'nin 19. madde, 2. fıkra, a) bendinde sözü edilen, "Birleşmiş Milletler Andlaşmasında belirtilen uluslararası hukuk ilkelerine aykırı diğer herhangi bir davranışta bulunulması" durumunda geçişin zararsızlığının ortadan kalkması birtakım hukuksal tartışmalara yer verir niteliktedir. Burada birinci sorun, yabancı savaş gemisince çiğnenmesi durumunda geçişin zararsızlığını ortadan kaldıran ilkelerin neler olduğunun saptanmasıdır. Bu açıdan, anılan hükmün içinde de yeralan, kıyı devletinin egemenliğine, ülke bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı yapılacak eylemlerin B.M. Andlaşması ile de yasaklandığı ve dolayısıyla geçişin zararsızlığını ortadan kaldırdığı kolaylıkla kabul edilebilecektir. Ancak, bu ilkelerin dışında yeralan öteki B.M. ilkeleri için aynı değerlendirmeyi yapmak olanağı her koşulda yoktur. Örneğin, B.M. Andlaşmasında Örgütün temel ilkeleri arasında sayılan, Örgütün giriştiği herhangi bir eyleme her türlü yardımda bulunmak ilkesine (mad. 2/5) aykırı olarak, böyle bir yardımı yapmaktan kaçınan bir devletin savaş gemisinin herhangi bir kıyı devletinin karasularından geçişini zararlı geçiş olarak nitelendirmek hukuksal bakımdan dayanaksız olacaktır. B.M. Andlaşması ilkelerine aykırı davranış nedeniyle geçişin zararsızlığının kalkması konusunda ortaya çıkan bir başka sorun, bu aykırı davranışı saptama yetkisinin kime ait olacağı sorunudur. Böyle bir olasılık karşısında, kıyı devleti B.M. ilkelerine aykırı davranıldığını bizzat kendisi saptayıp önlem alabilecek midir, yoksa bu saptamanın Güvenlik Konseyi vb. bir B.M. organınca yapılması mı gerekmektedir?

Savaş gemilerinin karasularından zararsız geçişleri konusunda yasaklanan bir başka durum, geçiş sırasında silah denemesi ya da manevra yapılması durumudur. Bu konuda herhangi bir silah denemesi yapılmamasının yerinde olacağı, çünkü geçiş sırasında böyle bir gereksinim duyulmasının söz konusu olmadığı askerlerce benimsenmektedir (bkz. D. Kutluk, **aynı yapıt**, s. 146). Savaş gemileri ve hatta ticaret gemileri aracılığıyla bilgi toplanmasının geçişin zararsızlığını kaldırdığı konusunda ise sorun, teknik olarak pasif sensör adı verilen ve çalışıp çalışmadığı dışarıdan algılanamayan gereçler aracılığıyla bilgi toplanmasına ilişkindir. Bu yöntemlerle bilgi toplanması durumunda, bunun saptanabilmesi savaş gemisine girmeyi gerektirmektedir ki, bu da savaş gemisinin dokunulmazlığı ilkesine aykırıdır. Bununla birlikte, hangi yasal yolla olursa olsun, kesin olarak bilgi topladığı saptanabilen savaş gemilerinin geçişi zararsız olmaktan çıkmaktadır. Savaş gemileri ya da ticaret gemilerinin geçiş sırasında kıyı devleti aleyhine propaganda yapmalarının saptanması ise elektromanyetik dalgalar kullanılması nedeniyle son derece kolay olup,

herhangi bir hukuksal kuşkuya yer vermemektedir. Savaş gemilerinden geçiş sırasında helikopter ya da uçak uçurulması yanında, pilotsuz uçak, pilotsuz keşif helikopteri ya da radar simülatör hedefi gibi askeri makinaların uçurulması da yasaklanmış bulunmakta olup (bkz. D. Kutluk, **aynı yapıt,** s. 148), önemli bir hukuksal sorun çıkarmamaktadır. Geçişi zararlı kılan kıyı devletinin haberleşme sistemini engelleme konusunda ise, bir geminin normal haberleşmesini sürdürürken seçilen frekansların istemeyerek kıyı devleti ile karışması olasılığı vardır. Bu durumda geçişin zararsızlığı taraflar arasında görüş ayrılıklarına yer verebilecektir. Nihayet, "geçişle doğrudan ilgisi bulunmayan" öteki faaliyetlerin de bir geçişi zararlı duruma sokması olasılığı çerçevesinde, denizciler savaş gemilerinin aşağıdaki faaliyetlerde bulunmamalarının yerinde olacağını bildirmektedir: i) hava keşif ve atış denetim radarlarının çalıştırılması; ii) güdümlü mermi başlık radarının çalıştırılması; iii) denizaltıları saptayan sonar araçlarının çalıştırılması; iv) elektronik savaş aktif karıştırıcılarının çalıştırılması; v) topların dirisa edilmesi ve personelin savaş yerlerine alınması; vi) gece karartılmış durumda yol alınması; vii) birkaç savaş gemisinin birlikte savaş düzeninde geçmesi (D. Kutluk, **aynı yapıt,** s. 150-151).

b. Kıyı devletinin karasularında yetkileri

Kıyı devleti, ülkesini oluşturan karasuları üzerinde, uluslararası hukukun zararsız geçiş hakkı ile ilgili olarak kabul ettiği kuralları dışında, bütün egemenlik haklarını kullanma yetkisine sahiptir. Bu devletin ülkesel egemenliği ilkesinin doğal sonucudur.

Kıyı devletinin yabancı gemilerin zararsız geçiş hakları bakımından yetkileri iki çerçevede söz konusu olmaktadır: i) doğrudan geçiş hakkının kullanımı çerçevesinde; ii) bu hakkı kullanan gemilerin üzerinde sahip olduğu yargı yetkisi çerçevesinde.

i) Kıyı devletinin zararsız geçişi düzenleme yetkisi

Yabancı gemilerin geçiş hakkının kullanımına ilişkin olarak kıyı devletinin yasama ve yürütme yetkilerinin kapsamı, 1958 Cenevre K.B.B.S.'nin 17. maddesinde, "Sözleşme hükümleri ve uluslararası hukukun öteki kurallarına aykırı olmamak koşuluyla bütün konular" biçiminde belirtilmektedir. Aynı hüküm, gemilerin kıyı devletinin özellikle taşıma ve ulaştırmaya ilişkin düzenlemelerine saygı göstermesi gereğini vurgulayarak, bir örneklemede bulunmaktadır. Buna karşılık, 1982 B.M.D.H.S. kıyı devletinin bu konudaki yetkilerinin kapsamını 21. maddesinde açarak bildirmektir. Anılan hükme göre kıyı devleti aşağıdaki konularda yetkilerini kullanabilecektir: i) ulaştırma güvenliği; ii) deniz ulaşım araç-gereçlerinin korunması; iii) denizaltı kablo ve boruları; iv) Canlı kaynakların korun-

ması; v) balıkçılık; vi) çevre korunması; vii) bilimsel araştırmalar; viii) gümrük, maliye, sağlık ve göç. Anılan hüküm, kıyı devletinin geçiş hakkını kullanacak gemilerin çizim, inşaat ve donanımına ilişkin herhangi bir yetkisi bulunmadığını özellikle vurgulamaktadır. Yine, karasularında çatmaların da uluslararası kurallara göre düzenlenmesi öngörülmektedir. Sözleşmede yalnızca anılan konuların sayılmış olması, kanımızca, kıyı devletinin yetkilerinin sayılan konularla sınırlı olduğu anlamına gelmemektedir. Zira, uygulanan uluslararası hukukta devletlerin egemenlik yetkisini kısıtlayan andlaşma hükümlerinin dar yorumlanması gerektiği bugün genellikle kabul edilmektedir (bkz. H. Pazarcı, I. Kitap, s. 174).

Kıyı devletinin karasularında yukarıda belirtilen yetkilerine sınırlamaların ilki, yabancı gemilerin zararsız geçişini önlememek konusundadır (1958 Cenevre K.B.S.S., mad. 15/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 24/1). Yine, kıyı devleti, verdiği hizmetlerin karşılığı dışında, herhangi bir geçiş ücreti alma hakkına sahip değildir (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 18; 1982 B.M.D.H.S., mad. 26). Son Sözleşme ile, ayrıca, kıyı devletinin zararsız geçiş hakkının kullanımını kısıtlayıcı yükümlülükler getirmesi (mad. 24/1, a) ve yük gemileri arasında ayırım yapması (mad. 24/1, b) da yasaklanmaktadır.

Kıyı devletinin zararsız geçişi önlememe yükümlülüğü, bu geçişin geçici süre ertelenemiyeceği anlamına gelmemektedir. Kıyı devletinin güvenliği gerektirdiği takdirde, yabancı gemiler arasında ayırım yapmamak ve uygun biçimde ilan edilmek koşuluyla, bu devlet zararsız geçişi erteleyebilecektir (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 16/3; 1982 B.M.D.H.S., mad. 25/3).

Öte yandan, uygulanan uluslararası hukuk kıyı devletine zararsız geçişle ilgili birtakım yükümlülükler de getirmektedir. Bu çerçevede, kıyı devleti karasularında ulaştırma ile ilgili her türlü tehlikeyi uygun yollarla duyurmak zorundadır. Bu yükümlülük gerek andlaşmalarda (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 15/2; 1982 B.M.D.H.S., mad. 24/2), gerek uluslararası yargı kararlarıyla (U.A.D.'nın 9.4.1949 tarihli **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 22) kabul edilmektedir.

Geçişin zararlı faaliyetler içermesi durumunda ise, ticaret gemileri ve ticari amaçlı devlet gemileri için, kıyı devletinin yasaların öngördüğü önlemleri almak ve uygun cezaları uygulamak yetkisi vardır. Buna karşılık, savaş gemileri ve kamu yetkisi kullanan öteki devlet gemilerinin geçiş kurallarına uymaması ya da zararlı faaliyetlerde bulunmaları durumunda, kıyı devleti uygun uyarıları yaptıktan sonra, en çok bu gemilerin karasularını terketmesini isteyebilecektir (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 22/2 ve 23; 1982 B.M.D.H.S., mad. 30 ve 32). Ancak, ikinci tür gemilere ilişkin olarak, kıyı devleti geminin bayrak devletinin uluslararası sorunluluğunu

ileri sürebilecek ve uygun zarar-giderim isteyebilecektir (1982 B.M.D.H.S., mad. 31. Ayrıca bkz. U.A.D.'nın 9.4.1949 tarihli **Korfu Boğazı Davası**'na ilişkin kararı: C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 35).

ii) Kıyı devletinin yabancı gemiler üzerindeki yargı yetkisi

Bir devletin ülkesi üzerindeki egemenliğinin mantıksal bir sonucu olarak kıyı devletinin karasularında bulunan yabancı gemiler üzerinde de yargı yetkisine sahip olması gerekmektedir. Buna karşılık, her devletin, bu kez de kendisiyle uyrukluk bağı bulunan kişiler ve gemiler gibi şeyler üzerinde, ülkesi dışında da birtakım yetkilere ve özellikle yargı yetkisine sahip olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, yabancı bir geminin bir kıyı devletinin karasularında bulunması durumunda kuramsal düzeyde ortaya çıkan bu yetki çatışmasını çözmek gerekmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk, iki karşıt olasılık arasında yalnızca birini yeğleme yolunu tutmamış ve bağdaştırıcı bir kurallar bütününü kabul etmiştir. Bugün uygulamada gözlenen ve evrensel nitelikli deniz hukuku andlaşmalarının da teyid ettiği kurallar, geminin türüne, davanın türüne ve yargı konusu oluşturan olayların kıyı devletine etkisine bakarak, değişik çözümler öngörmektedir.

Uygulanan uluslararası hukukun kıyı devletinin yargı yetkisi konusunda kabul ettiği temel ayırım, gemilerin, ticaret gemisi ya da savaş gemisi olmasına dayanmaktadır. Böylece, ticaret gemileri için ayrı, savaş gemileri için ayrı kurallar kabul edilmektedir (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 18-20; 1982 B.M.D.H.S., mad. 27-28). Ancak, gemiler üzerinde kıyı devletinin yargı yetkisi konusunda devlet gemileri arasında da bir ayrıma gidilerek, ticari amaçlı devlet gemileri ticaret gemileri için öngörülen hukuksal rejime bağlı tutulurken, ticari olmayan amaçlarla kullanılan devlet gemilerine savaş gemilerinin hukuksal rejimine benzer bir rejimin uygulanması kabul edilmektedir (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 21-22; 1982 B.M.D.H.S., mad. 27-32).

— Ticaret gemileri bakımından

Ticaret gemilerinin karasularından zararsız geçiş haklarını kullanmaları sırasında kıyı devletinin yargı yetkisi, davanın ceza ya da hukuk davası olmasına bağlı olarak, değişiklikler göstermektedir.

Cezai yargı yetki konusu olan suçların, gemi mensupları ya da yolcular tarafından işlenmiş olması durumunda, andlaşmalar ve uygulama bir ayırıma gitmektedir. Eğer kıyı devletinin olaydan herhangi bir biçimde etkilenmesi söz konusu değilse, kıyı devletinin yargı yetkisinin kullanılmaması gerektiği görüşü benimsenmektedir. Böylece, büyük ölçüde içsular

için de kabul edildiği gibi, kıyı devletinin, gemide işlenen suçlarla ilgili olarak, aşağıdaki durumlarda cezai yargı yetkisini kullanması kabul edilmektedir: i) suçun sonuçları kıyı devletine uzanıyorsa; ii) suç kıyı devletinin barışını ve düzenini bozuyorsa; iii) gemi kaptanı ya da geminin bayrak devletinin diplomasi temsilciliği ya da konsolosluğu kıyı devleti yetkililerinden yardım istemişse; iv) uyuşturucu kaçakçılığı söz konusu ise (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 19/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 27). Ancak, suçun kıyı devletinin içsularından gelerek karasularından geçen bir gemide işlenmesi durumunda kıyı devletinin yargı yetkisi yukarıda belirtilen sınırlamalarla bağlı bulunmamaktadır (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 27/2; B.M.D.H.S., mad. 27/2). Buna karşılık U.S.A.D.'nin 7.9.1927'de **Lotus Davası**'na ilişkin kararının aksine olarak (bkz. C.P.J.I., Série A, no. 10), bugün uygulanan uluslararası hukukta yabancı geminin açık denizde, münhasır ekonomik bölgede ya da yabancı bir devlet sularında bulunduğu sıralarda işlenen suçlar nedeniyle, kıyı devletinin, söz konusu gemi karasularından geçerken, gemi üzerinde herhangi bir yargı yetkisi kullanması hakkı bulunmadığı kabul edilmektedir (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 19/5; 1982 B.M.D.H.S., mad. 27/5).

Kıyı devletinin, yargı yetkisini kullanması sırasında tutuklama yapması gerekli ise, ulaştırma gereklerini de göz önünde tutması zorunluluğu vardır (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 19/4; 1982 B.M.D.H.S., mad. 27/4). Başka bir deyişle, kıyı devleti, olabildiğince, geminin ulaşımını aksatmamak yükümünün altındadır. Yine, bir gemi üzerinde yargı yetkisini kullanan kıyı devleti, gemi kaptanı istediği takdirde, durumundan bayrak devletinin konsolosluk yetkilerini haberdar etmek zorundadır (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 19/3; 1982 B.M.D.H.S., mad. 27/3).

Hukuk davalarında kıyı devletinin yabancı gemiler üzerinde yargı yetkisini kullanmasına gelince, gemide bulunan kişiler ve gemi ile ilgili davalar arasında bir ayırıma gidilmektedir. Gemide bulunan kişilerle ilgili hukuk davalarında kıyı devleti gemiyi durdurmamak ya da yolundan çevirmemek yükümü altındadır (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 20/1; 1982 B.M.D.H.S., mad. 28/1). Dolayısıyla, belirtilen bu koşula uymak suretiyle, bir kıyı devletinin karasularından geçen yabancı ticaret gemileri üzerindeki kişilerle ilgili hukuksal yargı yetkisini, uluslararası özel hukukun yasalar çatışması kurallarına uygun olarak, kullanma hakkı var görünmektedir. Gemilerle ilgili hukuk davalarında ise, iki değişik durum söz konusu olabilmektedir. Eğer bir yabancı ticaret gemisi, herhangi bir nedenle karasularında duruyorsa ya da kıyı devletinin içsularından çıkarak karasularından geçiyorsa, o zaman kıyı devletinin bu gemi üzerinde hukuksal yargı yetkisini kullanması, gerekli ise her türlü icra ve geçici önlemler (ihtiyati tedbirler) işlemlerine başvurması hakkı vardır (1958 Ce-

nevre K.B.B.S., mad. 20/3; 1982 B.M.D.H.S., mad. 28/3). Buna karşılık, açık deniz ya da başka devletlerin karasularından gelip aynı tür deniz alanlarına geçmek üzere karasularından geçiş yapan yabancı ticaret gemileri ile ilgili olarak, kıyı devletinin hukuksal yargı yetkisini kullanması yalnızca geminin karasularından bu geçişi sırasında ya da geçiş amacıyla yüklenmiş bulunduğu yükümlülükler ve sorumluluklar için kabul edilmektedir (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 20/2; 1982 B.M.D.H.S., mad. 28/2). Böylece, bu son durumda, özellikle kılavuzluk ücreti, kurtarma ve yardım ücreti ya da çatma nedeniyle ödenmesi gereken zarar-giderim gibi ücret ve borçlar nedeniyle kıyı devletinin gemiyle ilgili olarak hukuksal yargı yetkisini kullanması söz konusudur (Uluslararası Hukuk Komisyonunun verdiği bu örnekler için bkz. **Annuaire CDI,** 1954, vol. I, parag. 32).

— Savaş gemileri bakımından

Savaş gemileri ve ticari amaçla kullanılmayan devlet gemileri bir yabancı devletin karasularından zararsız geçiş haklarını kullanırken, bu kıyı devletinin yargı yetkisi dışında tutulmaktadır (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 22/2 ve 23; 1982 B.M.D.H.S., mad. 32). Bugün uygulamada bu tür gemilerin dokunulmazlığı kuralı yerleşmiş bulunmaktadır. Bu durumda, ilgili gemilere karşı kıyı devletinin yapabileceği tek şey, bunların kıyı devletinin yasalarına ve yönetmeliklerine uyması uyarısında bulunmak, eğer bu uyarıya uymazlarsa da karasularını terketmesini istemektir (1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 23; 1982 B.M.D.H.S., mad. 30). Öte yandan, kıyı devleti, yabancı savaş gemilerinin ve ticari amaçlı olmayan devlet gemilerinin neden olacakları bütün kayıp ve zararlarının ilgili geminin bayrak devletince karşılanmasını isteyebilecektir. Bu olanak, gerek genel uluslararası sorumluluk kuralları çerçevesinde (bu konu III. Kitabımızda ele alınacaktır), gerek 1982 B.M.D.H.S.'nde açıkça öngörülmektedir (mad. 31).

C. Türk karasularının durumu

a. Karasularımızın genişliği ve sınırlandırma durumu

Türk karasularının genişliği Lozan Andlaşmasından başlayarak uzun bir süre 3 mil olmuştur. Her ne kadar Lozan Andlaşması karasularımızın 3 mil olacağı konusunda bir sınırlama getirmiyorsa da, Konferans sırasında alınan tutumlardan ve o dönemde bölgedeki uygulamalardan, Türkiye karasularının da 3 mil olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır (bkz. H. Pazarcı, "Lozan Andlaşmasından 1974'e kadar Ege'ye İlişkin Gelişmeler ve Yunanistan'ın Ege Politikası", **Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar),** Ankara, 1986, s. 19 vd.). Türk karasularının genişliğinin, 15.5.1964 tarih ve 476 sayılı Karasuları Kanunu ile, ilke olarak, 6 mile çıkarıldığı görülmektedir (mad. 1. Metin için bkz. **R.G.,** 24.5.1964, Sayı 11711). Ancak,

aynı yasanın 2. maddesi, karasuları daha geniş olan devletlere karşı karasularımızın karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesine göre belirleneceğini bildirmektedir. Bu yasa sonucu, karasularımız Ege denizinde 6 mil olarak saptanırken, Karadeniz ve Akdeniz'de, öteki bölge devletlerinin durumu göz önünde tutularak, 12 mil olarak belirlenmiştir. Ancak, başka nedenler yanında özellikle karasuları genişliğinin belirlenmesinde kabul edilen karşılıklılık ilkesinin karasularını genişletme girişimini öteki devletlere bırakmak suretiyle yarattığı tehlikeler nedeniyle, anılan 1964 yasası 20.5.1982 tarihli ve 2674 sayılı yeni Karasuları Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır (mad. 6) ve yerine yeni yasa konulmuştur (metin için bkz. **R.G.**, 29.5.1982, Sayı 17708). Bugün yürürlükte bulunan 1982 yasasına göre de karasularımız, ilke olarak, 6 mildir (mad. 1). Ancak, "Bakanlar Kurulu, belirli denizler için, o denizlerle ilgili bütün özellikleri ve durumları gözönünde bulundurmak ve hakkaniyet ilkesine uygun olmak şartıyla, altı deniz milinin üstünde karasuları genişliği tespit etmeye yetkilidir" (mad. 1, son fıkra). Anılan bu hükme dayanarak Bakanlar Kurulu, 29.5.1982 tarih ve 8/4742 sayılı bir kararıyla, 1982 tarihli yasanın "yürürlüğe girmesinden önce karasularının genişliği ile ilgili olarak Karadeniz ve Akdeniz'de mevcut olan durumun sürdürülmesi"ni, başka bir deyişle 12 mil olarak kalmasını kabul etmiştir (metin için bkz. **R.G.**, 29.5.1982, Sayı 17708 Mükerrer). Sonuç olarak, bugün Türk karasuları genişliği, Ege'de 6 mil, Karadeniz ve Akdeniz'de 12 mildir.

Karasularımızın komşu devletlerle sınırlandırılmasına gelince, bugün yürürlükte bulunan 1982 yasasının 2. maddesi aynen şöyle bir hüküm içermektedir:

> "Türkiye ile kıyıları bitişik veya karşılıklı olan devletler arasında karasuları anlaşma ile sınırlandırılır. Bu anlaşma bölgenin bütün ilgili özellikleri ve durumları gözönünde bulundurularak, hakkaniyet ilkesine göre yapılır."

Uygulamayı incelediğimiz zaman, Karadeniz'de S.S.C.B. ile Türkiye arasında, karşılıklı kıyıların birbirinden uzak olması nedeniyle herhangi bir sınırlandırma gerekmediği ve yalnızca bir yan sınır belirlemesinin zorunlu olduğu görülmektedir. Nitekim, bugün anılan devletle 17.4.1973 tarihinde yapılan bir andlaşma iki devlet karasularının yan sınırını kesin bir biçimde saptamış bulunmaktadır (bkz. **R.G.**, 13.12.1974, Sayı 15091). Buna karşılık, Karadeniz'de komşumuz olan Bulgaristan ile karasularının yan sınırının saptanması söz konusu olmasına rağmen, bugün için bu konuda herhangi bir andlaşma gerçekleştirilmiş değildir. Bulgaristan ile halen Karadeniz'e yakın bölgede, iki ülkenin kara sınırını oluşturan Rezve deresinin denize döküldüğü ağız kesimine ilişkin olarak, bir sınır uyuş-

mazlığı vardır. İki komşu devlet arasındaki karasularının sağlıklı bir biçimde saptanması, ancak kara sınırının Karadeniz'de hangi noktada bittiğinin bilinmesinden sonra gerçekleştirilebilecektir. Bugün için bu sorun askıda bulunmaktadır.

Türkiye'nin Ege denizindeki karasuları sınırına gelince, bu denizde komşumuz olan Yunanistan ile hem karşılıklı sınırların hem de Trakya bölgesindeki yan sınırın belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim, Lozan Andlaşması iki komşu devlet arasında karasuları sınırlandırılmasını doğrudan düzenleyen herhangi bir hüküm içermediği gibi, tek nüsha olarak yapılan Fransızca asıl metne de karasuları sınırını gösteren herhangi bir haritanın eklenmediği gözlenmektedir. Ancak, Lozan Andlaşmasının yapılmasını izleyen yıllarda Ege denizinde karasuları sınırlandırılmasına ilişkin kimi düzenlemelerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunların ilki, Yunanistan ile karasuları yan sınırına ilişkindir. Lozan Barış Andlaşmasının 5. maddesinde öngörülen Türkiye ile Yunanistan arasında bir sınırlandırma komisyonu kurulması ve bu komisyonun oyçokluğuyla alacağı kararların tarafları bağlaması hükmüne dayanarak, ilgili komisyon kurulmuştur. Komisyonun 3.11.1926 tarihinde Atina'da kabul ettiği ve Lozan Andlaşmasının depoziteri olan Fransa'ya da bir nüshasını teslim ettiği protokolün "Sınırın Tanımı" başlığını taşıyan IV. Bölümünün en sonunda yeralan "Sınır Çizgisinin Tanımı" adlı kesimde, karasuları sınırlandırılmasının da yapıldığı görülmektedir. Anılan hükme göre, sınır oluşturan akarsuyun denize ulaştığı noktadan, bu akarsuyun ulaşıma olanak veren ana yolunun ortasından güney-batıya doğru denizde uzatılacak "aşağı-yukarı 3 millik (1.609 metre)" çizgi iki komşu devlet arasında karasularının yan sınırını oluşturacaktır. Görüleceği gibi, çizilen bu yan sınır iki devletin karasularının 3 mil olduğu döneme ilişkin olup, bugün her iki devletin de 6 millik karasularına sahip olması nedeniyle, yeni duruma göre bir ayarlama yapmak ya da yeni bir yan sınır çizgisi saptamak zorunluluğu vardır.

İkinci olarak, Ege bölgesinde saptanan karasuları sınırı, Lozan Barış Andlaşması (mad. 15) ile İtalya'ya bırakılan Oniki Adalar bölgesine ilişkin İtalya ile Türkiye arasında saptanan sınırdır. Anılan devlet ile Türkiye, 4.1.1932 tarihinde, "Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Ada'nın Cihedi Aidiyeti Hakkındaki İtilafname"yi imzalamıştır (**R.G.**, 25.1.1933, Sayı 2313). Sözkonusu İtilafnamenin 5. maddesi, doğuda Tuğ Burnu ile batıda Volo adası civarındaki bir noktaya kadar, Oniki Adalar ile Türkiye arasındaki karasuları sınırını bizzat saptamaktadır. Ancak, anılan hükmün en son cümlesinde, Tuğ Burnu ile Volo Adası civarındaki belirtilen noktadan sonra, "Türkiye ile İtalya arasında asla münakaşaya dahil bulunmayan umumi hududu bahrî"den söz edilmektedir ki, bu da bu bölgeyle ilgili tarafların

kabul ettiği başka bir karasuları sınırlandırılmasını akla getirmektedir. Oysa böyle bir sınırlandırmaya ilişkin yayınlanmış herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır. Öte yandan, Yunanlı yazarlar Oniki Adalar ile Türkiye arasındaki karasularının Türkiye ile İtalya arasında yapılan andlaşmalarla tamamen sınırlandırıldığını ileri sürmekte ve 4.1.1932 tarihli andlaşmadan başka, yayınlanmadığı anlaşılan 28.12.1932 tarihli bir andlaşmadan daha söz etmektedir (bkz. T. Katsoufros, **a.g.y.**, s. 83 ve dipnot 82). Bununla birlikte, Yunanistan'ın devlet olarak bugüne kadar resmen yalnızca 4.1.1932 tarihli Türkiye-İtalya andlaşmasından söz ettiği görülmektedir. Nitekim, Yunanistan **Ege Kıta Sahanlığı Davası** sırasında, avukatları aracılığıyla, bu bölgede karasularını yalnızca anılan andlaşmanın sınırlandırdığını ileri sürerek, 1947'de Oniki Adaların Yunanistan'a geçmesi ile söz konusu andlaşmanın ardılı (halefi) olduğunu bildirmektedir (bkz. C.I.J., **Affaire du plateau continentel de la mer Egee-Mémoires,** La Haye, 1980, s. 88).

Meriç ağzından başlayan yarım yan sınır ile Oniki Adalarla Türkiye arasında 1932'de belirlenen karşılıklı karasuları sınırlandırılması dışında, bugün Ege'de andlaşmalarla saptanan bir başka karasuları sınırına rastlanmamaktadır. Böylece, Oniki Adalar bölgesinin kuzeyinden başlayan orta Ege ile kuzey Ege bölgesi için Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir karasuları sınırlandırılması andlaşması bulunmamakta olup, bu durum, **Ege Kıta Sahanlığı Davası** sırasında da Yunanistan'ın avukatları tarafından teyid edilmiştir (bkz. C.I.J., **aynı yapıt,** s. 88). Bununla birlikte, Yunanlı yazarların, Lozan Barış Andlaşmasının 12. maddesinde, Anadolu kıyısına 3 milden yakın bulunan adaların Türkiye'ye ait olacağının öngörülmesi hükmüne dayanarak, Türkiye'nin bu denizdeki karasuları sınırının her haliyle 3 mili aşmıyacağını ve bunun ötesinde Yunan karasularının başladığını kabul ettirme çabası içinde oldukları ve anılan bölgedeki karasuları sınırının Lozan Barış Andlaşması ile çizildiğini ileri sürdükleri görülmektedir (örneğin, T. Katsoufros, **a.g.y.**, s. 82-83). Yunanlı yazarlar için, 1964 tarihli Türk karasuları yasasının 3. maddesinde, andlaşmalarla sınırlandırılması gerçekleştirilemeyen karşılıklı kıyılarda, deniz alanının iki devletin karasuları genişliği toplamından az olması durumunda, eşit uzaklık çizgisinin karasuları sınırını oluşturacağının öngörülmesi de, Anadolu kıyıları ile doğu Ege adaları arasında 1923'ten bu yana uygulanan ve yapılageliş değeri kazanmış bir karasuları sınırının varlığını teyid etmektedir (bkz. T. Katsoufros, **aynı yapıt**). Ancak, gerçekte, Lozan Barış Andlaşmasının 12. maddesi hiçbir sınırlandırma hükmü içermediği gibi 1964 karasuları yasamızda eşit uzaklık çizgisinin benimsenmiş bulunması bunun bir ilke olarak kabul edildiğini de göstermemektedir. Nitekim, 1964 yasasını yürürlükten kaldıran 1982 karasuları yasamızın 2. maddesi bu konuda anlaşma yapılmasının esas olduğunu belirttikten son-

ra, anlaşmanın yapılmasında da bölgenin bütün özelliklerinin gözönünde tutularak hakkaniyet ilkesinin uygulanmasını öngörmektedir.

Türk karasularının Akdeniz'de sınırlandırılması sorununa gelince, Oniki Adalara dahil edilen Meis ile ilgili karasuları sınırlandırılması dışında, yalnızca Suriye ile bir yan sınır söz konusu olmaktadır. Ancak, bugüne kadar iki komşu devletin sınırlarını ilgilendiren yayınlanmış andlaşma ve belgeler arasında bu konuyu düzenleyen herhangi bir hükme rastlanmamıştır. Sorunla ilgili tek bilinen nokta, 23.6.1939 tarihli Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesalinin Kati Hallini Mutazammın Anlaşmanın 1. maddesinde kara sınırının Karaduran deresini izleyerek denizde son bulmasının kabul edildiğidir (bkz. **Düstur,** III. Tertip, Cilt 20, s. 1530 vd.). Dolayısıyla, iki devlet arasındaki karasuları yan sınırının başlangıç noktasını Karaduran deresinin ağzı oluşturmaktadır. Bu veriler karşısında, anılan yan sınırla ilgili olarak iki devlet arasında andlaşmaya dayalı herhangi bir sınırlandırmanın gerçekleştirilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, bugün anılan bölgede fiili bir karasuları yan sınırının oluşmuş bulunması olasılığı büyüktür. Nitekim, 9.6.1971 tarihli Türkiye-Suriye Hudut Komisyonu Toplantıları Protokolünde ilgili komisyonun iki devlet uyrukluların, bölgede balık avlaması ya da zararsız geçiş haklarını kullanmaları sırasında, herbir devletin egemenliği altında bulunan karasularında uluslararası hukuka uygun davranmaları gerektiği 14. maddede vurgulanmıştır (bkz. **R.G.**, 21.10.1971, Sayı 13993).

b. Karasularımızın hukuksal rejimi

Karasularımızın hukuksal rejimiyle ilgili ulusal mevzuatımız söz konusu olunca ilk ele alınması gereken nokta zararsız geçiş hakkı olmaktadır. Türk karasularından yabancı gemilerinin geçişi tümüyle serbest midir; yoksa, savaş gemileri ve devlet gemileri için izin ya da bildirim koşulu aranmakta mıdır? Bu sorunun cevabı yakın zamanlara kadar bugünkü durumdan değişik olmuştur. Nitekim, daha önce içsular konusunda sözünü ettiğimiz 22.6.1966 tarih ve 6/6636 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Limanlarını, Hava Üslerini ve Havaalanlarını Ziyaret Edecek veya Karasularında Harekât Yapacak Olan Yabancı Deniz ve Hava Kuvvetlerinin Uyması Gereken Hususlara Dair Yönetmelik", "karasularında harekat" yapacak ya da limanlarımızı ziyaret edecek olan savaş gemilerinin diplomatik yolla izin almalarını öngörmekteydi (mad. 1). Yine, aynı yönetmeliğe göre, zararsız geçiş hakkını kullanmak için Türk karasularına giren savaş gemilerinin "girmiş olduklarını" uygun araçlarla Türk askeri makamlarına bildirmesi gerekmekteydi (mad. 5). 1966 Yönetmeliğinin yerini alan 27.12.1978 tarih ve 7/17114 sayılı "Yabancı Silahlı Kuvvetlere ait Gemilerin Türk Karasularından Geçişleri, Türk İçsularına ve Limanla-

rına Geçişleri ve Bu Sulardaki Hareket ve Faaliyetine İlişkin Yönetmelik" ise, yabancı savaş gemilerinin Türk karasularından geçmeden 15 gün önce bildirimde bulunmalarını kabul etmekteydi (mad. 8). Geçiş yapacak savaş gemilerinin sayısı üç ya da daha fazla ise, ilgili devletin 15 gün önceden diplomatik yolla izin alması gerekmekteydi (mad. 9). Yine, geçiş yapan savaş gemilerinin olağanüstü nedenlerle (arıza, kaza, vb.) karasularında durmaları gerektiği zaman, ilgili geminin tehlike frekansı ile durumu Türk askeri makamlarına bildirmeleri ve bu sürenin 6 saati geçmesi olasılığı karşısında da diplomatik yoldan izin almaları öngörülmekteydi (mad. 13). Nükleer savaş gemileri ise karasularımızdan geçmeden 90 gün önce diplomatik yoldan izin almak zorundaydı (mad. 34). Ancak, 24.11.1983 tarih ve 83/7467 sayılı "Yabancı Silahlı Kuvvetlere Bağlı Gemilerin Türk İçsularına Gelişleri ve Bu Sulardaki Hareket ve Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik" 1978 Yönetmeliğini yürürlükten kaldırırken (mad. 34), içsulara girmeden karasularından zararsız geçişe ilişkin herhangi bir düzenlemeye gitmemek suretiyle, bu konuda geçerli olan uluslararası hukuk kuralları dışında ek bir koşul öngörmemektedir. Bugün 1983 Yönetmeliği yürürlüktedir. Karasularımızdan içsularımıza geçecek savaş gemilerinin koşulları içsular konusunda incelenmiştir.

Karasularımızda egemenlik haklarımızın kullanılması konusundaki ulusal mevzuatımıza gelince, başlıca yasalarımız şunlardır: i) 19.4.1926 tarih ve 815 sayılı kabotaj yasası; ii) 1918 sayılı kaçakçılığın men ve takibi kanunu (**T.C. Kanunları,** Cilt 2, s. 1809); iii) 25.4.1973 tarih ve 1710 sayılı eski eserler yasası; iv) 18.12.1981 tarih ve 2565 sayılı askeri yasak bölgeler ve güvenlik bölgeleri yasası; v) 9.4.1937 tarih ve 3222 sayılı telsiz yasası; vi) 10.6.1946 tarih ve 4922 sayılı denizde can ve mal korunması yasası; vii) 24.4.1930 tarih ve 1593 sayılı "Umumi Hıfzısıhha" yasası; viii) 22.3.1971 tarih ve 1380 sayılı su ürünleri yasası; ix) 15.7.1950 tarih ve 5683 sayılı yabancıların Türkiye'ye giriş ve kalışlarını düzenleyen yasa; x) 6.11.1981 tarih ve 2548 sayılı gemi sağlık resmi yasası; xi) 9.7.1982 tarih ve 2692 sayılı "Sahil Güvenlik Komutanlığı" yasası; xii) 9.8.1983 tarih ve 2872 sayılı çevre yasası; xiii) 10.7.1940 tarih ve 270 sayılı "Denizde Zapt ve Müsadere" yasası; xiv) 19.7.1972 tarih ve 1615 sayılı, 7.5.1975 tarih ve 1894 sayılı ve 25.2.1981 tarih ve 2419 sayılı gümrük yasaları.

Türk karasularında bulunan gemiler üzerindeki yargı yetkisi konusu son derece karmaşık sorunlara yer verdiği için, ticaret gemilerine ilişkin olarak hukuksal davalar bakımından deniz ticaret hukuku ve uluslararası özel hukuka, ceza davaları bakımından ceza hukukuna göndermekle yetineceğiz. Savaş gemileri ise yargı bağışıklığından yararlandıkları için Türk yargı yetkisi dışında kalmaktadır. Nitekim, 20.5.1982 tarih ve 2675 sayılı "Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun"un

33. maddesi de, "Yabancı devlete, özel hukuk ilişkilerinden doğan hukukî uyuşmazlıklarda yargı muafiyeti tanınmaz" demekle, aksi durumlar için üstü kapalı olarak yargı bağışıklığını tanımaktadır (**R.G.**, 22.5.1982, Sayı 17701).

3. Takımada suları
(archipelagical waters; eaux archipélagiques; Archipelgewässer)

Kaynakça:

Türkçe: S. Toluner, s. 69-71.

Yabancı dil: R. Lattion, **L'archipel en droit international**, Lausanne, 1984; P.E.J. Rodgers, **Mid-ocean archipelagos and international law. A study on the progressive development of international law**, New York, 1981; R. Sturies, **Archipelgewässer. Zur Entwicklung eines neuen Rechtsbegriffs im Seerecht**, Berlin, 1981.

B.M.D.H.S.'de takımada devleti kavramının kabulü ile (mad. 46) takımada suları kavramı da uluslararası hukukta kesin bir biçimde yer almaktadır. Yalnızca takımada devletlerinin sahip olabileceği kabul edilen takımada sularının dış sınır çizgilerinin belirlenmesinde takımadaları oluşturan adaların ve kayalıkların en uç noktalarının birleştirilmesi yoluna gidilmektedir (mad. 47). Ancak, bu konuda iki koşulun yerine gelmesi gerekmektedir. Birinci koşul, çizilecek sınır çizgilerinin birbirlerine en uzak adaların ve kayalıkların en uç noktalarının birleştirilmesi ile elde edilmesi yoluna gidilirken bu çizgilerin uzunluğunun 100 deniz milini aşmamasıdır. Kuraldışılık olarak, bir takımada dış sınır çizgilerinin toplam %3'ünü aşmayan oranda kalmak koşuluyla, kimi sınır çizgilerinin 125 mile kadar varması olanağı vardır. İkinci koşula gelince, birinci koşula göre elde edilen alan içinde sular kara parçalarının tümünün en çok 9 katı olabileceklerdir.

Yukarıda belirtilen koşullara uygun olarak saptanmış takımada suları içinde kalan sularda, daha önce içsular kesiminde incelediğimiz uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak, takımada devleti kendi içsularını saptama hakkına sahiptir (madde 50). Böyle bir durumda, takımada sularının iç sınırını adaların kıyıları değil, içsuların dış çizgisi oluşturacaktır.

Bir takımada devletinin karasuları, bitişik bölgesi, kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölgesinin genişlikleri ise bu devletin takımada sularının dış sınırından başlayarak belirlenecektir (madde 48). Başka bir deyişle, takımada suları takımada devletinin ülkesinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Takımada suları takımada devletinin egemenliği altında bulunmaktadır (madde 49/1). Takımada devletinin egemenliği, ayrıca, takımada sularının altında yeralan deniz yatağı ve toprakaltı ile suların üstünde bulunan hava sahasına da uzanmaktadır (madde 49/2). Bu takımada sularında takımada devleti, aşağıda belirtilen birkaç kuraldışılık dışında, ülkesel yetkilerinin tümünü uygulayabilmektedir.

Takımada sularında takımada devletinin yetkilerini kısıtlayıcı nitelik gösteren birinci konu, daha önceden yapılan anlaşmalara uygun olarak komşu devletlerin takımada suları içinde yeralan bölgelerdeki geleneksel avlanma haklarını kullanmalarına ilişkindir (madde 51/1). Yine, takımada sularının altında önceden yerleştirilmiş üçüncü devletlerin denizaltı kabloları ve boruları bu durumdan yararlanmayı sürdürebilecekler ve ilgili üçüncü devlet bakımlarını yapma hakkını kullanabilecektir (madde 51/2). Takımada sularında takımada devletinin yetkilerini kısıtlayıcı nitelik gösteren ikinci konu ise, bu sulardan geçiş rejimlerine ilişkindir. Takımada sularından geçiş iki değişik rejime göre gerçekleştirilme durumundadır.

Olağan olarak takımada sularından geçiş rejimi, karasularından geçiş koşullarına uygun olarak yapılacak olan "zararsız geçiş" rejimi olmaktadır (madde 52/1). Bu çerçevede, takımada devletinin güvenliğinin gerektirdiği durumlarda, geçici olmak koşuluyla, bu zararsız geçiş hakkı askıya alınabilecektir (madde 52/2).

Bununla birlikte, takımada devleti, açık deniz ya da münhasır ekonomik bölgeleri bağlayan takımada suları ya da bunlara bitişik karasuları içinde ulaşım yolları belirleyerek buralardan yabancı devlet gemilerinin "takımada geçişi" (arşipelajik geçiş) haklarını kullanmalarına izin verebilecektir (madde 53/1-2). Yabancı devlet gemilerinin kullanacağı bu "takımada geçişi" hakkı uluslararası boğazlardan transit geçiş hakkının aynıdır (madde 53/3). Ancak, takımada devletinin takımada sularında bu tür ulaşım yolları belirlememiş olması durumunda, uluslararası boğaz tanımına giren su yolları üzerinden yabancı devlet gemileri "takımada geçişi" haklarını kullanarak geçeibleceklerdir (madde 53/12). "Takımada geçişi" hakkı, yukarıda belirtilen koşullara uygun olarak, bu su yollarının üstünde bulunan hava sahasından yabancı uçakların geçmesini de içermektedir.

4. Boğazlar
(straits; détroits; Meerengen)

Kaynakça:

Türkçe: M.R. Belik, Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü, İstanbul, 1962; K. Baltalı, 1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi, Ankara, 1959;

A.S. Bilge, "Milletlerarası Adalet Divanının Korfu Boğazı Davası", S.B.F.D., Cilt X, Sayı 1, s. 228-242; F.C. Erkin, **Türk-Sovyet Münasebetleri ve Boğazlar Meselesi**, İstanbul, 1968; N. Osten, "Türk Boğazlarının Hukuki Durumu", A.İ.T.İ.A.D., 1973, Cilt V, Sayı 2, s. 171-187; N. Özdalga, **Türk Boğazlarının Tarih İçindeki Önemi**, İstanbul, 1965; S.L. Meray ve O. Olcay (çev.), **Montreux Boğazlar Konferansı-Tutanaklar, Belgeler**, Ankara, 1976; Y. İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Ankara, 1986; H. Pazarcı, "Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar", **Prof. Dr. Ernst E. Hirsch'in Hâtırasına Armağan**, Ankara, 1986, s. 849-880; S. Gökdeniz, "Türk Boğazları Rejimlerinin ve İlgili Olayların Tarihçesi", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Sayı 474, s. 18-45; B. Durmaz, "İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Geçmişi, Bugünkü Durumu ile Geleceğine İlişkin Bir İnceleme", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Sayı 493, s. 4-13; S. Toluner, **Limni Adası'nın Hukuki Statüsü ve Montreux Boğazlar Konvansiyonu**, İstanbul, 1987; D. Kutluk, **Deniz Hukukunda Zararsız Geçiş ve Transit Geçiş Hakları**, Ankara, 1987, s. 32-39 ve 163-178.

Yabancı dil: S. Toluner, "The regulation of passage through the Turkish Straits and the Montreux Convention", **Annales de la F.D.I.**, 1981, No. 44, s. 79-95; E. Bruel, **International straits. A treatise on international law**, Kophenague, 1947, 2 volumes; K.L. Koh, **Straits in international navigation: Contemporary issues**, New York, 1982; R. Lapidoth, **Les détroits en droit international**, Paris, 1972; D. Momtaz, "La question des détroits à la III ème Conférence des Nations Unies sur le droit de la mer", **A.F.D.I.**, 1974, s. 841-859; J.N. Moore, "The regime of straits and the 3rd United Nations Conference of the law of the sea", **A.J.I.L.**, 1980, s. 77-121; A.D. Pharand, "International Straits", **Thesaurus Acroasium**, vol VII, 1977, s. 59-100; P. de Vries-Lentsch, "The right of overflight over strait States and archipelagos States", **N.Y.I.L.**, 1983, s. 165-225; F.A. Vali, **Bridge across the Bosporus**, Baltimore and London, 1971.

A. Boğazlar genel rejimi

a. Tanım

Boğazlar, coğrafi bakımdan ele alındığında, iki deniz alanını birleştiren doğal ve dar su yollarıdır. Bu tür su yollarına verilen çeşitli adlar (örneğin, kanal v.b.) bunların boğaz niteliğini etkilememektedir.

Boğazlar, gösterdikleri birtakım özelliklere göre, bir devletin ulusal hukuku ya da uluslararası hukuk kurallarına göre düzenlemelere bağlanmaktadır. Böylece, ulusal boğazlar ve uluslararası boğazlar olmak üzere iki ana guruba ayrılmaktadır.

Genellikle, tek bir devletin kıyıdaşı bulunduğu ya da bir kapalı denize bağlanan dar su yolları ulusal boğazları oluşturmaktadır. Bu konudaki en yaygın örnek Sovyetler Birliği'nin kıyıdaşı bulunduğu ve Karadeniz'i Azak denizine bağlayan Kerç Boğazı olmaktadır. Böyle durumlarda boğaz, kıyıdaş devletin ulusal egemenliği altında bulunmakta ve geçiş rejimi de kıyıdaş devletin ulusal hukukuna göre düzenlenmektedir. Ancak, su yolu

genişliğinin kıyıdaş devletin karasuları genişliğinin iki katı olması durumunda, tarihsel haklara dayanan aksine bir gerekçe yoksa, o zaman bu su yolunun orta yerinde bulunan açık deniz alanında uluslararası hukuk kurullarının geçerli olması gerekecektir. Başka bir deyişle, ulusal boğaz niteliğini böyle bir su yoluna tanıma olanağı ortadan kalkmaktadır.

Uluslararası boğaz olmanın koşullarına gelince, U.A.D.'nın 9.4.1949 tarihli **Korfu Boğazı Davası** kararında bildirdiği gibi, "coğrafi durum" belirleyici öğe olmaktadır (C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 28-29). Buna karşılık, bir su yolunun uluslararası deniz ulaşımı açısından önemi ya da yoğunluğu bu su yolunun uluslararası boğaz olarak nitelendirilmesini etkilememektedir. Yine, bir su yolunun kullanılmasının zorunlu ya da ihtiyâri olması onun uluslararası boğaz olması konusunda herhangi bir ölçüt değildir.

"Coğrafi durum" ölçütüne gelince, adıgeçen davada Divan'ın da kabul ettiği gibi, en başta iki açık denizi birbirine bağlayan su yolları uluslararası boğaz niteliğini kazanmaktadır. Ancak, B.M.D.H.S. ile münhasır ekonomik bölge kavramının ortaya çıkmasından sonra, bir açık deniz ile bir devletin münhasır ekonomik bölgesini birleştiren su yolları ile aynı ya da iki ayrı devletin münhasır ekonomik bölgelerini birleştiren su yollarının da uluslararası boğaz olarak nitelendirildiği görülmektedir (madde 37).

Öte yandan, coğrafi durum ölçütüne göre bir açık denizle bir devletin karasularını bağlayan su yollarının bir uluslararası boğaz oluşturup oluşturmadıkları konusu Cenevre'de toplanan I. Deniz Hukuku Konferansı sırasında büyük tartışmalara yol açmıştır. Özellikle, Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün ve İsrail'in karasuları bulunan Akaba Körfezi ile Kızıldeniz'i birleştiren Tiran Boğazının bir yandan Mısır karasuları ile, öte yandan, açık denizi birleştirmesi nedeniyle, Arap devletleri bu tür su yollarının uluslararası nitelikte sayılmasına kuvvetle karşı çıkmışlardır. Ancak, sonuçta 1958 Cenevre K.B.B.S. bu tür su yollarını da, uluslararası deniz ulaşımı için gerekli oldukları takdirde, uluslararası boğaz olarak kabul etmiştir (madde 16/4). Bu durum, B.M.D.H.S. ile de teyid edilmekle kalmamış; ayrıca, bu tür bir su yolunun, bir yanda bir devletin karasuları ile öte yanda bir başka münhasır ekonomik bölgesini birleştirmesi durumunda da aynı biçimde değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir (madde 45/1, b).

Nihayet, bir boğaz her bakımdan ulusal boğaz özelliklerini gösterse bile, eğer bir andlaşmanın konusunu oluşturuyorsa, uluslararası hukuk kurallarının uygulandığı uluslararası boğaz niteliğini kazanmaktadır.

b. Hukuksal rejim

Uluslararası boğazlara ilişkin genel nitelikli kurallar yalnızca bu su

yollarından geçiş düzenine ilişkin olup, kıyı devletlerinin ülkesel egemenlik haklarını ya da bu su yollarına ilişkin genel hukuksal düzeni etkilememektedir (bkz. B.M.D.H.S., madde 34). Bu çerçevede, bir uluslararası boğaz sularının rejiminin geçiş düzeni dışında, içsular, karasuları ya da açık deniz düzenlerinden hangisine bağlı olacağı sorunu uluslararası hukukun bu konudaki kuralları içinde bir çözüm bulmak zorundadır. Böylece, örneğin bir uluslararası boğaz sularının bir liman içinde kalmaları ya da uluslararası hukuka uygun körfezleri içermesi durumunda, bu bölgeler kıyı devletinin içsuları düzenine bağlı olacaklardır. Bir uluslararası boğazda içsuları oluşturan alanların dışında kalan deniz alanı varsa, içsuların dış çizgisinden başlayarak bu deniz alanı karasuları düzenine bağlı olacaktır. Ancak, bu tür bir boğazda her iki kıyı aynı devlete aitse ve boğazın genişliği karasuları genişliğinin iki katını geçmiyorsa, bu boğaz tümüyle kıyı devletinin karasuları düzeni içine girecektir. Buna karşılık, iki kıyının da aynı devlete ait olmasına rağmen boğazın genişliği karasularının iki katından fazla ise, ilke olarak, arada bir açık deniz şeridi bulunacaktır. Bununla birlikte, tarihsel haklar nedeniyle kimi boğazlardaki bu niteliği gösteren deniz alanlarının da karasular ya da içsular olarak kabul edilmesi olanağı vardır. Yine bir uluslararası boğazın iki kıyısının değişik devletlere ait olması durumunda ise, bu suların sınırlandırılmasının uluslararası hukuka uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ancak, kıyı devletlerinin bir sınırlandırmaya gitmeden bu bölgeyi ortak bölge olarak düzenleme yetkileri de öğretide söz konusu edilmektedir.

Öte yandan, uluslararası boğazlara ilişkin genel nitelikli kuralların ayrı bir andlaşma konusu oluşturan boğazların özel hukuksal düzenini de etkilemeyecekleri kabul edilmektedir (B.M.D.H.S., madde 35/c).

Uluslararası boğazlardan genel geçiş rejimine gelince, geçiş özgürlüğü temel ilkeyi oluşturmaktadır. Bir yapılageliş kuralı olarak kabul edilen bu ilkenin daha sonra 1958 Cenevre K.B.B.S. ile de teyid edildiği görülmektedir (madde 16/4). Ancak, bu geçiş özgürlüğünün kullanılmasındaki koşullar açısından, 1958 Sözleşmesi ile B.M.D.H.S. arasında birtakım farklılıklar gözlenmektedir.

1958 Sözleşmesine göre, uluslararası boğazlardan geçiş özgürlüğü "zararsız geçiş" niteliğindedir. Genel olarak karasularından zararsız geçiş hakkına benzeyen bu boğazlardan geçiş özgürlüğü bir ana noktada karasularındaki geçiş hakkından ayrılmaktadır. Karasularından zararsız geçiş hakkının —kıyı devletinin güvenliği bunu gerektiriyorsa ve devletler arasında hiçbir ayırım gözetmemek koşuluyla— süreli olarak kıyı devletince askıya alınabilmesine karşın (madde 16/3), uluslararası boğazlar için kıyı devletine bu olanak tanınmamaktadır (madde 16/4). Öte yandan, U.A.D.'nin 9.4.1949 tarihli **Korfu Boğazı Davası** kararında belirttiği gibi,

boğazlardan bu zararsız geçiş hakkının, bir yapılageliş kuralı olarak, savaş ve ticaret gemisi ayırımı yapılmadan bütün gemilere tanındığı kabul edilmektedir (C.I.J., **Recueil**, 1949, s. 28).

B.M.D.H.S.'ne gelince, uluslararası hukukta ilk kez, iki tür uluslararası boğaz arasında geçiş düzeni açısından bir ayırıma gidilmektedir. Böylece, iki açık deniz ya da münhasır ekonomik bölge arasındaki boğazlar ile bir yanda karasuları öte yanda açık deniz ya da münhasır ekonomik bölgeyi birleştiren boğazlar ayrı düzenlemelere bağlı tutulmaktadır.

B.M.D.H.S.'nin iki açık deniz ya da münhasır ekonomik bölgeyi bağlayan uluslararası boğazlara ilişkin hükümleri incelendiğinde (madde 37-44), geçiş düzeninde temel kuralın "transit geçiş" olarak kabul edildiği görülmektedir (madde 38). Ancak, bu tür bir boğazda transit geçiş hakkından yararlanabilmek, bu boğazın bir devletin kıta ülkesi ile bir adası arasında bulunmaması ve ayrıca bu adanın açığında benzeri kolaylıklar gösteren bir açık deniz ya da münhasır ekonomik bölgenin bulunmaması koşullarıyla olanaklıdır (madde 38/1). Aksi bir durumda aşağıda göreceğimiz "zararsız geçiş" düzeni uygulanacaktır (madde 45/1,a).

"Transit geçiş hakkı"nın kabul edildiği durumlarda, bu hak bütün gemiler ve uçaklar için geçerli olup (madde 38/1), geçişin kesintisiz ve hızlı yapılması gerekmektedir (madde 38/2). Yine, bu geçiş düzeni içinde, kuvvet kullanmak ya da kuvvet kullanma tehdidinde bulunmak yasaktır (madde 39/1,b). Gemiler, kıyı devletinin uluslararası uygulamada genellikle kabul edilen nitelikteki ulaşım güvenliği ve kirlenmeyi önlemeye yönelik kurallarına uygun davranmak zorundadırlar (madde 39/2). Uçaklar da, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütünün ya da kıyı devletinin uluslararası uygulamaya uygun olarak kabul ettiği uçuş kurallarına saygı göstererek ve sürekli olarak radyo frekanslarını izleyerek, bu boğazlar üzerinden uçmak zorundadır (madde 39/3). Gemilerin transit geçiş sırasında denizde araştırma yapmaları yasaktır (madde 40). Transit geçiş hakkı kıyı devletince askıya alınamaz (madde 44).

B.M.D.H.S.'nin bir devletin karasuları ile bir açık deniz ya da münhasır ekonomik bölge arasında yeralan uluslararası boğazlara ilişkin öngördüğü temel kural ise, "zararsız geçiş" düzeni olmaktadır (madde 45/1,b). Böylece, bu tür boğazlarda, ilke olarak, karasularında uygulanan zararsız geçiş düzeninin geçerli olması öngörülmektedir (madde 45/1). Ancak, 1958 Sözleşmesinde de kabul edildiği gibi, buradaki zararsız geçiş hakkının, karasularındakinden farklı olarak, kıyı devletince askıya alınması olanağı yoktur (madde 45/2).

Uluslararası boğazlardan transit geçiş düzeni ile zararsız geçiş düzeni karşılaştırıldığı zaman, transit geçiş koşullarının daha serbest olduğu göz-

lenmektedir. Özellikle, kıyı devletinin gemilerin geçişlerini önceden bildirmesini istemesi olanağı ya da denizaltıların su yüzünden geçmesi gibi koşulların transit geçiş düzeni için geçerli olmadıkları görülmektedir.

B. Türk Boğazları

Yukarıda ana çizgileriyle belirtmeğe çalıştığımız boğazlara ilişkin genel nitelikli kurallar yanında, kimi boğazların da özel düzenlemelere bağlandıkları görülmektedir. Aralarında Cebelitarık Boğazı, Magellan Boğazı, Danimarka Boğazları ve Malacca Boğazını sayacağımız bu tür boğazların en önemlilerinden biri de Türk Boğazları olmaktadır. Anılan boğazlardan Cebelitarık Boğazı, Fransa ve İngiltere arasında 8.4.1904'te gerçekleştirilen bir bildiri ve 27.11.1912'de Fransa ile İspanya arasında imzalanan bir andlaşma, Magellan Boğazı 23.7.1881 Buenos Aires Andlaşması ve Danimarka Boğazları da 14.3.1857 Kopenhag Andlaşması ile ticaret ve savaş gemileri için serbest geçiş rejimi altına koyulmuşlardır (bkz. S. Toluner, s. 138-139). Burada yalnızca Türk Boğazlarının hukuksal düzenlenmeleri ele alınacaktır.

a. Türk Boğazları rejiminin gelişimi

Türk Boğazları 1453'te İstanbul'un fethinden 19. yüzyılın ilk yarısı sonlarına kadar, Osmanlı devletinin tam ve münhasır egemenliği altında tutulan ve geçişin ancak onun izni ile gerçekleştiği bir rejime sahip olurken, bu durum daha sonra, uluslararası genel gelişmelere de paralel olarak, değişikliğe uğramıştır (bu konuda geniş bilgi için bkz. Y. İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi,** Ankara, 1986, s. 7-20). Bu değişme ilk önce ticaret gemilerinin Türk Boğazlarından serbest geçişi konusunda olmuştur. Nitekim çeşitli kapitülasyon belgeleri aracılığıyla Osmanlıların Avrupalı devletlere ve 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması ile Rusya'ya ticaret gemileri bakımından tanıdığı geçiş serbestliği ikili düzeyde kabul edilen düzenlemeleri oluşturmuştur. İlk kez Türk Boğazlarının Osmanlılar ile Rusya arasında 14.9.1829 tarihinde imzalanan Edirne Andlaşması ile, aslında yalnızca Rusya'ya karşı kabul edilen bir yükümlülük sonucu, Ruslarla ticaret yapan ve Osmanlılarla savaş halinde olmayan bütün devletlerin ticaret gemilerine açık tutulması kabul edilmiştir (mad. 7. Bkz. N. Erim, **Metinler,** s. 283). Bunu Avrupalı büyük devletlerle Osmanlılar arasında 30.3.1856'da imzalanan Paris Andlaşmasıyla genel bir biçimde bütün devletlerin ticaret gemileri için serbest geçiş ilkesinin kabulü izlemiştir (mad. 11. N. Erim, **Metinler,** s. 347). Buna karşılık, savaş gemilerinin barış zamanında Türk Boğazlarından geçişi, 1774-1840 yılları arasında yalnızca Rus savaş gemilerinin o dönem koşullarından yararlanarak üç kez elde ettikleri kısa süreli geçiş serbestliği dışında (bun-

lar, Napolyon'un Mısır ve İtalya seferleri, 1805-1807 Avusturya-Fransa-Rusya savaşı ve M. Ali Paşa'nın İstanbul'u tehdit etmesi sırasında tanınmışlardır: bkz. F.A. Vali, **Bridge across the Bosporus,** Baltimore and London, 1971, s. 183), I. Dünya Savaşına kadar ilke olarak yasaklanmıştır. Bu durum, ilki 15.1.1809 tarihli Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Andlaşması (madde 11) olan ve 13.7.1841 Londra Boğazlar Andlaşması (madde 1), 30.3.1856 Paris Boğazlar Andlaşması (madde 1), 13.3.1871 Londra Andlaşması (madde 2) gibi çeşitli andlaşmalarla sürekli olarak kabul edilmiştir (Andlaşmaların anılan hükümleri için sırasıyla bkz. N. Erim, **Metinler,** s. 237, 312, 355 ve 369).

I. Dünya Savaşının bitiminde ve Atatürk'ün önderliğinde başlatılan ulusal mücadele dönemine girerken Türk Boğazlarına ilişkin veriler değerlendirildiğinde, Batılı devletlerin genel olarak uluslararası boğazlar rejimi diye benimsedikleri geçiş serbestliği rejimini Türk Boğazları için de uygulamak istedikleri görülmektedir. Nitekim, Müttefik Devletlerin 30.10.1918 Mondros Andlaşması ile birlikte Türk Boğazlarının bütün gemiler için geçiş serbestliği ilkesi altına konulmasını Osmanlı İmparatorluğuna kabul ettirdikleri gözlenmektedir (mad. 1. Bkz. S.L. Meray ve O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler),** Ankara, 1977, s. 1). Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk ve arkadaşlarının, güvenliği korunmuş olmak koşuluyla, Türk Boğazlarından serbest geçişi kabul edeceklerini bildirdikleri gözlenmektedir (bkz. H. Pazarcı, "Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar", **Prof. Dr. Ernst E. Hirsch'in Hatırasına Armağan,** Ankara, 1986, s. 853-854).

Boğazlar rejimini düzenleyen bir andlaşma da Sèvres Andlaşmasıdır. Hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olan bu Andlaşma ile, İstanbul dışında Trakya'yı Yunanistan'ın egemenliğine bırakan ve böylece bir kıyısının egemenliği Yunanistan'a ve Anadolu kıyısının egemenliği Türkiye'ye bırakılan Boğazlar bölgesinin iki yanında birden, Türk ve Yunan askerinden ve silahtan arındırılmış bölge kurulması öngörülmektedir. Ayrıca Boğazlardan geçişin bütün devletlerin gerek ticaret gerekse savaş gemileri için, hem barış hem savaş zamanında, serbest olması ve bu konudaki düzenlemelerin ve denetimin bir Boğazlar Komisyonu aracılığıyla yapılması kabul edilmektedir.

T.B.M.M. Hükümetinin uluslararası düzeyde tanınmaya başlaması ile yaptığı üçüncü andlaşma olan 16.3.1921'de Rusya ile imzalandığı Moskova Andlaşması da Boğazlara ilişkin bir hüküm içermektedir. Anılan Andlaşmanın 5. maddesi aynen şöyledir:

"Boğazların bilcümle akvamın münakalatı ticariyesine küşadını ve bu hususta serbestii mürruru teminen tarafeyni müteakideyn Karadeniz

ve Boğazların tabi olacağı nizamnamenin ihzarı katisini düveli sahiliye murahhaslarından mürekkep olarak bilâhare teşekkül edecek bir konferansa tevdie muvafakat ederler. Şu kadar ki mezkûr konferanstan sâdır olacak mukarreratın Türkiye'nin hakimiyet-i mutlakasına ve Türkiye ile payıtahtı olan İstanbul Şehrinin emniyetine bir gûna halel iras etmemesi şarttır" (metin için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası,** Ankara, 1973, Cilt I, s. 549). Bu hükümden de anlaşılacağı gibi, taraflar, Boğazlar ve Karadeniz'e ilişkin hukuksal düzenlemelerin, Karadeniz'e kıyıdaş devletler arasında gerçekleştirilmesini öngörmektedir.

Boğazlar rejimine ilişkin bundan sonraki aşama, T.B.M.M. Hükümetinin 20.11.1922'de başlayan Lozan Barış Konıeransına katılarak görüşmelere taraf olmasıdır. Bir ara Fransa'nın Barış Konferansından ayrı bir Boğazlar Konferansı toplayarak ayrı bir Boğazlar Sözleşmesi yapılmasını önermesine rağmen, İngilizlerin buna karşı çıkması sonucu, bir tek konferans ile sorunun çözümüne gidilmiştir. Sovyetler Birliğinin barış konferansına davet edilmemiş bulunmasına rağmen, T.B.M.M.'nin ısrarı üzerine, anılan devletin de Türk Boğazlarının rejimine ilişkin olarak konferansın bu kısmına katılması kabul edilmiştir. Böylece Sovyetlerin de Lozan Konferansına katılmayı kabul etmeleri nedeniyle Türkiye'nin 1921 Moskova Andlaşmasında Boğazlar sorununun yalnızca Karadeniz'e kıyıdaş devletler arasında düzenlenmesi yükümlülüğü de üstü kapalı bir biçimde ortadan kalkmış olmaktadır.

Lozan Konferansı sırasında Türk Boğazlarının rejimine ilişkin üç ana görüşün ortaya çıktığı görülmüştür. Birincisi, Müttefik Devletler ve özellikle İngiltere tarafından savunulan ve Boğazların askerden ve silahtan arındırılmasını, bir Boğazlar Komisyonu'nun geçişleri düzenlemesini ve geçiş serbestliğini isteyen görüştür. İkincisi, Sovyetler'in savunduğu ve Boğazların savaş gemilerine ve hava sahasının askeri uçaklara kapalı tutulmasını, Boğazlar bölgesi üzerinde kesin Türk egemenliğini isteyen görüştür. Üçüncüsü ise, Türkiye'nin savunduğu ve geçiş serbestliğini kabul etmekle birlikte Boğazlar bölgesinin tam olarak egemenliği altında tutulmasını isteyen görüştür.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan Boğazlar rejiminin ana özelliklerine gelince, bunları dört noktada toplamak olanağı vardır. En başta, bu Sözleşme (madde 1) ile Türk Boğazlarından geçişte ilkenin serbestlik olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu geçiş serbestliği, gemilerin ticaret ya da savaş gemisi olmasına ve geçişin savaş ya da barış durumunda yapılmasına göre, kimi farklılıklar göstermektedir. Bu verilere göre, ticaret gemileri ve sivil uçaklar, barış zamanında ve savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız olduğu zaman, tam geçiş serbestliğine (madde 2. Lahika parag. 1/a ve b), savaş zamanında Türkiye savaşansa tarafsız devletlerin gemi-

lerine, savaş kaçağı taşımamak ve düşmana yardım etmemek koşuluyla, geçiş serbestliğine (madde 2, Lahika parag. 1/c) sahip olacaklardır. Savaş gemileri ve savaş uçakları da, barış zamanında ve savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız olduğu zaman, tam geçiş serbestliğinden (madde 2, Lahika parag. 2/a ve b), savaş zamanında Türkiye savaşansa tarafsız savaş gemileri, düşmana savaş kaçağı, düşman askeri veya uyruğu taşımamak koşuluyla, geçiş serbestliğinden yararlanacaklardır. İkinci olarak Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile (madde 4) Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına kıyıdaş bölgelerde 15-20 kilometrelik bölgeler ile Çanakkale Boğazı önünde Ege Denizinde yer alan Yunanistan'a ait Limni ve Semadirek ve Türkiye'ye ait İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları askerden ve silahtan arındırılmaktadır. Üçüncü olarak Boğazlardan geçişi düzenleyen ve denetleyen uluslararası nitelikte bir Boğazlar Komisyonu kurulmaktadır (madde 10). Dördüncü olarak ise, Boğazlar geçiş rejimini herhangi bir çiğneme olur ya da askerden arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşerse, Sözleşmeye taraf devletler ve her haliyle Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya, Milletler Cemiyetinin kararlaştırdığı bütün önlemlere uyarak bu tür eylemleri önleyeceklerdir (madde 18).

Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Türkiye'nin isteklerini tam olarak karşılamamış olması yanında, 1930'lu yıllarda Akdeniz'de ve dünyada görülen gelişmeler, kimi güvenlik sorunlarını da gündeme getirmiştir. Bunun üzerine Türkiye, bir konferans toplanması ve bu rejimin değiştirilmesi konusunda gerekli girişimlere başlamıştır (geniş bilgi için bkz. H. Pazarcı, **a.g.y. (Hirsch Armağanı)**, s. 858-861). Bu girişimler sonucu 22.6.1936'da Montreux Konferansı toplanmış ve 20.7.1936'da Montreux Sözleşmesi imzalanmıştır.

Montreux Sözleşmesi ve ekleri T.B.M.M.'nin 31.7.1936 günlü oturumunda görüşülüp oybirliğiyle onaylanarak, 31.7.1936 gün ve 3056 sayılı yasasının konusunu oluşturmuştur (**R.G.**, 5.8.1936, Sayı 3374). Ana Sözleşmenin, Türkiye de dahil, altı devletin onaylaması sonucu tutulacak tutanak gününden başlayarak yürürlüğe gireceği öngörülmüştür (madde 26). Bu durum 9.11.1936 günü gerçekleştirilerek Sözleşme o gün yürürlüğe girmiştir. (bkz. A.G. Ökçün-A.R. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi,** Ankara, 1973, s. 509). Buna karşılık, Çanakkale ve İstanbul Boğaz bölgelerinin Türkiye tarafından askerleştirilmesi, imza tarihinde yürürlüğe giren ek protokola uygun olarak, 15.8.1936 tarihiyle birlikte gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Sözleşmeyi, İtalya dışındaki Lozan Boğazlar Sözleşmesinin bütün imzacı tarafları onaylayarak yürürlüğe koymuşlardır. İtalya, 3.5.1938'de Sözleşmeye katılırken, Japonya da, İkinci Dünya Savaşı sonrası Müttefiklerle 8.9.1951 tarihinde imzaladığı San Fransisco Andlaşması ile Sözleşmeden çekilmiştir (mad. 8 And. metni için bkz. **R.G.**, 17.5.1952, Sayı 8112).

b. Montreux Boğazlar Sözleşmesi

i) Boğazlar rejimi

Montreux Sözleşmesinin tamamı, 29 maddelik bir ana metin, bu ana metne dört ek ve bir de protokoldan oluşmaktadır.

Ana Sözleşmenin başlangıcında Boğazlar deyimi ile Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazının birlikte kastedildiği bildirildikten sonra, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesinin yerine geçen bu Sözleşmenin amacının "Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz'de kıyıdaş Devletlerin güvenliği çerçevesinde" Boğazlardan geçişin düzenlenmesi olduğu belirtilmektedir.

Montreux Sözleşmesi ile gerçekleştirilen düzenlemelerin, önem sırasına göre, başında Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile getirilen askerden arındırılmış bölgelerin ve Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması gelmektedir. Askerden arındırılmış bölgelerin kaldırılmasına ilişkin olarak Sözleşme metninde doğrudan bir hüküm yeralmamaktadır. Bununla birlikte, sivil uçakların Boğazlar üzerinden uçuşunu düzenleyen 23. maddede Boğazların askerleştirilmesine dolaylı bir atıfta bulunulmaktadır. Ancak, Lozan Sözleşmesinde yeralan bu tür hükümlerin bu yeni Sözleşmede yeralmaması nedeniyle Boğazların askerleştirilmesi ana sözleşme ile üstü kapalı kabul edilmiş olmaktadır. Fakat buna karşılık, ek protokol açıkça Boğazların askerleştirilmesine izin vermektedir. Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmış olduğu ise Sözleşmenin 24. maddesi ile açıkça bildirilmektedir. Böylece, Komisyona tanınan bütün yetkiler Türkiye'ye aktarılmıştır.

Montreux Sözleşmesi ile kabul edilen geçiş rejimine gelince, ilke serbestliktir (madde 1). Ticaret gemileri, barış zamanında ve savaş zamanında, Türkiye tarafsızsa, tam serbert geçiş hakkına sahiptirler (madde 2-4). Bu geçiş transit olarak, geminin bayrağı ve yükü ne olursa olsun, sağlık denetimi dışında herhangi bir formaliteye bağlı olmadan gerçekleştirilecektir. Kılavuz almak da isteğe bağlıdır. Türkiye'nin kendisini yakın bir savaş tehlikesi tehdidi altında saydığı zaman ticaret gemileri barış zamanındaki koşullara uygun olarak yalnızca gündüzleri geçebileceklerdir (madde 6). Savaş zamanında, Türkiye savaşansa, Türkiye ile savaşta olmayan devletlerin ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek koşuluyla, gündüz geçeceklerdir (madde 5).

Savaş gemilerinin barış zamanında geçişleri ise sınıflarına bağlı olarak değişmektedir. Böylece, askerî tankerler kimi silah sınırlarını aşmıyorsa, ön bildirime gerek kalmadan ve tonajlar hesaba katılmadan tek başlarına geçiş hakkına sahiptirler (madde 9). Bunların dışında kalan yardımcı gemiler, hafif su üstü gemileri ve küçük savaş gemileri, gündüz geç-

mek, gerekli ön bildirimde bulunmuş olmak, geçiş sırasında kuvvetinin tüm kuruluşunu bildirmek ve toplam Boğazlardaki yabancı savaş gemisi sayısı 9 gemiyi ya da 15.000 tonu aşmamak koşuluyla, serbestçe transit geçebileceklerdir (madde 10/1). Buna karşılık, anılan gemilerin dışında kalan savaş gemileri (ki bunlar 25.3.1936 tarihli Londra Deniz Andlaşmasından esinlenen sözleşmenin II nolu ekine göre hattı harp gemileri, uçak gemileri ve denizaltılardır) için Karadeniz'e kıyıdaş devletler ile olmayanlar arasında bir ayırıma gidilmektedir. Böylece, Sözleşmenin hükümlerine göre, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin uçak gemilerinin hattı harp gemilerinin ve denizaltılarının Boğazlardan geçmesi yasaklanmıştır. Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin 15.000 tonu aşan hattı harp gemileri ise tek başına ve en çok iki torpido eşliğinde Boğazlardan, önbildirim ve geçişte kuvvet bildirimi koşullarını yerine getirmek suretiyle, geçebilecektir (madde 11). Yin bu devletlerin satınaldıkları, başka denizlerde yaptıkları ya da başka denizlere tamire gönderdikleri denizaltıları, önceden bildirilmek, gündüz, su üstünden ve tek başına olmak koşuluyla, Boğazlardan geçebilecektir (madde 12). Belirtilen bu sınırlamalar Türkiye'nin çağrısı üzerine Boğazları sınırlı bir süre için ziyaret eden gemilere uygulanmayacaktır (madde 17).

Öte yandan, barış zamanında Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin Boğazları geçmeye hak kazanan hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemilerinin Karadeniz'deki toplam tonajı olağan olarak 30.000 ton ile sınırlanmıştır (madde 18/1,a). Bu sınırlama kimi koşullarda 45.000'e kadar çıkabilir (madde 18/1,b). Bir devletin savaş gemilerinin tonajı en çok verilen bu toplam tonajın 2/3'üne kadar varabilir (madde 18/1,c). İnsancıl amaçlı durumlar bu sınırlandırmaların dışında tutulmuştur (madde 18/1,d). Yine, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin anılan gemileri, amaçları ne olursa olsun, 21 günden fazla burada kalamazlar (madde 18/2).

Savaş zamanında, Türkiye tarafsız ise, yabancı savaş gemileri arasında bir ayırıma gidilmektedir. Tarafsız devletlerin savaş gemilerine yukarıda bildirilen barış zamanı koşulları uygulanacaktır (madde 19/1). Buna karşılık, savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi ilke olarak yasaktır (madde 19/2). Bu son kurala iki kuraldışılık öngörülmüştür: i) Milletler Cemiyeti çerçevesinde alınacak önlemlere ilişkin geçişler; ii) bağlama limanından ayrılmış gemilerin buraya dönmesi.

Savaş zamanında, Türkiye savaşansa, Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi konusunda istediği gibi davranmakta serbesttir (madde 20). Aynı koşullar Türkiye kendisini yakın bir savaş tehlikesi tehdidi altında sayarsa da geçerlidir (madde 21).

Boğazlar üzerinden uçakların geçişi konusunda Sözleşme yalnızca si-

vil uçaklara, Akdeniz ile Karadeniz arasında, yasak bölgelerin dışında ve önbildirim koşuluyla, geçiş hakkı tanımaktadır (madde 23). Böylece, askeri uçakların Boğazlar üstünden geçmesi sorunu Sözleşme dışı bırakılmak suretiyle Türkiye'nin egemen yetkisi altında bulunmaktadır.

ii) Montreux Sözleşmesinin sona ermesi ya da değiştirilmesine ilişkin hükümler

Montreux Sözleşmesi, ilke olarak, 20 yıllık bir süre için yapılmıştır (madde 28/1). Ancak, Sözleşmenin 1. maddesinde kabul edilen Boğazlardan geçiş serbestliği ilkesinin süresi sonsuz olarak belirlenmiştir (madde 28/2). Başka bir deyişle, Montreux Sözleşmesi yerine başka bir andlaşma konulmadan ortadan kalksa bile Boğazlardan geçiş serbestliğinin ilke olarak sürmesi gerekmektedir. Bu hükümle, bir yandan, Türkiye'nin bundan böyle Boğazların sürekli olarak geçiş serbestliği ilkesinden yararlanmasını kabul etmesi ve andlaşmaların yokluğu ya da boşluğu durumunda da geçiş rejimi konusunda bu ilkeye aykırı düşen egemen haklar kullanamaması, öte yandan, yeni bir Boğazlar sözleşmesinin bu ilkeyi kolaylıkla değiştirememesi sağlanmış olmaktadır. Bu durum aslında bugün de uluslararası boğazların genel geçiş rejimi konusunda geçerli kabul edilen temel ilkeye uymaktadır (örneğin, B.M.D.H.S., mad. 36/1 ve 45/2). Bununla birlikte, andlaşmalar hukukuna göre, Montreux Sözleşmesine taraf devletlerin oybirliğiyle bu ilkeden vazgeçilmesi ya da bu ilkenin aynı tarafların oybirliğiyle değiştirilmesi olanağı ortadan kalkmış değildir (bkz. Viyana Andlaşmalar Hukuku Söz., mad. 39).

Sözleşmede öngörülen bu 20 yıllık süreden iki yıl önce, taraflardan birinin bir önbildirimde bulunması durumunda, Sözleşmenin iki yıl sonra bütün taraflar için sona ermesi gerekmekte idi (madde 28/3). Bu durumda Sözleşme tarafları yeni Boğazlar rejimini saptamak üzere bir konferans toplanmasını ve buna katılmayı kabul etmektedir (madde 28/4). Öngörülen 20 yıllık süre 1956'da sona erdiğine ve Sözleşmeye son vermek için herhangi bir ön-bildirim yapılmadığına göre Montreux Sözleşmesi yürürlükte kalmayı sürdürmektedir. Ancak, bundan böyle herhangi bir taraf devletin herhangi bir zamanda Sözleşmeye son verme önbildiriminde bulunması durumunda Sözleşmenin iki yıl içinde sona ermesi olasılığı her an vardır. Öte yandan, taraf devletlerin düzenlenmesini ve katılmayı kabul ettikleri bir konferansın yeni bir andlaşma oluşturması ya da Türkiye'nin yeni andlaşmaya taraf olmaması durumuyla ilgili Sözleşmede herhangi bir hüküm bulunmadığından, böyle bir olasılıkta, Türk Boğazlarının 1. maddedeki sürekli kabul edilen geçiş serbestliği ilkesi ile birlikte uluslararası hukukta kabul edilen öteki yapılageliş kuralları çerçevesindeki bir rejim altına girmeleri gerekecektir.

Montreux Sözleşmesinin tümüyle değiştirilmesi olanağının yanında, Sözleşmenin bir bölümünün değiştirilmesi olanağı da vardır (madde 29). Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yılda taraf devletlerden herhangi biri Sözleşmenin bir ya da birkaç maddesinin değiştirilmesini isteme hakkına sahiptir. Bu amaçla bir taraf devletin her beş yıllık sürenin bitiminden üç ay önce bu isteğini ve ilgili değişiklik önerisini bildirmesi ve Sözleşmenin 14. ve 18. maddesinin değiştirilmesi için bir, öteki maddelerin değiştirilmesi için iki taraf devletçe desteklenmesi gerekmektedir. Anılan önerinin diplomasi yoluyla bir sonuç elde edememesi durumunda, bu amaçla bütün tarafların katılmayı kabul ettikleri bir konferans toplanması zorunluluğu vardır. Böyle bir konferansta, Boğazlardan geçecek savaş gemilerinin sayı ve tonajına ilişkin 14. madde ile Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin orada bulunduracakları savaş gemisi sayı ve tonajına ilişkin 18. maddenin değiştirilmesi için taraf devletlerin 3/4 çoğunluğu yeterlidir. Ancak, bu özel çoğunluk içinde Türkiye dahil Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin en az üçünün bulunması gerekmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye bu konudaki değişikliklerde veto hakkına sahiptir. Sözleşmenin öteki maddelerinin değiştirilmesi için ise taraf devletlerin oybirliği gereklidir. Sözleşmeyi kısmen değiştirmeyi amaçlayan bu olanak da bugüne kadar hiç kullanılmamıştır.

III. DEVLETİN BELİRLİ EGEMEN HAKLARA SAHİP OLDUĞU ULUSLARARASI DENİZ ALANLARI

Uluslararası deniz alanını oluşturmakla birlikte kıyı devletinin belirli birtakım egemen haklara sahip olduğu alanlar şunlardır: i) bitişik bölge; ii) balıkçılık bölgesi; iii) kıta sahanlığı; iv) münhasır ekonomik bölge.

1. Bitişik bölge
(contiguous zone; zone contiguë; Anschlußzone)

Kaynakça:

Türkçe: Ch. Crozat, "Devletler Hukukunda Bitişik Mıntıka Mefhumu", **M. Raşit Sevig'e Armağan**, İstanbul, 1956, s. 533-562; M. Gönlübol, **Barış Zamanında Sahil Sularının (Karasuları ve Bitişik Bölge) Hukuki Statüsü**, Ankara, 1959, s. 179-200; S.L. Meray, Cilt I, s. 419-425; S. Toluner, s. 171-176; E.F. Çelik, 1987, 2. kitap, s. 211-220.

Yabancı dil: G. Gidel, "La mer territoriale et la zone contiguë", **R.C.A.D.I.**, 1934-II, s. 241-273; A.V. Lowe, "The development of the concept of the contiguous zone", **B.Y.I.L.**, 1981, s. 109-169; A.M. Frommer, "The British Hovering Acts: A contribution to the study of the contiguous zone", **R.B.D.I.**, 1981-1982, s. 434-458; C. Economides, "The contiguous zone, today and tomorrow", **in** C.L. Rozakis and C.A. Stephanou (eds.), **The new law**

of the sea, Athen and Amsterdam, 1983, s. 69-82; H. Pazarcı, "Le concept de zone contiguë dans la Convention sur le droit de la mer de 1982", R.B.D.I., 1984-1985, No. 1, s. 249-271; E. Roucounas, "Sub-marine archeological research: some legal aspects", in U. Leanza (ed.), II regime giuridico internazionale del mare mediterraneo, 1987, s. 309-336; H. Pazarcı, "Sur la recherche archéologique subaquatique en Méditerranée", aynı yapıt, s. 359-366.

A. Tanımı ve gelişimi

Bitişik bölge, karasularına bitişik olan ve kıyı devletinin belirli bir uzaklığa kadar birtakım denetleme yetkileri kullandığı deniz alanını belirtmektedir.

İlk bitişik bölge iddiası 1736'da İngiltere tarafından ortaya atılmış olup, anılan devletin 18. ve 19. yüzyıllarda **Hovering Acts** adı altında çıkardığı çeşitli yasaların konusunu oluşturmuştur. Bu yasalarla İngiltere, karasularına bitişik açık deniz alanında yabancı gemileri gümrük ve maliye konularında denetleme altına koymuştur. Bunu, aralarında A.B.D.'nin de bulunduğu, çeşitli devletlerin bitişik bölge ilan etmesi izlemiştir. Bitişik bölge kavramı, 1958 Cenevre K.B.B.S. (mad. 24) ve 1982 B.M.D.H.S. (mad. 33) ile, andlaşmalar aracılığıyla da, teyid edilmiştir.

Bitişik bölgenin içsınırı her zaman karasularının dış sınırıdır. Bitişik bölgenin dış sınırına gelince, bu, dönemlere göre, değişiklikler göstermektedir. İngiltere'nin 1736'da ilan ettiği bitişik bölge, karasularının ölçüldüğü esas çizgiden 5 mil öteye kadar varmakta olup, İngiltere'nin 3 millik karasuyuna sahip olduğu hesaba katıldığı zaman, 2 mil genişliğindeki bir deniz alanını kapsamaktadır. 1958 Cenevre K.B.B.S., bitişik bölge genişliğini karasularının ölçüldüğü esas çizgiden başlayarak en çok 12 mil olarak saptamıştır. 1982 B.M.D.H.S. ise, bu genişliği en çok 24 mil olarak benimsemektedir. Ancak, belirli bir bitişik bölgenin gerçek genişliğinin sözü edilen uzaklıklardan karasuları genişliği çıktıktan sonra kalan deniz şeridi olduğunu gözden kaybetmemek gerekmektedir.

b. Hukuksal rejimi

Bir kıyı devletinin bitişik bölgeye sahip olması, ancak böyle bir bölge üzerinde yetki kullanacağına karar vermesi ve ilan etmesi ile olanaklıdır.

Kıyı devletinin bitişik bölge ilan ederek belirli birtakım yetkiler kullanması günümüze kadar yalnızca denizin su tabakasını ilgilendirmekteydi. Nitekim, geleneksel olarak, kıyı devleti, tartışmasız bir biçimde, yalnızca dört konuda denetleme ve cezalandırma yetkilerini kullanma hakkına sahiptir: i) gümrük; ii) maliye; iii) sağlık; iv) göç (örneğin: 1958

Cenevre K.B.B.S., mad. 33). Uygulamada, tartışmalı olmakla birlikte, devletlerin güvenlik amacıyla bitişik bölge ilan ettikleri de sıkça rastlanan bir durumdur (örneğin, 1970'li yıllarda Bengladeş, Sri Lanka, Yemen, Hindistan ve Pakistan gibi: Bkz. N.U., **Législation nationale et traités concernant le droit de la mer,** Doc. ST./LEG/SER.B/19, sırasıyla s. 5, 9, 24, 48 ve 86-87). Kıyı devletinin bitişik bölgede kullanabileceği yetkiler ise, devletin ülkesinde, içsularında ya da karasularında geçerli olan ve belirtilen konulardaki mevzuatına aykırı davranılmasını daha bitişik bölgede iken önlemek; eğer anılan bu alanlarda suç işlenmişse de, bunları işleyenleri bitişik bölgede yakalayıp cezalandırmaktır. Başka bir deyişle, bitişik bölgede kullanılan yetkilerin konusu kıyı devletinin kara ülkesi, içsuları ve karasularında işlenen suçlar olup, burada bir ülkesel yetkinin kullanımının ülke dışına uzanması söz konusudur. Dolayısıyla, geleneksel olarak bitişik bölgede kullanılan yetkilerin kaynağı kıyı devletinin ülkesinde işlenen suçlar olmaktadır.

Son yıllarda bitişik bölge kavramının kapsamının genişletilmesi girişimleri ile karşı karşıya bulunulmaktadır. Nitekim, B.M.D.H.S.'nin 303. maddesi kıyı devletlerinin arkeolojik ve tarihsel zenginlikler konusunda bitişik bölge ilan edebileceğini kabul etmektedir. Anılan maddenin 2. fıkrası aynen şöyle kaleme alınmıştır:

> "Bu eşyaların ticaretini kontrol etmek için, sahildar devlet, 33. maddeyi uygulayarak, bunların, o maddede öngörülen bölgedeki deniz dibinden, kendi izni olmaksızın çıkarılmasını, ülkesi üzerinde veya karasularında, kendisinin aynı maddede öngörülen kanunlarına ve kurallarına aykırı bir davranış olarak kabul edebilir" (A. Özman, **B.M.D.H.S.**, s. 144).

Görüleceği gibi, B.M.D.H.S.'nin 303. madde 2. fıkrası, Sözleşmenin bitişik bölge kavramını düzenleyen 33. maddesine gönderme yapmak suretiyle, arkeolojik bitişik bölge kavramının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Arkeolojik ve tarihsel zenginlikleri korunması amacıyla ortaya atılan bu bitişik bölge kavramı geleneksel bitişik bölge kavramını büyük değişikliklere uğratmakta ve yeni sorunlar doğmasına yer vermektedir. En başta, geleneksel olarak yalnızca su tabakasını ilgilendiren bitişik bölge kavramı, bu yeni biçimiyle deniz tabanını ve hatta, toprak altında bulunan tarihsel ve arkeolojik kalıntılar nedeniyle, toprak altını da kapsamının içine almaktadır. İkinci olarak, yeni biçimiyle bitişik bölgede kıyı devletinin kullanacağı yetkiler eskisinden değişiktir. Nitekim, geleneksel biçiminde bitişik bölgede devletin denetleme ve cezalandırma yetkisini kullanabilmesi için yasalarına aykırı eylemlerin ülkesinde ya da karasularında işlenmiş ya da işlenmek üzere olması gerekmektedir. Oysa, yeni biçiminde, bitişik

bölgenin bizzat içinde arkeolojik ve tarihsel zenginliklere ilişkin olarak işlenecek suçlara, bu konuda ülke içinde ya da karasularında uygulanan yasaların uygulanması öngörülmektedir. Başka bir deyişle, bitişik bölge, bu amaçla, kıyı devletinin ülkesinin bir parçası gibi değerlendirilmektedir. Nihayet, arkeolojik bitişik bölge deniz yatağını ilgilendirdiği için deniz yatağı üzerinde tamamen ya da kısmen yeralan kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge gibi öteki deniz alanları ile üst üste gelmesi ve kimi bölgelerde kıyı devletlerinden birinin kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölge iddiasında bulunması gibi karmaşık sınırlandırma sorunlarına yer vermesi olasılığı vardır (bu konuda bkz. H. Pazarcı, "Le concept de zone contiguë dans la Convention sur le droit de la mer de 1982", **R.B.D.I.**, 1984-1985/1, s. 263-269; H. Pazarcı, "Sur la recherche archéologigue subaquatique en Méditerranée", **in** U. Leanza (ed.), **Il regime giuridico internazionale del mare Mediterraneo,** Milano, 1987, s. 359-366). Bütün bu nedenlerle, bitişik bölge kavramının arkeolojik ve tarihsel zenginlikleri kapsaması konusunda kimi tepkilerle karşılaşılmaktadır. Böylece, B.M.D.H.S.'nde yeralmakla birlikte, anılan Sözleşmeye taraf olmayan devletler bakımından arkeolojik bitişik bölge kavramının bir yapılageliş kuralı çerçevesinde geçerli olması olanağı bugün için yoktur (bkz. H. Pazarcı, **a.g.y. (R.B.D.I.),** s. 252-260).

Türkiye'nin uygulaması değerlendirildiğinde, 7.6.1926 gün ve 906 sayılı "Gümrük Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline Dair Kanun" ile 4 millik bir gümrük bitişik bölgesi kabul edildiği görülmektedir. Ancak, 2.5.1949 gün ve 5383 sayılı gümrük yasası aracılığıyla Türkiye'nin gümrük sınırının siyasal sınır ile aynı tutulması nedeniyle (mad. 2), bugün için Türkiye herhangi bir gümrük bitişik bölgesine sahip değildir. Öte yandan, 1964 karasuları yasamızın 8. maddesinde "Türk karasularına bitişik ve karasularının ölçüldüğü esas hatlardan itibaren 12 deniz miline kadar uzayan sahalarda, balıkçılık ve canlı deniz kaynaklarının işletilmesi bakımından, karasuları rejimi uygulanır" denmek suretiyle, bir balıkçılık "bitişik" bölgesi kurulduğu gözlenmektedir. Ancak, geleneksel bitişik bölge kavramının yalnızca gümrük, maliye, sağlık ve göç konularında tartışmasız bir biçimde kabul edildiği göz önünde tutulursa, böyle bir bölge ilanının bitişik bölge kapsamı çerçevesinde ele alınmaması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Türkiye 1982 tarihli karasuları yasası ile 1964 yasasının tümünü yürürlükten kaldırırken, bu konuda yeni bir düzenlemeye gitmemek suretiyle anılan balıkçılık "bitişik" bölgesini de ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla, bugün Türkiye herhangi bir balıkçılık "bitişik" bölgesine de sahip bulunmamaktadır. Fakat, Türkiye'nin 1964 yasasında "karasularına bitişik" deyimini kullandığı için bitişik bölge kavramı içinde ele alınma eğilimi gösterilen 1982'den önceki balıkçılık bölgesinin, bugün artık kendi başına bir kavram oluşturduğunun uluslararası yargı organlarınca kabul

edildiği görülmektedir. Aşağıda bitişik bölge kavramı dışında bağımsız bir deniz alanını oluşturan balıkçılık bölgesi ayrı olarak ele alınacaktır.

2. Balıkçılık bölgesi

(fishery zone; zone de pêche; Fischereizone)

Kaynakça:

Türkçe: M. Gönlübol, **Barış Zamanında Sahil Sularının Hukuki Statüsü**, Ankara, 1959, s. 65-75 ve 187-191; Y. İnan, **Devletler Hukuku Bakımından Kıyı Suları Balıkçılığı ve Sorunları**, Ankara, 1976, s. 17-29, 76-80, 92-106 ve 184-201; M. Gönlübol, "1951 İngiliz-Norveç Balıkçılık Davası" **S.B.F.D.**, Cilt XI, sayı 4, 1956, s. 151-157.

Yabancı dil: E. Brown, "Iceland's fishery limits: the legal aspects", **The World Today**, 1973, s. 68-80; R.R. Churchill, "The fisheries jurisdiction cases: the contribution of the International Court of Justice to the debate on coastal States fisheries rights", **I.C.L.Q.**, vol. XXIV, 1975, s. 82-105; J.P. Beurier, **Ressources halieutiques et droit international**, Brest, 1979; L. Caflish, "Fisheries in the exclusive economic zone: an overview", **in** U. Leanza (ed.), **a.g.y.**, s. 149-172; J. Morin, "La zone de pêche exclusive au Canada", **C.Y.I.L.**, 1964, s. 77-106; Y. van der Mensbrugghe et B. Schutter, "Les zones de pêche exclusives et la Convention de Londres du 9 mars 1954", **in la Belgique et le droit de la mer**, Bruxelles, 1969, s. 82 vd.; E. Langavant et O. Pirotte, "L'affaire des pêcheries islandaises", **R.G.D.I.P.**, 1976, s. 51-103.

Balıkçılık bölgesi, geniş anlamında, balık avlanılması konusunda kıyı devletinin ülkesel yetkisi altına konulmuş deniz alanını belirtmektedir (J. Morin, "La zone de pêche exclusive au Canada", **C.Y.I.L.**, 1964, s. 87). Ancak, gerek balıkçılık bölgesinin genişliği gerekse de kıyı devletinin balık avlanmasına ilişkin olarak bu alanda kullanabileceği yetkilerin kapsamı yakın zamanlara kadar önemli gelişmelere konu olmuştur. Dolayısıyla, öteki deniz alanları kavramlarından bağımsız bir balıkçılık bölgesi kavramının varlığı ve özellikleri bir hayli tartışmaya yer vermiştir.

Uygulanan hukukta ilk balıkçılık bölgesi kavramının 28.9.1945'te A.B.D. Başkanı Truman'ın bu konuda yayınladığı bir bildiriden kaynaklandığı görülmektedir. "Açık Denizin Belirli Alanlarındaki Kıyı Balıkçılığı Konusunda Amerika Birleşik Devletlerinin Politikası" başlığını taşıyan bu bildiri ile A.B.D. karasularının ötesinde yeralan alanlarda balıkçılığı korumaya yönelik olarak A.B.D.'nin ulusal kurallarının geçerli olacağı bildirilmektedir (metin için bkz. U.N., **Laws and regulations on the regime of the high seas**, New York, 1951 Doc. ST/LEG/SER.B/1, s. 112-113). A.B.D. bir sınır vermemekle ve bu bölgede egemenlik iddiasında bulunmamakla birlikte, Truman Bildirisi birçok Güney Amerika devletinin, denizin su tabakasında ve deniz yatağında, 200 mile kadar varan egemenlik alanları

iddiaları tarafından izlenmiştir (bkz. Y. İnan, **Devletler Hukuku Bakımından Kıyı Suları Balıkçılığı ve Sorunları,** Ankara, 1976, s. 76-80).

Bu durum karşısında, 1958 Cenevre Deniz Hukuku Konferansında, karasuları ve açık deniz kavramları arasında bir balıkçılık bölgesi kavramının belirlenmesi konusu da gündeme gelmiştir. Nitekim, İzlanda, Konferansta yaptığı önerileri ile ekonomisi balıkçılığa bağımlı devletlerin karasuları dışındaki deniz alanlarında öncelikli balıkçılık haklarına sahip olmalarının kabul edilmesini istemiştir (bkz. U.A.D.'nin 25.7.1974 tarihli İngiltere ile İzlanda arasındaki **Balıkçılık Davası** kararı: C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 24). Anılan öneri andlaşma hükmü olarak gerekli çoğunluğu toplayamamakla birlikte, Konferansın, 26.4.1958 tarihinde, kıyı balıkçılığı konusunda bir tavsiye kararı almasına yol açmıştır. Kararın hüküm bölümü aynen şöyle kaleme alınmıştır:

> "1. Muhafaza maksadıyla, sahildar Devletin karasularına bitişik açık denizin bir bölgesinde bir balık nevinin veya balık nevilerinin avını tamamen tahdit etmek gerekiyorsa, böyle bir durumun âdilane bir şekilde hallini temin maksadıyla aynı bölgede avlanan diğer Devletlerin, bu nevi balıklara olan ihtiyacı dolayısıyla sahildar Devletin hususi taleplerini tanıyan ve aynı zamanda da diğer Devletlerin menfaatlerini göz önünde tutan bir anlaşma esasının hazırlanması hususunda sahildar Devletle işbirliği yapılmasını, ve
> 2. Herhangi bir anlaşmazlığın halli için uygun görülen uzlaştırma ve tahkim usullerinin hazırlanmasını,
> Tavsiye eder." (M. Gönlübol, **a.g.y. (Sahil Suları),** s. 247).

Cenevre'de 1960'ta yapılan İkinci Deniz Hukuku Konferansında **da bir** A.B.D.-Kanada ortak önerisi ile 6 millik karasuyundan sonra 6 millik münhasır balıkçılık bölgesi kurulması yanında, ayrıca, Brezilya-Küba ve Uruguay'ın ortak önerisi ile bu 12 milden sonra da kıyı devletine öncelikli haklar tanınan tercihli balıkçılık bölgesi düşünceleri bir oy farkla gerekli çoğunluğu elde edememiştir (bkz. U.A.D.'nın 25.7.1974 tarihli İngiltere ve İzlanda arasındaki **Balıkçılık Davası** kararı: C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 25).

Cenevre deniz hukuku konferanslarında bir sonuca varılamaması üzerine devletlerin tek-taraflı işlemleri ile değişik genişlikte ve nitelikte balıkçılık bölgeleri ilan etme yoluna gittikleri görülmektedir. U.A.D.'nın 25.7.1974 tarihli İngiltere ile İzlanda arasındaki **Balıkçılık Davası** kararı bu tek-taraflı işlemler sonucu iki değişik balıkçılık bölgesi kavramının belirginleştiğini bildirmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1974, s. 23). Bunlardan birincisi, yalnızca balıkçılık bölgesi **(fishery zone; zone de pêche)** adını taşımakta olup, esas çizgiden başlayarak karasuları dışında 12 mile kadar varan deniz alanında kıyı devletinin balıkçılık konusunda münhasır yet-

kilere sahip olmasını sağlamaktadır. İkinci kavram ise, balıkçılık tercihli hakları **(preferential rights of fishing; droits de pêche préférentiels)** olarak anılan ve münhasır balıkçılık bölgesinden sonra yeralan açık deniz alanında kıyı devletine öteki devletlere göre öncelikli haklar tanıyan bir kavramdır. Divan'a göre, 12 millik münhasır balıköılık bölgesi bir yapılageliş değeri kazanmıştır. Buna karşılık, Divan'ın anılan davadaki kararına göre, giderek artan bir biçimde kabul edilmesine rağmen tercihli balıkçılık bölgesi 1974'te henüz bir yapılageliş değerine sahip değildir (C.I.J., **Recueil**, 1974, s. 25-27).

U.A.D.'nin belirtilen kararının üzerinden çok geçmeden, münhasır balıkçılık bölgesi ilanlarının, bu kez kıyı devletine münhasır ekonomik haklar sağlayacak olan "miras denizi" **(patrimonial sea; mer patrimoniale)** ya da münhasır ekonomik bölge gibi kavramlara dayanarak, 200 mile kadar vardığı gözlenmektedir (L. Caflish, "Fisheries in the economic zone: an overview", **in** U. Leanza (ed.), **a.g.y.**, s. 153-154). Ancak, 1980'li yılların başına kadar henüz bir yapılageliş değeri kazanamamış bulunan münhasır ekonomik bölge kavramının uygulanan uluslararası hukukta yerleşmesine kadar, devletlerin, daha çok geçici amaçlarla, 200 mile kadar varan balık, çılık bölgeleri ilanını sürdürdüğüne tanık olunmaktadır (J.-P. Beurier, **Ressources halieutiques et droit international**, Brest, 1979, s. 58). Bugün münhasır ekonomik bölge kavramının uygulanan uluslararası hukukta bir yapılageliş kuralı olarak yerleşmiş bulunması nedeniyle bağımsız balıkçılık bölgesi kavramının giderek yerini bu yeni kavrama bırakması beklenmektedir.

3. Kıta sahanlığı
(continental shelf; plateau continental; Festlandsockel)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, "Devletler Hukukunda Kıt'a Sahanlığı Meselesi", **S.B.F.D.**, 1955, Cilt X, sayı 1, s. 80-135; S.L. Meray, "Kıt'a Sahanlığı Hakkında Cenevre Sözleşmesi (29 Nisan 1958)", **S.B.F.D.**, Cilt XIII, sayı 4, 1958, s. 80-94; H. Pazarcı, "Kıta sahanlığı Kavramı ve Ege Kıta Sahanlığı Sorunu", **Prof. Aziz Köklü'ye Armağan**, Ankara, 1984, s. 395-421; Ş. Ünal, "Kıta Sahanlığının Hukuki Rejimi", **Adalet Dergisi**, Cilt 66, Sayı 10, 1975, s. 1-12; S. Akhan, "Denizlerin Günümüzde Kazandığı Önem, Deniz Tabanının Jeomorfolojik Özellikleri ve Ege Sorunu", **Jeomorfoloji Dergisi**, Cilt 7, sayı 6, 1977, s. 119-135; H. Pazarcı, "Uluslararası Adalet Divanı'nın Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Uyuşmazlığına İlişkin 24 Şubat 1982 Tarihli Kararı", **M.H.M.Ö.H.B.**, Yıl 2, Sayı 2, 1982, s. 42-46; A. Gündüz, "Ege Denizi Kıta Sahanlığı Davası ve Bazı Düşünceler", **M.H.M.Ö.H.B.**, Yıl 3, Sayı 2, 1983, s. 11-23; H.A. Kabaalioğlu, "Uluslararası Adalet Divanının Geçici Koruyucu Tedbirler Alma Yetkisi ve Yunanistan'ın Talebi", **Danıştay**

Dergisi, 1978, Sayı 28-29, s. 35-75; H.A. Kabaalioğlu, "Ege Kıt'a Sahanlığı Uyuşmazlığında Ortaya Çıkan Hukuki Sorunlar ve Lahey'de Savunulan Yunan Görüşleri", **Danıştay Dergisi**, 1979, Sayı 34-35, s. 89-117; S. Toluner, s. 176-228; E.F. Çelik, 1987, 2. Kitap, s. 220-230; C. Karaköse, "Ege'de Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri: Jeolojik Açıdan", **Ege'de Deniz Sorunları Semineri, Ankara**, 1986, s. 52-79; H. Pazarcı, "Ege'de Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri: Hukuki Açıdan", **aynı yapıt**, s. 79-94; A. Gündüz, "Kıta Sahanlığı Hukukunda Yeni Gelişmeler (Libya-Malta Davası)", **Hukuk Araştırmaları**, Cilt 1, Sayı 3, s. 5-24.

Yabancı dil: H.W. Mouton, **The continental shelf**, The Hague, 1952; Ch. Vallée, **Le plateau continental dans le droit positif actuel**, Paris, 1971; B. Rüster, **Die Rechtsordnung des Festlandsockels**, Berlin, 1977; E. Gounaris, **Die Völkerrechtliche und aussenpolitische Beudeutung der Kontinentalshelf**, Frankfurt, 1979; U.D. Klemm, **Die seewärtige Grenze des Festlandsockels: Geschichte, Entwicklund und lex lata eines seevölkerrechlichen Grundproblems** Berlin, 1976; C.L. Rozakis, **The Greek-Turkish dispute over the Aegean continental shelf**, Kingston, 1975; M.D. Blecher, "Equitable delimitation of continental shelf", **A.J.I.L.**, 1979, s. 60-88; J. Lang, **Le plateau continental de la mer du Nord: arrêt de la Cour internationale de Justice, 20 Février 1969**, Paris, 1970; G. Gidel, "A propos des bases juridiques des prétentions des Etats riverains sur le plateau continental: les doctrines du droit inhérent", **Z.a.ö.R.V.**, 1958, s. 81-101; W. Friedmann, "The North Sea continental shelf cases: a critique", **A.J.I.L.**, 1970, s. 229-241; L.F.E. Goldie, "The International Court of Justice's "natural prolongation" and the continental shelf problem of islands", **N.Y.I.L.**, 1973, s. 237-261; D.E. Karl, "Islands and the delimitation of the continental shelf: a framework for analysis", **A.J.I.L.**, 1977, s. 642-673; F. Rigaldies, "La délimitation du plateau continental entre états voisins", **C.Y.I.L.**, 1976, s. 116-174; H. Pazarcı, **La délimitation du plateau continental et les îles**, Ankara, 1982; D.W. Bowett, "Exploitation of mineral resources and the continental shelf", in U. Leanza (ed.), **a.g.y.**, s. 21-32; H. Pazarcı, "Le plateau continental et le soi-disant "principe de distance", **aynı yapıt**, s. 73-76.

A. Kıta sahanlığı kavramı ve gelişimi

Kıta sahanlığı, kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında süren doğal uzantısına verilen addır. Hukuksal anlamda kıta sahanlığı kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmış olup, yerbilimin (jeoloji) bu konuda belirlediği öğeler üzerine dayanmaktadır. Bu nedenle, kıta sahanlığını hukuk açısından ele almadan önce dünyamızın yerbilim açısından yapısını kısaca tanımak gereklidir.

a. Deniz yatağının yerbilim açısından yapısı

Dünya, yerbilim açısından incelendiği zaman, iki değişik yer kabuğuna sahip bulunmaktadır: i) kıtalar; ii) okyanus tabanı (bkz. C. Karaköse, "Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri: Jeolojik Açıdan",

Ege'de Deniz Sorunları Semineri, Ankara, 1986, s. 53-54). Yer kabuğunun yaklaşık %40'ını oluşturan kıtasal kabuğun kalınlığı ortalama 35 km. olup, hafif granitik malzemeden oluşmaktadır. Okyanus tabanını oluşturan yer kabuğunun ortalama kalınlığı ise 6 km. olup, daha ağır bir bazaltik malzemeden oluşmaktadır.

Olağan olarak deniz yatağı kara ülkesi ile okyanus tabanı arasında yukarıdan aşağıya doğru şu yerbilimsel öğeleri kapsamaktadır: i) yerbilimsel anlamda kıta sahanlığı **(continental shelf; plateau continental; Festlandsockel)**; ii) Kıta yamacı ya da şevi **(continental slope; talus continental; Kontinentalabhang)**; iii) Kıta yükselimi ya da eşiği **(continental rise; glacis précontinental; Kontinentalanstieg)** (örneğin bkz. M.-J. Keen, **An introduction to marine geology,** Oxford and London, 1968, s. 35-38). Ancak kimi bölgelerde kıta yükseliminin bulunmadığı ve kara ülkesinin doğal uzantısının yalnızca yerbilimsel kıta sahanlığı ve kıta yamacı ile okyanus tabanına ulaştığı da gözlenmektedir. Kara ülkesi ile okyanus tabanı arasında yer alan bu yerbilimsel öğelerin tümü kıta kenarı **(continental margin; marge continentale; Kontinentalrand)** adını almaktadır (geniş bilgi için bkz. J.L. Worzel, "Survey of continental margins", in D.T. Donovan (ed.), **Geology of shelf seas,** Edinburg and London, 1968, s. 117-154). Kıta kenarından sonra ise okyanus tabanı başlamaktadır. Gerek kıtasal yer kabuğunun gerekse okyanus tabanının ayrı nitelikler gösteren birer çökelti tabakası ile örtüldüğü gözlenmektedir.

b. Hukuk kavramı olarak kıta sahanlığı

Kıta sahanlığının hukuksal açıdan kapsadığı yerbilimsel öğeler önemli değişiklikler göstermektedir.

Kıta sahanlığı kavramının uygulanan hukuk kavramı olarak ortaya çıkması 28.9.1945'te A.B.D. başkanı Truman'ın bir bildirisi ile olmuştur. Gerçi bu bildiriden önce kimi devletlerin deniz yatağına ilişkin birtakım hak iddialarına ya da sınırlandırma andlaşmalarına rastlanmaktadır (9.11.1910 tarihli bir Portekiz yönetmeliği, 29.9.1916 tarihli bir Rus bildirisi, Venezuela ile Trinite ve Tobago sömürgesi adına İngiltere arasında 26.2.1942 tarihli Paria Körfezi Anlaşması bu konudaki ilk örnekleri oluşturmaktadır: Bkz. B. Rüster, **Die Rechtsordnung des Festlandsockels,** Berlin, 1977, 133-139). Ancak, bunlar o tarihlerde bir hukuk kavramı oluşturma niteliği göstermemektedir.

Truman Bildirisi, öz olarak, doğal kaynakların korunması ve bunlardan yararlanılması amacıyla A.B.D. kıyılarına bitişik olan ve açık deniz altında yeralan kıta sahanlığını oluşturan deniz yatağı ve onun toprak altında yetkilerin A.B.D. hükümetine ait olduğunu bildirmektedir (metin

için bkz. U.N., **Law and regulations on the regime of the high seas**, Legislative Series, ST/LEG/SER.B/1, s. 38-39). Bildiri, ayrıca, komşu devletlerle bu alanın sınırlandırılması gerekiyorsa bunun hakça ilkelere göre yapılacağını vurgulamaktadır. Bu arada, kıta sahanlığı üzerinde yeralan açık denizin rejiminde herhangi bir değişiklik olmayacağı da ilan edilmektedir.

Truman Bildirisinin sözünü etmediği temel sorunlardan olan bir kıyı devletinin kıta sahanlığı alanının nereye kadar uzanacağı konusundaki açıklama ise, bu Bildiriye ilişkin olarak A.B.D. Hükümetince yapılan basın bildirisisinde yeralmaktadır (metin için bkz. **aynı yapıt**, s. 39). Buna göre, kıta sahanlığı, deniz yatağının 100 kulaç (fathom) derinliğine kadar olan bölgeyi kapsayabilecektir (bu derinlik yaklaşık 200 m. dir).

Truman bildirisinin hemen arkasından birçok devletin kendi kıta sahanlıkları üzerinde çeşitli haklar ve yetkiler öne sürdükleri gözlenmektedir. Güney Amerika devletleri ile başlayan bu uygulama, İngiliz sömürgeleri (özellikle Basra Körfezi ve Güney Amerika sömürgeleri) için Birleşik Krallık ve **Commonwealth** üyesi devletlerce de izlenmiştir. 1950'li yıllarda ise İzlanda, Filipinler, İsrail, Portekiz ve Kore Cumhuriyeti gibi devletlerin kıta sahanlığı ilan ettikleri görülmektedir (bkz. H. Pazarcı, "Kıta Sahanlığı Kavramı ve Ege Kıta Sahanlığı Sorunu", **Prof. Aziz Köklü'ye Armağan**, Ankara, 1984, s. 397-398).

Kıta sahanlığı kavramıyla ilgili ikinci aşama, 1958 Cenevre Deniz Hukuku Konferansı ile varılan aşama olmuştur. Bu Konferans çerçevesinde yapılan andlaşmalardan biri de Kıta Sahanlığı Sözleşmesidir. Bu Sözleşme ile kıta sahanlığı konusunda açıklığa kavuşturulan sorunlar arasında adaların da ilke olarak kıta sahanlığına sahip olduğunun belirtilmesini sayabiliriz (mad. 1). Ancak, 1958 Cenevre Sözleşmesinin kıta sahanlığı kavramı konusunda en belirgin katkısı bu alanın dış sınırı ile ilgili olanıdır. Sözleşmeye göre, bir kıyı devletinin kıta sahanlığının dış sınırı, birbirinden farklı iki ayrı ölçüte göre saptanabilecektir: i) 200 metre (ki bu aşağı-yukarı 100 kulaça denk gelmektedir) derinlik; ii) 200 metre derinlikten sonra, eğer bu bölge işletilebilirse, işletilebilme (mad. 1). 1958 Sözleşmesi, ayrıca, kıta sahanlığı kavramı çerçevesinde kıyı devletinin sahip olduğu haklar ve yetkilerin niteliği konusunda da ışık tutmaktadır. Buna göre, bu haklar ve yetkilerin münhasır olarak kıyı devletine ait olduğu ve kıyı devletinin bunlara sahip olması için herhangi bir uygulama ya da ilan etmeye gerek olmadığı kabul edilmektedir (mad. 2).

Kıta sahanlığı kavramının açıklığa çıkmasında bir başka aşamayı da U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları** kararı oluşturmaktadır. Bir yandan, Hollanda ve Denimarka, öte yandan, F. Al-

manya arasındaki bu kıta sahanlığı uyuşmazlıklarını birleştirerek inceleyen U.A.D.'nin bu çerçevede en büyük katkısı, kıyı devleti ülkesinin denizin altındaki doğal uzantısının kıta sahanlığı kavramının temel ilkesi olduğunu bildirmesidir (bkz. C.I.J., **Recueil**, 1969, s. 22, 29, 31 ve 51). Öte yandan, Divan kıta sahanlığı sınırlandırılmasında uygulanması gereken yapılageliş kuralının da hakça ilkeler olduğunu bildirmektedir (C.I.J., **Recueil**, 1969, s. 46-47).

1958 Cenevre Sözleşmesinde kıta sahanlığının dış sınırının saptanmasında 200 m. derinlik ölçütünün yanında işletilebilme ölçütünün de kabulü, bu alandaki işletme teknolojisinin gösterdiği gelişmelere bağlı olarak, kıta sahanlığının dış sınırı konusunda büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu durum karşısında, 1969 **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'nda da görüldüğü gibi, hukuksal bakımdan kıta sahanlığı kavramının yerbilimsel anlamında kıta sahanlığını aştığı görüşü kabul edilir olmuştur. Başka bir deyişle, genellikle 200 m. derinliğine kadar uzanan yerbilimsel anlamındaki kıta sahanlığı anlayışından giderek ayrılındığı ve ülkenin deniz altındaki tüm doğal uzantısının kıta sahanlığı kavramı içinde kabul edildiği gözlenmeğe başlamıştır. Ancak, bu doğal uzantısının nerede son bulduğu konusu III. Deniz Hukuku Konferansına kadar açıklığa kavuşmamış bir sorun olarak kalmıştır.

III. Deniz Hukuku Konferansı ve onun sonucunda ortaya çıkan B.M.D.H.S. bu sorunların çözümünde son aşamayı oluşturmaktadır. Bugün hukuksal bakımdan kıta sahanlığı kavramı yukarıda belirttiğimiz yerbilimsel öğelerin üçünü birden kapsamaktadır. Nitekim, adı geçen Sözleşmenin 76. maddesi, kıta sahanlığının bir devlet ülkesinin doğal uzantısı olduğunu bildirdikten sonra, ilke olarak, kıta kenarının uç noktasına kadar devam edeceğini kabul etmektedir. Başka bir deyişle, bugün kıta sahanlığı kavramı, hukuksal bakımdan, yerbilimsel anlamındaki kıta sahanlığı, kıta yamacı ve kıta yükseliminin tümünü içermektedir. Ancak, yine Sözleşmenin adı geçen maddesine göre, eğer kıta kenarının uç noktası karasularının ölçülmesinde esas alınan çizgiden başlayarak ölçüldüğünde 200 milin berisinde kalıyorsa, bir kıyı devletinin kıta sahanlığının, ilke olarak, 200 mile kadar uzanacağı kabul edilmektedir. Oysa bu, hukuksal anlamında kıta sahanlığı kavramının, kıta kenarının yeterli genişlikte olmadığı durumlarda, okyanus tabanının bir bölümünü de içerebileceğini göstermektedir.

B. Kıta sahanlığının hukuksal rejimi

Gerek 1958 Cenevre Sözleşmesi (madde 2), gerek B.M.D.H.S. (madde 77) kıta sahanlığı üzerinde kıyı devletinin egemen haklara sahip olduğunu bildirmektedir.

Bu egemen hakların özelliklerine gelince ise, en başta, söz konusu hakların kıyı devletinin doğal olarak sahip olduğu hakları oluşturdukları görülmektedir. Zira, kıyı devletinin bu haklara sahip olması için herhangi bir biçimde bu alanda bizzat birtakım eylemlerde bulunması ya da bu alan üzerindeki söz konusu haklarını ilan etmesi gereği yoktur. Bu nedenle U.A.D. 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları** kararında kıyı devletinin haklarının kıta sahanlığı üzerinde fiilen **(ipso facto)** ve başlangıçtan beri **(ab initio)** varolduğunu teyid etmiştir (C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 22, 29 ve 31).

Kıyı devletinin kıta sahanlığı üzerindeki haklarının ikinci özelliği, bu hakların münhasır olarak bu kıyı devletine ait olmasıdır. Başka bir deyişle, bir devlete ait kıta sahanlığı üzerindeki haklar yalnızca bu devletin yararlanacağı ya da onun açık izniyle yararlanılacak haklardır (1958 Söz., mad. 2/2; B.M.D.H.S., mad. 77/2).

Üçüncü olarak, kıyı devletinin kıta sahanlığı üzerindeki bu hakları yalnızca doğal kaynaklardan yararlanılması amacına yöneliktir. Kıyı devleti bu alan üzerinde yalnızca doğal kaynakların araştırılması ve ekonomik işletilmesi konusunda haklara sahip bulunmaktadır (1958 Söz., mad. 2/4; B.M.D.H.S., mad. 77/4).

Kıyı devletinin üzerinde hakkı olduğu doğal kaynakların niteliklerine gelince, bunlar iki tür kaynağı kapsamaktadır: i) Madenler ve öteki cansız kaynaklar; ii) deniz yatağı ve toprak altı ile sürekli fiziksel dokunma durumunda bulunan canlılar. Görüleceği gibi, kıyı devletinin üzerinde hak sahibi olduğu canlı kaynaklar ya süngerler, midyeler, mercanlar gibi tam olarak tabana yerleşik bir biçimde bulunan sabit deniz ürünlerinden, ya yengeçler, istakozlar, salyangozlar gibi tabana sürekli fiziksel dokunma içinde hareket eden sürüngelerden, ya da deniz tarakları, deniz kestaneleri gibi deniz yatağının toprak altına yerleşen canlılardan oluşmaktadır. Bu canlı kaynaklara, ayrıca, deniz yosunları ve öteki deniz bitkileri gibi deniz tabanına yerleşik bulunan bitkileri de eklemek gerekmektedir. Madenler ve öteki cansız kaynaklara gelince, bunlar gerek deniz yatağı üzerinde çökelti tabakası içinde bulunan maden yumrularını, gerekse toprak altında bulunan her türlü madeni ve hidrokarbürleri içermektedir.

Kıyı devletinin yukarıda sayılan haklarını kullanırken kıta sahanlığı üzerinde yapay adalar, çeşitli nitelikte tesisler ve araç-gereçler yerleştirmek ya da yerleştirilmesine izin vermek yetkisi vardır (1958 Söz., mad. 5; B.M.D.H.S., mad. 80). Bunların kıta sahanlığına yerleştirilmesi durumunda tesisler üzerinde kıta sahanlığı devletinin yönetsel ve yargısal yetkileri geçerli olmaktadır. Kıta sahanlığı devleti bunların çevresinde en çok 500 metreye kadar varabilecek güvenlik kordonu kurma yetkisine de sahip-

tir. Öte yandan, kıta sahanlığı devleti bu tür tesislerin varlığını tehlike işaretleri koymak suretiyle belirtmek zorundadır.

Ayrıca, B.M.D.H.S.'nin bir maddesi ile (madde 82), 200 milden fazla kıta sahanlığı alanına sahip olan kıyı devletlerinin bu sınırdan sonraki kıta sahanlığında elde edeceği madenler ve hidrokarbürler üzerinden uluslararası deniz tabanını düzenlemek ve işletilmesini denetlemekle görevlendirilen Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesine, kimi koşullara uygun olarak, bir tür vergi ödemesi öngörülmektedir.

Kıyı devletine kıta sahanlığı üzerinde tanınan bu hakların kullanımı kıta sahanlığı üstünde bulunan su alanının ve onun üstünde yer alan hava sahasının rejimini hiçbir biçimde değiştirmemektedir (1958 Söz., mad. 3; B.M.D.H.S., mad. 78/1). Başka bir deyişle, kıta sahanlığı üstündeki su alanı açık denizi oluşturuyorsa, açık deniz rejimi bütün koşulları ile geçerliliğini korumaktadır. Eğer, kıta sahanlığı üstünde, kıyı devletine ait bir münhasır ekonomik bölge yer alıyorsa, o zaman da bu kavram çerçevesinde söz konusu su alanı üzerinde geçerli olan rejim bütün geçerliliğini koruyacaktır. Oysa, adı geçen her iki rejim çerçevesinde de üçüncü devletlerin bu su alanından gemicilik bakımından tam yararlanma özgürlükleri vardır. Yine bu su alanının açık deniz oluşturması durumunda üçüncü devletlerin başka hakları ve özgürlükleri (örneğin, balıkçılık vb.) söz konusu olmaktadır. Kıta sahanlığı devleti kıta sahanlığı üzerinde haklarını kullanırken üçüncü devletlerin bütün bu haklarına ve özgürlüklerine hiçbir zarar vermemekle yükümlüdür (1958 Söz., mad. 5/1; B.M.D.H.S., mad. 78/2). Öte yandan, üçüncü devletler bir devletin kıta sahanlığı üzerine, kıyı devletinin kimi bakımlardan isteklerini de gözönünde tutmak suretiyle, kablolar ve petrol ya da gaz taşıyan borular yerleştirme hakkına sahiptirler (1958 Söz., mad. 4; B.M.D.H.S., mad. 79).

C. Kıta sahanlığının sınırlandırılması

Yukarıda belirtilen nitelikteki bir kıta sahanlığının sınırlandırılması konusu devletleri ve uluslararası hukuk uzmanlarını en çok uğraştıran sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bugün de bu alandaki kuralların neler olduğu konusunda tartışmalar sona ermiş değildir. Ancak, 1950'li yıllara göre bu alanda bir hayli ilerleme de kaydedilmiş bulunmaktadır.

Bir deniz alanının sınırlandırılması söz konusu olunca kuramsal düzeyde, üç tür sınırın saptanması gerekmektedir: i) iç sınır; ii) dış ön sınır; iii) yan sınır.

Kıta sahanlığının iç sınırına ilişkin kuramsal düzeyde herhangi bir sorun yoktur. Kıta sahanlığının iç sınırı kıyı devletinin karasularının bit-

tiği çizgi olmaktadır. Başka bir deyişle, bir kıyı devletinin kıta sahanlığı bu devlet karasularının bitiş çizgisinin deniz yatağı üzerindeki izdüşümünden başlamaktadır.

Kıta sahanlığının dış ön sınırı ile yan sınırının saptanmasına gelince, bu, komşu kıyıdaş devletlerin varlığı durumunda gerekmektedir. Bir bölgede iki ya da daha çok devletin kıyıları birbirlerine karşılıklı bulunuyorlarsa dış ön sınırın saptanması gerekmektedir. Kıyıdaş devletler bir kıta sahanlığına göre aynı cephede yer alıyorlarsa, başka bir deyişle yan yana bulunuyorlarsa, o zaman da kıta sahanlığının yan sınırının saptanması gerekmektedir. Ancak, kimi coğrafi veriler kıyıdaş devletlerin kıyılarının birbirlerine göre konumlarının bu iki ölçüte göre kesin bir biçimde ayrılmasına da her zaman olanak vermemektedir. Bu nedenledir ki, önceleri dış ön sınır ile yan sınır saptanmasına ilişkin kuralların ayrı ayrı değerlendirilmesine (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Söz., mad. 6) karşın, bugün sınırlandırma konusunda bu iki dış sınıra ilişkin kuralların bir elde düzenlenmesi yoluna gidilmektedir (B.M.D.H.S., mad. 83/1).

Kıta sahanlığının sınırlandırılmasına ilişkin ilk uygulanan hukuk hükmü, 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesinin 6. maddesi olmaktadır. Söz konusu madde, ön sınır ile yan sınır saptanmasını düzenleyen hükümleri ayrı ayrı belirlemesine karşın, her iki sınır için de sonuçta öngördüğü kuralı şöyle özetleme olanağı vardır: Aynı kıta sahanlığına kıyıdaş devletler sınırlandırmayı anlaşma yoluyla gerçekleştirirler. Ancak, böyle bir anlaşma gerçekleştirilememiş ve özel durumlar **(special circumstances; circonstances spéciales)** başka bir sınırlandırmayı gerektirmiyor ise, kıta sahanlığı sınırlandırılması eşit uzaklık ilkesine göre yapılır.

1958 Sözleşmesinin bu hükmü kimilerince, eğer taraflar arasında bir anlaşma gerçekleştirilememiş ise, eşit uzaklık ilkesinin esas kuralı ve özel durumların kural-dışılığı oluşturduğu biçiminde yorumlanmaya çalışılmıştır (örneğin, **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**'nda Danimarka ve Hollanda bu görüşü savunmuşlardır: Bkz. C.I.J., **Affaires du plateau continental de la mer du Nord-Mémoires**, 1968, vol. I, s. 203 ve 356). Ancak, özel durumlar kavramı içine giren durumların belirlenmesinde karşılaşılan zorluklar ve eşit uzaklık ilkesi uygulandığında hakça olmayan her sonucun özel durum oluşturmasının kabulü bir yandan, eşit uzaklık ilkesinin yapılageliş hukukunda da hiçbir zaman esas kural oluşturmamış olmasının ve esas kural olarak Truman Bildirisinden beri hakça ilkelerin kabul edilmiş olması öte yandan, 1958 Sözleşmesi hükmünde de aslında hakça ilkelerin uygulanmasının kabul edildiği biçiminde yorumlanmaktadır. Bu görüş bugün hem yazarlarca ve hem de uluslararası mahkemelerce kabul edilen yorumu oluşturmaktadır (bkz. H. Pazarcı, **La délimitation du plateau continental et les îles**, Ankara, 1982, s. 108-123).

B.M.D.H.S. de 1958 Sözleşmesinin yukarıda kabul edilen yorumu yönünde bir hüküm içermektedir. Anılan Sözleşmenin 83. madde 1. fıkrası aynen şöyledir (A. Özman, **B.M.D.H.S.**, s. 41):

> "Sahilleri bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında kıta sahanlığının sınırlandırılması, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla, Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinde belirtildiği şekilde, uluslararası hukuka uygun olarak anlaşma ile yapılacaktır."

Görüleceği gibi, kıta sahanlığı sınırlandırılması kıyıdaş devletlerce anlaşma yoluyla, uluslararası hukuka uygun olarak, hakça bir sonuca varılacak biçimde gerçekleştirilmek zorundadır. Bu da, gerek bir andlaşma aracılığıyla, gerek böyle bir andlaşmanın yapılmaması durumunda, barışçı yollar çerçevesinde sınırlandırmanın hakça ilkelere **(equitable principles; principes équitables; Billigkeitsgrundsätzen)** göre gerçekleştirilmesi gerektiğinin kabulü olmaktadır.

Kıta sahanlığı sınırlandırılmasında yapılageliş kurullarının ne yolda olduğuna bakıldığında ise, uluslararası mahkeme kararları sürekli olarak sınırlandırmanın hakça ilkelere göre yapılması kuralını kabul etmektedirler. Bu, U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları** kararı ile başlayıp (C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 64-47 ve 53), bir uluslararası hakemlik mahkemesinin 30.6.1977 tarihli İngiltere-Fransa **Kıta Sahanlığı Davası** kararı (bkz. **Affaire de la délimitation du plaeau continental entre la France et le Royaume-Uni,** Paris, 1977, s. 84 ve 175), U.A.D.'nın 24.2.1982 tarihli **Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Davası** kararı (C.I.J., **Recueil,** 1982, s. 37, 44, 46, 47, 59-60, 64, 75 ve 92), U.A.D.'nın 12.10.1984 tarihli **Maine Körfezi Bölgesinde Deniz Sınırının Saptanması Davası** kararı (C.I.J., **Recueil,** 1984, s. 300-301 ve 344) ve U.A.D.'nın 3.6.1985 tarihli **Libya-Malta Kıta Sahanlığı Davası** kararı (C.I.J., **Recueil,** 1985, s. 31-38-40, 46 ve 57) ile teyid edilmiştir.

Hakça ilkelerin özellikleri ve kapsamına gelince, yukarıda bildirilen mahkeme kararları çerçevesinde, ilk vurgulanması gereken nokta, hakça ilkelerin **ex aequo et bono** çözüm yolundan farklı olduğudur. Nitekim, hakça ilkeler uygulanan hukukun bir öğesi olup, mahkemelere hukuk-dışı verilerin de gözönünde tutulması suretiyle karar verme yetkisini tanıyan **ex aequo et bono** çözüm yolundan ayrılmaktadır (örneğin bkz.: U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları** kararı, C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 46; U.A.D.'nın 24.2.1982 tarihli **Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Davası** kararı, C.I.J., **Recueil,** 1982, s. 60). Başka bir deyişle, bir uyuşmazlıkta, eski adıyla hakkaniyet ve nısfet yolu diye adlandırdığımız, **ex aequo et bono** çözüm yönteminin bir uluslararası mahkemece uygulanabilmesi

için tarafların bu yönde kesin rızası gerekmektedir. Oysa, uluslararası hukukun olağan kaynaklarından doğan ve uygulanan hukukun bir parçasını oluşturan hakça ilkelerin bir uluslararası mahkemece uygulanabilmesi için tarafların bu yönde herhangi bir özel rızası gerekmemektedir.

Hakça ilkelerin uygulanmasında vurgulanması gereken ikinci nokta, hakça ilkelerin somut olarak belirlenmesinde gözönünde tutulması gereken verilerin çok değişik olabileceğidir (U.A.D.'nın 20.2.1969 tarihli **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları** kararı: C.I.J., **Recueil,** 1969, s. 50). Böylece, her somut olayda hakça sonucu sağlayacak tüm verilerin sınırlandırılmada hesaba katılması gerekmektedir. Bu nedenle, söz konusu bölgenin bu açıdan anlamlı bütün verilerinin değerlendirilmesi sonucu bir karara varılmalıdır. Bu veriler değerlendirilirken birkaçının çeşitli derecelerde hakça sonucu etkilediği görülürse, bunların önemleri oranında birarada gözönüne alınması kabul edilmektedir.

Uygulamada ve mahkeme kararlarında kıta sahanlığı sınırlandırılmalarına ilişkin olarak üzerinde durulan hakça ilkeler öğeleri genellikle şunlardır (değişik örnekler için bkz. H. Pazarcı, **a.g.y. (La délimitation),** s. 168-241):

— Yerbilimsel öğeler (kıta sahanlığının ayrı jeofizik yapılara sahip olması; bölgenin biçimini oluşturan jeomorfolojik ve topoğrafik öğeler; değişik nitelikteki çökelti tabakaları vb.);

— Coğrafi öğeler (sınırlandırılacak alanın boyutları; kıyıların iç bükey ve dış bükey olması; kıyılarda özellikle uzun çıkıntı ve yarımadaların ya da derin girintilerin varlığı; adaların varlığı; kıyıdaş devletlerin kıyılarının uzunluğunun birbirlerine oranı; kimi coğrafi öğelerin iki taraf bakımından simetrik bir durum oluşturmamaları; adaların ana ülkeden uzaklığı ve komşu devlet ana ülkesine yakınlığı; adaların boyutları ve ekonomik yeterlilikleri; insancıl coğrafyaya ilişkin veriler, vb.);

— Bölgede saptanmış başka sınırların varlığı (örneğin, balıkçılık bölgesi sınırı vb.);

— Devletlerin yaşamsal çıkarları (güvenlik; deniz ulaştırması; kıta sahanlığına bağımlılık; vb.);

— Sınırlandırılacak ülkenin hukuksal statüsü (adanın bağımsız olup olmaması vb.);

— Bölgede ortak petrol yatağı varlığı;

— Tarihsel hakların varlığı (kısıtlı bir biçimde etkili olabilmektedir).

Hakça ilkelerin kapsamının belirlenmesi konusunda gelişmeler henüz son bulmuş değildir. U.A.D.'nın 3.6.1985 tarihli **Libya-Malta Kıta Sahanlığı Davası**'na ilişkin kararında, iki komşu devlet arasında karşılıklı kıyılar arasındaki uzaklığın 400 milden az olması durumunda doğal uzantının ve yerbilimsel öğelerin sınırlandırmadaki önemini azaltıcı hükümlere yer vermesi (bkz. C.I.J., **Recueil**, 1985, s. 33 ve 35), son yıllarda doğal uzantı ile coğrafi uzaklık ölçütlerinin birbirlerine göre yeri ve kıta sahanlığı sınırlandırılmasında etkileri konusunda yeni tartışmaların açılmasına neden olmuştur (örneğin bkz. uzaklık ilkelerini savunan görüş için D.W. Bowett, "Exploitation of mineral resources and the continental shelf", **in** U. Leanza (ed.), **a.g.y.**, s. 21-31 ve karşıt görüş için H. Pazarcı, "Le plateau continental et le soi-disant [principe de distance]", **aynı yapıt**, s. 73-76).

Ç. Türk kıta sahanlığı ve Ege kıta sahanlığı uyuşmazlığı

Türkiye de, yukarıda belirttiğimiz gibi, herhangi bir ilana ya da fiilen işletmesine gerek olmadan, karasularının dış sınırından başlayarak uzanan kıta sahanlığı alanlarına sahiptir. Ancak, bugün için Türkiye yalnızca Karadeniz'de Sovyetler Birliği ile kıta sahanlığı sınırlandırılmasını gerçekleştirebilmiştir. Nitekim, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 23.6.1978 tarihinde bir kıta sahanlığı sınırlandırması anlaşması imzalanmıştır (metin için bkz. **R.G.**, 20.1.1981, Sayı 17226). Dolayısıyla, bugün Karadeniz'de Bulgaristan ile kıta sahanlığı yan sınırı, Ege'de Yunanistan ile karşılıklı ve yan kıta sahanlığı sınırları, Akdeniz'de de Suriye ile kıta sahanlığı yan sınırı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile karşılıklı kıyılar arasındaki kıta sahanlığı sınırının belirlenmesi gerekmektedir. Anılan kıta sahanlığı sınırlandırılmalarının en önemlisi, gerek bölgenin kendine özgü verileri gerekse iki komşu devlet arasında yarattığı siyasal gerginlik nedeniyle, Ege'de Yunanistan ile gerçekleştirilmesi gereken kıta sahanlığı sınırlandırmasıdır.

Ege kıta sahanlığı uyuşmazlığının doğması 1972-1973 yıllarına rastlamakta olup, bugün hâlâ bir çözüme kavuşmamış bulunmaktadır (sorunun gelişimi ile ilgili bilgi için bkz. H. Pazarcı, **a.g.y. (Köklü Armağanı)**, s. 406-412). Nitekim, Yunanistan'ın Ege denizinde petrol araştırılması konusunda aldığı birtakım kararlarını izleyerek Türkiye de 18.10.1973 tarihinde TPAO'ya Ege'de kıta sahanlığı üzerinde kimi petrol arama ruhsatları vermiştir. Anadolu ve Trakya'ya yakın Yunan adalarına karasuları dışında kıta sahanlığı alanı bırakmayan ve bunların arkalarına da geçen bu araştırma ruhsatları verme olayını Yunanistan 7.2.1974 tarihinde resmen protesto etmiştir. Türkiye ise 27.2.1974 tarihli bir nota ile bu alanların Türkiye'nin doğal uzantısı içinde bulunduğunu ileri sürerek Yunan protestosunu reddetmiştir. Böylece ortaya çıkan uyuşmazlık, Türkiye'nin 1974

yılında TPAO'ya yeni ruhsatlar vermesi ve Yunanistan'ın bunları protesto etmesi ile sürmüştür. İki devlet temsilcilerinin soruna bir çözüm bulmak amacıyla Mayıs 1975'te dışişleri bakanları ve başbakanlar düzeyinde bir araya gelmeleri de sorunun özünü çözemediği gibi sorunun çözüm yolunun ne olması gerektiği konusunda da yeni sorunlar çıkarmıştır. Nitekim, bu görüşmeler ve onları izleyen nota değişmelerinde, Türkiye'nin uyuşmazlığın görüşmeler yoluyla çözümünü önermesine karşılık Yunanistan'ın U.A.D.'na gitme taraftarı olduğu görülmektedir.

Ege kıta sahanlığı sorunu 6-9.8.1976'da Türkiye'nin Ege açık deniz alanında sismik araştırmalar yapmaya başlaması ile daha gergin bir ortama girmiştir. Yunanistan, 6 ve 9.8.1976 tarihli notalar ile, bu açık deniz alanı altında bulunan kıta sahanlığının kendisine ait olduğunu ileri sürerek Türkiye'yi protesto etmiştir. 10.8.1976 tarihinde ise, Yunanistan, bu konu ile ilgili olarak, bir yandan, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne, öte yandan da, tek-taraflı bir biçimde Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmuştur.

Yunanistan'ın Güvenlik Konseyi'ne başvurusu Türkiye'nin bu araştırmalarının kıta sahanlığı haklarını çiğnediği ve dolayısıyla uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği gerekçesine dayanmaktadır. Güvenlik Konseyi, 25.8.1976 tarihli ve 395 (1976) sayılı kararı ile, bir yandan taraflara uyuşmazlıkları konusunda doğrudan görüşmelere tekrar başlamalarını tavsiye etmiş ve öte yandan, sorunu Divan'a götürme olanağı üzerinde tarafları düşünmeye davet etmiştir (metin için bkz. **I.L.M.**, 1976, vol. XV, s. 1235).

Yunanistan'ın U.A.D.'na tek-taraflı biçimde sunduğu başvurusuna gelince, Divan'dan iki istekte bulunduğu görülmektedir. Yunanistan'ın birinci isteği öze ilişkin bir karar verene kadar Divan'ın koruma önlemi (ihtiyati tedbir) kararı vermesine ilişkindir. Yunanistan'ın Divan'dan ikinci isteği ise, doğudaki Yunan adaları ile Türkiye arasındaki kıta sahanlığı sınırlandırılmasının hangi kurallara göre yapılacağının saptanması olmaktadır. Yunanistan'ın bu uyuşmazlığın özüne ilişkin isteğinden de anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin batısında bulunan adaların Yunanistan'a bakan tarafları ile daha beride kalan adaların otomatik olarak Yunanistan lehine kıta sahanlığı doğurdukları varsayımından hareket edilmekte ve böylece bu alan uyuşmazlık dışı kabul ettirilmeye çalışılmaktadır.

U.A.D., Yunanistan'ın bu başvurusu karşısında, durumu Türkiye'ye bildirerek görüşünü isterken, Statüsünün 41. maddesine dayanarak koruma önlemi (ihtiyati tedbir) konusunda bir karara varma yoluna girmiştir. Yunanistan'ın Divan'a bir **ad hoc** yargıç atamasına karşın, Türkiye herhangi bir **ad hoc** yargıç atama yoluna gitmediği gibi, 25-27.8.1976 tarihlerinde yapılan davanın sözlü aşamasına da katılmamıştır. Ancak, Türki-

ye'nin 26.8.1976 tarihinde bir mektup ile Divan'ın özellikle yetkisizliğini ileri süren gözlemlerini Divan'a ilettiği görülmektedir. Davaya hem yazılı hem de sözlü aşamasında katılan Yunanistan'ın koruma önlemi istemini Divan 11.9.1976 tarihli kararı ile reddetmiştir. Çok özde belirtirsek, Divan'ın red gerekçesi Türkiye'nin yapmış olduğu sismik araştırmaların, Yunan kıta sahanlığı üzerinde yapıldıkları bir an için kabul edilse bile, Yunanistan'a onarılmaz zararlar verecek bir nitelikte olmadıklarıdır; zira, sismik araştırmalar kıta sahanlığı üzerinde herhangi bir delme ya da zarar verme eylemini gerektirmemektedir (C.I.J., **Affaire du plateau continental de la mer Egée- Demande en indication de mesures conservatoires,** 1976, özellikle s. 10-11).

Türkiye'nin yetkisizliğini ileri sürmesi üzerine Divan önündeki davanın ikinci aşamasını, öze geçmeden önce, Divan'ın yetkisini incelemesi oluşturmuştur. Bu konuda Divan ilgili hazırlıklarını yaparken, öte yandan, tarafların aralarında yeni görüşmelere başladıkları görülmektedir. Nitekim, uzmanlar düzeyindeki heyetler 2-11.11.1976'da Bern'de tekrar buluşmuşlar ve 11.11.1976'da kısaca "Bern Anlaşması" diye anılan bir tutanak ile uyuşmazlığı çözüme götürecek öze ilişkin kuralları saptamak üzere teknik heyetler düzeyinde çalışmalar yapmak ve bu arada görüşmeleri rahatsız edecek her türlü faaliyetten kaçınmak kararı almışlardır (metin için bkz. C.I.J., **Affaire du plateau continental de la mer Egée-Mémoires,** 1980, s. 280). "Bern Anlaşması'nı tarafların heyetlerinin ve 1978'de de başbakanlarının bir araya gelmesi izlemiştir.

Bu arada, Divan yetki konusunda yazılı aşamasını bitirmiş olup, Türkiye yetkisiz olduğunu ileri sürdüğü Divan'a herhangi bir yazılı görüş bildirmemiştir. Divan, tarafları 9-17.10.1978 tarihlerinde sözlü aşamaya çağırmıştır. Türkiye, bu aşamaya da katılmamış, ancak 10.10.1978 tarihinde Yunanistan'ın yetki konusunda ileri sürdüğü görüşlerini çürütmeye yönelik bir mektubu Divan'a sunmuştur. Gerek yazılı ve gerekse sözlü aşamada Yunanistan Divan'ın yetkili olduğunu iki ana gerekçeye dayandırmaktadır. Birinci gerekçe, Türkiye ile Yunanistan'ın da taraf oldukları 1928 tarihli Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Konusunda Genel Senedin 17. maddesi olmaktadır. Adı geçen maddeye göre, taraflar aralarında doğan hukuksal uyuşmazlıkları belirli bir süre içinde hakemliğe sunma kararı almamışlarsa, herhangi biri sorunu Divan önüne götürme yetkisine sahip olmaktadır. Yunanistan'ın Divan'ın yetkisine ilişkin olarak ileri sürdüğü ikinci gerekçe ise, Türkiye'nin özellikle 31.5.1975 tarihli başbakanlararası Brüksel ortak bildirisi ile uyuşmazlığın Divan'a götürülmesini kabul etmesi olmaktadır.

Uluslararası Adalet Divanı, Yunanistan'ın her iki gerekçesi ile Türkiye'nin görüşlerini de inceledikten sonra, 19.12.1978 tarihli kararı ile ken-

disinin bu uyuşmazlığa bakmaya yetkisiz olduğuna karar vermiştir (C.I.J., **Recueil,** 1978). Divan, Yunanistan'ın 1928 Genel Senedine dayanarak ileri sürdüğü yetki konusunda yetkisizlik gerekçesini Yunanistan'ın Genel Senede taraf olurken koyduğu bir çekinceye dayandırmıştır. Söz konusu çekince, ana çizgileriyle, Yunanistan'ın ülkesel yetki alanına giren sorunları Genel Senedin öngördüğü yöntemlerin dışında bıraktığını bildirmektedir. Kıta sahanlığı sınırlandırması da bir ülkesel sorunu oluşturduğundan, Divan, Genel Senet çerçevesinde, Türkiye bakımından da yetkili olamıyacağını kabul etmiştir. Divan, Yunanistan'ın 31.5.1975 tarihli Brüksel ortak bildirisine dayanan yetki gerekçesini ise, bu ortak bildiri ile Türkiye'nin Yunanistan'a tek-taraflı olarak Divan'a başvurma hakkı tanımadığını bildirmek suretiyle reddetmiştir.

Divan'ın 1978 kararını teknik heyetler arası iki toplantı ile birkaç diplomatik görüşme izlemişse de, 1981 yılında Papandreu'nun başbakan olması ile soruna çözüm arama çalışmaları son bulmuştur. Bu arada Mart 1987'de iki devlet arasında ortam tekrardan bir hayli gerginleşmiş ve Türkiye Yunanistan'ın Ege'de kimi araştırmalar yapması üzerine 26.3.1987 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararı ile TPAO'ya yeni bir araştırma ruhsatı vermiştir. Ancak, sorunların çözümü konusunda 1987 Nisan ayından bu yana iki devlet arasında diplomatik çabalar artmıştır. Nitekim, son olarak 30-31.1.1988 günleri iki devlet başbakanı Davos'ta biraraya gelerek sorunların çözümüne yönelik birtakım çalışmalar ve görüşmeler yapılmasına karar vermişlerdir. Bunu 3-4.3.1988'de iki Başbakanın Brüksel buluşması, 24-26.5.1988'de Ankara ve Atina'da toplanan Türk-Yunan Siyasi Komitesi ve Türk-Yunan Ortak İşbirliği Komitesi çalışmaları ile Haziran 1988'de Başbakanların Atina görüşmesi ve 5-6.9.1988 Siyasi ve Ortak İşbirliği Komiteleri toplantıları izlemiştir. Bu konuda henüz somut bir sonuç yoktur.

Ege kıta sahanlığı uyuşmazlığına ilişkin olarak tarafların hukuksal görüşlerini ana çizgileriyle belirtmek gerekirse, Yunanistan'ın bütün adaların da kıta sahanlığı bulunduğu ve adaların kıta ülkeleri ile eşit olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşüne karşı, Türkiye'nin özellikle Ege'nin kendine özgü koşulları nedeniyle Anadolu'nun kıta sahanlığı üzerinde yeralan ya da Anadolu kıyılarına daha yakın bulunan adaların kıta sahanlığına sahip olamıyacaklarını ileri sürdüğü görülmektedir. Bu amaçla her iki tarafın görüşlerine dayanak oluşturmaya çalıştıkları hukuksal gerekçelerini aşağıdaki biçimde özetlemek olanağı vardır (bkz. S. Toluner, s. 206-218; H. Pazarcı, "Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk ve Yunan Görüşleri: Hukukî Açıdan", **Ege'de Deniz Sorunları Semineri,** Ankara, 1986, s. 80-88; H. Pazarcı, "Aspects juridiques des différends gréco-turcs en mer Egée", **in** S. Vaner (éd.), **Le différend gréco-turc,** Paris, s. 103-106).

Yunanistan'ın hukuksal gerekçeleri üç başlıkta toplanmaktadır. Bi-

rincisi, Türkiye'nin taraf olmadığı 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'nin 1. madde (b) fıkrasına dayanarak, adaların da kendi başlarına kıta sahanlığı bulunduğu görüşüdür. İkincisi, Yunanistan'ın kıta ülkesi ve adalardan oluşan bir devlet olduğu ve bu siyasal ve ülkesel bütünlüğün arasına yabancı bir deniz alanının girmemesi gerektiği görüşüdür. Yunanistan bu görüşüne dayanak olarak uluslararası hukukta kabul edilen devlet ülkesinin bütünlüğü ve bölünmezliği ilkesini göstermektedir. Yunanistan'ın üçüncü hukuksal gerekçesi de, Ege'de iki komşu devlet arasındaki kıta sahanlığı sınırlandırmasının eşit uzaklık ilkesine uygun olarak Türkiye ile Ege adalarının en doğuda bulunanları arasında yapılması gerektiği görüşüdür. Yunanistan bu son gerekçesini de 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesinin 6. maddesinde eşit uzaklık ilkesinin kabulü ile uygulamada birçok sınırlandırmanın bu ilkeye göre yapılmasına dayandırmaktadır.

Türkiye'nin hukuksal gerekçelerinin başlıcaları ise şunlardır: Birinci olarak, bütün uluslararası andlaşmalar ve yapılageliş kurallarının öngördüğü gibi, kıta sahanlığı sınırlandırmasının bir andlaşma ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İkincisi, Divan'ın 1969 kararında da açıkça bildirdiği gibi, kıta sahanlığının en belirleyici özelliği onun kara ülkesinin denizin altındaki doğal uzantısını oluşturması olduğu için, sınırlandırmadaki temel öğe de doğal uzantıdır; dolayısıyla, Anadolu'nun doğal uzantısı üzerinde yeralan Yunanistan'a ait adaların kıta sahanlığı olmaması gerekir. Üçüncüsü, andlaşma yapılamadığı zaman, U.A.D.'da kabul edildiği gibi, uluslararası yapılageliş kurallarına göre kıta sahanlığı sınırlandırılması hakça ilkelere uygun olarak yapılmalıdır. Hakça ilkelerin Ege'de uygulanmasının gerektiği yönünde Türkiye'nin başvurduğu iki başka gerekçe de dördüncü ve beşinci hukuksal gerekçeleri oluşturmaktadır. Böylece, dördüncü olarak, bir bölgede adaların varlığı "özel durumlar" oluşturduğuna göre Ege'de de bir özel durum söz konusudur. Beşinci olarak da, Ege kendine özgü durumu olan bir yarı-kapalı denizdir; dolayısıyla Ege'nin bu özelliği göz önünde tutularak kıta sahanlığı sınırlandırması hakça ilkelere göre yapılmak zorundadır. Türkiye, sayageldiğimiz bu beş hukuksal gerekçesine, ayrıca, yarı siyasal, yarı hukuksal bir başka gerekçeyi daha katmaktadır: Lozan dengesi. Bu son görüşe göre, Lozan Andlaşmasının Ege denizinde Türkiye ve Yunanistan arasında bir denge kurduğu ve bu denizden her ikisinin eşit koşullarda yararlanması gerektiği savunulmaktadır.

Her iki devletin belirtilen gerekçelerinin kabaca bir hukuksal değerlendirmesi yapılırsa, Yunanistan'ın gerekçeleri bir hayli zayıf kalmaktadır. Zira, birinci gerekçesini oluşturan adaların da kendi başlarına kıta sahanlığına sahip oldukları görüşü, herhangi bir adanın özellikleri ne

olursa olsun, karşısındaki kıta ülkesine eşdeğerde kıta sahanlığına sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim, uluslararası uygulama ve mahkeme kararları adalara "kısmî etki" **(Partial effect; effet partiel)** tanıyan ve hatta bazen hiçbir etki tanımayan kıta sahanlığı sınırlandırılması örnekleriyle doludur. Yunanistan'ın ikinci gerekçesini oluşturan ülke bütünlüğü ilkesi yanlış konuda kullanılmakta olup, sınırlandırma konusunda uygulanan uluslararası hukukta böyle bir ilkenin varlığından söz etmek olanağı yoktur. Nitekim, bugün de Yunanistan'ın adaları ve kıta ülkesi arasında açık deniz alanları yeralmaktadır. Yunanistan'ın üçüncü gerekçesini oluşturan eşit uzaklık ilkesine gelince, uygulanan uluslararası hukuk eşit uzaklık ilkesine kıta sahanlığı sınırlandırması konusunda herhangi bir yapılageliş değeri tanımamaktadır.

Türkiye'nin hukuksal gerekçeleri değerlendirildiği zaman, başlarda Türkiye'nin en temel gerekçesini oluşturan doğal uzantı savının, özellikle U.A.D.'nın 1985'teki **Libya-Malta Kıta Sahanlığı Davası**'ndaki kararı göz önünde tutulduğunda, gücünden biraz kaybettiği gözlenmektedir. Bununla birlikte, yerbilimsel verilerin hâlâ hakça ilkelerin bir öğesi olarak belirli bir değere sahip oldukları da yadsınamıyacaktır. Ancak, Türk gerekçeleri içinde giderek ağırlık kazanan gerekçe, bu konuda hakça ilkelerin uygulanması olmaktadır. Tamamlayıcı nitelikteki öteki gerekçelerle birlikte Türkiye'nin hakça ilkeler savı bugün uygulanan uluslararası hukukta tartışmasız bir biçimde teyid edilmektedir. Dolayısıyla, bugün Ege'de kıta sahanlığı sınırlandırılması uyuşmazlığının hukuksal çözümü yoluna gidilirse hakça ilkelerin uygulanması gerekecektir. Fakat, burada da sorun, hakça ilkelerin içeriğinin kesin bir biçimde saptanamamış bulunmasıdır. Kaldı ki, Ege kıta sahanlığı uyuşmazlığı Ege'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki tek sorun olmayıp, öteki sorunlarla da ilişkilidir.

4. Münhasır ekonomik bölge
(exclusive economic zone; zone économique exclusive; Wirtschaftszone)

Kaynakça:

Türkçe: S. Toluner, s. 224-229; E. Çelik, 1987, 2. Kitap, s. 230-237.

Yabancı dil: J. Castaneda, "Negotiations on the E.E.Z. at the Third United Nations Conference on the Law of the Sea", **Essay in Honour of Judge Lachs**, The Hague, 1984, s. 605-623; A.T. Hollick, "The origins of 200-mile offshore zones", **A.J.I.L.**, 1977, s. 494-500; W.C. Extavour, **The exclusive economic zone. A Study of the evolution and progressive development of the international law of the sea**, Geneva, 1979; J.-P. Queneudec, "La zone économique exclusive", **R.G.D.I.P.**, 1975, s. 321-333; W.D. Verwey, "The new law of the sea and the establishment of a New International

Economic Order: the role of the exclusive economic zone", I.J.I.L., 1981, vol. 21, No. 3, s. 387-423; L. Gündling, Die 200 Seemeilen-Wirtschaftszone, Berlin, 1983; L. Caflisch, "Fisheries in the exclusive economic zone: an overview", in U. Leanza (ed.), a.g.y., s. 149-172; B. Conforti, "The Mediterranean and exclusive economic zone", in U. Leanza (ed.), aynı yapıt, s. 173-182.

Münhasır ekonomik bölge, bir kıyı devletinin karasuları esas çizgisinden başlayarak 200 mile kadar varan ve karasuları dışında kalan su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında bu kıyı devletine münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanınan deniz alanıdır.

Münhasır ekonomik bölge kavramı, 1945'ten sonra kimi Latin Amerika devletlerince uygulamaya konulan 200 millik "miras denizi" (**patrimonial sea; mer patrimoniale**) tartışmalı kavramı ile 1960'lı yılların başında yerleşmeye başlayan balıkçılık bölgesi kavramının etkisi sonucu ortaya çıkmış bir kavramdır. Nitekim, söz konusu iki değişik gelişme karşısında bulunan devletlerin, bir yandan, kabul edilebilir ortak bir kavram bulmak, öte yandan, kıyı devletlerinin denizdeki doğal kaynaklarına sahip olabilmelerini sağlamak amacıyla yeni bir deniz hukuku kavramı arayışı içine girdikleri gözlenmektedir. Bu kavram da, ilk kez Kenya delegesinin Ocak 1971'de Afrika-Asya Hukuk Danışma Komitesinin yıllık toplantısında ortaya attığı münhasır ekonomik bölge kavramı olarak ortaya çıkmıştır. B.M. Deniz Yatağı Komitesine de Afrikalı devletlerce 7.8.1972 tarihli bir öneri olarak sunulan adı geçen kavramın 24.5.1973 tarihinde Afrika Birliği Örgütü'nce de kabul edildiği görülmektedir. Afrika devletlerinin III. Deniz Hukuku Konferansında da 1974 yılında önerdikleri bu kavram, başta Latin Amerika devletleri olmak üzere devletlerin büyük çoğunluğunun desteğini almıştır. Sonuçta B.M.D.H.S. münhasır ekonomik bölge kavramını kapsamı içine almıştır (mad. 55-75) (Kavramın gelişimi ile ilgili olarak bkz. L. Gündling, **Die 200 Seemeilen-wirtschaftzone**, Berlin, 1983, s. 15-113).

A. Münhasır ekonomik bölgenin hukuksal rejimi

B.M.D.H.S. (madde 56) kıyı devletinin münhasır ekonomik bölge üzerinde, bir bölümü ekonomik nitelikli olan ve bir bölümü de bu deniz alanında kimi yetkilerin uygulanmasını içeren birtakım egemen haklara sahip olduğunu bildirmektedir. Ancak, Sözleşmenin öteki hükümleriyle (özellikle madde 58 ve 69-70), üçüncü devletlere de bu deniz alanı üzerinde kimi haklar tanındığı gözlenmektedir.

a. Kıyı devletinin egemen hakları

i) Kıyı devletinin ekonomik nitelikli hakları

Kıyı devleti münhasır ekonomik bölgesi üzerinde iki ana gurupta toplayacağımız ekonomik nitelikli haklara sahiptir. Bu haklardan birinci gurubu, 200 mile kadar varan gerek deniz yatağında ve toprak altında, gerekse su alanında kıyı devletinin doğal kaynaklar üzerinde münhasır olarak sahip olduğu haklara ilişkindir. İkinci gurup ekonomik nitelikli haklar ise, bu deniz alanının işletilmesi ile ilgili öteki hakları içermektedir.

Kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgede doğal kaynaklar üzerindeki egemen hakları iki tür doğal kaynağa yöneliktir: i) canlı doğal kaynaklar; ii) madenler ve cansız öteki doğal kaynaklar. Canlı doğal kaynaklar, hem su alanında hareket eden nekton türü balık ve benzeri canlılar ile baline, yunus gibi memeli canlıları, hem de deniz yatağı ve toprak altında yaşayan benthos türü sabit deniz ürünlerini içermektedir. Ayrıca, bunlara yine bitkisel nitelikli canlıları da eklemek gerekmektedir. Madenlere ve öteki cansız kaynaklara gelince, bunlar, hem suda asılı biçimde duran maden zerrelerini, hem deniz yatağında özellikle çökelti tabakası içinde bulunan maden yumrularını hem de deniz yatağının toprak altında varolan maden yatakları ile hidrokarbür ceplerini kapsamaktadır. Başka bir deyişle, münhasır ekonomik bölgede kıyı devletinin doğal kaynaklar üzerinde sahip olduğu haklar, kıta sahanlığı üzerinde sahip olunan haklar ile bunlara ek su tabakasında sahip olunan ekonomik hakları içermektedir. Doğal kaynaklar üzerinde sahip olunan bu haklar kıyı devletine bunları arama, işletme, koruma ve düzenleme yetkileri sağlamaktadır.

Kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgesinde sahip olduğu ikinci gurup ekonomik nitelikli haklar ise, bu deniz alanından başka amaçlarla yararlanılması ile ilgilidir. Bu bakımdan B.M.D.H.S. deniz suyu, akıntı ya da rüzgardan enerji üretilmesini açıkça belirtmektedir. Ancak, münhasır ekonomik bölge kavramı ile ters düşmeyecek ve üçüncü devletlerin haklarına zarar vermeyecek başka ekonomik nitelikli faaliyetlerin de bu çerçevede gerçekleştirilmesi olanağı vardır.

ii) Kıyı devletinin yetkileri

Kıyı devletinin münhasır ekonomik bölge üzerindeki hakları yalnızca ekonomik nitelikli haklarıyla sınırlı kalmamaktadır. Kıyı devleti bu deniz alanında ayrıca kimi egemenlik yetkileriyle de donatılmıştır. Bu çerçevede kıyı devleti özellikle üç ana konuda yönetsel ve yargısal yetkilere sahip bulunmaktadır; i) her türlü tesis, araç-gereçin bu alana yerleştirilmesi ve kullanılması; ii) bilimsel araştırma; iii) çevre korunması ve düzenlenmesi (madde 56/1,b).

Münhasır ekonomik bölgede her türlü yapay ada, tesis ve araç-gereçin yerleştirilmesi ve bunlardan yararlanılması konusunda kıyı devleti tek yetkili olmaktadır (mad. 60). Bu tür tesis ve araç-gereçler çerçevesinde kıyı devletinin en çok 500 metreye kadar varan güvenlik kordonları oluşturma yetkisi vardır. Doğal olarak, kıyı devleti bunları işaretlerle belirtmek ve uluslararası deniz ulaşımını da aksatmamak yükümlülüğü altında bulunmaktadır.

Münhasır ekonomik bölgede bilimsel araştırma konusunda ise, kıyı devletinin araştırma yapma ya da yapılmasına izin verme ve kuralları koymada tek yetkili olmasına karşın, üçüncü devletlerin ve uluslararası örgütlerin tüm insanlığın yararına olacak bilimsel nitelikteki araştırmalarını olağan koşullarda keyfi nedenlerle reddetmemesi gerektiği kabul edilmektedir (madde 246). Ancak, bu nitelikteki araştırmalar için bile, münhasır ekonomik bölgenin doğal kaynaklarının aranması ve işletilmesi ile doğrudan ilişkisi varsa, deniz tabanının delinmesini gerektiriyor ya da bu alanın kirletilmesine neden oluyorsa, yapay ada ya da tesislerin kurulmasını gerektiriyorsa, kıyı devleti izin vermeme hakkına sahip olmaktadır.

Münhasır ekonomik bölgede çevre korunması ve düzenlenmesi konusuna gelince, kıyı devletinin hem kirlenmeyi önlemeye hem de canlı kaynakların korunmasına yönelik çeşitli yetkilerle donatıldığı görülmektedir. İlerde genel olarak çevrenin uluslararası düzende korunması çerçevesinde inceleyeceğimiz bu sorunlarla ilgili olarak münhasır ekonomik bölgeye ilişkin bir noktayı vurgulamakta yarar vardır: kıyı devleti bu alanda özellikle canlı kaynakların korunması ve işletilmesi konusunda kabul edilebilir avlanma miktarlarını saptamak ve makul biçimde bu avlanmanın gerçekleştirilmesini planlamak yetkisine sahiptir (özellikle madde 61-62).

b. Üçüncü devletlere tanınan haklar

Bir kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgesi üzerindeki hakları, en başta, üçüncü devletlerin bu alanda deniz ulaşımına ilişkin hakları ile kablo ve boru döşeme haklarına engel oluşturmamaktadır. Ancak, kıyı devletinin bu alan üzerindeki hakları bölge devletlerinin kimi özellikler göstermesi durumunda bu devletlere canlı doğal kaynaklardan yararlanma hakkının tanınması yoluyla da sınırlandırılabilecektir.

i) Tüm üçüncü devletlere tanınan haklar

Bütün devletler bir kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgesinden deniz ulaşımı bakımından yararlanma hakkına sahiptir (madde 58). Dolayısıyla, gemilerin geçiş rejimi açısından münhasır ekonomik bölge tümüyle açık deniz rejimine bağlıdır. Aynı biçimde, uçaklar ve çeşitli hava

araçları bakımından da bu alan üzerinde yer alan hava sahasında serbestlik ilkesi geçerli olmaktadır.

Deniz ulaşımı dışında, üçüncü devletler bir devletin münhasır ekonomik bölgesinden kablo ya da boru döşemek suretiyle de yararlanma hakkına sahiptir.

Yukarıda belirtilen iki çeşit faaliyetleri sırasında üçüncü devletlere uygulanacak kurallar açık denizlerde bu faaliyetlere uygulanan kuralların aynısıdır. Ancak üçüncü devletler kıyı devletinin uluslararası hukuka uygun yasa ve yönetmeliklerine de uymak zorundadır.

ii) Yalnızca bölge devletlerine tanınan kimi haklar

Münhasır ekonomik bölge kavramının amacı kıyı devletini bu alandan ekonomik yararlanma konusunda tek kılma düşüncesine dayanmasına karşın, yine de bu konuda birtakım kuraldışılıkların öngörüldüğüne tanık olunmaktadır. Böylece, bölge devletlerine, kimi koşullara bağlı olarak, bir kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgesinin yalnızca canlı doğal kaynaklarından yararlanma hakkının tanındığı görülmektedir.

Bu haklardan yararlanması kabul edilen bölge devletlerinin ilk türünü denize kıyısı olmayan devletler oluşturmaktadır (madde 69). Bu haklardan yararlanması öngörülen ikinci tür bölge devletleri ise coğrafya bakımından elverişsiz devletler olmaktadır (madde 70). Bu ikinci tür devletler, ya denize kıyıları olmakla birlikte kendilerine ait bir münhasır ekonomik bölgeye sahip olamayan ya da bu alandaki canlı kaynaklara bağımlı bulunmasına karşın bundan yeterince yararlanma olanağı olmayan devletlerdir. Nihayet, uyrukları bu bölgede önceden avlanan bölge devletleri de, münhasır ekonomik bölge ilanından sonra, kimi koşullarla, bu bölgedeki canlı kaynaklardan yararlanabilecektir (mad. 62/3).

Gerek denize kıyısı olmayan devletlerin, gerek coğrafya bakımından elverişsiz devletlerin ve gerek önceden bölgede avlanan bölge devletlerinin sözünü ettiğimiz haklardan yararlanabilmelerinin hakça bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, münhasır ekonomik bölge devleti ile anılan devletler arasında andlaşma yapılması öngörülmektedir. Ancak, böyle bir düzenlemeye gitmesi için münhasır ekonomik bölge devletinin bu bölgede avlanacak canlı kaynakların kabul edilebilir av hacmini belirlemek (mad. 61/1) ve bu miktar üzerinden kendisinin avlanma gücünü saptamak (mad. 62/2) zorunluluğu vardır. Böylece, yalnızca münhasır ekonomik bölge devletinin avlanma gücü dışında kalan miktarlar için bu devletin öteki devletlerle söz konusu andlaşmalar yapması kabul edilmektedir. Bir bölge devletinin başka bir kıyı devletinin münhasır eko-

nomik bölgesinde elde edeceği bu tür hakları bir üçüncü devlete devretme yetkisi yoktur (madde 72).

B. Münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması

B.M.D.H.S. (madde 74) komşu devletler arasında münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması konusunda kıta sahanlığı sınırlandırılması için kabul edilen hükmün aynını kabul etmektedir. Buna göre, münhasır ekonomik bölge sınırlandırılmasında da temel ilke, bunun anlaşma yoluyla ve uluslararası hukuka uygun olarak hakça bir sonuca varılacak biçimde gerçekleştirilmesi olmaktadır. Bu çerçevede, sınırlandırma ya andlaşma yoluyla ya da andlaşma dışı yöntemlerle, fakat her haliyle hakça ilkelere uygun olarak, gerçekleştirilmek zorundadır.

Hakça ilkelerin münhasır ekonomik bölge sınırlandırılmasında ne gibi öğeler üzerine kurulacağının uygulanan hukukta henüz ortaya çıkmamış bulunmasına karşın, kıta sahanlığı sınırlandırılmasında etkili olan öğelerin burada da büyük ölçüde geçerli olması olanağı vardır. Zira, münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması söz konusu olduğunda bölgedeki tüm deniz yatağı ve toprak altının bu münhasır ekonomik bölge kapsamı içinde bulunması zorunlu görünmektedir.

C. Türkiye'nin münhasır ekonomik bölge konusundaki durumu

Türkiye'nin, üç tarafı denizlerle sarılı bir ülkeye sahip olan bir devlet olarak, münhasır ekonomik bölge ilan etme hakkı doğal olarak vardır. Zira, bir kıyı devletinin münhasır ekonomik bölgeye sahip olabilmesi için B.M.D.H.S.'ne taraf bulunması gerekmemektedir. Bu kavramın III. Deniz Hukuku Konferansı çerçevesinde gördüğü kabul ve devletlerin bu konudaki uygulamaları böyle bir hakkın yapılageliş hukuku çerçevesinde de kabul edildiği izlenimini vermektedir (örneğin bkz. L. Gündling, **a.g.y.**, s. 311-326). Nitekim, 1983 yılı sonuna doğru 67 devletin 200 millik münhasır ekonomik bölge ilan ettiği görülmektedir (bkz. R.-J. Dupuy et D. Vignes, **Traité**, s. 269-273'deki tablo). Bu gelişmeler üzerine, Karadeniz'de Sovyetler Şubat 1984 yılında ve Romanya Nisan 1986'da 200 millik birer münhasır ekonomik bölge ilan etmiştir. Türkiye de 5.12.1986 tarih ve 86/11264 sayılı bir Bakanlar Kurulu kararnamesi ile Karadeniz'de 200 millik münhasır ekonomik bölge ilan etmiş bulunmaktadır (**R.G.**, 17.12.1986, Sayı 19314). Buna karşılık, Ege ve Akdeniz'e bugün için Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesi bulunmamaktadır. Türkiye'nin Karadeniz'de münhasır ekonomik bölge ilanından bir süre sonra, 1987 yılı başında, Sovyetler ile mektup değişimi yoluyla, 1978 tarihli kıta sahanlığı sınırlandırma andlaşması ile öngörülen sınırın münhasır ekonomik bölgeye de uzatılması

kabul edilmiştir. Bulgaristan ile Türkiye arasındaki münhasır ekonomik bölge yan sınırının saptanması ile henüz bir çözüm bulmamıştır.

IV. AÇIK DENİZ VE ULUSLARARASI DENİZ YATAĞI

1. Açık deniz

(high sea; haute mer; Hohe See)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, "Açık denizlerin serbestliği prensibinin gelişmesi", S.B.F.D., Cilt X, Sayı 2, s. 76-135; S. Toluner, s. 229-251; E.F. Çelik, 1987, 2. Kitap, s. 167-210.

Yabancı dil: M. Bos, "La liberté de la haute mer, quelques problèmes d'actualité", N.Y.I.L., 1965, No. 4, s. 337-364; Y. Van der Mensburgghe, "Le pouvoir de police des Etats en haute mer", R.B.D.I., 1975, No. 1, s. 56-102; N. Poulantzas, **The right of hot pursuit in international law**, Leyden, 1969; D. Momtaz, "La haute mer", in R.-J. Dupuy et D. Vignes (éds.), **Traité**, s. 337-373; A. Cocatre-Zilgien, "La répression des infractions commises en haute mer en temps de paix", R.E.D.I., 1959, s. 71 vd.; T. Treves, "La notion d'utilisation des espaces marins à des fins pacifiques dans le nouveau droit de la mer", A.F.D.I., 1960, s. 687-699; M.-R. Simonnet, **La Convention sur la haute mer**, Paris, 1964; N.M. Poulantzas, "The right of hot pursuit especially under the Geneva Convention on the high sea", R.H.D.I., 1981, s. 200 vd.; M. Coidan, "La représsion des émmisions de radio-diffusion effectuées par des stations hors des territoires nationaux", A.F.D.I., 1966, s. 476 vd.

1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi (madde 1) açık denizi, denizin iç sular ya da karasularına ait olmayan bütün parçaları olarak tanımlamaktadır.

B.M.D.H.S. (madde 86) ise, açık deniz alanının hangi deniz alanlarını içerdiğini belirtmeden, yalnızca uygulanacak kurallar açısından bu alanı belirleme yolunu seçmiştir. Başka bir deyişle, B.M.D.H.S. münhasır ekonomik bölgenin ulusal yetki alanına mı yoksa açık deniz alanına mı girdiği konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Bu çerçevede, açık deniz rejiminin uygulanacağı deniz alanı, içsular, karasuları, takımada devletlerinin takımada suları ve münhasır ekonomik bölge dışında kalan deniz alanını kapsamaktadır. Ayrıca, açık denizden yalnızca su alanının anlaşılması gerektiği de, uluslararası deniz yatağı rejiminin ayrıca düzenlenmesi nedeni ile, ortaya çıkmaktadır.

Açık deniz bu özellikleri ile hiçbir devletin ülkesine girmeyen bir uluslararası deniz alanını oluşturmaktadır. Bu çerçevede açık deniz bütün

devletlerin —kıyı devleti ya da denize kıyısı olmayan devlet olsun— yararlanmasına açık bir deniz alanı olup, burada temel ilke serbestlik ilkesidir. Ancak, açık denizin serbestliği bu deniz alanı üzerinde hiçbir kuralın varolmayacağı anlamına da gelmemektedir. En başta, devletlerin bu deniz alanında da kendi adlarına birtakım yetkilere sahip olduğu gözlenmektedir. Yine, devletler bu deniz alanında birtakım yetkileri de öteki devletlerle paylaşarak kullanma durumunda olmaktadırlar.

A. Açık denizin serbestliği ilkesi
(freedom of high sea; liberté de haute mer; Meeresfreiheit)

Bugün açık denizlerin serbestliği ilkesi, barış zamanında, özellikle deniz ulaşımı, açık deniz üzerindeki hava sahasında hava ulaşımı, balıkçılık ve canlı kaynakların avlanması, bilimsel araştırma, kablo ve boru döşeme ile bu alanda yapay ada ya da tesisler kurma konularında bütün devletlerin —denize kıyısı olsun ya da olmasın— eşit koşullarda yararlanabileceğini öngörmektedir (1958 Cenevre Açık Deniz Söz., mad. 2; B.M.D.H.S., mad. 87).

Açık denizin serbestliği ilkesi, deniz ulaşımı konusunda, özellikle bütün devletlerin bayraklarını taşıyan gemilerin açık denizde serbestçe seyredebileceğini belirtmektedir (1958 Söz., mad. 4; B.M.D.H.S., mad. 90). Hiçbir andlaşmada herhangi bir yasaklama öngörülmediği ve uygulamada tersinin kabul edilmesinini ortaya çıkardığı gibi, bir devletin gemileri açık denizde su yüzünden ya da su altından seyretme hakkına sahip bulunmaktadır. Başka bir deyişle, denizaltılar açık denizde su altında seyretme hakkına sahiptir.

Açık denizin serbestliği ilkesinin hava ulaşımı konusundaki anlamına gelince, bu sorun hava hukuku çerçevesinde ele alınacaktır. Ancak, bu serbestliğin açık deniz alanının üzerinde yer alan hava sahasının da bir uluslararası alanı oluşturması nedenine bağlandığını burada vurgulamamızda yarar vardır.

Açık denizin serbestliği ilkesinin balıkçılık ve deniz avcılığı konusundaki anlamı ise, uluslararası hukukun bu konuda koyduğu koşullar çerçevesinde, bütün devletlerin ya da yurttaşlarının açık denizde balıkçılık ya da deniz avcılığı yapabileceklerinin kabul edildiğini belirtmektedir (1958 Açık Denizde Balıkçılık ve Canlı Kaynakların Korunması Sözleşmesi, madde 1; B.M.D.H.S., madde 116). Uluslararası hukukun bu konuda öngördüğü serbestliği kısıtlayıcı koşullar ise açık denizde canlı kaynakların korunması ve makul bir biçimde işletilmesine yönelik kurallardan oluşmaktadır (1958 Balıkçılık Sözleşmesi, madde 3-8; B.M.D.H.S., madde 116-120).

Açık denizde yapılacak bilimsel araştırmalar konusunda açık denizin serbestliği ilkesinin anlamı ise, bu alanda bütün devletlerin bilimsel faaliyetlerde bulunabileceğini belirtmektedir. Ancak, bu konuda da B.M.D.H.S. birtakım genel koşullara uyulmasını öngörmektedir (madde 238-241). Bu çerçevede, özellikle araştırmaların barışçıl amaca yönelik olması, üçüncü devletlerin haklarını engelleyici nitelikte olmaması, çevrenin korunmasına ilişkin kurallara uygun olması koşullarının arandığı gözlenmektedir.

Açık denizin serbestliği ilkesi bu alana kablo ve boru döşenmesi ile yapay ada ya da tesisler kurma konularında da üçüncü devletlere gerekli hakları tanımaktadır. Bu hakların kullanımında üçüncü devletler kıta sahanlığı üzerinde bunların yerleştirilmesinde gözetilen kurallara uymak zorundadır (B.M.D.H.S., madde 87/1, ve d).

Açık deniz serbestliği ilkesine B.M.D.H.S. (madde 88) ile genel nitelikli bir kısıtlayıcı koşulun eklendiği görülmektedir. Söz konusu hüküm, açık denizin barışçıl amaçlara ayrıldığını bildirmektedir. Her ne kadar bu hükmün anlamı tam bir açıklık kazanmadı ise de, devletlerin açık denizlerden askerî amaçlarla yararlanmaları konusunda kısıtlayıcı bir hüküm niteliği taşıdığı ortadadır. Bütün sorun "barışçıl amaçlar" teriminden bir hukuksal terim olarak ne anlaşılması gerektiğidir. Eğer, "barışçıl" terimi en geniş anlamında yorumlanırsa, askerî olan tüm faaliyetlerin açık denizde yasaklanması gerekecektir. "Barışçıl" teriminden yalnızca saldırgan olmayan askerî faaliyetler anlaşılırsa, o zaman savunma amaçlı askerî faaliyetlerin bu hüküm ile yasaklanması söz konusu olmayacaktır. Bugünkü uluslararası uygulamanın ışığında ikinci olasılık kabul edilir görünmektedir. Zira, bugün bütün devletler savunma amaçlı askerî manevralarını açık deniz ve onun üzerinde yer alan hava sahasında herhangi bir öze ilişkin protesto ile karşılaşmadan gerçekleştirebilmektedir. Ancak, söz konusu hükmün, örneğin açık denize nükleer silahlar yerleştirilmesini ya da nükleer silahların denenmesini yasakladığı ileri sürülmektedir (örneğin, D. Momtaz, "La haute mer", R.-J. Dupuy et D. Vignes (éds.), **Traité**, s. 348).

B. Devletlerin açık denizde kendi adlarına sahip olduğu yetkileri

Her ne kadar açık deniz hiçbir devletin egemenliği altında bulunmuyorsa da, kimi konularda bir devletin birtakım yetkilerini bu alanda kullanması gereği, en başta, ulusal yetkisi altında bulunan gemilerin açık denizde seyrettikleri zaman söz konusu olmaktadır. Gemilerde yönetsel ve yargısal yetkiler bakımından açık denizde herhangi bir boşluk doğmasının sakıncaları göz önünde tutularak, her devletin kendi ulusal yetkileri altında bulunan gemiler üzerinde açık denizde de yetkili olması kabul

edilmektedir. Bu kurala bayrak yasası adı verilmektedir. Ancak, ikinci olarak, bir kıyı devletinin ulusal yetki alanına giren deniz alanlarında bir yabancı devlet uyruğunda bulunan gemi daha sonra açık denize kaçsa bile, kıyı devletince izlenerek açık denizde yakalanması ve gerekli cezaya çarptırılması da uluslararası hukukta kabul edilmektedir. Kıyı devletlerinin bu hakkına da izleme hakkı adı verilmektedir.

a. Bayrak yasası
(flag law; droit du pavillon; Flaggenrecht)

Bayrak yasası uyarınca açık denizde seyreden bir gemi üzerinde, ilke olarak, yalnızca uyruğunda bulunduğu devletin münhasır egemen yetkileri geçerli olmaktadır (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 6/1; B.M.D.H.S., madde 92/1 ve 94). Başka bir deyişle, açık denizdeki bir gemi üzerinde, ileride belirteceğimiz birkaç kuraldışı durum dışında, bir yabancı devletin herhangi bir yetki kullanması söz konusu değildir.

Bayrak yasası çerçevesinde bir devletin uyrukluğuna sahip olacak gemilerin hangi koşulları yerine getirmesi gerektiğine yetkili yine bu bayrak devletidir (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 5; B.M.D.H.S., madde 91). Böylece, bayrak devleti geminin sahip olması gereken teknik özellikleri ile yönetsel koşulları saptar. Bayrak devleti uyruğundaki gemilere ilişkin gerekli kayıtları tutmak ve uyrukluk ilişkisini kanıtlayan belgeleri onlara vermekle görevlidir.

Bir devletin gemilere uyrukluğunu tanıma konusunda tek yetkili olması olgusuna uluslararası hukuk bir kısıtlama getirmektedir. O da, devletin uyruğunda bulunan gemi ile gerçek bir bağ bulunması zorunluluğudur. Devletin bu gemi üzerinde özellikle teknik, yönetsel ve sosyal nitelikli yetkilerini gerçekten kullanması gereği üzerinde durulmaktadır (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 5/1).

Yukarıda belirtilen koşullara uygun olarak bir devletin uyruğunda bulunan açık denizdeki gemiler üzerinde ortaya çıkacak her türlü olayın bayrak devletinin ülkesinde olmuş gibi ve bayrak devletinin yasalarına göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece, açık denizde seyreden bir gemi üzerinde ceza, yönetim ve hukuk davalarına konu olacak her eylem ya da işlem —aşağıda vereceğimiz birkaç kuraldışılık dışında— bayrak devletinin tekelci yetkisi altında bulunmaktadır. Yine, bayrak devleti gemi kaptanı ve öteki görevliler üzerinde de ulusal hukukuna göre gerekli yetkilerini kullanmaktadır.

Uluslararası örgütlerin de, resmi hizmetleri çerçevesinde, kendi bayraklarını taşıyan gemilere sahip olabilecekleri kabul edilmektedir (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 7; B.M.D.H.S., madde 39).

b. İzleme hakkı
(hot pursuit; droit de poursuite; Recht zur Nacheile)

Bir yabancı gemi bir kıyı devletinin yasalarına aykırı davrandıktan sonra açık denize kaçarsa bu kıyı devletinin kamu hizmetindeki devlet gemileriyle söz konusu gemiyi açık denizde de izleyerek gerekli yasal işlemleri yapma yetkisi vardır. Kıyı devletlerinin bu yetkisi uluslararası hukukta izleme hakkı diye anılan bir hakka dayanmaktadır (1958 Açık Deniz Sözleşmesi madde 23; B.M.D.H.S., madde 111).

Geleneksel olarak izleme hakkı yabancı gemilerin bir kıyı devletinin iç suları, karasuları ya da bitişik bölgesinde bulundukları sırada işledikleri suçlar için tanınan bir hak niteliğinde idi (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 23/1). Ancak, B.M.D.H.S. ile kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge ve bu deniz alanlarında kurulu tesisler etrafında ilan edilen güvenlik kordonları içinde söz konusu deniz alanlarına ilişkin yasalara aykırı davranışlar için de kıyı devletine izleme hakkı tanındığı görülmektedir madde 111/2). Yine, B.M.D.H.S.'de kabul edilen takımada suları içindeki yasalara aykırı davranışlar da kıyı devletinin izleme hakkının kapsamı içine girmektedir (madde 111/1).

İzleme hakkının kullanılabilmesi için birkaç koşul vardır. En başta, iç sular, karasuları ya da takımada sularındaki yasalara aykırı davranışlar için bu deniz alanlarının herhangi birinde bulunan kıyı devletinin görevli gemisinin yabancı geminin bu alanlarda bulunduğu sırada izlemeyi başlatması gerekmektedir. Bir kıyı devletinin bitişik bölge ya da münhasır ekonomik bölgede bulunan bir yabancı gemiyi izlemesi ise, ancak bu deniz alanlarıyla ilgili yasaların çiğnenmesi durumunda söz konusu olabilmektedir. Başka bir deyişle, bir yabancı geminin iç sular ya da karasularıyla ilgili olarak izlenmeye bitişik bölgede ya da münhasır ekonomik bölgede bulunduğu sırada başlanması olanağı yoktur. Ancak, bir yabancı geminin bir deniz alanı içinde bulunduğu sırada o konudaki izlemenin başlaması izleyecek geminin de o anda aynı deniz alanı içinde bulunmasını da gerektirmemektedir. Örneğin, açık denizde ya da münhasır ekonomik bölgede ya da bitişik bölgede bulunan kıyı devleti gemisinin içsular, karasuları ya da takımada sularında suç işleyen bir yabancı gemiye dur emri vermek suretiyle izlemeyi başlatması olanağı vardır. Yine, içsular, karasuları ya da takımada sularında bulunan kıyı devleti gemisinin bitişik bölgede ya da münhasır ekonomik bölgede bulunan ve suç işleyen bir yabancı gemiye dur emrini vererek izlemeyi başlatması olanağı vardır.

İzleme hakkının kullanılabilmesi için ikinci koşul, suçu işleyen yabancı gemiye suçu işlediği deniz alanında iken, onun tarafından görülebilir ya da işitilebilir bir biçimde ve uzaklıktan, dur emrinin verilmesi ol-

maktadır (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 23/3; B.M.D.H.S., madde 11/4).

İzleme hakkının kullanılmasında gerekli üçüncü koşul, bu izlemenin kesintisiz yerine getirilmesidir (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 23/1; B.M.D.H.S., madde 111/1). İzlemenin kesilmesi, izlenen geminin karanlık, sis, fırtına gibi doğal etkenlere ya da sürat farkı gibi teknik etkenlere bağlı olarak izini kaybettirmesi biçiminde gerçekleşebilecektir. Yine, izlenen geminin bayrak devletinin ya da bir üçüncü devletin karasularına girmesi durumunda izleme kesilmiş olmaktadır (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 23/2; B.M.D.H.S., madde 111/3).

İzleme hakkının kullanılmasında gerekli dördüncü koşul, bu izlemenin kıyı devletinin ya savaş gemileri ya askerî uçaklarıyla ya da izlemeye yetkili kamu hizmeti ile görevli oldukları işaretlerle belirtilen devlet gemileri ve uçakları ile yerine getirilmesidir (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 23/4; B.M.D.H.S., madde 111/5). İzlemenin kıyı devletinin bir uçağı ile başlaması durumunda, bir başka uçağın ya da geminin izleme yerine gelerek görevi sürdürmesi olanağı vardır (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 23/5; B.M.D.H.S., madde 111/6).

İzleme sonucu yabancı geminin açık denizde durdurulması, kimliğinin incelenmesi ve gerekirse kıyı devletinin bir limanına götürülerek yargılanması en olağan yol olmaktadır. Ancak, çok kuraldışı olarak yabancı geminin batırılabilmesi olasılığının da kimi yazarlarca kabul edildiği görülmektedir. İzlenen geminin tutuklanması, el konulması ya da batırılması durumlarında bayrak devletinin zaman geçirilmeden haberdar edilmesi gerekmektedir. İzleme hakkının kurallara aykırı biçimde kullanılarak bir gemi durdurulmuş ya da tutuklanmış ise, kıyı devletinin neden olduğu bütün zararları gidermesi gerektiği kabul edilmektedir (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 23/7; B.M.D.H.S., madde 111/8). Ancak, bu zarar-giderimin niteliği konusunda B.M.D.H.S., 1958 Açık Deniz Sözleşmesinden farklı olarak, açıkça olası zararların da giderilmesi gerektiğini kabul etmektedir.

C. Devletlerin açık denizde öteki devletlerle paylaştığı yetkileri

Devletlerin uyruklarında olan gemiler üzerindeki yetkileri ile ulusal yetkilerini kullandıkları deniz alanlarında işlenen suçlara ilişkin yetkileri konusu dışında münhasır yetkilerine giren başka durum yoktur. Bu çerçevede, uluslararası alanı oluşturan açık denizde birçok yetki boşluğu doğması olasılığı vardır. İşte, bu yetki boşluğunu, kısıtlı ölçüde de olsa, gidermek ve uluslararası hukuk düzeninin kurulmasını sağlamak amacıyla dev-

letler açık denize ilişkin kimi düzenlemeleri birlikte yapmayı ve denetlemeyi kabul etmektedir.

Devletlerin açık denizde ortak bir biçimde kullandıkları ya da kullanımını paylaştıkları yetkilerini iki ana soruna yönelik olarak sınıflandırmak olanağı vardır: i) kimi uluslararası suçların denetlenmesi ve cezalandırılması konusundaki yetkileri; ii) açık denizden yararlanma konusunda kimi yetkileri.

a. Devletlerin kimi uluslararası suçların denetlenmesi konusundaki yetkileri

i) Genel

Devletler kendi uyruklarında bulunan gemiler üzerindeki yetkilerini açık denizde tümüyle kullanmaktadır. Ancak, birtakım konularda, bayrak yasasına kuraldışı bir durum olarak, devletlerin herbirinin açık denizdeki her uyruktan gemiler üzerinde kimi yetkilerini kullandıkları da görülmektedir. Uluslararası hukukun bugünkü aşamasında devletlerin herhangi bir uyrukluk ayırımı gözetmeden denetleme ve kimi durumlarda kovuşturarak cezalandırma yetkilerini kullanabilecekleri konular şu uluslararası suçlara ilişkindir: i) deniz haydutluğu; ii) köle ticareti; iii) uyuşturucu maddeler kaçakçılığı; iv) açık denizden ses ya da görüntü aracılığıyla yapılan izinsiz yayınlar.

Yukarıda belirtilen konularda bir geminin suç işlemesi olasılığı ciddi bir biçimde varsa, bu geminin uyruğuna bakmadan herhangi bir devletin devlet gemisinin denetimde bulunma hakkı vardır. Üçüncü devletlerin yetkili gemilerinin bu denetleme hakkını kullanırken yapmaları gereken tek ayırım, söz konusu suçu işlediğinden kuşku duyulan yabancı geminin bir devlet gemisi mi yoksa ticaret gemisi mi olduğu konusundadır. Gerek savaş gemileri gerekse bir devlete ait olup ticari niteliği olmayan ve kamu hizmetinde kullanılan gemiler açık denizde dokunulmazlığa sahip bulunduklarından (1958 Açık Deniz Sözleşmesi, madde 8-9; B.M.D.H.S., madde 95-96) üçüncü devlet gemileri bu yetkilerini ancak yabancı ticaret gemileri için kullanabilmektedir.

Söz konusu denetim yetkilerinin kullanılması yöntemlerine gelince ise, bu iki biçimde olabilmektedir. En başta, yetkili üçüncü devlet gemisi yabancı geminin kimliğini inceleme **(right of approach; enquête du pavillon)** hakkına sahiptir. Bu hak, geminin bulundurması gereken belgelerinin incelenmesi biçiminde kullanılmaktadır. Ancak, gerekli gördükleri durumlarda yetkili üçüncü devlet gemisi görevlileri yabancı ticaret gemisinin bütün her yerini ve taşıdığı malları da denetleme hakkına sahiptir. Bu

ikinci durumda ziyaret hakkının **(right of search; droit de visite)** kullanılmasından söz edilmektedir.

Deniz haydutluğu ve köle ticareti suçlarına ilişkin uygulanan uluslararası hukuk kuralları yukarıda, bireylerin uluslararası suçları çerçevesinde, incelendiği için burada yalnızca uyuşturucu madde kaçakçılığı ve açık denizden izinsiz yayınların denetlenmesi konularına kısaca değinmekle yetinilecektir.

ii) Uyuşturucu madde kaçakçılığının denetlenmesi

1961 New York Uyuşturucu Maddeler Sözleşmesi (**R.G.**, 18.8.1967, Sayı 12650) ve 1971 Viyana Psikotrop Maddeler Sözleşmesi (bkz. Cl.-H. Vignes, "La Convention sur les substances psychotropes", **A.F.D.I.**, 1971, s. 652), uyuşturucu maddelerin tıp ve bilimsel amaçlar dışında kullanılmasını yasaklamakta ve her devlete bunu ülkesinde denetleme yetkisini tanımaktadır. Böylece, bayrak yasası aracılığıyla, anılan andlaşmalar devletlerin açık denizdeki gemileri üzerinde de geçerli olmaktadır. B.M.D.H.S. (mad. 108) devletlerin bayraklarını taşıyan gemiler üzerindeki bu yetkisini teyid etmekte ve bayrak devletinin kendi gemilerini denetleyebilmesi için öteki devletlerin işbirliğini isteyebileceğini öngörmektedir. Dolayısıyla, bayrak devleti istediği takdirde yabancı devletlerin devlet gemilerinin açık denizde ilgili bayrak devleti gemilerini denetleme olanağı vardır.

iii) Açık denizden izinsiz yayınların denetlenmesi

1959 Uluslararası Telekomünikasyon Anlaşmasına ekli Radyo Yönetmeliği bir devletin ülkesinin dışındaki gemilerden bu devlete yayın yapılmasını yasaklamaktadır (**R.G.**, 29.7.1965, Sayı 12061). Yine, B.M.D.H.S. açık denizden izinsiz radyo ve televizyon yayını yapan her türlü gemi ya da tesisi denetleyerek yargılama ve cezalandırma hakkını bu geminin ya da yayını yapan kişilerin uyruğunda bulunduğu devlet yanında, bu yayınların yöneltildiği üçüncü devletlere de tanımaktadır (madde 109 ve 110/1, c).

b. Devletlerin açık denizden yararlanma konusundaki kimi yetkileri

Devletlerin açık denizden ulaşım ya da canlı kaynaklardan yararlanmalarına yönelik kimi önlemleri birlikte aldıkları gözlenmektedir. Zira, devletlerin bayrak yasası uyarınca sahip oldukları ulusal yetkiler çerçevesinde bu sorunların çözümü olanağı yoktur. Bu nedenle, hiçbir devletin münhasır yetki alanına girmeyen kimi sorunların çözümü ancak uluslararası düzeyde kabul edilen birörnek önlemlerle gerçekleşebilecektir. Devletler bu amaçla ya andlaşmalar yapmakta ya da ulusal yasalarında birörnek düzenlemeler kabul etmektedir. Devletlerin böyle ortak bir biçimde

düzenlemelerine konu olan sorunların belli başlılarını ve öngörülen kuralları ana çizgileriyle tek tek ele alacağız.

i) Çatmaları önleyici ve yetkileri düzenleyici önlemler

Açık denizde çatmaların önlenmesi amacıyla devletlerin kimi çok-taraflı andlaşmalar yaptıkları görülmektedir. Bu konudaki gerçekleştirilen en önemli andlaşmaların, 31.5.1929 tarihinde Londra'da imzalanan Denizlerde Can Emniyetinin Korunması Hakkında Milletlerarası Sözleşme (**R.G.**, 18.1.1950, Sayı 7409), 10.6.1948 tarihinde Londra'da imzalanan Denizde Çatışmayı Önleme Tüzüğü (**R.G.**, 18.2.1950, Sayı 7436) ve 17.6.1960 tarihinde Londra'da imzalanan Milletlerarası Denizde Can Emniyeti Koruma Sözleşmesinin Eki Denizde Çatışmayı Önleme Tüzüğü (**R.G.**, 17.11.1965, Sayı 12153) olduğu görülmektedir. Bütün bu andlaşmaların amacı çatmaları önleme konusunda ulusal yasalara birörneklik sağlamaktır.

Açık denizde ayrı uyruktan iki geminin çatması durumunda sorunun hangi devlet yetkisine gireceği sorusuna gelince, konunun andlaşmalarla düzenlenmesinden önce Türkiye'nin de taraf olduğu önemli bir dava söz konusudur: Ülkemizde daha çok Bozkurt-Lotus adıyla anılan U.S.A.D.'nin 7.9.1927 tarihli **Lotus Davası** (C.P.J.I. Série A, No. 10). Olay, Lotus adlı Fransız ticaret gemisi ile Bozkurt adlı kömür taşıma gemisinin 2.8.1926 gecesi Midilli adası açıklarında açık denizde çatmalarından doğmuştur. Olayda Bozkurt gemisi batmış ve 8 Türk görevli ve yolcu da ölmüştür. Olayın ertesi günü İstanbul'a gelen Lotus gemisi kaptanı ile Bozkurt'un kurtulmuş olan kaptanı Türk mahkemeleri önünde yargılanarak 15.9.1926 tarihinde "tedbirsizlik ve ihmal" yüzünden cezalandırılmıştır. Fransız kaptanın 80 gün hapis cezası ile cezalandırılması üzerine Fransa karara itiraz ederek Türk mahkemelerinin açık denizde ortaya çıkan bu olayda yetkisizliğini ileri sürmüştür. 12.10.1926 tarihinde bir tahkimname ile Türkiye ve Fransa uyuşmazlıklarını U.S.A.D.'na götürmeyi kararlaştırmışlardır. Divan, 7.9.1927 tarihli kararında Türkiye'ye hak verirken Fransa'nın açık denizde çatmadan doğan ceza davalarında zarara neden olan geminin bayrak devletinin tek yetkili olacağı görüşünü de reddetmiştir.

Ancak, Divan'ın bu kararından sonra uluslararası hukuktaki gelişmeler **Lotus Davası**'ndaki karara uygun olarak gerçekleşmemiştir. Nitekim, 10.5.1952 tarihli Brüksel Sözleşmesi açık denizdeki çatmalarda ceza ve disiplin konusundaki yetkinin bayrak devletine ait olduğunu kabul etmiştir. 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi de bu konuda ya geminin bayrak devletinin ya da olayın sorumlusu kişilerin uyruğunda bulunduğu devletin yetkili olacağını kabul etmektedir (madde 11). Aynı kuralın B.M.D.H.S. ile de kabul edildiği görülmektedir (madde 97).

ii) **Denizde can güvenliğini koruyucu önlemler**

Bu konuda ilk andlaşma 23.9.1910'da Brüksel'de imzalanan Denizde Yardım ve Kurtarma konusundaki Andlaşma olmuştur (**R.G.**, 23.6.1937, Sayı 3638). 1912'de Titanic gemisinin batarak 1475 kişinin ölmesi üzerine açık denizde can güvenliğini koruyucu önlemlerin uluslararası düzeyde düzenlenmesi büyük önem kazanmıştır. Bu yönde önemli bir andlaşmanın imzalanması Birinci Dünya Savaşı öncesine rastlamasına karşın, savaş nedeniyle yürürlüğe girmesi gerçekleşmemiştir. Bu nedenle, 31.5.1929'da imzalanan Londra Sözleşmesi gerçekleştirilmiş en temel andlaşma olmaktadır (**R.G.**, 18.1.1950, Sayı 7409). Gemilerin yapım kurallarına, kurtarma araç-gereçlerine, telsiz telgraf kurallarına ve meteoroloji hizmetlerinden yararlanılmasına ilişkin hükümler içeren bu Sözleşmeyi 10.6.1948 tarihli Londra Denizde Can Emniyeti Sözleşmesi izlemiştir (**R.G.**, 2.7.1956, Sayı 9347). Bu Sözleşme ise gelişen teknoloji karşısında can güvenliğine ilişkin yeni kuralları öngörmektedir. Bunu, 17.6.1960 tarihli yeni bir Londra Sözleşmesi izlemiştir.

Denizde can güvenliğinin sağlanmasında rolü yadsınamıyacak olan tehlikeli yerlerin belirtilmesi konusunda da iki önemli andlaşma ile karşı karşıya bulunulmaktadır: i) 23.10.1930 tarihli Deniz İşaretlerine ait Lizbon Anlaşması (**R.G.**, 19.5.1936, Sayı 3307); ii) 13.5.1936 tarihli Yeknesak Bir Deniz Balizaj Sistemine Mütedair Cenevre Anlaşması (**R.G.**, 15.2.1939, Sayı 4133).

iii) **Açık denizde çevrenin korunmasına ilişkin önlemler**

Devletlerin açık denizde birlikte düzenlemek zorunda oldukları başka bir konu da bu deniz çevresinin korunması olmaktadır. Açık denizde çevrenin korunması iki açıdan ele alınmaktadır: i) balıkçılık ve canlı kaynakların korunması ve avlanmanın düzenlenmesi; ii) çevre kirlenmesine karşı önlemler. Bu her iki soruna ilişkin uluslararası düzenlemelerin neler olduğu çevrenin uluslararası düzende korunmasına ilişkin özel başlık altında, ileride genel olarak ele alınacaktır.

2. **Uluslararası deniz yatağı**
(deep seabed; grand fond des mers; Tiefsee)

Kaynakça:

Türkçe: S. Toluner, s. 253-269; H. Pazarcı, "Uluslararası Deniz Yatağı Düzeni ve Sorunları", **S.B.F.D.**, Cilt XXXVIII, Sayı 1-4, s. 197-206; Ş. Onat ve R. Türmen, "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen ve Deniz Yatağı", **S.L. Meray'a Armağan**, Ankara, Cilt I, 1981, s. 141-175; M. Gönlübol, "Uluslararası Yetki Sınırları Ötesinde Deniz Yatağı ve Okyanus Tabanının

Barışçı Amaçlarla Kullanılması Komitesinin Çalışmaları", **S.B.F.D.**, Cilt XXVI, Sayı 3, s. 229-240; M. Gönlübol, "Deniz Yatağı Komitesi'nin 5 Mart-6 Nisan 1973 Tarihleri Arasındaki New York Toplantısı", **S.B.F.D.**, Cilt XXVIII, Sayı 1-2, s. 191-203.

Yabancı dil: A. Piquemal, **Le Fond des mers, patrimoine commun de l'humanité**, Nice, 1973; W. Vitzthum, **Der Rechtsstatus des Meerbodens**, Berlin, 1972; A.M. Post, **Deepsea mining and the law of the sea**, The Hague, 1983; A.C. Kiss, "La notion de patrimoine commun de l'humanité", **R.C.A.D.I.**, 1982-II, s. 99-256; R. Wolfrum, "The principle of the common heritage of Mankind", **Z.a.ö.R.V.**, 1983, s. 312-337; J. Reverdin, "Le régime juridique des grands fonds marins", **A.S.D.I.**, 1983, s. 105-132; G. Jaenicke, "The legal status of the international seabed-The controversies about the legality of national legislation on deep-sea mining", **Z.a.ö.R.V. (Festschrift Mosler)**, 1983, s. 429-451; E.D. Brown, "Deep-sea mining. The consequence of failure to agree at UNCLOS III", in C.L. Rozakis and C.A. Stephanou (eds.), **The new law of the sea**, Athena, 1983, s. 209-258; T. Treves, "La protection des investissements préparatoires et la Résolution no. 2 de la Conférence sur le droit de la mer", **A.F.D.I.**, 1982, s. 851-872; R.J. Dupuy, "La Zone, patrimoine commun de l'humanité", in R.-J. Dupuy et D. Vignes (éds.), **Traité**, s. 499-506; J.P. Levy, "Le cadre de l'exploitation", **aynı yapıt**, s. 507-550; F. Orrego Vicuna, "Le régime de l'exploration et de l'exploitation", **aynı yapıt**, s. 551-602; F. Paolillo, "Les structures institutionelles", **aynı yapıt**, s. 603-684.

A. Kavram ve gelişimi

Uluslararası deniz yatağı yakın zamanlara kadar özel bir biçimde düzenlemeye gereksinme duyulmayan bir alanı oluşturmakta idi. Çünkü bu alanın ekonomik işletme açısından herhangi bir değer taşıması o günlerdeki teknolojik bilgiler çerçevesinde söz konusu değildi. Ulusal yetki alanı dışında kalan deniz yatağı ve toprak altına da, açık deniz rejimi çerçevesinde, serbestlik ilkesinin uygulanması kabul ediliyordu. Nitekim, 1958 Açık Deniz Sözleşmesinin 1. maddesinde açık denizin karasuları dışında kalan bütün deniz alanları olarak tanımlanması da (mad. 1) bu bölgenin açık deniz rejimine bağlı olduğunu kanıtlamaktadır.

Uluslararası deniz yatağının kendine özgü bir rejime bağlanması düşüncesi ilk kez 1967'de B.M. Genel Kurulu çalışmaları sırasında Malta delegesi A. Pardo tarafından ortaya atılmıştır. B.M. Genel Kurulunun 18.12.1967 tarih ve 2340 (XXII) sayılı bir kararı ile, ulusal yetki alanları dışındaki deniz yatağı ve okyanus tabanının barışçı amaçlarla kullanılması konusunu incelemek üzere 35 devletten oluşan bir **ad hoc** komite kurulduğu görülmektedir. Adı geçen **ad hoc** Komitenin yerini, Genel Kurulun 21.12.1968 tarihli ve 2467 (XXIII) sayılı bir kararı ile, 42 devletten oluşan Ulusal Yetki Alanları Dışındaki Deniz Yatağı ve Okyanus Tabanının Barışçıl Amaçlarla Kullanılması Komitesi almıştır. Bu Komitenin yap-

tığı çalışmalar sonunda B.M. Genel Kurulu, 1970 yılında 2749 (XXV) sayılı bir kararı ile, uluslararası deniz yatağına ilişkin bir ilkeler bildirisi kabul etmiştir. Bu bildiri ile, ilk kez olarak uluslararası deniz yatağının "insanlığın ortak malı" **(common heritage of Mankind: patrimoine commun de l'humanité; gemeinsames Erbe der Menscheit)** olduğunun kabul edilmesine tanık olunmaktadır. B.M. Genel Kurulunun yine aynı tarihte 2750 (XXV) sayılı bir kararı ile 1973 yılında bir deniz hukuku konferansı toplanmasını da kararlaştırması üzerine, uluslararası deniz yatağına ilişkin düzenlemeler III. Deniz Hukuku Konferansı çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu konferans sonunda 30.4.1982 tarihinde kabul edilerek 10.12.1982 tarihinde imzalanan B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesinin XI. Bölümü tümüyle uluslararası deniz yatağına ayrılmıştır.

B.M.D.H.S.'ne göre uluslararası deniz yatağından, ulusal yetki sınırları dışında kalan deniz yatağı ve toprak altı anlaşılmaktadır (madde 1). Kıyı devletlerinin deniz yatağı üzerinde ulusal yetkisine girebilecek deniz alanı kıta sahanlığı ya da münhasır ekonomik bölgenin deniz tabanı olabileceğine göre, uluslararası deniz yatağı alanı bu iki kavrama oranla belirlenmek zorundadır. B.M.D.H.S.'nin gerek kıta sahanlığı ve gerek münhasır ekonomik bölge için kıyıdan, ilke olarak, 200 mil uzaklığa kadar varan deniz yatağına izin verdiği göz önünde tutulursa, uluslararası deniz yatağı da, ilke olarak, bu 200 millik ulusal sınırın dışında kalan deniz alanından oluşmaktadır. Ancak, yine adı geçen Sözleşmenin öngördüğü gibi, doğal uzantının 200 mili aşması durumunda kıta sahanlığının kıta kenarının uç noktasına kadar varması kabul edildiğine göre, kimi zaman uluslararası deniz yatağının değişik bir uzaklıkta başlaması söz konusu olacaktır. Burada sorun bu sınırın nasıl saptanacağına ilişkindir. Sözleşme bu konuda da bir çözüm getirmeye çalışmıştır. Sözleşmenin 76. maddesinin 8. fıkrası bu konuda tavsiyelerde bulunacak bir Kıta Sahanlığı Sınırları Komisyonu'nun kurulmasını öngörmektedir. Komisyon'un tavsiyelerine göre davranarak saptanan kıyı devletlerinin kıta sahanlığı sınırları kesin ve üçüncü kişilere karşı da bağlayıcı bir nitelik kazanacaktır.

B. Hukuksal rejimi

a. Genel kurallar

B.M.D.H.S.'nin "Bölge **(Area; Zone)** kısa adıyla andığı uluslararası deniz yatağına ilişkin olarak öngördüğü en temel kural, bu deniz alanının insanlığın ortak malı olarak kabul edilmesi olmaktadır (madde 136). Bu temel kuralın doğal sonucu olarak aşağıdaki kuralların kabul edildiği görülmektedir:

— Hiçbir devlet bu alan üzerinde egemenlik hakları iddiasında bulunamayacaktır (madde 137/1);

— Bu alanda varolan kaynaklar da hiçbir devlet ya da kişinin malı değildir (madde 137/1);

— Bu alanın işletilmesi tüm insanlık hesabına hareket eden Deniz Yatağı Uluslararası Otoritesi'nce düzenlenecektir (madde 137/2);

— Bu alanda yapılacak çalışmalar tüm insanlığın yararına olacak bir biçimde gerçekleştirilmek zorundadır (madde 140/1); özellikle bu alandan yalnızca barışçı amaçlarla yararlanılacaktır (madde 141);

— Bu alandan elde edilecek ürünlerin geliri, Deniz Yatağı Uluslararası Otoritesi'nce üye devletler arasında hakça bir biçimde paylaştırılacaktır (madde 140/2);

— Bu deniz çevresinin korunması görevi de Deniz Yatağı Uluslararası Otoritesi'ne aittir (madde 145).

Yukarıda sayılan ve "insanlığın ortak malı" temel kuralından doğrudan kaynaklanan kurallar dışında, B.M.D.H.S. bu deniz alanı ile ilgili başka birtakım kurallar daha öngörmektedir. Bu çerçevede, bu alana verilecek zararlar nedeniyle zarara neden olan devletlerin ya da uluslararası örgütlerin uluslararası sorumluluğu kabul edilmektedir (madde 139). Yine, uluslararası deniz yatağı rejiminin bu alan üzerinde yeralan açık deniz ile onun üzerinde bulunan hava sahasını etkilemeyeceği bildirilmektedir (madde 135).

Bu alandan elde edilecek ürünlerin niteliği konusunda da Sözleşmenin yalnızca madensel kaynakları gözönünde bulundurduğu ve canlı kaynakları bu rejimin dışında bıraktığı görülmektedir (madde 133). Ancak, madensel kaynak terimi, bu çerçevede, katı, sıvı ve gaz her türlü madensel kaynağı belirtmektedir (madde 133/a). Bununla birlikte, bugünkü bilgiler çerçevesinde, uluslararası deniz yatağından özellikle nikel, manganez, kobalt ve bakır gibi maden yumruları bakımından yararlanılacağı kabul edilmektedir. Bu alanda bulunan arkeolojik ve tarihsel değerlere gelince, bunların tüm insanlığın yararına olacak bir biçimde ya saklanması ya da bunlarla ilgili devletlere bırakılması öngörülmektedir (madde 149).

Uluslararası deniz yatağı çalışmalarına gelişmekte olan ülkelerin katılmasını sağlamak (madde 148) ve bu amaçla gelişmiş ülkeleri onlara teknoloji aktarmaya özendirmek (madde 144/1, b) de Sözleşmenin öngördüğü kurallar arasında yer almaktadır.

Uluslararası deniz yatağının ekonomik işletmesinin böyle bir düzen-

lemeye bağımlı olmasına karşın, bilimsel araştırmalar bakımından kabul edilen rejim, yalnızca barışçı amaçlarla ve bütün insanlığın çıkarları doğrultusunda olmak koşuluyla, serbestlik rejimidir (mad. 143 ve 256).

b. **Uluslararası deniz yatağının işletilmesiyle ilgili düzen**

B.M.D.H.S. bu deniz alanının işletilmesi konusunu düzenlemek ve gerekli kararları almak üzere kısaca "Otorite" diye anılan Deniz Yatağı Uluslararası Otoritesini kurmuştur. Bu Otorite Sözleşmede saptanan kurallar çerçevesinde görevini yerine getirecektir.

i) **Deniz Yatağı Uluslararası Otoritesi**
(Authority; Autorité)

B.M.D.H.S.'ne taraf olan bütün devletlerin doğrudan üyesi bulunduğu Otorite (madde 156), yeni bir uluslararası örgütü oluşturmaktadır (madde 157).

Otorite'nin ana organları olarak, Genel Kurul **(Assembly; Assemblée)**, Konsey **(Council; Conseil)** ve Sekreterya **(Secretariat; Secrétariat)** sayılmaktadır (madde 158/1). Ancak, uluslararası deniz yatağını doğrudan işletmekle görevli bir İşletme (kimi yazarlar Türkçe "Teşebbüs" terimini kullanmaktadır) **(Enteprise)** de ayrıca bu örgütün önemli organları arasında yer almaktadır (madde 158/2). Bundan başka görevi yalnızca uluslararası deniz yatağı ile sınırlanmamakla birlikte, Otorite'nin bir organı olarak kurulması öngörülen Deniz Hukuku Uluslararası Mahkemesi **(International Tribunal of the Law of the Sea; Tribunal International du Droit de la Mer)** vardır (madde 287 ve Ek VI). Bu Mahkeme, öteki uluslararası yargı ya da hakemlik organları yanında, taraflar uygun görürse, uluslararası deniz yatağına ilişkin uyuşmazlıklara da bakabilecektir.

— **Genel Kurul** (madde 159-160)

Bütün üye devletlerin eşit olarak katıldığı bu organ Otorite'nin en yetkili ve üst düzey organıdır. Genel Kurulun yılda en az bir kez olağan toplantı için olmak üzere olağanüstü toplantılar da yapmak amacıyla toplanması öngörülmektedir. Genel Kurulun öze ilişkin konularda 2/3 ve usule ilişkin konularda basit çoğunlukla karar alması gerekmektedir.

Genel Kurulun ana görevleri arasında Konsey üyelerini, Genel Sekreteri ve, Konseyin tavsiyesi üzerine, İşletmenin Yönetim Kurulu ile Genel Müdürünü seçmek vardır. Yine, gerekli yardımcı organlar kurmak, üye devletlerin Otorite'nin yönetim bütçesine katkılarını saptamak, uluslararası yatağın işletilmesinden sağlanan geliri hakça dağıtmak, Konsey

ve İşletmenin çalışma raporlarını incelemek, Otorite'nin yıllık bütçesini kabul etmek Genel Kurulun başlıca görevleri arasındadır.

— **Konsey** (madde 161-165)

Konseyin çeşitli kategoride devletler arasından seçilen 36 üyeden oluşması öngörülmektedir. Böylece, bu 36 devletin yarısı coğrafi dağıtım ilkesine göre saptanırken, öteki yarısı uluslararası deniz yatağıyla değişik açıdan ilgili bulunan devletler arasından seçilecektir (Bölgede üretilecek maden türlerinin önemli tüketicisi 4 devlet; Bölgede yatırım yapacak 4 devlet; Bölgede üretilecek maden türlerinin önemli üreticisi 4 devlet; Bölgeye ilişkin başka özellikleri olan 6 devlet). Konsey üyeleri, ilke olarak, 4 yıl için seçilmektedir. Konseyin yılda en az üç kez toplanması gerekmektedir.

Konseyin kararlarına gelince, her üye devlet bir oy hakkına sahiptir. Konsey, usule ilişkin oylamalarda basit çoğunlukla, öze ilişkin oylamalarda ise, konunun niteliğine göre (Bkz. madde 161/8), 2/3,3/4 çoğunluk ya da **consensus** ile karar alabilecektir.

Konseyin görevlerine gelince, bunların başlıcaları, İşletmenin raporlarını incelemek ve direktifler vermek, İşletmenin ve öteki devlet kuruluşları ya da özel ortaklıkların uluslararası deniz yatağının işletilmesine ilişkin çalışma planlarını kabul etmek, Bölgede girişilecek çalışmaları denetlemek ve Genel Kurula izlenecek politika konusunda tavsiyelerde bulunmak, Bölgenin kimi kesimlerinin işletilmesine, çevreyi koruma amacıyla, engel olmak biçiminde belirlenmiştir. Konseye bu görevlerinde, kendi alt-organları olarak, bir Ekonomik Planlama Komisyonunun ve bir de Teknik ve Hukuk Komisyonunun yardımcı olmaları öngörülmektedir.

— **Sekreterya** (mad. 166-169)

Başta genel sekreter olmak üzere öteki personelden oluşan Sekreterya bir uluslararası örgüt personelinin bütün yetkileri ve dokunulmazlık, bağışıklık ve ayrıcalıkları ile donatılmıştır.

— **İşletme** (mad. 170 ve Ek IV)

Otorite adına uluslararası deniz yatağını doğrudan işletmek amacıyla kurulan bu organ, Genel Kurulun koyduğu kurallar ve kararlar çerçevesinde ve Konseyin denetimi ve direktifleri altında çalışacaktır. İşletme 15 kişilik bir Yönetim Kurulu, bir Genel Müdür ve gerekli personel tarafından yürütülecektir. İşletmenin başlangıç anaparasının 1 milyar dolar olarak öngörüldüğü ve üye devletler ile özel kişilerden borçlanma yoluyla elde edilmesinin düşünüldüğü gözlenmektedir.

ii) **Uluslararası Deniz Yatağının İşletilmesine İlişkin Kurallar**

B.M.D.H.S.'ne göre uluslararası deniz yatağının işletilmesi iki biçimde olanaklı olmaktadır: i) doğrudan İşletme tarafından; ii) Otorite'den izin almak suretiyle üye devletler kamu kuruluşları, üye devletler uyruğunda ya da denetimi altında bulunan tüzel ya da gerçek kişiler tarafından (mad. 153/2). Bu çalışmaları yapabilmesi için gerek İşletme, gerek üye devletler kuruluşları ya da yurttaşları, Konseye bir çalışma planı sunmak zorundadır. Sözkonusu çalışma planları Teknik ve Hukuk Komisyonunca incelendikten ve Konseyce kabul edildikten sonra bir sözleşme olarak yürürlüğe konulacaklardır (mad. 153/3). Başka bir deyişle, Konseyden izin almadan uluslararası deniz yatağının işletilmesi olanağı B.M.D.H.S. çerçevesinde yoktur. Otorite işletmeci kuruluşların bu sözleşme hükümlerine uygun davranıp davranmadıklarını denetleme ve uygun önlemleri alma yetkisine sahiptir (mad. 153/4-6).

Üye devletler kuruluşları ya da uyruklarının Otorite'nin iznini elde edebilmeleri birtakım koşullara bağlı olarak yapılacaktır. Böylece, en başta, bu işletmeler gelirlerinin belirli bir miktarını Otorite'ye vermek zorundadır (Ek. III, mad. 13). Yine, bu ulusal kuruluş ya da ortaklıklar, Otorite istediği takdirde, İşletme lehine teknoloji transferi yapmak zorunda bulunmaktadır (Ek. III, mad. 5). Ayrıca, bu ulusal kuruluş ya da ortaklıklar kimi madenleri belirli birtakım kotaları aşmayacak bir biçimde üretmek zorundadır (mad. 151). Bu koşulları kabul eden ulusal kuruluş ya da ortaklıklar kendilerine izin verilen alanları işletme hakkını elde edebileceklerdir. Ancak, bu ulusal kuruluş ya da ortaklıklar izin isterken iki ayrı işletilecek alan göstererek böyle bir istekte bulunmak zorundadır (Ek. III, mad. 8). Otorite, bir ulusal kuruluş ya da ortaklığa bu bölgelerden birini işletme izni vererek ötekini İşletme'ye ayırma hakkına sahip bulunmaktadır.

Otorite'nin bir organını oluşturan İşletme ise uluslararası deniz yatağının herhangi bir kesiminde işletme hakkını isteyebilecektir (Ek. III, mad. 3/2). İşletme, isterse bu bölgeleri doğrudan kendisi, isterse ortak işletme yöntemiyle ve isterse de bir kısım çalışmaları başka ortaklıklara sözleşme ile yaptırmak yöntemiyle işletmeye koyma hakkına sahiptir (Ek. III, mad. 9).

C. **Uluslararası deniz yatağı rejimi konusunda ortaya çıkan sorunlar**

Yukarıda ana çizgileriyle belirtmeğe çalıştığımız uluslararası deniz yatağı rejiminin yürürlüğe girebilmesi konusu bugün değişik değerlendirmelerle karşılaşmakta ve değişik yönlerde çalışmalara konu olmaktadır. Nitekim, III. Deniz Hukuku Konferansı uluslararası deniz yatağı re-

jimi konusunda Üçüncü Dünya devletleri ile başta A.B.D. olmak üzere Batılı devletlerin büyük çekişmelerine sahne olmuştur. Sonuçta, B.M.D. H.S.'nin 30.4.1982'de Konferansça kabulu sırasında, 130 devlet Sözleşme lehinde oy kullanırken, 17 Batılı ve Sosyalist devletin çekimser kaldığı ve 4 devletin, değişik nedenlerle, karşı oy kullandığı (A.B.D., Türkiye, Venezuela ve İsrail) gözlenmektedir. Sözleşmenin 10.12.1982'de imzalanması sırasında ise, 117 devletin Sözleşmeyi imzaladığı görülmektedir. 1986 Eylül ayında Sözleşmeyi imzalayan devletlerin sayısı 159 ve onaylayanların sayısı ise 32'dir (**UN Chronicle**, vol. XXIII, No. 5, Nov. 1986, s. 89). Ancak, uluslararası deniz yatağını işletmek için gerekli teknolojiye sahip olan devletlerden A.B.D., Federal Almanya ve İngiltere bugün de Sözleşmeyi imzalamamış ve onaylamamış bulunmaktadır.

Devletlerin bu değişik tutumlarına paralel olarak uluslararası deniz yatağı rejiminin yürürlüğe konması konusundaki çalışmalar da iki ayrı yönde ilerlemektedir. Sözleşmeyi imzalayan devletler, III. Deniz Hukuku Konferansının I sayılı kararı **(resolution; résolution)** ile kurduğu bir Hazırlık Komisyonu aracılığıyla Otorite'nin fiilen çalışmaya başlayabilmesi ve uluslararası deniz yatağı rejiminin zamanında yürürlüğe girebilmesi için gerekli hazırlık çalışmalarını sürdürmektedir. Böylece, Hazırlık Komisyonu, Genel Kurulun, Konseyin ve öteki organların iç tüzüklerini hazırlamayı sürdürmektedir. Yine, Kara Ülkeleri Üreticileri devletlerin sorunlarını incelemekle görevli Birinci Komisyonun, İşletmeyle ilgili İkinci Komisyonun, Madenler Yasasını hazırlamakla görevli Üçüncü Komisyonun ve Deniz Hukuku Mahkemesini kurmakla görevli Dördüncü Komisyonun çalışmaları ilerlemektedir.

Öte yandan, Konferansın II sayılı kararı ile maden yumrularına ilişkin ön-faaliyetler konusunda hazırlık yatırımlarıyla ilgili olarak çalışmalar sürmektedir. Bu çerçevede, Bölgede ilk yatırımları yapacakları özendirmek amacıyla bir "öncü yatırımcılar" **(pioneer investors; investisseurs pionniers)** kavramı oluşturulmuştur. Üç kategori "öncü yatırımcı" öngörülmektedir. Birinci kategori, Fransız, Hintli ve Sovyet kamu kuruluşları ya da yurttaşları tarafından oluşturulmakta olup, 1.1.1983'ten önce Bölgeye en az 30 milyon dolar (1982 değeri ile) yatırım yapan ya da bunun 1/10'u kadar araştırmaya harcayan gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır (Bkz. Doc. LOS/PCN/WP. 16/Rev. 1, 12 avril 1984). İkinci kategori "öncü yatırımcı", Belçikalı, Kanadalı, Amerikalı, İtalyan, Japon, Hollandalı, İngiliz ve Federal Alman gerçek ya da tüzel kişilerin katıldıkları dört çok-uluslu konsorsiyumu içermekte olup, söz konusu konsorsiyumların ilgili ayrıcalıklardan yararlanabilmesi için bulundukları devlet ya da devletlerin Sözleşmeyi imzalaması ve kendilerinin de 1.1.1983'ten önce Bölgeye en az 30 milyon dolar yatırım ya da miktarın 1/10'u oranında araş-

tırma harcaması yapmış olmaları gerekmektedir. Üçüncü kategori "öncü yatırımcı" ise, gelişmekte olan ülkelerin kamu kuruluşları ya da yurttaşları gerçek ve tüzel kişiler olup, bu devletlerin Sözleşmeyi imzalaması ve ilgili kuruluş ya da kişilerin 1.1.1985'ten önce Bölgeye en az 30 milyon dolar yatırım ya da bu miktarın 1/10'u oranında araştırma harcaması yapmış olmaları gerekmektedir. Belirtilen koşulları yerine getiren üç kategoriden birine ait bir kuruluş ya da kişi kendisinin Hazırlık Komisyonuna "öncü yatırımcı" olarak kaydedilmesini isteyebilecektir. Böylece, söz konusu kuruluş ya da kişiler Bölgenin işletilmesinde öncelikle ve ayrıcalıklı faaliyetler sürdürme olanağını elde edeceklerdir.

Sözleşmeyi imzalayan devletlerin belirtilen çalışmaları sürerken, Sözleşmeyi imzalamayan ve Sözleşmenin Bölgeye ilişkin hükümlerinden hoşnutsuzluklarını bildiren kimi Batılı devletler uluslararası deniz yatağının işletilmesi konusunda ulusal yasalar çıkarmaktadır (örneğin, A.B.D., F. Almanya ve İngiltere'nin ulusal yasaları için bkz. **I.L.M.**, 1980, vol. 19, s. 1003 vd., 1981, vol. 20 s. 393 vd., 1219 vd., 1228 vd. ve 1982, vol. 21, s. 808 vd., 867 vd.). Yine, Batılı devletlerin uluslararası deniz yatağının işletilmesi konusunda kendi aralarında kimi özel andlaşmalar imzaladıkları gözlenmektedir (örneğin, 2.9.1982 tarihli Derin Deniz Yatağının Polimetalik Yumrularına İlişkin Geçici Bağlantılar Konusunda Anlaşma: **I.L.M.**, 1982, vol. 21, s. 950-962). Batılı devletlerin ve özellikle A.B.D.'nin B.M.D.H.S.'nin öngördüğü rejime karşı başlıca eleştirileri şu konularda olmaktadır: i) devlet kuruluşları ya da özel ortaklıklara işletme izni verilirken Otorite'nin ilgili organlarının teknik verilerden çok siyasi nedenlere dayandırılan kararlar vermesi olasılığı; ii) işletme izni verilmesi ve yürütülmesi durumunda Otorite'ye ödenmesi gereken payın yüksekliği; iii) özellikle A.B.D.'nin Otorite'nin giderlerine —İşletme giderleri dahil— % 25 gibi büyük bir oranda katılması gereği; iv) devlet kuruluşları ya da özel ortaklıkların işletme izni almak için iki alan göstererek yalnızca birini işletebilmesi ve ötekinin işletme için ayrılması; v) İşletme ve gelişmekte olan ülkeler ortaklıkları için teknoloji transferi gereği; vi) işletilecek madenlerin belirli kotalarla sınırlandırılması; vii) İşletmeye tanınan serbest rekabeti bozucu kimi ayrıcalıklar; viii) Otorite'ce elde edilen gelirlerin dağıtımında ulusal kurtuluş örgütlerine de pay verilmesi; v.b...

Bu durum karşısında uluslararası deniz yatağının geleceği henüz açıklıkla ortaya çıkmış değildir. Hukuksal açıdan, B.M.D.H.S.'ni imzalamış bulunan ve yürürlüğe koymayı amaçlayan devletler, uluslararası deniz yatağının "insanlığın ortak malı" olduğunu ve bunun III. Deniz Hukuku Konferansında Batılı devletlerce de kabul edildiğini ileri sürerek, öngörülen rejime herkesçe uyulması gereği üzerinde durulmaktadır. Buna karşılık, başta A.B.D. olmak üzere kimi Batılı devletlerin Otorite gibi bir

uluslararası örgüt kuran ve buna tanıdığı yetkiler çerçevesinde uluslararası deniz yatağı rejimini düzenleyen bir Sözleşme hükümlerinin yalnızca tarafları bağlayacağı ve yapılageliş hukuku doğurmayacağı yönünde değerlendirmelerde bulunduğu gözlenmektedir.

Üçüncü Başlık :

ULUSLARARASI HAVA HUKUKU

(air law; droit de l'air; Luftrecht)

Geniş anlamda ele alındığı zaman, hava hukuku, hava sahası ve ondan yararlanmayla ilgili bütün hukuk kurallarını içermektedir. Böylece, hava hukuku kavramı içine, kısaca havacılık adıyla anılan havada ulaşım ve ona bağlı ilişkileri inceleyen kurallardan başka, havadan ses ve elektrik dalgalarını aktaran telsiz telgraf-telefon, radyo ve televizyon gibi her türlü iletişim ve haberleşme yöntemlerine ilişkin kurallar ile meteorolojiye ilişkin kuralların da girdiği görülmektedir (örneğin bkz. Ö.İ. Akipek, **Hava Sahasının Devletler Hukuku Bakımından Durumu,** Ankara, 1950, s. 5). Buna karşılık, dar anlamında hava hukuku, yalnızca havacılık ile sınırlı hukuk kurallarını kapsamaktadır. Bu iki anlayış arasında hangisinin daha doğru olduğu konusunda herhangi bir tartışmaya girmeden, burada hava ile ilgili temel kuralları verebilmek amacıyla, hava hukukunu geniş anlamda ele alacağız. Dolayısıyla, ilk önce havacılık ile ilgili hukuk kurallarını inceleyecek ve sonra telekomünikasyon kurallarını ele alacağız. Ancak, bunu yaparken havaya ilişkin kuralların kamu düzenini ve özellikle de uluslararası düzeni ilgilendiren kuralları üzerinde duracağız. Dolayısıyla, havacılık konusunda hava ülkesi ve uluslararası hava ulaşım rejimi gibi uluslararası düzeni ilgilendiren konular incelenirken, hava araçlarının mülkiyeti, hava taşımacılığı sözleşmeleri, hava araçlarının sigortası gibi konular bu tür sorunları inceleyen hava özel hukukuna bırakılacaktır. Yine, iletişim ve haberleşme konularında uluslararası kurallar ele alınacak ve ulusal sorunlar incelememiz dışında kalacaktır.

I. HAVACILIKLA İLGİLİ KURALLAR

Kaynakça:

Türkçe: C. Bilsel, **Milletlerarası Hava Hukuku,** İstanbul, 1984; Ö.İ. Akipek, **Hava Sahasının Devletler Hukuku Bakımından Durumu,** Ankara, 1959; H. Belbez, "Hava Hukuku. Konusu ve Mahiyeti", **S.B.O.D.,** Cilt I, Sayı 4, s. 743-746; A.S. Bilge, "Şikago Havacılık Anlaşmaları ve Milletlerarası Si-

vil Havacılık Teşkilâtı", **S.B.F.D.**, Cilt VI, Sayı 1-4, s. 196-214; M.N. Göknil, **Milletlerarası Hava Hukuku**, İstanbul, 1951; A. Göze, **Devletin Ülke Unsuru**, İstanbul, 1959, s. 139-154; M. Önen, **Yabancı Hava Gemileri Tarafından Yeryüzünde Üçüncü Şahıslara Verilen Zararlar Hakkında 7 Ekim 1952 Tarihli Roma Konvansiyonu**, İstanbul, 1983; M. Önen, **Türk Sivil Havacılık Mevzuatı ve Uluslararası Uzay Hukuku Kuralları**, İstanbul, 1986; S.L. Meray ve C. Sar, "İzinsiz Giren Yabancı Uçakların Uluslararası Hukuk Açısından Yarattığı Sorunlar", **Cem Sar'a Armağan (S.B.F.D.)**, Cilt XXVII, Sayı 3, s. 1-80; T. Çağa, **Hava Hukuku**, İstanbul, Cilt I, 1963; İ. İşmen ve G. İpekçi, **Türk Sivil Havacılık Lügatı**, İstanbul, 1959.

Yabancı dil: K. Halibroner, **Der Schutz der Luftgrenzen im Frieden**, Köln und Bonn, 1972; J. Erler, **Rechtsfragen der ICAO**, Köln und Berlin, 1967; R.Y. Jennings, "Some aspects of the air", **R.C.A.D.I.**, 1949-II, s. 513 vd.; D.H. Johnson, **Rights in airspace**, Manchester, 1965; P. de la Pradelle, "Les frontières de l'air", **R.C.A.D.I.**, 1954-II, s. 117 vd.; I. Lissitzyn, "The treatment of aerial intruders in recent practice and international law", **A.J.I.L.**, 1953, s. 559 vd.; O. Lissitzyn, "Some legal implications of the U-2 and RB-47 incidents", **A.J.I.L.**, 1962, s. 135 vd.; N. Mateesco Matté, **Aerospace law**, London and Toronto, 1969; N. Mateesco Matté, **Deux frontières invisibles: De la mer territoriale à l'air "territorial"**, Paris, 1965; D. Goedhuis, "Questions of public international air law", **R.C.A.D.I.**, 1952-II, s. 205 vd.; Mc Dougal, Laswell and Vlasic, **Law and public order in space**, New Haven and London, 1964; O. Riese, **Luftrecht**, Stuttgart, 1949; A.D. McNair, **The law of the air**, London 2nd. ed., 1953; N. Schawcross, K.M. Beaumont and P.R.E. Brown, **Air law**, London, 2nd. ed., 1964; B. Cheng, **The law of international air transport**, London, 1962.

A. Havacılıkla ilgili kuralların gelişimi

Balonun 18. yüzyıl sonlarında yapılması ile birlikte havacılıkla ilgili kurallaşmaların gereği yavaş yavaş kendini duyurmaya başlamıştır. Uygulanan uluslararası hukukta havacılıkla ilgili ilk sorun, 1870'te Paris'i kuşatan Alman orduları üzerinden Fransızların balonlarla haberleşmesi ve liderleri Gambetta'nın kenti terketmesi olayı ile doğmuştur. Nitekim, Bismark 16.11.1870 tarihinde Fransa'ya verdiği notasında, bu yolla Alman hatlarını aşan ya da haberleşen kimseleri, savaş tutsağı olarak değil de, casus olarak değerlendireceklerini bildirmiştir (C. Bilsel, **a.g.y. (Hava hukuku)**, s. 11).

Havacılıkla ilgili ilk kurallaşma arayışları bir süre daha savaş hukuku ve kuvvet kullanmanın düzenlenmesi konularında sürmüştür. Böylece, 1899 La Haye I. Barış Konferansında, 29.7.1899'da kabul edilen Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesine ek tüzüğün 29. maddesi ile balonlarla uçan kıyafet değiştirmemiş askerlerin casus sayılmamaları görüşü benimsenmiştir. Yine, aynı konferansta kabul edilen 29.7. 1899 tarihli bir bildiri ile, balonlardan ya da bunlara benzer yöntemlerde havadan patlayıcı madde atılması beş yıl süre ile yasaklanmıştır. 1907 La Haye II. Barış

Konferansı sırasında, 18.10.1907 tarihli Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesi, 1899'da uçan kişilerle ilgili olarak kabul edilen 29. maddeyi aynen benimserken, balonlardan patlayıcı atılması konusundaki bildirinin süresinin 1915'te yapılacak barış konferansına kadar uzatılması oybirliğini elde edememiştir (29 kabul, 8 çekimser ve 7 karşı oy). Nihayet, Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesinin 23. maddesinde savunmasız yerleşim yerlerinin bombalanması yasaklanırken, bunun her ne yolla yapılırsa yapılsın yasak olduğunu bildirmek suretiyle, hava bombardımanları da Sözleşmenin yasak kapsamı içine sokulmuştur.

Hava ülkesi, hava ulaşımı ve hava araçlarının rejimi konuları ise, ilk kez, 1910'da Paris'te ve Verona'da yapılan 18 devletin katıldığı konferanslarda ele alınmıştır. Fransız ve Almanların hava ülkesinin serbestliğini, İngilizlerin ise hava ülkesinde devletin egemenliğini savunması nedeniyle bu konferanslarda herhangi bir andlaşma gerçekleştirilememiştir. Anılan konulardaki ilk andlaşma, 29.7.1913'te imzalanan Fransa-Almanya Hava Ulaşımı Sözleşmesi olmuştur. Söz konusu Sözleşme, askeri ve sivil uçaklar arasında ayırım yapmakta ve sivil uçakların öteki devletin hava sahasından zararsız geçiş hakkını kabul etmektedir.

Hava hukukuyla ilgili ilk çok-taraflı andlaşma, 13.10.1919 tarihli Paris Hava Ulaşım Sözleşmesidir. Birinci Dünya Savaşını sona erdiren Paris Barış Konferansı içinde oluşturulan Havacılık Komisyonu (A.B.D., Küba, Portekiz, Romanya, Yunanistan ve Sırp-Hırvat-Sloven devletlerinden birer üye) tarafından hazırlanan andlaşma tasarısı Konferans genel kurulunca benimsenerek anılan Sözleşme ortaya çıkmıştır. Ana Sözleşme 43 maddeyi içermekte olup, hava ülkesi, hava araçlarının uyrukluğu, ulaştırmaya elverişlilik koşulları, ulaşım kuralları, devlet hava araçları, vb. konularda düzenlemelerde bulunmaktadır. Sözleşme, ayrıca, aşağıdaki konulara ilişkin 8 eke sahiptir: i) Hava araçlarının sınıflandırılması, tanımı, işaretleri; ii) Ulaşıma elverişlilik belgesi; iii) Borda kayıtları; iv) Işık, işaret ve ulaşım kuralları; v) Uçak adamları; vi) Hava haritaları; vii) Meteorolojik bilgi alış-verişi; viii) Gümrük sorunları.

1919 Paris Hava Ulaşım Sözleşmesi hava üzerinde devletlerin münhasır egemenliği ilkesini kabul etmekle birlikte, barış zamanında sivil hava araçlarının ilke olarak serbest geçiş hakkı bulunduğunu bildirmektedir. Ancak, ülke devleti yasak bölgeler ilan edebilme hakkına sahiptir. Yine, devlet hava araçları ve uluslararası düzenli taşımacılık yapan sivil hava araçları izin almadan geçiş hakkına sahip bulunmamaktadır. Bir devletin hava ülkesi ise, kara ülkesi ve karasuları üzerinde yeralan hava sahası olarak belirtilmektedir. Paris Sözleşmesi, 1922, 1923, 1929'da olmak üzere dört kez değişikliklere uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesi 33

devletin taraf bulunduğu Sözleşme Savaş sonrasına kadar uluslararası hava rejimini belirleyen ve yürüten en önemli andlaşma olmuştur. Sözleşme, ileride sözünü edeceğimiz 1944 Şikago Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi ile, 1947'de yürürlükten kalkmıştır. Türkiye, Lozan Barış Andlaşmasının 100. maddesinde, "coğrafya açısından durumunun gerekli kıldığı değişiklikler yapılmasını elde ederse", anılan Sözleşmeye taraf olmayı kabul ettiğini bildirmiştir. Ancak, sonuçta, Türkiye, beklentilerinin karşılanmadığı kanısıyla, 1919 Paris Sözleşmesine hiçbir zaman katılmamıştır.

1919 Paris Sözleşmesinden sonra bu konuda başka çok-taraflı andlaşmaların imzalandığı gözlenmektedir. Bunlardan bir tanesi, 1.11.1926 tarihli Madrid Hava Ulaşımına ilişkin İspanyol-Amerikan Sözleşmesidir. O tarihlerde Paris Sözleşmesine katılmamış bulunan İspanya, Portekiz ve 19 Güney Amerika devleti tarafından imzalanan bu sözleşme büyük ölçüde Paris Sözleşmesi hükümlerini teyid etmektedir. Bu konuda gerçekleştirilen bir başka andlaşma 20.2.1928 tarihli Havana Ticari Havacılığa ilişkin Panamerikan Sözleşmesidir. Hava ulaşımının teknik yanı ile birlikte ticari uçuşları da düzenleyen bu sözleşme de temel kurallarda Paris Sözleşmesini teyid etmektedir (1926 Madrid ve 1928 Havana Sözleşmeleri için bkz. Ö.İ. Akipek, **a.g.y., (Hava Sahası)** s. 68-72). Bunları, 12.10.1929 tarihli Hava Taşımacılığına İlişkin Varşova Sözleşmesi ile 29.5.1933 tarihli Uçakların Neden Olduğu Zararlara İlişkin Roma Sözleşmesi izlemiştir (Bilgi için bkz. C. Bilsel. **a.g.y. (Hava Hukuku),** sırasıyla s. 314-352 ve 371-378). Daha sonra, 1929 Varşova Sözleşmesi 28.9.1955 tarihli La Haye Protokolü ile birtakım değişikliklere uğramıştır (Bkz. **R.G.,** 3.12.1977, sayı 16128). Yine, 1933 Roma Sözleşmesi de 7.10.1952 tarihli Yabancı Hava Araçlarının Yeryüzünde Üçüncü Kişilere Verdikleri Zarara İlişkin Sözleşme ile değişikliklere uğramıştır (Metin için bkz. U.N.; **Treaty Series,** vol. 310, s. 180 vd.). Nihayet, 19.6.1935'te Buenos-Aires'de 21 Amerika devleti bir transit taşımacılık sözleşmesi imzalamışlar, fakat bu sözleşme yalnızca üç devlet tarafından onaylanmıştır. Anılan andlaşmaların büyük bir kısmı günümüzde yürürlükten kalkmış bulunmaktadır.

Bugün uygulanan uluslararası hukuk incelendiği zaman, hava taşımacılığı ve hava araçlarının neden olduğu zararlar nedeniyle üçüncü kişilere karşı sorumluluk konularının bunları ele alan özel hava hukukuna gönderilmesi kaydıyla, özde 7.12.1944'te imzalanan Şikago Sözleşmeleri ile karşılaşılmaktadır. Şikago'da, 1.11.1944-7.12.1944 tarihleri arasında 52 devletin katılması ile toplanan Sivil Havacılık Konferansı sonunda, bugün uluslararası hava hukukunun temelini oluşturan dört andlaşma imzalanmıştır: i) Uluslararası Sivil Havacılık Geçici Anlaşması; ii) Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi; iii) Uluslararası Hava Servisleri Transit Anlaşması; iv) Uluslararası Hava Ulaşım Anlaşması (metinler

için bkz. **R.G.**, 12.6.1945, sayı 6029). Anılan andlaşmalar daha sonra birçok değişikliklere uğramıştır (başlıca değişiklikler için bkz. A.G. Ökçün ve A.R. Ökçün, **a.g.y. (Rehber)**, s. 484).

Uluslararası Sivil Havacılık Geçici Anlaşması, 6.6.1945'te yürürlüğe girmiş olup Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi ya da bu konuda yapılacak başka andlaşmalar yürürlüğe girene kadar, en çok üç yıllık bir süre için, teknik ve danışma nitelikli geçici bir sivil havacılık örgütünün kurulmasını düzenlemektedir. Nitekim, bu Anlaşmaya dayanılarak kurulan geçici örgüt Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin 4.4.1947'de yürürlüğe girmesi ile ortadan kalkmıştır.

Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, genel ilkeler, ulusal hava sahası üzerinde uçuş, hava araçlarının uyrukluğu, hava ulaşımını kolaylaştırıcı önlemler, uçuş sırasında uyulacak kurallar ve havacılığa ilişkin uluslararası standartları içermektedir. İkinci bölüm, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütünün kuruluşunu ve organlarını düzenlemektedir. Üçüncü bölüm, hava ulaştırmasına ilişkin raporlara, havaalanları ve öteki hava ulaşımı tesislerine, ortak işletmelere ilişkin kuralları kapsamaktadır. Dördüncü bölüm ise, havacılıkla ilgili öteki andlaşmaları. uyuşmazlık ve kuralların çiğnenmesine, savaş durumuna ilişkin kurallar ile Sözleşmeye taraf olma yollarını ele almaktadır.

Uluslararası Hava Servisleri Transit Anlaşması 6 maddeden oluşan kısa bir andlaşmadır. Bu Andlaşma "İki Hava Serbestliği Anlaşması" olarak da anılmaktadır. Bu Anlaşmaya taraf olan devletler, uluslararası tarifeli hava servisleri bakımından, birbirlerine şu iki serbestliği tanımaktadır: i) yere inmeksizin ülkesi üzerinden geçme hakkı; ii) ticari olmayan amaçlarla (örneğin, teknik nedenlerle) ülkesine inme hakkı (mad. 1/1). Böylece, ileride göreceğimiz gibi, Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin yalnızca tarifeli servisler dışında uçuş yapan hava araçlarına tanıdığı bu iki hak anılan Anlaşma ile tarifeli hava servislerine de tanınmış olmaktadır.

Uluslararası Hava Ulaşım Anlaşması da 8 maddeden oluşan kısa bir andlaşmadır. Bu Anlaşma ise "Beş Hava Serbestliği Anlaşması" olarak da anılmaktadır. Anlaşmaya taraf olan devletler, uluslararası tarifeli hava servisleri bakımından, birbirlerine ilke olarak şu beş serbestliği tanımaktadır: i) yere inmeksizin ülkesi üzerinden geçme hakkı; ii) ticari olmayan amaçlarla ülkesine inme hakkı; iii) hava aracının uyruğunda bulunduğu devletin ülkesinden almış olduğu yolcu ve eşyayı ülkesine indirme hakkı; iv) hava aracının uyruğunda bulunduğu devletin ülkesine gidecek yolcu ve eşyayı ülkesinden alma hakkı; v) herhangi bir taraf dev-

jet ülkesine indirme hakkı (mad. 1). Bu Anlaşmaya taraf olan devletler sözü geçen serbestliklerden beşincisine çekince koyma hakkına sahiptir (mad. 4/1). Nitekim, Türkiye anılan Anlaşmaya, 5.6.1945 tarihli onaylama yasası ile taraf olurken, yasanın 2. maddesiyle şöyle bir çekince koymuştur:

> "Yapılacak iki taraflı anlaşma ve sözleşmelerde Milletlerarası Hava Ulaştırma Sözleşmesinin 5 inci serbestisine ilişkin hükmün geçici süreler için kabulüne ve uygulanmasına hükümet yetkilidir".

B. Hava sahasının hukuksal rejimi
(air space; espace aérien; Luftraum)

Hava sahası, ulusal hava sahası ve uluslararası hava sahası olarak ikiye ayrılmaktadır.

Ulusal hava sahası, bir devletin ülkesi üstündeki hava sahasını belirtmektedir. Uygulanan uluslararası hukuka göre, devletlerin hava sahası, bu devletlerin egemenliği altında bulunan kara ülkesi ile buna bitişik olarak yeralan içsuların ve karasularının üstünde bulunan hava sahasıdır. Başka bir deyişle, bir devletin ulusal hava sahasının dış sınırı karasularının bittiği çizgi olmaktadır. Bu durum, gerek andlaşmalarla (örneğin, 1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Söz. mad. 1-2) gerekse devletlerin uygulamaları (örneğin, 14.10.1983 tarih ve 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu, 3. maddesinde "Türkiye Cumhuriyetinin egemenliği altındaki ülke ile Türk karasuları üzerindeki sahayı" Türk hava sahası olarak ilan etmektedir: Bkz. **R.G.**, 19.10.1983, sayı 18196) ile teyid edilmiş bulunmaktadır. Devletlerin uygulamalarında bu kurala aykırı düşen tek örnek Yunanistan'ın ulusal hava sahasıdır. Yunanistan, 6.9.1931 tarihli bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile, o tarihte 3 millik karasuyuna sahip bulunmasına rağmen, hava sahası genişliğini 10 mile çıkarmıştır (Bilgi için bkz. H. Pazarcı, "Lozan Antlaşmasından 1974'e kadar Ege'ye İlişkin Gelişmeler Ve Yunanistan'ın Ege Politikası", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara, 1986, s. 26-29). Ancak, bu tek örnekte bile, Yunanistan hava sahasının dış sınırının karasuları dış sınırı ile belirleneceği ilkesine uyar görünme gayreti içindedir. Böylece, Yunanistan hava sahasını doğrudan 10 mil olarak ilan etme yerine, anılan 1931 kararnamesi ile karasuları genişliğini sivil havacılık ve hava zabıtası konusunda 10 mil olarak saptadığını ilan etme yolunu seçmiştir. Bir devletin ulusal hava sahası dışında kalan hava sahası ise uluslararası hava sahasını oluşturmaktadır. Uygulanan uluslararası hukuka göre, bir devletin karasuları dışında kalan deniz alanları üstünde bulunan hava sahası uluslararası hava sahası olarak kabul edilmektedir. Nitekim,

uluslararası sivil havacılık andlaşmalarının ulusal hava sahasını karasuları ile sınırlandırması nedeniyle, bu sınır dışında kalan alanların uluslararası hava sahasını oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Devletlerin uygulamaları da, yukarıda belirtilen Yunanistan örneği dışında, bu yöndedir. Yine, aşağıda göreceğimiz gibi, deniz hukuku andlaşmaları açık denizler üstünde yeralan hava sahasında uçuş serbestliği ilkesini kabul etmek suretiyle, karasuları dışında kalan hava sahasının ulusal egemenliğe konu olamıyacağını benimsemiş bulunmaktadır.

Uzaya uydu fırlatılması ile birlikte hava sahasının sınırına ilişkin olarak bir başka sorun daha ortaya çıkmıştır. Bugün, gerek ulusal, gerek uluslararası hava sahasının hangi yüksekliğe kadar vardığı ve hangi çizgiden sonra uzay **(outer space; espace extra-atmosphérique)** sahasının başladığı sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Bu sorunun cevabı, özellikle, bir devletin egemenliği altında bulunan ulusal hava sahasının hiçbir devletin egemenliği altına giremeyeceği kabul edilen uzaydan ayırdedilmesi bakımından, çok önemlidir. Fakat, gerek uluslararası hava sahasında gerek uzayda serbestlik ilkesi kabul edilmesine rağmen, iki rejim arasındaki kimi farklılıklar nedeniyle (örneğin, uzaya fırlatılacak uyduların B.M.'e tescil ettirilmesi zorunluluğu gibi), bu iki ayrı sahanın sınırının da bilinmesi gerekmektedir. Oysa, bugün için uygulanan uluslararası hukukta bu soruya henüz bir cevap verilebilmiş değildir. Bununla birlikte, ileride uzay hukuku çerçevesinde ele alacağımız gibi, değişik ölçütlere dayalı kimi görüşler ileri sürülmektedir.

Ulusal hava sahasında geçerli olan hukuksal rejim, ülke devletinin tam ve münhasır egemenliğinin kabulü olmaktadır. Bu, çok-taraflı andlaşmalarda (örneğin 1944 Şikago Sivil Havacılık Söz., mad. 1) olduğu gibi, ikili andlaşmalarda ve ulusal yasalarda da kabul edilmiş bulunmaktadır (örnekler için bkz. Ö.İ. Akipek, **a.g.y. (Hava sahası)**, s. 54-114). Yazarlar bugün artık ülke devletinin hava sahası üzerindeki egemenliğinin tartışılmaz bir yapılageliş kuralı niteliğine sahip olduğunu bildirmektedir (örneğin bkz.: Ö.İ. Akipek, **aynı yapıt**, s. 106-109; C. Sar ve S.L. Meray, "İzinsiz Giren Yabancı Uçakların Uluslararası Hukuk Açısından Yarattığı Sorunları", **C. Sar Armağanı (S.B.F.D.**, Cilt XXVII, sayı 3, s. 6-7 ve 9-22).

Uluslararası hava sahasında geçerli hukuksal rejim ise serbestliktir. Nitekim, gerek 1958 Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi (mad. 2), gerek 1982 B.M.D.H.S. (mad. 87/1, b) açık deniz üstünde bulunan hava sahasında bütün devletlerin uçuş serbestliğine sahip olduğunu bildirmektedir. Aynı kural, bitişik bölgenin açık denizin bir parçasını oluşturması nedeniyle (Bkz. 1958 Cenevre K.B.B.S., mad. 24/1 ve 1982 B.M.D.H.S., mad. 86), bi-

tişik bölge üstündeki hava sahası için de geçerlidir. Yine, bir devletin münhasır ekonomik bölgesi üstündeki hava sahasında da uçuş serbestliği ilkesi açıkça öngörülmektedir (B.M.D.H.S., mad. 58/1). Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü Konseyi de, Şikago Sözleşmesinin 2 numaralı Eki olarak kabul ettiği Nisan 1948 tarihli kararlarında, açık deniz üstünde bulunan hava sahasında açık deniz rejiminin geçerli olacağını kabul etmiştir (Bkz. N. Mateesco Matté, **De la mer territoriale à l'air "territorial"**, Paris, 1965, s. 134-135).

C. Uluslararası hava ulaşım rejimi

a. Bir devletin hava sahasında

Yukarıda görüldüğü gibi, ülke devleti ulusal hava sahasında tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğu için, ilke olarak, yabancı uçakların ülkesi üstünden uçması yalnızca onun rızası ile olanaklıdır. Ancak, 1944 Şikago andlaşmaları ile devletlerin çok büyük bir çoğunluğu sivil hava araçlarının ülkeleri üstünden geçmesi konusunda rızalarını, değişik biçim ve koşullara bağlı olarak, açıklamış bulunmaktadır. Buna karşılık, devlet hava araçlarının bir yabancı devlet ülkesi üstünden uçması izne bağlı olarak sürmektedir. Nitekim, 22.6.1966 tarih ve 6/6639 sayılı kararnameyle kabul edilen ve hava sahamız için halen yürürlükte bulunan Yabancı Kuvvetlerin Türkiye Limanlarını, Hava Üslerini ve Hava Alanlarını Ziyaret Etmesi Konusundaki Yönetmeliğe göre yabancı hava kuvvetlerinin T.C.-nin havalanlarını ve üslerini ziyaret edebilmesi için, en az 15 gün önceden, diplomatik kanaldan Hükümetten izin alması gerekmektedir **(R.G.,** 22.7.1966, Sayı 12355, mad. 1). Türkiye, bu hava araçlarının durum ve sayısını saptama ve kalış sürelerini sınırlama hakkını saklı tutmaktadır (mad. 2). Yine, Türkiye'nin verdiği izni geri alması hakkı olduğu bildirilmektedir (mad. 7). Yine, 4.4.1972 tarih ve 7/4190 sayılı kararname ile kabul edilen Hudut Bölgeleri Uçuş Yönetmeliğimize göre, tarifeli uçuşlar dışındaki Türk ve yabancı hava araçlarının Türk kara sınırlarına ve FIR çizgisine yakın bölgelerde uçuş yapabilmeleri için izin gereklidir **(R.G.,** 22.4.1972, Sayı 14167). Herbir hava aracı sınıfına ilişkin olarak uluslararası kuralları aşağıdaki biçimde özetlemek olanağı vardır.

i) Sivil hava araçları rejimi

1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi, Sözleşmeye taraf bir devlet ülkesi üzerinden gerçekleştirilecek yabancı sivil hava araçlarının uçuşlarını ikiye ayırmaktadır (mad. 5-6): i) tarifeli uçuşlar; ii) tarifeye bağlı olmayan uçuşlar.

Şikago Sözleşmesi, tarifeli ve tarifesiz uçuşların tanımını yapmamaktadır. Bu boşluk Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü Konseyinin kabul ettiği tanımla doldurulmuş bulunmaktadır. Bu tanıma göre, bir tarifeli uluslararası hava servisinin aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekmektedir: i) birden çok devletin ülkesi üstünden uçmak; ii) paralı ve halka açık taşımacılık yapmak; iii) belirli bir zaman tablosuna göre ya da sistemli bir biçimde aynı iki ya da daha çok nokta arasında uçuş yapmak (bkz. Bin Cheng, **The law of international air transport**, London, 1962, s. 174-175). Belirtilen bu koşulların tümünü yerine getiremeyen uçuşlar ise tarifesiz uçuş kapsamına girmektedir.

1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesine taraf olan devletler, tarifesiz uçuşlar için, önceden izin almaya gerek kalmadan, öteki taraf devletlerin sivil hava araçlarına iki serbestliği tanımaktadır: i) yere inmeksizin ülkesi üstünden geçme hakkı; ii) ülkesine inme hakkı (mad. 5). Buna karşılık, aynı Sözleşme tarifeli uçuşlar için özel izin alınması gerektiğini bildirmektedir (mad. 6).

Tarifeli uçuşlarla ilgili olarak 1944 Şikago Uluslararası Hava Servisleri Transit Anlaşmasına taraf olan devletler sivil hava araçları için yukarıda belirtilen iki serbestliği birbirlerine tanımaktadır (mad. 1/1). Tarifeli uçuşlarla ilgili olarak 1944 Şikago Uluslararası Ulaşım Anlaşmasına taraf olan devletler ise, birbirlerinin sivil hava araçlarına yukarıda belirtilen iki serbestlikten başka en az şu iki serbestliği daha tanımaktadır (mad. 1): i) hava aracının uyruğunda bulunduğu devletin ülkesinden almış olduğu yolcu ve eşyayı ülkesine indirme hakkı; ii) hava aracının uyruğunda bulunduğu devletin ülkesine gidecek yolcu ve eşyayı ülkesinden alma hakkı. Eğer, ilgili devletler anılan Anlaşmaya herhangi bir çekince koymadıysalar, bu devletlerin sivil hava araçlarının herbirinin ülkesinden alacağı yolcu ve eşyayı bir üçüncü devlet ülkesine götürmek ya da herhangi bir üçüncü devlet ülkesinden aldığı yolcu ve eşyayı bu devletler ülkesine indirmek hakkı vardır.

Devletler bu hakları ikili andlaşmalarla da tanımaktadır.

1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesine göre; taraf devletlerin ülkeleri içindeki bir noktadan ötekine yapılacak paralı uçuşları yalnızca kendi uyruğundaki sivil hava araçlarına ayırabilme hakkı vardır (mad.7). Bu hak, deniz hukukunda olduğu gibi hava hukukunda da, kabotaj hakkı olarak anılmaktadır.

Öte yandan, Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi taraf devletlerin ülkelerinin belirli bölgelerinde, askeri gerekler ya da kamu güvenliği nedeniyle, uçuşa yasak bölgeler ilan edebileceğini kabul etmektedir (mad.

9). Yasak bölgelerin üstünden uçan ya da öteki uçuş kurallarına uymayan hava araçlarının, ülke devletince, gümrük ve polis denetiminden geçmeleri için, en yakın havaalanına inmeleri istenebilecektir (mad. 9/c).

Sivil hava araçlarının yukarıda bildirilen andlaşma koşulları dışında bir yabancı devlet ülkesine. hukuka uygun olarak girebilmesi, ancak özel izinle olanaklıdır. Ülke devletinin rızası alınmadan yapılan girişler izinsiz giriş olarak nitelendirilmektedir. Sivil hava araçlarının izinsiz girişleri, "tehlike içinde" **(in distress; en détresse)** bulunmaları nedeniyle olabileceği gibi, kötü hava koşulları, yön yanılması, teknik neden ya da hava aracının kaçırılması gibi kasıtsız girişler de olabilmektedir. Tehlike nedeniyle bir sivil hava aracının bir yabancı ülke hava sahasına girmesi durumunda, 1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin 25. maddesi, bu araca yardım edilmesini öngörmektedir. Bir sivil hava aracı gerek tehlike durumu nedeniyle, gerek yukarıda belirtilen kasıtsız girişler çerçevesinde, bir yabancı devlet ülkesine girdiği zaman, uluslararası uygulamada, bunlara önce uyarıda bulunulması gerektiği kabul edilmektedir (örneğin bkz. C. Sar ve S.L. Meray, **a.g.m.**, s. 40-42). Bu durumda, ülke devleti, sözkonusu sivil hava aracına inmesi ya da uygun göreceği belirli bir uçuş doğrultusunda gitmesi için, emir verebilecektir. Bu emirlere uymayan sivil hava aracına karşı, yarattığı tehlike oranında, kuvvet kullanılabileceği öngörülmektedir **(Aynı yapıt,** s. 42-43).

Sivil hava araçlarının, casusluk, kaçakçılık v.b. kasıtlı olarak bir yabancı devlet ülkesine izinsiz girmesi ise doğal olarak yasaktır. Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin 4. maddesi, "Akit devletlerden herbiri, sivil havacılığı bu Sözleşmenin gaye ve hedefleri ile kabil-i telif olmayan maksatlar için kullanmamayı kabul ederler" demek suretiyle, taraf devletlerin bu tür amaçlarla davranan ve uyrukluğunu taşıyan sivil hava araçlarına göz yummaması yükümünü getirmektedir. Ancak, ülkesine izinsiz girilen devletin hava aracının amacını değerlendirmedeki zorluklar nedeniyle, kuvvet kullanma yoluna başvurmadan önce, aracın belirli bir havaalanına inmesini istemesi ve bu emre uyulmaması durumunda kuvvet kullanması en uygun yol olarak değerlendirilmektedir (örnek olaylar için bkz. C. Sar ve S.L. Meray, **aynı yapıt,** s. 44-45).

ii) **Devlet hava araçları rejimi**

Uygulanan uluslararası hukukta ülke devletinin ulusal hava sahasında tam ve münhasır egemenliğinin kabul edilmesi ve bunun aksinin hiçbir çok-taraflı andlaşmada düzenlenmemiş bulunması nedeniyle, devlet hava araçları bir yabancı devlet hava sahasına, hukuksal olarak, yalnızca izin alarak girebilmektedir. Nitekim, sivil hava araçlarının kimi koşul-

larla serbest giriş ve uçuşlarını kabul eden gerek 1919 Paris Sözleşmesi (mad. 32), gerek 1944 Şikago Sözleşmesi (mad. 3), devlet hava araçlarını (Paris Sözleşmesi yalnızca askeri hava araçlarından söz etmektedir) düzenleme dışında bırakmaktadır. Şikago Sözleşmesinde devlet hava araçlarının öteki devlet ülkeleri üstünde uçması konusunda yeralan hüküm aynen şöyledir (mad. 3/c):

> "Akit devletlerden birine ait bir devlet hava nakil vasıtası ancak hususi bir anlaşma veya sair suretle selâhiyet verilmiş olduğu takdirde ve bu selâhiyetin şartlarına uygun olarak diğer bir devletin ülkesi üzerinden uçabilir veya o devlet ülkesine inebilir".

Ülke devletinden usulüne uygun olarak izin almış bulunan yabancı devlet hava araçları, uçuş kurallarına uyduğu sürece, dokunulmazlığa sahiptir.

Bir yabancı devlet hava sahasına izinsiz giren devlet hava araçlarına gelince, bu girişin, kötü hava koşulları, yön şaşırması ya da teknik arızalar nedeniyle kasıtsız olması ile kasıtlı bulunması durumlarını ayırmak gerekmektedir. Tehlike ya da başka nedenlere bağlı kasıtsız girişlerde, başta askeri hava araçları olmak üzere, devlet hava araçlarına bu durumlarda sivil hava araçlarına davranıldığı gibi davranılması gerektiği genel bir kabul görmektedir (C. Sar ve S.L. Meray, **aynı yapıt, s. 48-56**). Buna karşılık, kasıtlı izinsiz girişte bulunan devlet araçları durumunda, başka bir deyişle, casusluk, kışkırtma vb. amaçlarla yapılan izinsiz girişlerde, uyarıda bulunmaksızın kuvvet kullanılıp kullanılmıyacağı tartışılmaktadır. Genel olarak askeri hava araçları için de uyarıda bulunduktan ve makul bir süre beklendikten sonra kuvvet kullanılabileceği kabul edilmektedir (C. Sar ve S.L. Meray, **aynı yapıt**, s. 75). Ancak, düşmanca niyetleri açıkça belli olan, saldırıya geçen ya da geçmek üzere olduğu kesinlikle anlaşılan askeri hava araçlarına karşı, uyarıda bulunmadan da, kuvvet kullanılabilmesi uluslararası hukuka uygun olarak değerlendirilmektedir **(aynı yapıt)**.

b. **Uluslararası hava sahasında**

Uluslararası hava sahasında serbestlik rejimi geçerli olduğu için, bu alanda bütün devletlerin hava araçları, ister sivil ister devlet hava aracı olsun, serbestçe uçma hakkına sahiptir. Hava araçları uluslararası hava sahasında, ilke olarak, uyruğunda bulundukları devletin yetkisi altında bulunmaktadır. Ancak, 1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin 12. maddesinde, "Açık denizlerde, bu Konvansiyon esaslarına göre vaz edilmiş kurallar uygulanacaktır" hükmüne dayanarak, Uluslararası

Sivil Havacılık Örgütü Konseyi, uluslararası hava sahasındaki uçuş kurallarını kapsayan Sözleşmenin 2 sayılı Ekini kabul etmiştir. Anılan 2 Sayılı Ek, uluslararası hava sahasında, özellikle, çarpışmalara engel olacak kuralları, uçuş planı kurallarını, görerek uçuş **(VFR)** ve aletli uçuş **(IFR)** kurallarını, tehlike anında alınacak önlemleri uluslararası düzenlemelere bağlamaktadır. Öte yandan, Sözleşmenin 11 sayılı **Eki ile de,** genel olarak hava trafik hizmetleri düzenlenmektedir. Anılan 11 sayılı Ekte (par. 2.1.2) açık denizler üstünde hava trafik hizmetlerine ilişkin bölgeler belirlenmesi öngörülmektedir. Böylece kimi uluslararası bölgelerde, uçuş güvenliği ve hava trafik hizmetleri bakımından uçuşların belirli bir devletin teknik denetimi altına koyulduğu durumlarda, uluslararası hava sahasında bulunan sivil hava araçlarının bu kurallara uyması gerekmektedir. Ulusal ve uluslararası hava sahalarını birlikte ilgilendiren bu uçuş güvenliği ve hava hizmetleri sorunu aşağıda ayrı olarak ele alınacaktır.

ç. Uçuş güvenliği ve hava trafik hizmetleri düzenlemeleri

1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin, 2 sayılı Ekine bağlı olarak, 11 sayılı Eki çerçevesinde uçuş güvenliğini sağlamak amacıyla şu hava trafik hizmetlerinin **(air traffic services)** verilmesi düzenlenmektedir: i) hava trafik denetimi hizmetleri **(air traffic control services)**; ii) uçuş bilgi hizmetleri **(flight information services)**; iii) uyarı hizmetleri **(alerting services)**. Bunlara, 15 sayılı Ek ile havacılık bilgi hizmetleri **(aeronautical information services)** ve 12 sayılı Ek ile arama-kurtarma hizmetleri **(search and resque services)** eklenmiştir.

Belirtilen bu hizmetlerin yerine getirilebilmesi için, genel olarak, hava sahasının değişik nitelikte yetkilerle donatılmış sorumluluk bölgelerine ayrıldığı görülmektedir. Söz konusu teknik sorumluluk bölgelerinin en önemlisi uçuş bilgi bölgesi **(Flight Information Region)**dir. Uçuş bilgi bölgesi ya da, İngilizce kısaltılmış adıyla, FIR, içinde uçuş bilgi ve uyarı hizmetlerinin verildiği hava sahasıdır. Uçuş bilgi hizmetleri, özellikle, önemli meteorolojik bilgileri, ulaşım kolaylıklarını, havaalanlarının durumunu, bölgede bulunan tehlikeleri (örneğin, göçmen kuşların varlığı gibi) bildirmeyi içermektedir. Uyarı hizmetleri ise, kaybolan, kaza yapan ya da tehlikede olan hava araçlarına ilişkin bilgilerin arama-kurtarma faaliyetleri ile görevli birimlere bildirilmesi görevlerini kapsamaktadır. FIR sahaları, yalnızca ulusal hava sahalarını kapsayabileceği gibi, kimi bölgelerde uluslararası hava sahasını da kapsayabilmektedir. 11 Sayılı Eke göre (par. 2.1.1), bir devletin ülkesi üstündeki hava sahasında uçuş bilgi bölgesinin sınırlarının belirlenmesi ve sorumluluğu ülke devletine aittir. Ancak, bir devletin kendi hava sahasında yürütülecek FIR hizmet-

lerinin sorumluluğunun başka bir devlete devredilmesi olanağı vardır. Anılan aynı Eke göre (par. 2.1.2), açık denizler ya da egemenliğin kime ait olacağı belirlenmemiş ülkeler üstünde hava trafik hizmeti verilecek uçuş bilgi bölgelerinin bölgesel anlaşmalarla belirlenmesi gerekmektedir.

Uçuş bilgi bölgesi güvenlik önlemlerine, ayrıca denetimli uçuşların yönlendirildiği hava koridorlarını da eklemek uygun olacaktır. Hava koridorları, genellikle 10 deniz mili genişliğinde olup, güvenlik bakımından hava araçlarına izlemeleri tavsiye edilen yollardır.

Anılan uçuş güvenliği bölgeleri uluslararası hava sahasına ilişkin olduğu zaman, ki bu durum FIR'larla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır, bu kurallara uyulmasının zorunlu olup olmadığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin 12. maddesi, Sözleşme ilkelerine uygun olarak koyulacak kurallara uyulması gerektiğini bildirmektedir. Dolayısıyla, Sözleşmenin 2 ve 11 Sayılı Ekleri çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemeler ve bunlara uygun olarak kullanılacak yetkiler sivil hava araçları için bağlayıcıdır. Buna karşılık, Sözleşmenin 3. maddesinin a) fıkrasının Sözleşme hükümlerinin devlet hava araçlarına uygulanmıyacağını öngörmesi nedeniyle, bu düzenlemeler, ilke olarak, başta askeri hava araçları olmak üzere devlet hava araçları için uyulması zorunlu düzenlemeleri oluşturmamaktadır. Bununla birlikte, Sözleşmenin 3. maddesinin d) fıkrasında "Akit devletler, devlet hava nakil vasıtaları için nizamlar vazederken sivil hava nakil vasıtalarının seyrüseferinin emniyetini göz önünde bulundurmayı taahhüt ederler" denmek suretiyle, devlet hava araçlarının da sivil hava araçları için düzenlenen uçuş güvenliğini bozmamaları gerektiği kabul edilmektedir. Fakat, anılan hükümden de anlaşılacağı gibi, uluslararası hava sahasına ilişkin olarak gerekli önlemleri alma yükümü ve zorunluluğu devlet hava araçlarının uyruğunda bulunduğu devlete düşmektedir. Uygulamada, devletler, askeri hava araçlarının uçuşlarını iki sınıfa ayırmaktadır: i) harekât hava trafiği **(operational air traffic)**; ii) genel hava trafiği **(general air traffic)**. Harekât hava trafiği uçuşları askeri amaçla yapılan, eğitim, tatbikat ve harekât uçuşlarını kapsamakta olup, Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi ve ekleriyle konulan olağan kurallara uyulma yoluna gidilmemektedir. Sözleşmeye taraf devletler bu tür uçuşlar sırasında 3. madde d) fıkrasındaki sorumluluklarını kendi aldıkları güvenlik önlemleri ile gerçekleştirmektedir. Genel hava trafiği uçuşları ise, askeri hava araçlarının da olağan güvenlik kurallarına uyarak yapmakta sakınca görmedikleri uçuşları (örneğin, malzeme taşıma) belirtmektedir. Bu durumda askeri hava aracı da, sivil hava araçları gibi, uçuş planı doldurmakta, havada FIR denetim birimlerine gerekli raporları vermekte ve verilen yönergelere uymaktadır.

Uçuş güvenliğinin sağlanması konusunda FIR çizgilerinin saptanması ile ilgili olarak Ege'deki çizgi 18.10. - 4.11.1950 tarihleri arasında Uluslararası Sivil Havacılık Örgütünün üyesi Ortadoğu bölgesi devletlerinin İstanbul'da yaptıkları toplantıda belirlenmiştir (bkz. ICAO, **Final report of the rules of the air and air traffic control committee,** Montreal, February 1951, Doc. 7055, MID/2-RAC, özellikle s. 15 ve 17). Bu yolla kabul edilen FIR çizgisi 1952'de Paris'te yapılan Avrupa bölgesi devletleri toplantısında ele alınarak teyid edilmiştir (bkz. 23.5.1952 tarihli ICAO belgesi: Doc. 7280, EUM III/1952). Bu düzenlemeye göre, Türkiye ile Yunanistan'ın egemenliğindeki doğu Ege adaları arasında fiili olarak varolan karasuları sınırının batısında kalan bölge "Atina FIR'ı" adı altında Yunanistan'ın denetimine bırakılmıştır. Ancak, bir süreden beri Türkiye bu FIR çizgisinin daha batıya kaydırılmasını istemektedir. Yine Yunanistan'ın Ege'de uçuş yapan bütün Türk askeri uçaklarının uçuş planı vermesi ve FIR'la ilgili yönergelere uymasını istemesi nedeniyle, Türkiye Yunanistan'ın teknik yetkilerini aştığını ileri sürmekte ve bu yetki genişlemesini kabul etmemektedir.

Türkiye'nin FIR'a ilişkin kabul ettiği sorumluluk çizgisi, Akdeniz'de yine 1950 İstanbul toplantısı ile saptanmış ve güneydeki sorumluluk "Lefkoşe FIR'ı" adı altında o tarihte Kıbrıs'ı egemenliği altında bulunduran İngiltere'ye bırakılmıştır. Yine, daha sonraki yıllarda, Sovyetler Birliği ile de, büyük ölçüde Karadeniz'deki karasuları sınırımızla çakışan bir FIR çizgisinin saptanması ve bunun kuzeyindeki sorumluluğun Sovyetlere bırakılması yoluna gidilmiştir. Ancak, bugün Sovyetler Birliği ile de FIR çizgisinin daha kuzeye kaydırılması yolunda görüşmeler yapılması için girişimler yapılmaktadır. "Lefkoşe FIR'ı" ile ilgili olarak da, bugün bu yetkinin Kıbrıs Rum Yönetimince kullanılması nedeniyle, Türkiye'nin eleştirileri vardır.

II. TELEKOMÜNİKASYON İLE İLGİLİ KURALLAR
(telecommunication; télécommunication; Telekommunikation)

Kaynakça:

Türkçe: S. Tolüner, s. 44-46.

Yabancı dil: Rudolf, "Informationsfreiheit und Rundfunk im Völkerrecht", **Jahrbuch für Internationales Recht,** 1955, s. 256-288; H.F. Panhuys and M.J. Boas, "Legal aspects of pirate broadcasting", **A.J.I.L.,** 1966, s. 303 vd.; M. Coidan, "La répression des émissions de radio-diffusion effectuées par des stations hors des territoires nationaux", **A.F.D.I.,** 1966, s. 476 vd.

Hava sahasının bir başka önemli kullanım biçimi de, telekomünikasyon yöntemleri aracılığıyla, bu sahadan iletişim ve haberleşme amacıyla

yararlanmadır. Telekomünikasyon konusunda en son gerçekleştirilen evrensel nitelikli çok-taraflı andlaşma olan 1973 Malaga-Torremolinos Uluslararası Telekomünikasyon Sözleşmesinin 2 Sayılı Ekine göre, telekomünikasyonun tanımı aynen şöyle yapılmaktadır: "telli, radyoelektrik (telsiz), optik veya diğer elektromanyetik sistemler vasıtasıyla her çeşit işaret, sinyal, yazı, görüntü ve ses veya bilginin iletişimi, yayını veya alınması" (**R.G.**, 4.6.1978, Sayı 16306). Dolayısıyla, telsiz telgraf ve telefon, radyo, televizyon vb. iletişim yöntemleri havanın çeşitli nitelikteki dalgaları taşıması sonucu gerçekleşmektedir.

Anılan yöntemlerin haberleşmeye ilişkin olanlarından yararlanma, Uluslararası Telekomünikasyon Sözleşmeleri tarafından, toplum için bir hak olarak görülmekte ve haberleşme serbestliği ilkesi kabul edilmektedir (bkz.: 1965 Montreux Milletlerarası Telekomünikasyon Anlaşması, **R.G.**, 6.8.1968, sayı 12969; 1973 Malaga-Torremolinos Uluslararası Telekomünikasyon Sözleşmesi, **R.G.**, 4.6.1978, sayı 16306). Böylece anılan andlaşmalara taraf devletler, herhangi bir ayırım gözetmeden, herkese haberleşme serbestliğini sağlamayı yükümlenmektedir. Ayırım gözetmeme ilkesinin tek kural-dışılığı, denizde, havada ve karada can güvenliği ve sağlık nedenleriyle tanınan önceliklerdir. Öte yandan, III. Kitabımızda inceleyeceğimiz diplomasi temsilciliklerinin haberleşme serbestliği saklı kalmak koşuluyla, devletlerin özel telgraf ve telefon haberleşmelerini, yasalara, kamu düzenine ve kamu ahlakına aykırı düştükleri takdirde, yasaklama yetkisi vardır. Devletlerin bu konudaki yetkileri ve temel hak ve özgürlüklerin bu tür haberleşmelerle ilgisi için okuyucuyu iç hukukun bir dalı olarak ele alınan Haberleşme Hukukuna göndermekle yetineceğiz (örneğin, bkz. F. Gölcüklü, **Haberleşme Hukuku**, Ankara, 1970).

Radyo ve televizyon yayınları bakımından uygulanan uluslararası hukuk incelendiği zaman ise, iki önemli hukuksal sorunla karşılaşılmaktadır: i) yayın sırasında frekans dilimlerinin kullanımını düzenlemek ve bunlara zarar veren parazitleri ortadan kaldırmak; ii) "korsan" yayın organları aracılığıyla bir devlet ülkesine yönelik yasadışı radyo ve televizyon yayınları yapmak. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği kurucu andlaşması ve bu örgüt çerçevesinde kabul edilen yönetmelikler, birinci sorunla ilgili olarak, taraf devletlerin doğrudan ya da denetiminde kurulacak radyo ve televizyon istasyonlarını öteki devlet ve kurumlara zarar vermiyecek biçimde yapmalarını öngörmekte ve frekansların tescilini istemektedir. "Korsan yayınlar" konusuna gelince, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği çerçevesinde 21.12.1959 tarihinde imzalanan Radyo Yönetmeliği, bir devletin ülkesi dışında, açık denizde, kurulan gezici istasyonlar aracılığıyla yayın yapılmasını yasaklamış ve bunu sağlama görevini ilgili devletlere bırakmıştır. Aynı biçimde, 20.1.1965 tarihinde Avrupa Konse-

yi çerçevesinde kabul edilen Ulusal Ülke Dışındaki İstasyonlardan Yapılan Yayınların Önlenmesi Konusunda Avrupa Sözleşmesi de, ülke dışından yapılan yayınları yasaklamakta ve taraf devletlere bunu cezalandırma yetkisi tanımaktadır. Nihayet, açık denizle ilgili bölümde bildirdiğimiz gibi, B.M.D.H.S.'nin 109. maddesi de bu tür yayınları yasaklamaktadır.

Dördüncü Başlık :

UZAY HUKUKU

(outer space law; droit de l'espace extra-atmosphérique; Weltraumrecht)

Kaynakça:

Türkçe: S.L. Meray, Uzay ve Milletlerarası Hukuk, Ankara, 1964; S.L. Meray, Cilt I, s. 498-502; S.L. Meray, "Atmosferin Yukarı Tabakaları ve Feza ile ilgili Bazı Hukuk Meseleleri", S.B.F. 100'üncü Yıl Armağanı, Ankara, 1959, s. 145-189; S.L. Meray, "Uzayda Devletlerin Çalışmalarını Yönetecek İlkelere İlişkin Andlaşma", S.B.F.D., Cilt XXII, Sayı 1, s. 33-53; S.L. Meray, "Dünya-dışı Canlılarla Hukuki İlişkiler Sorunu", S.B.F.D., Cilt XXII, Sayı 2, s. 83-92; S.L. Meray Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler El Kitabı, Ankara, 1977, s. 154-163; M. Önen Türk Sivil Havacılık Mevzuatı ve Uluslararası Uzay Hukuku Kuralları, İstanbul, 1986; S. Toluner, s. 46-50; E.F. Çelik, 1987, 2. Kitap, s. 251-268; Y. Altuğ, "Gökyüzünde ve Uzayda Bazı Faaliyetlerin Antlaşmalarla Yasaklanması ve Düzenlenmesi", İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Dergisi, Cilt VII, Sayı 24, s. 17-27; A. Demir, "Intelsat Haberleşme Sistemi", A.Ü.B.Y.Y.O. Yıllığı, Cilt VIII, 1983-1985, s. 79-90; H. Pazarcı, "Pozitif Uzay Hukuku ve Bugünkü Sorunları", Seha L. Meray'a Armağan, Ankara, Cilt I, 1981, s. 223-250.

Yabancı dil: H. Pazarcı, "Sur le principe de l'utilisation pacifique de l'espace extra-atmosphérique", R.G.D.I.P., 1979, No. 4, s. 986-997; N. U., Ressources et activités consacrées à l'espace, New York, 1977; M. G. Marcoff, Traité de droit international public de l'espace, Genève, 1973; G. Gal, Space law, Leyden, 1969; M.S. Mc Dougal, H.D. Lasswell, I.A. Vlasic, Law and government, New York, 1963; Ch. Dalfen, "Towards an international convention on the registration of space objects: the gestation process", C.Y.I.L., 1971, s. 252-268; S. Malik, "Registration of space objects", I.J.I.L., 1969, s. 412-417; C.W. Jenks, Space law, London, 1965; K.H.Y. Mostafa and I.R. Goreish, "Disarmament in outer space and the space treaty", R.E.D.I., 1971, s. 68 vd.; N. Mateesco Matté and H. De Saussure (eds.), Legal implications of remote sensing from outer space, Leyden, 1976; B. Cheng, "Communications satellites", C.L.P., 1971, s. 211-245; L'utilisation de satellites de diffusion directe, Paris, 1970; G.F. Fitzgerald, "The participation of international organization in the proposed international agreement on liability for damage caused by objects launched into outer Space", C.Y.I.L., 1965, s. 265-281; P.H. Sand, "Space programmes and international environment protection", I.C.L.Q., 1972, s. 43-60; D.

Goedhuis, "Legal aspects of the utilization of outer space", **N.I.L.R.**, 1970, No. 1, s. 36 vd.; H.S. Lay and H.J. Taubenfeld, **The law relating to activities of man in space**, Chicago and London, 1970; J.E.S. Fawcett, **Outer space-New challanges to law and policy**, Oxford, 1984; C.A. Christol, "Liability for damage caused by space objects", **A.J.I.L.**, 1980, s. 346 vd.; S. Gorove, "The geosynchronous orbit: issues of law and policy", **A.J.I.L.**, 1979, s. 444 vd.; K.M. Queeney, **Direct broadcasting satellites and the U.N.**, Leyden, 1978; D. Sunith, **Communication via satellite**, Leyden, 1970; D. Webster, "Direct broadcast satellites: proximity, sovereignty and national identity", **Foreign Affairs**, 1984, No. 5, s. 1161-1174; R.R. Colino, "Intelsat: Facing the challenge of tomorrow", **Journal of International Affairs**, 1985, No. 1, s. 129-150; H. Mark, "War and peace in space", **Journal of International Affairs**, 1985, No. 1, s. 1-22.

I. UZAY HUKUKUNUN TARİHÇESİ

Uygulanan uluslararası hukukun uzay ile ilgilenmesi 4.10.1957'de Sovyetler Birliği'nin uzaya Sputnik I uydusunu göndermesi ile başlamıştır. Uzaya ilişkin ilk uluslararası düzenleme girişimi B.M. Genel Kurulun 13.12.1958 gün ve 1348 (XIII) sayılı "Uzayın Barışçı Kullanımı Sorunu" adlı kararı ile bir "Uzayın Barışçı Kullanımları **ad hoc** Komitesi" kurulması olmuştur. Anılan **ad hoc** Komitenin raporu üzerine B.M. Genel Kurulu, 12.12.1959 gün ve 1472 (XIV) sayılı kararı ile, "Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanımı Komitesi"ni kurmuştur. Başında 24 üye devlet temsilcisinden oluşan bu komite, 1961'de 28, 1973'te 37 ve 1977'de 47 üyeye ulaşmıştır. Uzay komitesi çalışmalarını iki alt-komite çerçevesinde yürütmektedir: i) Bilim ve Teknik Alt-Komitesi; ii) Hukuk Alt-Komitesi. Bugün uluslararası düzeyde geçerli olan temel belgeler ve çok-taraflı andlaşmalar bu Komitenin çalışmalarının ürünüdür.

Uygulanan uluslararası hukukta uzaya ilişkin temel belgelerin başında, B.M. Genel Kurulunun 13.12.1963 gün ve 1962 (XVIII) sayılı kararıyla kabul ettiği "Uzayın Araştırılması ve Kullanılması Konusunda Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten Hukuksal İlkeler Bildirisi" gelmektedir (metin için bkz. U.N., **Official Records of the General Assembly**, 1963, s. 15-16). Bunu, yine Uzay Komitesinin hazırlayıp B.M. Genel Kurulunun kabul ettiği ve imzaya açtığı şu çok-taraflı andlaşmalar izlemektedir: i) 27.1.1967 tarihli Ay ve Gök Cisimleri Dahil Uzayın Araştırılması ve Kullanımında Devletlerin Faaliyetlerini Yönetecek İlkelere İlişkin Andlaşma (10.10.1967'de yürürlüğe giren bu Andlaşma metni için bkz. **R.G.**, 1.6.1968, sayı, 12913); ii) 22.4.1968 tarihli Astronotların Kurtarılması, Geri Dönmeleri ve Uzaya Atılan Cisimlerin İadesine İlişkin Andlaşma (3.12.1968'te yürürlüğe giren bu Andlaşma metni için bkz. **I.L.M.**, 1968, vol. 7, s. 151 vd.); iii) 29.3.1972 tarihli Uzay Cisimlerinin Neden Olduğu Zararlar Konusunda

Uluslararası Sorumluluğa İlişkin Sözleşme (1.9.1972'de yürürlüğe giren bu sözleşme metni için bkz. **I.L.M.**, 1971, vol. 10, s. 965 vd.); iv) 14.1.1975 tarihli Uzaya Atılan Cisimlerin Tesciline İlişkin Sözleşme (1979 yılı içinde yürürlüğe giren bu sözleşme metni için bkz. **I.L.M.**, 1975, vol. 14, s. 43 vd.); v) 18.12.1979 tarihli Ay ve Öteki Gök Cisimleri Üzerinde Devletlerin Faaliyetlerini Yönetecek Anlaşma (metin için bkz. **I.L.M.**, 1979, vol. 18, s. 1434-1441). Türkiye bu andlaşmalardan yalnızca 1967 İlkeler Andlaşmasını onaylamış bulunmaktadır. Anılan çok-taraflı genel andlaşmalardan başka kimi özel konuları düzenleyen çok-taraflı andlaşmalara (örneğin, az ileride ele alacağımız INTELSAT Anlaşması) ve ikili andlaşmalara (örneğin, A.B.D. ile S.S.C.B. arasında 1972'de imzalanan ve balistik füzelerin uzayda yasaklanmasını düzenleyen anlaşma: Bkz. H. Mark, "War and peace in space", **Journal of International Affairs**, 1985, No. 1, s. 14-15) rastlanmaktadır.

II. UZAY SAHASININ HUKUKSAL REJİMİ

Uzay **(outer space; espace extra-atmosphérique; Weltraum)** kavramı, uygulanan uluslararası hukuk bakımından, yalnız uzay boşluğunu değil, aynı zamanda ay ve öteki gök cisimlerini kapsamaktadır. Ancak, uzay sahasının nerede başladığı konusunda uygulanan hukuk henüz kesin bir sınır belirlemiş değildir. B.M. Uzay Komitesi konuyu 1967 yılından bu yana gündemine almış bulunmasına rağmen olumlu bir sonuca varılamamıştır. Öğretide şu değişik ölçütlere göre hava sahası ile uzay sahası sınırının belirlenmesi önerilerine rastlanmaktadır: i) sınırın havanın uçuş için gerekli tepkisinin sona erdiği çizgi olması; ii) atmosfer tabakasının bittiği çizginin sınır olması; iii) yer çekiminin bittiği çizginin sınır olması; iv) devletin ülkesi üzerinde etkili denetim kurduğu çizginin sınır olması; v) uydu yörüngelerinin dünyaya en yakın yüksekliğinin sınır oluşturması; vi) devletin güvenliğinin gerektirdiği noktalardan sınır oluşturulması (bkz. S.L. Meray, **Uzay ve Milletlerarası Hukuk**, Ankara, 1964, s. 127-142). Buna karşılık, Uzay Komitesi çerçevesindeki çalışmalarda devletlerin genel olarak yerden yükseklik ölçütünü benimsedikleri gözlenmektedir. Örneğin, bu çerçevede Kanada'nın 64, Fransa'nın 80, İtalya'nın 100 km. yüksekliği sınır olarak önerdikleri izlenmektedir (bkz. M.G. Marcoff, **Traité de droit international public de l'espace**, Genève, 1973, s. 283-284).

Uzay, yeryüzünün aksine, insanlığın ortak malı olarak kabul edilmektedir. Nitekim, uzayın ve gök cisimlerinin egemenlik ilanı, kullanma ya da işgal vb. yollarla hiçbir devletin ulusal egemenliğine giremiyeceği öngörülmektedir (1963 Bildirisi, mad. 3; 1967 Andlaşması, mad. 2). Bunun-

la birlikte, kimi uzay cisimlerinin, "gök cisimleri" **(celestial bodies, corps célestes; Himmelskörper)** olarak nitelenip nitelenemiyecekleri ve dolayısıyla sahiplenip sahiplenilmiyecekleri konusu öğretide tartışılmaktadır. Örneğin, öğretinin bir bölümü için yeri değiştirilebilen, tümü tüketilmeye olanak veren ya da üstüne inme-kalkma olanağı bulunmayan gök taşları **(meteorits; météoroites)** ve küçük gezegenler **(astériodes)** gibi kozmik cisimlerin "gök cisimleri" arasında sayılmaması ve sahiplenilebilmesi gerekmektedir (örneğin bkz. M.G. Marcoff, **aynı yapıt**, s. 241-243). Yine, uzayın kimi bölümlerinin kullanılmasında bir tür sahiplenme durumları ortaya çıkmakta ve tartışmalara yer vermektedir. Örneğin, bu türden ortaya çıkan önemli bir sorun "sabit uydular" **(geosynchronous satellites; satellites géostationnaires; geostationare Satelliten)** adı verilen ve dünya çevresinde dünyanın ekseninde dönme hızına paralel bir hızla dönecek biçimde yerleştirilmiş uyduların yörüngelerine ilişkin sorundur. Yalnızca Ekvator çizgisi üstünde ve görevlerini yerine getirebilmeleri için en çok 180 tane yerleştirilmesi olanağı bulunan bu uydularla ilgili olarak anılan yörüngelerin sahiplenilip sahiplenilemiyeceği tartışılmaktadır. Soruna biraz ileride, uzay faaliyetlerinin hukuksal rejimi çerçevesinde, tekrar dönülecektir.

III. UZAYA GÖNDERİLEN KİŞİLERİN VE ARAÇ-GEREÇLERİN BAĞLI OLDUĞU HUKUKSAL REJİM

Uygulanan uluslararası hukuka göre gemiler ve hava araçları uluslararası alanlarda bulundukları zaman uyruğunda bulunduğu devletin yasaları geçerli olmaktadır. Başka bir deyişle, uyrukluk bağına bağlı olarak hukuksal rejimleri saptanmaktadır. Buna karşılık, uygulanan uluslararası hukuk kurallarına bakıldığında, bugüne kadar hiçbir uzay andlaşmasında uzay araç ve gereçlerinin uyrukluk bağına değinilmediği görülmektedir. Uzaya gönderilen araç ve gereçlere ilişkin olarak başka iki kavrama başvurulduğu gözlenmektedir: i) "fırlatan devlet" **(launching State; Etat de lancement)**; ii) "tescil devleti" **(State of registry; Etat d'enregistrement)**. Bu sorun, devletin kişisel yetkisinin incelenmesi sırasında ele alındığı için bu konuda eldeki kitabın ilgili kesimine göndermekle yetineceğiz.

Uzaya fırlatılacak her uzay cisminin, bir yandan tescil devletince, öte yandan da B.M. Genel Sekreterliğince bu amaçla tutulan kütüklere kayıt edilmesi gerekmektedir (1975 Tescil Söz., mad. 2-3). B.M. Genel Sekreterliğince tutulan kayıt kütüğü herkese açıktır. Söz konusu kütüğe zorunlu olarak kaydedilmesi gereken veriler şunlardır: i) fırlatan devlet ya da devletlerin adları; ii) uzay aracının belirtici işaretleri ve numara-

sı; iii) fırlatılma tarihi ve yeri; iv) yörüngeye ilişkin temel veriler; v) uzay aracının asıl görevi (1975 Tescil Söz., mad. 4).

Uzaya gönderilen kişilerin hangi devletin yetki ve denetimine bağlı olacakları konusunda ise, uygulanan uluslararası hukuk "tescil devleti"ni seçmektedir (1963 Bildirisi, mad. 7; 1967 Andlaşması, mad. 8). Uzaya gönderilen kişilere ilişkin karşılaşılabilecek başka bir hukuksal sorun, bir uzay aracının fırlatan devletin yetki alanı dışında bir yere, örneğin açık denize ya da başka bir devlet ülkesine, zorunlu iniş yapması ya da düşmesi durumunda bu kişilerin bu süre içinde hangi devletin yetkisi altında bulunacakları konusunda ortaya çıkmaktadır. Uygulanan uluslararası hukuk bu konuda açık bir kural içermemektedir. Yalnızca, 1968 Astronotların Kurtarılması Andlaşmasının 4. maddesi, böyle durumlarda söz konusu kişilerin tez elden ve gerekli güvenlik koşulları içinde fırlatan devlet temsilcilerine verilmesini öngörmektedir. Yine, aynı Andlaşmanın 2. maddesi bu durumlarda araştırma ve kurtarma çalışmalarının, fırlatan devlet ile sıkı işbirliği ve sürekli bir danışma çerçevesinde davranan, ülkesine düşülen devletin yönetimi ve denetimi altında geçmesini öngörmektedir. Ancak, bütün bu hükümler, örneğin ülkesine zorunlu iniş yapılan ya da düşülen devletin bu kişiler üzerinde yargı yetkisini kullanıp kullanamıyacağı konusunda bir açıklık getirmemektedir (Başka olası hukuksal sorunlar konusunda bkz. H. Pazarcı, "Pozitif Uzay Hukuku ve Bugünkü Sorunları", **Seha L. Meray'a Armağan**, Ankara, Cilt I, 1981, s. 235-236).

IV. UZAY FAALİYETLERİNİN HUKUKSAL REJİMİ

Uzayın hiçbir devletin egemenliğinde olmaması nedeniyle, insanlığın ortak malı olan bu alanda yürütülecek faaliyetler rejiminin belirlenmesi gerekmektedir. Uygulanan uluslararası hukukun bu konuda kabul ettiği temel kural, uzayın serbestliği ilkesidir. Gerek B.M.'in 1963 Bildirisinde (mad. 2), gerek 1967 Andlaşmasında (mad. 1/2-3) kabul edilen bu ilkeye göre, uzay sahası ve gök cisimlerine giriş-çıkış, buralarda araştırma yapma ve buralardan yararlanma, eşitlik ilkesine ve uluslararası hukuka uygun olmak koşuluyla, bütün devletlere açıktır. 1967 Andlaşması bu serbestlik ilkesinin, aynı koşullarla, uluslararası örgütler için de geçerli olduğunu bildirmektedir (mad. 13).

Uzayın serbestliği ilkesine getirilen tek sınır bu faaliyetlerin barışçı amaçlarla yapılmış olmaları koşuludur (1963 Bildirisi, mad. 4; 1967 Andlaşması, mad. 3). Ancak, uygulanan uluslararası hukukta uzayın barışçı amaçlarla kullanımı ilkesinin doğrudan bir tanımına rastlanmaması nedeniyle, gerek devletler arasında, gerek öğretide bu ilkeden ne anlaşılması

gerektiği tartışılmaktadır (örneğin bkz. H. Pazarcı, "Sur le principe de l'utilisation pacifique de l'espace extra-atmosphérique", **R.G.D.I.P.**, 1979, s. 986-997). Sorun, barışçı" teriminden "saldırgan olmayan" anlamı mı yoksa "askeri olmayan" anlamı mı çıkarılması gerektiği noktası üzerinde düğümlenmektedir. Uzun yıllardan bu yana ve bugün de A.B.D. "barışçı" teriminin "saldırgan olmayan" anlamına geldiğini ve dolayısıyla savunma nitelikli askeri faaliyetlerin uzayda yürütülebileceğini ileri sürmektedir. Buna karşılık, yakın zamanlara kadar S.S.C.B. "barışçı" teriminin "askeri olmayan" anlamına geldiğini ve dolayısıyla uzayda, savunma amaçlı bile olsa, askeri faaliyetlerin yürütülmemesi gerektiğini savunmuştur. Ancak, bir yandan, SALT andlaşmalarında stratejik nükleer silahların denetlenmesinin uzaydan gözetleme ve algılama araçlarıyla yapılmasının kabulü, öte yandan, Sovyetlerin 1977'de kendi uzay uydu-savunma sistemlerini oluşturması (H. Mark, **a.g.m.**, s. 15-16) nedeniyle, S.S.C.B.'nin bu konuda eskisi gibi tutarlı bir davranış sergileyemediği gözlenmektedir.

Bununla birlikte, uygulanan uluslararası hukuk kuralları, iki süper gücün stratejik hesapları bir kenara bırakıldığı zaman, uzayda yürütülecek faaliyetlerin her türlü askeri amacın dışında gerçekleştirilmesi gerektiği yönündeki bir yoruma daha yakın görünmektedir. Zira, 1963 Bildirisi (mad. 1) ve özellikle 1967 Andlaşması (mad. 1/1) uzayın araştırılması ve kullanılmasının "bütün ülkelerin yarar ve çıkarlarına" uygun olarak gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Oysa, bir ya da birkaç devletin yararına olan herhangi bir askeri amaçlı faaliyetin —ister saldırgan isterse savunma amaçlı olsun— "bütün ülkelerin yarar ve çıkarlarına" uygun olarak değerlendirilmesi olanağı yoktur (Bkz. H. Pazarcı, **a.g.m., (R.G.D.I.P. 1979)**, s. 989-992).

Belirtilen temel kurala uygun olmak koşuluyla uzay faaliyetlerine ilişkin kuralları ikiye ayırmak olanağı vardır: i) uzaya yönelik faaliyetlerle ilgili kurallar; ii) uzaydan dünyaya yönelik faaliyetlerle ilgili kurallar.

1. Uzaya yönelik faaliyetlerle ilgili kurallar

Uzayın araştırılması ve kullanılmasına ilişkin faaliyetlerle ilgili kuralları da ikiye ayırmak olanaklıdır: i) kimi faaliyetleri yasaklayıcı kurallar; ii) işbirliğini özendirici kurallar.

Uzaydaki yasaklayıcı kuralların başında, uzay boşluğunda ve gök cisimleri üzerinde, nükleer silahlar ile öteki kitle yokedici **(mass destruction; déstruction de masse)** silahların yerleştirilmesinin ya da bir yörünge üzerine oturtulmasının yasaklanması gelmektedir (1967 Andlaşması, mad.

4/1). Yine, 5.8.1963 tarihli Nükleer Silah Denemelerini Karada, Denizde, Havada ve Uzayda Yasaklayan Moskova Andlaşması ile nükleer silahların uzayda denenmesi de yasaklanmış bulunmaktadır. Uygulanan uluslararası hukukun belirtilen hükümleri karşısında ve yukarıda ele alınan uzayın "barışçı" kullanımı ilkesi üzerinde tam bir görüş birliği sağlanamadığı için, kimi devletler ve yazarlar uzayın kısmen silahsızlandırılmış bulunduğunu ileri sürmektedir (örneğin bkz. M.G. Marcoff, **a.g.y.**, s. 394-396). Bu devletlere ve yazarlara göre, nükleer ve öteki kitle yokedici silahların dışındaki silahlar uzayda yasaklanmamıştır. Böylece, bugün lazer ışını, geleneksel patlayıcı madde ya da kinetik enerji kullanımını kapsayan silahların, kitle yokedici silah olmadığı gerekçesiyle, uzaya yerleştirilebileceğini kabul eden yazarların sayısı az değildir (örneğin, H. Mark, **a.g.m.**, s. 15). Nitekim, A.B.D. Başkanı Reagan'ın 23.3.1983 tarihinde araştırmaları başlatma kararı aldığı ve halk arasında "Yıldız Savaşları" **(Star Wars)** tasarısı olarak tanınan "Stratejik Savunma Girişimi" **(Strategic Defense Initiative)**, hukuksal açıdan, tamamen bu görüş üzerine kurulmaktadır. Zira, bu tasarı ile öngörülen stratejik savunma düzeni, uzaya yerleştirilecek olan lazer ışınları kullanan silahlarla Sovyet nükleer silahlarını havada ya da uzayda yok etmeyi amaçlamaktadır (Bkz. E.J. Lerner, "Star Wars: feasibility key to policy debate", **Aerospace America**, August 1985, s. 38-42 ve "Star Wars: Part II-survivability and stability", **a.g.y.**, September 1985, s. 80-84. Bu konuda Türkçe özet bilgiler için bkz. H. Gerger, "Yıldızlar Savaşı", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Mayıs 1985, sayı 78, s. 19-21).

Uzayda kimi faaliyetleri yasaklayıcı nitelikte başka bir kural gök cisimleri üzerinde askeri nitelikteki üs, tesis ve tahkimatların yapılmasını yasaklayan kuraldır (1967 Andlaşması, mad. 4/2; 1979 Ay Anlaşması, mad. 3/4). Ancak, anılan kural uzayda araştırma amacıyla ya da öteki barışçı amaçlarla askeri personel ve malzemenin kullanılmasını yasaklamamaktadır.

Nihayet, 1979 Ay Anlaşması, ay üzerinde her türlü kuvvet kullanılmasını ve tehdidini ya da düşmanca eylemi, aydan dünyaya ve öteki gök cisimleri ve uydulara yönelik saldırıyı yasaklamaktadır (mad. 3/2).

Uzay faaliyetlerinde işbirliğini öngören kurallara gelince, bunlar genellikle muğlak içerikli birtakım hükümlerden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, uzayda faaliyette bulunan bir devletin başka bir devletin faaliyetlerine zarar vermesi olasılığı varsa ilgili devletlerin aralarında "uygun" danışmalarda bulunmaları öngörülmektedir (1963 Bildirisi, mad. 6; 1967 Andlaşması, mad. 9). Yine, devletlerin uzay deneyimlerinden öteki devletleri de yararlandırmasını öngören birtakım kurallar vardır (örne-

ğin, 1967 Andlaşması, mad. 10-11). 1975 Astronotların Kurtarılması Sözleşmesi de astronotların ve uzay araçları ya da parçalarının dünyaya bir kaza sonucu düşmeleri ya da zorunlu inişte bulunmaları durumunda devletlerin birbirlerine yardımcı olmasını öngörmektedir (mad. 2-5). Nihayet, 1979 Ay Anlaşması ile ayın araştırılması ve aydan yararlanılması konusunda birtakım özel işbirliği yöntemleri öngörülmektedir.

2. Uzaydan dünyaya yönelik faaliyetlerle ilgili kurallar

A. Uzaydan gözetleme ve algılama (teleobservation and remote sensing; téléobservation et télédéction)

Uzaydan gözetleme ve algılama, duyarlı ve büyütücü araçlarla doğrudan gözetleme yoluyla yapıldığı gibi elektro-manyetik dalgaları algılamak **(remote sensing; télédétection)** yoluyla da gerçekleştirilmektedir (Bilgi için bkz. S.E. Doyle, "Remote sensing by satellite: technical and operational implications for international cooperation", **in** N. Mateesco Matté and H. Desaussure (eds.), **Legal implications of remote sensing from outer space,** Leyden, 1976, s. 5 vd.). Bugün uygulamada uzaydan gözetleme ve algılama yollarına, yerbilimi, deniz ve okyanus bilimi, meteoroloji, haritacılık, gemicilik ve havacılık alanlarında ekonomik ve toplumsal amaçlarla başvurulması yanında, askeri nitelikli gözetleme ve denetleme amaçlarıyla da başvurulmaktadır.

Uygulanan uluslararası hukuk uzaydan gözetleme ve algılama konusunu doğrudan düzenleyen kurallara henüz sahip değildir. Ancak, uzayın barışçı kullanımı ilkesinin yorumuna göre, kimi devletlerin ve yazarların askeri nitelikli gözetleme ve algılamaları uluslararası hukuka aykırı bulmalarına karşılık, kimileri de bunun yasal olduğunu ileri sürmektedir (örneğin bu son görüş için bkz. H.S. Lay and H.J. Taubenfeld, **The law relating to activities of man in space,** Chicago and London, 1970, s. 35 ve 98). Öte yandan, ekonomik ve toplumsal amaçlı kullanımlara ilişkin uzaydan gözetleme ve algılama konusunda genel olarak devletlerin şu iki uç görüş arasında yeraldıkları gözlenmektedir: i) bir devlet ülkesi üzerinde uzaydan algılama yapılabilmesi için o devletin önceden rızasının alınması gerekir (örneğin: Arjantin, Brezilya); ii) uzaydan algılama tamamen serbest olmalıdır (örneğin, A.B.D.) (Bkz. J.E.S. Fawcett, **Outer Space-New challanges to law and policy,** Oxford, 1984, s. 84). B.M. Uzay Komitesi "Dünya doğal kaynakları ve çevresinin uzaydan algılanmasına ilişkin ilkeler" konulu çalışma taslağında belirtilen iki görüş arasında yeralan bir uzlaştırıcı görüşü benimser görünmektedir(örneğin bkz. U.N., **Report of the legal sub-committee on the work of its twenty-first session (1-19**

February 1982), Doc. A/AC. 105/305), Annexe I, s. 7-11). Anılan belgede uzaydan algılamanın bütün ülkelerin yarar ve çıkarlarına uygun biçimde yapılması (2. ilke), uluslararası hukuka, B.M. Andlaşmasına ve 1967 Andlaşmasına uygun olması (3. ilke), bu konuda uluslararası işbirliğinin özendirilmesi (4. ilke), B.M. Sekreterliğinin haberdar edilmesi (7. ilke) gibi kurallara yer verilmektedir. Buna karşılık, uzaydan algılama faaliyetlerinin öteki devletlerin meşrû hak ve çıkarlarına aykırı düşmemesi (9. ilke), verilerin gözlenen ülke devletine zamanında ve uygun ölçülerde verilmesi (12. ilke) ve bu faaliyetlerin bütün devletlerin ve halkların doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde sürekli ve tam egemenliği ilkesine uygun sürdürülmesi (16. ilke) gibi çok temel sorunlarda henüz kesin bir hüküm oluşturma aşamasına gelinememiştir. Devletlerin büyük çoğunluğu egemenlik haklarına zarar verecek nitelikteki faaliyetlere ilişkin olarak duyarlı bir tutum göstermektedir (örneğin bkz. G.C.M. Reijnen, "Remote sensing by satellites and legality," **a.g.y., (Legal implications)**, s. 27-28).

Uzaydan gözetleme ve algılama konusunda genel nitelikli uygulanan uluslararası hukuk kurallarının henüz oluşmamış bulunmasına rağmen, Dünya Meteoroloji Örgütü ve Hükümetlerarası Denizcilik Örgütü **(IMO)** gibi uluslararası örgütler çerçevesinde uzmanlık alanları ile ilgili kimi kuralların kabul edildiği görülmektedir (örneğin bkz.: J.E.S. Fawcett, **a.g.y.**, s. 85).

B. **Uzay uyduları aracılığıyla haberleşme ve yayın**
(telecommunication and broadcoasting by satellites; télécommunication et diffusion par satellites)

Uzaydan uydular aracılığıyla haberleşme ve yayın olanaklarının teknik olarak doğması üzerine, daha önce bu konuyu hava sahası bakımından düzenleyen Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (I.T.U.; U.I.T.) kurucu andlaşmaları ve eklerinin uzay için de uygulanması kabul edilmiştir. Nitekim, 1963'te yapılan Radyokomünikasyon Yönetimi Olağanüstü Konferansında alınan bir karar ile radyokomünikasyona ilişkin kuralların uzay uyduları aracılığıyla yapılan telekomünikasyon faaliyetlerine de uygulanması öngörülmektedir (Bkz. M.G. Marcoff, **a.g.y.**, s. 582). Yine, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği çerçevesinde 1971'de toplanan Telekomünikasyon Dünya Yönetim Konferansında uzay uydularının kullanacağı frekans dilimlerine ilişkin birtakım düzenlemelere gidilmiştir (Bkz. U.I.T.; **Dix-septième rapport de l'Union Internationale des Télécommunications sur les télécommunications et les utilisations pacifiques de l'espace extra-atmosphérique,** Genève, 1978, Fascicule No. 23, s. 9). Nihayet, 1973 Malaga-Torremolinos Uluslararası Telekomünikasyon Sözleşmesi, "Radyoelektrik

frekans dilimlerinin ve sabit uyduların yörüngesinin makul kullanımı" başlığını taşıyan 33. maddesi ile, sabit uyduların uzaya yerleştirilmesi ve frekans dilimleri kullanılması konusuna ilişkin kurallar koymaktadır (**Bkz. R.G.**, 4.6.1978, sayı 16306).

Anılan andlaşmalar ve kararlar ile uzay rejimini düzenleyen genel andlaşmalar çerçevesinde uzaydan haberleşme ve yayın konusuna ilişkin uygulanan uluslararası hukuk kurallarını şöyle özetlemek olanağı vardır: i) telekomünikasyon uyduları için de temel ilke uzayın serbestliği ilkesidir; ii) sabit uydulardan yararlanma olanakları sınırlı olduğu için, bugün uzaya sabit uydu yerleştirmiş bulunan devletler bu konuda herhangi bir kazanılmış hakka ya da önceliğe sahip değildir ve öteki devletlerin de bu olanağı sağlayan yörüngeden hakça ilkelere uygun olarak yararlanma hakları vardır; iii) söz konusu uydular üzerindeki yetkiler ve mülkiyet hakları, 1967 Andlaşmasının 8. maddesi uyarınca, tescil devletinin yasalarına bağlı bulunmaktadır.

Yukarıda belirtilen genel kurallara uygun olarak uydular aracılığıyla gerçekleştirilen uluslararası haberleşme ve iletişim örgütlenmelerine rastlanmaktadır. Bunların en tanınmışı INTELSAT'tır. 20.8.1964 tarihli bir geçici anlaşma ile başında 11 devlet arasında kurulan **International Telecommunications Satellite Consortium**, kesin statüsünü 21.5.1971 tarihli, biri hükümetlerarası öteki üye devletlerin ilgili haberleşme kurumları arasında olmak üzere, iki anlaşma ile kazanmıştır (Bkz. **R.G.**, 23.11. 1973, sayı 14721). Örgütün merkezi Washington D.C.'de olup, dört organa sahiptir: i) Üyeler Kurulu **(Assembly of Parties)**; ii) Temsilciler Toplantısı **(Meeting of Signatories)**; iii) Yönetim Kurulu **(Board of Governors)**; iv) Yürütme Organı **(Executive Organ)**. INTELSAT sistemi bugün altı sabit uydudan oluşmakta bulunup, hizmetleri belirli bir bedel karşılığı satın alınmakta ve bu yolla elde edilen kâr örgüt üyeleri arasında paylaştırılmaktadır (Örgüt ve organları konusunda bilgi için bkz. **A.** Demir, "INTELSAT Haberleşme Sistemi", **A.Ü.B.Y.Y.O. Yıllığı**, 1983-1985, sayı VIII, s. 79-90). Bundan başka, bir de sosyalist devletlerin aynı amaçla 15.10.1971 tarihli bir andlaşma ile kurdukları INTERSPUTNIK vardır.

Uzay uydularından yararlanarak gerçekleştirilmesi düşünülen bir başka konu da uzaydan doğrudan televizyon yayını olmaktadır. B.M. Uzay Komitesi konu üzerinde bir ilkeler taslağı hazırlamakta olup kesin kurallar aşamasına gelinmesi ve böyle bir düzenin gerçekleştirilmesi henüz uzak bir olasılık olarak görünmektedir (Üzerinde çalışılan taslak için bkz. N.U., **Rapport du Comité des utilisations pacifiques de l'espace extra-atmosphérique**, Ass. Gén., Doc. Officiels: 36 ème session, suppl. No. 20 (A/36/20), s. 23-26). Zira, teknik olarak önemli bir zorluk bulunmamasına

karşılık, hukuksal ve siyasal bakımdan devletler birçok kuşkuyu dile getirmektedir. Devletler, bu açıdan, özellikle rızaları alınmadan ülkelerine yayın yapılması suretiyle egemenlik haklarının çiğnenmesi ve propoganda yapılması olasılığından çekinmektedir (örneğin bkz. D. Webster, "Direct broadcast satellites: proximity, soverignty and national identity", **Foreign Affairs,** 1984, No. 5, 1161-1174).

Beşinci Başlık :

ÇEVRENİN ULUSLARARASI DÜZENDE KORUNMASI

(international protection of environment; protection internationale de l'environnement; internationale Umweltschutz)

Kaynakça:

Türkçe: H. Pazarcı, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", **Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan,** Ankara, 1983, s. 201-237; H. Pazarcı, "Çevre Sorunları Konusunda Uluslararası Andlaşmalar ve Türkiye", **Çevre Kanunu'nun Uygulanması,** Ankara, 1987, s. 145-175; Ö.N. Sav, "Devletin Çevre Zararından Doğan Uluslararası Sorumluluğu: Uluslararası Gelenek Hukuku ve Yargı Kararlarına Genel Bakış", **Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları,** Ankara, 1986, s. 131-149; E. Ural, **Çevre ve Hukuk,** Ankara, 1981; **Çevre Hukuku Araştırmaları,** Ankara, 1981.

Yabancı dil: J. Lamarque, **Droit de la protection de la nature et de l'environnement,** Paris, 1973; M. Despax, **Droit de l'environnement,** Paris, 1980; L.F.E. Goldie, "A general view of international environmental law. A Survey of capabilities, trends and limits", **R.C.A.D.I., Colloquium,** 1973, s. 25-143; A.-Ch. Kiss, "Problèmes juridiques de la pollution de l'air", **R.C.A.D.I., Colloquium,** 1973, s. 145-237; J-Y. Morin, "La pollution de la mer au regard du droit international", **R.C.A.D.I., Colloquium,** 1973, s. 239-352; G. Gaja, "River pollution in international law", **R.C.A.D.I., Colloquium,** 1973, s. 353-396; G. Handl, "Territorial sovereignty and the problem of transnational pollution", **A.J.I.L.,** 1975; G. Handl, "Balancing of interests and international liability for the pollution of international watercourses: customary principles of law revisited", **C.Y.I.L.,** 1975, s. 162 vd.; G. Handl, "The principle of 'equitable use' as applied to internationally shared natural resources: its role in resolving potential international dispute over transfrontier pollution", **R.B.D.I.,** 1978-1979, s. 40-64; W.T. Burke, "Highly migratory species in the new law of the sea", **Ocean Development and International Law,** 1984, No. 3, s. 273-315; B. Kwiatkowska, "Marine pollution from land-based sources: current problems and prospects", **aynı yapıt,** s. 315-335; J.W. Kindt, "The claim for limiting marine research: compliance with international environmental standard", **aynı yapıt,** 1985, No. 1, s. 13-35; A.E. Boyle, "Marine pollution under the law of the sea Convention", A.J.I.L., 1985, s. 347-372; U. Leanza, "The regional system of protection of the Mediterranean against pollution", in U. Leanza **(ed.), Il regime giuridico internazionale del mare Mediterraneo,** Milano, 1987, s. 318-412; D. Vukas, "The protection of the Mediterranean sea against

pollution", **aynı yapıt.** s. 413-435. Uluslararası Belgeler için bkz.: N.U., **Rapport de la Conférence des Nations Unies sur l'environnement-Stockholm, 5-16 juin 1972.** New York, 1973; B. Rüster and B. **Simma (eds.), International protection of environment-Treaties and related documents,** New York, 1975'ten itibaren 32 cilt; W.E. Burhenne (hrs.), **Beiträge zur Umweltgestaltung,** Berlin, 1974'ten itibaren 5 cilt.

Çevrenin korunması söz konusu olduğu zaman, ulusal düzeyde yapılan hukuksal düzenlemeler özellikle toprak, hava, deniz, akarsular ve göllerin korunması ve iyileştirilmesi ile ülkenin bitki örtüsü ve hayvansal varlığını, doğal güzellikleri ve doğal anıtlarını koruma ve iyileştirmeyi amaçlamaktadır (örneğin bkz. 9.8.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunumuz, mad. 1: **R.G.**, 11.8.1983, sayı 18132). Çevrenin uluslararası düzeyde korunması ele alındığı zaman da, genellikle, aynı öğeler üzerinde durulmaktadır.

Nitekim, uluslararası alanda çevre sorunlarını genel düzeyde ele alan ilk toplantı olma niteliği taşıyan ve 5-16 Haziran 1972 tarihinde Stockholm'da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı Bildirisinin 2. ilkesi, korunmasını ve iyileştirilmesini öngördüğü doğal veriler olarak, özellikle toprak, hava, su ile dünyanın bitki örtüsü ve hayvansal varlığını saymaktadır (N.U., **Rapport de la Conférence des Nations Unies sur l'environnement,** New York, 1973, s. 4). Ancak, uygulanan uluslararası hukukun çevre sorunları konusunda kurallar içermesi çok yakın zamanlara rastlamaktadır. Dolayısıyla, çevrenin uluslararası düzeyde korunması konusunu aşağıdaki iki çerçevede ele almak yerinde olacaktır: i) uluslararası hukukun çevre sorunları konusunda gelişimi; ii) çevrenin değişik öğelerine ilişkin uygulanan uluslararası hukuk kuralları.

I. ULUSLARARASI HUKUKUN ÇEVRE SORUNLARI KONUSUNDA GELİŞİMİ

Uluslararası hukukun çevre sorunları konusundaki gelişimi üç konuda uluslararası toplumun anlayışında ortaya çıkan değişikliklerin sonucudur: i) uluslararası sorumluluk konusunda; ii) uluslararası alanların rejimlerine ilişkin düzenlemeler konusunda; iii) devletlerin kendi ülkelerindeki çevrenin öteki devletler ülkelerinin çevresi ile bağımlılığı konusunda.

Geleneksel uluslararası hukukta bir devlet ülkesi üzerinde tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğu için, bu ülke üzerinde yürütülen faaliyetler nedeniyle başka devletlerin zarar görmesi durumunda devletin uluslararası sorumluluğu ancak bir kusuru bulunduğu zaman söz konusu olmakta idi. Bu anlayışın 20. yüzyılda yerini giderek uluslararası hukukta "risk kuramı" adıyla anılan ve, herhangi bir kusur olmasa bile,

faaliyeti nedeniyle bir başka devlete zarar veren devletin sorumluluğunu kabul eden anlayışa bıraktığı gözlenmektedir (Uluslararası sorumluluk konusu III. Kitabımızda incelenecektir).

Uluslararası sorumluluk konusundaki sözünü ettiğimiz bu gelişmeler devletlerin egemenliği ve başka iradelere bağımlı olmamaları ilkesinin çevre sorunları açısından giderek daha dar bir biçimde yorumlanmasına yol açmıştır. Devletlerin kesin ve sınırsız bir egemenliğe sahip oldukları anlayışından göreceli ve uluslararası hukuk kurallarıyla sınırlı bir egemenlik ve bağımsızlık anlayışına geçiş çevre sorunlarının uluslararası sorun olarak ortaya çıkmalarından daha önce genellikle kabul edilmiş bulunmaktaydı. Ancak, devletlerin egemenliği kavramının bu biçimde anlaşılması bir devlet ülkesinde ortaya çıkan durumdan dolayı öteki devlet ülkesinde karşılaşılacak zararları önleme ya da onarma yükümlülüğü getirecek yönde bir kuralın oluşması anlamına da gelmemekte idi. Bu yöndeki aşama iyi komşuluk ilkesi adı altında ifade edilen bir anlayışın kabulü ile gerçekleşmiştir. Sözkonusu anlayışın uygulanan hukuka yansımasının ilk örneğini **Trail Smelter Davası**'nda verilen hakemlik kararları oluşturmuştur. Kanada'da bulunan A.B.D. sınırına yakın bir fabrikanın havayı kitleterek A.B.D. ülkesinde neden olduğu zararların sorumluluğunu Kanada'ya yükleyen bu kararlar ile, uygulanan uluslararası hukukta ilk kez bir devletin ülkesinden yararlanırken öteki devletlere zarar vermemesi gerektiği yolunda bir kuralın varlığı kabul edilmiştir (Bu davada ilk karar 16.4.1938 tarihinde verilmiştir: metin için Bkz. **R.S.A.**, Vol. III, s. 1911-1937. Adıgeçen davadaki ikinci karar ise 11.3.1941 tarihlidir: metin için Bkz. **aynı yapıt,** s. 1938-1982). Daha sonraları, **Korfu Kanalı Davası**'nda, Uluslararası Adalet Divanı da, karasularında yerleştirilmiş olan mayınları İngiliz gemilerine verdiği zarardan mayınları kendisinin yerleştirmediğini ve böyle bir olaydan haberi olmadığını ileri süren Arnavutluğun sorumluluğunu kabul ederken, genel bir biçimde, devletlerin ülkelerini başka devletlerin haklarına aykırı düşen işlem ya da eylemlere yönelik kullanımlara bırakmama yükümlülükleri bulunduğunu açıkça belirttiği görülmektedir (C.I.J., **Recueil,** 1949, s. 22). Yine, **Lanoux Gölü Davası**'ndaki hakemlik mahkemesi, bir devlet ülkesine giren suların bir komşu devletçe kirletilmesi sözkonusu olduğu takdirde, buna neden olan devletin sorumluluğunun doğacağı görüşünü ilke olarak kabul etmektedir (**R.S.A.**, vol. XII, s. 303).

Uluslararası hukuk kurallarının çevre sorunlarına ilişkin gösterdiği ikinci temel gelişme, uluslararası alanların rejimleriyle ilgili bulunmaktadır. Uluslararası hukuka göre herhangi bir devletin egemenlik alanına girmeyen uluslararası alanların korunmasının ancak bir uluslararası düzenleme ile gerçekleştirilebilmesi olanağı bulunmaktadır. Oysa, bu tür

uluslararası düzenlemeler İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar gerçekleştirilemediğinden uluslararası alanları çevre sorunları açısından korumak da sözkonusu olamamıştır. Bu uluslararası alanlardan halen en önemlisini oluşturan açık denizin korunmasına ilişkin ilk uluslararası düzenleme 12.5.1954 tarihli Deniz Sularının Hidrokarbonlarla Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Londra Sözleşmesi olmaktadır (Metin için bkz. J.-P. Queneudec, **Conventions,** s. 103-120). Bunu, bu konudaki birçok başka andlaşma izlemiştir (Bkz. J.-P. Queneudec, **Conventions,** s. 132-286). B.M.D.H.S. de, açık denizi de içermek üzere, çeşitli deniz alanlarında çevrenin korunmasını amaçlayan birçok hüküm içermektedir (mad. 192-237). Benzer gelişmeler öteki uluslararası alanlar için de söz konusudur.

Uygulanan uluslararası hukukun çevre sorunlarına ilişkin gösterdiği üçüncü temel gelişme ise, devletlerin çevre sorunlarının birbirine bağımlı bulunduğunu anlamaları ve üyesi bulundukları uluslararası örgütler çerçevesinde ortak kurallar ve standardlar koyma çabası içine girmiş olmaları olgusudur. Nitekim, uluslararası örgütler genellikle üye devletler arasında çevre sorunları konusunda işbirliği ya da eşgüdüm sağlamak amacını gütmelerine rağmen, kimi zaman, üye devletlerin kendilerine tanıdığı yetkiler ve ölçüler çerçevesinde, uluslararası çevre hukuku kurallarının ve standartlarının oluşmasına doğrudan katkıda da bulunmaktadır. Bunun en ilerlemiş örneğini Avrupa Topluluklarının çevre sorunları konusunda kabul ettiği mevzuat oluşturmaktadır (Bkz. **Avrupa'da Çevre Sorunları,** Ankara, 1979, 2. baskı. Yetki konusunda ayrıca bkz. Şubat 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi).

II. ÇEVRENİN DEĞİŞİK ÖĞELERİNE İLİŞKİN UYGULANAN ULUSLARARASI HUKUK KURALLARI

Yukarıdaki gelişmeler sonucu bugün uygulanan uluslararası hukuk aşağıdaki konularda birtakım düzenlemelere sahip bulunmaktadır.

1. **Kirlenme konusunda**

Kirlenme kaynağının nükleer olup olmamasına göre, çeşitli alanlara ilişkin temel kuralları şöyle özetlemek olanağı vardır:

A. **Nükleer kirlenmeye ilişkin düzenlemeler**

Nükleer kirlenmeye yer veren başlıca nedenlerin şunlar olduğu görülmektedir: i) açıkta yapılan nükleer denemeler; ii) nükleer santrallar, nükleer gemiler ve nükleer maddelerin taşınması sırasındaki sızıntılar ve kazalar; iii) atılan radyoaktif artıklar. Uygulanan uluslararası hukuk bu nedenleri ortadan kaldırmaya, aksi takdirde, bu tür olayların neden ola-

cağı zararlara ilişkin sorumluluğu düzenlemeye yönelik birçok kurala sahiptir.

Nükleer denemelerden doğabilecek kirlenmelere engel olma amacıyla gerçekleştirilen en önemli andlaşma, 5.8.1963 tarihli Atmosferde, Uzayda ve Su altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Andlaşmadır (Metin için bkz. **R.G.**, 13.5.1965, sayı 1997). Anılan andlaşma ile taraf devletler egemenlikleri ya da denetimleri altında bulunan ülkelerde herhangi bir nükleer deneme yapmamayı ve yaptırmamayı yükümlenmektedir.

Nükleer faaliyetlerden kaynaklanabilecek sızıntılar konusu ise Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı kurucu andlaşması ile birçok hükme bağlanmış bulunmaktadır (Metin için bkz. **R.G.**, 22.6.1957, sayı 9640). Anılan andlaşma ile Ajans bu konuda güvenlik standartlarını belirleme yetkisine sahiptir. Yine, kimi özel andlaşmalar radyasyon tehlikesine karşı önlemler alınması konusunda taraf devletlere hükümler getirmektedir. Örneğin, 22.6.1960 tarihli İşçilerin İyonizan Radyosyonlara Karşı Korunması Sözleşmesi bunlardan biridir (Metin için bkz. **Düstur**, V. Tertip, Cilt 7/2, s. 2701 vd.).

Nükleer Kazalara İlişkin olarak OECD devletlerinin katıldığı 29.7.1960 tarihli Nükleer Enerji Sahasında Hukuksal Sorumululuk Sözleşmesi (**R.G.**, 13.5.1961, Sayı 10806) ve onu değiştiren 28.1.1964 tarihli Ek Protokol (**R.G.**, 29.11.1967, Sayı 12763) çerçevesinde, ilke olarak, tesisi işletenin sorumluluğu kabul edilmektedir. Sözleşme ve Ek Protokol, ayrıca, sorumluluğun paylaşılması söz konusu olduğunda ilgili kişileri saptamakta ve ödenecek olan zarar-giderimin üst ve alt sınırlarını belirtmektedir.

Nükleer artıklarla çevrenin kirletilmesi konusunda ise, genel olarak atıklara ilişkin bulunan birtakım bölgesel andlaşmalara rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Türkiye'nin de taraf bulunduğu 16.2.1976 tarihli Akdeniz'in Gemilerden ve Uçaklardan Kirletilmesinin Korunması Protokoludur (**R.G.**, 12.6.1981, Sayı 17368). Anılan Protokol ile, nükleer atıklar bakımından, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının belirleyeceği radyoaktif cisimlerin Akdeniz'e dökülmesi yasaklanmakta ve atılmasına izin verilenlerin de Ajansın tavsiyelerine uygun olarak boşaltılmasında birtakım kurallar öngörülmektedir.

B. Nükleer-dışı maddelerden kirlenmeye ilişkin düzenlemeler

a. Denizlerle ilgili olarak

Denizlerin kirlenmesi iki ana nedene bağlanmaktadır: i) gemilerden ve uçaklardan atılan maddeler ve hidrokarbürler; ii) kara kökenli kirletici maddeler. Bugün bu iki türden kirlenmeleri önlemek amacıyla ya-

pılan andlaşmaların sayısı bir hayli kabarıktır. 1974 yılında bu andlaşmaların sayısı 42'yi bulmaktadır (Bkz. B. Rüster and B. Simma (eds.), **International Protection of environment Treaties and related documents,** New York, 1975, vol. I, s. 331-489 ve vol. II, s. 490-792).

Bunların bir kısmı kirlenmenin önlenmesi için uluslararası işbirliğine yönelik hükümler içermektedir. Bu tür andlaşmaların Türkiye bakımından en önemlisi 1976 Barselona Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesidir **(R.G.,** 12.6.1981, sayı 17368). Anılan Sözleşme bu konuda yeni önlemler ve standardları kapsayan yeni protokoller yapılması, öteki uluslararası örgütlerle ortak önlemler alınması gibi genel nitelikli işbirliği hükümleri yanında, somut birtakım hükümler de içermektedir. Böylece, taraf devletler olağan-dışı kirlenme durumlarında birbirlerini haberdar etmeyi ve kirlenmeyi önlemek için işbirliği yapmayı, Akdeniz'de kirlenmeyi sürekli denetleyecek bir ortak sistem kurmayı, bu konuda bilimsel ve teknik işbirliği yapmayı kabul etmektedir. Kara kökenli kirlenmeler konusunda da birtakım bölgesel düzenlemeler bulunmaktadır (Bkz. Kwiatkowska, "Marine pollution from land-based sources: current problems and prospects), **Ocean Development and International Law,** 1984, No. 3, s. 316-319). Bunların Türkiye için en önemlisi 16.5.1980 tarihli Akdeniz'in Kara Kökenli Kirlenmelere Karşı Korunması Protokoludur **(Me**tin için bkz. W.E. Burhenne (hrs.), **Beiträge zur Umweltgestaltung,** Berlin, 1974 vd., vol. V, s. 980-37/40). Anılan Protokol, listesini verdiği zararlı maddelerin karadan denize dökülmesini önlemek amacıyla, taraf devletlerin ortak programlar hazırlamasını ve işbirliği yapmasını öngörmektedir.

Söz konusu andlaşmalar, kimi zaman, kirlenmenin önlenmesinde öze ilişkin kurallar da içermektedir. Örneğin, 1976 Akdeniz'in Gemilerden ve Uçaklardan Kirlenmesinin Önlenmesi Protokolu bu denize atılması yasaklanan maddelerin bir listesi ile yasaklanan bölgeyi belirtmektedir. Öte yandan, Protokol, atılması izne bağlanan maddelerin listesini verdikten sonra, izin belgelerini verecek ulusal organların özellikleri ile almaları gereken önlemleri bildirmektedir.

b. **Akarsular ve göllerle ilgili olarak**

Akarsular ve göllerin kirlenmesi konusunda genel ve evrensel andlaşmalar yoktur. Bugün yalnızca kimi belirli akarsulara (örneğin, Ren) ya da göllere (örneğin, Konstanz gölü) ilişkin olarak birtakım andlaşmalara rastlanmaktadır (Bkz. G.Gaja, "River pollution in international law", **R.C.A.D.I., Colloquium,** 1973, s. 391-396).

Akarsular ve göllerin kirlenmesini bölgesel düzeyde ele alan andlaş-

maların üzerinde durduğu konulardan biri, aşılmaması gereken kirlilik standartlarını saptamaktır (örnekler için bkz. G. Gaja, **aynı yapıt,** s. 379-390). Öte yandan, bölgesel uluslararası örgütler aracılığıyla üye devletler arasında akarsuların ve göllerin kirlenmesinin önlenmesine ilişkin kimi işbirliği olanaklarının araştırıldığı ve tavsiye kararlarının alındığı gözlenmektedir. Örneğin, Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesi'nce 6.5.1968 tarihinde kabul edilen ve "Avrupa Su Yasası" adını taşıyan bildiri (Metin için bkz. B. Rüster and B. Simma, **a.g.y.,** vol. XI, s. 5740) ile 24.10.1970 tarihinde kabul edilen "Suların Düzenlenmesi Planı" (Metin için bkz. **aynı yapıt,** s. 5763) bu nitelikte belgelerdir.

Akarsular ve göllerin kirlenmesi konusunda ortaya çıkan bir başka hukuksal sorun sorumluluk sorunudur. Bir devlet ülkesindeki akarsular ya da göllere ilişkin faaliyetlerden doğacak zararların giderilmesi amacıyla sorumluluğun ileri sürülmesi iki düzeyde olanaklıdır. Birinci olasılık, neden olan kişilere karşı ulusal düzeyde dava açabilme olasılığıdır. İkinci olasılık ise, kirlenmeye neden olan faaliyetlerin sahiplerine engel olamadığı ya da zararları gidermelerini sağlayamadığı için, ülke devletinin uluslararası sorumluluğunun uluslararası düzeyde ileri sürülmesi olmaktadır. Benzer durumlar göstermeleri nedeniyle bu konu, biraz ileride, hava kirlenmesi çerçevesinde ele alınacaktır.

c. **Hava ve uzayla ilgili olarak**

Hukuksal açıdan hava kirlenmesi kavramının değerlendirilmesinde, havada yabancı maddelerin bulunması ya da havanın bileşim maddelerinde önemli bir değişikliğin meydana gelmesi üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak, bu yabancı maddelerin havada varlığı ya da havanın nitelik değiştirmesi olgusunun insanların faaliyetleri sonucu ortaya çıkması gerekmektedir. İnsanın hiçbir katkısı olmadan meydana gelen doğal olaylar sonucu kirlenme —örneğin volkan patlaması sonucu ortaya yayılan duman ve küllerden doğan kirlenme— hukuksal düzeyde ele alınan bir kirlenme olayını oluşturmamaktadır (Bkz. A.-Ch. Kiss, "Les problèmes juridiques de la pollution de l'air", **R.C.A.D.I., Colloquium,** 1973, s. 146). Fakat, havanın kirlenmesi kavramı içine kimi yazarların gürültüyü de soktukları görülmektedir (örneğin, M. Despax, **a.g.y.,** s. 449-486). Yine, hava kirlenmesi kavramı kapsamı içine insan sağlığını ve canlıların yaşamını tehlikeye sokan ya da ekolojik dengeyi bozan zararlı etkilere sahip her türlü maddenin ve enerjinin havaya dahil edilmesi olayının sokulduğu örneklere de rastlanmaktadır (örneğin bkz. 13.1.1979 tarihli Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi, mad. 1/a: **R.G.,** 23.3. 1983, Sayı 17996).

Bugün uygulanan uluslararası hukukta hava kirlenmesine ilişkin en

önemli andlaşma, 1979 Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenme Sözleşmesidir. Anılan Sözleşme, taraflar arasında, bu tür kirlenmeleri azaltmaya çaba gösterme, bilgi değişimi, zarara neden olan devlet ile zarar gören devlet arasında danışmalarda bulunma gibi çok genel birtakım düzenlemeler getirmektedir. Buna karşılık, bölgesel düzeyde hava kirlenmesine karşı bağlayıcı nitelikte kurallar içeren kimi andlaşmalara ve yönetmeliklere rastlanmaktadır. Örneğin, 20.3.1958'de imzalanan ve motorlu araçların standartlarına ilişkin bulunan bir andlaşmaya dayanarak Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun hava kirlenmesini önleyici nitelikteki yönetmelikleri bu türden görünmektedir (Bkz. A.-Ch. Kiss, **a.g.y.**, s. 182). Yine, kimi devletlerin ikili düzeyde bazı somut hava kirlenmesi sorunlarına ilişkin düzenlemelere gittikleri gözlenmektedir (örneğin, Hollanda ile F. Almanya arasında: Bkz. A.-Ch. Kiss, **aynı yapıt**, s 184). Nihayet, bazı devletler bölgesel örgütler çerçevesinde hava kirlenmesini önleyici birtakım eylem programları hazırlayıp uygulamaktadır (örneğin, Avrupa Toplulukları). Öte yandan, B.M.D.H.S. de, denizin atmosferden kirlenmesini önlemek amacıyla, devletlerin uyruğunda bulunan deniz ve hava araçlarına ilişkin gerekli yasa ve yönetmelikleri çıkarmaları ve önlemleri almaları yükümlülüğünü getirmektedir (mad. 212).

Hava kirlenmesi konusunda ortaya çıkan bir başka hukuksal sorun da sorumluluk sorunudur. Bu çerçevede de, havayı kirletmek suretiyle bir başka ülkede zarar veren kimse ya da devletin sorumluluğu iki düzeyde sözkonusu olabilmektedir: i) ulusal düzeyde; ii) uluslararası düzeyde.

Ulusal düzeyde sorumluluğun ileri sürülmesinde bir ülkede zarar gören kişi ya da kuruluşların bu zarara neden olan kişi ya da kuruluşlara karşı ulusal yargı organları önünde dava açmaları olayı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan birinci sorun, hangi devletin yargı organının yetkili olacağı sorunudur: zarara neden olan faaliyetlerin yapıldığı ülke devletininki mi, yoksa zararın meydana geldiği ülke devletininki mi? Eğer zarara neden olan faaliyetlerin yapıldığı ülke devletinde dava açılması kabul edilirse, yabancıların bu devlette dava açmaları hakkına ilişkin birtakım sorunlarla karşı karşıya kalınması olasılığı büyüktür. Buna karşılık, zararın ortaya çıktığı ülke devletinde dava açılması durumunda ise, zarar veren yabancıyı yargı organları önüne getirmek ve verilen kararın öteki devlet ülkesinde uygulanmasını sağlayabilmek konularında birtakım zorluklar sözkonusu olacaktır. Ulusal düzeyde davayla ilgili olarak ikinci sorun, bu davada hangi devletin hukukunun uygulanması gerektiği konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu alanda, her iki sorun konusunda da, devletler kendi uluslararası özel hukuk düzenlemeleri ve özellikle yasalar çatışmasına ilişkin kuralları çerçevesinde yanıtlar getirmek zorun-

dadır. Dolayısıyla, uygulanan uluslararası hukuk bugün için bu konuda tek ve genel olarak geçerli olan bir çözüm getirme durumunda henüz değildir.

Hava kirlenmesi nedeniyle doğan bir zararın ulusal düzeyde giderilememesi durumunda ise, uluslararası hukukun düzenlediği biçimiyle, zarara neden olan faaliyetlerin yapıldığı ülke devletinin sorumluluğu sözkonusu olacaktır. Bu konuda geleneksel uluslararası sorumluluk kurallarına göre bir devlet nezdinde ulusal düzeyde zararının giderilmesini sağlayamayan kişi ya da kuruluşlar, kendi devletlerinin diplomatik koruması altına alınmak suretiyle, sorunu uluslararası düzeye aktarabileceklerdir. Böylece, zarar gören kişi ya da kuruluşun devleti, zarara neden olan kişi ya da kuruluşun devletine karşı, bir uluslararası sorumluluk davası açabilecektir. Burada, geleneksel hukuk açısından tek sorun, zararın oluşmasına doğrudan katılmayan zararlı faaliyetlerin yapıldığı ülke devletine bu zararın yükletilmesi olanağının bulunup bulunmadığı sorunu olmakta idi. Fakat, yukarıda da belirttiğimiz ve özellikle **Trail Smelter Davası** sonunda verilen kararlardan da ortaya çıktığı gibi, bugün için artık uluslararası hukuk, bir devlet ülkesinde öteki devlet ülkesinde kirlenmeye neden olan faaliyetlere engel olmadığı takdirde, bu devletin uluslararası sorumluluğunu kabul etmektedir.

Uzayın kirlenmesi konusuna gelince, uygulanan uluslararası hukuk bu konuda çok genel hükümlerin ötesinde somut düzenlemeler içermemektedir. Bu çerçevede hüküm içeren andlaşmalar şunlardır: i) 1967 Andlaşması; ii) 1979 Ay Anlaşması. Bu andlaşmalar çerçevesinde uzayda çevre korunması iki düzeyde söz konusu olabilmektedir: i) insanlara ve canlılara zarar verilmesi; ii) genel olarak çevrenin olumsuz değişiklikleri.

Uzayda insan ya da öteki canlılara zarar verilmesi olasılığı en başta uzaya gönderilen insanların yaşamlarını ya da sağlıklarını tehlikeye sokma biçiminde olabilecektir. 18.12.1979 tarihli Devletlerin Ay ve Öteki Gök Cisimleri Üzerindeki Faaliyetlerini Düzenleyen Anlaşma, bunların neler olabileceği sorununa hiç değinmeden, bu tür tehlikeli durumlarda devletlerin gecikmeden Birleşmiş Milletler Genel Sekreterini ve bilim dünyasını haberdar etmelerini öngörmektedir (mad. 5/3). Uzayda öteki canlıların korunmasına gelince, yine adı geçen Ay Anlaşmasının aynı hükmü, uzayda rastlanılacak her türlü organik yaşam belirtisinin de gecikmeden Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine ve bilim dünyasına bildirilmesi gereğini öngörmek suretiyle, hem insanları bunlardan gelebilecek tehlikelerden koruma amacını gütmekte hem de —büyük olasılıkla insanlık için bir tehlike arzetmemeleri durumunda— onları da koruma amacı güdecek görünmektedir. Yine, Ay Anlaşmasının 7. maddesinde rastlanılan Ay

üzerine yerleştirilecek radyoaktif maddelerin olanaklar ölçüsünde önceden Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine bildirilmesi istemi önemli ölçüde uzayda bulunan canlıların zarar görmemesini amaçlamış olsa gerektir. Nihayet, adıgeçen Anlaşma başka bir hükmüyle de, açıkça, Ayda bulunan insanların yaşamlarını ve sağlıklarını korumak amacıyla bütün taraf devletlerin uygulanabilir bütün önlemleri almaları zorunluluğunu getirmektedir (mad. 10/1).

Uzay çevresinin korunmasına gelince, 27.1.1967 tarihinde imzalanan Ay ve Öteki Gök Cisimleri Dahil Uzayın Araştırılması ve Kullanımında Devletlerin Faaliyetlerini Yönetecek İlkelere İlişkin Andlaşma, devletlerin Uzay çalışmalarını gök cisimlerine zarar verici etkileri olan bulaştırıcı ya da pisletici **(contamination)** olmayan bir biçimde yürütmeleri gerektiğini öngörmektedir (mad. 9). Öte yandan, Ay Anlaşması taraf devletlerin çalışmalarını yaparken Ayın çevre dengesini, zararlı değişiklikler yapmak ya da yabancı maddelerle kirletmek suretiyle, bozmamak için önleyici önlemleri almalarını öngörmektedir (mad. 7/1). Yine, aynı Anlaşmanın başka bir maddesi de Aydaki doğal kaynakların tehlike yaratmayacak bir biçimde değerlendirilmesini ve akılcı bir biçimde işletilmesini öngörmektedir (mad. 14/7). Nihayet, kimi yazarlar, 1967 Andlaşmasının 9. maddesinde, taraf devletlerin ya da uyruklarının öteki devletlerin uzaydaki çalışmalarını engelleyici nitelikte çalışmalar yapmalarından sözeden hükmü çerçevesinde, bu tür çalışmaların bir bölümünün uzayın çevre düzenine zarar verecek nitelikte olabileceğini ve dolayısıyla önceden öteki devletlerle danışılmadan yapılmamaları gerektiğini de ileri sürmektedir (örneğin, A.-Ch. Kiss, **a.g.y.**, s. 148).

2. Ekolojik dengenin korunması konusunda

Ekolojik denge, "insan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünü" olarak tanımlanmaktadır (Bkz. Çevre Kanunumuz, mad. 2). Bu tanıma göre ekolojik denge, öncelikle, insanın varlığını ve gelişmesini ilgilendirmektedir. Soruna bu açıdan baktığımız zaman en önemli uluslararası düzenlemeler olarak 12.7.1946 tarihli Dünya Sağlık Örgütü kurucu andlaşmasını (Metin için bkz. **Düstur**, III. Tertip, Cilt 28, s. 1225 vd.) ve 30.3.1946 tarihli Gıda ve Tarım Örgütü kurucu andlaşmasını (**R.G.**, 17.6.1947, sayı 6634) örnek olarak gösterebiliriz.

Ekolojik dengenin öteki canlıların varlık ve gelişmelerini sürdürmelerine ilişkin kurallarına gelince, bu, iki çerçevede söz konusu olmaktadır: i) denizde canlı kaynakların korunması; ii) karada hayvansal varlığın ve bitki örtüsünün korunması.

A. Denizde canlı kaynakların korunmasıyla ilgili olarak

Deniz hukuku bölümümüzde gördüğümüz gibi, uygulanan uluslararası hukuka göre, bir devletin egemen yetkileri çerçevesine giren alanlarda yaşamını sürdüren canlılar ile açık denizde yaşamını sürdüren canlıların hukuksal rejimleri değişiktir. Nitekim, eğer sözkonusu canlılar, bir devletin içsuları, takımada suları ve karasularında yaşıyorlarsa, kıyı devletinin tam ve münhasır yetkisi içinde bulunmaktadır. Aynı durum münhasır ekonomik bölge için de, ilke olarak, geçerlidir. Bunun tek kural-dışılığı göçmen türlerin korunması ve avlanması konusunda görülmektedir. Nitekim, B.M.D.H.S. bu tür balıklara ilişkin olarak ilgili devletler arasında işbirliği yapılmasını öngörmektedir (Bkz. W.T. Burke, "Highly migratory species in the new law of the sea", **Ocean Development and International Law,** 1984, No. 3, s. 273-314). Kıta sahanlığında yaşayan canlılar da, tamamen kıyı devletinin koruması altında bulunmaktadır. Dolayısıyla, denizde canlı kaynakların korunması söz konusu olduğu zaman uluslararası düzenlemeler büyük ölçüde açık denizi ilgilendirmektedir.

Bilindiği gibi, açık deniz rejiminde, avlanma konusunda da, serbestlik ilkesi kabul edilmektedir. Ancak, bu serbestlik sınırsız değildir. Uygulanan uluslararası hukuk deniz avcılarının uluslararası andlaşmalara, kıyı devletlerinin kıyılarına yakın alanlarda yaşayan türlere ilişkin haklarına ve çıkarlarına ve genel olarak canlı kaynakların korunmasına ilişkin kurallara uymalarını öngörmektedir (1958 Cenevre Balıkçılık Söz., mad. 1; B.M.D.H.S., mad. 116). Yine, andlaşmalar, belirli bir açık deniz bölgesinde yurttaşları avlanan devletlere bu bölgeye ilişkin avlanma ve çevre koruması düzenlemesi yapma yetkisini tanımaktadır (1958 Balıkçılık Sözleşmesi mad. 3; B.M.D.H.S. mad. 117). Nihayet, gerek 1958 Balıkçılık Sözleşmesi (mad. 4), gerek B.M.D.H.S. (mad. 117 **in fine** ve 118), bir bölgede birden çok devletin avlanması durumunda, canlı kaynakların korunması için aralarında işbirliği yapmalarını öngörmektedir.

Anılan genel kurallar dışında, kimi tür canlıların korunması ve avlanması konusunda özel andlaşmalar yapıldığı da görülmektedir. Balina ve foklara ilişkin andlaşmalar bunun en güzel örnekleridir (Bu konudaki andlaşmalar için bkz. H. Pazarcı, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk", **Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan,** Ankara, 1983, s. 224-225).

B. Karada hayvansal varlığın ve bitki örtüsünün korunmasıyla ilgili olarak

Hayvansal varlığın ve bitki örtüsünün korunması, çeşitli zararlılarla mücadeleyi, belirli hayvanların ve bitkilerin özel olarak korunmasını ve kimi zaman da genel birtakım koruma önlemleri alınmasını içermektedir.

Zararlılarla mücadele, bölgesel andlaşmalar yoluyla düzenlenmektedir. Bu mücadele belirli zararlılara karşı mücadeleyi içereceği gibi (örneğin, 20.5.1926 tarihli çekirgelerle mücadele anlaşması: **Düstur,** III. Tertip, Cilt 7, s. 2942), belirli birtakım bitkilerin korunması amacını da güdebilmektedir (örneğin, 30.5.1967 tarihinde Bulgaristan ile yapılan andlaşma: **Düstur,** V. Tertip, Cilt 6/2, s. 2593-2599).

Çeşitli bitki ya da hayvanların özel korunmasında başvurulan yollardan biri ise, hayvanların yemlerinin ve eşyalarının ticaretinde, hastalık bulaşmasını önlemek amacıyla, birtakım ortak denetleme önlemleri (aşı zorunluluğu vb.) alınmasını öngören andlaşmalar yapılmasıdır (örneğin, Suriye ile 30.6.1976'da yapılan andlaşma: **Düstur,** V. Tertip, Cilt 16/1, s. 203-210). Bu konuda başvurulan ikinci yola gelince, bu, kimi hayvanların avlanmasının ve yakalanmasının yasaklanmasına ilişkin çok-taraflı andlaşmalar yapılması olmaktadır (örneğin, 18.10.1950 tarihli Kuşların Korunması Konusundaki Sözleşme: **R.G.,** 17.12.1966, Sayı 12480).

Hayvansal varlığın ve bitki örtüsünün genel olarak korunması, uluslararası ekolojik bağımlılığın farkına varılması sonucu, son yılların bir ürünüdür. Bu konudaki en önemli andlaşmalardan biri 19.9.1979 tarihli Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesidir (Metin için bkz. **R.G.,** 20.2.1984, sayı 18318).

3. Doğal güzellikler ve kültürel varlıkların ve anıtların korunması konusunda

Çevre kavramı geniş anlamında anlaşıldığı zaman, doğal güzellikler ve kültürel varlıklar ve anıtlar da çevrenin bir öğesini oluşturmaktadır. Nitekim, çevre sorunları derlemeleri bu konulara ilişkin andlaşmaları da içermektedir (örneğin bkz. B. Rüster and B. Simma, **a.g.y.,** vol. XIV, s. 7123-7395). Bu türden andlaşmaların en önemlisi 17-23.11.1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşmedir (Metin için bkz. **R.G.,** 14.2.1983, Sayı 17959). Anılan Sözleşme, olağanüstü evrensel değerdeki mimari yapıtları, heykel ve resim başyapıtlarını, arkeolojik yapıları içeren anıtları, olağanüstü sitleri kültürel miras olarak tanımlamaktadır. Yine, olağanüstü doğal anıtlar, jeolojik ve fizyolojik oluşumlar, tükenme tehdidi altında bulunan hayvanlar ve bitki türleri bu kavramın içine girmektedir. Sözleşme, anılan doğal ve kültürel mirası koruma görevinin öncelikle bunlara ülkesinde sahip olan devlete düştüğünü belirttikten sonra, tarafların bu konuda işbirliğini düzenlemektedir. Bu amaçla bir Dünya Mirası Komitesi ve bir Dünya Mirası Fonu kurulması öngörülmektedir.

ULUSLARARASI YARGI YA DA HAKEMLİK KARARLARI VE DANIŞMA GÖRÜŞLERİ DİZİNİ

(Türkçe adlarının alfabetik sıralamasına göre)

A

— **Arnavutluk'ta Yunan Azınlık Okulları**, U.S.A.D., danışma görüşü, 6.4.1935 — 22, 155

B

— **Balıkçılık (İngiltere-İzlanda) Davası**, U.A.D., 25.7.1974 — 53, 278, 316
— **Balıkçılık (İngiltere-Norveç) Davası**, U.A.D., 18.12.1951 — 11-12, 267, 268, 278
— **Barcelona Traction Davası**, U.A.D., 5.2.1970 — 32, 58, 59, 61, 145
— **Barış Andlaşmalarının Yorumu**, U.A.D., danışma görüşü, 30.3.1950 — 79
— **Batı Sahara**, U.A.D., danışma görüşü, 16.10.1975 — 14, 17, 18, 95-96, 204, 205, 207
— **Ben Tillett Davası**, hakemlik, 26.12.1898 — 31
— **Birinci Kıbrıs Olayı**, A.İ.H.K., 176/56 sayılı — 192
— **Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Üyeliğe Kabul Yetkisi**, U.A.D., danışma görüşü, 3.3.1950 — 120,
— **Birleşmiş Milletler Hizmetinde Uğranılan Zararların Giderilmesi**, U.A.D., danışma görüşü, 11.4.1949 — 2, 3-4, 94, 113
— **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesi**, U.A.D., danışma görüşü, 13.7.1954 — 114
— **Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesinin 158 Sayılı Kararı**, U.A.D., danışma görüşü, 12.7.1973 — 116
— **Bolivya-Peru Sınır Uyuşmazlığı Davası**, hakemlik, 9.7.1909 — 214
— **Buenos Aires Limanının Kapatılması Davası**, hakemlik, 1.8.1870 — 269

C

— **Chamizel Davası**, hakemlik, 15.6.1911 — 215
— **Clipperton Adası Davası**, hakemlik, 28.1.1931 — 206

D

— **Dantzig'deki Polonya Uyruklular**, U.S.A.D., danışma görüşü, 4.2.1932 — 76

— **De Becker Olayı**, A.İ.H.K., 214/56 sayılı
— **Deutsche Kontinental Gas Ortaklığı Davası**, hakemlik, 1.8.1929 6-7
— **Doğu Afrikalı Asyalılar Olayı**, A.İ.H.K., 18.10.1970 188
— **Doğu Grönland'ın Hukuksal Statüsü Davası**, U.S.A.D., 5.4.1933, 206, 209
— **Donnelly ve Arkadaşları Olayı**, A.İ.H.K., 5527/72 ve 5533/72 sayılı 192

E

— **Ege Kıta Sahanlığı Davası (Koruma Önlemi)**, U.A.D., 11.9.1976 329
— **Ege Kıta Sahanlığı Davası (Yetki)**, U.A.D., 19.12.1978 12, 273, 295, 329-330
— **Ergin Olmayanların Vasiliğine İlişkin 1902 Sözleşmesi Davası**, U.A.D., 28.11.1958 67

F

— **Fas'taki Amerikan Yurttaşlarının Hakları Davası**, U.A.D., 27.8.1952 31, 97
— **F. Almanya'ya Karşı X Olayı**, A.İ.H.K., 1611/62 sayılı 188
— **Fenerler Davası**, hakemlik, 27.7.1956 71
— **Forte Davası**, hakemlik, 18.6.1863 271

G

— **Geçiş Hakkı Davası**, U.A.D., 12.4.1960 43, 204, 210, 211
— **Girit ve Sakız Fenerleri Davası**, U.S.A.D., 8.10.1937 209
— **Güney Batı Afrika Davaları**, U.A.D., 18.7.1966 182
— **Güney-Batı Afrika'nın Statüsü**, U.A.D., 11.7.1950 17, 100

H

— **Haya de la Torre Davası**, U.A.D., 13.6.1951 171, 173

İ

— **İspanyol Fas'ında İngiliz Malvarlığı Davaları**, hakemlik, 1.5.1925 24

K

— **Kazablanka Asker Kaçakları Davası**, hakemlik, 22.5.1909 46
— **Kıbrıs-Türkiye Olayları**, A.İ.H.K., 6780/74 ve 6950/75 sayılı 188, 193
— **Kolombiya-Venezuela Sınır Uyuşmazlığı Davası**, hakemlik, 24.3.1922 214
— **Korfu Boğazı Davası**, U.A.D., 9.4.1949 33, 34, 42, 289, 290, 301, 302, 386

— **Kuzey Atlantik Kıyılarında Balıkçılık Davası**, hakemlik, 7.9.1910 — 21, 42, 267
— **Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davaları**, U.A.D., 20.2.1969 — 14, 53, 256, 320, 321, 322, 324, 325, 326

L

— **Lanoux Gölü Davası**, hakemlik, 16.11.1957 — 30, 230, 232, 233, 235, 236, 239, 240-241, 386
— **Libya-Malta Kıta Sahanlığı Davası**, U.A.D., 3.6.1985 — 253, 325, 327, 332
— **Liamco Davası**, hakemlik, 12.4.1977 — 26
— **Lotus Davası**, U.S.A.D., 7.9.1927 — 20, 21, 30, 67, 247, 291, 346
— **Lozan Andlaşmasının Yorumu**, U.S.A.D., danışma görüşü, 21.11.1925 — 218-219

M

— **Maine Körfezi Bölgesinde Deniz Sınırının Saptanması Davası**, U.A.D., 12.10.1984 — 325
— **Manş Denizi Davası**, hakemlik, 30.6.1977 — 256, 325
— **Mavrommatis Davası**, U.S.A.D., 30.8.1924 — 70
— **Merkezî Rodop Ormanları Davası**, hakemlik, 4.11.1931 — 21
— **Minquiers ve Ecréhous Davası**, U.A.D., 17.11.1953 — 206, 207
— **Montijo Davası**, hakemlik, 26.7.1875 — 63

N

— **Namibya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı**, U.A.D., danışma görüşü, 21.6.1971 — 9, 10, 98, 182, 184
— **Nielsen Olayı**, A.İ.H.K., 343/57 sayılı — 189, 192
— **Nottebohm Davası**, U.A.D., 6.4.1955 — 58, 59, 76

O

— **Oder Uluslararası Komisyonunun Yetkisi Davası**, U.S.A.D., — 10.9.1929 — 233
— **Oscar Chinn Davası**, U.S.A.D., 12.12.1934 — 225

P

— **Palmas Adası Davası**, hakemlik, 4.4.1928 — 19, 21, 29, 33, 204, 206,210
— **Paquet Davası**, hakemlik, 7.3.1903 — 31-32

— **Polonya Uyrukluğunun Kazanılması Davası**, hakemlik. 10.7.1924 20
— **Preah-Viher Tapınağı Davası**, U.A.D., 15.6.1962 214

R

— **Rann of Kutch Davası**, hakemlik, 23.2.1956 211-212

S

— **Serbest Bölgeler Davası**, U.S.A.D., 7.6.1932 77
— **Sığınma Hakkı Davası**, U.A.D., 20.11.1950 170, 172-173
— **Sınır Bölgeleri Davası**, U.A.D., 20.6.1959 211
— **Sırp Borçları Davası**, U.S.A.D., 12.7.1929 196-197
— **Soykırım Sözleşmesine Çekinceler**, U.A.D., danışma görüşü, 28.5.1951 149

T

— **Topco-Calasiatic Davası**, hakemlik, 19.1.1977 26
— **Trail Smelter Davaları**, hakemlik, 16.4.1938 ve 11.3.1941 34, 386, 392
— **Tunus ve Fas ile İlgili Uyrukluk Kararnameleri**, U.S.A.D., danışma görüşü, 7.2.1923 76
— **Tunus-Libya Kıta Sahanlığı Davası**, U.A.D., 24.2.1982 325

U

— **UNESCO Başvuruları Üzerine Uluslararası Çalışma Örgütü Yönetim Mahkemesi Kararları**, U.A.D., danışma görüşü, 23.10.1956 114

W

— **Walter F. Smith Davası**, hakemlik, 2.5.1929 32
— **William MacKenzie Davası**, hakemlik, 30.10.1925 58
— **Wimbledon Davası**, U.S.A.D., 17.8.1923 21, 42, 226

Y

— **Yüksek Silezya'da Azınlık Okulları Davası**, U.S.A.D., 26.4.1926 159

KAVRAMLAR DİZİNİ

Act of State: Bkz. "Devlet İşlemi"
Açık deniz: 70, 72, 247, 280, 301, 338-347, 367
Açık denizin serbestliği ilkesi: 247, 339-340
Ad hoc yargıç: 328, 329
Adalar: 11, 254-259, 326, 327, 328
Adacıklar: 256
Adil kullanım ilkesi 236
A.E.T.'nin kurucu andlaşması: Bkz. Roma Andlaşması
A.E.T.-Türkiye Ortaklığı: 137-141
Afrika Birliği Örgütü: 16, 22, 108, 181, 194, 195
Afrika Birliği Örgütü Devlet ve Hükümet Başkanları Konferansı: 195
Afrika İnsan ve Halklar Hakları Sözleşmesi: 194-195
Ağırlıklı oy hakkı (uluslararası örgütler): 109
Akarsu ağızları: 264, 265
Akarsular: 11, 220, 221, 223-226, 230-244, 263, 389-390
Akarsularda balıkçılık: 231
Akarsu kolları rejimi: 233
Akdeniz'de FIR çizgisi: 370
Akdeniz'in Gemilerden ve Uçaklardan Kirletilmesinin Korunması Protokolu (1976): 388
Amalfi kuralları: 260
Amerikan Devletleri Örgütü: 24, 111, 181
Amerikan İnsan Hakları Divanı: 194
Amerikan İnsan Hakları Komisyonu: 194
Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (1969): 181, 193, 194
Amnesty International: 199
Ana organlar (uluslararası örgütler): 111, 120-125
Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Ada'nın Cihedi Aidiyeti Hakkında İtilafname (1932): 294
Andorra: 82, 89, 97
Animus occupandi: 206
Ankara Anlaşması (1963) (A.E.T.): 137, 140, 141
Antartika: Bkz. Güney Kutup Bölgesi
Apartheid: 153-154, 182
Apartheid Suçunun Ortadan Kaldırılması ve Cezalandırılması Konusunda Uluslararası Sözleşme: 153
Arap Devletleri Birliği: 107
Arap Para Fonu: 107
Ardıl olma: 205
Arkeolojik bitişik bölge: 263, 313-314
Arşipelajik sular: Bkz. Takımada suları
Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Andlaşma (1963): 379, 388
Asıl üyelik (uluslararası örgütler): 108
Askerden ve silahtan arındırma: 36, 42, 43-45
Askeri hava araçları: 73, 369, 370
Askeri limanlar: 270
Askerlik görevi: 68-69
Astronotların Kurtarılması, Geri Dönmeleri ve Uzaya Atılan Cisimlerin İadesine İlişkin Andlaşma (1968): 75, 354, 377, 380
Auto-limitation kuramı: Bkz. Kendi kendini sınırlama kuramı
Avrupa Ekonomik Topluluğu: 106, 107, 108, 110, 112, 115, 128-141
Avrupa İnsan Hakları Divanı: 190, 192, 193
Avrupa İnsan Hakları Komisyonu: 190, 191, 192
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950): 115, 181, 187-193

Avrupa Konseyi: 39, 80, 105, 110, 112, 114, 115, 181, 190, 191, 371-372, 390
Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi: 190, 191, 192, 193
"Avrupa Konseyi" (Conseil européen): 132
Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhına Tâbi Bulunan Müttefik Karargâhların Türkiye Ülkesinde Tesisine ve Faaliyetlerine Tatbik Olunacak Hususi Şeraite Mütedair Anlaşma (1956): 48
Avrupa Parlamenter Meclisi: 110, 112, 190
Avrupa Parlamentosu: 112, 131, 134
Avrupa Serbest Değişim Bölgesi: 107
Avrupa Sosyal Yasası (1961): 181
Avrupa Tek Senedi (1986): 130, 132, 387
Avrupa Televizyon Birliği: 199
Avrupa Toplulukları Adalet Divanı: 131, 134-135
Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi (1979): 395
Ay ve Öteki Gök Cisimleri Üzerinde Devletlerin Faaliyetlerini Yönetecek Anlaşma (1979): 374, 379, 392-393
Ayırım çizgileri: 213
Ayırım-gözetmeme ilkesi: 189
Ayrıcalık ve dokunulmazlıklar: 37-41
Azınlıklar: 155-167, 182, 185
Azınlıkların Korunması ve Ayırım Gözetici Önlemlere Karşı Mücadele Konusunda Alt-Komisyon: 157

Bağımsız ve adil mahkemelerde yargılanma hakkı: 179
Bağımsız siyasal yönetim: 7, 17-22
Bağımsızlık: 9, 11, 18-22, 82
Bağlama limanı: 65
Balıkçılık bölgesi: 53, 315-317
Balıkçılık tercihli hakları: 317
Balonlar: 358, 359
"Barış için birlik" kararı (1950): 120-121
Barış ve güvenlik hakkı: 194
Barışa karşı suçlar: 147
Barışa ve İnsanlığın Güvenliğine Karşı Suçlar Yasası tasarısı: 148
Barışçı (kavram): 378
Barselona Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi (1976): 388
Basit devlet: 83, 84
Başka devletlere ve yurttaşlarına zarar vermeme yükümlülüğü: 33-34
Başka devletlerin kamusal işlemlerine saygı yükümlülüğü: 34-35
Başvurma hakkının kötüye kullanılması: 191
Bayrak devleti: 63, 64, 72, 341
Bayrak yasası: 341
Berlin Andlaşması (1878): 155
"Beş Hava Serbestliği Anlaşması": 361-362
Bileşik devlet: 83
Bilimsel araştırmalar (denizde): 252, 289
Bireyler: 2, 3, 60, 142-195
Birinci Deniz Hukuku Konferansı (1958): 261, 281-282, 316
Birleşmiş Milletler: 2, 23, 105, 112, 116, 117-128, 157, 261, 287
Birleşmiş Milletler Andlaşması: 8, 16, 20, 22, 23, 77-78, 79, 99, 100, 101, 106-107, 108, 110, 114, 118-128, 157, 161, 178-179, 182, 183, 184, 200
B.M.'in Ayrıcalık ve Muafiyetlerine Dair Sözleşme: 39
Birleşmiş Milletler Barış Gücü Kuvvetleri: 45
B.M. Çocuklara Yardım Uluslararası Fonu: 126-127
Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi: 12, 13, 53, 63, 70, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 262-263, 284, 285, 286, 287, 288
B.M. Eğitim ve Araştırma Enstitüsü: 127
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü: Bkz. UNESCO
Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği: 112, 124-125
B.M. İnsan Çevresi Konferansı: 126, 385
B.M. Sığınmacılar Yüksek Komiserliği Bürosu: 126
B.M. Ticaret ve Kalkınma Konferansı: 126
Birleşmiş Milletler Yönetim Mahkemesi: 114, 126
Bitişik bölge: 12, 13, 53, 72, 261, 311-315
Bitişiklik: 12, 207
Boğazlar: 299-311
Boğaz-önü adaları: 44
"Bölge": 349-350
Bölgesel uluslararası örgütler: 105
Briand-Kellogg Sözleşmesi (1928): 209-210

Bulgaristan'daki Türk azınlığı: 155, 156; 164, 166-167
Buzullar: 221, 222

Cebri icra bağışıklığı: Bkz. Zorla uygulama bağışıklığı
Cenevre Açık Deniz Sözleşmesi (1958): 63, 248, 261, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 348
Cenevre Balıkçılık Sözleşmesi (1958): 261, 339
Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (1958): 12, 13, 53, 70, 255, 261, 282, 283, 284, 285
Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi (1958): 261, 320, 321
Ceza yasalarının geriye yürümezliği hakkı: 187
Cezai yargı yetkisi: 49, 50, 51, 67-68, 270-271, 274-275
Coğrafi bakımdan elverişsiz devletler: 23, 252-253, 336
COMECON: 105, 108
Commonwealth: Bkz. İngiliz Uluslar Topluluğu
Condominium: Bkz. Ortak yönetim
Consolato del Mar: 260
Corpus occupandi: 206

Çalışma ve işsizlikten korunma hakkı: 180, 194
Çatmalar (denizde): 272, 346
Çevre hakkı: 194
Çifte uyrukluk: 59
Çocukların korunması: 182
Çok-uluslu ortaklıklar: 61, 196, 198-199

Debellatio: 209
Deniz (tanım): 246
Deniz haydutluğu: 144-145
Deniz Hukuku Sözleşmesi tasarısı: 262
Deniz İşaretlerine ait Lizbon Anlaşması (1930): 347
Deniz Limanlarının Uluslararası Rejimine İlişkin Cenevre Sözleşmesi (1923): 269-270
Deniz teknolojisi transferi: 252
Deniz ülkesi: 11, 12
Deniz Yatağı ve Okyanus Tabanını Yöneten İlkeler Bildirisi: 262
Denizde Can Emniyeti Londra Sözleşmesi (1948): 347
Denizde can güvenliği: 347
Denize kıyısı olmayan devletler: 63, 253, 336
Denizlerde canlı kaynaklar: 250, 251, 288, 322, 334, 335, 393, 394
Denizlerin doğal kaynakları: 247, 249-254, 322, 334
Denizlerin kirlenmesi: 247
Devlet gemileri: 70, 71-72, 248-249
Devlet Gemilerinin Muafiyetleri ile İlgili Bazı Kaidelerin Tevhidi Hakkında Milletlerarası Sözleşme (1926): 248
Devlet hava araçları: 73, 366-367
Devlet işlemi: 35
Devlet niteliği kazanamamış örgütlenmiş topluluklar: 94-102
Devlet ülkesinin bütünlüğü ilkesi: 10, 15-17
Devlete karşı fiiller: 74
Devletine bağlılık: 68-69
Devletlerarası başvuru: 191, 192, 194
Devletler Arasında İşbirliğine ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi: 9, 22, 24, 210
Devletlerin Ekonomik Hakları ve Görevleri Yasası: 25
Devletlerin Hakları ve Görevleri Konusunda Amerikan Devletleri Montovideo Sözleşmesi (1933): 7
Devletlerin İçişlerine Karışılmasının Reddi ve Bağımsızlıklarının ve Egemenliklerinin Korunması Konusundaki Bildiri: 23
Devletten ayrılma: 203
Dinlenme, eğlenme ve ücretli tatil hakkı: 180
Diplomasi temsilciliği: 89, 91
Diplomatik korunma: 59, 60, 69-70
Diplomatik sığınma: 170-171
Diplomatlar Dahil Uluslararası Korunan Kişilere Karşı İşlenen Suçların Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme: 152
Doğal bütünlük ilkesi (suyolları): 234, 235

Doğal Kaynaklar Üzerinde Sürekli Egemenlik Bildirisi: 9, 25, 26
Doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik ilkesi: 22, 25-26
Doğal uzantı: 318, 321, 332
Doğu Ege adaları: 44-45
Dokunulmazlık ve bağışıklık: 36, 37-41
Dostça-çözüm: 192
Dünya Bankası (IBRD; BIRD): 23, 24, 127
Dünya Gıda Programı: 127
Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme (1972): 395
Dünya Meteoroloji Örgütü: 128
Dünya Mirası Komitesi: 395
Dünya Mirası Fonu: 395
Dünya Posta Birliği: 106, 128
Dünya Sağlık Örgütü: 106, 127, 200
Düşünce açıklama hakkı: 179, 187
Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüğü: 179, 187, 189
Düz esas çizig: 264, 273

EFTA: Bkz. Avrupa Serbest Değişim Bölgesi
Ege kıta sahanlığı sorunu: 253-254, 327-332
Ege'de FIR çizgisi: 370
Egemen eşitlik ilkesi: 22-23, 46, 118
Egemenlik: 13, 16, 18-26, 29, 46, 47, 82, 204, 269, 280, 375
Eğitim-öğrenim hakkı: 180, 187, 194
Ekolojik dengenin korunması: 393-395
Ekonomik ve Sosyal Komite (AT): 131, 135
Ekonomik ve Sosyal Konsey (BM): 112, 121, 123-124, 125, 127, 157, 179, 186, 198, 199, 200
Ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar: 179, 180
Ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar Sözleşmesi: 9, 25, 123, 180, 186-187
Ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme hakkı: 194
ELDO: 106, 115
Enclave: 15, 17, 43
Esas çizgi: 261, 264-269, 272, 273
Esas hat: Bkz. Esas çizgi
ESRO: 115
Eşit uzaklık ilkesi: 279, 324, 332
Eşit ve adil ücret hakkı: 180
Eşlerin evliliğe ilişkin haklarında ve sorumluluklarında eşitlik hakkı: 187
Evlenme ve aile kurma hakkı: 180, 187, 194
Evrensel Posta Birliği: Bkz. Dünya Posta Birliği
Evrensel uluslararası örgütler: 105
Ex aequo et bono: 214, 325

Federal devlet: 81, 83-84, 85-86
Federatif birlik: 83
Federe devletler: 81, 84-86
Fetih: 209-210
FIR: Bkz. uçuş bilgi bölgesi
Fırlatan devlet: 74-75, 376, 377
Filistin Kurtuluş Örgütü: 107
Filistinli Sığınmacılara Birleşmiş Milletler Yardımı: 169

"Gambot diplomasisi": 286-287
G.A.T.T.: 106, 128
G.A.T.T. Anlaşması: 23
Gayrı-resmi Birleşik Görüşme Metni: 262
Gayrı-Resmi Deniz Hukuku Sözleşmesi Tasarısı: 262
Geçici Protokol (A.E.T.) (1963): 137, 138
Geçici üyeler (B.M.): 121
Geçiş hakkı: 36, 41-43, 224, 225
Geleneksel insan hakları: 179
Gemi (tanım): 61-63, 247-248
Gemi bayrak devleti: 63, 64, 72, 341
Gemi seyir hakkı: 63
Gemi tescil belgesi: 64
Gemi tescil devleti: 64-65
Geminin kimliğini inceleme: 344
Genel Kurul (B.M.): 108, 111, 112, 119, 120-121, 122, 123, 124, 125, 178-179, 183, 186
Genel hava trafiği: 369
Gerçek kişiler: Bkz. Bireyler
Gerçek uyrukluk bağı: 59
Gıda ve Tarım Örgütü (FAO): 127
Girintili, çıkıntılı kıyılar: 264, 268
Gök cisimleri: 376
Göller: 11, 220, 221, 232, 233, 263, 389-390
Görevsel kişilik: 4
Gözlemci: 107

Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması: Bkz. G.A.T.T. Anlaşması
Güney Kutup Bölgesi: 54, 208
Güney Kutup Bölgesine İlişkin Washington Andlaşması (1959): 54, 208
Güney-doğu Anadolu barajları: 243
Gürültü: 390
Güvenlik Konseyi (B.M.): 23, 100, 108, 112, 119, 121-123, 124, 125
Güvenlik kordonu: 322-323

Hakça ilkeler: 236, 324-327, 332
Hakça paylaşma ilkesi: 236, 237, 238, 243
Hakçalık ilkesi: 215
Hakemlik: 49, 197
Hakkaniyet: Bkz. Hakçalık ilkesi
Hakk-ı hıyar: Bkz. Uyrukluk seçme hakkı
Haksız ceza nedeniyle zarar-giderim hakkı: 187
Haliçler: 265
Halefiyet: Bkz. Ardıl olma
Halkların doğal kaynaklarına ve zenginliklerine sahip olma ve bunları serbestçe kullanma hakkı: 185, 186, 194
Halkların geleceklerini kendilerinin saptaması hakkı: Bkz. Self-determination ilkesi
Harekât hava trafiği: 369
Harmon doktrini: 232
Hatay sorunu: 219-220
Hava aracı tescil belgesi: 66
Hava aracı tescil devleti: 66
Hava araçları: 65-66, 72-74
Hava bombardımanı: 358-359
Hava güvenlik sahası: 73
Hava kirlenmesi: 390-392
Hava koridorları: 369
Hava Taşımacılığına İlişkin Varşova Sözleşmesi (1929): 360
Hava Taşımacılığına İlişkin Panamerikan Sözleşmesi (1928): 360
Hava trafik denetimi hizmetleri: 368
Hava trafik hizmetleri: 368
Hava Ulaşımına İlişkin İspanyol-Amerikan Sözleşmesi (1926): 360
Hava uyarı hizmetleri: 368
Hava ülkesi: 11, 13, 359
Helsinki Bildirisi: 16, 22, 24
Hileli bayrak: 64
Hizmet sözleşmesi (uluslararası örgütler): 113-114
Hong-Kong: 56
Howering Acts: 260, 312
Hukuk kişiliği: 1-2
Hükmi şahıslar: Bkz. Tüzel kişiler
Hükümet: Bkz. Bağımsız siyasal yönetim
Hükümetlerarası uluslararası örgütler: 104
Hükümetler-dışı uluslararası örgütler: 104, 199-200

Jure gestionis: 39
Jure imperii: 39
Jus sanguinis: 174
Jus soli: 174

Imperium: 104
Implied powers (pouvoirs implicites): Bkz. üstü-kapalı yetki
Inter-Coetera buyruğu (1493): 205-206
INTELSAT: 115, 375, 382
INTERSPUTNIK: 115
Irk ayırımı: Bkz. **Apartheid**
Irk Ayırımını Kaldırma Komitesi (B.M.): 126
Irk Ayrımının Bütün Biçimlerinin Kaldırılması Konusunda Uluslararası Sözleşme (1965): 153

İç başvurma yollarının tüketilmesi: 191-192
İçişlere karışmama ilkesi: 22, 23-25
İçsular: 12, 13, 70, 72, 263-275, 280
İhtisas müesseseleri: Bkz. Uzmanlık kurumları
İkamet andlaşması: 31
"İki Hava Serbestliği Anlaşması": 361
"İkili veto hakkı": 122-123
İkinci Deniz Hukuku Konferansı (1960): 261-262, 282, 316
İkincil hukuk: 116
İltica: Bkz. Sığınma
İmzasız dilekçe: 191
İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın Avrupa Topluluğuna katılma andlaşması (1972): 130
İngiliz Uluslar Topluluğu: 82, 83, 320
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (1948): 123, 170, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 187

İnsan Hakları Komisyonu (B.M.): 112, 123, 126, 157, 187
İnsan Hakları Komitesi (B.M.): 185-186
İnsan haklarının uygulanmasının geçici olarak durdurulması: 189-190
İnsan ve Halklar Hakları Afrika Komisyonu: 194-195
İnsan ve Halkların Haklarına İlişkin Afrika Andlaşması (1981): 194-195
İnsan topluluğu: 6, 7-11, 14-15
İnsancıl hukuk: 182
İnsanlığa karşı suçlar: 147, 182
İnsanlığın ortak malı ya da mirası: 251, 262, 349, 350, 375
İrtifak hakları: 41-42, 44, 279
İslam Konferansı: 107
İşgal: 55, 95, 206-207, 210
İspanya ve Portekiz'in Avrupa Topluluğuna katılma andlaşmaları (1985): 130
İşçilerin korunması: 182
İşkence yasağı: 179, 187, 190
İşletilebilirlik (kıta sahanlığı): 320, 321
İşletme (Uluslararası Deniz Yatağı Örgütü): 352, 353, 354, 355
İzinsiz yayınlar: 345
İzleme hakkı: 54, 56, 342-343

Kablolar: 249, 288, 322
Kabul edilebilirlik: 186, 191
Kadınların korunması: 182
Kamu hukuku tüzel kişileri: 60, 61
Kanallar: 220, 221, 226-229
Kapalı ve yarı-kapalı denizler: 252, 253
Kapitülasyonlar: 42, 55
Kara kökenli deniz kirlenmesi: 388, 389
Kara ülkesi: 11, 12, 13, 14, 202, 215-220, 263
Kara ülkesi içsuları: 223, 263-264
Karadeniz'de FIR çizgisi: 370
Karasuları: 12, 13, 70, 72, 261-262, 275-298
Karasuları dış sınırı çizim yöntemleri: 278
Karasuları genişliği: 276-279, 292-293
Karasularının sınırlandırılması: 278-279, 293-296
Karışma: 24, 25
Karma Parlamento Komisyonu (AET-Türkiye): 141
Kasıtlı izinsiz girişler (hava): 367
Kasıtsız izinsiz girişler (hava): 367
Katılma andlaşmaları (A.T.): 130, 131
Katma Protokol (1970) (A.E.T.): 138-139
Kayalıklar: 256
Kazandırıcı zamanaşımı: 210-211
Kazanılmış haklar: 237-238
Kendi kendini sınırlama kuramı: 19
Kendine özgü statüye sahip devletler: 90-93
Keşif: 206
Keyfe bağlı tutuklama, alıkonma ve sürülme yasağı: 179
Kıbrıs Garanti Andlaşması (1960): 92-93
Kıbrıs Cumhuriyeti: 90, 91-93
Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası (1960): 92-93
Kıbrıs Cumhuriyetinin Kurulmasına Dair Andlaşma (1960): 92, 93
Kıbrıs Türk Federe Devleti: 93
Kıbrıs'a ilişkin ittifak andlaşması (1960): 92, 93
Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere'ye devri andlaşması (1878): 56, 91
Kılavuzluk ücreti: 309
Kısmi etki (sınırlandırma): 332
Kıta kenarı: 319
Kıta sahanlığı: 12, 13, 53-54, 250, 251, 261, 317-332
Kıta sahanlığı sınırlandırılması: 323-332
Kıta yamacı ya da şevi: 319
Kıta yükselimi: 319
Kıyı takımadaları: 264, 268, 269
Kızıl-Haç Uluslararası Komitesi: 199, 200
Kiel Kanalı: 222, 228-229
Kişisel başvuru: 191, 192, 194
Kişisel birlik: 83
Kişisel ve siyasal haklar: 179, 180
Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi: 9, 25, 180, 184-186
Kişisel statü: 66-67
Kişisel yetki: 27, 57-75
Kitle yokedici silahlar: 378
Komsiyon (A.T.): 131, 133-134
Konfederasyon: 83-84
Konkorda: 91
Konsey (AT): 131, 132-133
Korent Kanalı: 223
Koruma altında ülke (devlet): 55, 82, 96, 97
Kölelik yasağı: 145-146, 179, 187, 190
Körfezler: 264, 265-268

Kuşların Korunması Konusundaki Sözleşme (1950): 395
Kutup bölgeleri: 202, 207-208
Kuzey Atlantik Andlaşması: 48, 49, 50
Kuzey Atlantik Andlaşması Mucibince Kurulmuş Olan Milletlerarası Askeri Karargahların Statüsüne Müteallik Protokol (1952): 48
Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme (1951): 48, 50
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: 90, 107
Kuzey Kutbu: 207
Kültür, sanat ve bilim faaliyetlerine katılma ve yararlanma hakkı: 180

Lefkoşe andlaşmaları (1960): 92, 93
Lex fori: 39
Liechtenstein: 82, 89
Limanlar: 264, 268, 269-271, 274-275
Limni: 44, 45
Londra Anlaşması (1959): 92
Londra Deniz Kuvvetleri Andlaşması (1936): 71, 309
Londra Protokolü (1951): 48
Lozan Barış Andlaşması (1923): 44, 45, 91-92, 156, 161, 162-164, 165, 212, 213, 217, 218
Lozan Boğazlar Sözleşmesi (1923): 43, 44, 45, 303-307

Maddi birlik: 83
Mahfuz saha: Bkz. Ulusal yetki
Mahkemeler önünde hak arama hakkı: 179
Manda: Bkz. **Vekalet rejimi**
Mare liberum: Bkz. Serbest deniz
Marka: 66
Mercan adaları: 264, 265
Mercan gölü: 265
Merkezi Doğu Ege adaları: 44, 45
Midilli: 44
Mikronezya: 101, 102
Milletler Cemiyeti: 157, 160, 161, 163, 168, 212, 218, 219, 260
Milletler Cemiyeti Sözleşmesi: 16, 20, 23, 77, 78, 106, 110
Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Kanunu: 66-67
Milletlerin mukadderatlarını bizzat tayin etmeleri hakkı: Bkz. **Self-determination** ilkesi
Milli yetki: Bkz. Ulusal yetki
Millileştirme: 32
Milliyetler prensibi: 8
"Minerva Devleti": 7, 12
"Minyatür devletler": 82, 84, 88-89
Miras denizi: 317, 333
Monako: 82, 84, 88-89
Monarşi birliği: 83, 84
Monroe Doktrini: 23
Montreux Boğazlar Sözleşmesi (1936): 43, 44, 45, 307-311
Muhtar olmayan ülke: Bkz. Özerk olmayan ülke
Multinational ortaklıklar: Bkz. Çok-uluslu ortaklıklar
Musul sorunu: 212, 217-219
Mübadeli Ahaliye Mütedair Lozan Muahedenamesine Atina İtilafnamesinin Tatbikatından Mütevellit Mesailin Sureti Katiyede Halli Hakkında Mukavelename (1930): 164, 165
Mücbir sebeb: Bkz. Zorunlu neden
Müdahale: Bkz. Karışma
Mülkiyet hakkı: 179, 187, 194
Mülteci: Bkz. Sığınmacı
Münhasır ekonomik bölge: 12, 13, 54, 72, 250, 251-252, 263, 322-338
Münhasır yetki: 29-30, 322, 333
Müşahit statüsü: Bkz. Gözlemci statüsü

Namibya: 98
Namibya Komiserliği: 98
Namibya Konseyi: 98
Nansen Ofisi: 168
NATO: 48, 49, 50, 51, 106, 108, 110, 114
Neuilly Andlaşması (1919): 160, 161, 166, 167
Nikarya: 44
No-State's land: 54
Normal esas çizgi: 264
Nullum crimen sine lege: 148
Nüfus: Bkz. İnsan topluluğu
Nükleer Enerji Sahasında Hukuksal Sorumluluk Sözleşmesi (1960): 388
Nükleer kirlenme: 387-388
Nükleer silahlar: 378

Nüremberg İlkelerinin İfade Edilmesi konulu rapor: 148
Nüremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi: 147, 148

OECD: 106, 107
Okyanus takımadaları: 268
Olağan toplantı (uluslararası örgütler): 121
Olağan vesayet: 101, 102
Olağanüstü durumlar: 189-190
Olağan-üstü toplantı (uluslararası örgütler): 121
Oniki Adalar: 44, 166
OPEC: 108
Orta-doğu'daki Filistinli Sığınmacılara Yardım ve Çalışmalar Birleşmiş Milletler Ofisi: 169
Ortak üyelik: 107, 136, 137-141
Ortak yönetim: 55, 82, 96, 97
Ortaklık Komitesi (AET-Türkiye): 141
Ortaklık Konseyi (AET-Türkiye): 140
Otorite: Bkz. Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi

Öğrenim ve eğitim hakkı: 180
Ölüm cezasına çarptırılmama hakkı: 187
Ön kullanım (suyolları): 237-238
Önceden rıza alınması (suyolları): 240
"Öncü yatırımlar": 354-355
"Önemli sorunlar" (B.M.'de): 121
"Önemli zarar" (suyolları): 241
Özden yoksun başvuru: 191
Özel durumlar: 279, 324, 331
Özel hukuk tüzel kişileri: 60, 61
Özel yaşamın korunması ve mesken dokunulmazlığı: 179, 187, 189
Özerk olmayan ülke: 55, 95

Panama Kanalı: 56, 222, 228
Panama Kanalı Andlaşması (1977): 56
Papalık: 90-91
Paris Barış Andlaşması (1947): 43, 44, 55-56, 158, 164
Paris Hava Ulaştırma Sözleşmesi (1919): 73, 359, 360
Petrol boruları: 249, 288, 322

Resmi görev sırasında suç: 51
Risk kuramı: 385
Rodos Yasası: 259
Roma Andlaşması (1957): 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136
Rüçhaniyet hakkı: Bkz. Yargı önceliği

Sabit deniz ürünleri: 250
Sabit uydular: 376
Sağlık hakkı: 180, 194
Sahipsiz ülke: 15, 54, 95, 204, 205-207
Saint-Germain Andlaşması (1919): 156
Saldırı: 33-34
Saldırının tanımı: 16, 34
Sakız: 44
San Marino: 82, 84, 89
Savaş gemileri: 71-72, 270, 271, 272, 292, 308-309
Savaş gemileri dışındaki ticari olmayan devlet gemileri: 71
Savaş suçları (genel): 146-148
Savaş suçları (dar anlamda): 147, 182
Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçların Zaman Aşımına Uğramaması Konusundaki Sözleşme (1970): 148
Savaş suçlularına ilişkin Londra Andlaşması (1945): 147
Savunma hakkı: 179
Sektör kuramı: 207
Self-determination ilkesi: 8-11, 16, 25, 95, 102, 185, 186, 198, 203
Semadirek: 44
Sendika özgürlüğü: 180
Serbest bölge: 42
Serbest deniz: 260
Serbest kent: 98-99
Serbest seçim hakkı: 187
Serbestçe dolaşma hakkı: 180, 185, 187
Sèvres Barış Andlaşması (1920): 156
Sığınma: 30, 167-168, 185, 271
Sığınmacılar: 30, 155, 167-174, 182
Sığınmacıların statüsüne ilişkin Sözleşme (1951): 171-172, 172-174
Sığınmacılar Uluslararası Örgütü: 169
Sığınmacılar Yüksek Komiserliği (B.M.): 169, 172
Sınır dışı edilmeme hakkı: 187
sınır dışı etme: 31, 32
Sınır işaretlemeleri: 214
Sınırlar: 212-220
Sisam: 44
Sivil hava araçları: 73, 150-152, 364, 365,

366, 369
Sivil Havacılığın Güvenliğine Karşı Yasadışı Eylemlerin Önlenmesine İlişkin Montreal Sözleşmesi (1971): 150, 152
Siyasal danışma mekanizması (A.T.): 130-131
Siyasal ve Medeni Haklar Sözleşmesi: Bkz. Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Sözleşme
Siyasal uluslararası örgütler: 105
Sosyal güvenlik hakkı: 180
Sosyalist Enternasyonal: 199
Soykırım: 149-150, 182
Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1948): 149
Sömürge: 10, 11, 55, 95, 100, 106, 188-189
Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri: 8-9, 11
Sömürgelerin bağımsızlığı: 10, 95
Stilt villages: 258-259
Stimson doktrini: 210
Stratejik Savunma Girişimi: 379
Stratejik vesayet rejimi: 101, 102
Suçluların geri verilmesi: 31
Sui generis devletler: Bkz. Kendine özgü statüye sahip devletler
Suların ön-kullanımı: Bkz. Ön-kullanım (Suyolları)
Suların tüketici kullanımı: 231
Supranationalité: Bkz. Ulus-üstülük
Suyolları (tanım): 220-223
Suyollarından balıkçılık amacıyla yararlanma: 230, 231
Suyollarından endüstriyel amaçlarla yararlanma: 231-232
Suyollarından tarımsal amaçlarla yararlanma: 231-232
Suyollarının fiziki koşullarını değiştirme: 231, 238, 239, 240, 241
Sürekli Hakemlik Mahkemesi: 124
Surekli tarafsız devlet: 81, 82, 84, 86-88
Sürekli tarafsızlaştırılmış devlet: 86
Sürekli üyeler (B.M.): 121
Süveyş Kanalı: 222, 227-228
SWAPO: 107

Şikago andlaşmaları (1944): 73, 360
Şikago Sözleşmesi 2 numaralı Eki (1948): 368
Şikago Sözleşmesi 11 sayılı Eki: 368

Tabiiyet: Bkz. Uyrukluk
Tabiiyetsizler: Bkz. Uyruksuzlar
Takımada (tanım): 257-258, 268-269
Takımada devleti: 12, 257, 258, 263, 280, 298-299
Takımada geçişi: 299
Takımada suları: 12 ,13, 257, 258, 280, 298-299
Tam yetkili devlet: 82
Tamamlayıcı Protokol (1973): 138
Tarafsızlaştırılma: 36, 86
Tarafsız bölge: 87
Tarife dışı uçuşlar: 364, 365
Tarifeli uçuşlar: 364, 365
Tarihsel körfezler: 265, 267-268
Tarihsel sular: 279
Tedhişçilik: Bkz. Terörizm
Tedhişçiliğin Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme (1937): 153
Tedhişçiliğin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi (1977): 153
Tek Gayri-Resmi Görüşme Metni: 262
Teknik uluslararası örgütler: 105-106
Telekomünikasyon: 370-372
Telsik: 60
Tercihli balıkçılık hakları: 317
Terörizm: 152-153
Territorium nullius: Bkz. Sahipsiz ülke
Tescil devleti (uzay): 376, 377
Thalweg çizgisi: 215, 279
Ticaret gemileri: 70-71, 248-249, 270, 271, 272, 290-292, 308
Ticari amaçlarla kullanılan devlet gemileri: 248-249
Ticari ortaklıklar: 59, 60, 61, 196-199
Tokyo Askeri Mahkemesi: 148
Toplanma ve dernek kurma özgürlüğü: 179, 187
Transit geçiş hakkı: 299, 303, 304
Transnational ortaklıklar: Bkz. Uluslarötesi ortaklıklar
Trianon Andlaşması (1920): 156
Truman Bildirisi (balıkçılık): 315
Truman Bildirisi (kıta sahanlığı): 319-320, 324
Türetilmiş hukuk: 116
Türk boğazları: 71-72, 304-314

Türk-Bulgar kara sınırı: 213, 216
Türk-Irak sınırı: 217-219
Türk-İran sınırı: 213, 217
Türk-Rum Ahali Mübadelesi Muhtelit Komisyonunun İlgasına Mütedair Mukavelename (1933): 165
Türk-Sovyet kara sınırı: 216-217
Türk-Suriye kara sınırı: 219-220
Türk-Yunan kara sınırı: 213, 216
Türkiye-Bulgaristan Dostluk Andlaşması (1925): 167
T.C. ile A.B.D. Arasında Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Mektup Teatisi Suretiyle Aktolunan Anlaşma (1968): 50
Türkiye Cumhuriyeti ile A.B.D. Arasında Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşmenin Tatbikatına Dair Anlaşma (1954): 50
T.C. ile A.B.D. Hükümetleri Arasında Kuzey Atlantik Andlaşmasının II. ve III. Maddelerine Uygun Olarak Savunma ve Ekonomi Alanında İşbirliğinde Bulunulmasına Dair Anlaşma (1980): 50-52
Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesalinin Kati Hallini Mutazammın Anlaşma (1939): 220
Türkiye-Yunanistan Mübadele Sözleşmesi (1923): 165
Tüzel kişiler: 2, 3, 59, 60-61, 195-200

Uçak kaçırma: 73, 150-152
Uçaklarda İşlenen Suçlar ve Diğer Bazı Eylemlere İlişkin Tokyo Sözleşmesi (1963): 150-151
Uçaklarda şiddet filleri: 73, 151, 152
Uçakların Neden Olduğu Zararlara İlişkin Roma Sözleşmesi (1933): 360
Uçakların Yasadışı Yollarla Ele Geçirilmesinin Önlenmesi Konusunda La Haye Sözleşmesi (1970): 150, 151-152
Uçuş bilgi bölgesi (FIR): 368, 369, 370
Uçuş bilgi hizmetleri: 368
Uçuş planı: 369
Uçuş serbestliği: 363-364
Uçuş yasak bölgeleri: 365
Ulusal boğazlar: 300-301
Ulusal hava sahası: 73, 362-363
Ulusal yetki: 28, 75-79, 119, 262
Ulusal Yetki Alanı Dışında Kalan Deniz Yatağı ve Okyanus Tabanının Barışçı Amaçlarla Kullanılması Özel Komitesi: 262, 348-349
Uluslararası akarsu havzası: 233-235
Uluslararası akarsular: 223-226, 230-244
Uluslararası asgari ölçüler ilkesi: 31
Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı: 109, 127, 388
Uluslararası Basın Birliği (UPI): 199
Uluslararası Bayındırlık ve Kalkınma Bankası: Bkz. Dünya Bankası
Uluslararası boğazlar: 299, 301-311
Uluslararası Çalışma Örgütü: 109-110, 114, 127
Uluslararası çevre hukuku: 384-395
Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi: 263, 351
Uluslararası deniz yatağı: 251, 263, 347-356
Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi: 251, 263, 323, 351-353, 354, 355, 356
Uluslararası Denizcilik Örgütü: 128
Uluslararası drenaj havzası: 234, 235
Uluslararası Futbol Federasyonu (FIFA): 199
Uluslararası hava sahası: 73, 362, 363, 367-368
Uluslararası Hava Servisleri Transit Anlaşması (1944): 360, 361, 365
Uluslararası Hava Ulaşım Anlaşması (1944): 360, 361-362, 365
Uluslararası Hukuk Enstitüsü: 199
Uluslararası Hukuk Komisyonu: 125, 148
Uluslararası Hür Sendikalar Birliği: 199
Uluslararası Kalkınma Derneği: 128
Uluslararası kişilik: 1-4
Uluslararası Mali Ortaklık: 127
Uluslararası memurlar: 113-114, 125
Uluslararası Önemde Ulaşıma Elverişli Akarsuların Rejimine İlişkin Barselona Sözleşmesi (1921): 222, 224
Uluslararası örgüt görevlileri: 113-114
Uluslararası örgüt merkezi: 116
Uluslararası örgüt üyeliği: 106-111, 131
Uluslararası örgütler (genel): 3, 102-117
Uluslararası örgütler yönetim mahkemeleri: 114

Uluslararası örgütlerin organları: 111-114, 120-127, 131-135
Uluslararası örgütlerin yapısı: 106-117
Uluslararası örgütlerin yetkileri: 114-117
Uluslararası Para Fonu (IMF; FMI): 23, 127
Uluslararası Sivil Havacılık Geçici Anlaşması (1944): 360, 361
Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü: 112, 126, 361, 365, 367, 368
Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi (Şikago): 13, 65, 73, 360, 361, 364-366, 368, 369
Uluslararası sorumluluk: 32, 61, 69, 197-198, 385-386
Uluslararası statüye konulmuş ülkeler: 96, 98-99
Uluslararası suçlar: 142-154, 344-345
Uluslararası suyolları: 229-244
Uluslararası suyolu sistemi: 234, 235
Uluslararası Telekomünikasyon Birliği: 106, 128, 371, 381-382
Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (B.M.): 125-126
Uluslararası Uyuşturucu Maddeleri Denetleme Organı (B.M.): 126
"Uluslararasılaştırılmış" sözleşmeler: 197, 198
Uluslar-ötesi ortaklıklar: 196, 198, 199
Uluslar-ötesi Ortaklıklar İçin Davranış Yasası: 198-199
Uluslar-ötesi Ortaklıklar Komisyonu: 198
Uluslar-ötesi Ortaklıklar Konusunda İnceleme ve Araştırma Merkezi: 198
Ulus-üstülük: 105, 106
UNCITRAL: Bkz. Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (B.M.)
UNCTAD: Bkz. B.M. Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNESCO: 106, 127, 200
U.N.N.R.A.: Bkz. Yardım ve Yeniden İnşa İçin Birleşmiş Milletler Yönetimi
U.N.R.W.A.: Bkz. Orta-doğu'daki Filistinli Sığınmacılara Yardım ve Çalışmalar Birleşmiş Milletler Ofisi
Uti possidetis ilkesi: 214
Uyrukluk: 8, 58-74, 76, 196
Uyrukluk hakkı: 58, 180, 187
Uyrukluk seçme hakkı: 58-59
Uyruksuzlar: 69, 155, 174-176, 182
Uyruksuzların Statüsüne İlişkin Sözleşme (1954): 176
Uyruksuzluğun Azaltılmasına İlişkin Sözleşme (1961): 176
Uyum anlaşmaları (A.E.T.): 138-139
Uyuşturucu madde kaçakçılığı: 345
Uyuşturucu Maddeler Komisyonu (B.M.): 126
Uzay araçları: 74-75, 376
Uzay araçları tescil devleti: 74-75, 376, 377
Uzay Cisimlerinin Neden Olduğu Zararlar Konusunda Uluslararası Sorumluluğa İlişkin Sözleşme (1972): 75, 374-375
Uzaya Atılan Cisimlerin Tesciline İlişkin Sözleşme (1975): 74-75, 375
Uzaydaki faaliyetleri yönetecek ilkeler andlaşması (1967): 75, 374, 375, 377, 378, 392, 394
Uzaydan gözetleme ve algılama: 380-381
Uzaydan haberleşme ve yayın: 381-383
Uzayın Araştırılması ve Kullanılması Konusunda Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten Hukuksal İlkeler Bildirisi (1963): 374, 377, 378
Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanımı Komitesi: 374, 382
Uzayın başlangıç sınırı: 375
Uzayın kirlenmesi: 392-393
Uzmanlık kurumları (B.M.): 127-128
Uzun Menzilli Sınırlar-ötesi Hava Kirlenme Sözleşmesi (1979): 390, 391

Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı (1973-1982): 91, 252, 262-263, 282-283, 321, 349, 353-355
Ülke: 6, 7, 11-17, 20, 21, 29, 280
Ülke devri: 208-209
Ülke kazanılması: 202-212
Ülkesel sığınma: 170
Ülkesel yetki: 27, 28, 30, 32, 33-47, 52-57, 72
Ülkesellik ilkesi: 67
Üst mahkemelere başvurma hakkı: 187
Üstü kapalı yetki: 111, 115
Üyelikten atılma (uluslararası örgütler): 110
Üyelikten çekilme (uluslararası örgütler): 110

Varşova Paktı: 106, 108
Vasal ülke (devlet): 82, 96
Vatansızlık Hallerinin Sayısının Azaltılmasına Dair Sözleşme (1973): 176
Vekaletle yönetilen ülke: 17, 55, 96, 97-98, 100, 184
Versailles Barış Andlaşması (1919): 156, 222, 224, 233
Vesayet altında ülke: 55, 96, 99-102
Vesayet Konseyi: 101, 102, 124
Veto: 109, 121, 122, 123
Vize: 30, 49

Westphalia andlaşmaları (1648): 19
Wilson ilkeleri: 8

Yabancı askeri kuvvetler: 45-52
Yabancı askeri üsler: 45-52
Yabancı yargı kararları: 35
Yabancılar: 30-32, 189
Yabancıların malları: 32
Yardım ve Yeniden İnşa İçin Birleşmiş Milletler Yönetimi: 169
Yardımcı organlar (uluslararası örgütler): 111, 125-127
Yargı bağışıklığı: 38-39, 40-41, 271, 274-275
Yargı muafiyeti: Bkz. Yargı bağışıklığı
Yargı önceliği: 49
Yargı yetkisi: 270-271, 290-292, 297-298
Yarışan yetki (concurrent jurisdiction; compétence concurrente): 79, 80
Yasalar önünde eşitlik hakkı: 179
Yasama hakkı ve kişi özgürlüğü ve güvenliği: 179, 187, 190
Yapay ada: 251-252, 258-259, 322, 335
Yeknesak Bir Deniz Balizaj Sistemine Mütedair Cenevre Anlaşması (1936): 347
Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen: 25, 31
Yeraltı suları: 230, 233
Yerleşme hakkı: 180, 187
Yetkileri sınırlı devlet: 82
Yıldız savaşları: 379
Yönetim hakkının devri: 55
Yönetime katılma hakkı: 180
Yönetsel uygulama: 192
"Yunan Sèvres'i": Bkz. Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Sevr Andlaşması
Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Sevr Andlaşması (1920): 164, 165, 166
Yunanistan'daki Türk azınlığı: 155, 156, 164-166
Yunanistan'ın Avrupa Topluluğuna Katılma Andlaşması (1979): 130
Yurttaşa-eşit davranma ilkesi (yabancılar bakımından): 31
Yükseltiler: 264, 268

Zararsız geçiş hakkı: 42, 261, 270, 281-288, 289, 296-297, 299, 302, 303
Ziyaret hakkı (gemileri): 345
Zorla uygulama bağışıklığı: 39
Zulüm karşısında sığınma hakkı: 180
Zürih Anlaşması (1959): 92